

AĞRI İLİNİN SOSYO-EKONOMİK PROFİLİ

AĞRI İLİNİN SOSYO-EKONOMİK PROFİLİ

MART 2018

**AĞRI İLİNİN
SOSYO-EKONOMİK
PROFİLİ**

Editör

Prof. Dr. Kerem KARABULUT

AĞRI İLİNİN SOSYO-EKONOMİK PROFİLİ

Editör

Prof. Dr. Kerem KARABULUT

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Ağrı/Türkiye

Kitap Basım Koordinatörü

Dr. Öğretim Üyesi Meral DİNÇER

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Ağrı/Türkiye

Basım Yeri

*Salmat Basım Yay. Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mah. Sebze Bahçeleri Cad. Arpacioğlu İşhanı No: 95/1
İskitler / Altındağ / ANKARA*

AİÇÜ Yayınları

Yayın No: 19

ISBN: 978-605-81711-0-7

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	IX
ÖNSÖZ.....	XI
EDİTÖRDEN.....	XIII
BÖLÜM 1: AĞRI İLİNİN COĞRAFI ANALİZİ.....	1-32
<i>Faruk KAYA</i>	
BÖLÜM 2: AĞRI İLİ GÖÇ ANALİZİ.....	33-42
<i>Kerem KARABULUT-Ömer YALÇINKAYA</i>	
BÖLÜM 3: AĞRI İLİNİN SAĞLIK PROFİLİ.....	43-70
<i>Ömer ÇINAR</i>	
BÖLÜM 4: EKONOMİK BÜYÜME BAĞLAMINDA AĞRI İLİNİN ULUSAL HESAPLAR PROFİLİ: NOMİNALVE REEL GÖSTERGELER ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME (1987-2016).....	71-93
<i>Kerem KARABULUT-Ömer YALÇINKAYA</i>	
BÖLÜM 5: AĞRI İLİNİN SANAYİ YAPISI.....	95-103
<i>Şekip YAZGAN</i>	
BÖLÜM 6: AĞRI İLİ SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM VERİLERİ.....	105-120
<i>Kemal ÇİFTYILDIZ-Hayrettin ŞAHİN</i>	
BÖLÜM 7: TARIM, HAYVANCILIK VE ORMANCILIK.....	121-140
<i>Esra KADANALI</i>	
BÖLÜM 8: GELİR DAĞILIMI VE YOKSULLUK KAVRAMLARININ AĞRI İLİ ÖZELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	141-152
<i>Nazife Özge KILIÇ-Murat BEŞER</i>	
BÖLÜM 9: AĞRI İLİ MARKA KİŞİLİĞİNİN İNCELENMESİ.....	153-164
<i>Ercan KESER</i>	
BÖLÜM 10: TÜİK DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİ: AĞRI İLİ GÖSTERGELERİ.....	165-175
<i>Songül GÜL</i>	
BÖLÜM 11: AĞRI İLİ: MEVCUT VE POTANSİYEL YATIRIM ALANLARI, YATIRIM TEŞVİKLERİ VE FİNANSMAN.....	177-196
<i>Fatma TEMELLİ</i>	
BÖLÜM 12: AĞRI İLİ ULAŞTIRMA AĞI VE AĞRI İLİNE EKONOMİK ETKİLERİ.....	197-203
<i>Utku ŞENDURUR -Şekip YAZGAN</i>	
BÖLÜM 13: AĞRI İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ VE TURİZMİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	205-227
<i>Kerem KARABULUT-Yelda KÖKSAL</i>	
BÖLÜM 14: AĞRI İLİ SOSYO-EKONOMİK PROFİLİNİN VERGİLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: 2005-2016 YILLARI ARASINDAKİ VERGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	229-235
<i>Zeynep FAKİRULLAHOĞLU</i>	

BÖLÜM 15: FİNANSAL SİSTEM, FİNANSAL GELİŞİM VE FİNANSAL ERİŞİM KAVRAMLARI İŞİĞİNDA TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ: AĞRI İLİNİN FİNANSAL GÖRÜNÜMÜ (2012-2016).....237-251

Selçuk BAKAN

BÖLÜM 16: AĞRI İLİNİN MALİ YAPISI.....253-270

Muhammet DAŞTAN-Ömer Vehbi ISSI

BÖLÜM 17: AĞRI İLİNDE FAALİYET GÖSTEREN KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ İŞLETMELER (KOBİ)'İN FİNANSAL DURUMLARI VE İŞLETME YAPILARININ ANALİZİ.....271-286

Hakan YILMAZ-İbrahim Kadir DEMİR

BÖLÜM 18: AĞRI'DA ÜNİVERSİTE ALGISI: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ.....287-297

Hüseyin Serhan ÇALHAN -Yasin ERKAN

BÖLÜM 19: AĞRI İLİNİN NÜFUS VE DEMOGRAFİK YAPISININ İNCELENMESİ.....299-312

Süleyman UĞURLU -Mustafa GENÇ

BÖLÜM 20: AĞRI İLİ ŞEHİR MERKEZİ VE İLÇELERİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN ÇEVRESEL HİZMETLER VE YATIRIMLAR.....313-320

Bekir GEREKAN

BÖLÜM 21: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ'NİN İLİN KENTLEŞMESİ ÜZERİNE ETKİLERİ.....321-329

Cemalettin İlker AYAZ-Bengücan FİNDİK

BÖLÜM 22: AĞRI İLİNİN YATIRIM TEŞVİK DURUMU.....331-335

Cumali MARANGOZ -Emre BULUT

BÖLÜM 23: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN TÜKETİM HARCAMALARININ AĞRI İLİ EKONOMİSİNE KATKILARININ BELİRLENMESİ.....337-346

Şekip YAZGAN-Fatih Ömür BİNİCİ-Bengü AÇDOYURAN

BÖLÜM 24: AĞRI İLİNİN YENİLENEBİLİR ENERJİ POTANSİYELİ VE YATIRIM OLANAKLARI.....347-360

Utku ŞENDURUR-Şekip YAZGAN

BÖLÜM 25: CAZİBE MERKEZLERİ PROGRAMI: AĞRI İLİ VE YATIRIMCILARINA YÖNELİK YATIRIM KONULARI.....361-369

Fatma TEMELLİ

BÖLÜM 26: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN ÜNİVERSİTEDEN BEKLENTİLERİ VE BÖLÜM MEMNUNİYETLERİNİN ARAŞTIRILMASI.....371-382

İbrahim Kadir DEMİR-Hakan YILMAZ

BÖLÜM 27: AĞRI İLİ İŞGÜCÜ PİYASASI VE İSTİHDAM GÖSTERGELERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME (2008-2017).....383-395

Ömer Vehbi ISSI-Muhammet DAŞTAN

BÖLÜM 28: EĞİTİM VE EKONOMİ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA AĞRI İLİNİN EĞİTİM PROFİLİ: NİCELİKSEL VE NİTELİKSEL EĞİTİM GÖSTERGELERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME (2007-2016).....397-416

Ömer YALÇINKAYA

GENEL DEĞERLENDİRMELER.....417-421

Kerem KARABULUT

SUNUŞ

Daima “ hayatımın en değerli yatırımı” olarak bahsettiğim üniversitemiz, bilgiyi üreten, sorgulayan ve ona değer katan, yaratıcılığı gelişmiş eğitimciler ve onların eseri olan genç nesillerle birlikte güçlenerek, geleceğe yol almaktadır.

Kurulduğu tarihten bu yana Ağrı'nın sosyo-kültürel ve ekonomik gelişimine katkı sağlayan ve şehrimizde görünür bir değişim oluşturan üniversitemizin, bilgiyi toplumsal refah ve faydaya dönüştürmesi amacı, araştırmacı ve donanımlı öğretim üyeleri ile mümkündür. Eğitimcilerimizin bilimsel çalışmaları aracılığı ile kamu kurumları, meslek kuruluşları ve diğer eğitim kurumlarının da üniversitemizle kaynaşarak, Ağrı yararına atılımlar yapacakları inancındayım.

IC Vakfı olarak, Ağrı'nın değerlerini tanıtarak, kentin yaşam kalitesini artırmaya yönelik etkinliklere destek olmak gerektiğinin bilinci ve sorumluluğu ile, ciddi ve ilkeli adımlarla hareket ettik. Bugün bölgenin önemli bir devlet üniversitesi olan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ni, Vakfımız aracılığı ile destekleyerek, topluma değer katan, yenilikçi uygulamaları ve başarıları ile saygın ve örnek bir üniversite olarak, daha iyi yanrlara taşıyacağız.

Bu ülkede yetişmiş bir iş adamı olarak bu topraklara borcumu ödeme yükümlülüğünü taşıyorum. İşte bu sosyal sorumluluk duygusuyla da en önem verdiğim proje olan üniversite çok daha anlam kazanıyor. Üniversitemiz Ağrı'nın sanayisiyle, tarımıyla, sivil toplum kuruluşlarıyla ama en önemlisi halkıyla bütünleşmelidir. İnanıyorum ki Ağrı'nın yaşam biçimi bu üniversite ile gelişmeye devam edecek, üniversite Ağrı'nın talihini değiştirecektir. Bu ortak hedeflerimiz doğrultusunda hazırlanan “Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili” kaynak kitabı için Rektörümüz Prof. Dr. Abdulhalik Karabulut'u, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kerem Karabulut'u ve emeği geçen tüm öğretim üyelerini kutlar, teşekkürlerimi sunarım.

İbrahim ÇEÇEN
IC Vakfı Kurucusu ve Onursal Başkanı

ÖNSÖZ

Üniversiteler; bilimin, ilerlemenin ve teknolojinin merkezidir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi, o ülkedeki eğitilmiş insan gücüyle doğrudan ilişkilidir. Eğitilmiş insan gücü de ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimdeki okullaşma oranları ile ifade edilir. Üniversitelerin, birisi araştırma, diğeri de eğitim öğretim olmak üzere iki temel fonksiyonu vardır. Toplumun ve bilimin ihtiyaç duyduğu alanlarda, gerekli bilimsel ve teknolojik araştırmaları yapmak, topluma yararlı eğitilmiş insan gücünü yetiştirmek, bunları toplumun ve bilimin hizmetine sunmak temel görevlerdendir. Bu kitap çalışması da bu anlayışın Ağrı ilinin toplumsal gelişimine katkı sağlamak üzere ele alınması şeklinde değerlendirilebilir. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitemiz 10 yıllık bir kuruluş ve gelişim sürecinde yaklaşık 12.500 öğrencisi, 500 öğretim elemanı ve 200 çalışanıyla ilin gelişim ve ilerlemesinde önemli bir misyon üstlenmiş ve bu misyonunu büyük bir heyecanla devam ettirmektedir.

Bilindiği gibi Ağrı ilimiz sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından Türkiye'nin en sondaki üç ili içerisinde yer almaktadır. Tarihi süreç içerisinde yaşanan olumsuzlukların tersine çevrilmesiyle ilin "geri kalmışlık kısır döngüsü"nden kurtulabileceğini söylemek mümkündür. Bunun için bilimsel çözüm yollarının üretileceği ana kurumlardan birisi, 2007 yılında kurulan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin ilgili fakülteleri, enstitüleri, meslek yüksek okulları ve alt birimleridir. Bu açıdan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültemizin ele aldığı bu kitap çalışması anlam taşımaktadır.

"Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili" adlı bu çalışma her birinin kendine özgü anlamı ve içeriği olan toplam yirmi sekiz bölümden oluşmaktadır. Çalışmada, ilin sosyo-ekonomik yapısı farklı açılardan incelenmekte, mevcut durum değerlendirmesi yapılmakta, sorunlar belirlenmekte ve elde edilen sonuçlara göre sosyo-ekonomik yapının geliştirilmesine/kalkındırılmasına yönelik çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin tüm öğretim elemanlarının katılımıyla ele alınan kitap, bir anlamda ilin sosyo-ekonomik açıdan röntgeninin çekilmesi ve bu görüntülere göre çözüm yolları bulunması çabalarının ürünü olarak değerlendirilmelidir. Çalışma, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin sosyal bilimler alanında Ağrı iline yönelik toplumla işbirliği yapma ve toplumsal sorunları bilimsel yollarla çözme çabalarının bir yansıması olarak da önem arz etmektedir.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmesinde yol gösterici nitelik taşıyan bu tür bilimsel çalışmaların desteklenmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda, üniversitemizin her türlü bilimsel, fiziki, sosyal ve kültürel çalışmalarına destek veren sayın İbrahim Çeçen Beyefendiye ve IC Vakfına sonsuz teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmaya bilimsel katkı sunan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültemizin kıymetli öğretim elemanlarını ve emeği geçen herkesi kutluyorum.

Mart 2018 Ağrı

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektörü

EDİTÖRDEN

Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili adlı bu çalışma, ilin sosyo-ekonomik yapısını değişik alanlar itibarıyla bilimsel yöntemlerle ele almaktadır. Bu doğrultuda çalışmada; ilin coğrafi yapısı, nüfusu, tarım ve hayvancılığı, sanayisi, istihdamı, bankacılık hizmetleri, ticareti, eğitimi ve sağlık hizmetleri, yoksulluk durumu, gelir ve gelir dağılımı, mali yapısı, yatırımların durumu, teşvik uygulamaları, finansal yapısı, enerji ve çevresel özellikleri, ulaştırma altyapısı, turizmi, göç durumu, üniversite il etkileşimi, sosyal güvenlik durumu, il pazarlaması, vergi yapısı, KOBİ'leri, işgücü piyasası vb. konularda bilim adamlarına, kamu ve özel sektör temsilcilerine, işadamlarına ve ilgilenen herkese bilimsel veriler eşliğinde öneriler sunulmaktadır.

Bilimsel araştırma kitabı niteliğindeki çalışma, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim elemanlarının tamamı ve üniversitenin diğer akademik birimlerinden öğretim elemanlarının katkılarıyla tamamlanmıştır.

28 bölüm olarak ele alınan çalışmada, her konu kendi için de detaylı olarak analiz edilmiş ve bilimsel öneriler sunulmuştur. Genel bir sonuçla; yapılan çalışmalarda Ağrı ili sosyo-ekonomik profil itibarıyla hem Türkiye'nin hem de içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nin geri kalmış kentlerinden birisi konumundadır. Ağrı'nın Türkiye'nin en geri kalmış üç kenti arasında yer almasındaki temel eksiklikleri dört genel başlık altında özetlemek mümkündür. Bunlar; tarımsal, endüstriyel, kamusal ve sosyal yetersizliklerdir (eğitim ve sağlık gibi). Bu geri kalmışlık üstesinden gelinemez bir durum değil, ilin potansiyellerinin etkili değerlendirilmesiyle giderilebilir niteliktedir.

Ağrı ilinin sosyo-ekonomik gelişim ve değişiminde üniversitenin rolü hem önemli görülmekte hem de geleceğe yönelik beklentiler içermektedir. Bu bağlamda, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin rehberliğinde, Türkiye ortalamasının üstünde olan mevcut genç nüfus potansiyelinin "beşeri sermaye" olarak yetiştirilmesi durumunda geleceğe yönelik önemli bir altyapı hazırlanmış olacaktır.

Üniversitenin sosyal bilimler alanında Ağrı iline yönelik lokomotif olma misyonunun, ilgili fakültesi tarafından üstlenilmesi olarak da değerlendirilebilecek çalışmadaki öneriler ve vurgular dikkate alınarak ilin kalkınma potansiyellerini şu şekilde özetlemek mümkündür.

- Tarım ve hayvancılık: Çalışmalardan elde edilen sorunların giderilmesi ve özellikle "organik tarım" ve "organik hayvancılık" potansiyelinin değerlendirilmesi önemlidir.
- Dış ticaret: İran pazarının iyi değerlendirilmesi ve 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Kafkasya pazarı önemlidir.
- Turizm: Kış turizmi, yayla turizmi, tarih ve kültür turizmi ve dağ turizminin (özellikle Ağrı Dağı) değerlendirilmesi önemlidir.
- Yakın Pazarlara Yönelik Yatırım ve Üretim: İlde, özellikle İran ve SSCB'den ayrılan cumhuriyetlere yönelik dış ticareti etkinleştirecek, kamu destekli endüstriyel yatırımlar ve üretimlerin yapılması uzun dönem için önemlidir.

Diğer taraftan, ildeki sağlık ve eğitim sektörlerinin ilin sosyo-ekonomik kalkınması için düzenlenmesi ve iyileştirilmesi gereken iki önemli sosyal alan olduğu da vurgulanmalıdır. Bu bağlamda, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kurulması, sağlık sektöründe yaşanan sorunların geleceğe yönelik çözümü doğrultusunda atılan en önemli adım olarak değerlendirilebilir.

Eğitim ve bilimsel çalışmalara sınırsız destek sunan Sayın İbrahim Çeçen Beyefendiye, çalışmanın hazırlanmasında özel yönlendirme, ilgi ve desteğini gördüğümüz Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Abdulhalik Karabulut Hocamıza, kitabın dizaynı ve basımı aşamalarında katkılar sunan IC Vakfı Müdürü Sayın Dr. Öğretim Üyesi Meral Dinçer, IC Vakfı Temsilcisi Sayın Güven Karakaya ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektör Başdanışmanı Sayın Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Özgül'e, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı Sayın Dr. Öğretim Üyesi Ömer Yalçınkaya'ya ve kısa sürede çalışmalarını özveri ile hazırlayan her bir bölüm yazar/yazarlarına teşekkürlerimi sunmak isterim.

Mart 2018 Ağrı

Prof. Dr. Kerem KARABULUT
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

AĞRI İLİNİN COĞRAFI ANALİZİ

Faruk KAYA*

1. GİRİŞ

Araştırma sahasını oluşturan Ağrı İli; ülkemizin doğusunda Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü sınırları içinde yer almakta olup (Harita 1) morfolojik açıdan bir akarsu havzası özelliği göstermektedir. Matematik konum olarak yaklaşık 38° 59' - 40° 02' kuzey paralelleri ile 42° 15' - 44° 36' doğu meridyenleri arasında yer alan ilin yüzölçümü 11.099 km²'yi bulmaktadır. Ağrı İli bu yüzölçümü ile ülkemiz topraklarının yaklaşık % 1,4'lük bölümünü kaplamakta olup, yüzölçümü büyüklüğü bakımından Türkiye'de 26. sırada yer almaktadır (HGK, 2015).

Ağrı ilinin ana topoğrafik şekillerini dağlar, bunlar arasında yer alan vadiler, tepelik alanlar, aşınım yüzeyleri ve ova düzlükleri oluşturmaktadır. İl toprakları doğudan İran İslam Cumhuriyeti (Maku İli, Bazargan İlçesi), batıdan Erzurum İli, kuzeyden Kars ve Iğdır illeri, güneyden Bitlis ve Van illeri, güneybatıdan ise Muş İli ile çevrilidir (Harita 1).

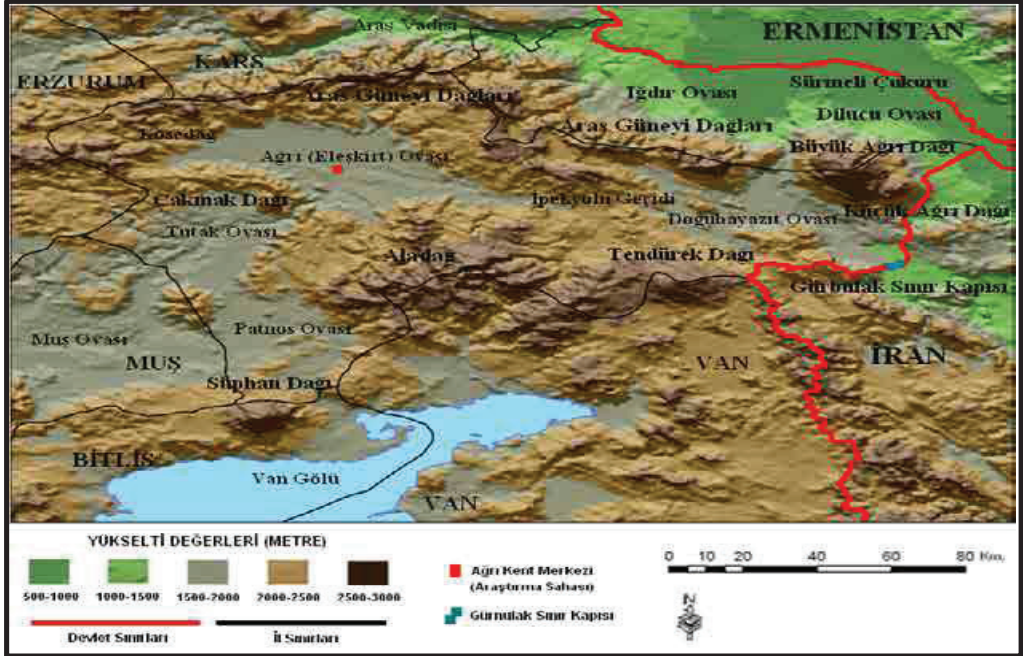
Ülkemizin en doğusunda yer alan il toprakları doğuda Küçük Ağrı Dağı'nın doğu etekleri, batıda Saç Dağı Geçidi, kuzeyde Aras Güneyi Dağları, güneyde ise Süphan Dağı kuzey etekleri doğal sınırla çevrilidir. Büyük kesimini dağların kapladığı ve ortalama yükseltinin 2000 m'ye ulaştığı düzlük alanlar, ilin kuzeyinde doğu - batı doğrultusunda Eleşkirt'ten Türkiye - İran İslam Cumhuriyeti sınırına kadar devam eder. Bunun yanı sıra ilin en büyük akarsuyu olan Murat Nehri'ne paralel olarak da kuzey - güney doğrultusunda iki büyük ova (Tutak ve Patnos ovaları) yer almaktadır (Harita 2).

Harita 1: Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası

Kaynak: Saygılı, 2015.

Harita 2: Ağrı İli ve Çevresinin Jeomorfoloji Haritası

Kaynak: Kaya ve Kocaman 2014.

Ağrı İli toplamda 542. 255 nüfusa sahip olup, nüfus bakımından da Türkiye'deki 81 il içinde 39. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2016). Türkiye'nin aritmetik nüfus yoğunluğu 2016 yılı rakamlarına göre 102/km² iken Ağrı İlinde km²'ye düşen insan sayısı 49/km² kişidir. Aritmetik nüfus yoğunluğu sıralamasında Türkiye'deki 81 il içerisinde 58. sırada yer almaktadır.

Ağrı ülkemizin hızlı göç veren yörelerinden biridir. Ağrı İli kademeli göç olgusunun yaşandığı yerleşmelerden biridir. İl merkezi olan Ağrı Şehri ile ilçe merkezleri olan Doğubayazıt ve Patnos şehirleri, ilin kırsal kesiminden ve diğer ilçe merkezlerinden göç almaktadır. Bunun yanı sıra bu şehirlerden de başta büyükşehirler olmak üzere diğer şehirlere göç hareketleri söz konusudur. Bu kademeli göçün ana nedeni istihdam koşullarının yetersizliği ve işsizliktir (Kaya vd.,2010: 18-19).

Kademeli göç, Ağrı İlinde bir takım problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çarpık kentleşme, kaçak yapılaşma, gecekondulaşma, kente kırsal kesimden gelen insanların adaptasyon problemi ve kentleşme gibi sorunlar, Ağrı'nın Türkiye illeri içinde gelişmişlik ve yaşanılabilirlik açısından geri sıralarda yer almasına neden olmaktadır (Kaya, 2011: 219-242).

Sosyoekonomik açıdan ülkemizin en geri kalmış illerinden biri olan Ağrı'nın ekonomisi, temelde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ayrıca bu sektörlere bağlı olarak gelişen ticaret ve hizmetler sektörü ildeki en önemli istihdam alanlarını oluşturmaktadır. Son yıllarda eğitim ve turizm fonksiyonlarında önemli gelişmeler yaşanmış olmasına rağmen, temelde ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmakta olan ilde uygulanan yetersiz tarım politikaları nedeniyle işsizlik oranları giderek artmaktadır (Kaya, 2011: 219-242).

Ağrı'nın da içinde yer aldığı Serhat Kalkınma illerinde (Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır) erkeklerin işgücüne katılma oranları yaklaşık % 73 iken, bu oran kadınlarda % 39 civarındadır (TÜİK, 2015). İlin temel geçim kaynağının hayvancılık ve tarıma dayanması nedeniyle, özellikle kırsal kesimlerde yaşayan kadınların önemli bir kısmı tarımsal işlerde çalışmaktadır.

Ağrı ve çevresi, elverişli konum şartlarına rağmen yeterince gelişmemiştir. Türkiye genelinde kişi başına düşen milli gelir 2001 yılı itibarıyla 2146 \$ civarındaydı. Aynı yıl Kocaeli 6165 \$ ile kişi başı milli gelirin en yüksek olduğu il iken, Ağrı 568 \$ ile kişi başı milli gelirin en düşük olduğu (81 il

içinde) il konumundaydı. 2005 yılı itibarıyla Türkiye genelinde kişi başına milli gelir 4964 \$ olarak gerçekleşmişken, Ağrı ili için bu değer yaklaşık olarak 1100 \$ civarındaydı (Atalay - Mortan, 2006: 423). Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2014 yılında kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılda, İstanbul 43. 645 TL ile ilk sırada yer alırken, Ağrı 8. 486 TL ile en son sırada yer aldı.

Ağrı ilinin 1996 yılında 76 il içinde sondan ikinci (74) ve yeni iller kurulması sonrası 2003 sıralamasında Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeks (SEGE) değerinin de gerilemesinin etkisiyle yine sondan ikinci (80. inci) sırada bulunduğu ve SEGE 2011 değerine göre ise gelişmişlik durumunda bir sıra iyileşme olduğu, Ancak 2014 yılı illere göre kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla sıralamasında yeniden en son sıraya gerilediği dikkati çekmektedir.

Ağrı ilinin az gelişmişliğinde ve geri kalmışlığında iklim koşulları ve olumsuz coğrafi koşulların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun diğer sosyoekonomik göstergelerle birleşmesinden kaynaklanan olumsuzluğun, Gürbulak Gümrük Kapısı üzerinden yapılan sınır ticareti ve ilde üniversite açılması ile 2011 değerlerine göre sadece bir sıra iyileşme ile sınırlı kaldığı, ancak 2014 değerlerinde üniversite ve sınır ticaretinin de iyileşmeyi devam ettiremediği gözlenmektedir.

Zaten gerek kişi başına düşen milli gelir ve gerekse günümüzde gelişme göstergesi olarak kabul edilen insani yaşam endeksine göre gelişmişlik kategorisi ve bulunduğu bölge içinde Ağrı ili en son sıralarda yer almaktadır. En düşük insani gelişmişlik endeksine sahip olan Ağrı ilinde ki bu endeks değeri 0,567 olarak ortaya çıkar. Bu gelişmişlik endeksiyle Ağrı ili orta beşeri kalkınmışlık kategorisi içinde yer alır. İnsani gelişmişlik endeksi ve ülke içinde sıralamasına göre altmış ikinci sırada bulunan Ağrı Şırnak ilinden sonra ülkenin en düşük insani gelişme endeksine sahip ilini oluşturur.

Yukarıdaki açıklamalar ve sayısal verilerden de anlaşılacağı üzere Ağrı ili, temel ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayanan, geçim kaynaklarının çok sınırlı oluşu nedeniyle sürekli olarak göç veren, potansiyel kaynakları çeşitli ve zengin olmasına rağmen yeterince değerlendirilmemiş, sosyokültürel ve sosyoekonomik sorunlarına çözüm bekleyen ve kalkınması için belirli hizmet ve yatırımlara ihtiyaç duyulan, ülkemizin en geri kalmış yörelerinden biridir.

2.YERLEŞME TARİHİ

Ağrı ilinin şimdiki yerleşme durumu, oldukça gerilere giden bir gelişimin sonucunu yansıtır. Coğrafi konumu ve Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların buradan geçmesi, bölgenin tarihini yüzyıllar öncesine götürür. Ağrı'nın tarihi, bir parçası olduğu Anadolu'nun tarihi kadar eskidir. Orta Asya'dan ve İran'dan gelen kalabalık kitlelerin batıya geçmesini kolaylaştıran yollardan en önemlisinin burada bulunması, Ağrı'nın her devirde tarihi – stratejik bir konuma sahip olmasına neden olmuştur. Ağrı ili aynı zamanda Doğu Anadolu'ya gelen göç ve akınların ilk durağı olmuştur. Küçük Asya'yı ele geçirmek isteyen Asya Kavimleri, Kafkas sıradağlarını kolayca aşamadıkları için, hep İran üzerinden gelmişler ve Anadolu'nun ilk giriş kapısı olan Ağrı yöresi onlara geçiş yolu olmuştur. Bundan dolayı da Ağrı devamlı bir kültür ve medeniyet merkezi olamamıştır. Geçit bölgesi ve sınırda olması nedeni ile bölgede yaşayan halk sık sık değişmiş, baskılar ve savaşlar, maddi kültür belgeleri ile yerleşim yerlerini tahrip etmiştir.

Anadolu'nun en eski yerleşme bölgelerinden birisi olan, Ağrı ilinin ilk yerleşik toplumu, Hititlilerin bölgede güçlerini kaybetmesi ile Orta Asya'dan gelip M.Ö. 1340-1200'de Azerbaycan ile Doğu Anadolu Bölgesi'ne yerleştikleri sanılan Hurri'ler olarak kabul edilir (Kırzioğlu,1953:40-48).

M.Ö. XV asırda Ağrı – Eleşkirt, Hurri – Mittani Krallığının doğu kanadını teşkil eden bir yer olup, Urartu Krallığı hâkimiyetinde bulunmaktaydı. Asur Kitabeleri vaktiyle bu mntıkada Laturdu adlı bir Türk Devleti bulunduğunu ve bu devletin Asurluları etkileyecek kadar kuvvetli olduğunu kaydetmektedir. Urartu Devletinin asıl sahipleri Hatti Türkleri de Büyük Hatti Devletinden ayrılmış bir parçadan ibarettir. Tarihi kaynaklardan Ağrı Eleşkirt halkının Hatti aslından olduğu sanılmaktadır (Semercioğlu,1964:4).

Yerleşik bir kültürü benimseyen ve başkenti, bugünkü Van Kalesinin bulunduğu konumda kurulmuş Tuşpa kenti olan Urartu Devletinin, asıl kurucusu I. Sardur'un halefi olan oğlu İşpuini, devletinin hudutlarını kuzeyde Murat Irmağı başlarına kadar genişletmişti. Bu genişleme siyasetini Ağrı - Eleşkirt Ovası'nın kolonize edilmesi ile devam ettiren I. Arğış'tinin, Aras Nehri'nin kuzeyinde,

Sakaların ve Arsak'ların kışlağı olacak Arğıstihinili, Arğısti ve Armavi gibi büyük çaptaki şehirleri kurduğu anlaşılmaktadır (Erzen,1978:1-6).

Urartular yörede egemen oldukları dört yüz yıl boyunca merkezi Van olan büyük bir uygarlık kurmuşlardır. Ağrı ili sınırları içerisinde yer alan Toprakkale'den çıkarılan tabletlerden bu dönemdeki toplumsal yaşama ilişkin bilgiler elde edilmektedir. Buradan çıkartılan yazıtların Asur yazıtlarının etkisini gösterdiği görülmekte, Urartu Uygarlığının, Asur Uygarlığından geniş ölçüde etkilendiği anlaşılmaktadır (Günaltay,1946:325).

İleri bir tarım ekonomisine dayanan Urartu uygarlığında sanat da oldukça gelişmişti. Bölgede büyük bir uygarlık kurmuş olan Urartuların en önemli kültür merkezlerinden biri de Ağrı'dır. Bu dönemde sulama kanalları aıllarak tarımsal üretim tekniği geliştirilmiş, tarımda verim artışı sağlanmış, verimsiz topraklar bereketli tarım alanları haline getirilmiştir. Daha sonraları buralara yerleşen Saka'lar ve hatta Arsaklı'larla beraber gelen Oğuzlar gibi birçok yaylak-kışlak hayatı yaşayan Türkler devrinde de şehir hayatının canlanamadığı, anlaşılmaktadır (Kırzıoğlu,1953:64).

Doğu Anadolu Bölgesi, M.S.I. yüzyılda Roma hakimiyetine geçmiştir. Bu yüzyılda yeniden başlayan ve 200 yıl devam eden Roma- İnan mücadelesine sahne olan Doğu Anadolu, 387 yılında iki devlet arasında taksim edildi. Roma hâkimiyetinde kalan yerler, Doğu Roma (Bizans) imparatorluğuna intikal etti. Bizans devrinin başlamasından itibaren Doğu Anadolu yine Sasani'lerle devam eden mücadelelere sahne oldu (Streck,1991:316-317). Bu mücadele esnasında bölge zaman, zaman Sasani istilalarına uğradı. Bizans devleti Sasani'lerle yapmış olduğu mücadelelerde, müstahkem mevkiiler ve kaleler oluşturma yoluna gitmiştir. Ağrı yöresine yapılan kaleler bu amaca hizmet içindir (Honigmann,1970:132).

İşlm ordularının Ağrı ve çevresi ile ilgilenmeleri Hz. Ömer devrine rastlamaktadır. Nitekim 642'de Bitlis zerinden Eleşkirt'e gelen İşlm ordusu, bölgeyi hkimiyeti altına almıştır. Arap orduları Suriye'yi ve İnan'ı mağlup ettikten sonra da bölgeye sık sık akınlarda bulunmuşlardır (Lammens,1995:51-66). Ancak mesafenin uzak olması, iklim şartları ve coğrafı konumun müsait olmayışı Müslüman Arapların bu bölgeyi ellerinde tutmalarına fırsat vermemiştir. Bu bölgenin fethi ancak Hz. Osman'ın hilafeti zamanında (645-646 tarihlerinde) mümkün olmuştur (Lammens,1995:51-56, Leyidella,1991:240-248).

Arap İşlm devletinin, Hz. Osman döneminden başlayarak Emevi ve Abbasiler devride dâhil olmak üzere, Doğu Anadolu'nun birçok şehriner yerleşerek veya stratejik yerlere askeri garnizonlar kurarak Ağrı ve Erzurum gibi bölgeleri 300 yıl hakimiyetleri altında tutmayı başardığı bilinmektedir (Darkot,1989:368-369). Ancak, Abbasi imparatorluğunun IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zayıflamaya başlamasıyla, bölgede İşlm devletleri hakimiyetinin ortadan kalktığı ve Ermeni Bagratuni hanedanının etkisini arttırdığı anlaşılmaktadır. Abbasiler ve Bizanslılar arasında X. yüzyıl süresince devam eden ve bu yüzyılın sonlarına doğru Abbasi halifeliğinin içerisindeki karışıklıklar ile bu bölgenin merkezden uzak olması, Müslüman nüfusun azalmasına neden olmuştu. Bunun zerine yetersiz kalan mücadelenin tabii bir sonucu olarak, Bizans tekrar Doğu Anadolu'ya hakim olmaya başlamıştı. Ağrı'nın 949 yılında yeniden Bizans hakimiyetine girdiği anlaşılmaktadır (Yınanç,1991:341).

Ağrı'nın, XI. yüzyıla kadar Bizanslılar, Türkler ve Müslüman Araplar arasında birçok defa el değiştirdiği belirtilmektedir. Ağrı'nın tamamen Türk-İşlm karakteri kazanması ise XI. yüzyılın başlarına rastlar. Maveraünnehir'deki yurtlarında Karahanlılar tarafından tazyik edilen ve amcaları Aslan Yabgu ile anlaşmazlığa düşen Selçuk ve ağrı beyler yeni bir vatan edinmek amacıyla, Anadolu'ya bir akına çıkılmasına karar verdiler. ağrı bey 3000 kişilik bir süvari kuvvetiyle, Azerbaycan'da bu güce katılan Türkmen'lerle birlikte 1018-1021 yıllarında Doğu Anadolu'ya girdi (Sevim-Yücel,1989:49). Bölgede bir süre kalan ağrı bey Maveraünnehir'e geri döndü. Doğu Anadolu'ya Oğuz Türkmen akınları devam ederken Selçuklular da Tuğrul bey idaresinde bir devlet kurdular. Tuğrul beyin komutanları olan, İbrahim İnal ve Kutalmış Bey büyük kuvvetlerle 1040 yılında Bizans topraklarına girerek Ağrı'yi da Selçuklu hakimiyeti altına aldıkları anlaşılmaktadır (Turan, 1963: 76).

Bu tarihe kadar bölgede Bizanslılar egemendi. Daha sonra Selçukluların eline geçen Anadolu'da, İslâm kendi kültür değerleriyle yayılmaya başladı. Ama bu uygarlık Ağrı bölgesinde pek etkili olmamıştır. Çünkü Ağrı, Kafkaslar ve İran'dan Anadolu'ya geçişte önemli bir konum teşkil ettiğinden, sürekli olarak dış tazyiklere maruz kalmıştır. Bu nedenle de Selçuklular Ağrı'yı yerleşme yeri seçmemişler ve çevre illerdeki gibi tarihi yapılar inşa etmemişlerdir.

Anadolu'nun gerçek fethini başlatan Malazgirt zaferinden sonra, Ağrı ve çevresi de Alpaslan'ın ordusunda görev yapan ve Erzurum çevresinde kendi adını taşıyan bir beylik kuran Saltuk beyin yönetimine geçmiştir. Çünkü Alpaslan, Ağrı ve dolaylarının gelirini Ebul Kasım Saltuk beye iktâ olarak vermiştir. Bu bölge tarihi süreç içerisinde Sökmenoğulları'nın hakimiyetine girmiş ve bölge için Gürcü ve Ermeni kuvvetleriyle zorlu mücadeleler yapılmıştır. Bu mücadeleler neticesinde Sökmenoğulları 1100- 1207 yıllarında merkezi Ahlat olmak üzere Ağrı, Eleşkirt, Adilcevaz ve Bitlis gibi bölgelerde hüküm sürmüşlerdir (Öztuna,1989:577-579). Bölge Sökmenoğullarından sonra 1207-1225 tarihleri arasında Gerni zaferiyle Harzemşahlara idaresine geçmiştir (Kafesoğlu,1982:132).

Selçuklular döneminde Trabzon- Tebriz ticaret yoluna çok önem verilmiş bu yol üzerinde bir merhale teşkil eden Beyazıt toprakları, özellikle Karakilise (Ağrı) nahiyesi büyük önem kazanmıştır (Turan,1973:33).

Selçuklu sultanı II. Gıyasettin Mesut'un 1308'de ölümü ile, Moğol-İlhanlı beylerinden bir genel vali tayin edilerek Anadolu'nun idaresi Moğolların bir kolu olan İlhanlılara bırakılmıştır. Beyazıt'a hakim olan İlhanlı hükümdarları, çevreyi Tebriz'e bağlayarak kışları Tebriz'de geçirmişler, yazları ise Van Gölünün kuzeyindeki suları, otlakları ve çok güzel av sahaları bulunan Beyazıt'ta ki Aladağ kendilerine yazlık payitaht yapmışlar. Burada bir saray inşa ettirip etrafında yaptıkları köşkler, çarşı ve mahalleler ile yöreyi bir ordugah şehri haline getirmişlerdir (Turan,1973:39). Ancak bu durum uzun sürmemiş ve Beyazıt yöresi İlhanlıların hakimiyetinden çıkarak 1358'de Moğol asıllı başka bir devlet olan Celayirliler'in eline geçmiştir.

Celayir hükümdarı Sultan Hüseyin, 1382'de vefat edince devlet iki oğlu arasında paylaşıldı. Azerbaycan ve Irak, sultan Ahmed'e, Irak-ı Arap ve Ağrı'da sultan Beyazıt'a verilmişti (Yınanç,1991:64). Celayirliler 1358-1382 yılları arasında yukarı Aras boyu, merkezi Anı vilayeti ve buraya bağlı olan Beyazıt bölgesine hâkimdiler. Ahlat-Van bölgesinde güçlenen Karakoyunluların kuzeye doğru ilerlemesini durdurmak amacıyla, bölgeye hakim olan Celayir'li şehzade Beyazıt, yıkık olan Daryung kalesinin yerine yeni ve sağlam bir iç kale yaptırdı. Yaptırmanın adından dolayı 1380'de biten bu kaleye *Beyazıt Kalesi* denildi.

Timur 1388-1387 yıllarında kuzey İran'ı ve Ermenistan'ı istila ederek topraklarını genişletince, 1387'de sultan Ahmed Mısır'a kaçarak, Memlük sultanı Berkuk'a iltica etti. O sıralarda Beyazıt kalesi halkı olan Aydın aşireti, Timur istilası önünden kaçmış ve buraya gelen Timur ahaliyi Beyazıt kalesini yağma etmiştir. Moğol baskınını duyan Ağrı ve çevresindeki aşiretler Ağrı ve Aladağ'ın sarp yerlerine taşındılar. Timur 1394 yılında Aladağ'da konakladığı yerden ayrılıp, Beyazıt- Aydın kalesine giderek halkından haraç almıştır (Sümer,1984:49-57).

Ancak bölgede Timur istilası geçici oldu. Moğollardan ortaya çıkan boşluğu Karakoyunlular doldurmaya çalıştı ve daha sonra Ağrı bölgesi Karakoyunluların hâkimiyetine girdi. Fakat Timur'un oğlu Şahruh 1421'de Ağrı Ağadeve de (tarihte Eleşkirt Meydan Muharebesi olarak geçer) büyük bir zafer kazanıp Karakoyunlu hükümdarı İskender'i yendi. Beyazıt kalesi de dâhil olmak üzere pek çok kaleyi yeniden ele geçirdi (Sümer,1984:121). Ağrı-Eleşkirt ovasının en verimli köylerine 1394'te Timur tarafından yerleştirilen Çağatay oymaklarına ise dokunulmadı.

Oğuz boylarından olan Karakoyunlular da konargöçer Türkmen aşireti olarak, ataları İlhanlılar ve Çağataylar gibi Ağrı Dağı ve Aladağ'ı yazın yaylak, sefer zamanlarında da bir üs olarak kullandı. Ağrı 1405-1468 yılları arasında Karakoyunlu hâkimiyetinde kaldı. Ağrı'nın içinde bulunduğu toprakları Karakoyunlulardan alan Akkoyunlular XVI. yüzyılın başlarında zayıflamaya başladılar.

Ağrı yöresi Sultan Elevent'in yönetimindeydi. Fatih Sultan Mehmet'e bağlı Elevent, ağabeyi ölünce devlet yönetiminde yalnız kaldı. Ancak Şah İsmail Sultan Elevent'i rahat bırakmayarak Akkoyunluları Tebriz'den kovdu ve ülkenin büyük bölümünü Safevi devletine kattı (Babinger-

Köprülü,1942:81). Böylece, Ağrı bu kez de Safevi yönetimine girdi ve Osmanlılara değin, 12 yıl bu topraklara Şah İsmail egemen oldu (Sümer,1992:1-14).

Ağrı toprakları, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi ile tamamen Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı Ordusu Doğubayazıt'ın Danasazi civarında konaklarken 20 Ağustos 1514 günü kale anahtarları şehir halkı temsilcileri tarafından padişaha takdim edildi (Tekindağ,1968:57). Bölgede Osmanlı Egemenliği sağlanınca, Ağrı sancak beyliği, Beyazıt da sancak merkezi oldu. Önceleri Van'a, sonradan Erzurum Beylerbeyliğine bağlanan, Ağrı yöresi ve Beyazıt Osmanlılar döneminde önemini daima koruyup, bir serhat şehri olarak gittikçe gelişti.

Şah İsmail'in yerine geçen Şah Tahmsab da, Ağrı ve Beyazıt Kalesi'ni işgal etti. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 ve 1548 İran seferleri ile Ağrı, Safevilerden tekrar geri alındı. Amasya Barışı (1555) ile Kars ve Van Osmanlılarda kaldı. Beyazıt ve Eleşkirt bölgesi, Safevi İran'a bırakıldı (Uzunçarşılı,1988:448-450). Serdar Mustafa Paşa 1578 Mayıs ayında bütün Eleşkirt ve Beyazıt bölgelerini ele geçirerek, son defa Osmanlı topraklarına kattı. İran saldırıları bitmediği için, IV. Murat 1635 yılında İran üzerine sefer düzenledi. Bu sefer sonunda 1639' da imzalanan Kasr - ı Şirin antlaşması ile Türkiye (Ağrı) – İran arasındaki sınır bozulmadan günümüze kadar gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu 19.yüzyılın başlarında Dünya siyasi konjonktüründe zayıflarken, Rusya güçlenmeye başladı. Rus devletinin Kafkaslardan Akdeniz'e inme politikası yüzünden Osmanlı ile Ruslar arasında, Ağrı topraklarını da içine alan bölümde, 1828 – 1919 yılları arasında savaşlar amansız bir şekilde devam etmiştir. Ağustos 1828'de Ruslar Gürcistan ve Azerbaycan'ın bir kısmını işgal ederek, Erivan üzerinden ilerleyip Beyazıt, Diyadin, Ağrı ve Eleşkirt'i ele geçirdiler. Halkın bir kısmını zorla Gümrü ve Revan'a sürdüler. Türkler den boşalan köy ve kasabalara Malagan, Ermeni ve Yezidi gibi Müslüman olmayan azınlıkları yerleştirdiler. Bu Gayr-ı Müslimler 90 yıl (1828-1918) süren Osmanlı Rus mücadelesinde Ağrı halkına eziyet ettiler ve savaş dönemlerinde katliamlar yaptılar.

Ruslar Beyazıt kalesini ve Murat havzasını işgal etmekle, Erzurum- Tebriz ulaşım yolu ile Van, Muş, Bitlis ve Yukarı Fırat bölümüne giden bütün yolları kontrol altına almışlardı. Rus birlikleri kışı Beyazıt'ta geçirip 1829 Haziranına kadar burada kaldılar. Askerlerimiz, halkın ve Van pašasının ortaklaşa hareketi ile Eleşkirt yöresi geri alındı. Beyazıt'taki Rus garnizonu 6 Haziran 1829'da kuşatıldı. Eylül 1829'da yapılan son taarruzla diğer illerle birlikte Ağrı'dan da Ruslar püskürtüldü.

Ruslar, 29 Temmuz 1854'te Beyazıt-İğdır arasındaki Çilli geçidini aşarak, Ağrı'ya taarruz etti. Rus birlikleri Beyazıt kalesine girerek, buradaki devlet memurlarına ve halka işkence edip şehri yağmalamaya başlayınca, halkın çoğu Erzurum'a doğru kaçmaya başladı. Savaşlar ve karşılıklı taarruzlarla 4 yıla yakın süren mücadele, Batılı devletlerin baskısı yüzünden 30 Mart 1856 Paris Anlaşmasıyla sona erdi. Ruslar ellerinde bulundurdıkları Ağrı topraklarından geri çekildi (Hatunoğlu-Gül,1999:187-189).

Osmanlı-Rus mücadelelerinin en korkunçlarından birisi de 1877-1878 savaşıdır. Tarihimizde ve halk arasında 93 harbi olarak bilinen bu savaş, imparatorluğu temelinden sarstığı gibi, Ağrı bölgesinde de büyük kayıplara neden olmuştur. Ruslar 30 Nisan 1877'de Beyazıt sınırını geçerek Ağrı topraklarını işgale başladılar. 10 Mayıs'ta Beyazıt, 20 Mayıs'ta Karaköse ve 10 Haziran'da Eleşkirt işgal edildi. Osmanlı ordusu Erzurum'a doğru çekildi. Haziran sonunda Rus birlikleri İğdır'a çekilmeye mecbur edildiyse de Ruslar 9 Temmuzda Ermeniler ve yeni takviye kuvvetleriyle yeniden saldırarak bölgeyi tekrar işgal ettiler. Savaşın devam ettiği günlerde Emeni çeteleri yöre halkına büyük zararlar verdi. Ağrı – Kars ve öteki cephelerdeki yenilgiler 30 Mart 1877'de Yeşilköy antlaşmasının imzalanmasına neden oldu. Bu antlaşmayla Beyazıt sancağı da Rusya'ya verildi (Kırzioğlu, 1953:47, 1955:85-86).

İngiltere ve Almanya Yeşilköy antlaşmasını kabul etmeyince bu anlaşmadan daha ağır şartlar getiren Berlin antlaşması imzalandı. Avrupalı devletlerin Yeşilköy antlaşmasını kabul etmemelerinin en büyük sebebi, Ağrı topraklarını boydan boya aşan Türkiye – İran transit yolunun Rusların eline geçmesiydi. Aladağ sırtları ve Kılıçgediği doğrultusundaki Osmanlı – Rus sınırı, kuzeye alınarak Ağrı-Kars arasındaki Aras güneyi dağları sınır kabul edildi. Bu sınır 1918 yılına kadar böylece kaldı. Bu antlaşma ile Beyazıt sancağı Osmanlı İmparatorluğuna geri veriliyordu. Ağrı'da 1877-1878

savaşlarında bir yıl boyunca Ruslar ile büyük muharebeler oldu. Bölge halkı bu mücadelelerde büyük zulüm gördü. Bu savaşlar esnasında Kars'tan ve Kafkasya'dan Ağrı'ya büyük göç hareketleri oldu (Kurat,1989:411-430).

Gerek yerinde yaptığımız tespitlerde ve gerekse bu konuda yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre, Ağrı yöresinde, 1918 ve 1919 yıllarında Ermeni çeteleri etkili olmuştur. Ermenilerin Türk nüfusuna uyguladığı baskı ve zulüm sonucunda, bu devrede bölgeden çok sayıda nüfus göç etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, Türk köylerinin nüfusu çok azalmış ve hatta bazı köyler tümüyle terk edilmişti. Öte yandan Ermeni zulmünden kaçan Türk nüfusun bir kısmı, ova çevresindeki dağlık bölgelere göç etmek zorunda kalmış ve burada yeni köyler kurmuşlardır. Ancak, korunma endişesiyle elverişsiz konumlarda kurulmuş olan bu köylerin bir kısmı Cumhuriyet döneminde terk edilmiştir.

Ağrı'da ilk Osmanlı tarihini gösteren 1586 yılına ait mufassal tapu defterinde, Ağrı'nın da dâhil olduğu bölge *Şelve Sancağı* olarak gösterilmektedir. Sancağın; Kumluca (Taşlıçay), Şoşık, (Hamur), Karkın (Cumaçay), Dölbentli olmak üzere dört bucağı vardır. Bugünkü Ağrı'nın çekirdeğini oluşturan Karakilise, Dölbentli bucağına bağlı bir köydü. Söz konusu tapu tahrir defterinde, Doğu da Diyardin, Batı da Eleşkirt sancakları ile Şelve sancağında Türkçe adlı köyler bulunduğu gibi Türk tarihi bakımından da önemli etnik adlar taşıyan köyler vardır (Alpaslan,1995:82).

Osmanlılar döneminde oluşturulmuş salnamelerde bölgedeki yerleşmeler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Nitekim 1871 (H.1288) tarihli Erzurum Vilayeti Salnamesine göre, Beyazıt sancağına bağlı Karakilise (Ağrı) kazasında 10 kilise, 1420 hane bulunmaktaydı. Yine 1872 (H. 1289) tarihli Salname-i Umumiye ye göre, Karakilise kazasında 60 köy, 1600 hane, 1900 (H.1296) tarihli salnameye göre de; Karakilise kazasında 55 köy, 1436 hane bulunmakta idi. Söz konusu salnameye göre Karakilise kazasında; bayındırlık yapıları olarak 1 hükümet konağı, 2 askeri kışla, 2 cami, 2 sübyan mektebi, 5 kilise ve manastır, 42 han, 100 dükkân, 2 mağaza, 1 fırın, 35 değirmen, 93 ambar, 291 samanlık, 185 arsa, 16 çeşme ve 4 köprü vardır. Aynı tarihlerde bölgedeki yerleşmelerden bahseden CUNET (1891–1892) ise Karakilise kazasının Buluk, Başı, Negiser, Taşlıçay bucaklarının bulunduğu bahseder.

Ağrı 1800'lerde Şarbulak adıyla anılan 15 hanelik bir köydü ve Hamur bucağına bağlıydı. Şarbulak köyü 1843' de bucak oldu. Önce Diyardin' e daha sonrada Tutak' a bağlanan Şarbulak bucağı 1869' da kaza yapıldı. Osmanlı–Rus savaşlarında Ruslar tarafından bölgeye yerleştirilen Ermeniler birçok yerde kilise ve manastır yapmışlardı. Ağrı'da şimdiki Bahçelievler Polis Karkolu' nun yerinde yapılan kilise, siyah taşlardan örülü bir yapı idi. Toprağın rengine ve bu kiliseye izafeten ilçeye *Karakilise* adı verilmişti. Ancak Karakilise adında yerleşim birimi başka illerde de vardı ve bunlar genellikle birbirlerine karıştırıldığı için, Kars Karakilisesi, Pasinler Karakilise'si ve Eleşkirt Karakilise'si olarak adlandırılıyordu.

Kars, Pasinler ve Eleşkirt *Karakilisesi* adları, halk ve askerlerce karıştırıldığından; Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa Eleşkirt Karakilise'si adının, Köseadağ' ın doğu tarafında yer alması ve kilise ile herhangi bir ilgisinin bulunmaması nedeniyle değiştirilmesini istemişti. Nitekim Nisan 1918' de Ermeniler Ağrı'yı terk etmiş, küçük kiliseler kullanılmaz olmuştu. Harita şubesine Karakilise'nin *Karaköse* olarak tashih edilmesi ve isim değişikliği için de Harbiye Nezareti (Savunma Bakanlığı) 'ne bilgi verilmesine karar verildi. Bu istek üzerine Kasım 1919' da Karakilise adı, *Karaköse* olarak değiştirildi (Alpaslan,1998:14).

Cumhuriyet döneminde 1927' ye kadar merkezi Beyazıt olan vilayetin il merkezi 1927 yılında Karaköse' ye nakledilmiş, 1938' de ise sınırları içinde bulunan ve Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı dağından dolayı Karaköse adı, Ağrı olarak değiştirilmiştir.

3. COĞRAFİ YAPI

3.1. Jeomorfoloji

Anadolu'nun şekillenmesinde etkili olan orojenik ve epirojenik hareketler Ağrı ilinin tektonik özelliklerini belirlemiştir. Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Murat-Van bölümünde yer alan çalışma sahası, Alp orojenik kuşağının içinde kalmaktadır. Doğu Anadolu bölgesinin Karasu-Aras dağları ile

Van Gölü arasında kalan bölümü, genellikle geniş platolardan oluşmakta ve bu platolar üzerinde de belirli hatlar boyunca, Doğu Anadolu'nun genç ve önemli volkan konileri sıralanmaktadır (Erinç,1953:6). Ağrı Ovası ve çevresi de belirtilen konumda olup, doğal ünitelerle kuşatılmış, bir hidrografik havza niteliğini taşımaktadır. Çünkü havzada bulunan üç büyük akarsu (Murat, Şeryan ve Cumaçay) geniş bir alanın sularını toplayarak Ağrı ili yakınlarında, Murat Nehri ile birleşmektedir.

İnceleme sahasının jeolojik özelliklerinin ve jeomorfolojik gelişiminin karışık ve uzun süren etki ve süreçlerle ilgili olduğu bilinmektedir. Bölgenin tektonik ve diastrofik tarihçesinin anlaşılabilmesi, Doğu Anadolu Bölgesi geneli ile korelasyonunun yapılması ile mümkündür. Gerçekten de yaygın volkanitler arasında yer yer Kretase formasyonlarının ve birçok noktada da Tersiyer çökellerinin yüzeylenmiş olması, bu bölgenin oluşum tarihinin ve geçirdiği evrelerin çok eski dönemlere ulaştığını göstermektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi, Pontidler ve Tauridler arasında batı-doğu yönünde uzanan Anatolid kuşağında yer almaktadır. Söz konusu kuşak Jura'daki görünümüyle, Neotetis'in iki kolunun birleştiği geniş bir sahadır. Kuzey ve güney kollarının birleştiği kenet kuşağı doğuya doğru devam etmektedir. Jura sonu ile Kretase başlarında Neotetis ofiyolitleri ve fliş karmaşığı meydana gelmiştir (Ketin,1983:543). Kuzeydeki Fenno-sarmatya ve güneydeki Arap platformları arasındaki jeosenkliniklerde çökelen malzemeler, güneydeki kütlelerin kuzeye doğru kaymasıyla kıvrılarak yükselmiş ve orojenik kuşakların oluşmasını sağlamıştır. Orojenik kuşakların dışında kalan kütleler ise bloklar halinde yükselmiş veya çökmüştür. Özellikle Doğu Anadolu bu hareketlere maruz kalmıştır. Orojenik olaylar ve tektonik hareketler yanında bölgede toptan yükselme ve alçalma hareketleri meydana gelmiştir (Girgin,1991:33).

Ağrı ilinin jeolojik evriminde özet olarak dört dönemden söz edilebilir. Bölgenin en yaşlı birimlerini muhtemelen paleozoik yaşlı kaya toplulukları oluşturmaktadır. Ağrı Ovası ve çevresinde ikinci tektonik dönemi oluşturan Kretase'de, ofiyolitli melanj oluşmuştur. Metamorfiteğin üstünde tektonik olarak yer alan, bazik ve ultrabazik kayaları da kapsayan kumtaşı, kireçtaşı, tüf ve kireçtaşı bloklarından meydana gelmiştir (Şahintürk, vd., 1997:20) Doğu Anadolu'da yaygın olan birim Üst Kretase yaşlı olup Neotetis'in kuzey kolunun ürünüdür (Şengör,1980:1-5).

Çalışma sahasındaki en önemli fay, ova tabanını güneyden sınırlayarak, doğu-batı yönünde uzanan sağ yanallı doğrultulu atımlı Eleşkirt fayıdır. Aynı zamanda düşey atımı da bulunan Eleşkirt fayı Alt Miyosen dolgularını 50 km. uzunluğunda kesen büyük bir faydır. Batıda Şeryan çayının yukarı havzasında andezitleri keserek başlayan Eleşkirt fayı, doğuda Yolugüzel köyünün güneyine kadar devam eder. Bu hat boyunca Miyosen tabakalarını 60°-80° eğimde düşey atımla keserek, Aydoğdu-Uludal köyleri arasında andezitleri etkilemiştir. Fayın denetimindeki Şeryan ve kolları fay düzlemini yer yer tahrip etmiştir. Yine de birçok yerde tazeliğini koruyan diklik tektonik hareketlerin henüz sona ermediğini belgelemektedir. Yolugüzel köyünden sonra alüvyal dolgular tarafından örtülü bir şekilde doğuya doğru devam eder (Girgin,1991:40).

Topoğrafik özellikleri açısından incelendiğinde, Ağrı Ovası ve çevresinin bütünü ile bir jeomorfolojik ünite olduğu göze çarpar. Ağrı ili yükselti ve topografya şartları bakımından iki bölüme ayrılan ova karakterli taşımaktadır. Sahanın merkezi kısmındaki havza tabanı ve bundan eşiklerle ayrılan küçük depresyonlar ile ovalar batı-doğu yönünde sıralanmışlardır. Bunların etrafında ise, havza tabanını kuşatan yüksek dağlar ve tepelik alanlar aynı doğrultuda uzanmaktadır. Murat Nehrinin su toplama havzası olan bu sahada, yükselti farklarının da etkilediği farklı morfolojik birimler, jeolojik ve tektonik gelişimi ile genel stratigrafisi ana hatlarıyla izah edilen araştırma sahası, dağlık –tepelik alanlar, ovalar ve vadiler olmak üzere, başlıca üç ana jeomorfolojik üniteden oluşmaktadır.

Yükseltisi 1630 m. civarında olan Ağrı Ovası tabanından çevreye doğru gidildikçe kademeli olarak yükselti artmakta ve vadiler derinleşmektedir. Etrafı yüksek dağlık - tepelik alanlarla çevrili olan araştırma sahasında kısa mesafelerde önemli yükselti farkları görülür. Nitekim vadi tabanları ile çevrede yer alan yüksek dağlık sahalar arasındaki bağıl yükselti farkı, birçok yerde 1000 m.yi geçmektedir. Hatta çalışma sahasının en alçak kesimini oluşturan Ağrı Ovası'nın tabanı ile (1630 m.) en yüksek kesimini oluşturan Ağrı Dağı (5137 m.) arasındaki bağıl yükselti farkı ise 3500 m.yi aşar.

Dolayısıyla Ağrı-Eleşkirt-Doğubayazıt ve Patnos ovalarını çevreleyen bu dağlar aynı zamanda inceleme alanına bir havza niteliği kazandıran en önemli orografik elemanlardır.

Ağrı Ovasının suları, hemen doğudaki Aladağ ve Tendürek dağlarından doğan Murat Nehri ve onun kolları tarafından drene edilir. En önemli kolları batıdan aldığı Şeryan (Güzeldere) çayı ile kuzey ve kuzeydoğudan aldığı Cumaçay, Altınçayır ve Körsü' dur. Adı geçen akarsular Ağrı ili çevresinde Murat ile birleşerek, güneye doğru akışlarına devam ederler. Murat ve Şeryan çaylarının kuzeyden aldıkları kollar uzun, güneyinden aldıkları ise daha kısa boyludur. Esasen Şeryan çayı, hemen tamamen ovanın güneyini takip etmektedir. Bu bakımdan, ovanın batı yarısında eğim kuzeyden-güneye, en batı kısmında ise batıdan-doğuya doğrudur.

3.2. İklim Özellikleri

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü sınırları içerisinde yer alan ve yüzölçümü 11.099 km² kadar olan Ağrı ili kabaca doğu-batı yönünde uzanan bir depresyon alanı ile onu çevreleyen dağlık sahalardan meydana gelmiştir. Yükseltisi 1630 m. civarında olan Ağrı Ovası tabanından çevreye doğru gidildikçe kademeli olarak yükselti artmakta ve vadiler derinleşmektedir. Etrafi yüksek dağlık - tepelik alanlarla çevrili olan araştırma sahasında kısa mesafelerde önemli yükselti farkları görülür. Nitekim vadi tabanları ile çevrede yer alan yüksek dağlık sahalardan arasındaki bağıl yükselti farkı, birçok yerde 1000 m.yi geçmektedir. Sahanın topoğrafik niteliklerine bağlı olarak, iklim elemanlarının da kısa mesafelerde farklılaştığı görülür. Bilhassa sıcaklık ve yağış şartlarında görülen bu farklılık, iklim tipini de aynı ölçüde etkilemiştir.

3.2.1. Sıcaklık

Ağrı ilinin kontinentalite derecesi bulunduğu konum itibarıyla yüksek bir değer göstermektedir. Ancak yine de 40⁰ kuzey paraleli dikkate alınarak sahanın kontinentalite derecesi belirlendiğinde Ağrı'nın yaklaşık % 54'lük (Girgin,1991:118) kontinentalite derecesiyle oldukça yüksek bir değer gösterdiği görülür. AKYOL'un verilerine dayanarak ERİNÇ tarafından çizilen Türkiye'nin karasallık dereceleri haritasında 60⁰ eğrisi bölgeden geçmektedir (Erinç,1969:305). Bu değer sahada belirlenen % 54'lük kontinentalite derecesiyle büyük yakınlık göstermektedir. Çalışma sahası dar bir kıyı şeridini etkisine alarak oşanitenin yükselmesine neden olduğu Karadeniz'den oldukça uzaktır. Sahanın Karadeniz'le olan uzaklığı ve yüksek dağ sıralarının denizel etkilerinin iç kısımlarına kadar sokulmasını engellemesi kontinentaliteyi daha da şiddetlendirmektedir. Hazırlanan yağış etkinliği ya da kuraklık diyagramlarına göre de, Ağrı ve çevresi karasallığın etkisinde kalan yöreler olarak belirmektedir.

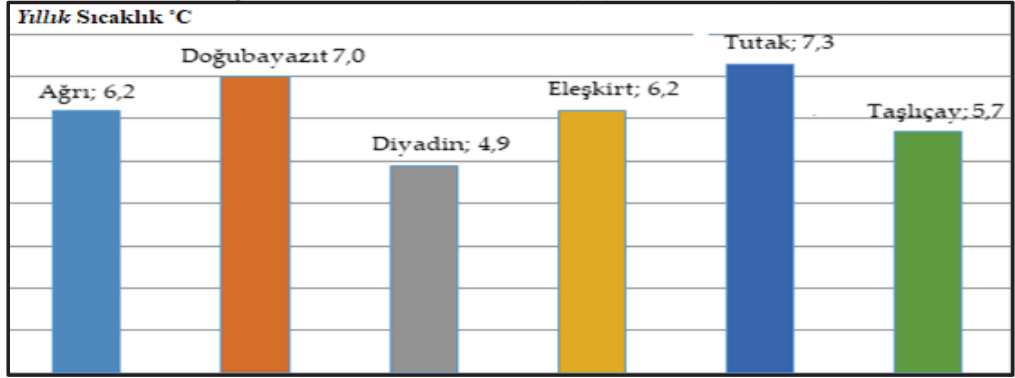
Ağrı ilinin iklim elemanları analiz edildiğinde, sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle yerel ölçülerdeki küçük sayılabilecek farklılıklar dışında, genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklim özelliklerini taşıdığı gözlenmektedir. Araştırma sahasında hüküm süren ve yöre insanının hayat tarzı üzerinde büyük etkisi olan iklim özellikleri incelenirken, çok uzun bir devreyi kapsayan gözlemler yanında, il sınırları içerisinde bulunan, çeşitli meteoroloji istasyonlarının rasat verilerinden de yararlanılmıştır.

Araştırma sahası içinde sekiz istasyon bulunmasına rağmen özellikle uzun süreli rasat yapan Ağrı, Doğubayazıt ve Patnos istasyonlarının karşılaştırmalı ortalama sıcaklık grafiklerine bakıldığında, her üç istasyona ait ortalama sıcaklık grafiklerinin çok yerde birbiriyle çakıştığı görülür (Tablo1, Şekil 1). Nitekim Ağrı ilindeki uzun süreli rasat yapan meteoroloji istasyonları (Ağrı, Doğubayazıt ve Patnos) verilerine göre ilin yıllık ortalama sıcaklıkları 6,2 ile 9,2°C arasında değişmektedir. En yüksek ortalama sıcaklık değerleri 9,2°C ile Doğubayazıt'ta görülürken, Ağrı'da 6,2 °C, Patnos'ta ise 7,0°C'dir.

Tablo 1: Ağrı ve İlçelerinde Aylık ve Yıllık Sıcaklık (°C) Ortalamaları (1960-2012)

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	EK	K	A	Yıllık
Ağrı	-10,8	-9,4	-3,1	6,1	12,0	16,6	21,2	21,2	16,2	9,2	1,4	-6,4	6,2
Patnos	-8,9	-7,5	-2,0	7,1	12,2	17,1	21,8	21,1	16,1	9,3	2,1	-4,4	7,0
Dişadin	-9,8	-8,6	-3,5	5,1	9,8	14,3	18,8	18,4	14,2	7,0	-0,5	-6,5	4,9
Eleşkirt	-10,2	-4,1	-1,8	5,5	11,9	17,0	21,1	19,8	15,0	7,9	-0,5	-6,9	6,2
Tutak	-9,0	-7,2	-2,5	7,4	13,1	17,9	23,1	22,0	17,3	9,2	1,9	-5,4	7,3
Taşlıçay	-9,7	-8,8	-3,7	6,1	11,5	15,5	20,0	19,7	15,4	8,4	0,3	-5,9	5,7
Hamur	-10,9	-9,9	-4,1	6,3	11,4	16,4	21,1	20,8	16,6	8,9	1,1	-6,1	6,0
Doğubayazıt	-4,5	-3,2	1,9	9,0	13,5	18,5	22,8	22,6	17,7	10,	3,6	-2,2	9,2

Kaynak: D.M.İ.G.M. verilerinden derlenmiştir.

Şekil 1: Ağrı ve İlçelerinde Yıllık Sıcaklık (°C) Ortalamaları (1960-2012).

Ancak, Ağrı'nın aylık sıcaklık ortalamaları Patnos ve Doğubayazıt'a göre 0,7°C ile 2,9 °C arasında değişen daha düşük değerler göstermektedir. Yıllık ortalama sıcaklığın kısa mesafelerde farklılık göstermesi yöreler arasındaki engebeli relief, karasallığın etkisi ve yükselti farklarıyla izah edilebilir. Ağrı ilinde sıcaklıkların seyri incelenirken en uzun rasat süresine sahip Ağrı Meteoroloji İstasyonunun ortalama sıcaklık değerleri dikkate alınacaktır.

Ağrı kentinin uzun yıllık (52 yıllık) sıcaklık rasatlarına göre ortalama sıcaklığı 6,2°C'dir. Yükselti, orografya ve bakı gibi coğrafi faktörlerin etkisi ile araştırma sahası içerisinde sıcaklık dağılışı farklılık göstermektedir. Sahanın en alçak kesimini oluşturan ve oldukça geniş alan kaplayan Ağrı il merkezinde, yıllık ortalama, aylık ortalama, aylık en yüksek ve en düşük sıcaklıklar benzer özellikler gösterir.

Ağrı ilinin sıcaklık değerleri incelendiğinde sıcaklığın kısa mesafelerde değiştiği dikkati çeker. Nitekim Ağrı Meteoroloji İstasyonunun 52 yıllık verilerine göre, Ağrı'nın yıllık ortalama sıcaklık değeri 6,2°C'dir. Bununla birlikte Ağrı kentinin batısına doğru gidildikçe sıcaklığın tedricen azaldığı, buna karşılık doğuya doğru gidildikçe kademeli bir şekilde arttığı görülür. Yıllık sıcaklık değeri, Eleşkirt'te 6,2 °C, yükseltinin doğuya doğru kısmen azaldığı Doğubayazıt'ta ise 9,2 °C'dir. Bu değerler çalışma sahasının içerisinde yer alan Patnos'ta 7,0 °C, Dişadin'de 4,9 °C, Hamur'da 6,0 °C, Taşlıçay'da 5,7 °C ve Tutak'ta ise 7,3 °C'dir (Tablo 1, Şekil 1). Yıllık ortalama sıcaklığın kısa mesafelerde farklılık göstermesi yöreler arasındaki engebeli relief, karasallığın etkisi ve yükselti farklarıyla izah edilebilir.

Ağrı Meteoroloji İstasyonu'na ait ortalama sıcaklık değerlerinin aylara dağılımında önemli farklılıklar görülmektedir. Nitekim en soğuk ay olan Ocak ayı ortalaması (-10,8°C) ile en sıcak ay olan Ağustos ortalaması (21,2°C) arasındaki sıcaklık farkı, yani amplitüd değeri 32,0°C olup bu değer aynı zamanda Ağrı ili genelindeki en yüksek karasallık derecesini ifade etmektedir. Yılın ikinci sıcak ayı ise Temmuz'dur. Bu ayın ortalama sıcaklığı Ağustos ayı ile aynıdır (21,2 °C). Yörenin termik rejim diyagramı incelendiğinde, sıcak ve soğuk dönemlere, hızlı geçişlerin olduğu dikkati çeker. Gerçekten

de orta kuşağın sıcaklık rejimi tiplerinden olan kara tesirli (kontinental) sıcaklık rejiminde sıcaklık hızla yükselir ve hızla alçalır, yani amplitüd değeri yükselir. DÖNMEZ tarafından karasallık etkisindeki sıcaklık rejimine örnek olarak gösterilen Ağrı'da amplitüdün 35–40 °C'yi bulduğu belirtilmektedir (Dönmez, 1984: 64-65).

Yörede tespit edilen mutlak ekstrem sıcaklıkların yıl içerisindeki dağılışında önemli farklılıklar gözlenmektedir. Ağrı'da en düşük sıcaklık değerleri Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında kaydedilmiştir. Son 52 yıllık (1960-2012) rasatlara göre Ağrı'da ölçülen düşük sıcaklık değeri -45,6°C olup, 20 Ocak 1972 tarihinde kaydedilmiştir. Bu değer aynı zamanda, Türkiye ve Ortadoğu'da (Özey,1997:36) kaydedilen en düşük sıcaklık değeridir. Nitekim Türkiye'de şiddetli kış şartlarının yaşandığı dönemde en düşük sıcaklık derecesi Eleşkirt Ovası'nda tespit edilmiştir (Elibüyük-Yılmaz, 2012:165-193). En yüksek sıcaklık derecesi ise 11 Ağustos 1961 tarihinde kaydedilen 39,9 °C'dir (Tablo 2). Temmuz ve Ağustos aylarında ortalama yüksek sıcaklık değerleri de, maksimum sıcaklık değerleri gibi oldukça yüksektir. Nitekim ortalama yüksek sıcaklık Temmuz ayında 29,2°C'ye, Ağustos ayında da 29,9°C'ye ulaşır.

Tablo 2: Ağrı İlinde Ekstrem Sıcaklık Değerleri (°C)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
En Yüksek Sıcaklık	9,6	10,2	21,5	27,2	32,7	39,8	39,8	39,9	35,0	28,9	19,8	16,0	-39,9
Günü ve Yılı	20. 1972	22. 1986	28. 2001	27. 2008	15. 1961	21. 1961	02. 1961	10. 1961	27. 1964	04. 1962	01. 1960	04. 2010	10.08.1961
En Düşük Sıcaklık	-45,6	-42,8	-39,6	-17,2	-4,3	-3,0	1,7	1,3	-4,0	-11,4	-31,6	-39,8	-45,6
Günü ve Yılı	20. 1972	23. 1985	04. 1985	01. 2003	02. 1984	02. 1967	11. 1992	30. 1964	27. 1964	31. 1964	24. 2001	28. 2002	20.01.1972

Kaynak: M.G.M., 1960-2012 Ağrı İli İklim Verilerinden Düzenlenmiştir.

Güneşlenme Süresi; Günlük ortalama güneşlenme süresi, Ağrı'da 6 saat 18 dakika, Doğubayazıt'ta 7 saat 33 dakikadır. Bu verilere göre yıllık güneşlenme süresi 2250 saati geçmektedir. Güneşlenme süresi kış mevsiminde minimum değerler göstermekte olup, ilkbahar aylarıyla birlikte yükselişe geçmekte ve yazın maksimumuna ulaşmaktadır. Sonbaharda ise tekrar düşüşe geçmektedir.

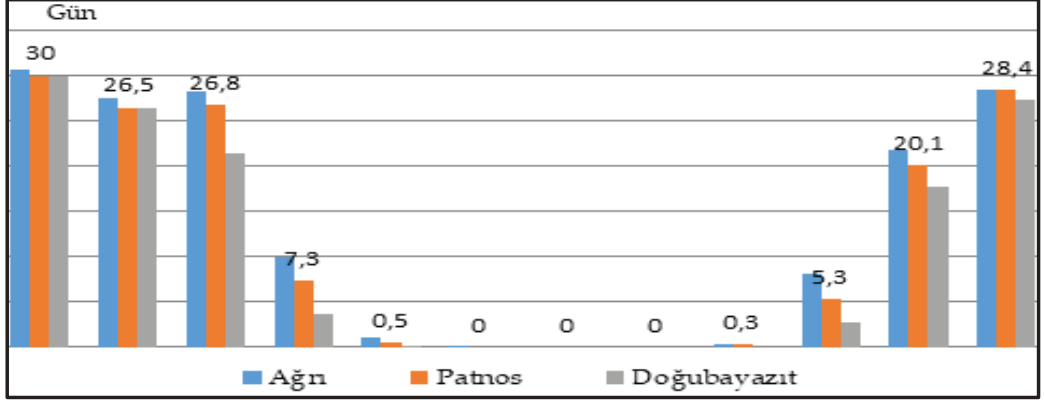
Donlu Günler; Bir yerde sıcaklığın 0°C'ye yaklaştığı ve 0°C'nin altına düştüğü günler süresi ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi açısından önemlidir. Donlu günler, doğrudan veya dolaylı olarak beşeri ve ekonomik faaliyetleri de olumsuz yönde etkilemektedir. Ağrı'da 1960-2012 yılları arasında yapılan 52 yıllık rasatlara göre, ortalama donlu gün sayısı, yılda 156,1 gün kadardır. Bu değer Patnos'ta 145,2 ve Doğubayazıt'ta 129,7 gündür (Tablo 3,Şekil 3). Görüldüğü üzere donlu gün sayısı Patnos ve Doğubayazıt'a göre Ağrı'da daha fazladır.

Tablo 3: Ağrı İlinde Ortalama Donlu Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (1960-2012)

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	EK	K	A	Yıllık
Ağrı	30,6	27,6	28,2	9,9	1,0	0,1	0,0	0,0	0,3	8,1	21,8	28,5	156,1
Patnos	30,0	26,5	26,8	7,3	0,5	0,0	0,0	0,0	0,3	5,3	20,1	28,4	145,2
Doğubayazıt	30,0	26,5	21,5	3,6	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	2,8	17,7	27,4	129,7

Kaynak: M.G.M., 1960-2012 Ağrı İli İklim Verilerinden Düzenlenmiştir.

Şekil 2: Ağrı İlinde Ortalama Donlu Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı

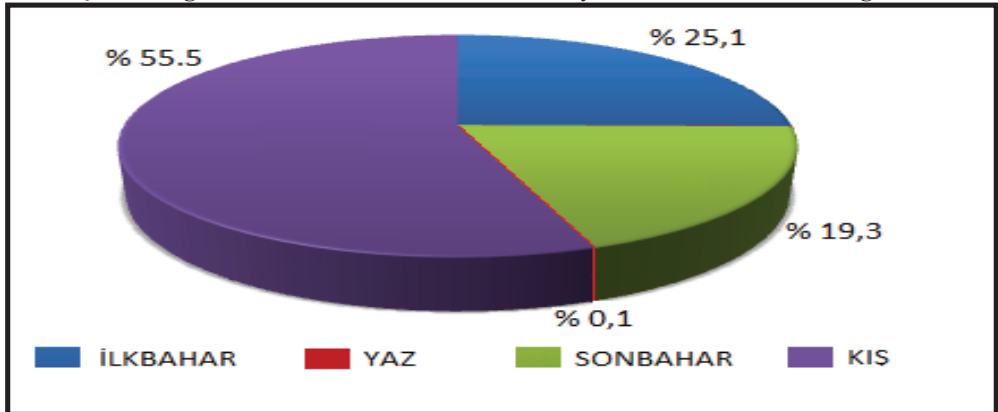
Donlu günlerin mevsimlere göre dağılımı incelendiğinde ise, don olayının en fazla görüldüğü mevsimin kış olduğu görülür. Bu mevsimde ortalama 86,7 gün don olayı meydana gelmekte ve bunun toplama oranı % 55,5'i aşmaktadır. İlkbahar mevsimi % 25,1 oranında donlu geçerken, sonbahar mevsiminde bu oran % 19,3'e iner. Yaz mevsiminde ise don olayı görülmez denilebilir (Tablo 4, Şekil 3).

Tablo 4: Ağrı İlinde Ortalama Donlu Günler Sayısını Mevsimlere Göre Dağılımı

Mevsimler	Donlu Gün Sayısı	%'si
İlkbahar	39,1	25,1
Yaz	0,1	0,1
Sonbahar	30,2	19,3
Kış	86,7	55,5
Toplam	156,1	100.0

Kaynak: M.G.M., 1960-2012 Ağrı İli İklim Verilerinden Düzenlenmiştir.

Şekil 3: Ağrı İli'nde Ortalama Donlu Günler Sayısını Mevsimlere Göre Dağılımı.

Ağrı'da donlu günler sayısının bütün yıla oranı % 42,7'ye ulaşmaktadır. Donlu günler sayısının bu kadar yüksek olması, morfolojik açıdan donma-çözülmeyle ortaya çıkan fiziksel parçalanmanın etkinliğini belirler.

Ağrı'da sıcaklık değerlerinin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere mevsimler arasında hatta aylar arasında Doğu Anadolu genelinde olduğu gibi çok büyük sıcaklık farkları belirmektedir. Nitekim araştırma sahasının da içinde bulunduğu Yukarı Murat bölümünü tanımlayan ERİNÇ, buranın Doğu Anadolu'nun deniz tesirinden en az faydalanan bir kısmı olduğunu özellikle kuzey ve kuzeydoğusunun ülkemizin en soğuk köşelerinden birini teşkil ettiğini belirtmektedir (Erinç,1964:84).

Ağrı ilinde kiş mevsiminde görülen sıcaklık değerleri ekonomik faaliyetleri büyük ölçüde sınırlandırmakla birlikte kar örtüsünün varlığına bağlı olarak kayak vb kiş turizm aktiviteleri geliştirilebilir. Kiş mevsiminde ilin kuzey kesimleri genellikle Sibirya'dan gelen karasal polar hava (cPK) kütlelerinin etkisi altında kalmaktadır. Dolayısıyla kişin görülen düşük sıcaklıklar, ildeki birçok beşeri ve ekonomik faaliyeti olumsuz olarak etkilemektedir.

3.2.2. Basınç ve Rüzgarlar

Ağrı meteoroloji istasyonunun 52 yıllık (1960-2012) rasat sonuçlarına göre sahada yıllık ortalama aktüel basınç değerleri 835,4 mb'dır (Tablo 5.). Aylara göre çok önemli bir farklılık göstermeyen ortalama aktüel basınç değerleri, 839,1 mb (Ekim) ile 831,9 mb (Temmuz) arasında değişmektedir. Bununla birlikte Eylül-Ocak ayları arasındaki beş aylık devrede, basınç değerleri yıllık ortalamanın üstünde seyretmektedir. şüphesiz bu durum söz konusu devrede yüksek basınç koşullarına ilişkin özelliklerin daha baskın olması ile ilgilidir. Ayrıca sonbahar ve kiş aylarında Kuzeydoğu Anadolu üzerinden gelişen bir yüksek basınç sırtının oluşması ve buradan da yayılan soğuk hava kütlelerinin etkisinde kalarak yüksek basınç değerleri kazanır. Ancak yaz mevsiminde bu etki azaldığı için basınç miktarlarında da bir miktar düşüş meydana gelir.

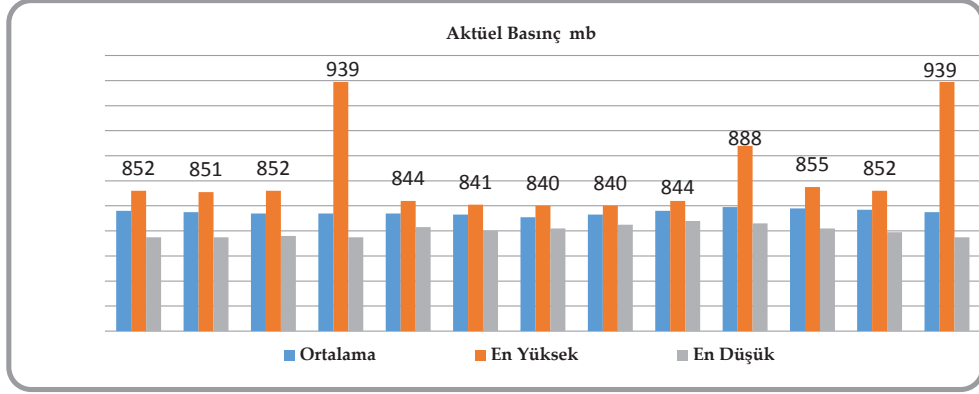
Diğer taraftan, ekstrem basınçların yıl içindeki dağılışında da farklılıklar görülmektedir. Özellikle kiş aylarında, ekstrem basınç değerleri nispeten büyük farklılıklar göstermekte ve genlik Kasım-Mart ayları arasındaki devrede çoğunlukla 28 mb.'ın üzerine çıkmaktadır. Buna karşılık yaz aylarında ise, ekstrem basınçlar arasındaki farkın azaldığı görülür. Nitekim, Haziran-Eylül ayları arasındaki devrede genlik 18 mb. civarında seyretmektedir. Ağustos ayı ise, en düşük genlik değerinin (16.4 mb.) grldğı ay durumundadır (Tablo 5).

Tablo 5: Ağrı'da Ortalama ve Ekstrem Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (mb)

Aktüel Basınç (mb)	O	ř	M	N	M	H	T	A	E	EK	K	A	Yıllık
Ortalama	836,6	835,0	834,3	834,0	834,6	833,1	831,9	833,3	836,4	839,1	838,7	837,9	835,4
En Yüksek	852,8	851,0	852,3	939,8	844,6	841,9	840,5	840,8	844,8	888,8	855,1	852,9	939,0
En Düşük	815,6	815,2	816,3	815,0	823,3	820,7	822,0	825,1	828,7	826,9	822,0	819,0	815,0
Genlik	37,2	36,0	36,0	124,8	21,3	21,2	18,5	15,7	16,1	61,9	33,1	33,9	124,0

Kaynak: M.G.M., 1960-2012 Ağrı İli İklım Verilerinden Düzenlenmiştir.

Şekil 4: Ağrı'da Ortalama ve Ekstrem Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (mb).

Araştırma sahasındaki rüzgârların yön ve frekanslarında önemli farklılıklar görülmektedir. Bu durum ise, büyük ölçüde basınç merkezlerinin yıl içerisinde gösterdiği durumdan ve yer şekillerinden kaynaklanmaktadır. Araştırma sahasının merkezi olan Ağrı'ya doğru çeşitli yönlerden esen rüzgârların 52 yıllık ortalamalara göre, toplam esme sayısı 11.014'tür. En fazla frekansa sahip yön ise, kuzeydoğu olup, yıllık esme sayısı 1.786'ya ulaşmaktadır. Bu yönü yıllık 1456 esme sayısı ve % 13,3'lük oranıyla güneybatı yönünden esen rüzgârlar izler (Tablo 6). Dolayısıyla kuzey sektöründen (NE-N,NW) esen rüzgârların frekansı % 41,8'i, güney sektöründen (SW, S,SE) esen rüzgârların frekansı da % 34,8'i bulmaktadır.

Sahada hâkim rüzgârların kuzeydoğu ve güneybatıdan esmesinde, genel atmosfer koşullarının yanı sıra, yörenin yeryüzü şekillerinin de etkisi bulunmaktadır. Nitekim Ağrı istasyonu bir depresyon üzerinde, yani ovada kurulmuştur. Kuzeyde Taşkom dağlarının yüksekliğinin nispeten azaldığı Cumaçay çevresi ile güneydeki Hamur boğazı nedeniyle, iki ayrı gedikten sürekli rüzgâr esmekte ve bu yönler bazen fırtınalara neden olmaktadır.

Tablo 6: Ağrı'da Çeşitli Yönlerden Esen Rüzgârların Esme Sayıları ve % Frekansları

Rüzgâr Yönleri	İlkbahar	%	Yaz	%	Sonbahar	%	Kış	%	Toplam	%
N	308	21,6	484	34,0	267	18,7	366	25,7	1.425	12,9
NE	446	16,6	522	22,2	432	24,2	386	21,6	1.786	16,2
E	296	22,2	397	29,8	340	25,5	299	22,4	1.332	12,1
SE	285	28,3	263	26,1	266	26,4	192	19,1	1.006	9,1
S	394	28,7	275	20,6	387	28,2	315	23,0	1.371	12,4
SW	455	31,3	312	21,4	407	28,0	282	19,4	1.456	13,3
W	338	27,2	277	22,3	239	19,2	387	31,2	1.241	11,3
NW	352	25,2	315	22,5	300	21,4	430	30,8	1.397	12,7
Toplam	2874	26,1	2845	25,8	2638	24,0	2657	24,1	11014	100,0

Kaynak: M.G.M., 1960-2012 Ağrı İli İklim Verilerinden Düzenlenmiştir.

Ağrı Meteoroloji İstasyonunun 52 yıllık (1960-2012) rasatlarına göre, ortalama rüzgâr hızı 1,8 m/sn olarak tespit edilmiştir. Ortalama rüzgâr hızının aylara göre gösterdiği değişimler çok büyük farklılık göstermemekle birlikte (genlik 1,1 m/sn) ortalama rüzgâr hızı yıl içerisinde 1,2 m/sn (Aralık ve Ocak) ile 2,3 m/sn (Mayıs) arasında değişmektedir. Nisan ve Eylül ayları arasındaki devrede rüzgâr hızı yıllık ortalamanın üzerinde seyrederken, diğer aylarda ise daha düşük değerler göstermektedir. En büyük rüzgâr hızına ise 30,0 m/sn ile Temmuz ayında rastlanmaktadır (Tablo 7). Söz konusu rüzgârların esiş yönü ise güneybatıdır.

Rüzgâr esme sayılarının mevsimlere dağılışı incelendiğinde ise, çok önemli farklılıklar görülmektedir. Ancak hakim rüzgârların mevsimlere göre değiştiği dikkati çekmektedir. Örneğin,

yaz aylarında daha çok kuzeyden esen rüzgârlar etkili olurken, ilkbahar aylarında ise güneyden esen rüzgarların önem kazandığı görülmektedir.

Türkiye’de genel olarak bağıl nemliliğin yıllık seyrinde kış aylarında yüksek, yaz aylarında ise düşük oranların bulunduğu görülür (Koçman,1993:41). Havanın nisbi nem oranı, su buharı miktarına ve sıcaklık değerine bağlı olarak değişiklik gösterir. Genellikle sıcaklık yükseldikçe nisbi nemlilik azalmakta, sıcaklık azaldıkça ise artmaktadır. Bu nedenle en küçük değerlere, yazın ve gündüzün erişilmektedir (Erinç, 1985: 105). Gerçekten de araştırma sahasında Haziran-Eylül ayları arasındaki devrede en düşük nemlilik değeri görülmektedir (Tablo 7). Uzun yıllık (1960-2012) ortalamalara göre % 68’lik bir nisbi nem değerine sahip olan Ağrı’da, en yüksek oranlara ise kış aylarında (% 79) rastlanmaktadır

Tablo 7: Ağrı İlinde Seçilmiş İstasyonlarda Yıllık Ortalama Bağıl Nem Oranları (%)

Meteoroloji İstasyonu	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık Ortalama
Ağrı	79	79	79	73	67	61	56	52	54	68	76	80	68
Doğubayazıt	72	70	65	60	60	54	50	50	51	64	70	73	61
Patnos	69	72	76	71	64	57	50	47	50	64	73	73	63

Kaynak: .M.G.M., 1960-2012 Ağrı İli İklim Verilerinden Düzenlenmiştir.

Ağrı kentinde % 68 olan yıllık ortalama nispi nem oranının Doğubayazıt’ta % 61, Patnos’ta ise % 63 olduğu görülür (Tablo 10). Sıcaklıkla birlikte insan sağlığını tehdit eden sınırın % 70 olduğu göz önüne alınırsa Ağrı’daki bağıl nem değerlerinin sağlık açısından alt sınırdaki olduğu ortaya çıkmaktadır. İlde bağıl nem değerleri Murat Nehri ve kollarının en yoğun toplanma alanı olan Ağrı Ovası’na doğru gidildikçe artar. Ağrı’da bağıl nem oranının en yüksek olduğu mevsim kıştır. Kış mevsimini sırasıyla ilkbahar, sonbahar ve yaz mevsimi takip eder.

Yukarıda belirtilen bağıl nem ve sıcaklık değerlerinin birlikte etkisinin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar, Ağrı için pek söz konusu değildir. Çünkü bağıl nemin % 70’in üzerine çıktığı dönem sıcaklığın düşük olduğu kış ve bahar ayları iken, sıcaklığın yüksek olduğu yaz aylarında bağıl nem % 70’in çok altındadır. Diğer taraftan yaz mevsiminde sıcaklığın düşük olduğu sabah saatlerinde ancak nispi nem % 70’in üzerine çıkma ihtimali bulunmaktadır. Bu da insan sağlığı için önemli bir tehlike oluşturmaz.

3.2.3. Nemlilik ve Yağış

Türkiye’de yağış değişimleri konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde, yıllık yağışların azalma eğiliminde olduğu ve kurak dönemlerin 1970 sonrası arttığı ve gittikçe şiddetlendiği dikkati çekmektedir (Türkeş,1996:1057-1076). Ancak, Karadeniz ve Doğu Anadolu’nun kuzey kesimlerinde belirlenen artış eğilimleri, bazı istasyonlarda anlamlı bulunurken, bu alanların dışında anlamlı olmayan azalma eğilimleri saptanmıştır. Yağış bölgeleri alansal olarak değerlendirildiğinde, Karadeniz ile Karasal Doğu Anadolu Bölgeleri’nde yağışta artış eğilimi; Akdeniz, Akdeniz Geçiş, Karasal Akdeniz bölgelerinde ise azalma eğilimi gözlenmektedir. Karasal İç Anadolu ve Marmara Bölgeleri’nde ise artış ya da azalış eğilimi görülmemektedir. (Demir vd., 2008:69-84). Ayrıca ülkemizde, Subtropikal kuşak yağışlarındaki ani azalma, 1970’li yıllarla birlikte Doğu Akdeniz Havzası’nda ve Türkiye’de de etkili olmaya başlamıştır (Türkeş,1996:1057-1076). Yağışlardaki önemli azalma eğilimleri ve kuraklık olayları, kış mevsiminde daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de yağış dağılışı alansal dağılımda olduğu gibi zamansal dağılımda da çok çeşitlilik gösterir. En fazla yağışı, yıllık yağışın % 37’ si ile kış mevsiminde alırken, onu % 28 ile ilkbahar ve % 24 ile sonbahar mevsimi takip etmektedir. En az yağış ise % 11 ile yaz mevsiminde görülmektedir. Akdeniz, Ege, Marmara ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi yıllık yağışının çoğunu kışın alırken, İç ve Doğu Anadolu ilkbaharda alır. Karadeniz Bölgesi ise her mevsim yağışlı geçmektedir. Ülkemiz genelinde yıllık yağış normal 643 mm civarındadır. Yağışlar genellikle kış aylarında gerçekleşmekte olup kıyılardan iç kesimlere doğru gidildikçe azalmaktadır.

Çalışma sahasının yağış özellikleri incelendiğinde uzunca bir dönemin (1960-2012) rasat sonuçlarına göre Ağrı’nın yıllık ortalama yağış miktarı 521,8 mm, Doğubayazıt’ın 333,2 mm ve

Patnos'un ise 468,3 mm olarak tespit edilmiştir. Doğu Anadolu Bölgesinde bu değer ortalama 577,2 mm., ülkemiz genelinde ise 643 mm civarındadır. Bölge ve ülke ortalamasının altında yağış kaydedilen Ağrı ilinin yağış özellikleri üzerinde yükselti ve topoğrafya şartlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

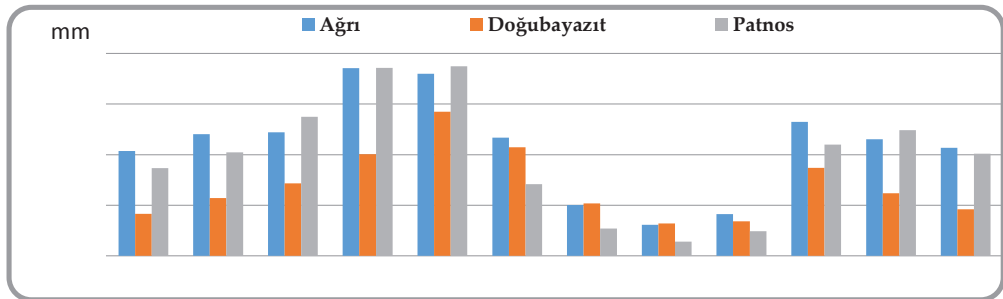
Ağrı ilinde kaydedilen ortalama yağış miktarının aylara göre dağılımı incelendiğinde; Ağrı'da en çok yağışın Nisan ayında (74,2 mm.) en az yağışın ise Ağustos ayında (12,3 mm.), Doğubayazıt'ta en çok yağışın Mayıs ayında (57,0 mm.), en az yağışın ise Ağustos ayında (12,8 mm.), Patnos'ta en fazla yağışın Mayıs ayında (74,9 mm.) en az yağışın ise Ağustos ayında (5,6 mm) düştüğü görülmektedir. Sahada Eylül ayından itibaren artmaya başlayan yağışlar, Ağrı'da Nisan, Doğubayazıt ve Patnos'ta Mayıs ayında maksimum düzeyine erişir. Nitekim bu iki ayda Ağrı'da yıllık ortalama yağışın % 28.0'i düşmektedir. Temmuz-Eylül arasındaki devrede en düşük düzeyine iner. Sahada yılın bütün aylarında yağış kaydedildiği dikkati çeker. Ancak, aylar arasında yağış miktarı bakımından büyük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Ağrı'da Nisan ve Ağustos ayları arasındaki yağış farkı yaklaşık % 82.9'a ulaşmaktadır (Tablo 8, Şekil 5).

Tablo 8: Ağrı İli'nde Seçilmiş İstasyonlarda Toplam Yağışın Aylara Göre Dağılımı (mm)

Meteoroloji İstasyonu	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ağrı	41,4	48,1	48,8	74,2	72,0	46,7	20,1	12,3	16,5	52,9	46,1	42,7	521,8
Doğubayazıt	16,6	22,8	28,7	40,2	57,0	42,9	20,7	12,8	13,6	34,8	24,7	18,4	333,2
Patnos	34,7	40,9	55,0	74,3	74,9	28,3	10,8	5,6	9,7	44,0	49,7	40,4	468,3

Kaynak: M.G.M., 1960-2012 Ağrı İli İklim Verilerinden Düzenlenmiştir.

Şekil 5: Ağrı İli'nde Seçilmiş İstasyonlarda Toplam Yağışın Aylara Göre Dağılımı (mm).

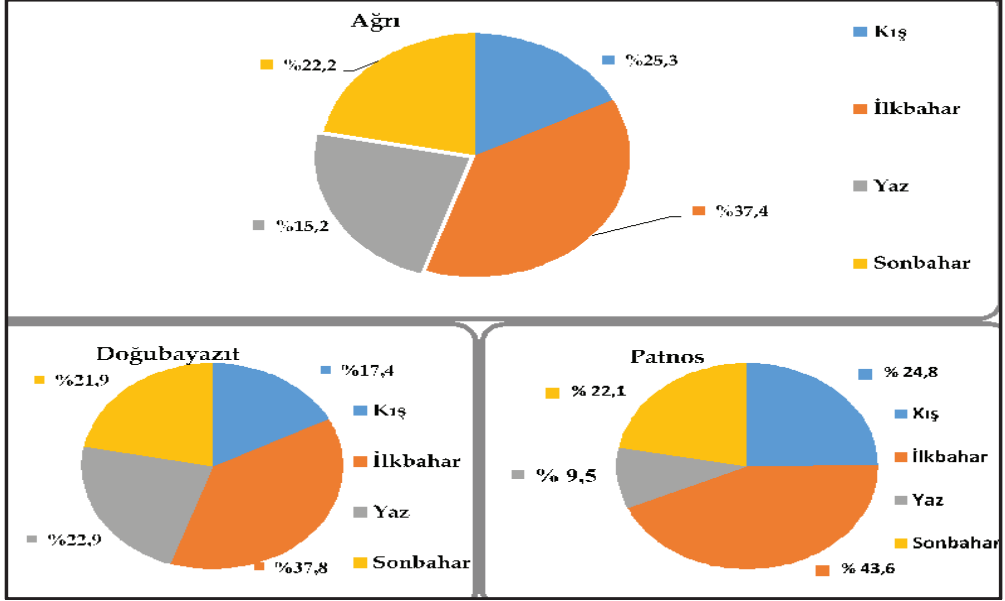
Türkiye'nin yağış rejimlerini ortaya koyan ERİNÇ Doğu Anadolu Bölgesi'nin bir kısmını da *intikal tiplerinden İç Anadolu İntikal tipine* dâhil etmiştir (Erinç, 1969:336). Buna göre yağış azamisi kışıdır. Ancak karasallığın etkisiyle ilkbahar aylarına doğru kaydığını ve yağış azamisinin planeter amillere bağlı olduğunu belirtmektedir. Ağrı ili dâhilinde yağış tutarı arasındaki gözlenen farklar, daha öncede ifade edildiği gibi yükselti ve topoğrafya şartlarına bağlıdır, Araştırma sahasının yeryüzü şekilleri yağışların dağılımını etkileyen önemli bir faktördür. Nitekim topoğrafyanın engelleyici tesiri nedeniyle Doğubayazıt ve Patnos Ağrı'dan daha az yağış almaktadır.

İlde yer alan üç istasyondan elde edilen yağış verilerine göre ilkbahar aylarında yağış değerleri maksimuma ulaşmakta, yaz aylarında minimum değerler göstermekte, sonbahardan itibaren ise tekrar yükselişe geçmektedir. İlkbaharda kaydedilen yağış miktarı Ağrı'da % 37,4'e, Doğubayazıt'ta % 37,8'e Patnos'ta ise % 43,6'ya ulaşmaktadır (Tablo 9, Şekil 6).

Tablo 9: Ağrı İlinde Seçilmiş İstasyonlarda Toplam Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı(mm)

Meteoroloji İstasyonu	Kış		İlkbahar		Yaz		Sonbahar	
	Miktar (mm)	Oran (%)	Miktar (mm)	Oran (%)	Miktar (mm)	Oran (%)	Miktar (mm)	Oran (%)
Ağrı	132,2	25,3	195,0	37,4	79,1	15,2	115,5	22,2
Doğubayazıt	57,8	17,4	125,9	37,8	76,4	22,9	73,1	21,9
Patnos	116,0	24,8	204,2	43,6	44,7	9,5	103,4	22,1

Kaynak: M.G.M., 1960-2012 Ağrı İli İklim Verilerinden Düzenlenmiştir.

Şekil 6: Ağrı, Doğubayazıt ve Patnos'ta Toplam Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı(mm).

Doğu Anadolu'da karasallığın çok etkili olmasından dolayı kıştan yaza adeta birden geçilir. Sibirya antisiklonun etkisini kaybettiği ve barometre minimumlarının bölgeye girmeye başlaması ile bahar yağışları başlar, karlar erir ve hava süratle ısınır (Erinç,1953;85). Yağış maksimumunun ilkbahar ve yaz başlarına rastlaması, kutbi cephenin Kuzeydoğu Anadolu üzerine varışının bu zamana rastlaması ile ilgilidir (Erinç,1984:26). Kışın Doğu Anadolu Bölgesine, Sibirya antisiklonu yerleştiği zamanlarda şiddetli soğuklar meydana gelir. Yine kış devresi içerisinde kısa aralıklarla da olsa plato sahasını Karadeniz'den gelen ılık hava kütleleri işgal edebilir. Bu sıralarda platolar ısındığı gibi, kış yağışlarını da almaları mümkün olur. Bütün bunlara rağmen Doğu Anadolu'da kar örtüsü aylarca yerde kalabilir (Tunçdilek,1987:9). İlkbahar mevsiminde bölgeyi etkileyen planeter faktörler, sonbahar mevsiminde regresif değişimler gösterdiğinden, sonbahar üçüncü yağışlı mevsim durumuna gelmekte ve yaz mevsimi ise genişleyen Subtropikal Yüksek Basınç Alanı'nın etkisiyle, en az yağışlı mevsim olarak belirmektedir (Arınç, 1998:60).

Ağrı ilinde yağışın aylık, mevsimlik ve yıllık karakteri incelendiğinde, büyük ölçüde *Kontinental Yağış Rejimi* özellikleri görülmektedir. Ancak yörede, kış yağışlarının belli bir orana ulaşması ve yağışın geçiş mevsimlerinde, özellikle de ilkbaharda yoğunlaşması *Gecikmiş Akdeniz Yağış Rejimi*'ni veya *Akdeniz İkliminin Kontinental Tipi*'ni hatırlatırsa da araştırma sahasının yağış rejimi, Doğu Anadolu *Kontinental Yağış Rejimi*'nin ana karakterini taşıyan *Geçiş Tipi Yağış Rejimi* olarak kabul edilebilir.

Araştırma sahasında yıllık ortalama yağış miktarının uzun yıllık değişimi incelendiğinde, Ağrı'da bugüne kadar kaydedilen en yüksek yağış miktarına, 1940 yılında 819.6 mm. ile ulaşıldığı görülür. Buna karşılık en düşük yağış ise 323.0 mm ile 1945 yılında kaydedilmiştir. Dolayısıyla uzunca bir dönemi kapsayan yıllık rasat sonuçlarına göre belli bir yağış oynaklığının olduğu dikkati çeker.

Nitekim Ağrı'nın muhtemel yağış diyagramı incelendiğinde, yağışların 446.3 mm. ile 587.0 mm. arasında düşme ihtimalinin % 50 civarında olduğu görülür. Buna karşılık, yağışların 446.3 mm.den aşağı ve 587.0 mm.den yukarı düşme ihtimali ise birbirine eşit olup % 25 oranındadır, yağışların 446.3 mm.nin üzerinde düşme ihtimali ise % 75'tir. Ortalama yıllık yağış değerinde ortanca değeri 510.3 mm. olup, bunun yıllık ortalamadan farkı -23.5 mm.dir. Bu durum, bazı yılların aşırı kurak geçmesine ve bazı yıllarında normalin üzerinde yağış almasına yol açmaktadır. Yağış oynaklığı oranının % 50'ye ulaşması tarımda sulamayı gerekli kılmış ve hakim doğal bitki örtüsünün de diğer faktörlerle birlikte, step formasyonuna dönüşmesine neden olmuştur.

Bazı dönemlerde yağışların ortalamaların üzerine çıkması, nehirlerin taşkınlar yapmasına ve sel felaketlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durum zaman zaman ilin belirli kesimlerinde günlük hayatı olumsuz yönde etkilemektedir. En son 12 Mayıs 2010 tarihinde sağnak şeklinde düşen yağışlar Murat Nehri ve kollarının taşmasına yol açmış ve özellikle Ağrı kentinde büyük bir sel felaketi yaşanmış, bu felaket sonucunda bir kişi hayatını kaybetmiş, üç bin ev sular altında kalarak hasar görmüş ve büyük maddi kayıplar yaşanmıştır. Uzun yılları kapsayan rasat sonuçlarına göre Ağrı'da günlük toplam en yüksek yağış miktarı 23.06.1964 yılında 125.9 kg/m² olarak ölçülmüştür.

Kar Yağışları: Kar, özelliğindeki ve oluşumundaki olağanüstü çeşitlilik göz önüne alındığında, karımıza büyüleyici bir doğal malzeme olarak çıkmaktadır. İnsanlar üzerindeki etkisi ise çok geniş bir yelpazede izlenebilmektedir. Biriken kar, canlılar açısından yaşamsal öneme sahip olduğu gibi, neden olduğu doğal afetlerden dolayı da dikkatle izlenmesi gereken bir malzeme olarak ortaya çıkmaktadır. Varlığı bir taraftan büyük yararlar sağlarken, diğer taraftan da çok yıkıcı etkilere neden olabilmektedir.

Ağrı'da kar yağışlı günlerin oldukça yüksek bir orana ulaştığı dikkati çekmektedir. Yağışlı geçen gün sayısı, Ağrı'da ortalama 121,3 gün olmasına karşılık, kar yağışlı günler sayısı 47,8 güne ulaşmaktadır, Doğubayazıt'ta bu değer 30,8 gün, Patnos'ta ise 28,7 güne düşmektedir. Diğer bir ifade ile Ağrı'da yılın % 13,1'inde ve yağışlı geçen günlerin ise % 39,4'ünde, Doğubayazıt'ta yılın % 8,4'ünde ve yağışlı geçen günlerin de % 30,5'inde, Patnos'ta ise yılın %7,8'inde ve yağışlı günlerinde % 39,9'unda kar şeklinde yağış kaydedilmektedir(Tablo 10,Şekil 7). Yeryüzü şekillerinin engelleyici tesiri nedeni ile Doğubayazıt ve Patnos'ta bu değerler azda olsa düşük olduğu gözlenmektedir.

Tablo 10: Ağrı İlinde Seçilmiş İstasyonlarda Kar Yağışlı Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (Gün)

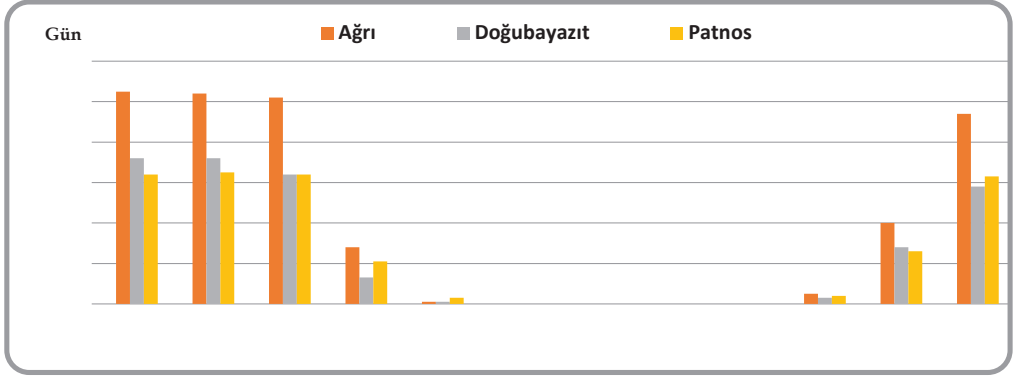
Meteoroloji İstasyonu	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ağrı	10,5	10,4	10,2	2,8	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	4,0	9,4	47,8
Doğubayazıt	7,2	7,2	6,4	1,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	2,8	5,8	30,8
Patnos	6,4	6,5	6,4	2,1	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	2,6	6,3	28,7

Kaynak: M.G.M., 1960-2012 Ağrı İli İklim Verilerinden Düzenlenmiştir.

Araştırma sahasında kar yağışları yıllara göre farklılıklar göstermekle birlikte, genellikle Kasım ayı sonlarında başlamakta ve Nisan ayı başlarına kadar devam etmektedir. Ancak araştırma sahasında bazı yıllar Ekim ayı sonlarında da kar şeklinde yağışlar kaydedilmektedir. Nitekim ERİNÇ ve SÜR 'ün araştırmalarına göre de kar yağışı Ekim ayında genellikle yüksek dağlarda ve Doğu Anadolu'da başlar (Koçman, 1993: 69).

Diğer taraftan asıl önemli olan karla örtülü günler sayısı, oldukça yüksek olup Ağrı'da 116,2 gün, Doğubayazıt'ta 70,9 gün kadardır. Yükselti, bakı ve topoğrafya gibi faktörlere bağlı olarak araştırma sahası içerisinde kar yağışlı gün ile karla örtülü gün sayılarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Şekil 7: Ağrı İlinde Seçilmiş İstasyonlarda Kar Yağışlı Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı (Gün).

Yükseltinin 1650 m. civarında olduğu araştırma sahasının ovalık alanları ile çevredeki dağlık-tepelik alanların özellikle kuzey yamaçlarında gerek güneşlenme değerinin az olması sonucu sıcaklıkların düşüklüğü ve gerekse yükselti faktörü nedeniyle kar yağışlarının etkili olduğu dönem ile karın yerde kalma süresi uzamaktadır.

Ağrı'da yıllık ortalama kırılgal gün sayısı 40.3'tür. Ağrı'da Eylül ayı sonlarına doğru kırılgal olayı görülmeye başlanmakta sıcaklık değerlerinin düşmesine bağlı olarak Kasım ayına kadar artarak devam etmektedir. Kasım ayında 12.5 güne ulaşan kırılgal gün sayısı, Aralık ayından itibaren azalmaya başlamakta ve Mayıs ayına kadar devam etmektedir. Haziran ayı başlarında ise sona ermektedir. Kırılgal oluşumunun, kültür bitkilerine olan zararı daha çok sonbahardaki ilk donlarla bağlantı içinde söz konusu olmaktadır. Ağrı'da yetişen kültür bitkilerinin yetiştirme süreleri fazla uzun olmadığı için önemli bir zarar söz konusu değildir (Kaya,2001:71).

Özetle çalışma sahasının iklim koşulları üzerinde en etkili faktörlerden biri hava kütleleridir. Ağrı ili farklı mevsimlerde değişik bölgelerden gelen hava akımlarına maruz kalmakta ve temelde iklim özelliklerini bu hava kütlelerinin yer değişimleri karakterize etmektedir. Ağrı ilinin sıcaklık değerleri incelendiğinde sıcaklığın kısa mesafelerde değiştiği dikkati çeker. Ağrı'nın yıllık ortalama sıcaklık değeri 6,2°C'dir. Bununla birlikte Ağrı kentinin batısına doğru gidildikçe sıcaklığın tedricen azaldığı, buna karşılık doğuya doğru gidildikçe kademeli bir şekilde arttığı görülür. Yıllık sıcaklık değeri, Eleşkirt'te 6,2 °C, yükseltinin doğuya doğru kısmen azaldığı Doğubayazıt'ta ise 9,2 °C'dir. Bu değerler çalışma sahasının içerisinde yer alan Patnos'ta 7,0 °C, Diyadin'de 4,9 °C, Hamur'da 6,0 °C, Taşlıçay'da 5,7 °C ve Tutak'ta ise 7,3 °C'dir. Yıllık ortalama sıcaklığın kısa mesafelerde farklılık göstermesi yöreler arasındaki engebeli relief, karasallığın etkisi ve yükselti farklarıyla izah edilebilir. Ağrı'da en soğuk ay olan Ocak ile en sıcak ay olan Ağustos ortalaması arasındaki sıcaklık farkı, yani amplitüd değeri 32,0°C olup bu değer aynı zamanda Ağrı ili genelindeki en yüksek karasallık derecesini ifade etmektedir

Yörede tespit edilen mutlak ekstrem sıcaklıkların yıl içerisindeki dağılımında önemli farklılıklar gözlenmektedir. Ağrı'da en düşük sıcaklık değerleri Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında kaydedilmiştir. Ağrı'da ölçülen en düşük sıcaklık değeri -45,6°C olup, 20 Ocak 1972 tarihinde kaydedilmiştir. Bu değer aynı zamanda, Türkiye ve Ortadoğu da kaydedilen en düşük sıcaklık değeridir. En yüksek sıcaklık derecesi ise 11 Ağustos 1961 tarihinde kaydedilen 39,9 °C'dir. Temmuz ve Ağustos aylarında ortalama yüksek sıcaklık değerleri de, maksimum sıcaklık değerleri gibi oldukça yüksektir.

Sıcaklığın günün herhangi bir saatinde 0°C'nin altına düştüğü (donlu günler) günlerin toplamı Ağrı'da yıllık 156,1 gün, Patnos'ta 145,2 ve Doğubayazıt'ta 129,7 gündür. Bu değerler ışığında sahasımızda şiddetli bir karasal iklimin olduğu söylenebilir.

Ağrı meteoroloji istasyonunun uzun süreli rasat sonuçlarına göre sahada yıllık ortalama aktüel basınç değeri 835,4 mb'dır. Aylara göre çok önemli bir farklılık göstermeyen ortalama aktüel basınç değerleri, 839,1 mb (Ekim) ile 831,9 mb (Temmuz) arasında değişmektedir. Araştırma sahasındaki rüzgârların yön ve frekanslarında önemli farklılıklar görülmektedir. Bu durum ise, büyük ölçüde basınç merkezlerinin yıl içerisinde gösterdiği durumdan ve yer şekillerinden kaynaklanmaktadır. Ağrı'da kuzey sektörden (NE-N,NW) esen rüzgârlar yıl boyunca birinci dereceden etkindir. Güney sektörlü (SW, S,SE) rüzgarlar ise ikinci derecede etkindir. Sahada hâkim rüzgârların kuzeydoğu ve güneybatıdan esmesinde, genel atmosfer koşullarının yanı sıra, yörenin yeryüzü şekillerinin de etkisi bulunmaktadır.

Uzun yıllık ortalamalara göre % 68'lik bir nisbî nem değerine sahip olan Ağrı'da, en yüksek oranlara ise kış aylarında (% 79) rastlanmaktadır. Ağrı kentinde % 68 olan yıllık ortalama nispi nem oranının Doğubayazıt'ta % 61, Patnos'ta ise % 63 olduğu görülür. Sıcaklıkla birlikte insan sağlığını tehdit eden sınırın % 70 olduğu göz önüne alınırsa Ağrı'da bağıl nem oranının en yüksek olduğu mevsim kıştır. Kış mevsimini sırasıyla ilkbahar, sonbahar ve yaz mevsimi takip eder. Bu durum üzerinde de sıcaklığın yıllık seyri etkilidir.

Araştırma sahasının yağış özellikleri incelendiğinde uzunca bir dönemin rasat sonuçlarına göre Ağrı'nın yıllık ortalama yağış miktarı 521,8 mm, Doğubayazıt'ın 333,2 mm ve Patnos'un ise 468,3 mm olarak tespit edilmiştir. Doğu Anadolu Bölgesinde bu değer ortalama 577,2 mm., ülkemiz genelinde ise 643 mm civarındadır. Bölge ve ülke ortalamasının altında yağış kaydedilen Ağrı ilinin yağış özellikleri üzerinde yükselti ve topoğrafya şartlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. İlde yer alan üç istasyondan elde edilen yağış verilerine göre ilkbahar aylarında yağış değerleri maksimuma ulaşmakta, yaz aylarında minimum değerler göstermekte, sonbahardan itibaren ise tekrar yükselişe geçmektedir. İlkbaharda kaydedilen yağış miktarı Ağrı'da % 37,4'e, Doğubayazıt'ta % 37,8'e Patnosta ise % 43,6'ya ulaşmaktadır.

Ağrı ilinin sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle yerel ölçülerdeki küçük sayılabilecek farklılıklar dışında, genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklim özelliklerini taşıdığı dikkati çekmektedir. Ağrı'nın yağış etkinliğini belirleyebilmek amacıyla kullanılan De MARTONNE formülüne göre Ağrı'da *yarı nemli bir geçiş iklimi*, ERİNÇ formülüne göre *yarı nemli bir iklim tipi*, THORNTHWAITE iklim tasnifine göre ise *yarı nemli, birinci derecede mezotermal, su noksanı yaz mevsiminde ve orta derecede olan, karasal şartlara yakın bir iklim tipinin* hüküm sürdüğü tespit edilmiştir.

Bir yörenin iklim karakterinin bilinmesi o yöreyle ilgili sosyoekonomik her türlü aktivitelerin planlanması açısından son derece önemlidir. Sosyoekonomik yaşamı önemli ölçüde zorlaştıran karasal iklim şartlarının hüküm sürdüğü Ağrı'da, sürdürülebilir kalkınma planlarının yapılmasına bu çalışmanın da olumlu katkı sunması en büyük temennimizdir.

4. HİDROGRAFYA

Bir sahanın hidrografik özellikleri incelenirken, o sahadaki yeraltı ve yerüstü su durumlarıyla kaynakların ele alınması gerekir. Çevresine göre zengin bir hidrografik potansiyele sahip araştırma sahasında gerek yeraltı ve gerekse yerüstü suları oldukça elverişli bir durum arz eder.

4.1. Yeraltı Su Durumu

Yeraltı sularının büyük ölçüde yörenin jeolojik formasyonları ile çok yakından ilgili olduğu söylenebilir. Genel olarak yüzeyden yer altına doğru çatlaklar, boşluklar ve gözenekler vasıtasıyla sızan sular, geçirgen özellikteki jeolojik formasyonlar içerisinde depo edilirler. Jeolojik formasyonlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, araştırma sahasında yer altı suyu bakımından en zengin üniteyi Kuvaterner yaşlı alüvyonal çökeller ile Pliyosen'e ait kumlu ve çakıllı sahalardan oluşur. Ayrıca Miyosene ait tuf ve aglomeralar da yer altı suyu ihtiva etmektedirler. Fakat, su kalitesi düşük olup, sulama suyu niteliğinde değildir. Araştırma sahasında ova yüzeyini kaplayan kil, kum ve çakıl depozitlerinden oluşan alüvyonlar, benzer litoloji ve aynı hidrolojik sistem içinde oluşu nedeniyle, daha altta yer alan Pliyosen'den ayrı bir akifer olarak düşünülemez.

Pliyosene ait kumlu ve çakıllı depozitler, ovanın batı ve güneyinde kalınca bir akifer (100-150 m.) oluştururlar. Doğuya doğru genellikle killi seviyelerle kesilen Pliyosen'in kumlu ve çakıllı kısımları gerek alttan ve gerekse üstten killerle sınırlandığından basınçlı akifer oluştururlar. Ziyaret ve Yolugüzel köyleri yakınlara doğru incelenerek ova içinde kuzeye doğru kayboldukları görülür. Ayrıca, inceleme alanında özellikle güneyde (Şeryan Çayı boyunca uzanan güney fayı civarında) Yolugüzel (2829 m.), Suçatağı (3210 m.), ile Yoluyazı (7894 m.) sondaj kuyularının içinde açıldığı, Miyosen tuf ve çakıl seviyelerinin akifer özelliği gösterdikleri görülür. Fakat, su kaliteleri genellikle bozuktur. Bu formasyonlar güneydeki volkanik kütlelerden beslenirler.

Sahada DSİ tarafından araştırma ve inceleme amacıyla açılan sondaj kuyularının genellikle özgül debi değerleri 1-3 ile 5 lt /sn arasında değişmektedir. Bu değerler akiferin kalınlaşması nedeni ile ovanın güneyine doğru arttığı (0.8-14 lt/sn) görülmektedir. Ağrı Ovası ve çevresinde, sondaj kuyularının açıldığı alan içinde, su tablası kotu en yüksek 1810 m. ile Eleşkirt ilçe merkezinin batısındadır. Su tablasının kotu doğuya doğru düşer. Ağrı merkez ilçe ile Yolugüzel köyü arasında basınçlı su kotu 1630 m.dir. Bu durumda ovadaki yer altı suyunun genel akış yönü batıdan-doğuya ve kuzeyden-güneye doğrudur.

Araştırma sahasında yeraltı suyu besleniminin başlıca iki yoldan gerçekleştiği dikkati çekmektedir. Birincisi, akifere yüzeyden direkt yağışlarla süzülme, ikincisi ise yüzeysel akışla gerçekleşmektedir. Ovanın yüzeyi, Kuvaterner ve Pliyosen yaşındaki kil, kum ve çakıl seviyelerinden oluşmuştur. Egemen olan formasyon kildir. Kum ve çakıllı seviyeler kile göre daha az yer kaplarlar. Bu nedenle süzülme oranı oldukça düşük kabul edilmiştir.

Çalışma alanının çok geniş bir drenaj alanı vardır. Drenaj alanından yüzeysel akışa geçen suların bir kısmı, ovayı kat ederken süzülerek akiferi beslemektedir. Ovada yer altı suyu boşalımı, ovanın güney sınırını oluşturan Şeryan ve Murat çaylarına olduğundan, güney drenaj alanında akışa geçen yüzey suları, doğrudan bu çaya katılarak beslenimi etkilemez. Ancak, Şeryan Çayı ve Cumaçay drenaj alanları ile sınırlanan kuzey drenaj alanından yüzeysel akışa geçen sular ovayı kat ederek kumlu ve çakıllı seviyelerden süzülerek akiferi besler.

Hydrografya haritasından da görüldüğü gibi ovada yeraltı suyu hareketi genellikle kuzeybatıdan-güneydoğuya ve kuzeyden-güneye doğrudur. Güneyde bir fay boyunca uzanan Şeryan Çayı ovayı sınırlar. Fay boyunca Pliyosen geçirimli seviyeleri ile Miyosen killi seviyeleri kontakt halindedir. Bu nedenle yer altı suyu güneye devam etmez ve Şeryan çayına boşalır. Şeryan çayının ova çıkışındaki debisi ile, yan dereler yoluyla bu çaya katılan yüzey suları debisi arasındaki fark, yeraltı suyunun akarsuya olan boşalımıdır. Bir miktar yeraltı suyu boşalımı da, ovanın Ağrı kent merkezinin kuzeyindeki bölümünden, Murat vadisine akmaktadır. Ağrı ovası ve çevresinde yeraltı suyu kullanımı henüz içme ve kullanma amacı ile olmamaktadır. Araştırma sahasındaki Ağrı ve Eleşkirt ovalarında yörelere göre akifer kalınlığında farklılık görüldüğünden, kuyu verimlerinde de değişiklikler olmaktadır.

4.2. Kaynaklar

Yeraltı suyunun, genel olarak doğal yoldan yüzeye çıktığı sahalara *kaynak* denilmektedir. Bilindiği gibi yeraltında serbest ve basınç altında bulunan akiferlerdeki sular, çeşitli nedenlerle yeryüzüne çıkarak akmaktadır. Kaynaklara halk dilinde memba, pınar, çeşme gibi isimler verilmektedir (Atalay,1986:209).

Araştırma sahası kaynaklar açısından nispeten zengin bir durumdadır. Yörede kaynaklar genellikle dağlık-tepelik alanların yamaçlarında ortaya çıkar. Soğuksu kaynaklarına yörede çeşme, pınar veya göze gibi adlar verilir. Bu kaynakların suları birleşerek daimi akışlı küçük dereleri oluşturmaktadır. İnceleme sahasındaki yerleşmelerin içme ve kullanma suyu ihtiyaçları da genellikle bu tür kaynaklardan elde edilmektedir.

Yatay tabakalanma gösteren taneli konglomera-kumtaşı, silttaşı - kireçtaşı, marn ve tüfit ardalılarından meydana gelen Neojen formasyonları, araştırma sahasında yer altı su tablasının geliştiği kesimlerden birini oluşturur. Geçirimliliği yüksek tabakalar ihtiva eden bu formasyon üzerinde eğim değeri azalmaktadır. Derine sızan yağış sularının geçirimsiz tabaka üzerinde

oluşturduğu su tablası, topoğrafya yüzeyine uygun bir dalgalanma göstermekte (Hoşgören,1984:5-9), yamaç ve tepelerde yüzeye yaklaşan su tablasına kuyu açma yoluyla ulaşmak mümkün olmaktadır.

Bu tür kuyulara güneydeki Karasu, Taştekné, Konuktepe, Çukurçayır ve Ağılbaşı köylerinde rastlanmaktadır. Derinlikleri 10-12 m. arasında değişen ve statik seviyelerinin 1-7 m.ler arasında olduğu tespit edilen 30 civarında kuyu bulunmaktadır. Söz konusu köylerdeki kuyuların su kaliteleri bozuktur (DSİ,1976:29-30). Halk bu kaynaklardan içme, kullanma ve hayvanların sulanmasında yararlanmaktadır. En fazla kaynak yoğunluğuna ise genellikle fay hatlarının belirlediği sahalar ile ezilme zonlarında rastlanmaktadır. Özellikle Şeryan Çayı boyunca uzanan doğu-batı doğrultulu bir fay zonu boyunca, çok sayıda fay kaynağı sıralanmıştır.

Araştırma sahasının bazı kesimlerinde, maden sularına da rastlanmaktadır. Maden suları soğuk veya sıcak olabilir. Tedavi amacıyla kullanılan bu suların soğuk olanlarından genellikle içilerek, sıcak olanlarından ise banyo yapılarak yararlanır. Ülkemizde maden suyu terimi, genel olarak bu suların içme yoluyla yararlanılanlarını ifade etmek için kullanılmaktadır.

Yöredeki en tanınmış kaplıcalar Ağrı İli'ne bağlı Diyadin İlçesi sınırları içerisinde bulunurlar. Diyadin Kasabası'nın 7 km güneyinde bulunan kaplıcalar, Ağrı-Doğubayazıt (İran transit yolu E-80) karayoluna 15 km uzaklıktadır. Kaplıcalar alanına yaklaşık 12 km'si asfalt geri kalan kısmı ise stabilize olan düşük standartlı bir yolla ulaşılmaktadır. Diyadin İlçesi'nin bu sınırlar içerisindeki yüzölçümü 1274 km² kadardır. Tektonik kökenli bir depresyon üzerinde yer alan Diyadin Kasabası ise 1930 m yükseltide kurulmuştur.

Diyadin Kaplıcaları'nın bulunduğu alan jeolojik bakımdan NW-SE (Kuzeybatı - Güneydoğu) doğrultusunda Murat Nehri'ne paralel olarak uzanan ve güneybatıda aynı doğrultuda Paleozoik yaşlı metamorfitten oluşan büyük atılım faylarının bulunduğu jeolojik yapı üzerinde ve son olarak ta Kuaterner'de meydana gelmiş volkanik aktivite ile doğrudan ilişkilidir. Kaplıca sularının sıcaklık değeri, 40-71 °C arasında değişmektedir. Kaplıca sularından Köprü Kaplıcası'nın 55 °C, Davut Kaplıcası'nın 50° C, Yılanlı Kaplıcası'nın 40° C, Tazekent Kaplıcası'nın 71 °C, Kireçtepede Bekir Özer Mevkii'ndeki kaynağın 68 °C, Fatma Hanım Mevkii'ndeki kaynağın 67 °C, Gelereş Tepe N ve NE'sundaki (Kuzey ve Kuzeydoğu) kaynakların 63-64°C sıcaklığa ulaştığı tespit edilmiştir (Ejder,1997).

Termal tedavi amacıyla çok eskiden beri yararlanılan kaplıcaların bulunduğu *Diyadin Jeotermal Alanı* tarihi devirlerde aktif, günümüzde ise solfatar safhasında olan Tendürek volkanının NW (Kuzeybatı) eteklerinde; güneyden Ulukent-Kuşburnu, batıdan Ulukent-Dibekli-Taşbasamak, kuzeyden Taşbasamak-Beyalan, doğudan ise Beyalan-Taşkesen-Kuşburnu köyleri ile sınırlanmaktadır. Bu alan yaklaşık 48 km² kadar olup, bunun 24 km²'si potansiyel jeotermal sahası durumundadır. *Doğu Anadolu Jeotermal Alanı* içerisinde bulunan sahada tektonik hatlar üzerinde oluşmuş çok sayıda sıcak su kaynağı bulunmaktadır. Nitekim bunlardan en önemlilerini Köprü, Yılanlı, Davut ve Tazekent kaynakları oluşturmaktadır.

Su sıcaklığı 40-71 °C derece arasında değişen kaplıca sularının bikarbonat, klorür, sülfat, kalsiyum, karbondioksit gazı içermesi ve toplam mineralizasyonun 1 gr/lt olması nedeniyle şifa özelliği taşımaktadır. Cilt hastalığı, özellikle romatizma, nevril nöroloji, kadın hastalıkları, kemik ve kireçlenme hastalıkları, siyatik ve metabolizma bozukluğu gibi hastalıklarının tedavisinde yararlanılmaktadır.

4. 3. Akarsular

Araştırma sahasının akarsu ağını, Fırat ırmağının kollarından birini teşkil eden, Murat Nehri ve yan kolları oluşturur. Murat Nehrinin başlıca yan kolları, batıdan-doğuya doğru şunlardır: Abdi Suyu, Şeryan Çayı, Eleşkirt Deresi, kuzeyde Kopuz Deresi, Kılıçgölü Deresi ile ovaya doğru Memitan ve Karasu Dereleri, Ahmetbey Deresi, Hacisefer Deresi, Mamik Çayı, Cumaçay Deresi, Altınçayır ve Körçay dereleridir. Bu dereler drenaj alanındaki kar ve yağmur sularıyla beslenirler. Eleşkirt ilçesindeki derelerin çoğu ovayı kat ederek, sularını, güneyde ovayı batı-doğu yönünde kat eden Şeryan (Güzeldere) çayına boşaltırlar. Şeryan Çayı Ağrı ovasının batı bölümünü Çukurçayır köyü

yakınlarında terk ederek, doğuda Ağrı kenti çevresindeki Hacısefer, Mamik çayı, Cumaçay, Altınçayır ve Körçay derelerinin oluşturduğu Murat çayı ile birleşir ve Murat Nehri adını alır.

Murat ve Şeryan çaylarının su toplama havzaları, diğer yan kollara oranla çok geniş ve akım değerleri yüksektir. Bunun dışında, çok sayıda dar havzalı küçük sürekli akarsular ile kuru dereler, ana akarsu olan Murat Nehrine çeşitli yönlerden kavuşan, yan kol niteliğindedirler. Bu yöredeki bütün akarsular yüksek dağlardaki kar suları ile beslendiklerinden, özellikle ilkbahar aylarında bol su taşırlar.

Murat Nehri birçok derelerin toplandığı ve nehrin tam manası ile teşekkül ettiği Ağrı depresyonu ile Muş ovasına girdiği nokta arasında, güneybatı-kuzeydoğu istikametinde, yani komşu Van Gölü tektonik havzasının eksenine paralel olarak uzanan bir ana damar ile buna dikey olarak doğudaki ve batıdaki depresyonlardan geçerek gelen, kuzeybatı-güneydoğu istikametli birçok kollardan müteşekkil bir sistem meydana getirir. Bazen Murat'ın kendisi de yan kollarının istikametlerine paralel doğrultular alır. Nitekim nehrin Aladağ'dan çıkarak Diyardin ovasının sularını Ağrı istikametinde boşaltan kısmı böyledir. Tamamıyla bölgenin tektonik istikametlerine bağlı görünen bu sistem, oluşum itibarıyla yeni bir çehre taşımaktadır.

Murat Nehri Van gölünün kuzeyinde bulunan Aladağ ile kuzeybatısındaki Muratbaşı dağının (3510 m.) yamaçlarından kaynaklanan suların birleşmesiyle oluşur. Murat suyu Diyardin kasabasından sonra batıya doğru akarak Taşlıçay civarından geçer, Ağrı kenti yakınlarında Eleşkirt ovasından gelen suları da alarak güneybatıya yönelir. Ağrı'ya kadar birçok yan kollar ile batıdan gelen Şeryan (Güzeldere) çayını alarak büyür ve Ağrı kenti güneyinde kuzeydoğu-güneybatı istikametini alarak, Hamur boğazına girer. Malazgirt ve Bulanık yakınlarından geçerek Muş Ovası'na dâhil olur.

Murat Nehri, flişden ibaret eğimli bir kütleyi 1000 m. kadar derinlikte ortalama 1 km. kadar genişlikte ve kuzey-güney yönlü bir boğaz ile yararak Muş depresyonuna girer ve burada doğudan gelen Karasuyu alır. Fırat Nehri, Basra körfezi havzasının önemli bir akarsuyudur. Bu akarsunun Türkiye'deki su toplama havzası, alan bakımından Karadeniz havzası (%31.5)' nda sonra % 23.5'lik bir oranla ikinci gelmektedir.

Fırat'ın en önemli kolu durumundaki bulunan Murat Nehri, yağış alanı ve taşıdığı su miktarı bakımından Karasu'dan daha büyüktür. Bu nehir Fırat'a bol su taşır. Normal olarak saniyede 100-150 m³, taşkın dönemlerinde 1000-1500 m³ ve daha fazla, en çok çekilmiş olduğu zamanlarda bile 50-70 m³ su taşır. Çekik dönemi ise genellikle yaz ortalarından Mart'a kadar sürer. Bunun nedeni bu nehrin beslenme yerlerinin geniş ölçüde kar yağışının bol olduğu yüksek dağlarda bulunmasıdır. Dağların yüksek kesimlerindeki bu karlar yaz ortalarına kadar erimeye devam eder ve bu dönemde Murat Nehrinin yatağından bol su akar. Özellikle Nisan ve Mayıs aylarında akım değeri 1000-1500 m³/sn. ye ulaşır. Temmuz ayında su seviyesi gittikçe düşen nehir, Ağustos-Kasım devresinde saniyede 60-80 m³ bir akım değerine ulaşır.

Araştırma sahasının ana akarsuyu olan Murat Nehri, önemli taşkınlara neden olmaktadır. Diyardin ilçe merkezi civarında, Doğubayazıt ile Diyardin ovalarını sulu tarıma açmak amacıyla önerilen ve planlama çalışmaları tamamlanmış olan Murat barajının inşa edilmesi halinde, Murat nehrinin taşkınları önlenmiş olacaktır. Ayrıca Murat nehrinin bir kolu olan Altınçayır deresi üzerine, Yazıcı barajının inşa edilmesi ile de anılan dereninin de taşkın zararları büyük ölçüde önlenmiştir. Cumaçay deresinin, yağış alanı eğiminin çok fazla olması nedeniyle, bu derenin yatağında önemli taşkınlar meydana gelmektedir. Bu taşkınların önlenmesi için öncelikle yukarı havza ıslahı çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Murat Nehrinin en önemli kolu olan Şeryan (Güzeldere) Çayı ve kollarının su toplama havası 1650 km²'yi bulmaktadır. Eleşkirt Ovası ve çevresindeki bu büyük havzanın suları Güzeldere vasıtasıyla Murat Nehrine katılmaktadır. Havzanın drenaj şebekesi oldukça sıktır. Çevredeki yüksek dağlık alanlardan getirilen malzemeler, akarsu boylarında ova üzerinde biriktirilerek akarsu topoğrafyasına ait aşındırma ve biriktirme şekilleri ortaya çıkarılır. Bu da havzadaki etken sürecin akarsular olduğunu gösterir. Su bölümü çizgilerinin aşağı kesimlerinde aşındırma aktif durumdadır. Yükseltinin azalmasıyla daha çok malzemenin taşındığı sahalara geçilir. Eğimin azaldığı aşağı havzada biriktirme faaliyetleri ön plana çıkar.

Araştırma sahasının batısında, sahayı batı-doğu doğrultusunda kat eden Şeryan (Güzeldere) Çayı, Çakmak Dağı eteklerinden kaynaklanır. Şeryan çayının Kavastepe ve Gülçimin tepe arasında başlayan akışı Murat nehrine kadar yaklaşık 100 km. dir. Bu akarsu Turnagöl-Çayırbeli arasında bir yarma vadi meydana getirir. Çayırbeli'nin doğusundan itibaren geniş tabanlı bir yatak içinde akar. Yayladüzü köyünün hemen batısında ikinci kez bir vadi içinde ilerleyerek, hemen güneyindeki fay hattını izler. Yayladüzü'nden sonra Karabacak köyüne yaklaştığı kesimde yeni bir yarma vadiden geçerek Sarıköy içinde 12 km. uzunluğundaki kendi adını taşıyan yarma vadiye girer (Girgin,1991:172).

Çalışma sahasının sınırları içinde yer alan Pirabat köyü kuzeydoğusunda yarma vadiden çıkan Şeryan çayının Eleşkirt Ovası'ndaki güzergâhı havza tabanının güneyindeki fay hattı ile beraberdir. Batıdan doğuya akarken kuzeyden Eleşkirt, Kopuz, Akyumak ve Ahmetbey derelerini alır. Güneyden ise Abdi suyundan başlayarak pek çok derenin suyunu toplar. Ağrı'nın batısında önce güneydoğuya sonra güneye yönelerek Çukurçayır köyünü geçtikten sonra Taştekn köyü yakınlarında Murat Irmağı ile birleşir. Buradan itibaren Murat Nehri adı ile Fırat'ın yukarı kolunu teşkil eder.

Şeryan Çayı ilkbahar ve yaz başlarında eriyen kar sularıyla taşmaktadır. Taşkınları önlemek amacıyla Pirabat köyünde akarsuyun yarma vadiden çıktığı yerde 1967 yılında Şeryan regülatörü yapılmıştır. Bundan sonra hem taşkınlar kontrol edilmiş, hem de toplanılan su, sulamada kullanılabilmiştir. Sahada yağmur ve kar sularının kısa mesafede ana akarsulara ulaşması ve bitki örtüsünün yok denecek kadar az olması gibi nedenlerle daha önce sık sık taşkınlar meydana gelmekteydi. Eleşkirt ovasında Şeryan çayının sebep olduğu taşkınları önlemek amacıyla yapılan regülatöre rağmen, ovanın kuzeyinden gelen büyük kollarının fazla miktarda su taşınması zaman zaman taşkınlarla yol açmaktadır.

Araştırma sahasındaki akarsuların yıllık ortalama akımlarında görülen farklılıklara rağmen, akımlarının yıl içerisindeki değişimi büyük ölçüde birbirine benzetmektedir. Araştırma sahasındaki akarsuların maksimum akımı ilkbahar ayları (Nisan-Mayıs), minimum akım ise sonbahar başlarına (Eylül) rastlamaktadır. Nisan ve Mayıs ayları yağışların arttığı, karların eridiği bir dönemdir. Eylül ise yağışların azaldığı buharlaşmanın yüksek olduğu döneme rastlamaktadır. Araştırma bölgesinde akarsular büyük ölçüde kar yağışları ile ilgili olan ve yağmur yağışlarıyla beslenen bir taşkın devresine ve yaz mevsiminde yağış miktarının en düşük seviyeye inmesi ve buharlaşmanın artmasının etkilediği bir çekik devresine sahip olmaktadır. Böylece özellikle Murat Nehri'nin akımında kışın ve yazın bir azalma, ilkbahar sonu genellikle Mayıs ve Haziran aylarında taşkınlarla yol açacak şekilde önemli bir yükselme, sonbaharda yağmurların düştüğü devrede azda olsa bir yükselme görülmektedir. Bu itibarla, bu rejim özellikleri tipik *pluvio-rival* (*yağmurlu karlı*) akarsu rejimini yansıtmaktadır.

Kar yağışlarıyla sağnak yağışların aynı döneme rastladığı Nisan-Mayıs aylarında akım yükselmektedir. Havzanın doğu-batı yönünde bir uzanış göstermesi, kolların kısa mesafede ana akarsuya ulaşması nedeniyle seviye yükselmeleri ani olmaktadır.

Araştırma sahasının hemen bütün yerüstü sularını drene eden Murat Nehri'nde yapılan ölçümlere göre (Palu), 26139 km²lik bir havzanın 1963-1969 yılları arasında yıllık ortalama su akımı 907 x 10⁹ m³, taşınan sediment miktarı ise 18 667 736 tondur (Atalay,1986:44-45).

Araştırma sahasında paralel, yarı paralel, sentripetal, radyal, dantritik, kafesli ve örgülü akarsu ağı tipleri bulunmaktadır. Bu hali ile sahadaki akarsu tipleri Türkiye'de tespit edilen drenaj tiplerinin büyük bir kısmının özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca bölge tektonik yönden faal olduğundan akarsular denge profiline ulaşamamışlardır. Bu nedenle de Murat Nehri istisna edilirse, bölgede çok genç bir akarsu ağının mevcut olduğu söylenebilir.

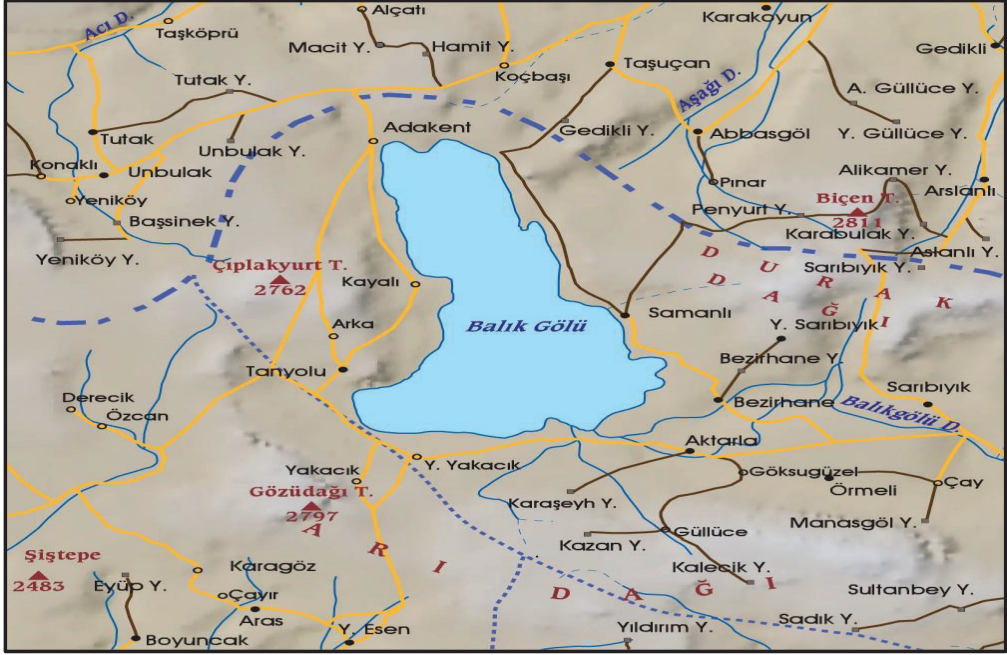
4. 4. Göller

Doğubayazıt ilçe merkezinin kuzeybatı uç noktasında yer alan Balık Gölü Doğubayazıt ilçe merkezine 54 km, Taşlıçay ilçe merkezine ise 27 km uzaklıkta bulunmaktadır. Yüksek dağ sıraları arasındaki bir çöküntü alanı içerisinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve deniz seviyesinden 2250 m. yükseklikte yer alan Balık Gölü tipik bir lav setti gölüdür. Balık gölü deniz seviyesinden 2.241 m yükseklikte yer alması nedeniyle, Türkiye'nin en yüksekte yer alan doğal gölü olma özelliğini taşır.

Alanı 34 km² olan gölün suları tatlıdır. Ortalama derinliği 70 metre olan gölün en derin yeri 100 metredir. Gölün kuzey-güney yönündeki boyu 10000 metre, doğu-batı yönündeki eni ise 2500 ile 6250 metreler arasında değişmektedir. En dar kesimi oluşturan orta kısmının uzunluğu ise 2000 metredir (Ölçümler 1/25000 ölçekli topoğrafya haritası üzerinde yapılmıştır). Gölün şekli ise düzensiz olup, kenar çizgileri oldukça girinti ve çıkıntılıdır.

Ülkemizdeki göller, bir şehrin çekim alanında bulunmak, turizm yörelerine ve deniz kıyılarına yakın olmak, orman içinde, dağlık alanlarda yer almak gibi coğrafi konumlara göre turizme açılmaktadır. Öncelikle turizme açılan göller, yakınındaki bir şehrin çekim alanına göre ulaşım kolaylığı olan göllerdir. Bu ve benzeri göllerin günlük rekreasyon tesislerine (çay bahçesi, lokanta vb.) rekreasyona açılan bu göller, konaklama tesisi yapılarak turizme açılmaktadır. Ancak Ağrı İlinde yer alan *Balık Gölü* ve *Çevresi* bugüne kadar turizme açılması bir yana, coğrafi tanıtımı bile yapılamamıştır.

Harita 3: Balık Gölü

Kaynak: Türkiye Göller Atlası.

İnceleme alanının yüksek bir sahada yer alması nedeniyle kış boyunca göl suları donar ve yatakta su akımı görülmez. Balık Gölü, çevre dağlardan inen ve kar sularıyla beslenen dereler, kaynaklar ve gür dip kaynaklarıyla beslenir. Gölün gideğeni Balık Gölü Deresi olup, bu akarsu daha güneydoğudaki Saz Gölü (Gernovak Suyu) ve Gölyüzü Gölü (Şehli Gölü) gibi iki bataklık alan göllerinden de ayaklar aldıktan sonra, Sarısu adıyla Gürbulak kuzeydoğusundan milli sınırlarımız dışına çıkar, Zengimar Suyu adıyla İran topraklarında bir süre aktıktan sonra, Aras Nehri'ne karışır.

Balık Gölü ve çevresi turizm potansiyeli bakımından oldukça zengindir. Çevrenin dinlenme, ekoturizm (doğa turizmi), dağa tırmanış, klimatizm, gölde sportif balık avcılığı, tekneyle gezinti, kayak ve buz pateni sporları gibi yüksek bir turistik potansiyeli vardır. Bu önemini yaz aylarındaki yayla iklimi, temiz havası, suyu ve bulunduğu doğal ortam ve manzarasından almaktadır.

Göl ve çevresi ornitolojik özellikleri açısından oldukça önemlidir. Nitekim gölün güney kesiminde sazlıklar ve bataklıklar yer almaktadır. Gölün kuzeyinde, üzerinde tarihi kalıntılar da bulunan 4 dekar büyüklüğünde bir ada bulunmaktadır. Bu adada kuluçkaya yatan kadife ördek türü ve

diğer kuşlar nedeniyle, Türkiye'nin en önemli 100 kuş türü yaşama-koruma alanından biri olarak kabul edilir. Ayrıca yaz aylarında gölde martı, kuğu ve karabataklara da çok sayıda rastlanır.

Göl faunası zengin alabalık faunasından oluşur. Alabalığı ile ünlü olan bu gölümüzün suyu tatlıdır. Gölde yetişen kırmızı benekli *kızıl alabalık* doğal ortamda yetiştiğinden dolayı çok lezzetlidir. Soğuk kaynak sularıyla ayrı bir güzellik kazanan gölün etrafı ağaç bakımından oldukça fakirdir. Doğu Anadolu'nun Abant'ı olabilecek bir doğal güzelliğe sahip olmasına rağmen, bu imkân ilgisizlik nedeniyle atıl durumdadır. Göl çevresinde flora, alpin dağ çayırlardan oluşur. Özellikle ilkbahar ve yaz aylarında bu çayırlıklar rengârenk çiçeklerle bezenir ve çevre büyüleyici bir doğal güzellik kazanır. Göl çevresi, dik yamaçlar ve tepelik alan ve kayaçlardan oluşur.

Doğubayazıt Sazlığı; Doğubayazıt şehri ile Ağrı Dağı arasındaki, Şeyhli ve Gölyüzü gölleri arasında bulunan Sazoba köyündeki bataklık alanlardan oluşur. Bu sazlık da, ülkemizin önemli 100 kuş barınma alanı arasında bulunmaktadır. Koruma statüsü olmayan ve yaklaşık olarak 1.000 ha'lık bir alandan oluşan sazlık 2.000 m yükseltisinde yer almaktadır. Sazlık alan, Balık Gölü'nden ve Tendürek dağından gelen derelerle beslenir. Yörede yaygın kuş türleri ise çayır delicesi, erguvani, balıkçıl, boz ördek, pasbaş, turna, patka, kızılğaga ve kızılback olarak sayılabilir. Söz konusu kuş alanı koruma altına alınarak Doğubayazıt'a gelen turistler için, kuş seyir yeri olarak düzenlenebilir. İnsanlar son yıllarda sadece kuşları izlemek için dahi ülkeler arasında seyahat etmektedir.

5. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ

Araştırma sahasının bitki örtüsü özellikleri, bugüne dek ayrıntılı bir şekilde incelenememiştir. Gerçekte de, botanik ilmi metotları ile yapılan bazı araştırmalar varsa da, bunlar bitkileri tanımak, anatomik ve morfolojik özelliklerini, tıbbi fayda ve zararlarını tespit etmek için yapılmış araştırmalar olup, bitki türlerinin havza genelinde gösterdiği dağılıma ve bitki ekolojisine az yer veren genel nitelikli eserlerdir.

Yeryüzündeki herhangi bir sahanın doğal bitki örtüsü, iklim ve toprak şartlarına bağımlılık göstermektedir. Bitkilerin gelişebilmesi için sıcaklık ve yağışın aynı anda bulunması gerekir. Araştırma sahasında yağıştan mahrum sıcak bir devrenin bulunması, doğal bitki örtüsünün ileri derecede gelişmesini engellemiştir. Ağrı Ovası ve çevresi günümüzde step alanı durumunda olup, orman alanı mevcut değildir. Gerçekten de Murat Nehri ve kollarının kenarında lokal olarak görülen ağaçlıklar dışında havzada doğal olarak yetişmiş ormanlık alanlara rastlamak imkânsızdır.

Bölgedeki bitki topluluklarının dağılımı çeşitli faktörlerin etkisi altındadır. Bu faktörlerin başında iklim koşulları ile topoğrafik özelliklerden yükselti ve bakı ile edafik beşeri faktörler gelmektedir. Nitekim ortalama yıllık yağış tutarı 533.3 mm. ve yıllık ortalama sıcaklığı 6.0 °C olan Ağrı'da uygulanan yağış tesirlilik indisleri, nemli veya yarı nemli bir iklim tipinin mevcut olduğunu gösterdiği gibi, ERİNÇ yağış müessiriyet formülü de, sahanın doğal bitki örtüsünün, *park görünümlü kuru orman* ile *Step* ten ibaret olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Büyük yükselti farklarına rağmen, denizden uzaklığın ve etrafını çeviren dağların tesiri altında, Doğu Anadolu'nun en az yağış alan bölgelerinden biri haline gelen Yukarı Murat Havzası, bitki örtüsü bakımından fakirdir. Havzanın en alçak kısmını meydana getiren Murat Nehri boylarından, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda, Ağrı Dağı eteklerine kadar geniş ve yekpare bir step alanı belirlemektedir. Bu sahada ormanın alt sınırı herhalde 1800 m.den aşağıda değildir. Fakat bugün bu sahada ağaçsızlık yalnız bir seviyenin altında kalan tabii step alanı ile sınırlı değildir. Nitekim Ağrı ve Köseadağ gibi en yüksek dağlar bile kurak birer step manzarası gösterir. Bunun bir sebebi, belki yer yer ve bilhassa lâvlardan oluşan volkan konileri üzerinde, zeminin karakteri dolayısıyla meydana gelen bir su eksikliği olabilir.

Fakat bu durumun en önemli sebebi ormanların asırlardan beri yerleşmeye açık olan bu sahada bir taraftan insanlar, (yakacak, inşaat malzemesi ve hayvanlara gıda temini için) bir taraftan da hayvanlar (bilhassa keçiler) tarafından bilinçsizce tahrip edilmiş olmasıdır. Gerek bazı tarihi kayıtlar, gerek bazı yer isimleri ve gerekse bazı orman kalıntıları tabii step dışında buldukları halde çıplak olan bu sahaların bir zamanlar orman ile kaplı olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Eleşkirt Ovası'nın

batısında Sarıkom (Taşkom) dağlarının güney yamaçlarında 2000 m. civarında sarıçamlardan oluşan orman kalıntısına rastlanmaktadır (Erinç,1953:85).

Ağrı Ovası ve çevresinde, iklim elemanlarına bağlı olarak otsu formasyonlar yaygın durumdadır. Yarı nemli bir iklime sahip olan havzada sıcaklık, yağış ve nemlilik değerlerinde yerel olarak farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Nitekim yükselti basamakları ve topoğrafya şartları kısa mesafelerde değişikliğe uğramaktadır. Havza tabanında 3-4 ay olan kurak dönem, dağlık alanlarda daha kısa süreli belirmektedir. Havza tabanı ve kenarındaki doğal step vejetasyonu kuraklık şartlarının bir sonucudur. Ancak elverişli nem ortamında yer alan yüksek kesimlerde bile bugün için orman vejetasyonuna rastlamak mümkün değildir.

Ormanların tabii alt sınırı her şeyden önce nemlilik derecesine bağlıdır. Bu sınır Louis'ye göre, Doğu Anadolu'nun doğu yarısında 1800-1900 m.lere kadar yükselmektedir. Üst sınır da 2400-2800 m.ler arasında bulunmaktadır. Ağrı Ovası'nın ortalama yükseltisi 1700 m. civarındadır. Buna göre havza tabanını sınırlayan aşınım yüzeylerinden itibaren doğal orman vejetasyonu ya da ağaçlı steplere az da olsa rastlanması gerekirken, arazi etütleri sırasında yukarıda sözü edilen yaklaşık 1700 m.lik yükselti katında, küçük guruplar halinde ağaçların dışında başka bir topluluğa rastlanılmamıştır. Bu ağaç toplulukları orman niteliğinde olmadıkları gibi, ağaçlı step olmaktan bile uzaktır. Ağaç ve çalı türleri daha çok 1900 m.den yukarıda ve bakı şartlarının uygunluk gösterdiği yamaçlarda yaygın olarak görülür.

Araştırma sahasında, ova tabanından 1950 m. yükseltisine kadar doğal step, 2500 m.ye kadar antropojen step ve 2500 m.den sonra ise Alpin çayırlar kuşağı şeklinde belirlenen bitki örtüsünün özellikleri yükselti, bakı ve litoloji gibi faktörlere bağlı olarak önemli değişikliklere uğramaktadır.

Sahada Neojen göl tortulları ve Kuvaterner dolguları üzerinde gelişmiş olan doğal step vejetasyonu büyük bir alanı kaplamaktadır. Ağaç yetiştirme sınırının altında kalan sahalarda fakir bir bitki örtüsünün geliştiği dikkati çeker. Bu step elemanları genellikle İrano-Turaniyen kökenlidir. İç Anadolu ve Doğu Anadolu platolarını içine alan İran-Turan flora bölgesi kuzeyden Avrupa-Sibirya flora bölgesi, güneyden ve batıdan Akdeniz flora bölgesi ile sınırlanır. Araştırma sahasında % 80.6'sının floristik bölgesi tespit edilen bitkilerin, % 35'ini İran – Turan, % 22.0' sini geniş yayılış alanlı, % 14.0' ünü Avrupa-Sibirya ve % 2'sini ise Akdeniz Fitocoğrafya bölgesine ait türler teşkil eder. Mevcut bitkilerin bir bölümünün ise (yaklaşık % 19.8 kadarı) henüz menşeh sahaları tespit edilememiştir(Gümüş,1990:31). Tespit edilen türlerin % 35'inin İrano-Turaniyen elemanı oluşu, sahanın bitki coğrafyası bakımından İrano - Turaniyen Fitocoğrafya bölgesinde yer aldığını teyit eder. Bu türler, vadi içi ve dere kenarları dışında, araştırma sahasının hemen hemen her tarafında, diğer floristik bölgelere ait türlerle bir arda bulunurlar.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin genellikle yüksek dağlık kuşaklarında tespit edilen, Alpin karakterli dağ çayırları araştırma sahasında da yayılış göstermektedir. Bölgede sub-alpin ve alpin çayır formasyonu, karasallık etkisine bağlı olarak genellikle 2500 m.nin üzerindeki dağlık alanlarda başlar. Alpin zon dâhilindeki çayırlar genel olarak Haziran sonlarına doğru kar örtüsünün kalkması ile birlikte yeşermeye başlamaktadır. Birkaç hafta içinde çiçeklenen çayırlar, Temmuz başlarından itibaren hayvanların otlatılmasına açılmakta ve genel olarak kar düşene kadar otlatma devam etmektedir. Festuca ovina (yumak) ve Festuca alpina otlarının yaygın olduğu bu alpin kuşakta diğer alpin ve sub - alpin çayır türleri de bulunur (Atalay,1994:239-240).

Alpin çayırlar, özellikle ovanın kuzey ve kuzeydoğusundaki dağların 2500 m.nin üzerindeki yüksek kesimlerinde yaygın olarak görülür. Anılan kuşağın geç ısınıp, sonbaharda erken soğumasından dolayı yöre sakinleri bu yayla otlaklarına ancak Temmuz ayı başlarında gelmekte ve Eylül ayı ortalarında ayrılmaktadırlar. Temmuz ayı başında gelmekten önceki aylarda, yeterli kök ve gövde aksamı teşekkül ettiğinden, yoğun otlatmadan çok fazla zarar görmemektedirler. Zaten bu kuşak içinde kalan sahalarda, hayvan otlatma süresi en fazla 2-2.5 ay kadardır. Diğer taraftan, söz konusu otlak alanlarının genellikle su kaynaklarından uzak oluşu nedeniyle, hayvanların günlük otlatma süresi daha kısadır. Bu gibi nedenlerden dolayı bölgenin Alpin kuşak doğal vejetasyonu, diğer kuşaklara göre daha az bozulmuştur denilebilir.

Sonuç olarak denilebilir ki; araştırma sahasının büyük bir kısmı doğal step alanı içinde kalmaktadır. Altı aydan daha fazla bir nemli devrenin yaşandığı depresyon sahasında bitki örtüsünün dağılım ve özellikleri, iklim koşullarının yanında, edafik koşullar ve antropojen faktörlerin de etkisi altındadır. Jeolojik formasyonlarla bitki örtüsü arasında yükseklikte dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında, alçak sahalarda doğal step, Neojen tortulların teşkil ettiği aşınım yüzeyleri ve tepelik alanlarda antropojen step, fliš, ofiyolit, serpantin ve andezitlerden meydana gelen sahalarda ise genellikle yüksek olduğu için yüksek-dağ vejetasyonu görülmektedir.

6. YERLEŞME ÖZELLİKLERİ

Yerleşmeler büyüklüklerine göre makro ölçekte kır ve kent yerleşmeleri şeklinde iki grupta ele alınırlar. Yerleşmelerin kır-kent yerleşmeleri şeklinde ayrılmalarını sağlayan pek çok ölçüt olmakla birlikte ana ölçüt nüfus miktarıdır.

Daha önce de ifade edildiği üzere Türkiye’de bazı araştırmacılar 20.000 nüfusu (Özgür,147 Özçağlar,148) kriter olarak kabul etmekle birlikte, çoğunlukla kentleşmenin eşik değeri olarak 10.000 nüfus (Doğanay,149 Emiroğlu,150 Tümeretin,151 Darkot,152) kriteri kabul edilmektedir. Kır yerleşmeleri de nüfusuna göre kasaba yerleşmeleri (2.000-10.000 arası nüfus) ile köy ve köye bağlı, köyden küçük yerleşmeler (2.000 nüfus altı) olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca kır yerleşmeleri yerleşme süresine göre daimi ve geçici yerleşmeler şeklinde ikiye de ayrılırlar.

Nüfus kriterini dikkate aldığımızda ilde beş kent yerleşmesi (Ağrı, Diyadin, Doğubayazıt, Eleşkirt ve Patnos) bulunmaktadır. Kır yerleşmesi olarak ise 3 kasaba yerleşmesi (tamamı ilçe merkezleri), 4 belde yerleşmesi (beldelerin tamamının nüfusu 2.000’in altındadır) ve 562 köy tüzel kişiliğine sahip köy yerleşmesi bulunmaktadır.

6.1. İl İdari Alanındaki Yerleşmeler

Ağrı İli, idari olarak Merkez İlçe ile birlikte sekiz ilçe (Eleşkirt, Hamur, Tutak, Patnos, Doğubayazıt, Diyadin ve Taşlıçay) yönetim biriminden oluşmaktadır. Bu ilçelere bağlı 4 belde yerleşmesi (üçü Eleşkirt, biri Patnos sınırları içinde) bulunmaktadır. İlde yer alan toplam 562 köy yerleşmesinin dağılımını sıralayacak olursak Merkez İlçe’nin köy sayısı 105, Diyadin’in 62, Doğubayazıt’ın 85, Eleşkirt’in 55, Hamur’un 46, Patnos’un 92, Taşlıçay’ın 37 ve Tutak’ın 80 köyü bulunmaktadır.

Ağrı İlinde 1 il merkezi, 7 ilçe merkezi, 4 belde olmak üzere toplam 12 kentsel idari alan bulunmaktadır. İlde bulunan kentsel idari alanların (belediye örgütlü yerleşmeleri) belediye sınırları dikkate alındığında kentsel idari alanın toplam 61,46 km² olduğu görülürken, (bu alan il toplam yüzölçümünün % 0,54’ü kadardır) mücavir alanlar esas alındığında ise ilde bulunan kentsel idari alanların toplam alanının 101,79 km² olduğu görülmektedir (Bu alan ise il toplam yüzölçümünün % 0,89’u kadardır). Kentsel idari alanlar ilde oransal olarak bu kadar az yer kaplamasına karşın kentsel idari alanlarda toplam nüfus 305.172 olup bu rakam il toplam nüfusunun % 55,36’sını oluşturmaktadır.

6.2.Ağrı İlinin Mevcut İdari Yapısı

Ağrı Merkez İlçe, 1.274 km² yüzölçümüne sahip olup, il topraklarının % 11,19’unu kaplamaktadır. Yüzölçümü itibariyle Diyadin, Tutak ve Patnos ilçelerinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır. 2016 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Merkez İlçede 149.994 kişi yaşamakta olup, nüfus yoğunluğu 117,07 km²/kişi’dir. Hem nüfus miktarı hem de nüfus yoğunluğu bakımından ilin en büyük ilçesidir. Ağrı Merkez İlçe, 105 köyü ile ilin en fazla köy sayısına sahip ilçesidir (Köylerin 55’i Merkez Bucacağına, 25’i Cumaçay ve 25’i Murat bucaklarına bağlıdır). Nüfusun % 78,14’ü Ağrı Kenti’nde (117.213), % 21,86’sı ise köylerde (32.781) yaşamaktadır. Ağrı Merkez İlçe, nüfus miktarına bağlı olarak kentsel idari alanın da ilde en geniş olduğu ilçedir. Belediye hizmet sınırları 14,93 km², mücavir alanı 24,22 km²’dir. Belediye teşkilatı 1927’de kurulmuş olup, 18 mahalleden oluşmaktadır.

Diyadin İlçesi, 2.424 km² yüzölçümüne sahip olup, il topraklarının % 21,30'unu kaplamaktadır. Yüzölçümü itibariyle ildeki en büyük ilçedir. 2016 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ilçede toplam nüfus 43.154 kişi olup, nüfus yoğunluğu 18,72 km²/ kişi'dir. Nüfus yoğunluğu açısından ildeki ilçeler arasında en son sıradadır. İlçenin 62 köyü olup, (İlçenin sadece Merkez Bucağı bulunmaktadır) nüfusun % 47,35'i Diyadin ilçe merkezinde (20.515), % 52,65'i (22.639) ise köylerde yaşamaktadır. Belediye hizmet sınırları 5,05 km², mücavir alanı 9,30 km²'dir. Diyadin'e belediye teşkilatı 1926'de kurulmuş olup, 7 mahalleden oluşmaktadır.

Doğubayazıt İlçesi, 1.529 km² yüzölçümüne sahip olup, il topraklarının % 13,44'ünü oluşturmaktadır. Yüzölçümü itibariyle Diyadin ve Tutak ilçelerinin ardından üçüncü sıradadır. 2016 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ilçede toplam nüfus 120.408 olup, nüfus yoğunluğu 78,23 km²/kişi'dir. Nüfus yoğunluğu açısından Merkez İlçe ve Patnos'tan sonra üçüncü sıradadır. İlçenin 85 köyü olup, (Köylerin 68'i Merkez Bucağına, 17'si ise Suluçem Bucağına bağlıdır) nüfusun % 65,30'u Doğubayazıt Kenti'nde (78.616), % 34,70'i (41.792) ise köylerde yaşamaktadır. Belediye hizmet sınırları 7,91 km², mücavir alanı 9,69 km²'dir. Ağrı İlinin ilk kent yerleşmesi olan Doğubayazıt'ta belediye teşkilatı, 1876 yılında kurulmuş olup, 14 mahalleden oluşmaktadır.

Eleşkirt İlçesi, 1.271 km² yüzölçümüne sahip olup, il topraklarının % 11,17'sini kaplamaktadır. 2016 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ilçede toplam 35.038 kişi yaşamakta olup, nüfus yoğunluğu 27.06 km²/kişi'dir. İlçenin 3 beldesi ve 55 köyü vardır. (Köylerin 50'si Merkez Bucağına, 5'i ise Tahir Bucağına bağlıdır) Nüfusun % 28,48'i Eleşkirt Kasabası'nda (10161), % 17,94'ü (6.846) beldelede (Tahir, Yayladüzü ve Yücekapı), % 53,59'u (20,442) ise köylerde yaşamaktadır. Eleşkirt'te belediye teşkilatı 1926 yılında kurulmuş olup, 8 mahalleden oluşmaktadır. Yücekapı Belediyesi 1990'da kurulmuş olup, 4 mahalleden oluşmaktadır. Tahir Belediyesi 1998 yılında kurulmuş olup, 3 mahalleden oluşmaktadır. Yayladüzü Belediyesi ise 1998 yılında kurulmuş olup, 5 mahalleden oluşmaktadır. Belediyelerin mücavir alanları esas alındığında Eleşkirt İlçesi kentsel idari alanı; Eleşkirt Kasabası'nda 6,5 km², Yücekapı'da 3,02 km², Tahir'de 3,84 km² ve Yayladüzü'nde 3,6 km² olmak üzere toplam 10,46 km² olup, bu miktar toplam ilçe yüzölçümünün % 0,82'sini oluşturmaktadır.

Hamur İlçesi, 898 km² yüzölçümüne sahip olup, il topraklarının % 7,9'unu kaplamaktadır. Yüzölçümü itibariyle ilin en küçük ilçesi olan Hamur'da 2016 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 18.724 kişi yaşamakta olup, nüfus açısından da ilin en küçük ilçesidir. Nüfus yoğunluğu 23,30 km²/kişi'dir. İlçenin 46 köyü olup, (İlçenin sadece Merkez Bucağı bulunmaktadır) nüfusun % 15,37'si Hamur'da (3.210), % 84,63'ü (15.514) ise köylerde yaşamaktadır. Belediye hizmet sınırları 6,38 km², mücavir alanı 8,39 km²'dir. Hamur'da belediye teşkilatı 1958 yılında kurulmuş olup, 7 mahalleden oluşmaktadır.

Patnos İlçesi, 1.420 km² yüzölçümüne sahip olup, il topraklarının % 12,48'ini oluşturmaktadır. 2016 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ilçede toplam nüfus 122.672 kişi olup, nüfus yoğunluğu 86,54 km²/kişi'dir. Nüfus miktarı ve yoğunluğu açısından Merkez İlçe'den sonra ilin ikinci büyük ilçesidir. İlçenin 1 beldesi (Dedeli) ve 92 köyü vardır (Köylerin 39'u Merkez Bucağına, 18'i Dedeli, 10'u Doğansu ve 25'i de Sarısu bucaklarına bağlıdır) Nüfusun % 49,61'i Patnos Kenti'nde (62.660), % 2,87'si Dedeli Beldesi'nde (3.621), % 47,52'si (59.730) ise köylerde yaşamaktadır. Patnos'ta belediye teşkilatı 1936 yılında kurulmuş olup, 19 mahalleden oluşmaktadır. Dedeli Beldesi ise 1998 yılında kurulmuş olup, 7 mahalleden oluşmaktadır. Belediyelerin mücavir alanları esas alındığında Patnos İlçesi kentsel idari alanı, Patnos Kenti'nde 18,05, Dedeli'de 6,75 km² olmak üzere toplam 24,80 km²'dir .

Taşlıçay İlçesi, 998 km² yüzölçümüne sahip olup, il topraklarının % 8,78'ini teşkil etmektedir. Yüzölçümü açısından ilin en küçük ilçelerinden biri olan Taşlıçay'da 2016 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre toplam 20.906 kişi yaşamaktadır. Nüfus Yoğunluğu 23,30 km²/kişi olan ilçede 37 köy yerleşmesi bulunmaktadır (İlçenin sadece Merkez Bucağı bulunmaktadır). Nüfusun % 29,37'si Taşlıçay Kasabası'nda (6.202), % 70,63'ü (14.704) ise köylerde yaşamaktadır. Belediye hizmet sınırları 1,27 km², mücavir alanı 1,79 km²'dir. Taşlıçay'da belediye teşkilatı 1954 yılında kurulmuş olup, 4 mahalleden oluşmaktadır.

Tutak İlçesi, 1.562 km² yüzölçümüne sahip olup, il topraklarının % 13,74'ünü kaplamaktadır. Yüzölçümü açısından ilin büyük ilçelerinden biridir. 2016 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ilçe toplam nüfusu, 31.299 kişidir. Nüfus yoğunluğu 21,63 km²/kişi olup, ilde nüfus yoğunluğunun en az olduğu ilçedir. İlçenin 80 köyü olup, (İlçenin sadece Merkez Bucağı bulunmaktadır) nüfusunun % 21,51'i Tutak'ta (6.829, % 78,49'ı (24.470) ise köylerde yaşamaktadır. Belediye hizmet sınırları 1,94 km², mücavir alanı 6,64 km² dir. Tutak'ta belediye teşkilatı 1928 yılında kurulmuş olup, 4 mahalleden oluşmaktadır (Kaya vd,2015:599-618).

KAYNAKLAR

- ALPASLAN, İ., 1995, Her Yönüyle Ağrı, Yıldızlar Ofset, Ankara.
- ALPASLAN, İ., 1998, Cumhuriyetin 75. Yılında Ağrı, Ağrı Valiliği Yayınları, Ankara.
- ATALAY, İ. 1986. Uygulamalı Hidroğrafya, Ege Üniv. Ed. Fak. Yay. No:38. İzmir.
- ATALAY,İ., 1994, Türkiye Vegetasyon Coğrafyası Ege Üniversitesi Basımevi Bornova-İzmir.
- BABINGER, F., - KÖPRÜLÜ, F., 1942, Anadolu'da İslamiyet, İstanbul, s. 81
- BALFORTH, T.A.G., 1883, President's Address; Obitvary Notice on Karl Heinrich Emil Koch.
- BAYTOP, T. 1963, Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri, İstanbul Üniv. Yay. İstanbul.
- CUİNET, V., 1891 – 1892, *La Turquie D' Asie, Geographie Administrati*, Ernest Ceroux Editeur, Cilt: I. Paris, s. 132 – 240.
- DARKOT, B.,1989,*Beyazıt*, İslam Ansiklopedisi, Cilt II.
- DAVIS, P, H., 1965, Flora of Turkey and the East Aegen Island Volume One. Edinburgh at the University Press. Edinburgh.
- ERİNÇ,S.,1953, Doğu Anadolu Coğrafyası. İstanbul Üniv. Yay. No: 572 Coğ. Enst. Yay.No: 15, İstanbul.
- ERZEN, A., 1978, Çavuştepe 1. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- GİRGİN, M.,1991-Eleşkirt Ovası ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası., Atatürk Üniv.Sos.Bil.Enst.Coğrafya Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi. Erzurum.
- GÜMÜŞ, İ., 1990, Tahir Dağları ve Güzeldere Havzası (Ağrı) Vegetasyonunun Bitki Sosyolojisi Yönünden Araştırılması. Atatürk Üniv. Fen Bil. Est. Biyoloji Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- GÜNALTAY, Ş., 1946,*Yakın Şark II Anadolu*, Ankara.
- HALLAÇOĞLU, Y., 1988, İslam Ansiklopedisi, Ağrı Maddesi, TDV. Yayınları.
- HATUNOĞLU, B. Y., - GÜL, A., 1999, Ağrı İli ve Havalisi Tarihi, Ağrı Valiliği Kültür Yayınları I, Ağrı, s.187 – 188.
- HONIGMANN, E., 1970, Bizans Devletinin Doğu Sınırları, (Çev. Fikret İşıltan), İstanbul.
- HOŞGÖREN,M.Y.,1984, Hidrografyanın Ana Çizgileri I. İstanbul Üniv. Yay. No.2619. Coğrafya Enst. Yay. No:111. İstanbul, s..5-9.
- KAFESOĞLU, İ., 1982, Harzemşahlar Tarihi, İstanbul.
- KAYA,F., 1996, Doğubayazıt İlçe Merkezi'nin Etüdü. Atatürk Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- KAYA, F., 2001, Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü. Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum
- KAYA, F. & ARINÇ, K. 2003, Doğubayazıt İlçesi'nin Turizm Potansiyeli. Sosyal Bilimler Dergisi, 31(3).

- KAYA, F., 2008, Diyardin'in Kuruluşu Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri, Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı 20.
- KAYA, F., 2011, Ağrı Kent Profilinde Sosyoekonomik Boyutlarıyla Kentsel Yoksulluk, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:15, Sayı:2,Erzurum.
- KAYA, F., (2013). Ağrı İlinin 1927-2012 Sayım Dönemleri Kır-Kent Nüfus Hareketleri, The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science, Volume 6 Issue 4.
- KAYA, F., 2014, Doğu Anadolu Karasal İkliminin Belirgin Olarak Yaşandığı Yörelere Biri Olan Ağrı İlinin İklim Özellikleri, The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2330> Number: 26.
- KAYA, F., & KARATAŞ, Y., (2014). Bayezid (Ağrı) Vilayeti Sıhhi ve İctimaî Coğrafyası, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Cilt: 7 Sayı: 30 Volume: 7, Issue: 30, www.sosyalarastirmalar.com, ISSN: 1307-9581
- KAYA, F., vd. (2014), Ağrı İlinin Turizm Coğrafyası. Erzurum: Zafer Medya.
- KAYA, F., vd., 2015, Ağrı İlinin İdari Coğrafya Analizi, Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Hayati Doğanay, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:1056, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- KAYA, F., 2016 Ağrı İlinin Eğitim Coğrafyası, Doğu Ofset Matbaacılık Organize Sanayi Bölgesi, Kayseri.
- KETİN, İ., 1983. Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış. İTÜ Kütüphanesi, Sayı:1259, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, M. F., 1953, Kars Tarihi (I. Cilt). Işık Matbaası İstanbul.
- KIRZIOĞLU, M. F., 1955, Kars Zaferi, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, M. F., 1970, Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi (1918 – 1920), Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, S: 6 Ankara s. 124 – 125.
- KOCH, C., 1843, Catalogus Plantarum Quans in İinare Per Caucasum, Georgiam Armenaampueannis 1836-1837 Collegit Berlin.
- KURAT, A. N., 1989, Rusya Tarihi, Ankara.
- LAMMENS, H., *Suriye*, 1995, İslam Ansiklopedisi, Cilt XI.
- LEYDELLE, VIDA, G, 1991, *Êmeviler* İslam Ansiklopedisi, Cilt IV s. 240 – 248.
- ÖZTUNA, Y., 1989, İslam Devletleri Tarihi, Cilt I, Ankara.
- SALNAME – İ VİLAYET – İ ERZURUM, 1288 (M. 1871) Vilayet Matbaası, İstanbul, s. 85 – 99.
- SALNAME – İ VİLAYET – İ ERZURUM, 1289 (M. 1872) Vilayet Matbaası, İstanbul, s. 80 – 82.
- SALNAME – İ VİLAYET – İ ERZURUM, 1296 (M. 1900), Vilayet Matbaası, İstanbul, s. 388.
- SEMERCİOĞLU, A. H., 1964, *Anadolu'nun Kapısını Türklüğe Açan Ağrı İli ve Ağrı Tarihi* Mesuliyet Gazetesi (yerel) Ağrı.
- SEVİM, A. – YÜCEL, Y., 1989, Türkiye Tarihi, Ankara.
- STRECK., 1991, *Armenia* İslam Ansiklopedisi, Cilt 4.
- SÜMER, F., 1984, *Karakoyunlular*, Ankara.
- SÜMER, F., 1992 *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara.
- ŞAHİNTÜRK, Ö., ŞAROĞLU, F., ÇAPTUĞ, A., TEMEL, Ö., 1997, Ağrı Yöresinin Jeolojisi ve Hidrokarbon Olanakları. TPAO. , Ankara.
- T. C. Çevre Bakanlığı, Türkiye Çevre Atlası-96, ANKARA.

- TEKİNDAĞ, Ş., 1968, *Yeni Kaynak Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi*, Tarih Dergisi, S: 22, İstanbul.
- TOURNEFORT, I. P., 1717 *Relation D'un Voyage Du Lavant, Fait Par l'Ordre Du Roi.*,2. Vo., Paris.
- TUNCEL, M.,1994, İslam Ansiklopedisi Fırat Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 3, İstanbul.
- TURAN, O., 1963, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara..
- TURAN, O., 1973, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., 1988, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu – Karakoyunlu Devletleri Tarihi*, Ankara.
- YINANÇ, M. H., 1954, *Türkiye Tarihi Selçuklu Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul.
- YINANÇ, M. H., *Doğu Bayezit* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt IV.
- YINANÇ, H. M., *Celayir*, İslam Ansiklopedisi, Cilt 3.
- Yurt Ansiklopedisi.

AĞRI İLİ GÖÇ ANALİZİ

*Kerem KARABULUT**

Ömer YALÇINKAYA†

Özet

İnsanlığın varoluşundan beri yaşanan bir süreç olan göç olgusu, özellikle ulaşım ve iletişim imkânlarının gelişmesi ile çok hızlanmıştır. Tarihteki savaş gibi olağan dışı gelişmeler dışındaki yaşanan göç süreci daha çok 1950'lerden sonra hız kazanmıştır. 1950'lerden sonra dünya ekonomisindeki hızlı gelişim ve değişim, ulaşım ve iletişimdeki ilerlemeler ve özellikle II. Dünya savaşı sonrasında işgücüne olan ihtiyacın artması gibi gelişmeler süreci daha da hızlandırmıştır. Yaşanan göç sürecinde bir taraftan hızlı bir dış göç yaşanırken diğer taraftan da ülkelerin ekonomilerindeki ve sosyal yapılarındaki gelişmelere bağlı olarak iç göç süreci de yoğunlaşmıştır. Türkiye dünya ülkelerine göre hem iç göç hem de dış göç açısından hızlı hareketliliğin yaşandığı ülkelerden biri olagelmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin en çok göç veren bölgeleri arasında bulunan Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan Ağrı ilinin iç göç açısından durumu ülke ve bölge özelinde ele alınmakta ve öneriler sunulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İç ve Dış Göç, Ağrı İli.

1. GİRİŞ

Bir ülke, bölge ya da toplumdaki ekonomik, sosyo-kültürel, politik, iç ve dış istikrarsızlıklar gibi nedenlere bağlı olarak nüfusun daimi ya da geçici olarak yaşadığı topraklardan ayrılması olayı göç olarak ifade edilmektedir. Göç mekân değişikliği gibi bir süreci kapsadığı için dinamik bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Göçü sanayileşme sürecinin doğal bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Buna göre göçün temel gerekçesi ekonomiktir. Sanayileşme ile birlikte, sanayinin yoğunlaştığı kent ve bölgelerde ücretler ve diğer yaşam koşulları artmakta ve böylece daha kırsal bölgelerden sanayileşmiş bölge veya kentlere doğru nüfus hareketleri başlamaktadır. Bu duruma uygun şekilde, 1950'lerden beri Türkiye'de daha az gelişmiş olan Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden daha gelişmiş batı bölgelerine doğru bir göç süreci yaşanmaktadır. Doğal bir göç seyri olarak değerlendirilebilecek bu gelişmeye ilaveten, bölgede yaşanan göç sürecinde sanayileşmeye bağlı olmayan gelişmeler de vardır. Bunlar sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği, terör, iklim şartlarının zorluğu ve diğer sosyo-kültürel sebepler olarak ifade edilebilir.

Türkiye'de yaşanan göç sürecinde, özellikle bölgesel gelişmişlik farklılıkları, başlangıçtan beri göç akımlarının "itici ve çekici gücü" olma fonksiyonunu devam ettirmektedir. Bu anlamda, Doğu Anadolu Bölgesi'nde de gelir yetersizliği, sağlık ve eğitim hizmetleri yetersizliği, iklim koşullarının zorluğu gibi faktörler bölgedeki önemli "itici güçler" olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bölgedeki terör faaliyetlerinin artması da bölgedeki köy sorunları ve göç açısından zaman zaman belirleyici bir unsur olabilmektedir. Bu da, hem bölgede talep yetersizliğinin olması dolayısı ile özellikle özel sektör yatırımlarını etkilemekte hem de gidilen büyük kentlerde değişik sosyo-ekonomik sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Yaşanan gelişmeler, kırsal kesimlere, yeterince kamu ve özel sektör hizmetlerinin verilmesini engelleyebilmiştir. Kent merkezlerinde ise, aşırı yığılmadan dolayı hizmet yetersizliği veya değişik sosyo-kültürel bozulmalar ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin en çok göç veren bir bölgesi olan ve nüfusunun yaklaşık %50'si kırsalda yaşayan Doğu Anadolu Bölgesi ve bu bölgenin nüfus ve coğrafya açısından önemli kentlerinden biri olan Ağrı ili özelinde konunun ele alınması anlamlı olacaktır. Diğer taraftan, değerlendirmelerin ve çözümlerin ilgililer tarafından dikkate alınarak uygulamaya geçilmesi durumunda faydalı sonuçlara ulaşılabilecektir.

*Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kerem@atauni.edu.tr/kkarabulut@agri.edu.tr.

†Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, omeryalcinkaya84@hotmail.com.

2. DOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN GERİ KALMIŞLIĞI

Doğu Anadolu Bölgesi, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'yle birlikte, hem sosyal hem de ekonomik göstergeler açısından Türkiye'nin en geri kalmış iki bölgesinden biridir. Birçok gösterge açısından da en geri kalmış bölgesidir. Ağrı ise Doğu Anadolu Bölgesi'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından en sonlardaki illerinden birisidir. Bu nedenle, Ağrı ilinin geri kalma sebeplerinden bir tanesi de tüm bölge kentlerinde olduğu gibi özellikle 1980 sonrası dönemde hız kazanan göç süreci olmuştur. Kalkındırılması bir anlamda tüm bölgenin kalkındırılmasını kapsayacağı için il ve bölge birlikte değerlendirilmektedir.

Kıscacası Ağrı ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin geri kalmışlığı iki temel döneme ayrıőtırılarak ana başlıklarla Şu Şekilde özetlenebilir.

• **1991 öncesi;** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) varlığı, İklim koşullarının zorluğu, Devletin ve halkın yoksulluğu, göç, terör, teşviklerin rasyonel olmayışı.

• **1991 sonrası;** Ekonomik ve sosyal gerekçeler, Girişimcilik eksikliği, göç, terör, hammadde ve ara malına uzaklık, ulaőtım imkânlarının yetersizliği, talep potansiyeli eksikliği, teşviklerin rasyonel olmayışı.

Ağrı ve Bölgedeki geri kalmıőlıđa sebep olan olumsuzluklara rağmen, kalkınmayı tetikleyecek Turizm, ticaret, tarım ve hayvancılık, bakir coğrafya (kısaca iç dinamikler) gibi il ve bölgenin önemli potansiyellerinin olduğu da bilinmelidir. Ancak il ve bölgenin sosyo-ekonomik Şartları potansiyelleri harekete geçirecek ana unsurun devlet olmasını gerektirmektedir. Diğer bir deyişle, bölgede devlet olmazsa kalkınmayı gerçekleştirmek zor olur denilebilir. Çünkü Ağrı ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde girişimcilik ve sermaye yetersizliği, coğrafya ve iklim koşullarının zorluğu gibi olumsuzluklar ile beraber yaşanan göç süreci bölgedeki talep potansiyelini de çok aza indirgemiiőtir ki, 1929 yılında yaşanan "dünya ekonomik krizi" talep olmadan gelişmenin olmayacağını göstermiştir.

Ağrı Alt Bölgesinin kalkınma problemiyle ilgili olarak yapılan uygulamalı bir çalışma (Karabulut;2005:190-193) göstermiştir ki; bölgede devletin kendisinin yapması gereken faaliyetlerden ziyade, düzenleyicilik rolünü etkinleőtirmesinin gerekliliğine ihtiyaç vardır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin geri kalmış bir bölge olmasından dolayı, devlet teőviklerine ve onun yönlendirmesine, diğer bölgelerden daha çok ihtiyaç vardır denilebilir. Devletin Doğu Anadolu Bölgesi için yerine getirmesi gereken en önemli uygulama düzenleyicilik rolüdür. Bu bölge için kullanılan düzenleyicilik fonksiyonunda ise Őunlara dikkat edilmelidir;

• Doğu Anadolu'ya komşu ülkelere yönelik ticaretin geliştirilmesi doğrultusunda, il ve bölgenin üretim ve ulaőtım altyapısı (özellikle demiryolu bağlantısı) tamamlanmalıdır.

• Ağrı ili ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne komşu olan karőtı ülkelere ticaret ve diğer işbirliği konuları geliőtirilmeli ve iőleyiőtteki sıkıntılar karőtılıklı olarak giderilmelidir.

• İl ve Bölgenin kendi iç dinamiklerini harekete geçirici müteőebbislik faaliyetinin gelişmesi için ortam yaratılmalıdır. Bunlar yapılırken, özel sektörle işbirliği içerisinde çalıőtılmalıdır. Kamu sektörü ile özel sektörün işbirliği içerisinde çalıőtması, günümüz yerel kalkınma politikalarında, merkezi bir öneme sahip olmaktadır (Raco; 2000: 573-599).

• İl ve Bölgedeki kamu yöneticilerinin tecrübeli ve yöreyi bilen insanlardan oluőtmasına dikkat edilmelidir. Bu hem devlet-vatandaş bütünleőtmesini sağlamak hem de ekonomik canlılık getirmek için gereklidir.

• İl ve Bölgede ve Türkiye'deki bürokrasi ve merkezizetçilikten kaynaklanan sorunların çözülmesi için daha pragmatik uygulamalar geliőtirilmelidir.

Bölgedeki her ilde veya bölgesel bazda bir "Tarih-Kültür-Ekonomi Arőtivi, Kütüphanesi ve Araştırma Merkezi" kurulmalıdır. Böylece, hem bölgenin sorunlarıyla ilgili yapılmış çalıőtmaların ve istatistiklerin toplandığı ve devam ettirildiği bir merkez oluőtacak hem de bölgesel beşeri sermayeye katkı yapacak bir birikim sağlanacaktır (Yıldız; 2005). McNicoll (1991), bölgesel kalkınma

planlamalarında bir bilgi ve istatistik boşluğunun olduğunu ve bunun önemli bir sorun yarattığını vurgulamaktadır (Haris ve Lıu; 1998: 860).

Bölgenin geri kalmışlığında önemli bir sorun da gerek bölgenin kendi yapısından kaynaklanan eksiklikler (müteşebbis, sermaye, talep yetersizliği, coğrafi zorluklar, güvenlik gibi) ve gerekte kamu uygulamalarına bağlı uygulamalardır. Örneğin, bölgenin önemli bir potansiyeli olan dış ticaret konusunda 2005 yılında yapılan bir saha araştırması (Karabulut;2005:174) sonuçlarına göre, bölgedeki ticari faaliyetlerde yaşanan en önemli üç problemin;

- Bezdirici bir yoğunlukta evraka dayalı işlemlerin olması (yani bürokrasi),
- Sınır kapılarındaki altyapı yetersizliği,
- Yüksek vergi ve fon kesintilerinin olduğu anlaşılmıştır.

Türkiye geneli için de önemli bir sorun olan bürokrasi bölge ticaretinin gelişimi önündeki önemli bir engel olarak görülmektedir. Oysa, 1991 sonrası dönemde bölgede yakalanan en önemli fırsatlardan birisi, üç yeni cumhuriyet ile ticaret yapma olanağının yakalanmasıdır. Üstelik ticaret yapılacak ülkelerin gelişmişlik düzeyi Türkiye'nin gerisindedir. Yani, bu ülkelere daha fazla satıp daha az alma durumu mevcuttur. Bu potansiyel uzun dönemde hedef ve beklentilerle iyi değerlendirilebilirse, gelecekte il ve bölgenin kalkınmasının lokomotifi, bölgedeki ticaret olabilecektir.

Kısacası, Doğu Anadolu Bölgesinin Geri Kalmışlığı ve Çözüm yolları Aşağıdaki Gibi Özetlenebilir:

Doğu Anadolu Bölgesi hem ekonomik hem de sosyal göstergeler açısından Türkiye'nin en sonlarında ya da sonlara yakın sıralarında yer almaktadır. Geçmişten beri süregelen bu olumsuzluğun giderilmesi, uygulanacak etkin politikalara bağlıdır. Bu amaçla, aşağıda değinilen hususların üzerinde çalışılması hem il hem bölge hem de ülke kalkınmasına olumlu yansiyacaktır.

Bölgenin kendi iç dinamiklerini harekete geçirici politikalar uygulanmalıdır. Nedir iç dinamikleri?

1- Türkiye'nin en soğuk bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesi, Palandöken gibi altyapısı da olan önemli bir kayak merkezine sahiptir. Kış turizminin geliştirilmesi için Sarıkamış Kayak Merkeziyle koordineli ve bölgedeki diğer kayak potansiyelleriyle bütünleşerek önemli kazançlar sağlanabilir. Bunların dış tanıtımına ağırlık verilmesi büyük önem arz etmektedir.

2- SSCB'nin dağılma süreci sonrası ve İran pazarına yönelik devlet destekli üretim ve pazarlama faaliyetlerinin bölgenin çeşitli illerinde yapılması için organizasyonların oluşturulması, "bölge kalkınmasının anahtarı" olabilecektir.

3- Bölgenin bir diğer potansiyeli de tarım ve hayvancılıktır. Bunun için geleceğe yönelik olarak özellikle "**organik tarım**" konusu bilimsel ve idari birimlerce ivedilikle hazır hale getirilmelidir. Ayrıca, hayvancılığın gelişimi için ise kaliteli ürün kullanımı ve pazarlama konularında kamu desteği önemli olacaktır. Bunun için "**organik hayvancılık**" da kullanılabilir.

4- Bir diğer iç dinamik ise nüfus yapısıdır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin göç nedeniyle değişen kalifiye nüfus yapısı uygulanacak politikalarla ters yönde hareketlendirilebilirse, kalkınmanın can damarı olan "**beşeri sermaye**" açığı bölgede giderilmiş olacaktır.

Kısacası bölgenin ana sektörler itibarıyla üç temel dinamiğinin kullanılması gerekmektedir. Bunlar;

- a- Tarım ve hayvancılık
 - b- Turizm (kayak, dağcılık, yayla, termal turizmleri gibi)
 - c- Dış ticaret (sınır ülkelere yönelik bölge üretimi ve satımı)
- Bölge üretimini hem yurt dışına hem de yurt içine ulaştıracak hava, kara ve demir yolu bağlantıları uzun dönemli hedefler doğrultusunda biran önce ele alınmalıdır.
 - Bakü-Tiflis-Ceyhan ham Petrol boru hattı üzerinde mümkünse bir rafineri kurulmalıdır.

• Bölgedeki ticarete yaşanan en önemli sorun, bürokrasidir. Bölgede ticaret yapan insanların eğitim düzeyinin çok yüksek olmadığı düşünüldüğünde, bu engelin aşılmasında büyük sıkıntılar yaşanacağı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, kamu temsilcilerinin bu sorunun asgariye indirilmesi için çaba sarfetmeleri gerekmektedir.

• Bölgedeki kültürel ve sosyo-ekonomik yapı girişimcilik ruhunun zayıf kalmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, bölgede kamunun özellikle altyapı yatırımlarına ağırlık vermesi ve bunun yaratacağı pozitif dışsallıkları desteklemesi gerekmektedir. Bunun için bölgede ticaret ile uğraşanlara kolaylık sağlayacak ve yardımcı olacak iyi işleyen her ilde danışmanlık birimleri oluşturulabilir.

• Ermenistan sınır kapısının açılması konusunda, ekonomik, sosyal, siyasi, iç ve dış politika unsurları birlikte değerlendirilerek, uygun bir devlet politikası çerçevesinde birlik içinde hareket edilmesi uygun yoldur ve konuyla ilgili daha fazla bilimsel çalışmalar yapılabilmesi için kamu ve özel sektör tarafından destek yolları aranmalıdır. Ulaşılan bilimsel sonuçlara uygun bir kamu politikası belirlenmelidir.

• Bölgenin gelecekte arzulanan seviyeye çıkarılabilmesi için eğitilmiş insanların organize edileceği oluşumlara ve ehil kamu görevlilerine ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin, yeni mezun olmuş ve 24-25 yaşındaki bir kaymakamın ilk atama yeri Doğu Anadolu Bölgesi'nin herhangi bir ilçesi olmamalıdır.

• Bütün ifade edilen sorunların giderilmesi ve kalkınmanın sağlanabilmesi için ise, belirtilenlerin pratiğe dönüşmesine ve kararlı siyasi desteğe ihtiyaç olacağı da açıktır.

3. GÖÇ KAVRAMI, NEDENLERİ VE ÇEŞİTLERİ

Çok genel bir tanımlamayla göç, bir ülke, bölge ya da toplumdaki ekonomik, sosyo-kültürel, politik, iç ve dış istikrar gibi nedenlere bağlı olarak nüfusun daimi ya da geçici olarak yaşadığı topraklardan ayrılmasıdır. Böylece göç, yaşanan dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Güllülü ve diğerleri; 2007: 3). Başka bir tanımlama ise “Göç, coğrafi mekan değiştirme sürecinin ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi yönleriyle toplum yapısını değiştiren nüfus hareketidir” şeklinde yapılmaktadır (Koçak ve Terzi,2012:165). Göçü, insanların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel nedenlerden dolayı başka bir yere hareket etmeleri ve bazen geri dönüşü olan veya göç edilen yerde sürekli kalma amacı içeren coğrafik ve toplumsal yer değiştirme hareketidir şeklinde de ifade etmek mümkündür (Arslan ve diğerleri, 2017:131).

En genel ve önemli göç sebebi olarak; bölgeler veya ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları gösterilmektedir (D. Friedlander; 1992: 293). Bu durum, literatüre “köylerin (kırsalın) itiş-i kentlerin çekiş-i” olarak girmiştir. Lewis'in (1954) sınırsız emek arzı ile kalkınma modelinde de kırsal kesimden kentsel kesime işgücünün aktarılmasıyla kalkınma sürecinin başladığı vurgulanmaktadır (Aktaş, 2014:1).

Göçün bir başka sebebi de, zorunlu göç (doğal olmayan göç) olarak adlandırılan savaş ve terör gibi durumlardır ki, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan göç sürecinde özellikle 1990'lı yıllarda önemli bir sebeptir denilebilir.

Kısacası yaşanan göçün sebebi;

- Ekonomik olabilir,
- Sosyal olabilir (sağlık, eğitim, etnik yapı, kültür, sosyal haklar vb),
- Çevresel ve kentsel olabilir (gürültü, hava kirliliği, su, yaşanabilir bina vb),
- Psikolojik olabilir,
- Diğer bir sebep olabilir.

Yaşanan göçün çeşitlerini ise aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

- Ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşen göçlere “**iç göç**” denir.

• İç göçler, “yerleşme amaçlı göçler” ve “mevsimlik göçler” olarak iki kısımda incelenmektedir. Gidilen yerleşim yerinde amaçlanan kalma süresi dikkate alınarak yapılan sınıflandırmadır.

• Ulusal sınırların ötesine taşan göçler ise “*dış göçler*” diye nitelendirilir.

• Bölgede yaşanan sorunlar nedeniyle, kendi isteği dışında bölgeyi terk etmesi ya da bölgenin koşullarının ve ortamının nüfusa yaşayacak olanak bırakmaması sonucu gerçekleşen göç, “*zorunlu göç*”tür .

• Hukuki açıdan göçler, “*yasal göç*” ve “*yasa dışı göç*”.

• Göç eden insan açısından göçün maliyet ve faydalarının karşılaştırılarak kendi hesabına göre, fayda maksimizasyonu çerçevesinde gerçekleştirilen göç “*gönüllü göç*”tür.

4. AĞRI İLİ VE DOĞU ANADOLU KENTLERİNDEKİ GÖÇ

4.1. Ağrı ve Bölgedeki Genel Durum ve Saha Araştırmaları Sonuçları

Dünyanın pek çok yerinde göçe bağlı olarak büyük kentlerde hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Kentlerdeki hızlı nüfus artışı ekonomik alanda olduğu gibi sosyal ve siyasal alanlarda da yeni gerilim ve kutuplaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ekici ve Tuncel,2015:12). Türkiye de nüfusun yaklaşık %25’i doğduğu yeri terk etmiş başka illere yerleşmiştir. Bu nedenle, Türkiye göçün yoğun yaşandığı bir ülke olarak değerlendirilebilir. Gelişmiş ülkelerde bu oranın %5’i geçmediği dikkate alınınca, Türkiye açısından konunun ciddiyeti ortaya çıkmaktadır (Sönmez, 1998: 175). Yine, Türkiye Göç ve Yerinden Edilmiş Nüfus Araştırması’na göre (HÜNEE, 2005), erkeklerin yüzde 46’sının, kadınların ise yüzde 52’sinin göç ettiği vurgulanmaktadır (Selim ve Purtaş,2016:5). Bu oranlar, Türkiye’de nüfusun yaklaşık %50’nin göç ile tanıştığının görüntüsüdür.

Yaşanan göç süreci doğal seyri dışında olursa hem ayrılan yerde hem de gidilen yerde değişik sosyo-ekonomik sorunlar doğurmaktadır. Ağrı ve bölgenin diğer illerinden yaşanan göçün doğal seyrine ilaveten doğal olmayan gerekçeleri de mevcuttur. Örneğin, iklim ve terör gibi gelişmeler doğal olmayan gerekçeler olarak kabul edilebilir. Ağrı merkezde ve Ağrı Alt Bölgesi’nin diğer kentlerinde yaşayanların yaklaşık 75’i göç etme eğilimindedir (Güllülü ve diğerleri; 2007: 125) . Doğu Anadolu Bölgesi’nin nüfus sayısı açısından önemli kentlerinden birisi olan Ağrı ilinde göç etme eğiliminde olanların temel gerekçeleri sosyal gerekçeler iken, bölgenin eğitim ve sağlık hizmetleri açısından merkezi konumda olan kentlerinden biri olan Erzurum’da ekonomik gerekçeler ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan, Ağrı Alt Bölgesi’nde iklim koşullarının zorluğu göç etme eğilimi üzerinde etkili olan ilk üç gerekçe içerisinde yer almamaktadır.

Yapılan ampirik çalışmayla elde edilen, Ağrı Alt Bölgesi’ndeki Göç eğiliminin temel gerekçeleri(Güllülü vd., 2007: 48);

- Sağlık hizmetlerinin yetersizliği,
- Eğitim hizmetlerinin yetersizliği,
- Sosyal faaliyetlerin azlığı,
- İklim koşullarının zorluğu,
- Daha iyi iş bulma imkânı şeklinde sıralanırken,

Ağrı özelinde ilk üç göç etme eğiliminde olma gerekçesi:

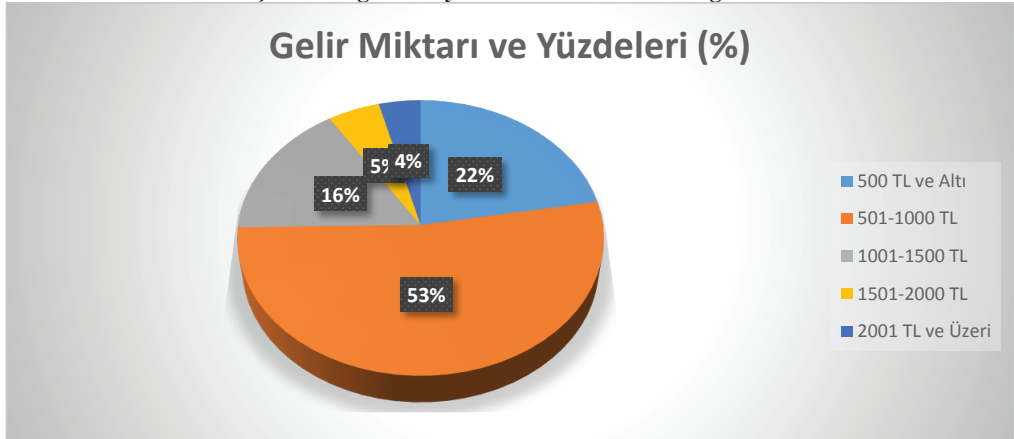
- Sağlık hizmetlerinin yetersizliği,
- Eğitim hizmetlerinin yetersizliği,
- İklim koşullarının zorluğu şeklindedir.

Erzurum’da ise bu gerekçeler;

- İş arama
- İş olanağının olmaması
- Tayin/iş değişikliği
- Kazancın yetmemesi
- İklim şartlarının zorluğu
- Sosyal faaliyetlerin yetersizliği
- Eğitim hizmetlerinin yetersizliği şeklinde sıralanmaktadır.

Erzurum’da ekonomik gerekçelerin, Ağrı ve Ağrı Alt Bölgesinin diğer illerinde ise sosyal gerekçelerin ön plana çıkması doğal bir sonuçtur. Çünkü Erzurum, bölgenin sosyal hizmet alma bakımından en gelişmiş ve merkezi konumundaki bir ilidir. Diğer illerde ise bu hizmetler yetersizdir. Dolayısıyla, insanlar sağlık ve eğitim gibi geleceği kurtarabilecek alanlarda iyi yetişmeyi umdukları için bunları göç sebebi olarak görmekteyiz. Kısaca, göçün önlenmesi için Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır gibi kentlerin asgari yaşanabilir bir yer haline dönüştürülmesi gerekmektedir. Örneğin Ağrı Alt Bölgesinin genelinde olduğu gibi Ağrı ilinde de gelir dağılımının ve kişi başına gelirin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu yapılan saha araştırmasından elde edilen aşağıdaki şekil net bir biçimde göstermektedir.

Şekil 1: Ağrı’da Aylık Elde Edilen Gelir Dağılımı

Kaynak: Dilek Polat;2007: 156.

Şekil 1’e göre, Ağrı ilinde nüfusun % 74’ü aylık 1000 TL’nin altında bir gelir etmektedir. Yine %90’ı ise aylık 1500 TL’nin altında gelir elde etmektedir. 2000 TL ve üzerinde aylık gelir elde edenlerin sadece %4 gibi bir pay tutması, ildeki fakirlik kısır çemberinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Oysa kalkınmanın olması için yüksek gelir-tasarruf-yatırım-üretim artışına bağlı yüksek gelir-tekrar tasarruf ve devam eden bir döngünün oluşturulması gerekir. Ancak, Ağrı’da elde edilen gelirin sadece tüketime yetecek düzeyde olduğu, hatta asgari yaşam için gerekli gelir düzeyinin de altında bir gelir durumunun olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, ilde yaşayanların gelir düzeyini yükseltecek yatırımlara ve faaliyetlere ihtiyaç olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, il merkezinde tespit edilen bu gelir düzeyinin ilçelerde daha düşük olacağı da aşikardır. 2007 yılında gerçekleştirilen bu saha araştırmasının rakamsal düzeyi bir miktar değişebilse de oransal olarak değiştiğini söylemek güçtür. Çünkü, 2007 yılından günümüze kadar Türkiye “orta gelir tuzağı”ndadır ve kişi başına gelir düzeyi ve dağılımında önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Şimdiye kadar sosyal gerekçelerin ön planda olduğu Ağrı ilinin üretim ve istihdam durumuna yönelik politikalar ve uygulamalar geliştirilmemesi durumunda göç sürecinin yoksulluğa bağlı olarak da devam edeceği ifade edilebilir.

4.2.Ağrı ve Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin Aldığı ve Verdiği Göçler ile Net Göç Hızları

Alttaki tablolarda Ağrı ili ile birlikte bölge hakkında da genel bir kanaat edinilebilmesi için tüm kentlere ait veriler sunulmuştur. Böylece, hem ilin hem de Doğu Anadolu Bölgesinin göç durumu anlaşılabilir olacaktır.

Tablo 1: Dönemler İtibarıyla Ağrı İline Ait Göç Verileri

Dönemler	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (binde)
2015-2016	542255	14306	30811	-16.505	-30,0
2014-2015	547210	16597	32174	-15.577	-28,1
2013-2014	549435	14480	30995	-16.515	-29,6
2012-2013	551177	14725	28477	-13.752	-24,6
2011-2012	552404	12856	27984	-15.128	-27,0
2010-2011	554479	15508	25182	-9.674	-17,3
2009-2010	542022	14950	22966	-8.016	-14,7
2008-2009	537665	12115	22613	-10.498	-19,3
2007-2008	532180	12195	27450	-15.255	-28,3
1995-2000	451287	24586	50799	-26.213	-56,4
1985-1990	372450	17162	54474	-37.312	-95,4
1980-1985	345873	13662	32667	-19.005	-53,5
1975-1980	297713	9798	34784	-24.986	-80,5

Kaynak: TÜİK

Tabloya göre, ilde net göç hızının en yüksek olduğu dönem binde -95,4 ile 1985-1990 döneminde olduğu anlaşılmaktadır. 1975-2000 arası da en yüksek negatif net göç hızı yaşanmıştır. Bu dönemlerde bölgenin ekonomik geri kalmışlığına ilaveten yaşanan terör olaylarının da etkili olduğu söylenebilir. Yine günümüzde de ildeki göçün devam ettiği verilerden anlaşılabilir. Bu nedenle, göçün önlenmesine yönelik önlemlerin alınması gerekmektedir.

Alttaki diğer iki tabloda ise en son verileri içerdiği için 2015-2016 dönemi ve Iğdır ile Ardahan illerine ait verileri de görebilmek için 1995-2000 dönemine ait veriler sunulmaktadır.

Tablo 2: Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin 2015-2016 Dönemi Göç İstatistikleri

İL	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
Ağrı	542255	14306	30811	-16505	-30,0
Bingöl	269 560	10 304	11 205	- 901	-3,3
Bitlis	341 225	12 571	18 074	- 5 503	-16,0
Elazığ	578 789	18 990	20 519	- 1 529	-2,6
Erzincan	226 032	12 666	12 748	- 82	-0,4
Erzurum	762 021	26 957	36 340	- 9 383	-12,2
Hakkari	267 813	5 945	16 067	- 10 122	-37,1
Kars	289 786	10 209	16 590	- 6 381	-21,8
Malatya	781 305	27 777	27 613	164	0,2
Muş	406 501	11 309	21 683	- 10 374	-25,2
Tunceli	82 193	4 822	7 031	- 2 209	-26,5
Van	1 100 190	28 902	49 035	- 20 133	-18,1
Ardahan	98 335	5 164	6 880	- 1 716	-17,3
Iğdır	192 785	6 721	9 368	- 2 647	-13,6

Kaynak: TÜİK

Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan hemen her ildeki net göç hızı negatiftir. Tablolar yaklaşık 20 yıllık bir dönemin karşılaştırması niteliğindedir. Net göç hızı yavaşlamasına rağmen negatife olması, bölge illerindeki net göçün durdurulması veya geriye dönüşün başlatılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Net göç hızının negatif olması, bölgenin ekonomik, sosyal, siyasal, coğrafi şartları ve terörün bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kısacası, Doğu Anadolu Bölgesi "kırsalın itişisi"nin en açık yaşadığı bir bölge konumundadır. Ağrı ili bölge karşılaştırması yapılırsa, net göç hızı açısından

Hakkari'den sonra ikinci en yüksek negatif orana (%-30,0), net göç sayısı itibarıyla da Van'dan sonra -16505 kişi ile yine ikinci sıradadır.

Tablo 4: Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin 1995-2000 Dönemi Göç İstatistikleri

İL	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
Ağrı	451287	24586	50799	-26.213	-56,4
Bingöl	222139	13795	25202	-11.407	-50,1
Bitlis	331728	24270	31374	-7.104	-21,2
Elazığ	513839	36075	48438	-12.363	-23,8
Erzincan	282662	29336	30661	-1.325	-4,7
Erzurum	825427	50809	97300	-46.491	-54,8
Hakkari	186976	13369	15715	-2.346	-12,5
Kars	290611	28937	47268	-18.331	-61,1
Malatya	773959	49192	66015	-16.823	-21,5
Muş	390308	13379	37448	-24.069	-59,8
Tunceli	83642	15705	18828	-3.123	-36,7
Van	726202	35053	67406	-32.353	-43,6
Ardahan	119982	8791	22317	-13.526	-106,7
Iğdır	145602	11944	13305	-1.361	-9,3

Kaynak: TÜİK

Tabloya göre, bölge illerinin tamamındaki net göç hızı 1995-2000 döneminde 2014-2015 dönemine göre daha yüksektir. Her iki tablodan anlaşılacağı gibi, Iğdır, Erzincan ve Malatya gibi iklimi ve tarımsal üretimi nispeten iyi olan illerdeki net göç hızının diğer illere göre daha düşüktür. Bu durum, bölge halkının geçimini sağlayacağı veya gelir elde edeceği ortamı elde etmesi ve bölgedeki terör gibi istikrarsızlıkların giderilmesi durumunda göç etme eğiliminin düşeceğini göstermektedir.

Özellikle 1980 sonrası dönemde Türkiye'nin en çok göç veren ilk üç ili içerisinde yer alan Erzurum, Kars, Ağrı ve bölgenin diğer illerindeki bu göç süreci durdurulmaz ya da tersine çevrilemezse gelecekte ciddi sosyo-ekonomik sorunlar yaşanabilecektir.

Bölgede gerçekleştirilen saha araştırmalarından elde edilen diğer bağlantılı özet sonuçlar da şunlardır (Karabulut; 2017:78).

- Bölge illerinde yaşayan nüfusun yaşam memnuniyeti azaldıkça göç etme düşüncesi artmaktadır.
- Ait olunan gelir grubu yükseldikçe (gelir düzeyi iyileştikçe) göç etme düşüncesi azalmaktadır.
- Ailede çalışan sayısı fazla ise göç etme düşüncesi azalmaktadır.
- Hanedeki kişi sayısı arttıkça göç etme düşüncesi azalmaktadır (tarıma bağlılık, geçim endişesi bunun sebebi olabilir).
- İllerdeki ikamet süresi arttıkça göç etme düşüncesi azalmaktadır.
- Kişinin yaşı arttıkça göç etme düşüncesi azalmaktadır.
- Ağrı Alt Bölgesinde Nüfusun %75'i, Erzurum ilinde %36'ı göç etme eğilimindedir.
- Dünyada nüfusun %5'i hareketli iken, Türkiye'de bu oran %25'tir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de özellikle 1980 sonrası yaşanan göç sürecinde yaşanan sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm yolları, ülke içi bilim çevrelerinin, politikacıların, iş çevrelerinin, sanat camiasının ve benzerlerinin gündeminde olmuştur. Diğer taraftan, Türkiye'nin durumuna yönelik olarak özellikle son yıllarda Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Dünya Bankası gibi dış dünyadaki oluşumlar da çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu çerçevede bölgedeki kentlere göç verileri ve saha çalışmaları sonuçlarına göre aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir.

Ağrı ve bölgenin diğer illerinden yaşanan gücün doğal seyrine ilaveten doğal olmayan gerekçeleri de olabilmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardaki terör olayları ve iklim koşullarının zorluğu gibi gelişmeler doğal olmayan (sanayileşmeye bağlı gücün süreci dışında) gerekçeler olarak kabul edilebilir. Bölgenin önemli kentlerinden biri olan ve sosyal olanaklar açısından iyi durumda olan Erzurum merkezde yaşayanların yaklaşık %36'sı gücün etme eğiliminde iken, Ağrı ilinin de içinde bulunduğu Ağrı Alt Bölgesi'nde bu oran yaklaşık %75'tir. Erzurum'daki gücün etme eğiliminde olanların temel gerekçeleri ekonomik iken, Ağrı ve Ağrı Alt Bölgesi'nin tamamında sosyal gerekçeler ön plana çıkmaktadır. Elde edilen temel verilere göre, il ve bölge için aşağıdaki öneriler yapılabilir.

- Ağrı ve bölgenin diğer illerinde ekonomik ve sosyal gerekçelerin düzeltilmesi gücün önleyecektir. Bunun için işsizliğin giderilmesine yönelik kamu ve özel sektör yatırımları teşvik edilmeli, "eğitimde fırsat eşitliği" sağlanmalı, "sağlık hizmetlerinden kaliteli, adil ve eşit faydalanma" ilkesine işlerlik kazandırılmalıdır.

- Yapılan uygulamalı çalışmalara göre, bölgedeki etnik yapı gücün sebebi olarak değerlendirilmemektedir. Bu durum, il ve bölgede etnik çatışma veya huzurlukların olmadığı anlamına gelir. Mevcut bu anlayışın ve yapının korunmasının gücün önleyeceği ve huzura katkı yapacağı düşünülebilir. Bu duruma olumlu katkı yapacak politikalar (eğitim ve dini temsilciler yardımıyla) retilmelidir.

- Bölgedeki gelir dengesizliğinin giderilmesi için uygun ortam hazırlanmalı ve uygulamalar yapılmalıdır. Örneğin, 1990 ncesi de mevcut olan İnan pazarı ve 1990 sonrası bölgede ortaya çıkan dış ticaret potansiyeli (Nahcivan, Gürcistan ve bunlara bağlı Orta Asya lkeleri), bölge için önemli bir avantaj olarak görünmektedir. Sınır koşuşu ulkelerle bu tür potansiyellerin (ticaret, eğitim, sağlık, turizm vb.) geliştirilmesi uygun bir çözüm olabilir.

- Bölgedeki sosyal huzursuzlukların gücün sebebi olmaması için özellikle kamu yönetici ve görevlilerinin en nitelikli ve deneyimli kişilerden oluşması önemli katkı yapacaktır.

- Yaşanan gücün, gücün tersine çevrilmesi çabalarıyla bölgesel kalkınmaya katkı yapan bir unsur haline dönüştürülmesi mümkündür. Bunun için model konutlar ve çeşitli altyapı yatırımları tamamlanarak geriye gücün için uygun ortam hazırlanmalıdır. Çünkü gücün eden bölge insanları çoğunlukla ayrıldığı yerdeki durumundan daha üst bir gelir seviyesine ulaşmakta buna rağmen bölgeye olan duygusal bağlılıkları devam etmektedir.

- Bölgede olumsuz bir neden olarak algılanan iklim koşulları, gücün önlemede pozitif katkı yapan bir unsura dönüştürülebilir. Örneğin, kar sporları, kar ile ilgili sanatsal ve eğitim faaliyetleri vb. uygulamalar yapılabilir.

- Günümüz itibarıyla gücün önemli bir yönü de *PSİKOLOJİKTİR*. Bölgede gücün tetikleyen psikolojik etki olarak gcnlerin veya diğer insanların siz hala ordamy yaşıyor veya çalışıyorsunuz gibi telkinleri veya sözlerinin etkili olduğunu da dikkate almak gerekir. Bu nedenle, il ve bölge insanlarını doğru bilgilendirmeler ile yörede tutmak gerekmektedir. Bölgede geçmişten beri «yenilmişlik psikolojisi veya kompleksi mevcuttur». Oysa ulusal ve yerel tüm iletişim kanalları ile il ve bölgenin güzelliklerini tanıtılmak gerekmektedir. Yöre insanının zihni berraktır. Vatan-Millet bağlılığı çok kutsaldır. Bunun zedelenmemesine yönelik ortamlar sunmak ve oluşturmak gerekmektedir.

- Kısacası; «bölge hakkındaki algıyı değiştirmek gerekmektedir». Çünkü Bölgede; batıda çoğu yerde olmayan duble yollar, hemen hemen her ilde havalimanları, doğal gaz, başarıyla organ nakli bile yapan sağlık merkezleri var. Üstelik stres yok, huzur ve mutluluk vardır. Bu durumların diğer bölgelere doğru yöntemler ile duyurulması durumunda il ve bölge gücün alabilen bir konuma kavuşturulabilir.

KAYNAKÇA

Aktaş, Munise Tuba (2015), Gücün Olgusu Ekonomik Kalkınmada İtici Gücün Olabilir Mi?, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 1.

- Arslan, İbrahim, Yusuf Bozgeyik, Erdal Alancıoğlu (2017), Göçün Ekonomik Ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği, Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi, Cilt 3, Sayı 4.
- Ekici, Süleyman, Gökhan Tuncel (2015), Göç ve İnsan, Birey ve Toplum Dergisi, Bahar, Cilt 5, Sayı 9.
- Friedlander, D. (1992), "Occupational Structure, Wages and Migration in Late Nineteenth-Century England and Wales", Economic Development and Cultural Change, V.40, N.2, January.
- Güllülü, Uğur, Kerem Karabulut, Dilek Polat (2007), Ağrı Alt Bölgesi'ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:962, İİBF Yayınları No:113.
- Harris, Richard I. D. (1998), Aying Liu, Input-Output Modelling of The Urban And Regional Economy: The Importance of External Trade, Regional Studies, Vol. 32.
- Karabulut, Kerem (2017), Doğu Anadolu Bölgesi'nin Göç Sorunu ve Çözümler, Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar (Derleyenler; Coşkun Taştan ve Ayşe Çolpan Kavuncu), Polis Akademisi Yayınları, Ankara.
- Karabulut, Kerem (2011), Iğdır İlinde Yaşanan Göçün Analizi, Iğdır Valiliği Tarafından Düzenlenen II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu, 13-15 Aralık 2011 Iğdır.
- Karabulut, Kerem (2010), Iğdır ve İlçelerinin Soyo-Ekonomik Yapısı ve Kalkınma Stratejilerinin Değerlendirilmesi, Iğdır Üniversitesi, Iğdır Valiliği ve İstanbul Üniversitesinin Birlikte Düzenlediği I. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu, 05-08 Temmuz 2010 Kağızman-Kars.
- Karabulut, Kerem (2005), Doğu'da Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret- Bir Alt Bölge uygulaması-, Atlas Yayınları, İstanbul.
- Koçak, Yüksel, Elvan Terzi (2012), Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri Ve Çözüm Önerileri, Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 3.
- Polat, Dilek (2007), Ağrı Alt Bölgesi'nde (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) Gelir Dağılımı ve Göç (Bir Uygulama), Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Raco, Mike (2000), Assessing Community Participation in Local Economic Development- Lessons for The New Urban Policy, Political Geography, Volume 19, Issue 5, June.
- Selim, Sibel, Yunus Purtaş (2016), Türkiye'de Kadınların Göç Etme Sebeplerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi, Yazgan, P., Tilbe, F. (der.) (2016). Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler I., Transnational Press London.
- Sönmez, Mustafa (1998), Bölgesel Eşitsizlik (Türkiye'de Doğu-Batı Uçurumu), Alan Yayıncılık, 1. Baskı.
- Yıldız, Rıfat (2005), Kentsel Kalkınmanın Ön Şartı Olarak Hafıza Sorunu: Denizli Tarih-Kültür-Ekonomi Arşivi, Kütüphanesi ve Araştırma Merkezi Kurulması, Pamukkale Üniversitesi'nin Düzenlediği Sempozyum, Denizli.

Özet

Sağlık hizmetleri, hastalıkların teşhis, tedavi ve rehabilitasyonuna ilaveten, hastalıkların önlenmesi ve toplumun ve bireyin sağlık düzeyinin geliştirilmesi ile ilgili faaliyetlerin bütünüdür. Sosyal politikanın en önemli araçlarından biri olan sağlık hizmetleri, eğitim ve sosyal güvenlik gibi tüm vatandaşların ulaşması gereken temel bir hak olarak değerlendirilir. Bu çalışmada, refah devletinin en önemli unsurlarından biri olan sağlık hizmetleri uygulamalarında; 2000-2015 dönemini kapsayan ve TÜİK'ten elde edilen sağlık göstergeleri baz alınarak Ağrı ilinin sağlık açısından mevcut durumu incelenmektedir. Ayrıca Ağrı ili, Türkiye (TR), Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır), (TRA1-Erzurum, Erzincan, Bayburt) ve (TRA2-Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır) düzeyleri ile sağlık açısından karşılaştırmalı olarak tartışılmaktadır. Devletin ve özel sektörün 2000 ve 2016 yıllarında yapmış olduğu sağlık harcamaları karşılaştırılarak, Türkiye'nin son yıllardaki sağlık harcamalarındaki değişimi incelenmiştir. Sağlık harcamaların gayri safi yurt içi hasılaya oranlarının yıllar itibarıyla değişimi de incelenmiştir. Ayrıca sağlık göstergeleri kabul edilen; sağlık personeli (hekim, diş hekimi, sağlık memuru, hemşire, ebe ve eczacı), hastane (kamu ve özel) ve hastane yatak sayılarının yıllar itibarıyla TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde 2000-2015 dönemi için karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ortalama ömür, ölüm sayısı ve bebek ölüm hızı gibi sağlık göstergeleri de incelenmiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye'de son yıllarda gerek kamu gerekse özel sektör sağlık hizmetlerinde mevcut hükümetin yaptığı yaygınlaştırıcı politikalar ile Türkiye genelinde sağlık alanında devrim niteliğinde gelişmeler sağlanırken, incelenen dönemde Ağrı ilinin TR, TRA, TRA1 ve TRA2 düzeyleri içerisinde sağlık hizmetinden en az faydalanan il olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri, Sağlık Göstergeleri, İstatistiksel Tablolar, Ağrı İli.

1. GİRİŞ

Sağlık kavramı, biyolojik açıdan canlılarla ilgili bir kavram olup bir canlının hastalıklardan uzak olmasını, gelişimini ve yaşamını düzenli bir şekilde sürdürmesini ifade eder (Şişman, 2007: 157). Genelde sağlık, hasta ya da sakat olmama durumu olarak tanımlansa da, en geçerli tanım Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) kuruluş anayasasında kullandığı sağlık tanımıdır. WHO'nun 1948'deki tanımına göre "sağlık yalnızca hastalık ya da sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruha ve sosyal yönden tam bir iyilik durumudur" denilmektedir (Akin, 2007: 17). WHO sağlık hizmetlerini ise, belirli sağlık kuruluşlarında farklı görevler yürüten sağlık personelinden yararlanarak toplumun ihtiyaç ve isteklerine göre değişen amaçları gerçekleştirmek ve böylece kişilerin ve toplumun sağlık bakımını her türlü koruyucu ve tedavi edici etkinliklerle sağlamak üzere ülke çapında örgütlenmiş kalıcı bir sistem olarak tanımlamaktadır (Kavuncubaşı, 2000: 34). Sağlık hizmetlerinin ihtiyaç temelli olarak evrensel ve eşit bir şekilde sağlanabilmesi için kamu desteği ve müdahalesi gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinde devletin müdahalesi olmadığı takdirde, piyasalar ve bireylerin gelirleri belirleyici olacaktır. Sağlık hizmetlerinin kalitesi, gelire bağlı olarak değişecek ve toplum nüfusunun önemli bir kısmı bu temel hizmetleri almaktan mahrum veya hariç tutulmuş olacaktır (Braun, 2011: 3). Ülkemizde bireylerin sağlıklı olması için gerekli şartların oluşturulması anayasanın teminatı altındadır. 1982 Anayasasının 56. Maddesine göre; "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevrenin kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşın göevidir. Devlet herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarrufu ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlardan yararlanarak ve onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilebilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir". Anayasa metninden de anlaşıldığı gibi devlet sağlık hizmetleri sistemini oluştururken kamu ve özel kesimden faydalanır. Fakat planlama, ruhsatlandırma ve denetim görevini de yüklenir. Ayrıca sağlık sisteminin finansmanına yönelik sağlık sigortası ile ilgili düzenleme vazifesi de yine devlet tarafından üstlenilmiştir. Sosyal devlet ilkesi gereği, devlet vatandaşının sağlık hizmeti ihtiyacını gidermek ve

*Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İşletme Bölümü, ocinar@agri.edu.tr

sağlık düzeyini yükseltmekle görevlidir. Devlet bu görevini başta Sağlık Bakanlığı olmak üzere ilgili kamu birimleriyle yürütmektedir (Kuluöztürk, 2014: 14). Türkiye'nin batısından doğusuna doğru gidildikçe, sağlık hizmetlerinin etkinliği azalmaktadır. Çünkü kaynak dağılımı batı bölgeleri lehine gelişmiştir. Böylece, ülkenin doğusunda yer alan illerde sağlık göstergeleri düşük ve sağlığa ayrılan kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Diğer taraftan, ülkemizde sağlık hizmetlerini sunan yetişmiş insan gücü de yetersizdir. Türkiye için söz konusu olan sağlık problemleri bölgesel düzeyde daha da derinleşmektedir (Karabulut ve Emsen, 2003: 20). Bu çalışmada, 2000-2015 dönemini kapsayan ve TÜİK'ten elde edilen sağlık göstergeleri baz alınarak Ağrı ilinin sağlık açısından mevcut durumu, Türkiye (TR), Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır), (TRA1-Erzurum, Erzincan, Bayburt) ve (TRA2-Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır) düzeyleri ile karşılaştırılmalı olarak tartışılmaktadır.

2. SAĞLIK HARCAMASI GÖSTERGELERİ AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN SAĞLIK PROFİLİ

Günümüz dünyasında ülkeler insanları sağlıklı tutmak, hasta tedavisini sağlamak ve sağlık harcamalarını kontrol etmek gibi mali amaçlarla çeşitli sağlık sistemleri geliştirmişlerdir. Bu sistemlerin temel dinamiklerini ise sağlık hizmetlerinin kaynakları, bu kaynakların yönetimi, organizasyonu, sunumu ve finansmanı oluşturmaktadır (Culyer ve Newhouse, 2000: 13-19). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre sağlık hizmeti kamu malı niteliğindedir, devletin görevlerindedir ve sağlık hizmetlerinden Sağlık Bakanlığı sorumludur. Sağlık hizmetleri kamu, yarı kamu, özel ve kâr amacı gütmeyen vakıf kuruluşlarına sağlanır. (Pekten, 2006: 2).

Son 20 yılda yapılan hızlandırılmış reformlarla ve 2003 yılında başlayan "Sağlıkta Dönüşüm" programıyla Türk sağlık sistemi yeniden organize edilmiş, Sosyal Güvenlik Reformu ile Genel Sağlık Sigortası sistemi yürürlüğe sokulmuştur. Bu değişiklikler sonucunda vatandaşların sağlık hizmetlerine erişiminde kolaylıklar sağlanmış ve yüksek sağlık harcamalarına karşı düşük gelir seviyeli kesim için mali koruma durumunda iyileşmeler görülmüştür (OECD, 2008: 75-87). 2012 yılı itibarı ile tüm vatandaşların Genel Sağlık Sigortası sistemine dâhil olması zorunluluğu getirilmiştir.

Sağlık göstergeleri ve sağlık harcamaları bakımından Türkiye, gelişmekte olan ve kendi gelir grubundaki ülkelerin ortalamasının üzerine çıkmayı başarmasına rağmen, OECD üyesi ülkelere karşılaştırıldığında en olumsuz durumda olan ülkelere biridir (Daştan, ve Çetinkaya, 2015: 120-121). Türkiye'nin Yıllar itibarıyla sağlık harcamalarındaki değişimin boyutunu incelemek amacıyla 2000 yılındaki sağlık harcamaları Tablo 1'de, 2016 yılındaki sağlık harcamaları ise Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 1: Hizmet Sunucularına Göre 2000 Yılı Sağlık Harcamaları (Milyon TL)

	Genel Toplam	Devlet				Özel sektör		
		Toplam	Merkezi	Yerel	Sosyal Güvenlik	Toplam	Hanehalkları	Diğer
Toplam sağlık harcaması	8.248	5.190	1.846	458	2.886	3.058	2.280	778
Cari sağlık harcaması	7.888	4.865	1.718	323	2.824	3.023	2.256	767
Hastaneler	3.052	2.540	926	39	1.575	512	375	137
Evde hemşirelik bakımı	-	-	-	-	-	-	-	-
Ayakta bakım sunanlar	1.862	448	396	-	52	1.414	1.121	293
Perakende satış ve diğer tıbbi malzeme sunanlar	2.199	1.381	328	16	1.037	818	755	63
Halk sağlığı programlarının sunumu ve yönetimi	30	22	22	-	-	8	-	8
Genel sağlık yönetimi ve sigorta	167	82	15	-	67	85	-	85
Sınıflandırmayan diğer kategori	578	392	31	268	93	186	5	181
Yatırım	360	325	128	135	62	35	24	11

Not: Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Not 2: "Diğer" sağlık harcamaları; özel sosyal sigorta (banka sandıkları), hanehalklarına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşlar, KİT'ler, vakıf üniversiteleri ve özelleştirme verilerini kapsamaktadır.

Kaynak: TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri

Hizmet sunucularına göre 2000 yılı için yapılan sağlık harcamalarını gösteren Tablo 1 incelendiğinde, kamunun cari sağlık harcaması 7.888 milyon TL iken özel sektörün 3.023 milyon TL; kamunun yatırım harcaması 360 milyon TL iken özel sektörün 35 milyon TL; kamunun toplam sağlık harcaması 8.248 milyon TL iken özel sektörün ise 3.58 milyon TL olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 2: Hizmet Sunucularına Göre 2016 Yılı Sağlık Harcamaları (Milyon TL)

	Genel Toplam	Devlet				Özel sektör		
		Toplam	Merkezi	Yerel	Sosyal Güvenlik	Toplam	Hanehalkları	Diğer (1)
Toplam sağlık harcaması	119.756	94.012	28.731	1.118	64.163	25.744	19.562	6.182
Cari sağlık harcaması	112.540	88.279	24.290	1.064	62.925	24.261	18.531	5.730
Hastaneler	60.141	49.099	12.970	76	36.054	11.042	7.677	3.365
Evde hemşirelik bakımı	1	-	-	-	-	1	-	1
Ayakta bakım sunanlar	14.257	10.283	5.606	531	4.145	3.974	3.119	855
Perakende satış ve diğer tıbbi malzeme sunanlar	29.321	21.675	70	13	21.592	7.646	6.602	1.045
Halk sağlığı programlarının sunumu ve yönetimi	5.355	5.355	5.181	174	-	-	-	-
Genel sağlık yönetimi ve sigorta	498	272	-	-	272	227	-	227
Sınıflandırılmayan diğer kategori	2.967	1.596	463	270	863	1.371	1.133	238
Yatırım	7.216	5.733	4.441	54	1.238	1.483	1.031	452

Not: Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Not 2: "Diğer" sağlık harcamaları; özel sosyal sigorta (banka sandıkları), hanehalklarına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşlar, KİT'ler, vakıf üniversiteleri ve özelleştirme verilerini kapsamaktadır.

Kaynak: TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri

Hizmet sunucularına göre 2016 yılı için yapılan sağlık harcamalarını gösteren Tablo 2 incelendiğinde, kamunun cari sağlık harcaması 112.540 milyon TL iken özel sektörün 24.261 milyon TL; kamunun yatırım harcaması 7.216 milyon TL iken özel sektörün 1.483 milyon TL; kamunun toplam sağlık harcaması 119.756 milyon TL iken özel sektörün ise 25.744 milyon TL olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 1'de sunulan 2000 yılına ait veriler ile Tablo 2'de sunulan 2016 yılına ait veriler birlikte incelendiğinde, 2000 yılından 2016 yılına kadar Türkiye'de hem toplam sağlık harcamalarında, hem de sağlık harcamaları kalemlerinin tamamında ciddi artışlar sağlandığı görülmektedir. Söz konusu artışlar hem devlet harcamalarında, hem de özel sektör harcamalarında gerçekleşmiştir. Özellikle 2008'den sonraki dönemde sağlık alanında yapılan yeniliklere paralel olarak, özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı her yıl % 1-2 puan artmaya başlamıştır (Daştan, ve Çetinkaya, 2015: 120-121). Dolayısıyla sağlık harcamaları göstergelerine göre yıllar itibarıyla Türkiye'nin sağlık hizmetleri niceliksel olarak iyi bir seviyeye ulaştığı söylenebilir. 1999 – 2016 yıllarını kapsayan Türkiye'nin toplam sağlık harcamalarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Türkiye'nin Sağlık Harcamaları İle İlgili Göstergeleri (1999-2016)

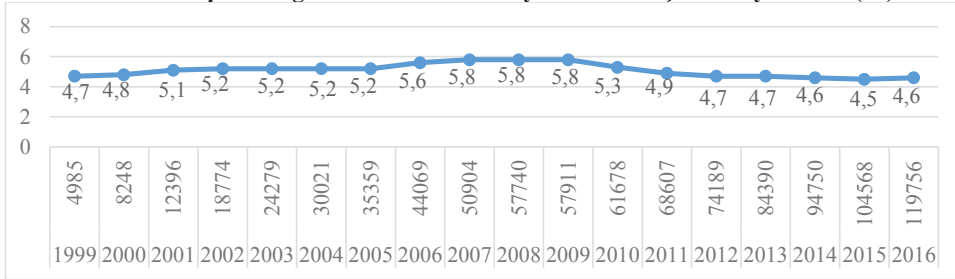
YIL	Toplam Sağlık Harcamaları (Milyon TL)	Toplam Sağlık Harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Oranı (%)	YIL	Toplam Sağlık Harcamaları (Milyon TL)	Toplam Sağlık Harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Oranı (%)
1999	4.985	4,7	2008	57.740	5,8
2000	8.248	4,8	2009	57.911	5,8
2001	12.396	5,1	2010	61.678	5,3
2002	18.774	5,2	2011	68.607	4,9
2003	24.279	5,2	2012	74.189	4,7
2004	30.021	5,2	2013	84.390	4,7
2005	35.359	5,2	2014	94.750	4,6
2006	44.069	5,6	2015	104.568	4,5
2007	50.904	5,8	2016	119.756	4,6

Not: Gayri safi yurtiçi hasıladaki güncellemeler nedeniyle, ilgili gösterge 1999-2015 dönemi için revize edilmiştir.

Kaynak: TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri

1999 – 2016 yıllarını kapsayan Türkiye'nin toplam sağlık harcamasının gayri safi yurtiçi hasılaya oranlarını gösteren Tablo 3'e göre, 2001 – 2009 yılları arasında ciddi artış gösteren bu oran, son yıllarda 1999 yılı değerine kadar gerilemiştir. Bu durum Grafik 1'de açıkça görülmektedir.

Grafik 1: Toplam Sağlık Harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Oranı (%)

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) üye ülkeler ortalamasında, sağlık harcamasının gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYH) oranı 2016 yılında %9'dur. Bu oran OECD'ye üye ülkelerden ABD'de 17,2; Almanya'da 11,3; Fransa'da 11 ve İngiltere'de 9,7 iken, Türkiye'de ise bu oran 2016 yılında %4,6 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2017). Toplam sağlık harcamalarının GSYH'ye oranında Türkiye'nin, OECD ortalamasının gerisinde kaldığı tespit edilmiştir.

3. AĞRI İLİNİN SAĞLIK GÖSTERGELERİ

1990'lı yıllardan itibaren, sağlık sistemlerinin etkinliğini ölçmeye yönelik kapsamlı göstergeler oluşturulmuştur (Çelebi ve Cura, 2013:53). Sağlık göstergeleri olarak adlandırılan bu göstergelerin en temel olanları; bebek ölüm hızı, anne ölüm oranları, ortalama yatış süresi, hekim ve sağlık personeli başına nüfus, yatak başına nüfus, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'dan sağlığa ayrılan pay gibi göstergelerin yanında kişi başına sağlık hizmetlerine başvuru sayısı, ölüm nedeni sıralaması, yaşam standartları ve İnsani Kalkınma Endeksi gibi yeni değişkenler de günümüzde uygulamaya konulmuştur (Sargutan, 2006: 51). Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2015 yılında yayımlanan "100 Temel Sağlık Göstergesinin 2015 Yılı Global Referans Listesi" isimli çalışmada, temel sağlık göstergeleri ile ilgili genel bir referans liste yayımlanmıştır (World Health Organization, 2015; Akt. Songür, 2016: 198). Sağlık göstergeleri ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Ayrıca, sağlık hizmetlerine daha fazla harcama yapan ve daha fazla kaynak ayıran ülkelerin sağlık göstergelerinin daha iyi olduğu bilinmektedir. Öte yandan, sağlık hizmetlerindeki gelişmelere bağlı olarak ülkelerin genel ekonomik görünümünde de iyileşmeler gözlenmektedir. Bu yönüyle, ülkelerin ekonomik durumunun iyi olması sağlığı, sağlığın iyi olması ise ekonomiyi olumlu yönde etkilemektedir (Karabulut, 1999: 139). Sağlık göstergeleri bir ülkede bölgeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkını da ortaya koymaktadır. Bu kapsamda TRA2 bölgesinde yer alan Ağrı ilinin 2000-2015 yılları için TÜİK'ten temin edilen sağlık göstergeleri incelenerek, Ağrı ilinin sağlık hizmetleri açısından Türkiye'deki konumu tartışılmaktadır.

3.1. Sağlık Personeli Göstergeleri

Sağlık meslek mensupları ile sağlık hizmetlerinde çalışan diğer meslek mensuplarının iş ve görev tanımlarına dair yönetmelik 22 Mayıs 2014 tarihli resmi gazetede yayımlanmıştır. Yönetmeliğin 5. Maddesine göre; sağlık meslek mensupları ile sağlık hizmetlerinde çalışan diğer meslek mensupları, görevlerini, almış oldukları eğitim ve kazanmış oldukları bilgi ve beceriler doğrultusunda, verimlilik ve kalite gereklerine uygun, diğer çalışanlar ile birlikte ekip anlayışı içerisinde, multidisipliner yaklaşımla ve sağlık hizmeti sunumunun devamlılığı esasına bağlı olarak yapar. Yönetmeliğin 4. Maddesinde sağlık meslek mensupları, tabip, diş tabibi, eczacı, hemşire, ebe ve optisyen ile diğer meslek mensupları diye tanımlanmıştır. Bu bölümde, sağlık personeli göstergeleri kapsamında; uzman hekim, pratisyen hekim, diş hekimi, sağlık memuru, hemşire, ebe ve eczacı sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 4: Uzman Hekim Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
2000	40.643	737	632	550	69	13	105	21	37	34	13
2001	43.499	709	612	525	74	13	97	27	31	29	10
2002	45.457	669	559	467	80	12	110	31	30	33	16
2003	47.108	719	577	475	89	13	142	44	42	47	9
2004	48.687	744	586	472	87	27	158	43	57	38	20
2005	49.477	797	595	477	84	34	202	53	62	59	28
2006	52.868	1.239	936	802	95	39	303	120	89	57	37
2007	54.439	992	658	527	91	40	334	140	97	60	37
2008	56.973	1.023	643	515	91	37	380	168	103	70	39
2009	60.655	1.185	753	609	104	40	432	174	129	73	56
2010	63.563	1.334	845	671	128	46	489	204	144	89	52
2011	66.064	1.487	911	718	147	46	576	232	190	80	74
2012	70.103	1.515	933	741	142	50	582	217	208	91	66
2013	73.886	1.540	934	757	121	56	606	222	224	88	72
2014	75.251	1.523	918	712	156	50	605	222	229	91	63
2015	77.622	1.527	948	727	176	45	579	224	214	95	46

Not: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm uzman hekim sayılarını kapsar.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan uzman hekim sayılarını gösteren Tablo 4 incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibarıyla uzman hekim sayılarında ciddi artışlar olduğu gözlenmektedir. Ağrı'nın uzman hekim sayısı 2000 yılında 21 iken, 2015 yılında 224 olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Seçilen Bölgelerin Uzman Hekim Sayıları (2015)

KOD	BÖLGE ADI	Nüfus	Uzman Hekim Sayısı	Onbin Kişi Başına Uzman Hekim Sayısı
TR	Türkiye	78.741.053	7.7622	9,86
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2.195.359	1527	6,96
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.063.789	948	8,91
TRA11	Erzurum	762.321	727	9,54
TRA12	Erzincan	222.918	176	7,90
TRA13	Bayburt	78.550	45	5,73
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.131.570	579	5,12
TRA21	Ağrı	547.210	224	4,09
TRA22	Kars	292.660	214	7,31
TRA23	Iğdır	192.435	95	4,94
TRA24	Ardahan	99.265	46	4,63

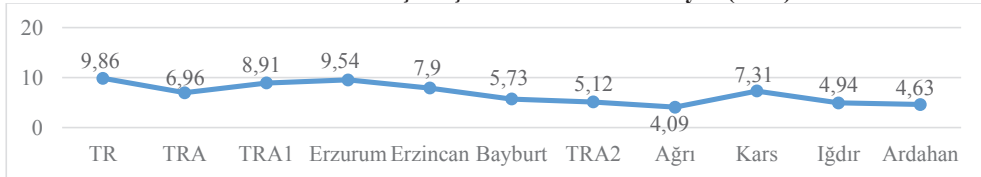
Not 1: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm uzman hekim sayılarını kapsar.

Not 2:Nüfus değişkeni 31 Aralık 2015 itibarıyla Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden elde edilmiştir.

Not 3: Onbin kişi başına uzman hekim sayısı, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için nüfus, uzman hekim sayısı ve onbin kişi başına uzman hekim sayılarını gösteren Tablo 5 incelendiğinde; Ağrı ilinin onbin kişi başına uzman hekim sayısı seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 2'de açıkça görülmektedir.

Grafik 2: Onbin Kişi Başına Uzman Hekim Sayısı (2015)

Grafik 2'ye göre onbin kişi başına uzman hekim sayısı, Türkiye için 9,86; TRA için 6,96; TRA1 için 8,91 ve TRA2 için 5,12'dir. Ağrı ilinin onbin kişi başına uzman hekim sayısı 4,09 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha düşük görülmektedir.

Tablo 6: Pratisyen Hekim Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars İğdır Ardahan	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan
2000	29.484	932	598	392	151	55	334	92	117	61	64
2001	31.145	902	578	379	149	50	324	85	106	59	74
2002	30.900	990	604	388	163	53	386	97	128	75	86
2003	32.019	959	604	389	158	57	355	93	119	71	72
2004	32.579	825	561	383	137	41	264	83	77	56	48
2005	34.886	833	538	376	118	44	295	99	94	62	40
2006	33.383	1.069	549	421	96	32	520	235	148	78	59
2007	34.559	1.114	606	464	104	38	508	232	131	95	50
2008	35.763	1.174	647	479	120	48	527	222	152	99	54
2009	35.911	1.102	629	465	121	43	473	192	131	94	56
2010	38.818	1.305	681	490	136	55	624	277	168	111	68
2011	39.712	1.333	719	508	156	55	614	274	159	110	71
2012	38.877	1.266	670	464	155	51	596	252	162	109	73
2013	38.572	1.285	678	463	158	57	607	300	148	87	72
2014	39.045	1.213	648	449	144	55	565	279	157	70	59
2015	41.794	1.375	710	505	143	62	665	295	184	110	76

Not: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm pratisyen hekim sayılarını kapsar.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, İğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan pratisyen hekim sayılarını gösteren Tablo 6 incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibarıyla pratisyen hekim sayılarında ciddi artışlar olduğu gözlenmektedir. Ağrı'nın pratisyen hekim sayısı 2000 yılında 92 iken, 2015 yılında 295 olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Seçilen Bölgelerin Pratisyen Hekim Sayıları (2015)

KOD	BÖLGE ADI	Nüfus	Pratisyen Hekim Sayısı	Onbin Kişi Başına Pratisyen Hekim Sayısı
TR	Türkiye	78.741.053	41.794	5,31
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2.195.359	1.375	6,26
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.063.789	710	6,67
TRA11	Erzurum	762.321	505	6,62
TRA12	Erzincan	222.918	143	6,41
TRA13	Bayburt	78.550	62	7,89
TRA2	Ağrı, Kars, İğdır, Ardahan	1.131.570	665	5,88
TRA21	Ağrı	547.210	295	5,39
TRA22	Kars	292.660	184	6,29
TRA23	İğdır	192.435	110	5,72
TRA24	Ardahan	99.265	76	7,66

Not 1: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm pratisyen hekim sayılarını kapsar.

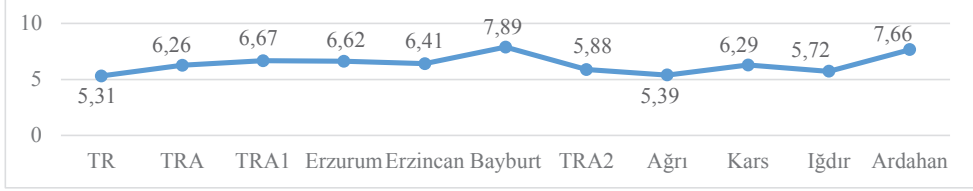
Not 2: Nüfus değişkeni 31 Aralık 2015 itibarıyla Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden elde edilmiştir.

Not 3: Onbin kişi başına pratisyen hekim sayısı, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, İğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için nüfus, pratisyen hekim sayısı ve onbin kişi başına pratisyen hekim sayılarını gösteren Tablo 7 incelendiğinde; Ağrı ilinin onbin kişi başına pratisyen hekim sayısı seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu, ancak Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 3'de açıkça görülmektedir.

Grafik 3: Onbin Kişi Başına Pratisyen Hekim Sayısı (2015)

Grafik 3'e göre onbin kişi başına pratisyen hekim sayısı, Türkiye için 5,31; TRA için 6,26; TRA1 için 6,67 ve TRA2 için 5,88'dir. Ağrı ilinin onbin kişi başına pratisyen hekim sayısı 5,39 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha düşük olduğu, ancak Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Seçilen Bölgelerin Toplam Hekim Sayıları (2015)

KOD	BÖLGE ADI	Nüfus	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Asistan Hekim	Toplam Hekim	Onbin Kişi Başına Hekim Sayısı
TR	Türkiye	78.741.053	7.7622	41.794	21.843	141.259	17,94
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2.195.359	1.527	1.375	538	3.440	15,67
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.063.789	948	710	482	2.140	20,12
TRA11	Erzurum	762.321	727	505	453	1.685	22,10
TRA12	Erzincan	222.918	176	143	29	348	15,61
TRA13	Bayburt	78.550	45	62	-	107	13,62
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.131.570	579	665	56	1.300	11,49
TRA21	Ağrı	547.210	224	295	-	519	9,48
TRA22	Kars	292.660	214	184	56	454	15,51
TRA23	Iğdır	192.435	95	110	-	205	10,65
TRA24	Ardahan	99.265	46	76	-	122	12,29

Not 1: Devlet hesabına ve serbest çalışan toplam hekim sayılarını kapsar.

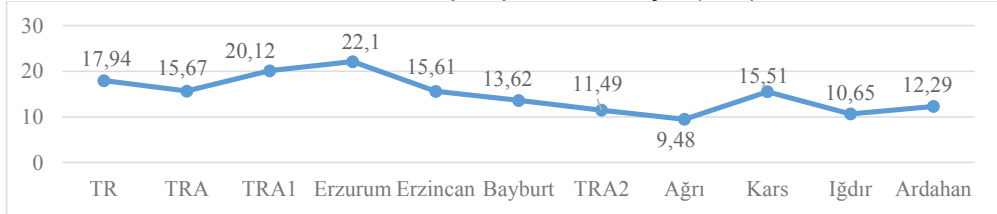
Not 2: Nüfus değişkeni 31 Aralık 2015 itibarıyla Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden elde edilmiştir.

Not 3: Onbin kişi başına toplam hekim sayısı, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

Tablo 5 ve Tablo 7 deki verilere asistan hekim sayıları ilave edilerek oluşturulan, TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için nüfus ve onbin kişi başına toplam hekim sayılarını gösteren Tablo 8 incelendiğinde; Ağrı ilinin onbin kişi başına toplam hekim sayısı seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 4'de açıkça görülmektedir.

Grafik 4: Onbin Kişi Başına Hekim Sayısı (2015)

Grafik 4'e göre onbin kişi başına toplam hekim sayısı, Türkiye için 17,94; TRA için 15,67; TRA1 için 20,12 ve TRA2 için 11,49'dur. Ağrı ilinin onbin kişi başına toplam hekim sayısı 9,48 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Dış Hekimi Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars İğdır Ardahan	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan
2000	15.906	250	207	176	29	2	43	13	14	9	7
2001	16.075	242	204	175	27	2	38	11	11	12	4
2002	16.371	267	223	181	34	8	44	20	12	9	3
2003	17.744	303	247	198	38	11	56	21	15	11	9
2004	17.893	306	246	196	42	8	60	28	16	9	7
2005	18.149	306	248	204	41	3	58	21	14	15	8
2006	18.332	325	253	210	37	6	72	28	17	16	11
2007	19.278	369	283	236	41	6	86	30	26	16	14
2008	19.959	302	194	154	35	5	108	55	30	16	7
2009	20.589	278	186	142	34	10	92	31	30	20	11
2010	21.432	385	255	186	49	20	130	44	36	33	17
2011	21.099	337	216	154	47	15	121	43	37	29	12
2012	21.404	347	217	151	51	15	130	57	34	27	12
2013	22.295	358	183	116	51	16	175	70	52	30	23
2014	22.996	354	193	123	53	17	161	60	46	34	21
2015	24.834	365	210	138	50	22	155	60	41	35	19

Not: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm dış hekimi sayılarını kapsar.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, İğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan dış hekimi sayılarını gösteren Tablo 9 incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibarıyla dış hekimi sayılarında dalgalı bir şekilde artış gözlenirken, Türkiye genelinde ise sürekli bir artışın olduğu görülmektedir. Ağrı'nın dış hekimi sayısı 2000 yılında 13 iken, 2015 yılında 60 olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Seçilen Bölgelerin Dış Hekimi Sayıları (2015)

KOD	BÖLGE ADI	Nüfus	Dış Hekimi Sayısı	Onbin Kişi Başına Dış Hekimi Sayısı
TR	Türkiye	78.741.053	24.834	3,15
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2.195.359	365	1,66
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.063.789	210	1,97
TRA11	Erzurum	762.321	138	1,81
TRA12	Erzincan	222.918	50	2,24
TRA13	Bayburt	78.550	22	2,80
TRA2	Ağrı, Kars, İğdır, Ardahan	1.131.570	155	1,37
TRA21	Ağrı	547.210	60	1,10
TRA22	Kars	292.660	41	1,40
TRA23	İğdır	192.435	35	1,82
TRA24	Ardahan	99.265	19	1,91

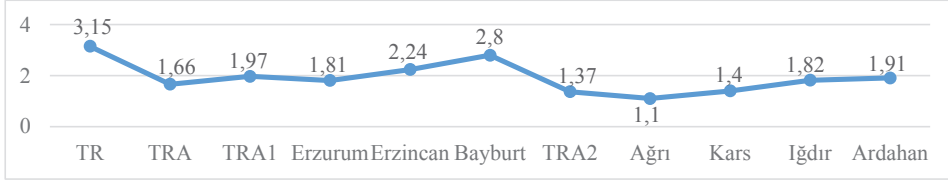
Not 1: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm dış hekimi sayılarını kapsar.

Not 2: Nüfus değişkeni 31 Aralık 2015 itibarıyla Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden elde edilmiştir.

Not 3: Onbin kişi başına dış hekimi sayısı, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, İğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için nüfus, dış hekimi sayısı ve onbin kişi başına dış hekimi sayılarını gösteren Tablo 10 incelendiğinde; Ağrı ilinin onbin kişi başına dış hekimi sayısı seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 5'de açıkça görülmektedir.

Grafik 5: Onbin Kişi Başına Dış Hekimi Sayısı (2015)

Grafik 5'e göre onbin kişi başına dış hekimi sayısı, Türkiye için 3,15; TRA için 1,66; TRA1 için 1,97 ve TRA2 için 1,37'dir. Ağrı ilinin onbin kişi başına dış hekimi sayısı 1,1 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha düşük görülmektedir.

Tablo 11: Sağlık Memuru Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
2000	51.887	1.590	1.120	821	230	69	470	167	154	60	89
2001	52.993	1.490	1.125	850	225	50	365	129	130	48	58
2002	50.106	1.309	972	715	214	43	337	133	116	40	48
2003	57.416	1.538	1.137	832	253	52	401	159	136	54	52
2004	60.959	1.991	1.339	959	312	68	652	262	197	97	96
2005	62.035	2.053	1.337	930	330	77	716	319	183	108	106
2006	67.514	2.169	1.384	952	343	89	785	347	200	121	117
2007	79.441	2.520	1.596	1.072	406	118	924	391	241	138	154
2008	89.540	2.737	1.680	1.157	402	121	1.057	489	266	151	151
2009	93.550	2.984	1.754	1.186	443	125	1.230	591	296	175	168
2010	99.302	3.256	1.945	1.316	480	149	1.311	619	323	189	180
2011	110.862	3.457	2.154	1.455	529	170	1.303	541	362	248	152
2012	122.663	3.331	2.139	1.481	487	171	1.192	529	324	209	130
2013	134.488	4.115	2.384	1.613	560	211	1.731	692	526	263	250
2014	149.616	4.602	2.626	1.769	593	264	1.976	797	568	345	266
2015	145.943	4.192	2.433	1.620	574	239	1.759	681	494	356	228

Not: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm sağlık memuru sayılarını kapsar.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan sağlık memuru sayılarını gösteren Tablo 11 incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibarıyla sağlık memuru sayılarında ciddi artışlar olduğu gözlenmektedir. Ağrı'nın sağlık memuru sayısı 2000 yılında 167 iken, 2015 yılında 681 olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Seçilen Bölgelerin Sağlık Memuru Sayıları (2015)

KOD	BÖLGE ADI	Nüfus	Sağlık Memuru Sayısı	Onbin Kişi Başına Sağlık Memuru Sayısı
TR	Türkiye	78.741.053	145.943	18,53
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2.195.359	4.192	19,09
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.063.789	2.433	22,87
TRA11	Erzurum	762.321	1.620	21,25
TRA12	Erzincan	222.918	574	25,75
TRA13	Bayburt	78.550	239	30,43
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.131.570	1.759	15,54
TRA21	Ağrı	547.210	681	12,44
TRA22	Kars	292.660	494	16,88
TRA23	Iğdır	192.435	356	18,50
TRA24	Ardahan	99.265	228	22,97

Not 1: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm sağlık memuru sayılarını kapsar.

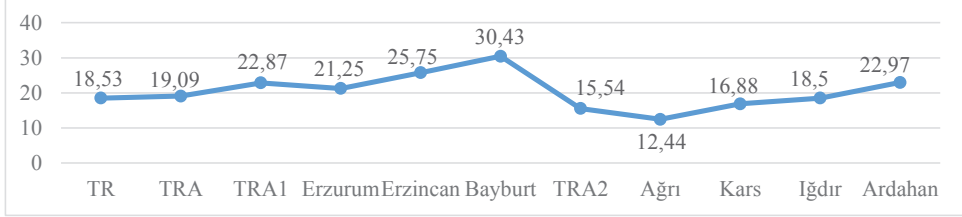
Not 2: Nüfus değişkeni 31 Aralık 2015 itibarıyla Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden elde edilmiştir.

Not 3: Onbin kişi başına sağlık memuru sayısı, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için nüfus, sağlık memuru sayısı ve onbin kişi başına sağlık memuru sayılarını gösteren Tablo 12 incelendiğinde; Ağrı ilinin onbin kişi başına sağlık memuru sayısı seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 6’da açıkça görülmektedir.

Grafik 6: Onbin Kişi Başına Sağlık Memuru Sayısı (2015)

Grafik 6’ya göre onbin kişi başına sağlık memuru sayısı, Türkiye için 18,53; TRA için 19,09; TRA1 için 22,87 ve TRA2 için 15,54’tür. Ağrı ilinin onbin kişi başına sağlık memuru sayısı 12,44 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Hemşire Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
2000	69.550	2.121	1.511	1.116	312	83	610	176	233	107	94
2001	72.607	1.943	1.397	1.029	300	68	546	161	189	119	77
2002	72.393	1.813	1.293	944	276	73	520	150	188	116	66
2003	74.483	1.804	1.270	926	274	70	534	151	181	131	71
2004	75.753	1.915	1.245	875	289	81	670	242	211	124	93
2005	78.182	1.980	1.216	858	272	86	764	276	210	168	110
2006	82.626	2.194	1.306	942	289	75	888	360	225	188	115
2007	94.661	2.684	1.592	1.169	335	88	1.092	471	250	222	149
2008	99.910	2.624	1.537	1.121	326	90	1.087	473	262	212	140
2009	105.176	2.757	1.551	1.131	327	93	1.206	595	291	182	138
2010	114.772	3.012	1.790	1.317	373	100	1.222	586	308	214	114
2011	124.982	3.607	2.241	1.664	443	134	1.366	557	357	266	186
2012	134.906	3.938	2.368	1.721	499	148	1.570	668	439	278	185
2013	139.544	4.134	2.493	1.857	487	149	1.641	709	458	281	193
2014	142.432	4.020	2.507	1.855	494	158	1.513	593	463	263	194
2015	152.803	4.070	2.532	1.880	489	163	1.538	635	460	269	174

Not: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm hemşire sayılarını kapsar.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan hemşire sayılarını gösteren Tablo 13 incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibariyle hemşire sayılarında ciddi artışlar olduğu gözlenmektedir. Ağrı’nın hemşire sayısı 2000 yılında 176 iken, 2015 yılında 635 olduğu görülmektedir.

Tablo 14: Seçilen Bölgelerin Hemşire Sayıları (2015)

KOD	BÖLGE ADI	Nüfus	Hemşire Sayısı	Onbin Kişi Başına Hemşire Sayısı
TR	Türkiye	78.741.053	152.803	19,41
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2.195.359	4.070	18,54
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.063.789	2.532	23,80
TRA11	Erzurum	762.321	1.880	24,66
TRA12	Erzincan	222.918	489	21,94
TRA13	Bayburt	78.550	163	20,75
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.131.570	1.538	13,59
TRA21	Ağrı	547.210	635	11,60
TRA22	Kars	292.660	460	15,72
TRA23	Iğdır	192.435	269	13,98
TRA24	Ardahan	99.265	174	17,53

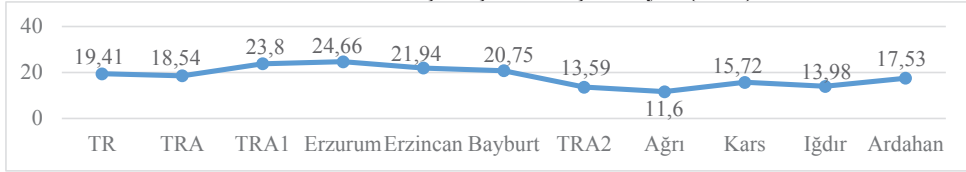
Not 1: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm hemşire sayılarını kapsar.

Not 2: Nüfus değişkeni 31 Aralık 2015 itibarıyla Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden elde edilmiştir.

Not 3: Onbin kişi başına hemşire sayısı, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için nüfus, hemşire sayısı ve onbin kişi başına hemşire sayılarını gösteren Tablo 14 incelendiğinde; Ağrı ilinin onbin kişi başına hemşire sayısı seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 7’de açıkça görülmektedir.

Grafik 7: Onbin Kişi Başına Hemşire Sayısı (2015)

Grafik 7’ye göre onbin kişi başına hemşire sayısı, Türkiye için 19,41; TRA için 18,54; TRA1 için 23,8 ve TRA2 için 13,59’dür. Ağrı ilinin onbin kişi başına hemşire sayısı 11,6 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 15: Ebe Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
2000	41.594	1.403	734	471	211	52	669	155	276	138	100
2001	41.691	1.302	686	437	193	56	616	151	247	130	88
2002	41.479	1.181	632	396	185	51	549	127	231	123	68
2003	41.662	1.118	601	391	162	48	517	104	222	126	65
2004	43.229	1.272	652	410	186	56	620	165	234	139	82
2005	43.541	1.292	660	414	183	63	632	171	236	143	82
2006	44.483	1.283	625	407	163	55	658	163	279	141	75
2007	47.175	1.397	681	467	172	42	716	234	281	131	70
2008	47.673	1.446	699	514	151	34	747	287	262	134	64
2009	49.357	1.532	750	517	190	43	782	296	265	142	79
2010	50.343	1.657	843	573	223	47	814	338	254	140	82
2011	51.905	1.590	823	551	222	50	767	256	287	145	79
2012	53.466	1.686	880	584	228	68	806	265	298	133	110
2013	53.427	1.658	858	576	209	73	800	249	320	144	87
2014	52.838	1.550	823	546	213	64	727	218	314	111	84
2015	53.086	1.474	762	510	194	58	712	217	294	124	77

Not: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm ebe sayılarını kapsar.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan ebe sayılarını gösteren Tablo 15 incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında

yıllar itibariyle ebe sayılarında ciddi artışlar olduğu gözlenmektedir. Ağrı'nın uzman hekim sayısı 2000 yılında 155 iken, 2015 yılında 217 olduğu görülmektedir.

Tablo 16: Seçilen Bölgelerin Ebe Sayıları (2015)

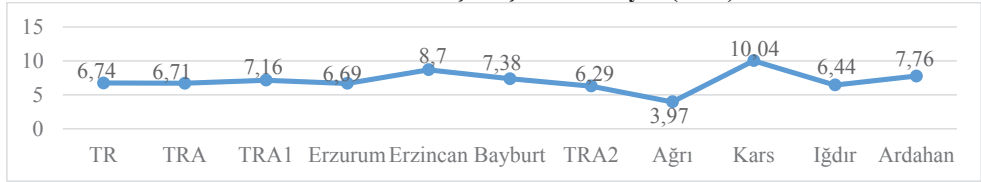
KOD	BÖLGE ADI	Nüfus	Ebe Sayısı	Onbin Kişi Başına Ebe Sayısı
TR	Türkiye	78.741.053	53.086	6,74
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2.195.359	1.474	6,71
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.063.789	762	7,16
TRA11	Erzurum	762.321	510	6,69
TRA12	Erzincan	222.918	194	8,70
TRA13	Bayburt	78.550	58	7,38
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.131.570	712	6,29
TRA21	Ağrı	547.210	217	3,97
TRA22	Kars	292.660	294	10,04
TRA23	Iğdır	192.435	124	6,44
TRA24	Ardahan	99.265	77	7,76

Not 1: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm ebe sayılarını kapsar. **Not 2:** Nüfus değişkeni 31 Aralık 2015 itibarıyla Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden elde edilmiştir. **Not 3:** Onbin kişi başına ebe sayısı, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için nüfus, ebe sayısı ve onbin kişi başına ebe sayılarını gösteren Tablo 16 incelendiğinde; Doğum oranı Türkiye ortalamasının üzerinde olan Ağrı ilinin onbin kişi başına ebe sayısı, seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 8'de açıkça görülmektedir.

Grafik 8: Onbin Kişi Başına Ebe Sayısı (2015)

Grafik 8'e göre onbin kişi başına ebe sayısı, Türkiye için 6,74; TRA için 6,71; TRA1 için 7,16 ve TRA2 için 6,29'dur. Ağrı ilinin onbin kişi başına ebe sayısı 3,97 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha düşük olduğu görülmektedir. Doğurganlık oranının yüksek olduğu Ağrı'da ebe sayısının çok düşük olması, Ağrı'nın yaşadığı sağlık sorununun bir göstergesidir.

Tablo 17: Eczacı Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
2000	21.927	294	180	142	29	9	114	50	24	29	11
2001	22.119	303	182	141	31	10	121	50	28	30	13
2002	22.289	315	189	145	33	11	126	52	29	31	14
2003	22.371	327	196	147	36	13	131	53	30	34	14
2004	22.608	339	201	148	37	16	138	57	32	34	15
2005	22.756	344	202	144	41	17	142	58	34	35	15
2006	23.140	360	210	153	41	16	150	59	37	38	16
2007	23.977	384	223	160	46	17	161	67	40	37	17
2008	24.778	391	229	160	52	17	162	68	41	36	17
2009	25.201	397	232	161	55	16	165	68	40	39	18
2010	26.506	414	243	167	57	19	171	67	43	41	20
2011	26.089	426	252	178	57	17	174	75	42	40	17
2012	26.571	459	268	189	62	17	191	86	54	32	19
2013	27.012	475	272	196	59	17	203	91	60	32	20
2014	27.199	471	272	196	60	16	199	82	58	38	21
2015	27.530	461	274	195	64	15	187	77	53	38	19

Not: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm eczacı sayılarını kapsar.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan eczacı sayılarını gösteren Tablo 17 incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibariyle eczacı sayılarında ciddi artışlar olduğu gözlenmektedir. Ağrı'nın eczacı sayısı 2000 yılında 50 iken, 2015 yılında 77 olduğu görülmektedir.

Tablo 18: Seçilen Bölgelerin Eczacı Sayıları (2015)

KOD	BÖLGE ADI	Nüfus	Eczacı Sayısı	Onbin Kişi Başına Eczacı Sayısı
TR	Türkiye	78.741.053	27.530	3,50
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2.195.359	461	2,10
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.063.789	274	2,58
TRA11	Erzurum	762.321	195	2,56
TRA12	Erzincan	222.918	64	2,87
TRA13	Bayburt	78.550	15	1,91
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.131.570	187	1,65
TRA21	Ağrı	547.210	77	1,41
TRA22	Kars	292.660	53	1,81
TRA23	Iğdır	192.435	38	1,97
TRA24	Ardahan	99.265	19	1,91

Not 1: Devlet hesabına ve serbest çalışan tüm eczacı sayılarını kapsar.

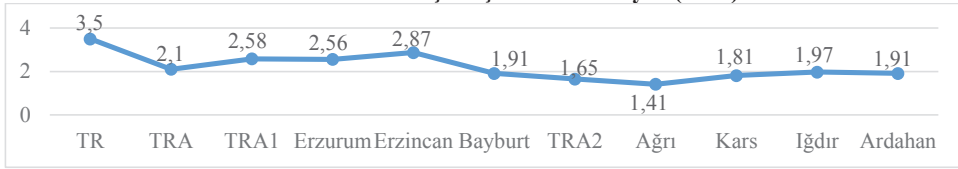
Not 2: Nüfus değişkeni 31 Aralık 2015 itibarıyla Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden elde edilmiştir.

Not 3: Onbin kişi başına eczacı sayısı, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için nüfus, eczacı sayısı ve onbin kişi başına eczacı sayılarını gösteren Tablo 18 incelendiğinde, Ağrı ilinin onbin kişi başına eczacı sayısı, seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 9'da açıkça görülmektedir.

Grafik 9: Onbin Kişi Başına Eczacı Sayısı (2015)

Grafik 9'e göre onbin kişi başına eczacı sayısı, Türkiye için 3,5; TRA için 2,1; TRA1 için 2,58 ve TRA2 için 1,65'tir. Ağrı ilinin onbin kişi başına eczacı sayısı 1,41 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha düşük olduğu görülmektedir.

3.2. Hastane Göstergeleri

Dünya Sağlık Örgütüne göre hastaneler; müşahade, teşhis, tedavi ve rehabilitasyon olmak üzere gruplandırılarak, sağlık hizmetlerini veren, hastaların uzun veya kısa süreli tedavi gördükleri yataklı kuruluşlardır. Günümüzde hastaneler; tedavi ve tıbbi bakım fonksiyonlarının yanı sıra, hekimlerin ve yardımcı sağlık personelinin eğitimi, tıbbi araştırma ve toplum sağlığı ile ilgilenen bir kuruluş, ekonomik bir işletme, doktor ve diğer personeline eğitim veren bir eğitim kurumu, bir araştırma birimi, birçok meslek grubuna mensup kişilerin çalıştığı bir örgüt, sosyal bir kurum ve çoğunluğu kamu kuruluşu niteliğinde olan hizmet işletmelerdir (Özgen, 2006'dan aktaran; Kuluöztürk, 2014: 15).

Ülkemizde sağlık hizmetlerinden Sağlık Bakanlığı sorumlu olmakla birlikte özellikle tedavi edici hekimlik alanında hastane kurup çalıştıran başka kamu kurumu, özel işletmeler ile dernek ve vakıflar vardır. Bu durumda mülkiyetlerine göre hastaneler ikiye ayrılır (Kuluöztürk, 2014: 16):

Kamu Hastaneleri; Mülkiyeti kamu kurumlarına ait olan hastanelerdir. Sağlık Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, diğer Bakanlıklar, Sosyal Sigortalar Kurumu, Devlet Üniversiteleri ve Kamu İktisadi Kuruluşlarına bağlı hastanelerdir. Milli Savunma Bakanlığı ve Üniversitelere bağlı hastanelerin dışında diğer kamu hastaneleri 2011 yılı itibarıyla Kamu Hastaneleri Birliği'ne bağlanmıştır.

Özel Hastaneler; Devlete, il özel idarelerine, belediyelere, üniversitelere ve diğer kamu tüzel kişilerine ait hastaneler hariç olmak üzere; gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişilerine ait hastaneleri kapsar.

Bu çalışmada sağlık kurumları; Sağlık Bakanlığına bağlı hastaneler, üniversitelere bağlı hastaneler, özel sağlık kurumları ve diğer kamu sağlık kurumları şeklinde bir ayırımı tabi tutulmuştur.

Tablo 19: Sağlık Bakanlığına Bağlı Hastane Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars İğdır Ardahan	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan
2000	861	47	29	19	9	1	18	7	6	1	4
2001	870	47	29	19	9	1	18	7	6	1	4
2002	774	36	20	10	9	1	16	7	4	2	3
2003	789	37	21	10	10	1	16	7	4	2	3
2004	829	42	23	12	10	1	19	8	5	3	3
2005	793	41	23	12	10	1	18	8	4	3	3
2006	767	38	20	9	10	1	18	8	4	3	3
2007	848	45	24	14	9	1	21	8	6	4	3
2008	847	48	27	17	9	1	21	8	6	4	3
2009	834	51	32	22	9	1	19	8	5	3	3
2010	843	50	32	21	10	1	18	7	5	3	3
2011	840	50	31	20	10	1	19	8	5	3	3
2012	832	50	31	20	10	1	19	8	5	3	3
2013	854	49	30	20	9	1	19	8	5	3	3
2014	866	49	30	20	9	1	19	8	5	3	3
2015	865	51	30	20	9	1	21	8	7	3	3

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, İğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan Sağlık Bakanlığına bağlı hastane sayılarını gösteren Tablo 19 incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibarıyla Sağlık Bakanlığına bağlı hastane sayılarında ciddi artışların olmadığı gözlenmektedir. Ağrı ilinin Sağlık Bakanlığına bağlı hastane sayısı 2000 yılında 7 iken, 2015 yılında bu sayının 8 olduğu görülmektedir. Bu dönemde uygulanan sağlık politikaları gereği yeni hastaneler kurulmayıp, mevcut hastanelerin teknolojik donanımları modernize edilmiştir.

Tablo 20: Üniversitelere Bağlı Hastane Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars İğdır Ardahan	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan
2000	42	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2001	43	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2002	50	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2003	50	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2004	52	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2005	53	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2006	56	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2007	56	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2008	57	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2009	59	2	1	1	-	-	1	-	1	-	-
2010	62	2	1	1	-	-	1	-	1	-	-
2011	65	2	1	1	-	-	1	-	1	-	-
2012	65	2	1	1	-	-	1	-	1	-	-
2013	69	2	1	1	-	-	1	-	1	-	-
2014	69	2	1	1	-	-	1	-	1	-	-
2015	70	2	1	1	-	-	1	-	1	-	-

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, İğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını

kapsayan üniversitelere bağlı hastane sayılarını gösteren Tablo 20 incelendiğinde, Türkiye genelinde 2000 yılında 42 üniversiteye bağlı hastane varken, bu sayı 2015 yılında 70'e ulaşmıştır. 2009 yılında Kafkas Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde kurulan hastane ile TRA bölgesinde iki adet üniversite hastanesi bulunmaktadır. Bu dönemde mevcut üniversite hastaneleri sağlık personeli ve teknolojik donanımlarla modernize edilmiştir. Sayın Cumhurbaşkanımızın talimatıyla 2017 yılından itibaren Ağrı'ya Tıp Fakültesi kurulması çalışmalarına başlanmıştır.

Tablo 21: Özel Sağlık Kurumu Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars İğdır Ardahan	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan
2000	261	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2001	267	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2002	271	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2003	274	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2004	278	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
2005	293	3	2	2	-	-	1	-	-	1	-
2006	331	4	2	2	-	-	2	1	-	1	-
2007	365	3	1	1	-	-	2	1	-	1	-
2008	400	4	1	1	-	-	3	2	-	1	-
2009	450	4	1	1	-	-	3	2	-	1	-
2010	489	5	2	1	1	-	3	2	-	1	-
2011	503	5	2	1	1	-	3	2	-	1	-
2012	541	5	2	1	1	-	3	2	-	1	-
2013	550	6	3	2	1	-	3	2	-	1	-
2014	556	6	3	2	1	-	3	2	-	1	-
2015	562	6	3	2	1	-	3	2	-	1	-

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, İğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan özel sağlık kurumları sayısını gösteren Tablo 21 incelendiğinde, Türkiye genelinde 2000 yılında 261 özel sağlık kurumu varken, bu sayı 2015 yılında 562'ye ulaşmıştır. 2005 yılından itibaren seçilen bölgelerde ve illerde az sayıda özel hastaneler kurulmaya başlanmıştır. İlk özel hastanenin 2006 yılında kurulduğu Ağrı'da, 2015 yılında iki adet özel hastane olduğu görülmektedir.

Tablo 22: Diğer Kamu Sağlık Kurumu Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars İğdır Ardahan	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan
2000	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2001	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2002	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2003	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2004	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2005	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2006	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2007	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2008	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2009	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2010	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2011	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2012	45	5	2	1	1	-	3	1	1	-	1
2013	44	5	2	1	1	-	3	1	1	-	1
2014	37	5	2	1	1	-	3	1	1	-	1
2015	36	4	2	1	1	-	2	1	1	-	-

Not: Belediyelere ait sağlık kurumları ve Milli Savunma Bakanlığı'na ait hastane sayıları bu gruba dahil edilmiştir.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan diğer kamu sağlık kurumları sayısını gösteren Tablo 22 incelendiğinde, Türkiye genelinde 2000 yılından 2011 yılına kadar ciddi düşüş gözlenirken, yapılan yasal düzenleme nedeniyle 2012 yılından sonra diğer kamu sağlık kurumları sayısında önemli artış sağlanmıştır. 2012 yılında TRA1 bölgesindeki Bayburt'un ve TRA2 bölgesindeki Iğdır'ın dışındaki illerin tamamında birer adet diğer kamu sağlık kurumu kurulmuştur. Ancak Ardahan'daki kurum 2015 yılında faaliyetine son vermiştir.

Tablo 23: Toplam Hastane Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
2000	1183	49	31	21	9	1	18	7	6	1	4
2001	1199	49	31	21	9	1	18	7	6	1	4
2002	1114	38	22	12	9	1	16	7	4	2	3
2003	1132	39	23	12	10	1	16	7	4	2	3
2004	1175	44	25	14	10	1	19	8	5	3	3
2005	1154	45	26	15	10	1	19	8	4	4	3
2006	1161	43	23	12	10	1	20	9	4	4	3
2007	1275	49	26	16	9	1	23	9	6	5	3
2008	1308	53	29	19	9	1	24	10	6	5	3
2009	1347	57	34	24	9	1	23	10	6	4	3
2010	1397	57	35	23	11	1	22	9	6	4	3
2011	1410	57	34	22	11	1	23	10	6	4	3
2012	1483	62	36	23	12	1	26	11	7	4	4
2013	1517	62	36	24	11	1	26	11	7	4	4
2014	1528	62	36	24	11	1	26	11	7	4	4
2015	1533	63	36	24	11	1	27	11	9	4	3

Kaynak: TÜİK.

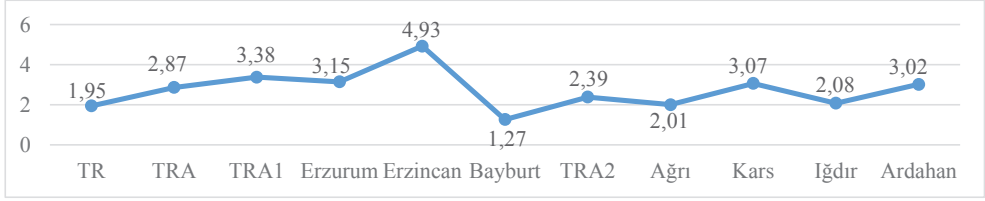
TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan toplam hastane sayılarını gösteren Tablo 23 incelendiğinde, seçilen bölgelerin tamamında toplam hastane sayıları artmıştır. Bayburt ve Ardahan dışında seçilen diğer illerde yıllar itibariyle toplam hastane sayılarında belirgin artışlar olduğu gözlenmektedir. Ağrı'nın toplam hastane sayısı 2000 yılında 7 iken, 2015 yılında 11 olduğu görülmektedir.

Tablo 24: Seçilen Bölgeler İçin Toplam Hastane Sayıları (2015)

KOD	BÖLGE ADI	Nüfus	Hastane Sayısı	Yüzbin Kişi Başına Hastane Sayısı
TR	Türkiye	78.741.053	1.533	1,95
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2.195.359	63	2,87
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.063.789	36	3,38
TRA11	Erzurum	762.321	24	3,15
TRA12	Erzincan	222.918	11	4,93
TRA13	Bayburt	78.550	1	1,27
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.131.570	27	2,39
TRA21	Ağrı	547.210	11	2,01
TRA22	Kars	292.660	9	3,07
TRA23	Iğdır	192.435	4	2,08
TRA24	Ardahan	99.265	3	3,02

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için nüfus, hastane sayısı ve yüzbin kişi başına hastane sayılarını gösteren Tablo 24 incelendiğinde; Ağrı ilinin yüzbin kişi başına hastane sayısı, seçilen bütün düzeylerin ve Bayburt dışında seçilen illerin ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 10'da açıkça görülmektedir.

Grafik 10: Yüzbin Kişi Başına Hastane Sayısı (2015)

Grafik 10'a göre yüzbin kişi başına hastane sayısı, Türkiye için 1,95; TRA için 2,87; TRA1 için 3,38 ve TRA2 için 2,39'dur. Ağrı ilinin yüzbin kişi başına hastane sayısı 2,01 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha düşük olduğu görülmektedir. Ancak yüzbin kişi başına hastane sayısının en düşük olduğu il 1,27 ile Bayburt'tur.

3.3. Hastane Yatak Sayısı

Bir bölgede ikamet eden insanların hizmet aldıkları sağlık kurumlarındaki hasta yatak sayıları, o bölgenin sağlık hizmetleri göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Günümüzde hastaneler arasında artan rekabet koşulları ve sağlık hizmeti birim maliyetlerinin artması hastanelerin tüm kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını zorunlu kılmaktadır (Yiğit, 2016: 164). Bu kaynakların başında ise hasta yatakları gelmektedir. Hasta yatış süresinin uzaması hastane birim maliyetlerini artırmaktadır. Hastanelerde oluşan komplikasyon nedeniyle hastaların yatış süresi uzayabilmektedirler. Bu nedenle hastaların yatış sürelerini uzatan faktörlerin doğru tespit edilerek ortadan kaldırılması, yatış süresinin kısaltılmasına ve buna bağlı olarak maliyetlerin azaltılmasına yardımcı olabilmektedir. Ayrıca hasta yatış süresinin kısaltılması mevcut yatak sayısı ile daha fazla hastaya sağlık hizmeti sunulmasına (yatak devir hızının artmasıyla) olanak sağlayacaktır (Aksaraylı, vd., 2009). Bu bölümde, 3.2. başlığında ele alınan sağlık kurumlarının yatak sayıları ele alınacaktır.

Tablo 25: Sağlık Bakanlığına Bağlı Hastanelerin Yatak Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
2000	96.334	3.167	2.239	1.629	510	100	928	240	428	80	180
2001	100.845	3.067	2.214	1.573	541	100	853	234	337	100	182
2002	107.394	3.077	2.133	1.427	606	100	944	230	364	170	180
2003	107.771	3.116	2.189	1.418	671	100	927	234	383	170	140
2004	108.511	3.097	2.260	1.564	596	100	837	254	353	90	140
2005	110.109	3.374	2.349	1.573	626	150	1.025	311	373	191	150
2006	110.819	3.526	2.164	1.334	680	150	1.362	512	430	255	165
2007	112.037	3.552	2.208	1.553	505	150	1.344	538	420	241	145
2008	114.428	3.699	2.352	1.777	425	150	1.347	531	441	225	150
2009	115.443	3.972	2.630	1.965	515	150	1.342	506	441	245	150
2010	120.180	3.841	2.519	1.864	505	150	1.322	501	441	240	140
2011	121.297	4.049	2.569	1.903	516	150	1.480	609	461	260	150
2012	122.322	4.222	2.604	1.938	516	150	1.618	684	474	260	200
2013	121.269	4.237	2.579	1.913	516	150	1.658	709	489	260	200
2014	123.690	4.193	2.535	1.869	516	150	1.658	709	489	260	200
2015	122.331	4.237	2.580	1.906	474	200	1.657	749	463	262	183

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerin yatak sayılarını gösteren Tablo 25 incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibarıyla Sağlık Bakanlığına bağlı hastane yatak sayılarında ciddi artış olduğu gözlenmektedir. Ağrı'da Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerin yatak sayısı 2000 yılında 240 iken, bu sayının 2015 yılında 749 olduğu görülmektedir.

Tablo 26: Üniversitelere Bağlı Hastanelerin Yatak Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars İğdır Ardahan	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan
2000	23.838	982	982	982	-	-	-	-	-	-	-
2001	25.296	1.027	1.027	1.027	-	-	-	-	-	-	-
2002	26.341	1.126	1.126	1.126	-	-	-	-	-	-	-
2003	26.619	1.130	1.130	1.130	-	-	-	-	-	-	-
2004	28.025	1.134	1.134	1.134	-	-	-	-	-	-	-
2005	29.014	1.144	1.144	1.144	-	-	-	-	-	-	-
2006	31.193	1.147	1.147	1.147	-	-	-	-	-	-	-
2007	30.978	1.147	1.147	1.147	-	-	-	-	-	-	-
2008	29.912	1.144	1.144	1.144	-	-	-	-	-	-	-
2009	30.112	1.244	1.144	1.144	-	-	100	-	100	-	-
2010	35.001	1.248	1.188	1.188	-	-	60	-	60	-	-
2011	34.802	1.248	1.188	1.188	-	-	60	-	60	-	-
2012	35.150	1.421	1.188	1.188	-	-	233	-	233	-	-
2013	36.056	1.421	1.188	1.188	-	-	233	-	233	-	-
2014	36.670	1.421	1.188	1.188	-	-	233	-	233	-	-
2015	38.361	1.594	1.330	1.330	-	-	264	-	264	-	-

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, İğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan üniversitelere bağlı hastane sayılarını gösteren Tablo 26 incelendiğinde, Türkiye genelinde 2000 yılında 42 üniversite hastanesine ait 23.838 yatak varken, bu sayı 2015 yılında 38.361'e ulaşmıştır. 2009 yılında Kafkas Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde 100 yatakla kurulan hastanenin 2015 yılında yatak sayısı 264'e ulaşmıştır. Atatürk Üniversitesinin hastane yatak sayısı ile birlikte, TRA bölgesinde üniversite hastanelerinde toplam 1.594 yatak bulunmaktadır.

Tablo 27: Özel Hastanelerin Yatak Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars İğdır Ardahan	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan
2000	12.162	45	45	45	-	-	-	-	-	-	-
2001	11.837	24	24	24	-	-	-	-	-	-	-
2002	12.387	24	24	24	-	-	-	-	-	-	-
2003	12.917	24	24	24	-	-	-	-	-	-	-
2004	12.671	25	25	25	-	-	-	-	-	-	-
2005	13.876	107	97	97	-	-	10	-	-	10	-
2006	14.639	73	63	63	-	-	10	-	-	10	-
2007	17.397	139	97	97	-	-	42	32	-	10	-
2008	20.938	169	97	97	-	-	72	62	-	10	-
2009	25.178	179	97	97	-	-	82	72	-	10	-
2010	28.063	245	172	97	75	-	73	62	-	11	-
2011	31.648	245	172	97	75	-	73	62	-	11	-
2012	35.767	261	175	97	78	-	86	62	-	24	-
2013	37.983	361	263	185	78	-	98	62	-	36	-
2014	40.509	361	263	185	78	-	98	62	-	36	-
2015	43.645	356	255	175	80	-	101	65	-	36	-

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, İğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan özel hastanelerin yatak sayısını gösteren Tablo 27 incelendiğinde, Türkiye genelinde 2000 yılında özel sağlık kurumlarında 12.162 yatak varken, bu sayı 2015 yılında 43.645'e ulaşmıştır. 2005 yılından itibaren seçilen bölgelerde ve illerde az sayıda özel hastaneler kurulmaya başlanmıştır. 2007 yılında özel hastane yatak sayısının 32 olduğu Ağrı'da, 2015 yılında bu sayının 65 olduğu görülmektedir.

Tablo 28: Diğer Kamu Hastanelerin Yatak Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
2000	2.616	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2001	2.732	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2002	2.449	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2003	2.258	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2004	1.600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2005	2.073	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2006	1.791	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2007	1.688	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2008	2.005	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2009	2.005	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2010	1.095	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2011	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2012	6.833	500	350	300	50	-	150	50	50	-	50
2013	6.723	500	350	300	50	-	150	50	50	-	50
2014	5.967	487	350	300	50	-	137	46	50	-	41
2015	5.311	326	247	200	47	-	79	44	35	-	-

Not: Belediyelere ait sağlık kurumları ve Milli Savunma Bakanlığı'na ait hastane yatak sayıları bu gruba dâhil edilmiştir.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan diğer kamu sağlık kurumları hastanelerinin yatak sayısını gösteren Tablo 28 incelendiğinde, Türkiye genelinde 2000 yılından 20011 yılına kadar ciddi düşüş gözlenirken, yapılan yasal düzenleme nedeniyle 2012 yılından sonra diğer kamu sağlık kurumları sayısındaki artış, yatak sayısında da gözlenmiştir. 2012 yılında TRA1 bölgesindeki Bayburt'un ve TRA2 bölgesindeki Iğdır'ın dışındaki illerin tamamında birer adet diğer kamu sağlık kurumunun kurulmasıyla, sahip olunan yatak sayısı 2015 yılında azalmıştır. Ardahan'daki kurum ise 2015 yılında faaliyetine son verdiği için, Ardahan ilinin bu kapsamda yatak sayısı mevcut değildir.

Tablo 29: Toplam Hastane Yatak Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
2000	134.950	4.194	3.266	2.656	510	100	928	240	428	80	180
2001	140.710	4.118	3.265	2.624	541	100	853	234	337	100	182
2002	148.571	4.227	3.283	2.577	606	100	944	230	364	170	180
2003	149.565	4.270	3.343	2.572	671	100	927	234	383	170	140
2004	150.807	4.256	3.419	2.723	596	100	837	254	353	90	140
2005	155.072	4.625	3.590	2.814	626	150	1.035	311	373	201	150
2006	158.442	4.746	3.374	2.544	680	150	1.372	512	430	265	165
2007	162.100	4.838	3.452	2.797	505	150	1.386	570	420	251	145
2008	167.283	5.012	3.593	3.018	425	150	1.419	593	441	235	150
2009	172.738	5.395	3.871	3.206	515	150	1.524	578	541	255	150
2010	184.339	5.334	3.879	3.149	580	150	1.455	563	501	251	140
2011	188.047	5.542	3.929	3.188	591	150	1.613	671	521	271	150
2012	200.072	6.404	4.317	3.523	644	150	2.087	796	757	284	250
2013	202.031	6.519	4.380	3.586	644	150	2.139	821	772	296	250
2014	206.836	6.462	4.336	3.542	644	150	2.126	817	772	296	241
2015	209.648	6.513	4.412	3.611	601	200	2.101	858	762	298	183

Not: 2007-2015 yıllarının verileri TÜİK'ten temin edilmiştir. 2000-2006 yıllarının verileri 25, 26 ve 27. Tablolar kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan toplam hastane yatak sayılarını gösteren Tablo 29 incelendiğinde, seçilen bölgelerin

tamamında hastane yatak sayıları artmıştır. Özel hastaneleri olmayan Bayburt ve Ardahan hariç, seçilen diğer illerde yıllar itibarıyla toplam hastane yatak sayısında belirgin artışlar olduğu gözlenmektedir. Ağrı'da toplam hastane yatak sayısı 2000 yılında 240 iken, 2015 yılında 858 olduğu görülmektedir.

Tablo 30: Yüzbin Kişi Başına Hastane Yatak Sayıları (2000 – 2015)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
2000	171	191	307	348	229	127	82	43	146	41	181
2001	179	187	307	344	243	127	75	43	115	52	183
2002	187	192	309	338	272	127	83	42	124	88	181
2003	190	194	314	337	301	127	82	43	131	88	141
2004	191	194	321	357	267	127	74	46	121	47	141
2005	197	211	337	369	281	191	91	57	127	104	151
2006	201	216	317	334	305	191	121	93	147	138	166
2007	230	219	321	356	236	196	122	107	135	138	129
2008	234	228	339	389	202	198	124	111	141	128	134
2009	238	245	364	414	241	201	134	108	176	139	139
2010	250	242	363	409	258	202	128	104	166	136	133
2011	252	248	366	408	275	196	139	121	170	143	140
2012	265	288	403	453	296	198	181	144	248	149	234
2013	264	295	412	468	293	198	187	149	257	155	243
2014	266	293	406	464	288	186	187	149	260	154	239
2015	266	297	415	474	270	255	186	157	260	155	184

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan yüzbin kişi başına hastane yatak sayılarını gösteren Tablo 30 incelendiğinde, seçilen bölgelerin tamamında sözkonusu sayılarda belirgin artışlar olduğu gözlenmektedir. Ağrı'da yüzbin kişi başına hastane yatak sayısı 2000 yılında 43 iken, bu sayının 2015 yılında 157 olduğu görülmektedir.

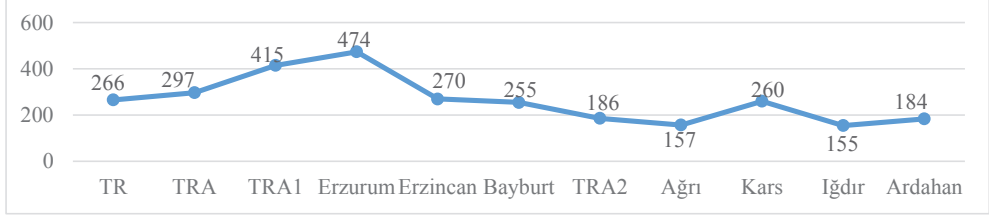
Tablo 31: Seçilen Bölgelerin Hastane Yatak Sayıları (2015)

KOD	BÖLGE ADI	Nüfus	Hastane Yatak Sayısı	Yüzbin Kişi Başına Hastane Yatak Sayısı
TR	Türkiye	78.741.053	209.648	266
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2.195.359	6.513	297
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.063.789	4.412	415
TRA11	Erzurum	762.321	3.611	474
TRA12	Erzincan	222.918	601	270
TRA13	Bayburt	78.550	200	255
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.131.570	2.101	186
TRA21	Ağrı	547.210	858	157
TRA22	Kars	292.660	762	260
TRA23	Iğdır	192.435	298	155
TRA24	Ardahan	99.265	183	184

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için nüfus, hastane yatak sayısı ve yüzbin kişi başına hastane yatak sayılarını gösteren Tablo 31 incelendiğinde, Ağrı ilinin yüzbin kişi başına hastane sayısı, seçilen bütün düzeylerin ve Iğdır dışında seçilen illerin ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 11'de açıkça görülmektedir.

Grafik 11: Yüzbin Kişi Başına Hastane Yatak Sayısı (2015)

Grafik 10'a göre yüzbin kişi başına hastane yatak sayısı, Türkiye için 266; TRA için 297; TRA1 için 415 ve TRA2 için 186'dır. Ağrı ilinin yüzbin kişi başına hastane yatak sayısı 157 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan Iğdır dışındaki diğer illerin değerlerinden daha düşük olduğu görülmektedir. Yüzbin kişi başına hastane yatak sayısının en düşük olduğu il 155 yatak ile Iğdır'dır.

3.4. Nedenlerine Göre Ölüm Sayıları

Ölüm istatistikleri, ölümlerin zaman içerisindeki değişimini değerlendirmek, ölüm oranlarında bölgesel farklılıkları belirlemek ve bu farklılıkların nedenlerini araştırmak, ölümlerin en sık hangi nedenlerle ortaya çıktığını tespit etmek amacıyla toplanmaktadır. Aynı zamanda ölüm istatistikleri, sağlık hizmetlerinin başarısını göstermekle kalmayıp, hizmetlerin planlanmasında ve yeniden düzenlenmesinde de kullanılmaktadır (Şahinöz vd., 2012: 21).

2016 yılında gerçekleşen ölümler; Dolaşım sistemi hastalıkları, iyi ve kötü huylu tümörler, solunum sistemi hastalıkları, endokrin, sinir sistemi ve duyu organları hastalıkları, dışsal yaralanma nedenleri ve zehirlenmeler şeklinde nedenlerine göre ölüm sayılarını gösteren Tablo 32, TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin verilerini içermektedir.

Tablo 32: Daimi İkametgaha Göre Seçilmiş Ölüm Nedenlerinin Dağılımı (2016)

Ölüm Nedenleri	TR	TRA	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Ağrı Kars Iğdır Ardahan	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
Toplam	408.782	10.213	4.431	1.718	1.348	652	713
Dolaşım sistemi hastalıkları	162.876	3.720	1.525	542	499	211	273
İyi ve kötü huylu tümörler	80.577	2.202	947	387	264	130	166
Solunum sistemi hastalıkları	48.532	1.344	633	203	206	90	134
Endokrin (iç salgı bezi, beslenme ve metabolizmayla ilgili hastalıklar)	20.330	539	186	70	50	39	27
Sinir sistemi ve duyu organları hastalıkları	19.923	484	168	74	50	25	19
Dışsal yaralanma nedenleri ve zehirlenmeler	18.136	411	225	117	48	33	27
Diğer	58.408	1.513	747	325	231	124	67

Not 1: Daimi ikametgahi yurtdışı olanlar Türkiye toplamına eklenmiştir

Not 2: 27/04/2017 tarihi itibarıyla veriler idari kayıtların güncellenmesi nedeniyle revize edilmiştir.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2016 yılı için nedenlerine göre ölüm sayılarını gösteren Tablo 32 incelendiğinde, Ağrı ili için gerçekleşen rakamlar, TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA2 bölgelerine ait değerler ile paralellik göstermektedir. 2016 yılında Ağrı ilinde kayda geçen 1718 ölüm vakasından, 542 ölüm vakasının nedenini "dolaşım sistemi hastalıkları" oluştururken, 70 ölüm vakasının nedeninin ise "endokrin" olduğu görülmektedir.

3.5. Ortalama Aylık Bebek Ölümleri

Sağlık alanındaki istatistiksel göstergeler, toplumların sağlık düzeyinin saptanması, sağlık hizmetlerinin planlanması, önceliklerin belirlenmesi ve hizmetlerin başarılı olup olmadığının değerlendirilmesi açısından önemlidir. Yaşamın ilk yılında ölme olasılığı olarak tanımlanan bebek

ölümlülüğü, toplumların sağlık düzeyini ve sosyal refahını karşılaştırmada ilk bakılacak olan ölçüttür. Bir toplumun gelişmişlik düzeyi arttıkça, bebek ölüm hızı düşmektedir.

Tablo 33: Ortalama Aylık Bebek Ölümleri Sayıları (2002 – 2016)

YIL	TR	TRA	TRA1	TRA11	TRA12	TRA13	TRA2	TRA21	TRA22	TRA23	TRA24
	Türkiye	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Erzincan Bayburt	Erzurum	Erzincan	Bayburt	Ağrı Kars İğdır Ardahan	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan
2002	3.749	113	95	85	10	-	18	10	4	3	1
2003	3.580	80	62	51	11	-	18	12	5	1	-
2004	3.127	79	69	62	5	2	10	5	4	1	-
2005	3.330	130	120	116	4	-	10	1	3	5	1
2006	3.279	109	97	94	3	-	12	8	3	-	1
2007	3.205	105	92	86	6	-	13	6	-	1	6
2008	3.245	97	86	80	6	-	11	7	1	2	1
2009	6.226	321	139	117	16	6	182	102	35	31	14
2010	5.516	323	109	92	12	5	214	124	58	24	8
2011	5.384	320	120	104	14	2	200	113	46	31	10
2012	5.136	263	88	75	11	2	175	96	46	22	11
2013	4.945	270	108	92	10	6	162	88	40	29	5
2014	4.988	268	102	85	10	7	166	97	36	30	3
2015	4.893	267	98	86	7	5	169	99	35	27	8
2016	4.591	250	80	67	9	4	170	102	40	18	10

Not 1: 2002-2008 verileri il ve ilçe merkezlerinden derlenmiştir. 2009'dan itibaren köyler de dâhil edilmiştir.

Not 2: 2013 yılından itibaren ölüm verileri güncel idari kayıtlarla revize edilmiştir.

Kaynak: TÜİK.

Bebek ölüm hızı, bir toplumda bir yılda canlı doğup ve bir yaşını tamamlamadan ölen bebek sayısının aynı toplumda aynı yıl içerisinde canlı doğan bebek sayısına oranının 1.000 ile çarpımı sonucu elde edilir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2016: 28). TÜİK verileri kullanılarak, Tablo 34 teki ortalama aylık bebek ölüm hızının hesaplanması için, ortalama aylık bebek ölüm sayısının ortalama aylık bebek doğum sayısına oranının 100 ile çarpımı kullanılmıştır.

Tablo 34: Seçilen Bölgelerin Ortalama Aylık Bebek Ölümleri Hızı (2015)

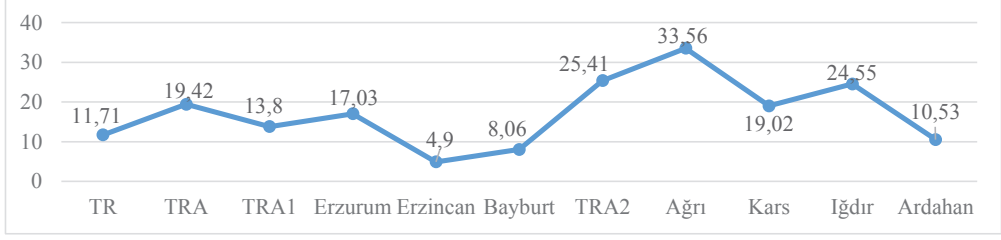
KOD	BÖLGE ADI	Ortalama Aylık Bebek Doğum Sayısı	Ortalama Aylık Bebek Ölüm Sayısı	Ortalama Aylık Bebek Ölüm Hızı
TR	Türkiye	41.794	4.893	11,71
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	1.375	267	19,42
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	710	98	13,8
TRA11	Erzurum	505	86	17,03
TRA12	Erzincan	143	7	4,9
TRA13	Bayburt	62	5	8,06
TRA2	Ağrı, Kars, İğdır, Ardahan	665	169	25,41
TRA21	Ağrı	295	99	33,56
TRA22	Kars	184	35	19,02
TRA23	İğdır	110	27	24,55
TRA24	Ardahan	76	8	10,53

Not: Ortalama aylık bebek ölüm hızı, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, İğdır ve Ardahan illerinin 2015 yılı için ortalama aylık bebek doğum sayısı, ortalama aylık bebek ölüm sayısı ve ortalama aylık bebek ölüm hızını gösteren Tablo 34 incelendiğinde, Ağrı ilinin ortalama aylık bebek ölüm hızı, seçilen bütün düzeylerin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum Grafik 12'de açıkça görülmektedir.

Grafik 12: Ortalama Aylık Bebek Ölüm Hızı (2015)

Grafik 12'ye göre ortalama aylık bebek ölüm hızı, Türkiye için 11,71; TRA için 19,42; TRA1 için 13,8 ve TRA2 için 25,41'dir. Ağrı ilinin ortalama aylık bebek ölüm hızı 33,56 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak ortalama aylık bebek ölüm hızının en düşük olduğu il 4,9 ile Erzincan'dır. Yani seçilen bölgeler içinde bebek sağlığı açısından sağlık hizmetinin en iyi olduğu il Erzincan iken, Türkiye'nin en yüksek doğum hızına sahip olan Ağrı ili bu konuda en kötü durumdadır.

3.6. Ortalama Yaşam Süresi

Yaşlılar arasındaki yaşam beklentisi ve sağlık hizmetleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak önemlidir. Ayrıca çocukluk dönemlerinde geçirilen gerek bireysel beslenme yetersizlikleri gerekse tüm ülkede geçirilen kötü sosyoekonomik şartlar, özellikle yaşlıların yaşam beklentilerini etkilemektedir.

Günümüzde, dünyada yaşlıların nüfus içinde yüzdesinin en fazla olduğu kıta, Avrupa (% 20) ve en az olduğu kıta ise % 5 ile Afrika'dır. 2050 yılına gelindiğinde, Avrupa'da yaşlı nüfus oranı % 37'e çıkarken Afrika'da % 10 olacağı tahmin edilmektedir. Günümüzde, toplam nüfus içinde yaşlıların yüzdesinin en yüksek olduğu ülkeler; Japonya, Avusturya, İspanya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Yunanistan, İsveç ve İtalya'dır (Mandıracıoğlu, 2010: 40). Tablo 35 ile Türkiye ve seçilen iller için 2013 yılına ait ortalama yaşam süreleri verilmiştir.

Tablo 35: Ortalama Yaşam Süresi (2013)

BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	Toplam	Erkek	Kadın
TR	Türkiye	78	75,3	80,7
TRA11	Erzurum	77,3	74,9	79,7
TRA12	Erzincan	79,1	76	82,1
TRA13	Bayburt	77,5	74,4	80,8
TRA21	Ağrı	75,6	73,7	77,5
TRA22	Kars	77,7	75,1	80,3
TRA23	Iğdır	78,3	75,9	80,6
TRA24	Ardahan	76,6	73,5	79,9

Kaynak: TÜİK, Hayat Tabloları

Tablo 35'e göre ortalama yaşam süresi, Türkiye için 78 yıl iken Ağrı ili için 75,6'dır. Erkekler için ortalama yaşam süresi, Türkiye için 75,3 yıl iken Ağrı ili için 73,7'dir. Kadınlar için ortalama yaşam süresi, Türkiye için 80,7 yıl iken Ağrı ili için 77,5'dir. Ağrı ili ortalama yaşam süresi açısından seçilen iller arasında son sırada yer almaktadır. Kadın ve erkek arasındaki yaşam beklentisinin kadınlar lehinde olmasını başka çalışmalara havale ederek, bu konuda yapılacak olan çalışmaların sunulan sağlık hizmetlerinin etkisinin açıklanmasına katkı sağlayacağını söyleyebiliriz.

4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRMELER

Sağlık; hastalık, sakatlık gibi fiziksel rahatsızlık olmamasının yanında, ruhsal ve toplumsal rahatsızlıkların da bulunmamasını gerektirir. Sağlık sadece bireysel bir sorun olarak kabul edilemeyip, toplumsal etkileşimden ve kaynakların kullanımından da etkilenen bir sorun olarak kabul edilmektedir. Bireylerin sağlıklı olmalarının sağlanması ve bunun devam ettirilmesi, ülkelerin toplumsal bir hedefidir. Dolayısıyla sağlıklı bireylere sahip olmak, toplumsal barışın ve ekonomik kalkınmanın da temel unsuru sayılmaktadır. Çünkü sağlıklı bireyler, işgücü kaybı nedeniyle hem gelir artışını engellemekte, hem de toplumsal harcamaları da arttırarak ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Ekonomi sadece mal ve hizmetlerin üretimi ile değil, bunların nasıl dağıtıldığı ile de ilgilidir. Ekonomi bilimi, mal ve hizmetleri üretenlerin ve tüketenlerin değişik durumlara karşı gösterdikleri tepkiyi değerlendirmeyi, elde edilen veriler ışığında öncelikli kararların alınmasında yol göstermeyi ve bu kararların olası sonuçlarını politika belirleyicilere sunmayı amaçlamaktadır. Sağlık hizmeti sunanlarla hizmeti alanların davranışları diğer sektörlerde farklı olarak bazı özellikleri barındırır. Tam rekabet koşullarının işlediği piyasalarda, mal veya hizmeti sunanlarla satın alanların karşılaştığı ve iki tarafın da memnun olduğu noktada mal veya hizmetin fiyatı belirlenir. Fakat sağlık sektöründe tam rekabet şartları her zaman oluşmadığı için, bu süreçte sosyal politikaları önceleyen hükümetler tarafından müdahale edilmektedir. Buna karşılık özel sağlık kurumları da gün geçtikçe artan talebe cevap vermek amacıyla hizmet anlayışını geliştirmek zorundadır.

Sağlık hizmetleri ile ülkelerin, bölgelerin ve illerin ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyleri arasında bir ilişkinin bulunduğu, sağlık alanında yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Sağlık hizmetlerinin bu yönü dikkate alınarak yapılan bu çalışmada, Türkiye'nin yıllar itibariyle yapmış olduğu sağlık harcamalarını ifade eden göstergeler ve genel kabul görmüş sağlık göstergeler baz alınarak, sağlık hizmetlerinin mevcut profili incelenmektedir. Ayrıca Ağrı ilinin sağlık göstergeleri açısından mevcut profili ve yıllar itibariyle gelişimi, Türkiye (TR), Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır), (TRA1-Erzurum, Erzincan, Bayburt) ve (TRA2-Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır) düzeylerinin ortalamalarıyla karşılaştırmalı olarak araştırılmaktadır. Türkiye'nin 2000 ve 2016 yıllarındaki sağlık harcamaları ve sağlık harcamalarının GSYH'ya oranlarının yıllar itibariyle değişimi gelişmiş ülkeler ile karşılaştırılmıştır. Sağlık göstergeleri ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Sağlık hizmetlerine daha fazla harcama yapan ve daha fazla kaynak ayıran ülkelerin sağlık göstergelerinin daha iyi olduğu bilinmektedir. Öte yandan, sağlık hizmetlerindeki gelişmelere bağlı olarak ülkelerin genel ekonomik görünümünde de iyileşmeler olduğu bilinmektedir. Ayrıca sağlık göstergeleri bir ülkede bölgeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkını da ortaya koymaktadır. Çalışmada, sağlık göstergeleri kapsamında; sağlık personeli göstergeleri (uzman hekim, pratisyen hekim, diş hekimi, sağlık memuru, hemşire, ebe ve eczacı sayıları), hastane göstergeleri ve hastane yatak göstergeleri, (Sağlık Bakanlığı, üniversiteler, özel sağlık kurumları ve diğer sağlık kurumları bünyesinde bulunan hastanelere ait göstergeler), nedenlerine göre ölüm sayıları, bebek ölüm hızı ve yaşam süresi göstergeleri ele alınmıştır. Seçilen bölgelerin 2000-2015 dönemine ait sağlık göstergeleri incelenerek, elde edilen bulgular şu şekilde özetlemektedir.

2000 yılından 2016 yılına kadar Türkiye'de; hem toplam sağlık harcamalarda, hem de sağlık harcama kalemlerinin tamamında ciddi artışlar sağlandığı tespit edilmiştir. Söz konusu artışlar hem devlet harcamalarında, hem de özel sektör harcamalarında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla sağlık harcamaları göstergelerine göre yıllar itibariyle Türkiye'nin sağlık hizmetleri niceliksel olarak iyi bir seviyeye ulaştığı söylenebilir. 1999 – 2016 yıllarını kapsayan Türkiye'nin toplam sağlık harcamasının gayri safi yurtiçi hasılaya oranları incelendiğinde; 2001 – 2009 yılları arasında ciddi artış gösteren bu oran, son yıllarda 1999 yılındaki değerine kadar gerilemiştir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) üye ülkeler ortalamasında, sağlık harcamasının gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYH) oranı 2016 yılında %9'dur. Bu oran OECD'ye üye ülkelerden ABD'de 17,2; Almanya'da 11,3; Fransa'da 11 ve İngiltere'de 9,7 iken, Türkiye'de ise bu oran 2016 yılında %4,6 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla toplam sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı açısından Türkiye'nin ortalaması, OECD ortalamasının altında olduğu söylenebilir.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan uzman hekim ve pratisyen hekim sayıları incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibariyle uzman hekim ve pratisyen hekim sayılarında ciddi artışlar olduğu gözlenmiştir. Ağrı ilinin onbin kişi başına uzman hekim sayısı ve onbin kişi başına pratisyen hekim sayısı seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu, ancak onbin kişi başına pratisyen hekim sayısının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Uzman hekim ve pratisten hekim sayılarına asistan hekim sayılarının ilave edilmesiyle elde edilen Ağrı ilinin 2015 yılındaki onbin kişi başına toplam hekim sayısı, seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu görülmüştür.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan diş hekimi, sağlık memuru ve eczacı sayıları incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibariyle diş hekimi sayılarında dalgalı bir şekilde artış gözlenirken, Türkiye genelinde ise sürekli bir artışın olduğu görülmüştür. Sağlık memuru ve eczacı sayılarında ise seçilen bölgelerin ve illerin tamamında ciddi artışlar olduğu saptanmıştır. Ağrı ilinin onbin kişi başına diş hekimi, sağlık memuru ve eczacı sayıları ise, seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu tespit edilmiştir.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan hemşire sayıları ve ebe sayıları incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibariyle hemşire ve ebe sayılarında ciddi artışlar olduğu gözlenmiştir. Ağrı ilinin onbin kişi başına hemşire sayısı ve ebe sayısı, seçilen bütün düzeylerin ve illerin gerisinde olduğu görülmektedir. Doğurganlık oranının yüksek olduğu Ağrı'da ebe sayısının çok düşük olması, Ağrı'da ciddi sağlık sorunları olduğunun bir göstergesidir.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan Sağlık Bakanlığına bağlı hastane sayıları incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve illerin tamamında yıllar itibariyle Sağlık Bakanlığına bağlı hastane sayılarında ciddi artışların olmadığı gözlenmiştir. Ağrı'nın Sağlık Bakanlığına bağlı hastane sayısı 2000 yılında 7 iken, 2015 yılında bu sayının 8 olduğu görülmüştür. Söz konusu dönemde uygulanan sağlık politikaları gereği yeni hastaneler kurulmayıp, mevcut hastanelerin teknolojik donanımları modernize edilmiştir. Türkiye genelinde 2000 yılında 42 üniversiteye bağlı hastane varken, bu sayı 2015 yılında 70'e ulaşmıştır. 2009 yılında Kafkas Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde kurulan hastane ve Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi hastanesi ile birlikte, TRA bölgesinde iki adet üniversite hastanesi bulunmaktadır. Söz konusu dönemde mevcut üniversite hastaneleri, sağlık personeli ve teknolojik donanımlarla modernize edilmiştir. Sayın Cumhurbaşkanımızın talimatıyla 2017 yılından itibaren Ağrı'ya Tıp Fakültesi kurulması çalışmalarına başlanmıştır. Türkiye genelinde 2000 yılında 261 özel sağlık kurumu varken, bu sayı 2015 yılında 562'ye ulaşmıştır. 2005 yılından itibaren seçilen bölgelerde ve illerde az sayıda özel hastaneler kurulmaya başlanmıştır. İlk özel hastanenin 2006 yılında kurulduğu Ağrı'da, 2015 yılında iki adet özel hastane olduğu saptanmıştır. Diğer kamu sağlık kurumları sayısında; Türkiye genelinde 2000 yılından 20011 yılına kadar ciddi düşüş gözlenirken, yapılan yasal düzenlemelerle 2012 yılından sonra önemli artış sağlanmıştır. 2012 yılında TRA1 bölgesindeki Bayburt'un ve TRA2 bölgesindeki Iğdır'ın dışındaki illerin tamamında birer adet diğer kamu sağlık kurumu kurulmuştur. Ancak Ardahan'daki kurum 2015 yılında faaliyetine son vermiştir. 2000 – 2015 yıllarını kapsayan dönemde toplam hastane sayısı, seçilen bölgelerin tamamında artmıştır. Bayburt ve Ardahan dışında seçilen diğer illerde yıllar itibariyle toplam hastane sayılarında belirgin artışlar olduğu gözlenmiştir. Ağrı'nın toplam hastane sayısı 2000 yılında 7 iken, 2015 yılında 11 olduğu görülmüştür. Ağrı ilinin yüzbin kişi başına hastane sayısı, seçilen bütün düzeylerin ve Bayburt dışında seçilen illerin ortalamasının altında olduğu belirlenmiştir. Bayburt'un yüzbin kişi başına hastane sayısı ise 1,27 olarak tespit edilmiştir.

TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA1 ve bu bölgede bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri, TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2000 – 2015 yıllarını kapsayan Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerin yatak sayıları incelendiğinde, seçilen bölgelerin ve

illerin tamamında yıllar itibariyle Sağlık Bakanlığına bağlı hastane yatak sayılarında ciddi artış olduğu belirlenmiştir. Ağrı’da Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerin yatak sayısı 2000 yılında 240 iken, 2015 yılında 749 olduğu görülmüştür. Türkiye genelinde 2000 yılında 42 üniversite hastanesine ait 23.838 adet yatak varken, bu sayı 2015 yılında 38.361’e ulaşmıştır. 2009 yılında Kafkas Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde 100 yatakla kurulan hastanenin 2015 yılında yatak sayısı 264’e ulaşmıştır. Atatürk Üniversitesinin hastane yatak sayısı ile birlikte, TRA bölgesinde üniversite hastanelerinde toplam 1594 yatak bulunmaktadır. Türkiye genelinde 2000 yılında özel sağlık kurumlarında 12.162 adet yatak varken, bu sayı 2015 yılında 43.645’e ulaşmıştır. 2007 yılında özel hastane yatak sayısının 32 olduğu Ağrı’da, 2015 yılında bu sayının 65 olduğu görülmüştür. Diğer kamu sağlık kurumlarının yatak sayısında Türkiye genelinde 2000 yılından 2011 yılına kadar ciddi düşüş gözlenirken, yapılan yasal düzenleme nedeniyle 2012 yılından sonra diğer kamu sağlık kurumları sayısındaki artış, yatak sayısında da gözlenmiştir. 2012 yılında TRA1 bölgesindeki Bayburt’un ve TRA2 bölgesindeki Iğdır’ın dışındaki illerin tamamında birer adet diğer kamu sağlık kurumunun kurulmasıyla, sahip olunan yatak sayısı, 2015 yılında azalmıştır. Ardahan’daki kurum ise 2015 yılında faaliyetine son verdiği için, bu kapsamda yatak sayısı mevcut değildir. Seçilen bölgelerin tamamında 2000 – 2015 yıllarını kapsayan dönemde toplam hastane yatak sayıları artmıştır. Özel hastaneleri olmayan Bayburt ve Ardahan hariç, seçilen diğer illerde yıllar itibariyle toplam hastane yatak sayısında belirgin artışlar olduğu gözlenmiştir. Ağrı’da toplam hastane yatak sayısı 2000 yılında 240 iken, 2015 yılında 858 olduğu belirlenmiştir. Ağrı’da yüzbin kişi başına hastane yatak sayısı 2000 yılında 43 iken, 2015 yılında 157 olduğu görülmüştür. Ağrı ilinin yüzbin kişi başına hastane sayısı, seçilen bütün düzeylerin ve Iğdır dışında seçilen illerin ortalamasının altında olduğu görülmüş, Iğdır’ın yüzbin kişi başına hastane yatak sayısı ise 155 olarak tespit edilmiştir.

Sağlık göstergelerinden olan ölüm istatistikleri, sağlık hizmetlerinin başarısını göstermekle kalmayıp, hizmetlerin planlanmasında ve yeniden düzenlenmesinde de kullanılmaktadır. TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA2 ve bu bölgede bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin 2016 yılı için nedenlerine göre ölüm sayıları incelendiğinde, Ağrı ili için gerçekleşen rakamlar, TR, TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRA2 bölgelerine ait değerler ile paralellik göstermektedir. 2016 yılında Ağrı ilinde kayda geçen 1.718 ölüm vakasından, 542 ölüm vakasının nedenini “dolaşım sistemi hastalıkları” oluştururken, 70 ölüm vakasının nedeninin ise “endokrin” olduğu görülmüştür. Önümüzdeki yıllarda beklenen sorunlara hazırlıkların yapılması, yaşlılığa yönelik sağlık ve sosyal politikaların gözden geçirilip yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Aksi halde gerek bireysel beslenme yetersizlikleri gerekse ülkenin kötü sosyo-ekonomik şartları, özellikle yaşlıların yaşam beklentilerine olumsuz etkileri olacaktır.

Bir toplumun gelişmişlik düzeyi arttıkça, sağlık göstergelerinden olan bebek ölüm hızı düşmektedir. Kalkınma seviyesi yüksek olan ülkelerin tamamında bebek ölüm oranları, diğer ülkelerin ve dünya ortalamasının oldukça altındadır. Bu çalışmada ortalama aylık bebek ölüm hızının hesaplanmasında, ortalama aylık bebek ölüm sayısının ortalama aylık bebek doğum sayısına oranının 100 ile çarpımı kullanılmıştır. Ortalama aylık bebek ölüm hızı, Türkiye için 11,71; TRA için 19,42; TRA1 için 13,8 ve TRA2 için 25,41’dir. Ağrı ilinin ortalama aylık bebek ölüm hızı 33,56 ile, hem seçilen düzeylerin değerlerinden hem de TRA2 bölgesinde bulunan diğer illerin değerlerinden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ancak ortalama aylık bebek ölüm hızının en düşük olduğu il 4,9 ile Erzincan’dır. Yani seçilen bölgeler içinde bebek sağlığı açısından sağlık hizmetinin en iyi olduğu il Erzincan iken, Türkiye’nin en yüksek doğum hızına sahip olan Ağrı ili bu konuda en kötü durumdadır. Düşük gelirden dolayı sağlık hizmetlerine ulaşamama veya zamanında ulaşamama durumu, bebek ölüm oranı üzerinde doğrudan etki etmektedir. Düşük gelirden dolayı hem annenin hem de bebeğin yetersiz beslenmesi ya da dengersiz beslenmesinin çeşitli hastalıklara ve ölümlere yol açması düşük gelirin dolaylı etkisi olarak sayılabilir. Yine düşük gelirden dolayı konut şartlarının asgari standartlardan uzak olması sonucu sağlıksız içme suyu, hava kirliliği ve yüksek nem oranı, sağlıksız tuvaletler ve kötü ısınma şartları da dolaylı etkilerden sayılabilir.

Ortalama yaşam beklentisi ve sağlık hizmetleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak önemlidir. Ağrı ili ortalama yaşam süresi açısından seçilen iller arasında son sırada yer almaktadır. Kadın ve erkek arasındaki yaşam beklentisinin seçilen tüm bölgelerde kadınlar lehinde olmasını başka

çalışmalara havale ederek, sunulan sağlık hizmetlerin ortalama yaşam beklentisi üzerinde etkisinin açıklanmasına katkı sağlayabileceğini söyleyebiliriz.

Çalışmadan elde edilen tüm bu sonuçlar, seçilen dönemde Ağrı ilinin, TR, TRA, TRA1 ve TRA2 düzeyler içerisinde sağlık hizmetlerinden en az yararlanan il olduğunu ortaya koymaktadır. Politika yapıcılarının Ağrı ilinin sağlık göstergeleri açısından mevcut durumun iyileştirilmesine yönelik politikalar üretmeleri önerilmektedir. Hekimlerin güvenlik endişeleri, özellikle devlet hastanelerindeki tıbbi cihaz ve malzeme eksikliği, yeterince steril ortamın olmaması, birinci derece sağlık kurumlarının yeterince aktif kullanılmaması, sağlık personeli yetersizliği gibi öncelikli sorunların çözülmesi ivedilik kazanmaktadır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi bünyesinde kurulacak olan Tıp Fakültesi, uzun vadede Ağrı'ya ve bölge insanlarına sunacağı hizmetlerle, bölgenin yılların birikimi olan sağlık problemlerine çözümler sunacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKLAR

- Akın, C.S. (2007). “Sağlık ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye’de Sağlık Sektörü Harcamaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksaraylı, M., Kıdak, L.B. ve Güneş, M. (2009). “Sağlık İşletmelerinde Yatak Kullanım Etkinliğinin Benzetim Yoluyla Optimizasyonu: Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1–22.
- Braun, D. ve Fabrizio, G. (2011). **The diffusion of health care reforms in OECD Countries**, http://www.unil.ch/webdav/site/iepi/users/epibiri1/public/projet_sante.pdf, Erişim Tarihi: 22.06.2011.
- Culyer, A.J. ve Newhouse, J.P. (2000). **Introduction: The State and Scope of Health Economics**, *Handbook of Health Economics (1A)*, Amsterdam, The Netherlands: Elsevier Science B.V.
- Çelebi, K. ve Cura, S. (2013). “Etkinlik Göstergeleri Açısından Sağlık Sistemleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz,” *Maliye Dergisi*, 164 (Ocak-Haziran): 47-67.
- Daştan, İ. ve Çetinkaya, V. (2015). “OECD Ülkeleri ve Türkiye’nin Sağlık Sistemleri, Sağlık Harcamaları ve Sağlık Göstergeleri Karşılaştırması”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2015/1, 104-134.
- Karabulut, K ve Emsen, Ö.S. (2003). “Doğu Anadolu Bölgesinde Sağlık Sektörü ve Bir Model Önerisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 19-30.
- Karabulut, K. (1999). “Sağlık Harcamaları ve Göstergelerinin Karşılaştırılması”, *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 139-152.
- Kavuncubaşı, Ş. (2000). **Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi**. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Kuluöztürk, S. (2014). “Sağlık Çalışanlarında Memnuniyet”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mandıracıoğlu, A. (2010). “Dünyada ve Türkiye’de Yaşlıların Demografik Özellikleri”, *Ege Tıp Dergisi*, 49(3), 39-45.
- OECD (2008). **OECD Reviews of Health Systems-Turkey: The Performance of the Turkish Health System and its Determinants**, [http://www.oecd.org/document/60/0,3746,en_2649_33929_42235452_1_1_1_1,00.html] (Erişim Tarihi: 10.01.2014).
- Özgen H. (2001). **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Adana: Nobel Kitabevi.
- Pekten, Ali (2006). “Genel Sağlık Sigortası Sistemi ve Getirdiği Yenilikler”, *Sayıştay Dergisi*, 61:119-138.
- Sargutan, E. (2006). **Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- Songur, C. (2016). “Sağlık Göstergelerine Göre Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Ülkelerinin Kümeleme Analizi”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 6(1), 1997-224.
- Şahinöz, T., Şahinöz, S. ve Eker, H.H. (2012). “2000 -2009 Yılları Arasında Gümüşhane İlinde Gerçekleşen Ölümün Epidemiyolojik Yönden İncelenmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1) 19-27.
- Şişman, M. (2007). **Örgütler ve kültürler**, 2. Baskı, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2016). **Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2015**, Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü Yayın No: SB-SAGEM-2016/1.
- TÜİK, (2017). **Basın Odası Haberleri**, Sayı: 61/2017, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://tuik.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 25.12.2017).
- TÜİK, (2017). **Bölgesel İstatistikler**, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/>, (Erişim Tarihi: 25.12.2017)
- World Health Organization (2015), **2015 Global Reference List of 100 Core Health Indicators**, USA.
- Yiğit, V. (2017). “Hastanelerde Yatak Kullanım Etkinliğinin Pabón Lasso Modeli İle Analizi”, *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(1), 164–174.

EKONOMİK BÜYÜME BAĞLAMINDA AĞRI İLİNİN ULUSAL HESAPLAR PROFİLİ: NOMİNAL VE REEL GÖSTERGELER ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME (1987-2016)

*Kerem KARABULUT**

Ömer YALÇINKAYA†

Özet

Bu çalışmada, Türkiye'nin Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ve refah düzeyi açısından 1987-2016 dönemindeki mevcut durumunun incelenmesi ve düzeyler içerisindeki konumunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada, 1987-2016 döneminde Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumu ve Türkiye (TR), Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzurum, Bayburt, Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır), Erzurum, Erzurum ve Bayburt (TRA1) ve Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır (TRA2) düzeyleri içerisindeki konumu nominal ve reel çeşitli ulusal hesap göstergeleri üzerinden incelenmektedir. Çalışma sonucunda, inceleme döneminde Ağrı ilinin nominal ve reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ölçülen ekonomik büyüme performansının ve refah düzeyinin sürekli olmasa da bir gelişim trendi içerisinde olduğu ve Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunun, nispeten durağan bir süreç izlediği belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada, örneklem döneminde Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumunun ve TR içerisindeki konumunun; TRA ve TRA1 düzey ortalamalarının gerisinde kaldığı, TRA2 alt düzeyinde bulunan ve coğrafik-ekonomik açıdan görece benzer olduğu il ortalamalarından ise daha iyi bir görünüme sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar politika yapıcıları tarafından, TRA2 düzeylerindeki illerin ekonomik büyüme performansları ile refah düzeyleri açısından mevcut durumlarının ve TR ile TRA içerisindeki konumlarının iyileştirilebilmesine yönelik bölgesel ekonomi politikalarının geliştirilmesinin gerekliliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Nominal ve Reel Ulusal Hesap Göstergeleri, Ağrı İli.

1. GİRİŞ

İktisadi düşüncenin evriminde ve birbirini izleyen iktisadi ekollerin her birinde önemli bir yer tutan ekonomik büyüme kavramı, iktisadi hayatın hemen her döneminde en çok tartışılan ve araştırılan konuları arasında bulunmaktadır. Bu doğrultuda, geçmişten günümüze ekonomik büyümenin sağlanması gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun hemen her ülkenin üzerinde önemle durduğu ve ekonomi idareleri tarafından yakalanmaya çalışılan temel makroekonomik hedeflerin başında gelmektedir (Yalçinkaya ve Kaya, 2017:12).

En genel ifadesiyle ekonomik büyüme, bir ekonomin ulusal gelir (hâsıla) düzeyinde, bir önceki döneme göre meydana gelen nispi artışları belirtmekte ve belli bir zaman dilimi içerisinde (genellikle bir yılda) mal ve hizmet (çıktı) üretme kapasitesindeki artışları göstermektedir (Hanson, 1986: 117; Eğilmez, 2010: 194). Bu yönüyle, bir ekonomide mal ve hizmet biçimindeki çıktılar daha fazla üretildiği sürece (fiyat artışlarından bağımsız olarak) ulusal gelir (hâsıla) düzeyi artmış olmakta ve dolayısıyla ekonomik büyüme de gerçekleşmiş olmaktadır. Bu kapsamda ekonomik büyüme, bir ülke ekonomisinin üretim ölçeğinin ve potansiyelinin genişlemesiyle ya da daha üretken kullanılmasıyla (üretim faktörlerinin miktarlarındaki ve/veya üretkenliklerindeki artışlarla) gerçekleşebilmekte ve üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kayması durumlarını belirtmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 208). Üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kayması ve böylece bir ülke ekonomisinin ekonomik açıdan büyümesi iki şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan birincisi, kısa dönemli iş çevrimlerine dayanmakta ve eksik istihdamdaki ekonominin bu durumundan çıkışı sırasındaki üretim artışlarıyla meydana gelmektedir. İkincisi ise tam istihdam koşulları veriyken, orta ve uzun dönemde mevcut

*Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kerem@atauni.edu.tr/kkarabulut@agri.edu.tr.

†Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, oyalcinkaya@agri.edu.tr

üretim düzeyine yeni faktörlerin ilave edilmesiyle ve/veya teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkmaktadır (Küçüker, 2003: 4).

Bu yönüyle ekonomik büyüme, makroekonomik anlamda piyasanın daha çok arz boyutunu ilgilendiren bir kavram olmakta ve bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya ve/veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına yol açan unsurlar, iktisadi büyüme kuramları çerçevesinde açıklanmaktadır. İktisadi büyüme kuramları ise üretim olanakları eğrisinin dışarıya ve/veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kayması, uzun vadede potansiyel hâsıla ve/veya genel üretim ölçeğindeki büyümenin hangi faktörler tarafından belirlendiği, bunların iktisadi büyümeyi nasıl sağladıkları ve büyüme açısından hangilerinin daha önemli olduğu vb. gibi sorularla ilgilenmektedirler (Kibritçioğlu, 1998: 208). Bu yönüyle, orta-uzun dönemde ekonomik büyümeyi belirleyen faktör birikimindeki ve/veya üretkenliğindeki artışların altında yatan ekonomik nedenlerin tespit edilmesi, modellenmesi ve bunlardan iktisat politikası sonuçlarının türetilmesi, iktisadi büyüme teorilerinin temel uğraş alanlarını oluşturmaktadır (Küçüker, 2003: 4).

Bununla birlikte, orta-uzun dönemdeki ekonomik büyüme sürecini sadece faktör birikimindeki artışlarla açıklamaya çalışan Klasik ve Keynesyen büyüme teorilerinin ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarını açıklamakta yetersiz kalması, teknolojideki gelişmelerin dışsal ve sabit olduğunu varsayan Neo-Klasik büyüme teorilerinin öngörülerinin de gerçekleşmemesi yeni büyüme modellerinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamaktadır. İçsel büyüme modelleri olarak da adlandırılan bu yeni büyüme teorileriyle birlikte, orta-uzun dönemde ülkeler arasındaki ekonomik büyüme ve gelişmişlik (gelir) düzeyi farklılıkları faktör birikimindeki artışların yanı sıra faktör üretkenliğindeki artışlarla da açıklanmaya çalışılmaktadır (Berber, 2011: 143). İçsel büyüme teorilerinde “bazı ülkelerin neden zengin bazı ülkelerin neden yoksul olduğu” ile ülkeler arasındaki koşullu/koşulsuz yakınsamanın nasıl gerçekleşebileceği sorularına yanıt aranmakta ve faktör birikimindeki ve/veya üretkenliğindeki artışların temel açıklayıcılarının neler olduğu belirlenmeye çalışılmaktadır.

İçsel büyüme teorileriyle birlikte 1980’lerin ikinci yarısından itibaren gelişim gösteren modern büyüme modellerinde ve büyüme literatüründe ağırlığı giderek artan teorik ve ampirik çalışmalarda; fiziki-beşeri sermaye birikiminde, teknolojik gelişme düzeyinde, para ve maliye politikalarında, makroekonomik yapıda, demografik, kültürel ve coğrafi etkenlerde, gelir dağılımında, kurumsal yapıda, ticaretin dışa açıklık derecesinde, finansal gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar vb. gibi çeşitli faktörler ülkeler arasındaki ekonomik büyüme ve gelir düzeyi farklılıklarının temel açıklayıcıları olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla yaklaşık iki yüzyıla dayanan iktisadi büyüme literatürünün günümüzde ulaştığı noktada, ekonomik büyüme süreci orta-uzun dönemde bir yandan bu faktörlerin kendi aralarındaki karşılıklı dinamik etkileşimlere diğer yandan da bu faktörler ile ekonomik büyüme arasındaki dolaysız ilişkilere dayandırılarak açıklanmaktadır (Küçüker, 2003: 6-8).

Bu kapsamda, çalışmada Türkiye’nin (TR) Kuzeydoğu Anadolu (TRA) bölgesinde bulunan Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ve refah düzeyi açısından 1987-2016 dönemindeki mevcut durumunun incelenmesi ve TR ile TRA alt düzeyleri içerisindeki konumunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada, 1987-2016 döneminde Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumu ve Türkiye (TR), Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır), Erzurum, Erzincan ve Bayburt (TRA1) ve Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır (TRA2) düzeyleri içerisindeki konumu nominal ve reel çeşitli ulusal hesap göstergeleri üzerinden incelenmektedir. Bu yönüyle çalışmada, Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ve refah düzeyi açısından mevcut durumunun ortaya konulması ve Türkiye geneli ile Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki konumunun karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi tasarlanmaktadır.

Girişi takip eden ikinci bölümde, ekonomik büyümenin ve ekonomik büyüme performansının ölçülmesine yönelik çeşitli göstergeler ile hesaplama yöntemleri kısaca açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde, TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin 1987-2016 dönemindeki ekonomik büyüme performansları nominal ve reel çeşitli ulusal hesap göstergeleri üzerinden karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ortaya konulmaktadır. Çalışma Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı açısından 1987-2016 dönemindeki mevcut durumunun TR, TRA, TRA1 ve TRA2 düzeyleriyle karşılaştırıldığı ve genel değerlendirmelerin sunulduğu dördüncü bölümle tamamlanmaktadır.

2. EKONOMİK BÜYÜMENİN ÖLÇÜLMESİ

Ekonomik büyümenin inceleme alanı, ekonomideki toplam mal ve hizmet üretimi ve bunun değişim süreci olduğundan, yakından ilişkili olduğu temel kavramlar Nominal ve Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) olmaktadır. Nominal GSYİH, bir ekonominin sınırları içerisinde belirli bir dönemde (üç ay veya genellikle bir yıl içerisinde) üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin üretildikleri dönemin piyasa fiyatları üzerinden değerleri toplamını göstermektedir. Reel GSYİH ise bir ekonominin sınırları içerisinde belirli bir dönemde (üç ay veya genellikle bir yıl içerisinde) üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin temel bir dönemin (cari dönemde fiyatlar genel düzeyindeki artışların-enflasyonun etkisini ortadan kaldıracak) piyasa fiyatları üzerinden değerleri toplamını belirtmektedir (Ünsal, 2017: 5-14).

Nominal ve Reel GSYİH değerlerinin bu şekilde piyasa değerleri üzerinden hesaplanmasına toplam üretim yaklaşımı adı verilirken, Nominal ve Reel GSYİH değerleri toplam harcama ve toplam gelir yaklaşımlarıyla da ölçülebilmektedir. GSYİH değerleri toplam üretim yaklaşımında, ekonominin tüm sektörlerindeki firmaların piyasa değerlerinin ya da katma değerlerinin toplanmasıyla, toplam harcama yaklaşımında ekonomideki tüm alıcıların üretilen çıktılarını satın almak için yaptıkları harcamalarının toplanmasıyla ve toplam gelir yaklaşımında ise üretim faktörleri sahiplerinin üretim sürecinde elde ettikleri gelirlerin (ücret, rant, kâr ve faiz) toplanmasıyla hesaplanmaktadır. Üç yöntemle göre de hesaplanan GSYİH değerleri, ekonomideki belirli bir dönemdeki gelir ve harcama akımlarının birbirine denk olması nedeniyle istatistiksel farklar bir kenara bırakıldığında birbirine eşit olmaktadır (Berber ve Bocutoğlu, 2010:21-30). Bununla birlikte, ekonomik büyüme ile GSYİH ilişkisi analiz edilirken, Nominal GSYİH ile Reel GSYİH arasındaki, Reel GSYİH düzey değerleri ile büyüme hızları arasındaki ve Reel GSYİH ile kişi başına düşen Reel GSYİH değerleri arasındaki ayrımların dikkate alınması gerekmektedir.

Nominal GSYİH ile reel GSYİH değerleri arasındaki ayrımı şu şekilde açıklamak mümkün olmaktadır: Nominal GSYİH, bir ekonomideki nihai mal ve hizmet biçimindeki toplam çıktının (Q) üretildiği cari dönemin piyasa fiyatlarıyla (P) çarpılmasıyla oluşan piyasa değerlerinin (Q*P) toplanmasıyla hesaplanmaktadır. Buna karşılık, Reel GSYİH ise bir ekonomideki nihai mal ve hizmet biçimindeki toplam çıktının (Q) temel olarak belirli bir dönemin piyasa fiyatlarıyla (P_t) çarpılmasıyla oluşan piyasa değerlerinin (Q*P_t) toplanmasıyla hesaplanmaktadır. Bu açıdan hesaplanan Nominal GSYİH değerleri, cari dönemdeki enflasyon nedeniyle piyasa fiyatlarında meydana gelen artışları içerirken, Reel GSYİH değerleri, cari dönemdeki enflasyon nedeniyle piyasa fiyatlarında meydana gelen artışlardan arındırılmış olmaktadır. Diğer bir deyişle, Nominal ve Reel GSYİH değerleri arasındaki farklılık, bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet biçimindeki toplam çıktının cari dönemdeki enflasyon nedeniyle piyasa değerlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, hesaplanan Nominal GSYİH değerleri bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarlarındaki ve fiyatlarındaki değişimleri birlikte gösterirken, piyasa fiyatlarında meydana gelen değişimler sabit olduğundan Reel GSYİH değerleri sadece bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarlarındaki değişimleri belirtmektedir. Bu nedenle, ekonomik büyüme analizlerinde üretim miktarlarındaki ve fiyatlardaki değişimleri birlikte gösteren Nominal GSYİH değerleri yerine sadece üretim miktarlarındaki değişimleri gösteren Reel GSYİH değerleri esas alınmaktadır (Ünsal, 2016: 3-5).

Reel GSYİH düzey değerleri ile Reel GSYİH büyüme hızları arasındaki ayrım ise bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarlarındaki değişimlerin nasıl ölçüldüğüyle ilişki olmaktadır. Bu açıdan Reel GSYİH büyüme hızları, bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarlarındaki değişimleri gösteren Reel GSYİH düzey değerlerinde meydana gelen değişimleri yüzde cinsinden hesaplamaktadır. Reel GSYİH büyüme hızları, ulaşılmak istenilen amaçlara göre kısa dönemli (dönemlik) veya uzun dönemli (ortalama) olmak üzere genellikle iki farklı şekilde ölçülebilmektedir. Kısa dönemli ekonomik büyüme hızlarında, bir ekonomide belli bir dönemde (üç ayda veya genellikle bir yılda) Reel GSYİH düzey değerlerinde meydana gelen değişimler yüzde cinsinden ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle, bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin bir önceki döneme göre yüzde kaç

oranında değiştiğini göstermektedir. Bu yaklaşıma gore, herhangi bir donem için kısa donemli ekonomik buyume hızı Eşitlik 1’deki denklem yardımıyla aşağıdaki gibi hesaplanabilmektedir:

$$g_t = \frac{Reel\ GSY\dot{I}H_t - Reel\ GSY\dot{I}H_{t-1}}{Reel\ GSY\dot{I}H_{t-1}} \times 100 \quad (1)$$

Burada, (g_t) terimi belli bir (t) donemindeki ekonomik buyume hızını, ($Reel\ GSY\dot{I}H_t$) terimi (t) donemindeki Reel GSYİH duzey değerlerini ve ($Reel\ GSY\dot{I}H_{t-1}$) terimi ise bir oncedeki donemdeki ($t - 1$) Reel GSYİH duzey değerlerini gostermektedir. Bu yonemle hesaplanan ekonomik buyume hızının pozitif değerler alması durumunda, ekonomide (t) donemindeki retim miktarının ($t - 1$) donemine gore artığını gostermekte ve boyulece ekonomik buyumenin gerçekleştiği anlamına gelmektedir.

Uzun donemli ekonomik buyume hızlarında ise bir ekonominin Reel GSYİH duzey değerlerinde meydana gelen değişimler, birden çok donemi kapsayacak şekilde ortalamalar cinsinden hesaplanmaktadır. Ortalama ekonomik buyume hızı olarak da adlandırılan bu yonemde buyume hızı formulu, logaritmik formda birden çok donemi kapsayacak şekilde Eşitlik 2’deki gibi duzenlenmektedir:

$$g = \left(\frac{Donem\ Sonundaki\ Reel\ GSY\dot{I}H\ Duzey\ Değerleri}{Donem\ Başındaki\ Reel\ GSY\dot{I}H\ Duzey\ Değerleri} \right)^{1/n} - 1 \quad (2)$$

Burada, (n) terimi donem sonundaki ve başındaki Reel GSYİH duzey değerleri arasında geçen donem sayısını gostermektedir. Bu yonemle hesaplanan ekonomik buyume hızları Reel GSYİH duzey değerlerinin iki donem arasında ortalama olarak ne lude değiştiğini belirtmekte ve iki donem arasında retim miktarında meydana gelen değişimleri ortalama olarak gostermektedir (Berber, 2017: 18-19).

Bu yonemlerle hesaplanan kısa ve uzun donemli ekonomik buyume hızlarına brut buyume hızları adı verilmekte ve brut buyume hızları, Reel GSYİH’nin niceliksel artışlarıyla ilgili olduğundan ekonominin retim gucunu veya retim gucundeki artışları gostermektedir. Bu yonule brut buyume hızları toplumun refah duzeyi hakkında bilgi vermemekte ve toplumun refah duzeyi Reel GSYİH’nin niteliksel artışlarıyla ilgili olan net buyume hızlarıyla luilmektedir. Net buyume hızları, brut buyume hızlarından nufus artış hızlarının çıkarılmasıyla hesaplanmakta ve boyulece Reel GSYİH ile kişi başına duşen Reel GSYİH değerleri arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır. Nitekim bir ulke ekonomisindeki retim artışları aynı oranda toplum refahına yansımamakta, retim artış sureci yaşarken nufus artış hızına bağlı olarak; toplum refahının artması, sabit kalması veya azalması mumkun olabilmektedir. Bu kapsamda, retim artış sureci yaşarken nufus artış hızına bağlı olarak; brut buyume hızının nufus artış hızından buyuk olması durumunda toplumun refah duzeyi artmakta, brut buyume hızının nufus artış hızına eşit olması durumunda toplumun refah duzeyi sabit kalmakta veya brut buyume hızının nufus artış hızından kuuk olması durumunda toplumun refah duzeyi azalmaktadır (Berber, 2011: 17-19). Tum bunlar dikkate alındığında; Nominal GSYİH’ye kıyasla reel GSYİH, Reel GSYİH duzey değerlerine kıyasla Reel GSYİH buyume hızları ve Reel GSYİH duzey değerleri/buyume hızlarına kıyasla kişi başına duşen Reel GSYİH duzey değerleri/buyume hızları bir ekonominin ekonomik buyume performansını/refah duzeyini lmede daha anlamlı gostergeler olmaktadır.

3. AğRI İLİNİN NOMİNAL VE REEL ULUSAL HESAP GOSTERGELERİ AÇISINDAN PROFİLİ

Turkiye’deki duzeylerin (bolgelerin ve illerin) ekonomik buyume performansı ve dolayısıyla refah duzeyi (gelir seviyesi) açısından gelişim sureci tekduze olmayıp, Turkiye’nin doğu ve batı duzeyleri arasında onemli farklılıklar gostermektedir. Nitekim nominal ve reel ulusal hesap gosterge değerleri batı duzeylerinde Turkiye ortalamasının zerine çıkarken, doğu duzeylerinde genellikle Turkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Turkiye’nin doğu ve batı duzeyleri arasında ekonomik buyume performansı ile refah duzeyi açısından ortaya çıkan bu farklılıklar, sosyal ve ekonomik başlıklar altında toplanabilecek birtakım olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir (Karaca, 2004:1-2). Bu kapsamda, Turkiye’deki duzeylerin ekonomik buyume performansları ve refah duzeyleri açısından mevcut durumlarının incelenmesi, Turkiye genelindeki ve bolge içerisindeki

konumlarının belirlenmesi, politika yapıcılar tarafından düzeyler arasındaki gelir eşitsizlikleri ile sosyal ve ekonomik sorunları giderilebilecek yönde politikaların tasarlanmasında başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Bu noktadan hareketle çalışmada, Türkiye'nin (TR) Kuzeydoğu Anadolu (TRA) bölgesinde bulunan Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ve refah düzeyi açısından 1987-2016 dönemindeki mevcut durumunun incelenmesi ve TR ile TRA alt düzeyleri içerisindeki konumunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada, 1987-2016 döneminde Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumu ve Türkiye (TR), Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır), Erzurum, Erzincan ve Bayburt (TRA1) ve Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır (TRA2) düzeyleri içerisindeki konumu nominal ve reel çeşitli ulusal hesap göstergeleri üzerinden incelenmektedir. Bu bölümde ilk olarak Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumu ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumu, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından 1987-2016 dönemi için derlenen çeşitli nominal ulusal hesap göstergeleri üzerinden incelenmektedir. Akabinde, Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumu ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumu, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) çalışmalarından 1992-2016 dönemi için derlenen çeşitli reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ortaya konulmaktadır.

3.1. Nominal Ulusal Hesap Göstergeleri

Bu bölümde Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumu ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumu, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından 1987-2016 dönemi için derlenen çeşitli nominal ulusal hesap göstergeleri üzerinden araştırılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, Ağrı ilinin nominal ulusal hesap göstergeleri açısından mevcut profili ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumu, öncelikle Ortalama ve Toplam Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) değerleri üzerinden değerlendirilmektedir. Daha sonra, Ağrı ilinin nominal ulusal hesap göstergeleri açısından mevcut profili ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumu, Kişi Başına Düşen (KB) Ortalama Nominal GSYİH değerleri üzerinden incelenmektedir. Çalışmada, Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumunu ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunu belirten bu nominal ulusal hesap göstergelerinin 1987-2016 döneminde aldığı değerler aşağıdaki tablo ve şekillerde sunulmaktadır.

Tablo 1: Düzeylerin Ortalama Nominal GSYİH Değerleri ve Payları (1987-2001)

Düzye	TR		TRA		TRA1		TRA2		Ağrı	
	NGSYİH	Pay (%)	NGSYİH	Pay (%)	NGSYİH	Pay (%)	NGSYİH	Pay (%)	NGSYİH	Pay (%)
1987	85.638	100	321	0.37	425	0.50	217	0.25	135	0.16
1988	90.495	100	327	0.36	427	0.47	226	0.25	155	0.17
1989	106.123	100	367	0.35	489	0.46	244	0.23	170	0.16
1990	149.195	100	461	0.31	502	0.34	399	0.27	261	0.17
1991	149.156	100	465	0.31	519	0.35	384	0.26	258	0.17
1992	156.656	100	473	0.30	540	0.34	374	0.24	278	0.18
1993	177.332	100	392	0.22	605	0.34	232	0.13	295	0.17
1994	131.639	100	285	0.22	437	0.33	171	0.13	228	0.17
1995	168.080	100	363	0.22	548	0.33	224	0.13	296	0.18
1996	181.077	100	371	0.20	559	0.31	229	0.13	296	0.16
1997	188.735	100	402	0.21	610	0.32	245	0.13	345	0.18
1998	201.561	100	453	0.22	673	0.33	288	0.14	387	0.19
1999	183.214	100	441	0.24	645	0.35	288	0.16	414	0.23
2000	198.389	100	446	0.22	658	0.33	286	0.14	433	0.22
2001	147.285	100	331	0.22	490	0.33	211	0.14	304	0.21

Not: Tabloda Nominal GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının 1987-2001 dönemi aralığında verilmesinde, bu kapsamdaki verilerin ilgili veri tabanından bu tarih aralığında temin edilebilmesi ve TÜİK tarafından 2001 yılı sonrasında türetilmemesi etkili olmuştur. Düzeylerin Ortalama Nominal GSYİH verileri, TÜİK veri tabanından dolar birimi (USD) olarak ve yüz binde (000.000) cinsinden alınan değerlerini göstermektedir. TR düzeyinin Ortalama Nominal

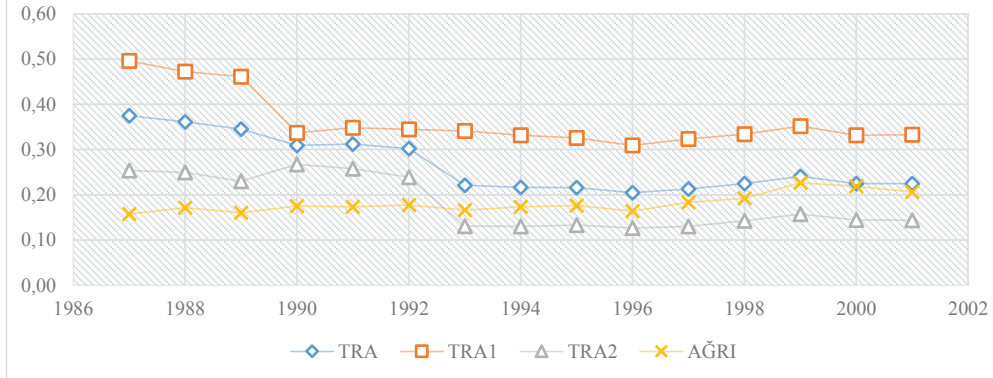
GSYİH değerleri, bu düzeydeki illerin Nominal GSYİH değerlerinin toplamını göstermektedir. Buna karşılık TRA, TRA1 ve TRA2 şeklindeki düzeylerin Ortalama Nominal GSYİH değerleri ise bu düzeylerdeki iller için TÜİK veri tabanından alınan verilerin aritmetik ortalamalarının kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Ortalama Nominal GSYİH değerleri açısından % payları, yazarlar tarafından TR düzeyine göre hesaplanmaktadır.

Kaynak: TÜİK.

Düzeylerin Ortalama Nominal GSYİH değerlerini ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarını gösteren Tablo 1 incelendiğinde, Ağrı ilinin Nominal GSYİH değerleri ile bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının; 1987-2001 dönemi boyunca TR, TRA ve TRA1 düzey ortalamalarının genellikle altında kaldığı ve TRA2 düzey ortalamasının ise üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bu sonuçlar, 1987-2001 dönem aralığında Ağrı ilinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin cari yılın piyasa fiyatları üzerinden hesaplanan piyasa değerlerinin, diğer bir deyişle fiyat artışlarını içeren nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin TR, TRA ve TRA1 düzey ortalamalarının genellikle altında kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte sonuçlar Ağrı ilinin fiyat artışlarını içeren nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin, 1987-2001 dönemi boyunca sadece (Ağrı, Ardahan, Kars ve Iğdır illerinin ortalamasından oluşan) TRA2 düzeyinin üzerinde kaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Ağrı ilinin fiyat artışlarını da kapsayan nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin ve potansiyelinin, sadece TRA2 alt düzeyinde bulunan ve görece benzer coğrafik ve ekonomik özelliklere sahip olan il ortalamalarından daha iyi bir konumda olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1'in ifade ettiklerini görselleştirmek üzere TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı biçimindeki düzeylerin Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin TR içerisindeki % paylarının 1987-2001 dönemindeki gelişim seyri Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1: Düzeylerin Ortalama Nominal GSYİH Değerlerinin TR İçerisindeki Payları (1987-2001)

Not: TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin TR içerisindeki paylarının (%) hesaplanma yöntemi ile diğer hususlar hakkında Tablo 1'deki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TÜİK.

Şekil 1 incelendiğinde, düzeylerin Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin TR içerisindeki % paylarının 1987-2001 döneminin tümünde en yüksek değerlerini TRA düzeyinin aksine TRA1 düzeyinde aldığı görülmektedir. Bu durum, TRA2 düzeyindeki illerin Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin düşüklüğünden ve bu düşüklüğün TRA ortalamasını aşağıya doğru çekmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, düzeylerin Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin TR içerisindeki % paylarının en düşük değerlerini ise 1987-1992 döneminde Ağrı ilinde ve 1993-2001 döneminde TRA2 düzeyinde aldığı izlenmektedir. Bu sonuçlar, Tablo 1'de olduğu gibi Ağrı ilinin fiyat artışlarını kapsayan nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin, 1993 yılından itibaren coğrafik ve ekonomik açıdan nispeten benzer özelliklere sahip olduğu TRA2 alt düzeyindeki il ortalamalarından daha iyi olduğuna işaret etmektedir.

Düzeylerin Nominal GSYİH değerlerinin ve TR içerisindeki paylarının ortalamalar cinsinden verilmesinin ardından, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin ülke ve bölge açısından konumlarını daha açık bir şekilde ortaya koyabilen Toplam Nominal GSYİH değerleri ve TR içerisindeki payları Tablo 2 ve Şekil 2'de sunulmaktadır.

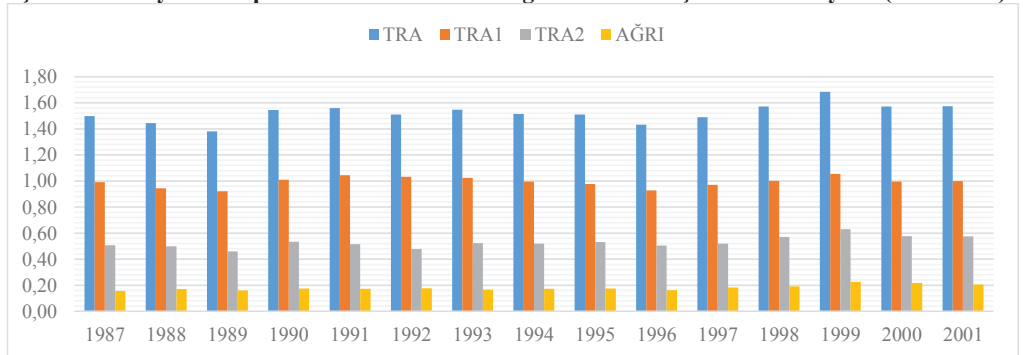
Tablo 2: Düzeylerin Toplam Nominal GSYİH Değerleri ve Payları (1987-2001)

Düzyey	TR		TRA		TRA1		TRA2		Ağrı	
	NGSYİH	Pay (%)	NGSYİH	Pay (%)	NGSYİH	Pay (%)	NGSYİH	Pay (%)	NGSYİH	Pay (%)
1987	85.638	100	1283	1.50	849	0.99	434	0.51	135	0.16
1988	90.495	100	1306	1.44	855	0.94	452	0.50	155	0.17
1989	106.123	100	1466	1.38	978	0.92	488	0.46	170	0.16
1990	149.195	100	2304	1.54	1507	1.01	797	0.53	261	0.17
1991	149.156	100	2326	1.56	1557	1.04	769	0.52	258	0.17
1992	156.656	100	2367	1.51	1619	1.03	748	0.48	278	0.18
1993	177.332	100	2742	1.55	1815	1.02	927	0.52	295	0.17
1994	131.639	100	1994	1.51	1310	0.99	684	0.52	228	0.17
1995	168.080	100	2538	1.51	1643	0.98	895	0.53	296	0.18
1996	181.077	100	2594	1.43	1678	0.93	916	0.51	296	0.16
1997	188.735	100	2812	1.49	1831	0.97	981	0.52	345	0.18
1998	201.561	100	3170	1.57	2019	1.00	1150	0.57	387	0.19
1999	183.214	100	3087	1.68	1934	1.06	1153	0.63	414	0.23
2000	198.389	100	3119	1.57	1975	1.00	1144	0.58	433	0.22
2001	147.285	100	2317	1.57	1471	1.00	845	0.57	304	0.21

Not: Tabloda Nominal GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının 1987-2001 dönemi aralığında verilmesinde, bu kapsamdaki verilerin ilgili veri tabanından bu tarih aralığında temin edilebilmesi ve TÜİK tarafından 2001 yılı sonrasında türetilmemesi etkili olmuştur. Düzeylerin Toplam Nominal GSYİH verileri, TÜİK veri tabanından Dolar birimi (USD) olarak ve yüz binde (000.000) cinsinden alınan değerlerini göstermektedir. TR, TRA, TRA1 ve TRA2 şeklindeki düzeylerin Toplam Nominal GSYİH değerleri, bu düzeylerdeki iller için TÜİK veri tabanından alınan verilerin toplamlarının kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Toplam Nominal GSYİH değerleri açısından % payları, yazarlar tarafından TR düzeyine göre hesaplanmaktadır.

Kaynak: TÜİK.

Bu kapsamda Tablo 2 incelendiğinde, tüm düzeylerin Toplam Nominal GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının, 1987-2001 döneminde kesikli de olsa bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 2 incelendiğinde, 1987-2001 döneminde düzeylerin Toplam Nominal GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının, beklenildiği gibi toplam nüfus ve ekonomik büyüklükleriyle orantılı olacak şekilde Türkiye genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı görülmektedir. Tablo 2'nin ortaya koyduklarını görselleştirmek üzere TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Toplam Nominal GSYİH değerlerinin TR içerisindeki % paylarının 1987-2001 dönemindeki seyri Şekil 2'de sunulmaktadır.

Şekil 2: Düzeylerin Toplam Nominal GSYİH Değerlerinin TR İçerisindeki Payları (1987-2001)

Not: TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Toplam Nominal GSYİH değerlerinin TR içerisindeki paylarının (%) hesaplanma yöntemi ile diğer hususlar hakkında Tablo 2'deki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TÜİK.

Şekil 2 incelendiğinde, tüm düzeylerin Toplam Nominal GSYİH değerlerinin TR içerisindeki % paylarının, 1987-2001 döneminde kesikli de olsa bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte Şekil 2 incelendiğinde, 1987-2001 döneminde düzeylerin Toplam Nominal GSYİH değerlerinin TR içerisindeki % paylarının, Ağrı ili özelinden Türkiye geneline doğru çıkıldıkça doğrusal bir biçimde arttığı izlenmektedir. Diğer taraftan, Ağrı ilinin fiyat artışlarını da kapsayan nihai mal ve hizmet üretme kapasitesi açısından düzeyler içerisindeki konumunun veya düzeylere katkısının ortaya çıkarılabilmesi adına, Ağrı ilinin Nominal GSYİH değerlerinin düzeyler toplamı içerisindeki paylarının 1987-2001 döneminde aldığı değerler Tablo 3 ve Şekil 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Ağrı Toplam Nominal GSYİH Değerlerinin Düzeyler İçerisindeki Payları (1987-2001)

Düzyer	TR	TRA	TRA2
	Pay (%)	Pay (%)	Pay (%)
Yıllar			
1987	0.16	10.50	31.06
1988	0.17	11.86	34.30
1989	0.16	11.58	34.77
1990	0.17	11.31	32.70
1991	0.17	11.09	33.56
1992	0.18	11.73	37.09
1993	0.17	10.76	31.80
1994	0.17	11.43	33.30
1995	0.18	11.65	33.04
1996	0.16	11.43	32.38
1997	0.18	12.29	35.20
1998	0.19	12.22	33.68
1999	0.23	13.43	35.94
2000	0.22	13.89	37.87
2001	0.21	13.12	35.95

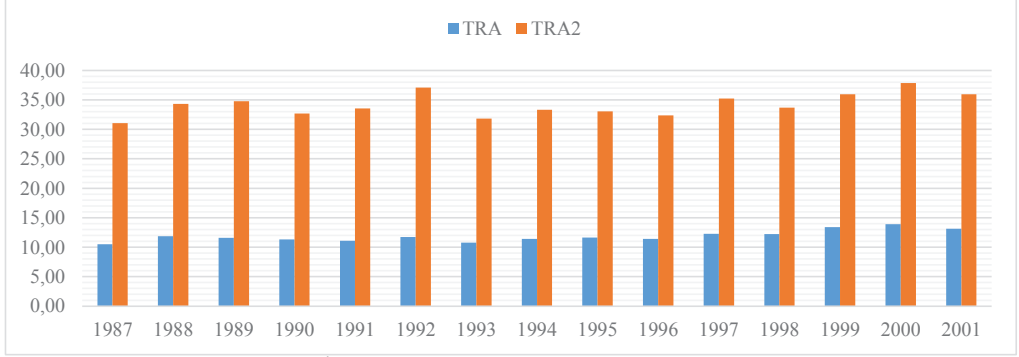
Not: Ağrı ilinin Toplam Nominal GSYİH değerlerinin TR, TRA ve TRA2 düzeyleri içerisindeki % payları, bu düzeylerin Toplam Nominal GSYİH değerlerinin kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. Diğer hususlar hakkında Tablo 2'deki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TÜİK.

Ağrı ilinin Nominal GSYİH değerlerinin düzeyler toplamı içerisindeki % paylarını gösteren Tablo 3 incelendiğinde, Ağrı ilinin Nominal GSYİH değerlerinin TR, TRA ve TRA2 şeklindeki tüm düzey toplamları içerisindeki % paylarının, 1987-2001 döneminde kesikli de olsa sürekli arttığı görülmektedir. Bu sonuçlar, Ağrı ilinin fiyat artışlarını da kapsayan nihai mal ve hizmet üretme kapasitesi açısından düzeyler içerisindeki konumunun veya düzeylere katkısının 1987-2001 döneminde kesikli de olsa bir gelişim trendi içerisinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Tablo 3 incelendiğinde, Ağrı ilinin Nominal GSYİH değerlerinin düzeyler toplamı içerisindeki % paylarının TR düzeyinden TRA2 düzeyine doğru inildikçe sürekli olarak arttığı izlenmektedir. Nitekim Tablo 3 analiz edildiğinde, Ağrı ilinin Nominal GSYİH değerlerinin 1987-2001 döneminde TR, TRA ve TRA düzey toplamları içerisindeki % paylarının sırasıyla % (0.16-0.23), (10.50-13.89) ve (31.06-37.87) aralığında değerler aldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Ağrı ilinin fiyat artışlarını da kapsayan nihai mal ve hizmet üretme kapasitesi açısından TRA2 düzeyine olan katkısının % 31.06 ile 37.87 aralığında olması, Ağrı ilinin nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin TRA2 düzey ortalamasının üzerinde olduğunu ve TRA2 düzeyi içerisinde nispeten önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Ağrı ilinin fiyat artışlarını da kapsayan nihai mal ve hizmet üretme kapasitesi açısından TRA ve TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunu ortaya koyan Tablo 3'ün bulgularına, Ağrı ilinin Nominal GSYİH değerlerinin TRA ve TRA2 düzeyleri toplamı içerisindeki % paylarının 1987-2001 dönemindeki gelişim seyrini gösteren Şekil 2'nin izlenmesiyle de ulaşılabilmektedir.

Şekil 3: Ağrı Toplam Nominal GSYİH Değerlerinin Düzeyler İçerisindeki Payları (1987-2001)

Not: Ağrı ilinin Toplam Nominal GSYİH değerlerinin TR, TRA ve TRA2 düzeyleri içerisindeki paylarının (%) hesaplanma yöntemi ile diğer hususlar hakkında Tablo 2'deki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TÜİK.

Ağrı ilinin nominal ulusal hesap göstergeleri açısından TR, TRA ve TRA2 düzeyleri içerisindeki mevcut profili Nominal GSYİH değerleriyle belirtildikten sonra, bu bölümde Ağrı ilinin nominal ulusal hesap göstergeleri açısından TR, TRA ve TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunun ekonomik büyüme performansını ölçmede daha anlamlı bir gösterge olan kişi başına düşen Nominal GSYİH değerleri üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı şeklindeki düzeylerin Kişi Başına Düşen (KB) Nominal GSYİH değerleri ile bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının 1987-2016 döneminde aldığı değerler Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Düzeylerin Kişi Başına Düşen Nominal GSYİH Değerleri ve Payları (1987-2016)

Düzyey	TR		TRA		TRA1		TRA2		Ağrı	
	KB NGSYİH	Pay (%)	KB NGSYİH	Pay (%)	KB NGSYİH	Pay (%)	KB NGSYİH	Pay (%)	KB NGSYİH	Pay (%)
1987	1629	100	580	0.36	788	0.48	371	0.23	316	0.19
1988	1685	100	597	0.35	799	0.47	395	0.23	360	0.21
1989	1933	100	684	0.35	937	0.48	431	0.22	392	0.20
1990	2655	100	911	0.34	1121	0.42	700	0.26	597	0.22
1991	2603	100	937	0.36	1187	0.46	686	0.26	588	0.23
1992	2682	100	967	0.36	1248	0.47	686	0.26	630	0.23
1993	2981	100	1150	0.39	1409	0.47	891	0.30	667	0.22
1994	2173	100	857	0.39	1035	0.48	680	0.31	514	0.24
1995	2727	100	1127	0.41	1316	0.48	937	0.34	666	0.24
1996	2888	100	1184	0.41	1353	0.47	1014	0.35	667	0.23
1997	3021	100	1231	0.41	1475	0.49	986	0.33	744	0.25
1998	3176	100	1414	0.45	1657	0.52	1171	0.37	827	0.26
1999	2847	100	1362	0.48	1540	0.54	1183	0.42	878	0.31
2000	2941	100	1238	0.42	1430	0.49	1046	0.36	824	0.28
2001	2146	100	933	0.43	1079	0.50	788	0.37	568	0.26
2002	2358	100	1099	0.39	1273	0.54	925	0.47	653	0.28
2003	3740	100	1811	0.40	2116	0.57	1506	0.48	1130	0.30
2004	5961	100	2886	0.48	3390	0.57	2382	0.40	1931	0.32
2005	7304	100	3432	0.47	4025	0.55	2839	0.39	2347	0.32
2006	7906	100	3696	0.47	4345	0.55	3048	0.39	2338	0.30
2007	9656	100	4541	0.47	5396	0.56	3687	0.38	2817	0.29
2008	10.931	100	5187	0.47	6268	0.57	4107	0.38	3066	0.28
2009	8980	100	4605	0.51	5591	0.62	3620	0.40	2726	0.30
2010	10.560	100	5784	0.55	6842	0.65	4726	0.45	3781	0.36
2011	11.205	100	5925	0.53	7142	0.64	4708	0.42	3645	0.33
2012	11.588	100	6323	0.55	7547	0.65	5100	0.44	3931	0.34
2013	12.480	100	6626	0.53	8053	0.65	5199	0.42	4111	0.33
2014	12.112	100	6382	0.53	7790	0.64	4975	0.41	3880	0.32
2015	11.406	100	6032	0.41	7345	0.64	4718	0.53	3588	0.31
2016	10.740	100	5702	0.42	6926	0.64	4474	0.53	3317	0.31

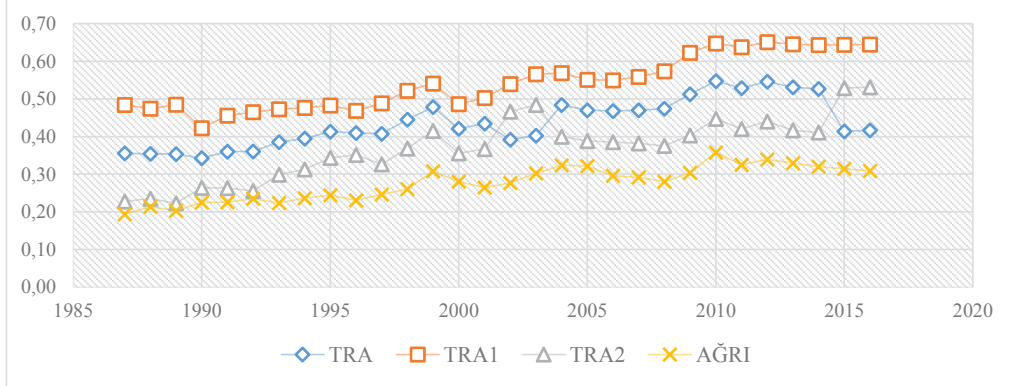
Not: Düzeylerin Kişi Başına Düşen Nominal GSYİH verileri, TÜİK veri tabanından dolar birimi (USD) olarak alınan değerler göstermektedir. Tabloda Kişi Başına Düşen Nominal GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının 1987-2016 dönemi aralığında verilmesinde, bu kapsamdaki verilerin ilgili veri tabanından bu tarih aralığında temin edilebilmesi etkili olmuştur. Bununla birlikte, düzeylerin 2002-2003 ve 2015-2016 yıllarındaki Kişi Başına Düşen Nominal GSYİH verileri ilgili veri tabanında bulunmadığından, bu tarihlerdeki Kişi Başına Düşen Nominal GSYİH değerlerine ait veriler EViews 10.00 paket programında Cubic Spline metodu kullanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır. TR, TRA, TRA1 ve TRA2 şeklindeki düzeylerin Kişi Başına Düşen Nominal GSYİH değerleri, bu düzeylerdeki iller için TÜİK veri tabanından alınan verilerin ortalamalarının kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Kişi Başına Düşen Nominal GSYİH değerleri açısından % payları, yazarlar tarafından TR düzeyine göre hesaplanmaktadır.

Kaynak: TÜİK.

Tablo 4 incelendiğinde, TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı şeklindeki tüm düzeylerin Kişi Başına Düşen Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının, 1987-2016 döneminde sürekli olmasa da bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum, 1987-2016 döneminin büyük bir bölümünde tüm düzeylerin fiyat artışlarını da içeren nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinde meydana gelen artışların nüfus artışlarından daha fazla olduğunu göstermekte ve bütün düzeylerdeki toplam nüfusun ortalama refah düzeyinin süreç içerisinde arttığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Tablo 4 incelendiğinde, 1987-2016 döneminin tümünde düzeylerin Kişi Başına Düşen Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının büyüklüğünün sırasıyla TR, TRA1, TRA, TRA2 ve Ağrı şeklinde olduğu izlenmektedir. Bu sonuçlar, TRA1, TRA, TRA2 ve Ağrı şeklindeki alt düzeylerdeki toplam nüfusun ortalama refah seviyelerinin TR ortalamasının altında kaldığını göstermekte ve Ağrı ili toplam nüfusunun ortalama refah seviyesi açısından TR ortalamasına en uzak düzey olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, TR, TRA1, TRA,

TRA2 düzeylerine kıyasla Ağrı ilinde toplam nüfustaki artışların, fiyat artışlarını da içeren nihai mal ve hizmet üretme kapasitesindeki artışlardan görece daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan, TRA1 düzeyindeki Kişi Başına Düşen Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının TRA düzeyinden daha fazla olması, TRA2 düzeyindeki illerin Kişi Başına Düşen Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin düşüklüğünden ve bu düşüklüğün TRA ortalamasını aşağıya doğru çekmesinden kaynaklanmaktadır. Tablo 4'ün ifade ettiklerini görselleştirmek üzere TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Kişi Başına Düşen Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin TR içerisindeki % paylarının 1987-2016 dönemindeki gelişim seyri Şekil 4'te sunulmaktadır.

Şekil 4: Düzeylerin KB Nominal GSYİH Değerlerinin TR İçerisindeki Payları (1987-2016)

Not: TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Kişi Başına Düşen Nominal GSYİH değerlerinin TR içerisindeki paylarının (%) hesaplanma yöntemi ile diğer hususlar hakkında Tablo 4'teki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TÜİK.

3.2. Reel Ulusal Hesap Göstergeleri

Bu bölümde Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumu ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumu, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) çalışmalarından 1992-2016 dönemi için derlenen çeşitli reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden araştırılmaktadır. TEPAV (2016) "Gelişmişlik Göstergesi Olarak Gece Işıkları: Ulusal Ölçekte ve İl Bazında GSYİH Tahmini" başlıklı çalışmada "Gece Işıkları Veri Yöntemi" kullanılarak ulusal ölçekte ve il bazında reel GSYİH değerleri 2005 dolar (USD) fiyatlarıyla 1992-2013 dönemi için temsili olarak hesaplanmaktadır. Gece Işıkları Veri Yönteminde, geceleri ülkelerden elektrik tüketimi kaynaklı uzaya yayılan suni ışıkların yoğunluğunun kullanılmasıyla GSYİH değerleri hesaplanamayan veya hatalı hesaplanan düzeylerin GSYİH değerleri gerçeğe yakın bir şekilde ve tahmini olarak ölçülebilmektedir.*TEPAV tarafından il bazındaki düzeylerin Gece Işıkları Veri Yöntemine göre elde edilen gece ışıkları verileri sinyal süreçleme yöntemiyle filtrelenmekte ve 2001 yılı gece ışık verileri 100 olacak şekilde 2001-2013 dönemindeki bütün illerin gece ışıkları verilerindeki oransal büyüme hesaplanmaktadır. Akabinde, TÜİK tarafından en son 2001 yılında açıklanan 1987 baz yılı fiyatlarıyla il bazında GSYİH değerleri ile normalize edilen gece ışıkları değerleri çarpılarak, 2001-2013 dönemi için il bazındaki GSYİH verileri temsili olarak hesaplanmaktadır. Bu yöntemde, TÜİK tarafından 1987 yılının baz alınmasıyla hesaplanan GSYİH değerleri öncelikle 1998 baz yılı fiyatlarına çekilmekte ve daha sonra 2005 dolar (USD) kuruna göre düzenlenerek 2005 baz yılı dolar cinsinden reel GSYİH değerleri elde edilmektedir.† Böylelikle, TEPAV tarafından TÜİK'in 1987-2001 dönemi için hesapladığı GSYİH verilerinin kullanılmasıyla ulusal ölçekte ve il bazında düzeylerin reel GSYİH değerleri 2005 dolar (USD) fiyatlarıyla 1992-2013

* Gece Işıkları Veri Yönteminin, veri kaynakları ve hesaplama yöntemi hakkında kapsamlı bilgi için bakınız: (TEPAV, 2016: 1-9).

† Gece Işıkları Veri Yöntemine göre ulusal ölçekte ve il bazında düzeylerin reel GSYİH değerlerinin hesaplama yöntemi hakkında kapsamlı bilgi için bakınız: (TEPAV, 2016: 1-9).

dönemi için temsili olarak hesaplanmaktadır (TEPAV, 2016:1-9). Bu kapsamda çalışmada, Ağrı ilinin reel ulusal hesap göstergeleri açısından mevcut profili ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumu, öncelikle Ortalama Reel GSYİH değerleri ile Ortalama Reel GSYİH değerleri üzerinden hesaplanan kısa ve uzun dönemli büyüme hızlarıyla incelenmektedir. Akabinde, Ağrı ilinin reel ulusal hesap göstergeleri açısından mevcut profili ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumu, Toplam Reel GSYİH değerleri ile Toplam Reel GSYİH değerleri üzerinden hesaplanan kısa ve uzun dönemli büyüme hızlarının kullanılmasıyla araştırılmaktadır. Çalışmada, Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumunu ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunu belirten bu reel ulusal hesap göstergelerinin 1992-2016 döneminde aldığı değerler aşağıdaki tablo ve şekillerde sunulmaktadır.

Tablo 5: Düzeylerin Ortalama Reel GSYİH Değerleri ve Payları (1992-2016)

Düzye	TR		TRA		TRA1		TRA2		Ağrı	
	RGSYİH	Pay (%)	RGSYİH	Pay (%)	RGSYİH	Pay (%)	RGSYİH	Pay (%)	RGSYİH	Pay (%)
1992	286.347	100	503	0.18	751	0.26	316	0.11	409	0.14
1993	308.256	100	561	0.18	839	0.27	352	0.11	451	0.15
1994	293.866	100	533	0.18	791	0.27	339	0.12	447	0.15
1995	317.018	100	582	0.18	864	0.27	370	0.12	498	0.16
1996	340.413	100	625	0.18	926	0.27	400	0.12	546	0.16
1997	366.208	100	671	0.18	989	0.27	433	0.12	600	0.16
1998	374.661	100	681	0.18	1002	0.27	441	0.12	605	0.16
1999	362.052	100	660	0.18	970	0.27	427	0.12	592	0.16
2000	386.579	100	698	0.18	1020	0.26	457	0.12	619	0.16
2001	364.554	100	658	0.18	962	0.26	430	0.12	582	0.16
2002	387.025	100	706	0.18	1041	0.27	455	0.12	632	0.16
2003	407.402	100	736	0.18	1088	0.27	473	0.12	664	0.16
2004	445.547	100	791	0.18	1168	0.26	508	0.11	713	0.16
2005	482.980	100	849	0.18	1257	0.26	542	0.11	767	0.16
2006	516.274	100	909	0.18	1342	0.26	584	0.11	820	0.16
2007	540.377	100	938	0.17	1388	0.26	600	0.11	833	0.15
2008	543.937	100	925	0.17	1369	0.25	592	0.11	811	0.15
2009	517.687	100	889	0.17	1327	0.26	561	0.11	778	0.15
2010	565.092	100	972	0.17	1451	0.26	613	0.11	836	0.15
2011	614.666	100	1047	0.17	1570	0.26	655	0.11	887	0.14
2012	627.742	100	1090	0.17	1639	0.26	679	0.11	925	0.15
2013	654.061	100	1122	0.17	1686	0.26	700	0.11	936	0.14
2014	687.678	100	1154	0.17	1730	0.25	721	0.10	941	0.14
2015	723.023	100	1186	0.16	1776	0.25	743	0.10	945	0.13
2016	760.185	100	1219	0.16	1823	0.24	765	0.10	949	0.12

Not: Tabloda Reel GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının 1992-2016 dönemi aralığında verilmesinde, bu kapsamdaki verilerin ilgili veri tabanından bu tarih aralığında temin edilebilmesi etkili olmuştur. Bununla birlikte, düzeylerin 2014, 2015 ve 2016 yıllarındaki Reel GSYİH verileri ilgili veri tabanında bulunmadığından, bu tarihlerdeki Reel GSYİH değerlerine ait veriler EViews 10.00 paket programında Cubic Spline metodu kullanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır. Düzeylerin Reel GSYİH verileri, TEPAV veri tabanından 2005 baz yılı Dolar (Milyon-USD) fiyatlarıyla alınan değerlerini göstermektedir. TR düzeyinin Ortalama Reel GSYİH değerleri, bu düzeydeki illerin Reel GSYİH değerlerinin toplamını göstermektedir. Buna karşılık TRA, TRA1 ve TRA2 şeklindeki düzeylerin Ortalama Reel GSYİH değerleri ise bu düzeylerdeki iller için TÜİK veri tabanından alınan verilerin aritmetik ortalamalarının kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Ortalama Reel GSYİH değerleri açısından % payları, yazarlar tarafından TR düzeyine göre hesaplanmaktadır.

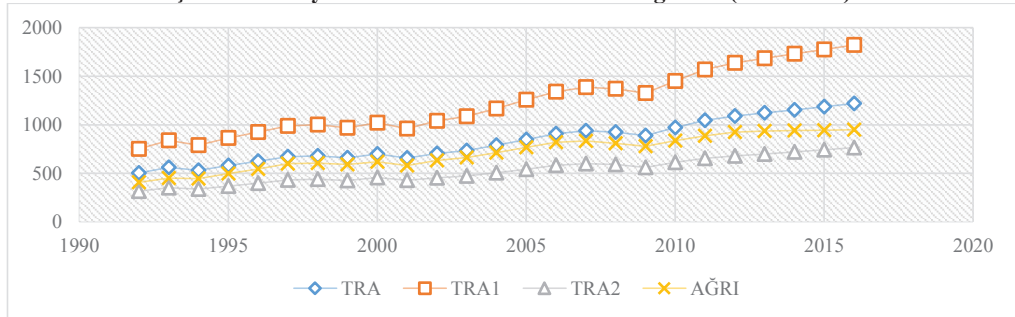
Kaynak: TEPAV.

Düzeylerin Ortalama Reel GSYİH değerlerini ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarını gösteren Tablo 5 incelendiğinde, Ağrı ilinin Reel GSYİH değerleri ile bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının; 1992-2016 döneminin tümünde TR, TRA ve TRA1 düzey ortalamalarının altında kaldığı ve TRA2 düzey ortalamasının ise üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bu sonuçlar, 1992-2016 döneminde Ağrı ilinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin 2005 yılının temel alındığı piyasa fiyatları üzerinden hesaplanan piyasa değerlerinin, diğer bir deyişle fiyat artışları veri alındığında nihai mal ve

hizmet üretme kapasitesinin TR, TRA ve TRA1 şeklindeki düzey ortalamalarının gerisinde kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte sonuçlar Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız olan nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin, 1992-2016 dönemi boyunca sadece (Ağrı, Ardahan, Kars ve Iğdır illerinin ortalamasından oluşan) TRA2 alt düzeyinin üzerine çıktığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız olan nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin ve potansiyelinin, sadece TRA2 alt düzeyinde bulunan ve görece benzer coğrafik ve ekonomik özelliklere sahip olan il ortalamalarından daha iyi bir konumda olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 5 analiz edildiğinde, 1992-2016 döneminin tümünde düzeylerin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının en yüksek değerlerini TRA düzeyinin aksine TRA1 düzeyinde en düşük değerlerini ise Ağrı ilinin aksine TRA2 düzeyinde aldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, TRA2 düzeyindeki illerin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin düşüklüğünden ve bu düşüklüğün TRA1 ve TRA2 toplamından oluşan TRA ortalamasını aşağıya doğru çekmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında sonuçlar, Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız olarak nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin, 1992-2016 dönemi boyunca coğrafik ve ekonomik açıdan nispeten benzer özelliklere sahip olduğu TRA2 alt düzeyindeki il ortalamalarından daha iyi durumda olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Tablo 5 incelendiğinde, 1992-2016 döneminde TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı şeklindeki tüm düzeylerin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının, Türkiye ekonomisinde iç ve dış gelişmelerden kaynaklı ekonomik daralmaların yaşandığı 1994, 1999, 2001 ve 2009 yılları dışında sürekli olarak arttığı görülmektedir. Bu durum, TR düzeyinde 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında iç ve dış etkilemelerle meydana gelen ekonomik daralmaların tüm düzeylere farklı büyüklükte de olsa yansımalarını göstermektedir. Tablo 5'teki bulguları görselleştirmek üzere TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı biçimindeki düzeylerin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının 1992-2016 dönemindeki gelişim seyri sırasıyla Şekil 5 ve Şekil 6'da sunulmaktadır.

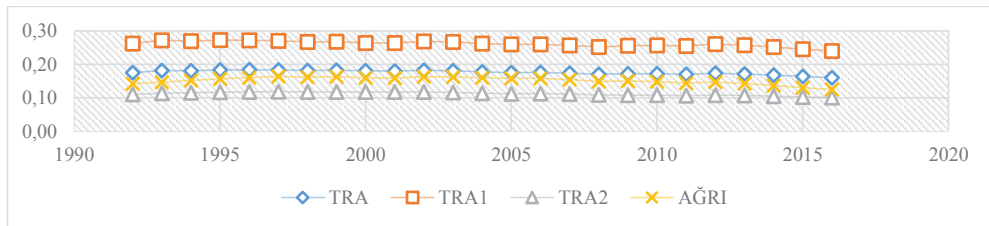
Şekil 5: Düzeylerin Ortalama Reel GSYİH Değerleri (1992-2016)

Not: TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin hesaplanma yöntemi ve diğer hususlar hakkında Tablo 5'teki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TEPAV.

Şekil 6: Düzeylerin Ortalama Reel GSYİH Değerlerinin TR İçerisindeki Payları (1992-2016)

Not: TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin TR içerisindeki paylarının (%) hesaplanma yöntemi ve diğer hususlar hakkında Tablo 5'teki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TEPAV.

Şekil 5 ve Şekil 6 incelendiğinde, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının 1992-2016 dönemindeki mevcut durumunu ortaya koyan Tablo 5'teki açıklamaları görsel açıdan destekleyici nitelikte sonuçlara ulaşıldığı anlaşılabilmektedir. Düzeylerin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin ve TR içerisindeki % paylarının 1992-2016 dönemindeki mevcut durumu analiz edildikten sonra, düzeylerin ekonomik büyüme performanslarının kısa (yıllık) ve uzun (ortalama) dönemli ekonomik büyüme hızları üzerinden de incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, düzeylerin Ortalama Reel GSYİH düzey değerleri üzerinden hesaplanan kısa ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızlarının 1993-2016 dönemindeki gelişim seyri Tablo 6 ve Şekil 7'de sunulmaktadır.

Tablo 6: Düzeylerin Kısa ve Uzun Dönemli Ekonomik Büyüme Hızları (1993-2016)

Kısa Dönemli (Yıllık) Ekonomik Büyüme Hızları (%)					
Düzyey	TR	TRA	TRA1	TRA2	Ağrı
Yıllar	RGSYİH Büyüme Hızı (%)	RGSYİH Büyüme Hızı (%)	RGSYİH Büyüme Hızı (%)	RGSYİH Büyüme Hızı (%)	RGSYİH Büyüme Hızı (%)
1993	7.65	11.51	11.66	11.25	10.39
1994	-4.67	-5.00	-5.69	-3.76	-0.87
1995	7.88	9.25	9.23	9.30	11.38
1996	7.38	7.49	7.10	8.18	9.65
1997	7.58	7.36	6.85	8.23	9.82
1998	2.31	1.41	1.25	1.68	0.96
1999	-3.37	-3.11	-3.19	-2.98	-2.25
2000	6.77	5.82	5.19	6.89	4.50
2001	-5.70	-5.78	-5.69	-5.92	-5.98
2002	6.16	7.29	8.20	5.78	8.74
2003	5.27	4.30	4.51	3.93	4.95
2004	9.36	7.38	7.38	7.40	7.50
2005	8.40	7.36	7.68	6.82	7.49
2006	6.89	7.07	6.70	7.73	6.88
2007	4.67	3.21	3.46	2.78	1.66
2008	0.66	-1.33	-1.35	-1.29	-2.73
2009	-4.83	-3.89	-3.08	-5.28	-3.95
2010	9.16	9.31	9.34	9.27	7.37
2011	8.77	7.70	8.17	6.87	6.15
2012	2.13	4.12	4.38	3.66	4.26
2013	4.19	2.94	2.87	3.07	1.21
2014	5.14	2.78	2.65	3.01	0.47
2015	5.14	2.78	2.65	3.01	0.47
2016	5.14	2.78	2.65	3.01	0.47
Dönemi	Uzun Dönemli (Ortalama) Ekonomik Büyüme Hızları (%)				
1993-2016	4.25	3.87	3.87	3.86	3.69

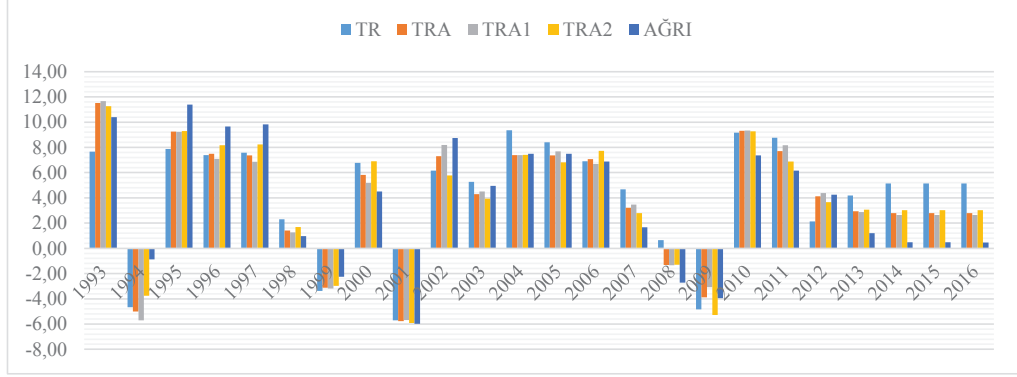
Not: TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin kısa ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızları, düzeylerin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. Düzeylerin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin hesaplanma yöntemi ve diğer hususlar hakkında Tablo 5'teki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TEPAV.

Düzeylerin kısa ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızlarının 1993-2016 döneminde aldığı değerleri gösteren Tablo 6 incelendiğinde, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin yıllık ekonomik büyüme hızlarının Türkiye ekonomisinde ekonomik genişleme ve daralmaların yaşandığı yıllarla uyumlu bir gelişim trendi izlediği görülmektedir. Bu kapsamda, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerindeki yıllık ekonomik büyüme hızlarının Türkiye ekonomisinde iç ve dış gelişmelerden kaynaklı ekonomik daralmaların yaşandığı 1994, 1999, 2001 ve 2008-2009 yıllarıyla paralel olarak negatif değerler aldığı Tablo 6'nın izlenmesinden anlaşılabilmektedir. Bununla birlikte Tablo 6 incelendiğinde, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde yıllık ekonomik büyüme hızlarında 1994, 1999, 2001 ve 2008-2009 yıllarında meydana gelen daralmaların TR düzeyindeki daralmalardan bazı yıllarda daha büyük/küçük olduğu da görülmektedir. Bu sonuçlar, TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı

şeklindeki tüm düzeylerin fiyat artışlarından bağımsız olarak belli bir yıldaki nihai mal ve hizmet üretme kapasitelerinin 1994, 1999, 2001 ve 2008-2009 yıllarında azaldığını ancak diğer tüm yıllarda arttığını ortaya koymaktadır. Düzeylerin kısa dönemli ekonomik büyüme hızlarının 1993-2016 dönemindeki gelişim seyrine yönelik bu açıklamalar, Şekil 7'nin izlenmesinden de anlaşılabilir.

Şekil 7: Düzeylerin Kısa Dönemli Ekonomik Büyüme Hızları (1993-2016)

Not: TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin kısa dönemli ekonomik büyüme hızları, düzeylerin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. Düzeylerin Ortalama Reel GSYİH değerlerinin hesaplama yöntemi ve diğer hususlar hakkında Tablo 5'teki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TEPAV.

Diğer taraftan, Tablo 6'daki düzeylerin uzun dönemli ekonomik büyüme hızları incelendiğinde ise tüm düzeylerde 1993-2016 döneminde ortalama büyüme hızlarının pozitif değerler aldığı ve düzeylerin ortalama büyüme hızlarının Türkiye genelinden Ağrı iline doğru inildikçe görece doğrusal bir biçimde azaldığı görülmektedir. Bu sonuçlar, TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı şeklindeki tüm düzeylerin fiyat artışlarından bağımsız olarak 1993-2016 dönemindeki ortalama nihai mal ve hizmet üretme kapasitelerinin/potansiyellerinin arttığını göstermekte ve bu artışın en fazla TR düzeyinde en az ise Ağrı ilinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sonuçlar, Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız olarak 1993-2016 dönemindeki ortalama nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin/potansiyelinin diğer bir deyişle ortalama ekonomik büyüme hızının TR ortalamasına en uzak düzey olduğunu göstermektedir.

Düzeylerin Reel GSYİH değerlerinin, TR içerisindeki paylarının, kısa ve uzun dönemli büyüme hızlarının ortalamalar cinsinden verilmesinin ardından, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin ülke ve bölge açısından konumları Toplam Reel GSYİH değerleri üzerinden de incelenmekte ve bulguları aşağıdaki tablo ile şekillerde sunulmaktadır.

Tablo 7: Düzeylerin Toplam Reel GSYİH Değerleri ve Payları (1992-2016)

Düzyer	TR		TRA		TRA1		TRA2		Ağrı	
	RGSYİH	Pay (%)	RGSYİH	Pay (%)	RGSYİH	Pay (%)	RGSYİH	Pay (%)	RGSYİH	Pay (%)
1992	286.347	100	3519	1.23	2254	0.79	1265	0.44	409	0.14
1993	308.256	100	3925	1.27	2517	0.82	1407	0.46	451	0.15
1994	293.866	100	3728	1.27	2374	0.81	1354	0.46	447	0.15
1995	317.018	100	4073	1.28	2593	0.82	1480	0.47	498	0.16
1996	340.413	100	4378	1.29	2777	0.82	1601	0.47	546	0.16
1997	366.208	100	4700	1.28	2967	0.81	1733	0.47	600	0.16
1998	374.661	100	4767	1.27	3005	0.80	1762	0.47	605	0.16
1999	362.052	100	4619	1.28	2909	0.80	1710	0.47	592	0.16
2000	386.579	100	4887	1.26	3060	0.79	1828	0.47	619	0.16
2001	364.554	100	4605	1.26	2886	0.79	1719	0.47	582	0.16
2002	387.025	100	4941	1.28	3122	0.81	1819	0.47	632	0.16
2003	407.402	100	5153	1.26	3263	0.80	1890	0.46	664	0.16
2004	445.547	100	5534	1.24	3504	0.79	2030	0.46	713	0.16
2005	482.980	100	5941	1.23	3772	0.78	2168	0.45	767	0.16
2006	516.274	100	6361	1.23	4025	0.78	2336	0.45	820	0.16
2007	540.377	100	6565	1.21	4164	0.77	2401	0.44	833	0.15
2008	543.937	100	6478	1.19	4108	0.76	2370	0.44	811	0.15
2009	517.687	100	6226	1.20	3982	0.77	2245	0.43	778	0.15
2010	565.092	100	6806	1.20	4354	0.77	2453	0.43	836	0.15
2011	614.666	100	7330	1.19	4709	0.77	2621	0.43	887	0.14
2012	627.742	100	7633	1.22	4916	0.78	2717	0.43	925	0.15
2013	654.061	100	7857	1.20	5057	0.77	2800	0.43	936	0.14
2014	687.678	100	8076	1.17	5191	0.75	2885	0.42	941	0.14
2015	723.023	100	8300	1.15	5328	0.74	2972	0.41	945	0.13
2016	760.185	100	8531	1.12	5470	0.72	3061	0.40	949	0.12

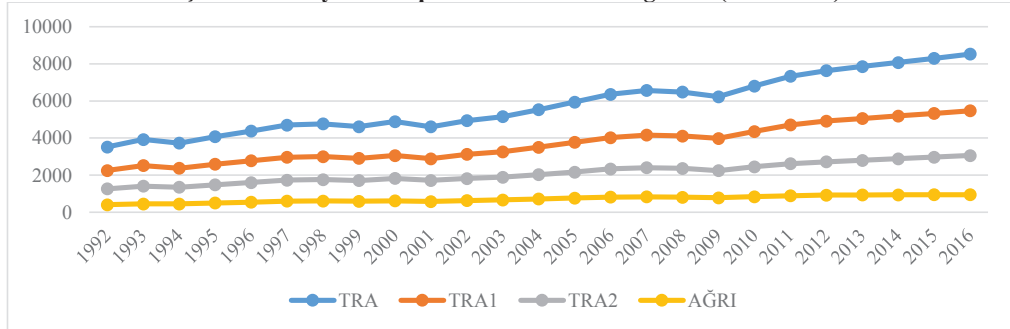
Not: Tabloda Reel GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının 1992-2016 dönemi aralığında verilmesinde, bu kapsamdaki verilerin ilgili veri tabanından bu tarih aralığında temin edilebilmesi etkili olmuştur. Bununla birlikte, düzeylerin 2014, 2015 ve 2016 yıllarındaki Reel GSYİH verileri ilgili veri tabanında bulunmadığından, bu tarihlerdeki Reel GSYİH değerlerine ait veriler EViews 10.00 paket programında Cubic Spline metodu kullanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır. Düzeylerin Reel GSYİH verileri, TEPAV veri tabanından 2005 baz yılı Dolar (Milyon-USD) fiyatlarıyla alınan değerlerini göstermektedir. TR, TRA, TRA1 ve TRA2 şeklindeki düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerleri, bu düzeylerdeki iller için TÜİK veri tabanından alınan verilerin toplamalarının kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin toplam Reel GSYİH değerleri açısından % payları, yazarlar tarafından TR düzeyine göre hesaplanmaktadır.

Kaynak: TEPAV.

Tablo 7'deki bulgular düzeylerin Toplam Reel GSYİH düzey değerleri açısından incelendiğinde, tüm düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerlerinin 1992-2016 döneminde kesikli de olsa bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 7'deki bulgular düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerlerinin TR içerisindeki % payları açısından incelendiğinde, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Toplam Reel GSYİH değerlerinin TR içerisindeki % paylarının 1992-2016 döneminde kesikli de olsa bir azalış trendi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin 1992-2016 dönemindeki Toplam Reel GSYİH değerlerinin süreç içerisinde arttığını göstermekle birlikte bu düzeylerin Türkiye geneline olan katkılarının ise zamanla azaldığını ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle bu sonuçlar, 1992-2016 döneminde Türkiye genelindeki gelişmelerle paralel TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin fiyat artışlarından bağımsız olan nihai mal ve hizmet üretme kapasitelerinin süreç içerisinde arttığını ve/fakat tüm düzeylerin Türkiye geneline olan katkılarının zaman içerisinde azaldığını göstermektedir. Diğer taraftan Tablo 7 incelendiğinde, 1992-2016 döneminde düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerlerinin TR içerisindeki % paylarının, beklenildiği gibi toplam nüfus ve ekonomik büyüklükleriyle orantılı olacak şekilde Türkiye genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı ve en düşük değerlerini Ağrı ilinde aldığı izlenmektedir.

TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Toplam Reel GSYİH değerlerine ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarına yönelik Tablo 7'deki bu açıklamaları desteklemek üzere düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının 1992-2016 dönemindeki gelişim seyri sırasıyla Şekil 8 ve Şekil 9'da sunulmaktadır.

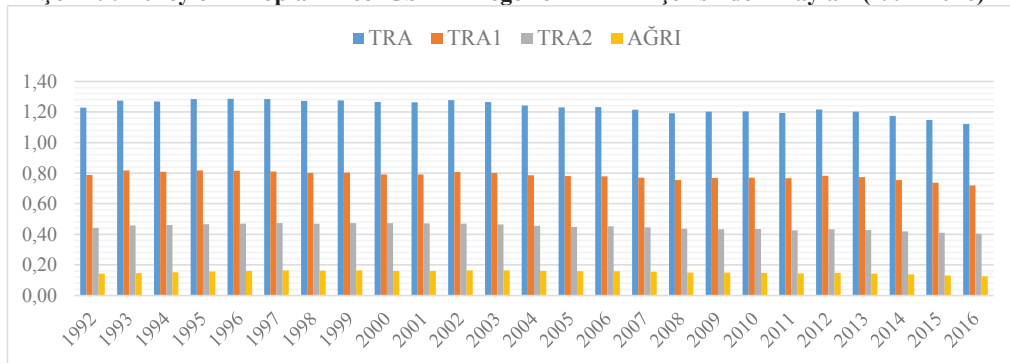
Şekil 8: Düzeylerin Toplam Reel GSYİH Değerleri (1992-2016)

Not: TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Toplam Reel GSYİH değerlerinin hesaplanma yöntemi ve diğer hususlar hakkında Tablo 7'deki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TEPAV.

Şekil 9: Düzeylerin Toplam Reel GSYİH Değerlerinin TR İçerisindeki Payları (1992-2016)

Not: TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Toplam Reel GSYİH değerlerinin TR içerisindeki paylarının (%) hesaplanma yöntemi ve diğer hususlar hakkında Tablo 7'deki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TEPAV.

Şekil 8 ve Şekil 9 incelendiğinde, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin Toplam Reel GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının 1992-2016 dönemindeki mevcut durumunu ortaya koyan Tablo 7'deki açıklamaları görsel açıdan destekleyici nitelikte sonuçlara ulaşıldığı anlaşılabilmektedir. Diğer taraftan, Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız nihai mal ve hizmet üretme kapasitesi açısından düzeyler içerisindeki konumunun veya düzeylere olan katkısının ortaya çıkarılabilmesi adına, Ağrı ilinin Reel GSYİH değerlerinin düzeyler toplamı içerisindeki paylarının 1992-2016 döneminde aldığı değerler Tablo 8 ve Şekil 10'da gösterilmektedir.

Tablo 8: Ağrı Toplam Reel GSYİH Değerlerinin Düzeyler İçerisindeki Payları (1992-2016)

Düzyer	TR	TRA	TRA2
	Pay (%)	Pay (%)	Pay (%)
1992	0.14	11.61	32.31
1993	0.15	11.49	32.06
1994	0.15	11.99	33.02
1995	0.16	12.23	33.65
1996	0.16	12.47	34.11
1997	0.16	12.76	34.61
1998	0.16	12.70	34.36
1999	0.16	12.82	34.62
2000	0.16	12.66	33.84
2001	0.16	12.63	33.82
2002	0.16	12.80	34.77
2003	0.16	12.88	35.11
2004	0.16	12.89	35.15
2005	0.16	12.91	35.37
2006	0.16	12.89	35.09
2007	0.15	12.69	34.71
2008	0.15	12.51	34.20
2009	0.15	12.50	34.68
2010	0.15	12.28	34.08
2011	0.14	12.10	33.85
2012	0.15	12.12	34.05
2013	0.14	11.92	33.43
2014	0.14	11.65	32.61
2015	0.13	11.39	31.80
2016	0.12	11.13	31.01

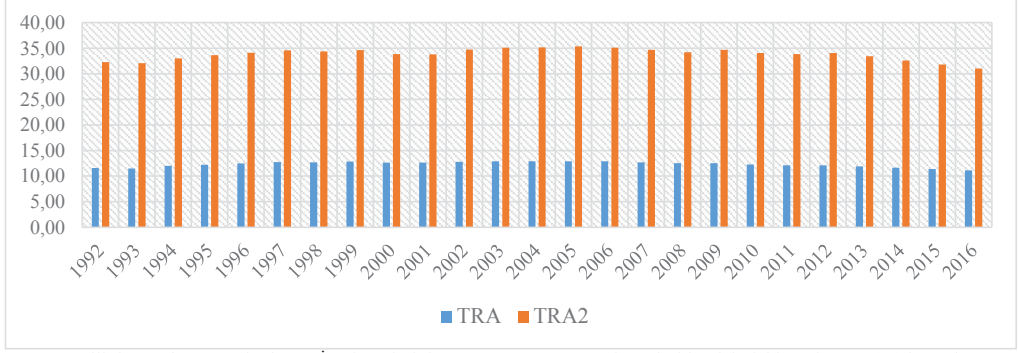
Not: Ağrı ilinin Toplam Reel GSYİH değerlerinin TR, TRA ve TRA2 düzeyleri içerisindeki % payları, bu düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerlerinin kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. Diğer hususlar hakkında Tablo 7'deki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TEPAV.

Ağrı ilinin Reel GSYİH değerlerinin düzeyler toplamı içerisindeki % paylarını gösteren Tablo 8 incelendiğinde, Ağrı ilinin Reel GSYİH değerlerinin TR, TRA ve TRA2 şeklindeki tüm düzey toplamları içerisindeki % paylarının, 1992-2016 döneminde durağan yapıda bir seyir izlediği görülmektedir. Bu sonuçlar, Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız nihai mal ve hizmet üretme kapasitesi açısından düzeyler içerisindeki konumunun veya düzeylere olan katkısının 1992-2016 döneminde belli bir seviyede kaldığına işaret etmektedir. Bununla birlikte Tablo 8 incelendiğinde, Ağrı ilinin Reel GSYİH değerlerinin düzeyler toplamı içerisindeki % paylarının TR düzeyinden TRA2 düzeyine doğru inildikçe sürekli olarak arttığı izlenmektedir. Nitekim Tablo 8 analiz edildiğinde, Ağrı ilinin Reel GSYİH değerlerinin 1992-2016 döneminde TR, TRA ve TRA düzey toplamları içerisindeki % paylarının sırasıyla % (0.12-0.16), (11.13-12.91) ve (31.01-35.37) aralığında değerler aldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız nihai mal ve hizmet üretme kapasitesi açısından TRA2 düzeyine olan katkısının % 31.01 ile 35.37 aralığında olması, Ağrı ilinin nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin TRA2 düzey ortalamasının üzerinde olduğunu ve TRA2 düzeyi içerisinde görece önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız nihai mal ve hizmet üretme kapasitesi açısından TRA ve TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunu ortaya koyan Tablo 8'in bulgularına, Ağrı ilinin Reel GSYİH değerlerinin TRA ve TRA2 düzeyleri toplamı içerisindeki % paylarının 1992-2016 dönemindeki gelişim seyrini gösteren Şekil 10'un izlenmesiyle de ulaşılabilmektedir.

Şekil 10: Ağrı Toplam Reel GSYİH Değerlerinin Düzeyler İçerisindeki Payları (1992-2016)

Not: Ağrı ilinin Toplam Nominal GSYİH değerlerinin TR, TRA ve TRA2 düzeyleri içerisindeki paylarının (%) hesaplanma yöntemi ile diğer hususlar hakkında Tablo 7'deki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TEPAV.

Düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerlerinin, TR içerisindeki % paylarının ve Ağrı ilinin TRA ile TRA2 düzeyleri içerisindeki % paylarının 1992-2016 dönemindeki mevcut durumu analiz edildikten sonra, düzeylerin ekonomik büyüme performanslarının kısa (yıllık) ve uzun (ortalama) dönemli ekonomik büyüme hızları üzerinden de incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, düzeylerin Toplam Reel GSYİH düzey değerleri üzerinden hesaplanan kısa ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızlarının 1993-2016 dönemindeki gelişim seyri Tablo 9 ve Şekil 10'da sunulmaktadır.

Düzeylerin kısa ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızlarının 1993-2016 döneminde aldığı değerleri gösteren Tablo 9 incelendiğinde, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin yıllık ekonomik büyüme hızlarının Türkiye ekonomisinde ekonomik genişleme ve daralmaların yaşandığı yıllarla uyumlu bir gelişim trendi izlediği görülmektedir. Bu kapsamda, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerindeki yıllık ekonomik büyüme hızlarının Türkiye ekonomisinde iç ve dış gelişmelerden kaynaklı ekonomik daralmaların yaşandığı 1994, 1999, 2001 ve 2008-2009 yıllarıyla paralel olarak negatif değerler aldığı Tablo 9'un izlenmesinden anlaşılabilir. Bununla birlikte Tablo 9 incelendiğinde, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde yıllık ekonomik büyüme hızlarında 1994, 1999, 2001 ve 2008-2009 yıllarında meydana gelen daralmaların TR düzeyindeki daralmalardan bazı yıllarda daha büyük/küçük olduğu da görülmektedir. Bu sonuçlar, TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı şeklindeki tüm düzeylerin fiyat artışlarından bağımsız olarak belli bir yıldaki nihai mal ve hizmet üretme kapasitelerinin 1994, 1999, 2001 ve 2008-2009 yıllarında azaldığını ancak diğer tüm yıllarda arttığını ortaya koymaktadır.

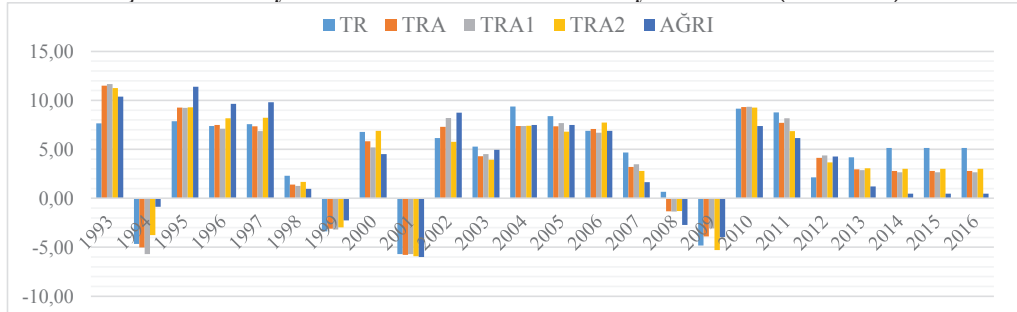
Tablo 9: Düzeylerin Kısa ve Uzun Dönemli Ekonomik Büyüme Hızları (1993-2016)

Düzyer	Kısa Dönemli (Yıllık) Ekonomik Büyüme Hızları (%)				
	TR	TRA	TRA1	TRA2	Ağrı
Yıllar	RGSYİH Büyüme Hızı (%)	RGSYİH Büyüme Hızı (%)	RGSYİH Büyüme Hızı (%)	RGSYİH Büyüme Hızı (%)	RGSYİH Büyüme Hızı (%)
1993	7.65	11.51	11.66	11.25	10.39
1994	-4.67	-5.00	-5.69	-3.76	-0.87
1995	7.88	9.25	9.23	9.30	11.38
1996	7.38	7.49	7.10	8.18	9.65
1997	7.58	7.36	6.85	8.23	9.82
1998	2.31	1.41	1.25	1.68	0.96
1999	-3.37	-3.11	-3.19	-2.98	-2.25
2000	6.77	5.82	5.19	6.89	4.50
2001	-5.70	-5.78	-5.69	-5.92	-5.98
2002	6.16	7.29	8.20	5.78	8.74
2003	5.27	4.30	4.51	3.93	4.95
2004	9.36	7.38	7.38	7.40	7.50
2005	8.40	7.36	7.68	6.82	7.49
2006	6.89	7.07	6.70	7.73	6.88
2007	4.67	3.21	3.46	2.78	1.66
2008	0.66	-1.33	-1.35	-1.29	-2.73
2009	-4.83	-3.89	-3.08	-5.28	-3.95
2010	9.16	9.31	9.34	9.27	7.37
2011	8.77	7.70	8.17	6.87	6.15
2012	2.13	4.12	4.38	3.66	4.26
2013	4.19	2.94	2.87	3.07	1.21
2014	5.14	2.78	2.65	3.01	0.47
2015	5.14	2.78	2.65	3.01	0.47
2016	5.14	2.78	2.65	3.01	0.47
Dönem	Uzun Dönemli (Ortalama) Ekonomik Büyüme Hızları (%)				
1993-2016	4.25	3.87	3.87	3.86	3.69

Not: TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin kısa ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızları, düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerlerinin kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. Düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerlerinin hesaplanma yöntemi ve diğer hususlar hakkında Tablo 7'deki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TEPAV.

Düzeylerin kısa dönemli ekonomik büyüme hızlarının 1993-2016 dönemindeki gelişim seyrine yönelik bu açıklamalar, Şekil 10'un izlenmesinden de anlaşılabilir.

Şekil 10: Düzeylerin Kısa Dönemli Ekonomik Büyüme Hızları (1993-2016)

Not: TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin kısa dönemli ekonomik büyüme hızları, düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerlerinin kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır. Düzeylerin Toplam Reel GSYİH değerlerinin hesaplanma yöntemi ve diğer hususlar hakkında Tablo 7'deki açıklamalara bakınız.

Kaynak: TEPAV.

Diğer taraftan, Tablo 9’da düzeylerin uzun dönemli ekonomik büyüme hızları açısından incelendiğinde ise tüm düzeylerde 1993-2016 döneminde ortalama büyüme hızlarının pozitif değerler aldığı ve düzeylerin ortalama büyüme hızlarının Türkiye genelinden Ağrı iline doğru inildikçe görece doğrusal bir biçimde azaldığı görülmektedir. Bu sonuçlar, TR, TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı şeklindeki tüm düzeylerin fiyat artışlarından bağımsız olarak 1993-2016 dönemindeki ortalama nihai mal ve hizmet üretme kapasitelerinin/potansiyellerinin arttığını göstermekte ve bu artışın en fazla TR düzeyinde en az ise Ağrı ilinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sonuçlar, Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız olarak 1993-2016 dönemindeki ortalama nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin/potansiyelinin diğer bir deyişle ortalama ekonomik büyüme hızının TR ortalamasına en uzak düzey olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRMELER

Bilindiği üzere, Türkiye’de düzeylerin (bölgelerin ve illerin) ekonomik büyüme performansı ve dolayısıyla refah düzeyi (gelir seviyesi) açısından gelişim süreci tekdüze olmayıp, Türkiye’nin doğu ve batı düzeyleri arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Nitekim nominal ve reel ulusal hesap gösterge değerleri batı düzeylerinde Türkiye ortalamasının üzerine çıkarken, doğu düzeylerinde genellikle Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Türkiye’nin doğu ve batı düzeyleri arasında ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından ortaya çıkan bu farklılıklar, sosyal ve ekonomik başlıklar altında toplanabilecek birtakım olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda, Türkiye’deki düzeylerin ekonomik büyüme performansları ve refah düzeyleri açısından mevcut durumlarının incelenmesi, Türkiye genelindeki ve bölge içerisindeki konumlarının belirlenmesi, politika yapıcılar tarafından düzeyler arasındaki gelir eşitsizlikleri ile sosyal ve ekonomik sorunları giderilebilecek yönde politikaların tasarlanmasında başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Bu noktadan hareketle çalışmada, Türkiye’nin (TR) Kuzeydoğu Anadolu (TRA) bölgesinde bulunan Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ve refah düzeyi açısından 1987-2016 dönemindeki mevcut durumunun incelenmesi ve TR ile TRA alt düzeyleri içerisindeki konumunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada, 1987-2016 döneminde Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumu ve Türkiye (TR), Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır), Erzurum, Erzincan ve Bayburt (TRA1) ve Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır (TRA2) düzeyleri içerisindeki konumu nominal ve reel çeşitli ulusal hesap göstergeleri üzerinden incelenmektedir. Çalışmada, Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumu ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumu, öncelikle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından 1987-2016 dönemi için derlenen çeşitli nominal ulusal hesap göstergeleri üzerinden incelenmiştir. Daha sonra, Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumu ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumu, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) çalışmalarından 1992-2016 dönemi için derlenen çeşitli reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, 1987-2016 döneminde Ağrı ilinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumunu ve TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunu, nominal ve reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ortaya koyan genel bulguları şu şekilde özetlemek mümkün olmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada, Ağrı ilinin Nominal ve Reel GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki paylarının, 1987-2016 dönemi boyunca TR, TRA ve TRA1 düzey ortalamalarının altında kaldığı ve TRA2 düzey ortalamasının ise üzerinde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, 1987-2016 döneminde fiyat artışları veri alındığında/alınmadığında Ağrı ilinin nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin; TR, TRA ve TRA1 düzey ortalamalarının gerisinde kaldığını ve TRA2 alt düzeyinde bulunan ve coğrafik-ekonomik açıdan görece benzer özelliklere sahip olduğu il ortalamalarından daha iyi bir konumda olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, çalışmada Ağrı ilinin Nominal ve Reel GSYİH değerlerinin TR, TRA ve TRA2 düzey toplamları içerisindeki paylarının, 1987-2016 döneminde görece durağan yapıda bir seyir izlediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, fiyat artışları veri alındığında/alınmadığında Ağrı ilinin nihai mal ve hizmet üretme kapasitesi açısından düzeyler içerisindeki konumunun veya düzeylere olan katkısının 1987-2016 döneminde belli bir seviyede

kaldığına işaret etmektedir. Çalışmada ayrıca, Ağrı ilinin Nominal ve Reel GSYİH değerlerinin düzeyler toplamı içerisindeki paylarının, 1987-2016 döneminde TR düzeyinden TRA2'ye doğru inildikçe sürekli olarak arttığı ve TRA2 düzey ortalamalarının üzerinde değerler aldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, fiyat artışları veri alındığında/alınmadığında Ağrı ilinin nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin, coğrafik-ekonomik açıdan görece benzer özelliklere sahip olduğu TRA2 alt düzeyi içerisinde önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan çalışmada, Ağrı ilinin 1987-2016 dönemindeki Kişi Başına Düşen Ortalama Nominal GSYİH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki paylarının, tüm düzeylerin gerisinde kaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, inceleme döneminde TRA, TRA1, TRA2 ve Ağrı düzeylerindeki toplam nüfusun ortalama refah seviyelerinin TR ortalamasının altında kaldığını göstermekte ve Ağrı ilindeki toplam nüfusunun ortalama refah seviyesi açısından TR ortalamasına en uzak düzey olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sonuçlar, TR, TRA, TRA1 ve TRA2 düzeylerine kıyasla Ağrı ilinde toplam nüfusta meydana gelen artışların, fiyat artışlarını da içeren nihai mal ve hizmet üretme kapasitesindeki artışlardan görece daha fazla olduğuna işaret etmektedir.

Son olarak çalışmada, Ağrı ilinin Ortalama ve Toplam Reel GSYİH değerleri üzerinden hesaplanan 1993-2016 dönemindeki kısa dönemli ekonomik büyüme hızlarının, Türkiye ekonomisinde ekonomik genişleme ve daralmaların meydana geldiği yıllarla uyumlu olduğu ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızlarının ise tüm düzey ortalamalarının gerisinde kaldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda çalışmada, Ağrı ilinin 1993-2016 dönemindeki kısa dönemli ekonomik büyüme hızlarının, Türkiye ekonomisinde iç ve dış gelişmelerden kaynaklı ekonomik daralmaların yaşandığı 1994, 1999, 2001 ve 2008-2009 yıllarında negatif, diğer tüm yıllarda ise pozitif değerler aldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız olarak belli bir yıldaki nihai mal ve hizmet üretme kapasitesinin 1994, 1999, 2001 ve 2008-2009 yıllarında azaldığını ancak diğer tüm yıllarda arttığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sonuçlar, Ağrı ilinin 1994, 1999, 2001 ve 2008-2009 yıllarında negatif, diğer tüm yıllarda ise pozitif değerler alan kısa dönemli ekonomik büyüme hızlarının 1993-2016 dönemindeki ortalamalarının, TR, TRA, TRA1 ve TRA2 şeklindeki tüm düzey ortalamalarının gerisinde kaldığını göstermektedir. Bu durum, Ağrı ilinin fiyat artışlarından bağımsız olarak 1993-2016 dönemindeki ortalama nihai mal ve hizmet üretme kapasitesindeki artışların, TR, TRA, TRA1 ve TRA şeklindeki tüm düzeyler içerisinde görece en düşük potansiyeldeki düzey olduğuna işaret etmektedir.

Çalışmadan elde edilen tüm bu sonuçlar, Ağrı ilinin nominal ve reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ölçülen ekonomik büyüme performansının ve refah düzeyinin inceleme dönemi boyunca sürekli olmasa da arttığını ve bir gelişim trendi içerisinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sonuçlar, Ağrı ilinin nominal ve reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ölçülen ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından TR, TRA, TRA1 ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunun, örneklem dönemi boyunca nispeten durağan bir süreç izlediğini ve önemli ölçüde değişmeden kaldığını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda çalışmanın bulguları, inceleme döneminde Ağrı ilinin nominal ve reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ölçülen ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumunun ve TR içerisindeki konumunun; TRA ve TRA1 düzey ortalamalarının gerisinde kaldığını, sadece TRA2 alt düzeyinde bulunan ve coğrafik-ekonomik açıdan görece benzer olduğu il ortalamalarından daha iyi bir görünüme sahip olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, ulusal ve bölgesel düzeydeki politika yapıcılar tarafından, TRA ve özellikle TRA2 düzeylerindeki illerin ekonomik büyüme performansları ile refah düzeyleri açısından mevcut durumlarının ve TR ile TRA içerisindeki konumlarının iyileştirilebilmesine yönelik ekonomi politikalarının geliştirilip uygulanması gereklilik arz etmektedir. Bu yolda, öncelikle kamu kesimi tarafından TRA ve TRA2 düzeylerindeki illerin nihai mal ve hizmet üretme kapasitelerindeki tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün yapısı ile gelişme önceliği dikkate alınarak yeni yatırımların yapılması veya mevcut yatırım alanlarının geliştirilmesine yönelik politikaların izlenmesi gerekmektedir. Sonrasında, bu türden politikaların TRA ve TRA2 düzeylerindeki illerde özel sektör tarafından yapılacak yatırımlara vergi muafiyeti, yatırım teşvikleri vb. şeklinde kamu kesimi tarafından sağlanacak olan özendirici politikalarla da desteklenmesi gereklilik arz etmektedir. Şüphesiz bu yöndeki politikaların geliştirilip uygulanması, inceleme dönemindeki ekonomik büyüme performansları ile refah düzeyleri açısından mevcut durumlarının ve TR içerisindeki konumlarının,

mutlak olarak daha zayıf olduğu belirlenen Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır illerinden oluşan TRA2 düzeyinde daha fazla önemli olmaktadır. Böylelikle TRA ve özellikle TRA2 düzeylerindeki illerin nominal ve reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ölçülen ekonomik büyüme performansları ile refah düzeyleri açısından TR, düzey ortalamasına yaklaşabilmeleri ve inceleme döneminde TR düzeyi ortalamasıyla aralarındaki mevcut farkın kapatılabilmesi mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Berber, M. & Bocutoğlu, E. (2010). **Makro İktisada Giriş**, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Berber, M. (2011). **İktisadi Büyüme ve Kalkınma: Büyüme Teorileri ve Kalkınma Ekonomisi**, 4. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Berber, M. (2017). **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 6. Baskı, Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım, Trabzon.
- Eğilmez, M. (2010). **Makro Ekonomi: Türkiye'den Örneklerle**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hanson, J. L. (1986). **A Dictionary of Economics and Commerce**, Pitman, London.
- Karaca, O. (2004). "Türkiye'de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var Mı?", TEK-Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2004/7 <http://www.tek.org.tr>.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4): 207-230.
- Küçükler, C. (2003). "Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu", Turkish Economic Association Discussion Paper, No:2003/5.
- TEPAV, (2016).Gelişmişlik Göstergesi Olarak Gece Işıkları: Ulusal Ölçekte ve İl Bazında GSYH Tahmini, (Haz., S. Başlıhoş), Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Tartışma Metni Mayıs 2016: N201617.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Bölgesel İstatistikler, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/>.
- Ünsal, Erdal. M. (2016). **İktisadi Büyüme**, 2. Baskı, BB101 Yayınları, ANKARA.
- Ünsal, Erdal. M. (2017). **Makro İktisat**, 11. Baskı, Murat Yayınları, Ankara.
- Yalçınkaya, Ö. & Kaya, V (2017). "Eğitimin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: PISA Katılımcıları Üzerinde Bir Uygulama (1990-2014)", *Sosyoekonomi*, 25(33): 11-35.

AĞRI İLİNİN SANAYİ YAPISI

*Şekip YAZGAN**

Özet

Çalışmada ülkelerin ekonomik büyümelerinin motoru olarak nitelendirilen sanayi sektörünün yapısı Ağrı ili özelinde değerlendirilmektedir. Türk sanayisinin sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları ve sanayiye ilişkin yenilik yapma kapasite göstergeleri açısından bölgesel dağılımına bakıldığında tek düze bir yapı göstermediği ve Türkiye’de bölgelerin sanayileşme açısından; sanayisi iyi gelişmiş, orta derecede sanayileşmiş ve az sanayileşmiş bölgeler olmak üzere üç kategoriye ayrılabilirdiği görülmektedir. Ağrı İli sanayisi az gelişmiş Doğu Anadolu Bölgesinde bulunmaktadır. Ağrı İli üretiminde ve istihdamında tarım sektörünün ağırlığı bulunmaktadır. 2004-2014 döneminde Ağrı İlinde Cari fiyatlarla GSYİH içerisinde sanayi sektörünün payının yüzde 9’dan yüzde 17’ye çıktığı görülmekle birlikte 2017 yılı verilerine göre Türkiye’de sanayi siciline kayıtlı işletmelerin sadece yüzde 0,1’i, Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin ise yüzde 4,4’ü Ağrı İlinde bulunmaktadır. Ağrı ilindeki üretim yapısı değerlendirildiğinde sadece orta-düşük ve düşük sanayileşme gerektiren ara mallar üretilebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi, Ağrı İli

1.GİRİŞ

Sürdürülebilir ve yüksek bir ekonomik büyüme için sanayileşmenin için temel bir öneme sahip olduğu düşüncesi, kalkınma iktisatçıları arasında yaygın bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun görüşün temel nedeni, günümüzün gelişmiş ülkelerinin kalkınma süreçlerini tarihsel olarak sanayileşme yoluyla başlatmış ve gerçekleştirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan birçok ülke kişi başına düşen gelir bakımından gelişmiş ülkelere yetişebilmek için sanayileşmeye çalışmaktadır. Genelde sanayi sektörü özelde imalat sanayi, ekonomik büyümenin ve gelişmenin “motoru” olarak nitelendirmektedir (Bakır vd., 2017:157).

Sanayi sektörünün ekonomik büyümenin motoru olma işlevi sanayi sektörünün sahip olduğu üç özellikten kaynaklanmaktadır. Birinci olarak, sanayi sektöründe ileri ve geri üretim bağlantılarının diğer sektörlerle göre daha kuvvetli olması nedeniyle sanayi sektöründe yaratılan birim talep artışlarının ekonominin tümüne etkisi, diğer sektörlerle kıyaslandığında daha yüksek olmaktadır. Dolayısıyla sanayi sektörünün büyümesi ile toplam ekonominin büyümesi arasında pozitif yönlü güçlü bir bağlantı bulunmaktadır. İkinci olarak, sanayi sektöründeki üretkenliği artırıcı teknolojik yenilikler, ekonominin diğer sektörlerinde de (tarım ve hizmetler) uygulama olanakları bularak, önemli pozitif dışsallıklar yaratmaktadır. Bu açılarından değerlendirildiğinde, sanayi sadece kendi içerisindeki üretim/teknolojik yenilik bağlantıları ile değil, aynı zamanda bu unsurlar üzerinden ekonominin tümü ile kurduğu bağlantılar yoluyla büyümenin sürdürülebilir kılınmasında kritik sektör haline gelmektedir. Üçüncü ve son olarak, ekonomideki toplam üretkenlik artışları, sanayideki üretkenlik artışları ile pozitif ve güçlü bir nedensellik ilişkisi göstermektedir. Bu ilişki, bir yandan sanayi sektöründe üretilen sermaye mallarının diğer sektörlerde kullanılması yoluyla teknolojik yeniliğin ekonominin tümüne yayılması mekanizması üzerinden yürürken, bir yandan da bu yapısal dönüşüm sürecinde, sanayi sektöründeki nispeten yüksek üretim artışlarının, ekonominin diğer sektörlerinden sanayiye kaynak aktarmasına yol açması sayesinde oluşmaktadır (Taymaz ve Voyvoda, 2017:18-21).

Bu bağlamda gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik büyümenin önde gelen politika hedefi olduğu görülmektedir. Bu çerçevede sanayileşme öne çıkarılmakta ve 1930’lardan itibaren sanayinin gelişmesi için aktif politikalar izlenmektedir. Ancak 1980’li yıllara devam eden bu süreçte ilki 1980’de ve ikincisi yirmi yıl sonra 2000’li yıllarda olmak üzere iki önemli kırılma yaşandığı görülmektedir. 1980 sonrası dönemde sanayinin gelişimine yönelik aktif politika

*Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, syazgan@agri.edu.tr

uygulamalarından bahsedilememektedir. 1980 sonrası dönemde uygulanan politikaların sonuçlarının dolaylı olarak sanayinin gelişimi için de uygun bir ortam yaratacağı varsayımı bulunmaktadır. Kalkınma sürecindeki bu yeni yaklaşım, sanayileşme açısından pasif politikalar olarak adlandırılan yeni yaklaşımın belirlenmesi olarak ifade edilmektedir. 2000 sonrası dönemde ise, finans ve turizm sanayiye alternatif yeni ve öncelikli hedefler olarak ortaya çıkarılmaktadır. Bu politika değişikliğinin öne çıkan belirgin sonucu, imalat sanayinin gerek toplam istihdam gerekse toplam katma değer içerisindeki payı azalmaktadır (Doğruel ve Doğruel, 2017:61-70). Gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişme süreçleri incelendiğinde, üretimin ve istihdamın ağırlığının önce tarımdan sanayiye, sonra da sanayiden hizmetler sektörüne kaydığı görülmektedir. Ekonomik gelişme sürecine, imalat sanayinin GSYH içindeki payı ile kişi başına reel gelir arasındaki ilişkinin genellikle “ters-U” şeklinde olduğu vurgulanmaktadır. Başka bir ifadeyle, imalat sanayinin payı belirli bir kişi başına gelir düzeyine erişilinceye kadar artmakta ve o düzeyden sonra azalmaya başlamaktadır. Hemen tüm gelişmiş ülkelerde tarihsel olarak gözlemlenmiş olan imalat sanayinin düşme eğiliminin, gelişmekte olan ülkelerde daha düşük kişi başına gelir düzeylerinde başladığı saptanmıştır. Bu nedenle bu olgu “erken sanayileşme olarak tanımlanmıştır. Yapılan uygulamalı çalışmalar, Türkiye’nin sanayileşme sürecini kapsayan 1998-2014 döneminde imalat sanayinin payı, yaklaşık olarak yüzde 25’den yüzde 17,5’e düştüğünü göstermektedir. Bu bakımdan Türkiye’nin geri döndürülmesi oldukça güç bir sanayileşme yörüngesine girdiği görülmektedir. (Bakır vd., 2017: 157,184).

Sanayileşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin önemi doğrultusunda çalışmamızda Ağrı ilinin sanayi yapısının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, girişi izleyen ikinci bölümde Türkiye’de sanayi sektörünün sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları ve sanayinin yenilik yapma kapasitesi göstergeleri üzerinden bölgeler arasındaki dağılımı ortaya koyularak Ağrı ilinin sanayisinin Türkiye’deki konumu gösterilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Ağrı ilinde bulunan sanayinin sektörler arası dağılımı ve istihdam yapısı incelenmektedir. Çalışma Ağrı ili sanayi yapısına ait genel değerlendirmelerin yapıldığı sunulduğu dördüncü bölümle tamamlanmaktadır.

2. TÜRKİYE’DE SANAYİ SEKTÖRÜNÜN DAĞILIMI

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (BSTB) Sanayi Genel Müdürlüğü’nün 2017 verilerine göre sanayi siciline kayıtlı firma sayılarını gösteren Tablo.1 incelendiğinde Türk sanayisinin coğrafi bölgeler arasında eşit olmayan bir biçimde dağıldığı görülmektedir. Türkiye’de Sanayi siciline kayıtlı işletmelerin yüzde 84,7’si Marmara Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi olmak üzere Türkiye’nin batı ve güney bölgelerinde konumlanmaktadır. Geri kalan bölgeler olan Karadeniz Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesinde ise sanayi siciline kayıtlı işletmelerin yüzde 24,4’ü bulunmaktadır.

Tablo.1. Türk Sanayisinin Bölge Düzeyinde Dağılımı (2017)*

Bölgeler	Sanayi Siciline Kayıtlı İşletme Sayısı	Pay (%)
Marmara Bölgesi	55560	41,8%
İç Anadolu Bölgesi	26827	20,2%
Ege Bölgesi	18170	13,7%
Akdeniz Bölgesi	12136	9,1%
Karadeniz Bölgesi	10804	8,1%
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	5998	4,5%
Doğu Anadolu Bölgesi	3529	2,7%
Toplam	133024	100%

Kaynak: Arslan, 2017:838.

Türkiye’nin ülke içerisinde ithal mallarıyla rekabet ederek, cari açığını azaltabilmesi, ihracatta dünya pazarlarında sanayi ürünleri satabilmesi için ileri teknoloji sanayi ürünlerinin üretimini

* İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırma sistemine göre Türkiye’de Düzey-1 ve Düzey-2 bölgeleri boyutunda, sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları, Beş (5) + mühendis çalıştıran KOBİ sayıları, 1995-2016 arası dönemde patent başvurusu sayıları, 1995-2016 arası dönemde endüstriyel tasarım başvurusu sayıları ve 1995-2016 arası dönemde faydalı model başvurusu sayıları çalışmanın sonunda ek olarak verilmektedir.

arttırması gerekmektedir. İleri teknolojili sanayi ürünlerini üretebilmek ise Araştırma- Geliştirme (Ar-Ge) ve yenilikçiliğe önem verilmesini gerektirmektedir (Uras, 2017:126). Türk sanayisinin bölgesel dağılımı bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde de bölgeler arasında eşitsiz bir dağılım olduğu görülmektedir. Aşağıda Tablo.2’de yeni teknolojik üretebilmek için zemin oluşturacak beş ve üzeri mühendis çalıştıran KOBİ sayısı ve 1995-2016 yıllarını kapsayan toplam patent, endüstriyel tasarım ve faydalı model başvuru sayıları bölgeler düzeyinde gösterilmektedir. Tablo.2 incelendiğinde Türkiye’de beş ve üzeri mühendis çalıştıran KOBİ sayısının yüzde 95,5’inin Marmara Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesinde bulunduğu ve yine 1995-2016 arası yapılan patent başvurusu sayısının yüzde 93,7’sinin, 1995-2016 arası endüstriyel tasarım başvurusu sayısının yüzde 94,8’inin, 1995-2016 arası faydalı model başvurusu sayısının yüzde 95,3’ünün Marmara Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesinde yapıldığı görülmektedir.

Tablo.2.Türk Sanayisinin Yenilik Kapasitesi Göstergeleri Açısından Bölge Düzeyinde Dağılımı

BÖLGELER	1^a	2^b	3^c	4^d
Marmara Bölgesi	1813	27419	68628	23924
İç Anadolu Bölgesi	361	8499	19777	9225
Ege Bölgesi	362	4831	11373	5180
Akdeniz Bölgesi	137	1929	3700	2161
Karadeniz Bölgesi	34	1360	1654	1155
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	69	1037	3785	603
Doğu Anadolu Bölgesi	22	454	225	260
Toplam	2798	45529	109142	42508

Not: a- Beş (5) + mühendis çalıştıran KOBİ sayısı (2017), b-1995-2016 arası patent başvurusu sayısı, c-1995-2016 arası endüstriyel tasarım başvurusu sayısı, d-1995-2016 arası faydalı model başvurusu sayısı. (Kaynak: Arslan,2017:838)

Bütün bu istatistikî rakamlar dikkate alındığında Türkiye’de bölgelerin sanayileşme açısından; sanayisi iyi gelişmiş bölgeler (Marmara Bölgesi), orta derecede sanayileşmiş bölgeler (İç Anadolu, Ege ve Akdeniz Bölgesi) ve az sanayileşmiş bölgeler (Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi) olmak üzere üç kategoriye ayrılabilirdiği görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan illerde sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları ve bu illere ait Ar-Ge Göstergeleri aşağıda Tablo.3’de gösterilmektedir.

Tablo.3. Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin Sanayileşme Göstergeleri

İL	1^a	2^b	3^c	4^d	5^e
Malatya	1068	12	135	63	81
Erzurum	538	3	108	70	57
Erzincan	397	-	10	9	13
Elâzığ	375	-	114	49	40
Van	249	7	32	10	23
Ağrı	156	-	4	10	2
Kars	135	-	7	1	9
Muş	122	-	3	2	9
Bingöl	114	-	9	2	4
İğdır	99	-	4	2	9
Hakkâri	94	-	10	2	4
Tunceli	76	-	6	1	3
Bitlis	68	-	10	-	3
Ardahan	38	-	2	4	3
Toplam	3529	22	454	225	260

Not: a- Sanayi siciline kayıtlı işletme sayısı (SGM, 2017), b- Beş (5) + mühendis çalıştıran KOBİ sayısı (SGM, 2016), c- 1995-2016 arası patent başvurusu sayısı (TP, 2017), d-1995-2016 arası endüstriyel tasarım başvurusu sayısı (TP, 2017) e- 1995-2016 arası faydalı model başvurusu sayısı (TP, 2017). (Kaynak: Arslan,2017:838).

Ağrı İlinin de içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi sanayi siciline kayıtlı işletme sayısı oranı, Ar-Ge ve inovasyona dayalı katma değer üreten yüksek teknoloji üretimi için olmazsa olmazlardan biri olan beş ve daha fazla mühendis istihdam eden KOBİ sayısı ve yeni teknolojik ürün

gelişimi için önemli bir parametre olan patent başvurusu sayısı ile son sırada yer almaktadır. Söz konusu göstergeler bakımından Doğu Anadolu Bölgesinde önde gelen illerin Malatya, Erzurum, Erzincan, Elâzığ ve Van illeri olduğu görülmektedir. Ağrı İlinin orta sıralarda yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesinde son sıralarda yer alan iller ise Ardahan, Bitlis ve Tunceli'dir.

3. AĞRI İLİNİN SANAYİ YAPISI

Sanayi siciline kayıtlı işletme sayısı ve yenilik yapma kapasitesi göstergeleri açısından sanayisi gelişmemiş bölge olarak nitelendirilen Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Ağrı İlinde ekonominin ağırlıklı olarak tarıma ve hayvancılığa dayanmakta olduğu sanayinin ise geri planda bulunduğu görülmektedir. Aşağıda Tablo.4'de 2004 ve 2014 yıllarında Cari fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içerisinde tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin payları gösterilmektedir. 2004 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payı ülke genelinde 29% iken Ağrı İlinde yüzde 9 ile sınırlı olmaktadır. Tarım ve hizmetler sektörlerinin payları ise sırasıyla yüzde 37 ve 55'dir. Ülke genelinde hizmetler sektörünün GSYİH içerisindeki payı ise yüzde 60 düzeyinde bulunmaktadır. 2004 ve 2014 yılı verileri karşılaştırıldığında, GSYİH içerisinde sanayi sektörünün payının arttığı görülmektedir. Konu ile ilgili olarak açıklanan son resmi istatistik 2014 yılına ait olduğundan bu yıl sonrasındaki dönemlere ilişkin gelişmeler hakkında bir çıkarım yapılamamaktadır.

Tablo.4. Türkiye ve Ağrı İlinde Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı (%) (2004-2014)

	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	2004	2014	2004	2014	2004	2014
Ağrı	37%	23%	9%	17%	55%	59%
Türkiye	11%	7%	29%	32%	60%	61%

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar (Erişim Tarihi:01.12.2017)

GSYİH'nın sektörel dağılımında hizmetler ve tarım sektörünün payının yüksek düzeyde bulunması istihdamın sektörel dağılımı hakkında bize bir fikir vermektedir. Ağrı ili için yıllık veriyi ulaşılamadığı için istihdamın sektörel yapısı, içerisinde Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan İllerinin bulunduğu TRA2 Bölgesi için incelenmektedir. Tablo.5 incelendiğinde 2016 yılı verilerine göre TRA2 Bölgesi'nde en çok istihdam sağlayan sektörün yüzde 53,7'lik oranla tarım sektörü olduğu görülmektedir. Tarım sektörünün yüzde 31,5'lik pay ile hizmetler sektörü izlemektedir. Bölgedeki sanayi sektörünün sağlanan toplam istihdam içerisindeki payı ise yüzde 13,1 düzeyinde bulunmaktadır.

Tablo.5. Türkiye ve TRA2 Bölgesinde İstihdamın Dağılım Oranları (%) (2004-2016)

	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	2004	2016	2004	2016	2004	2016
TRA2	63,3%	55,5%	4,9%	13,1%	46%	31,5%
Türkiye	29,1%	19,5%	24,9%	26,8%	31,8%	53,7%

Kaynak: TÜİK, İstihdam, İşsizlik ve Ücret (Erişim Tarihi:01.12.2017)

2017 yılı verilerine göre Türkiye'de sanayi siciline kayıtlı işletmelerin sadece yüzde 0,1'i, Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin ise yüzde 4,4'ü Ağrı İlinde bulunmaktadır. BSTB Sanayi Genel Müdürlüğünün 81 İl Durum Raporları incelendiğinde 2012-2015 döneminde Ağrı İlinin sanayisinin, yerel hammadde kaynaklarına uygun olarak gelişme gösterdiği görülmektedir. Gıda Ürünleri İmalatı sektörü ilin en önemli sektörü durumunda bulunmaktadır. 2012 yılında Ağrı İlinde bulunan sanayi işletmelerinin yüzde 53'ü Gıda Ürünleri İmalatı sektöründe bulunmaktadır. Gıda Ürünleri Sektörünü yüzde 15'lik pay ile Diğer Madencilik Taşocakçılığı Sektörü, yüzde 7'lik pay ile Tekstil Ürünleri İmalatı takip etmektedir. 2013 ve 2014 yılında Gıda Ürünleri İmalatı sektörünün sırasıyla yüzde 53'lük ve yüzde 51'li paylar ile ildeki en büyük sektör olma pozisyonunun devam ettiği görülmektedir. 2013 yılında Gıda Ürünleri İmalatı sektörünü 2012 yılında olduğu gibi yüzde 15'lik pay ile Diğer Madencilik Taşocakçılığı sektörü, yüzde 7'lik pay ile Tekstil Ürünleri İmalatı takip etmektedir. 2014 yılında ise Gıda Ürünleri İmalatının ardından gelen ikinci ve üçüncü sektörlerin değiştiği görülmektedir. 2014 yılında ikinci sektör yüzde 17'lik pay ile Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri İmalatı sektörü olurken, üçüncü sıradaki sektör yüzde 15'lik pay ile Diğer Madencilik Taşocakçılığı sektörüdür. 2015 yılı (BSTB) Sanayi Genel Müdürlüğünün 81 İl

Durum Raporuna göre ise Ağrı İlinde bulunan sanayi işletmelerinin yüzde 36'sı Gıda Ürünleri İmalatı sektöründe, yüzde 13'ü Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı sektöründe, yüzde 9'u ise Ağaç ve Ağaç Ürünleri sektörlerine bulunmaktadır. İlk üç sırada bulunan bu sektörleri yüzde 6 ile Mobilya Sektörü ve Diğer Madencilik Taşocakçılığı sektörleri, yüzde 5 ile Kauçuk ve Plastik Ürünler İmalatı sektörü ve yüzde 1'lik oranla Makine Hariç Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı, Giyim Eşyaları İmalatı ve Deri sektörü takip etmektedir (SGM, 2012-2015).

Ağrı ilinde bulunan sanayi işletmelerin çalışan sayısına göre, yüzde 78' i mikro, yüzde 19'u küçük, yüzde 2'si orta, yüzde 1'i büyük ölçekli işletmeler durumunda bulunmaktadır. Ağrı ilinde sanayi sektöründeki istihdamın sektörler arasındaki dağılımları ise aşağıda Tablo.6'da gösterilmektedir. Tablo.7'ye göre istihdamın %52'si Gıda Ürünleri İmalatı sektöründe, %20'si Metalik Olmayan Mineral Ürünler sektöründe, %17'si ise Diğer Madencilik Taşocakçılığı sektörlerinde bulunmaktadır. İstihdamın yüzde 11'i ise Kauçuk ve Plastik, Mobilya, İçecek Ürünleri, Deri Ürünleri, Tekstil Ürünleri, Makine ve Ekipmanlar ve Giyim Eşyaları sektörlerinde bulunmaktadır (SGM, 2015:64).

Tablo.6. Ağrı İlinde Sanayi Sektöründe İstihdamın Dağılımı (2015)

	Çalışan Sayısı	Oran (%)
Gıda Ürünleri	817	52%
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünler	319	20%
Diğer Madencilik ve Taşocakçılığı	273	17%
Kauçuk ve Plastik	47	3%
Mobilya	26	2%
İçecek Ürünleri	26	2%
Deri Ürünleri	18	1%
Tekstil Ürünleri	15	1%
Makine ve Ekipmanlar	13	1%
Giyim Eşyaları	11	1%
Genel Toplam	1565	

Kaynak: BSTB SGM, 2015:64

Ağrı ili sanayi sektöründe bulunan istihdamın statüye göre dağılımı aşağıda Tablo.6'da gösterilmektedir. Tablo.5 incelendiğinde, çalışanların %7,75'i idari personel, %1,63'ü mühendis, %0,56'ı diğer tekniker, %1,75'i teknisyen, %8,19'u usta, %67'si işçi ve diğerleri de çırak, kalfa, bağ-kurlu ve taşeron işçiden oluştuğu görülmektedir.

Tablo.5. Ağrı İlinde Sanayi Sektöründe İstihdamın Statüye Göre Dağılımı

	Çalışan Sayısı	Oran (%)
İdari Personel	124	8%
Mühendis	26	2%
Diğer Tekniker	9	1%
Teknisyen	28	2%
Usta	131	8%
İşçi	1072	67%
Çırak	4	0%
Kalfa	43	3%
Bağ-kurlu	76	5%
Taşeron İşçi	87	5%
Toplam	1600	

Kaynak: BSTB SGM,2015:64.

Ağrı İlinin en önemli sanayi kuruluşu Ağrı Şeker Fabrikasıdır. Ağrı Şeker Fabrikası, gerek bölgesindeki şeker varlığının düşük olması, gerekse işleme randımanı yönünden olumsuzluk içerisinde bulunmasının yanı sıra maliyetler nedeniyle zararda ya da düşük seviyede karlı çalışmaktadır. Aşağıda Tablo.6 incelendiğinde Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı şeker pancarı ekim alanlarının 1986 yılında 13.023 hektar iken, 2013 yılında 590.0 hektara gerilediği görülmektedir. Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı

ekim alanlarının ve üretimin azalmasında, 2001 yılında çıkarılan 4634 Sayılı Şeker Kanunu ile yeni bir şeker rejiminin oluşturulması sonucu şeker pancarı üreticisine yapılan aynı ve nakdi yardımların azaltılması ve şeker pancarı üretimine kota sisteminin getirilmesinin yanı sıra Şeker Fabrikası'nın bulunduğu bölge özelliklerine bağlı olarak; pancardaki polar şeker varlığının düşük olması sonucu fiili pancar alım fiyatının taban fiyatın altında gerçekleşmesi, alternatif ürün deseninin zenginliği ve üreticilerin bu ürünlerden pancara göre daha yüksek gelir elde etmeleri, diğer tarımsal ürünlere verilen desteklerin artması, kiralama suretiyle pancar ekecek üreticiler için tarla kiralalarının yüksek olması ve genç nüfusun köyden şehirlere göç etmesi nedeniyle pancar üretiminde çalışacak iş gücünün azalmasının etkili olduğu belirtilmektedir (Kaya: 2015:54-55).

Tablo.6.Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı şeker pancarı ekiliş alanları ve üretim durumu (1986-2013)

Yıllar	Köy Sayısı	Şeker Pancarı Eken Çiftçi Sayısı	Şeker Pancarı Ekim Alanı (Ha)	Şeker Pancarı Üretim Miktarı	Hektara Ortalama Verim
1986	201	12122	13023	447620	33,8
2013	26	422	590	71000	120,3

Kaynak: Kaya, 2015:54

Gelişmiş ülkelerde, sanayileşme hareketlerinin başladığı belirli yörelerde çok sayıda işletme yosunlaşırken, işletmeler arasında çok sıkı ilişkilerin oluştuğu ve bu ilişkilerin sanayi örgütü şekline dönüştüğü gözlenmektedir. Bir başka anlatımla, belirli yörelerde yoğunlaşan işletmeler arasındaki sıkı ilişkiler, dışsal ekonomilerin ortaya çıkması ve yöredeki tüm işletmelerin bu avantajlardan yararlanmasını sonucunu doğurmaktadır. Bu şekilde kendiliğinden oluşan sanayi bölgelerine ilk örnek 19. Yüzyılın ilk yarısında Kuzey Amerika'daki tekstil işletmelerinin bulunduğu yöreler olmaktadır. Kendiliğinden ortaya çıkan bu sanayi bölgelerinin benzerleri, öncelikle gelişmiş ülkelerde, sanayileşmeyi gerice bölgelere yaymak ve aynı zamanda sanayi işletmelerini yerleşim merkezlerinden uzağa götürerek şehirlerin görünümünü korumak amacıyla, gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu şekilde gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan organize sanayi bölgesi (OSB) fikri gelişmekte olan ülkelerde de sanayileşmeyi teşvik ve ekonomik gelişmenin bölgeler arasında dengeli dağılımını sağlama amacıyla kullanılmaktadır (Dinler,2014:75).

Ülkemizde organize sanayi bölgeleri, gelişmelerin bölgeler açısından dengeli olması bakımından özel sektör yatırımlarının belirli yörelere yönlendirilmesi veya mevcut yatırımların desteklenerek teşvik edilmesi için parasal ve fiziksel teşviklerin verilmesi aracı olduğu gibi aynı zamanda da, gelişmekte olan sanayilerin arazi gereksinmelerinin karşılanması, birbirleri ile ilişkisi olan sanayilerin belirli bir program çerçevesinde bir arada üretim yapmalarına olanak sağlanacak şekilde örgütlenmesi ve bunun sonucunda dışsal ekonomiler yaratılması yoluyla da yararlar sağlamaktadır. Organize sanayi bölgeleriyle hedeflenen amaçlardan biri bölgesel dengesizlikler yaratmadan geri kalmış bölgeleri teşvik ederek sanayi yatırımlarını bu bölgelere çekmek, ülke kalkınmasını sağlamaktır (Özden, 2016:106).

Bu bağlamda Ağrı İlinde yapımı 2010 yılında tamamlanan bir adet OSB Bulunmaktadır. Doluluk oranı yüzde 5 olan Ağrı OSB'de bulunan işletmelerin ağırlıklı faaliyet alanları; gıda ürünleri imalatıdır. Ayrıca Ağrı ilinde, merkez, Doğubayazıt, Diyadin, Eleşkirt ve Patnos ilçelerinde toplam 5 adet Sanayi Sitesi bulunmaktadır. Ağrı İli ve ilçelerinde bulunan sanayi sitelerinde bulunan işyeri sayıları, doluluk oranları ve çalışan sayıları aşağıda Tablo.7'de gösterilmektedir. İşyeri sayısı açısından bakıldığında en fazla işyeri sayısına Ağrı İli merkezinde bulunan küçük sanayi sitesinin sahip olduğu görülmektedir. Ağrı sanayi sitesini Doğubayazıt, Diyadin, Patnos ve Eleşkirt ilçelerindeki sanayi siteleri izlemektedir. Doluluk oranı bakımından Ağrı merkez, Doğubayazıt ve Patnos sanayi siteleri yüzde 100 doluluk oranına sahiptir. Söz konusu sanayi sitelerinde çalışan sayılarının bakıldığında en fazla çalışan sayısının ağrı merkez küçük sanayi sitesinde bulunduğu, Doğubayazıt, Patnos ve Eleşkirt ilçelerindeki küçük sanayi siteleri izlemektedir.

Tablo 6: Ağrı İlinde Faaliyet Gösteren Sanayi Siteleri Listesi

	İşyeri Sayısı	Doluluk Oranı (%)	Çalışan Sayıları
Ağrı Doğubeyazıt Kss	100	100	300
Ağrı Merkez Kss	312	100	936
Ağrı Diyadin Ss	100	0	0
Ağrı Eleşkirt Kss	50	50	50
Ağrı Patnos Kss	90	100	270

Kaynak: BSTB SGM,2015:65.

4. SONUÇ

Genelde sanayi sektörü özelde imalat sanayi, ekonomik büyümenin ve gelişmenin “motoru” olarak nitelendirilmektedir. Sanayi sektörünün ekonomik büyümenin motoru olma işlevi, sanayi sektöründeki ileri ve geri üretim bağlantılarının diğer sektörlere göre daha kuvvetli olmasından, sanayi sektöründeki üretkenliği arttırıcı teknolojik yeniliklerin, ekonominin diğer sektörlerinde de (tarım ve hizmetler) uygulama olanakları bularak, önemli pozitif dışsallıklar yaratmasından ve ekonomideki toplam üretkenlik artışlarının, sanayideki üretkenlik artışları ile pozitif ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişme süreçleri incelendiğinde, üretimin ve istihdamın ağırlığının önce tarımdan sanayiye, sonra da sanayiden hizmetler sektörüne kaydığı görülmektedir. Önde gelen politika hedefinin ekonomik büyüme olduğu ve bu amaca ulaşmak için özellikle 1980’li yıllara kadar sanayinin ön plana çıkarıldığı Türkiye’de de 2004-2014 döneminde Cari GSYİH içerisinde tarım sektörünün azaldığı, sanayi ve hizmetler sektörlerinin paylarının arttığı görülmektedir.

Türkiye’de sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları ve sanayiye ilişkin yenilik yapma kapasiteleri göstergeleri açısından sanayinin bölgesel dağılımına bakıldığında tek düze bir yapının bulunmadığı ve bölgesel dengesizliklerin olduğu görülmektedir. Türkiye’de bölgeler sanayileşme açısından; sanayisi iyi gelişmiş (Marmara Bölgesi), orta derecede sanayileşmiş (İç Anadolu, Ege ve Akdeniz Bölgesi) ve az sanayileşmiş bölgeler (Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi) olmak üzere üç kategoriye ayrılabilir. Ağrı İlinin de içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi sanayi siciline kayıtlı işletme sayısı oranı, Ar-Ge ve inovasyona dayalı katma değer üreten yüksek teknoloji üretimi için olmazsa olmazlardan biri olan beş ve daha fazla mühendis istihdam eden KOBİ sayısı ve yeni teknolojik ürün gelişimi için önemli bir parametre olan patent, faydalı model ve endüstriyel tasarım başvurusu sayısı ile son sırada yer almaktadır.

Türk ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak Ağrı İlinde de 2004-2014 döneminde Cari GSYİH içerisinde sanayi ve hizmetler sektörlerinin paylarının arttığı, tarım sektörünün payının azaldığı görülmekle birlikte Ağrı İli üretiminde ve istihdamında tarım sektörünün ağırlığı devam etmektedir. 2004-2014 döneminde Ağrı İlinde Cari fiyatlarla GSYİH içerisinde sanayi sektörünün payının yüzde 9’dan yüzde 17’ye çıktığı görülmekle birlikte 2017 yılı verilerine göre Türkiye’de sanayi siciline kayıtlı işletmelerin sadece yüzde 0,1’i, Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin ise yüzde 4,4’ü Ağrı İlinde bulunmaktadır. 2015 yılı verilerine göre Ağrı İlinde bulunan sanayi işletmelerinin yüzde 36’sı Gıda Ürünleri İmalatı sektöründe, yüzde 13’ü Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı sektöründe, yüzde 9’u ise Ağaç ve Ağaç Ürünleri sektörlerine bulunmaktadır. İlk üç sırada bulunan bu sektörleri yüzde 6 ile Mobilya Sektörü ve Diğer Madencilik Taşocakçılığı sektörleri, yüzde 5 ile Kauçuk ve Plastik Ürünler İmalatı sektörü ve yüzde 1’lik oranla Makine Hariç Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı, Giyim Eşyaları İmalatı ve Deri sektörü takip etmektedir. Ağrı ilindeki üretim yapısı değerlendirildiğinde sadece orta-düşük ve düşük sanayileşme gerektiren ara mallar üretilebileceği düşünülmektedir. BSTB’nin ülkenin orta teknoloji üreten sanayisini yüksek teknolojiye dayalı katma değer üreten yenilikçi bir sanayileşmeye dönüştürebilmek için etkin bir kamu, üniversite ve sanayi iş birliğinin gerekliliğine dayanarak oluşturulan Türkiye Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ) Strateji Belgesi (2015-2018) çerçevesinde oluşturulan KÜSİ faaliyetlerinin daha etkin hale getirilmesiyle Türkiye’de ve Ağrı İlinde yüksek teknolojiye dayalı katma değer üreten yenilikçi bir sanayi yapısının oluşacağı beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, Ö. (2017), “Kamu-Üniversite-Sanayi İş birliği Yapılanma Çalışmalarının Türkiye Sanayisinin Gelişimine Olası Katkıları.”, Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(3):823-849.
- Bakır, E., Özçelik, E., Özmen, E., Taşkıran, A.C. (2017) “Türkiye’de Erken Sanayileşme” Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi (Derleyenler Murat Koyuncu, Hakan Mihci, A. Erinç Yeldan), 1. Baskı, 157-189.
- BSTB SGM (2012). 81 İl Sanayi Durum Raporu, Bilim Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü, <https://www.sanayi.gov.tr/>
- BSTB SGM (2013). 81 İl Sanayi Durum Raporu, Bilim Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü, <https://www.sanayi.gov.tr/>
- BSTB SGM (2014). 81 İl Sanayi Durum Raporu, Bilim Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü, <https://www.sanayi.gov.tr/>
- BSTB SGM (2015). 81 İl Sanayi Durum Raporu, Bilim Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü, <https://www.sanayi.gov.tr/>
- Dinler, Z. (2014). "Bölgesel İktisat", Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Doğruel, F. ve Doğruel, S. (2017) “Türkiye’de Sanayileşme ve Kriz”, Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi (Derleyenler Murat Koyuncu, Hakan Mihci, A. Erinç Yeldan), 1. Baskı, 45-73.
- Kaya, F. (2015) “Küresel ve Bölgesel Şeker Politikalarının Türkiye Şeker Fabrikalarına Etkilerine Bir Örnek; Ağrı Şeker Fabrikası”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi, 31:41-61.
- Özden, E.Ö. (2016) “Kalkınma Aracı Olarak Organize Sanayi Bölgelerini Yeniden Kurgulamak”, MEGARON,11(1):106-124.
- Taymaz, E. ve Voyvoda, E. (2017) “Yapısal Dönüşüm, Sanayileşme ve Sanayi Politikaları: Küresel Eğilimlerden Türkiye Ekonomisine Kısa bir Gezinti”, Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi (Derleyenler Murat Koyuncu, Hakan Mihci, A. Erinç Yeldan), 1. Baskı, 11-44.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Ulusal Hesaplar, <https://tuik.gov.tr/>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstihdam, İşsizlik ve Ücret, <https://tuik.gov.tr/>
- Uras, G. (2017) “Ayşe Teyze Soruyor, Güngör Hoca Açıklıyor: Sanayileşeceklik Büyüyeceklik N’oldu Bize” Doğan Kitap, İstanbul.

EK:*

Ek. 1. İBBS Düzey 1 Bölgelerinde Sanayileşme Göstergeleri

	1 ^a	2 ^b	3 ^c	4 ^d	5 ^e
TR1 İstanbul	31794	1372	20024	54589	18246
TR2 Batı Marmara	6.718	68	1.409	1.387	687
TR3 Ege	18.170	362	4.831	11.373	5.180
TR4 Doğu Marmara	19.018	373	6.782	13.645	5.639
TR5 Batı Anadolu	18.286	328	6.786	12.564	6.660
TR6 Akdeniz	12.136	137	1.929	3.700	2.161
TR7 Orta Anadolu	7.421	33	1.078	6.406	2.051
TR8 Batı Karadeniz	6.802	19	744	935	751
TR9 Doğu Karadeniz	2989	15	448	528	268
TRA Kuzeydoğu Anadolu	1528	3	142	101	95
TRB Orta Anadolu	2166	19	319	129	167
TRC Güneydoğu Anadolu	5.998	69	1.037	3.785	603
Toplam	133026	2798	45529	109142	42508

Ek.2. İBBS Düzey 2 Bölgelerinde Sanayileşme Göstergeleri

	1 ^a	2 ^b	3 ^c	4 ^d	5 ^e
TR10 İstanbul	31794	1372	20024	54589	18246
TR21 Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	3795	48	1129	565	350
TR22 Balıkesir, Çanakkale	2923	20	280	822	337
TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik	13233	179	3950	11021	3800
TR42 Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	5785	194	2832	2624	1839
TR51 Ankara	10635	267	5411	8620	4364
TR52 Konya, Karaman	7651	61	1375	3944	2296
TR71 Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	2175	0	264	298	207
TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat	5246	33	814	6108	1844
TR31 İzmir	6375	292	2661	6687	3296
TR32 Aydın, Denizli, Muğla	5956	27	647	2151	1037
TR33 Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	5839	43	1523	2535	847
TR61 Antalya, Isparta, Burdur	3765	36	837	1033	1019
TR62 Adana, Mersin	4657	69	739	1488	846
TR63 Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	3714	32	353	1179	296
TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt	1100	3	125	84	72
TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	428	0	17	17	23
TRB1 Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli	1633	12	264	115	128
TR81 Zonguldak, Karabük, Bartın	1088	0	131	155	97
TR82 Kastamonu, Çankırı, Sinop	1434	0	90	96	121
TR83 Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	4280	19	523	684	533
TR90 Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	2989	15	448	528	268
TRB2 Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	533	7	55	14	39
TRC1 Gaziantep, Adıyaman, Kilis	3787	43	833	3460	493
TRC2 Şanlıurfa, Diyarbakır	1381	19	147	228	76
TRC3 Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	830	7	57	97	34
Toplam	133026	2798	45529	109142	42508

* Arslan (2017) çalışmasından yararlanarak hazırlanan Ek.1 ve Ek.2 tablolarında, a- Sanayi siciline kayıtlı işletme sayısını, b- Beş (5) + mühendis çalıştıran KOBİ sayısını, c-1995-2016 arası patent başvurusu sayısını, d-1995-2016 arası endüstriyel tasarım başvurusu sayısını ve e-1995-2016 arası faydalı model başvurusu sayısını göstermektedir.

AĞRI İLİ SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM VERİLERİ

*Kemal ÇİFTYILDIZ**

Hayrettin ŞAHİN†

Özet

Bu bölümde, Ağrı ilinin sosyal güvenlik ve sosyal yardım verileri elde edilip, Türkiye geneli verileri ile karşılaştırılarak; kalkınma Bakanlığı 2011 yılı raporuna göre sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından 81 il arasında 79. sırada yer alan Ağrı'nın durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Sosyal güvenlik verileri daha çok; kayıtlı, kayıtsız çalışanlar, işsizler, çalışan nüfusun dışında kalan çocuk yaşı ve engellilerin hangi araçlarla sosyal güvenliğinin sağlandığını ortaya koymaya yöneliktir. Diğer açıdan; aile, eğitim, sağlık, yaşlılık ve engellilik başlığı altında ihtiyaç sahiplerine sağlanan olanaklar ise sosyal yardım kapsamına girmektedir. Veriler neticesinde Ağrı ilinde sosyal güvenlik yönünden, sisteme kayıtlı çalışan sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Sosyal güvenceden yoksun olan kişilerin mağdur olmaması için çok yüksek oranda kamu desteği söz konusudur. Bu durum sosyal devletin anlayışının bir gereği olsa da ilin ekonomik gelişmişlik seviyesinin düşüklüğü ortaya koyan verilerden bir tanesidir. Sosyal yardımlar yönünden irdelendiğinde ise; kamu tarafından gerçekleştirilen sosyal yardımlar son dönemlerde hem miktar hem de etkinlik yönünden çok daha verimli bir şekilde kullanılmaktadır. İl bazı alanlarda Türkiye ortalamasının üzerinde bir yardım miktarına sahipken, bazı alanlarda ise ortalamanın altında bir yardım miktarına sahiptir. Ancak bu alanda Ağrı ilindeki asıl sorun, bölgedeki ekonomik duruma bağlı olarak yardıma muhtaç kişilerin oranının ülke genelindeki ortalamadan çok daha yüksek seviyelerde olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal güvenlik, sosyal yardım, Ağrı sosyal güvenlik ve yardım.

1. GİRİŞ

Bir ilin sosyo-ekonomik durumu ortaya konulurken istihdam verileri ile birlikte sosyal güvenlik verileri ve sosyal yardım verilerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ağrı ilindeki durumu ortaya koyma adına bu veriler sosyal güvenlik ardından da sosyal yardımlar olmak üzere iki ana başlık altında ele alınarak bu başlıkların alt kırılımları üzerinde durulmaktadır. Bu şekilde ilgili alanlarda Ağrı ilinin genel bir fotoğrafı çekilerek hem ilimizdeki durum ortaya konulacak hem de Türkiye genelindeki oranlar ile kıyaslaması yapılarak ilimizin ülke içindeki durumu belirlenecektir.

Çalışma kapsamında il genelindeki verilere geçmeden her bir başlık öncesinde bu kavramların neyi ifade ettiğini daha iyi anlayabilmek ve okuyucularda ortak bir algı oluşmasını sağlamak amacı kavramlarla ilgili tanımlar paylaşılmıştır.

Türkiye genelinde, 2016 yılında, Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri için toplam 131.387 milyon lira harcama yapılmıştır. Bu kapsamda; Hastalık ve Malullük Yardım Hizmetleri için 5.819 milyon lira, Aile ve Çocuk Yardımı Hizmetleri için 1.383 milyon lira ve İşsizlik Yardımı Hizmetleri için 3.310 milyon lira harcama yapılmıştır. Bununla birlikte, Devlet Sosyal Güvenlik Katkısı olarak 45.843 milyon lira, Sosyal Güvenlik Açık Finansmanı olarak 20.392 milyon lira ve Sosyal Güvenliği Olmayanların Sağlık Primi olarak ise 7.003 milyon lira harcanmıştır. Faturalı Ödemeler kapsamında 4.757 milyon lira, Ek Karşılıklar için 2.103 milyon lira ve Emeklilere Ek Ödeme kapsamında 7.698 milyon lira harcama yapılmıştır (Maliye Bakanlığı, 2017).

Ağrı İlinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Başkanlığı merkezi yönetimden ve vakıf öz kaynağından olmak üzere iki önemli kaynağa dayanarak sosyal yardımlarını gerçekleştirmektedir. 2004-2017 yılları arasında merkez kaynaklı yardımlardan faydalanan 157.977 kişidir ve bu kişilere 85.329.521,46 TL yardım yapılmıştır. Vakıf öz kaynaklarından yapılan yardımlardan faydalanan kişi sayısı 72.812 ve yardım miktarı ise 7.675.538,52 TL'dir. 2017 yılı Ekim ayına kadar verilerinde ise,

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kciftyildiz@agri.edu.tr

† Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sahinhayrettin@gmail.com

merkez kaynaklı yardımlardan faydalanan 30598 kişidir ve bu kişilere 14.636.566,29 TL yardım yapılmıştır. Vakıf öz kaynaklarından yapılan yardımlardan faydalanan kişi sayısı 15.572 ve yardım miktarı ise 1.848.623,60 TL'dir.

Sosyal yardımlarla ilgili bölüm, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2016 yılı raporu temel alınarak hazırlanmıştır. Tanımlar ve veriler aynen kullanılmıştır. Ağrı ile ilgili veriler ise ulaşılabildiği kadarıyla Ağrı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İl Müdürlüğü'nden ve Ağrı Merkez Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Başkanlığı'ndan temin edilmiştir. Geçmişe dönük bilgilerin tasnifine ulaşılamamış ve aynı zamanda bakanlığımı düzenlemiş olduğu veri başlıkları ile uyumluluk içermeyen verilere rastlanmıştır. Alınan verilerin hepsi Bakanlık verileri ile ortaklaştırılarak uygun noktalara yerleştirilmiştir.

2. SOSYAL GÜVENLİK

Sosyal devlet kavramının vazgeçilmez unsurlarından biri olan sosyal güvenlik kavramı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde "Herkesin analık, işsizlik, yaşlılık ve ölüm gibi insan iradesi dışında meydana gelen risklere karşı güven içerisinde olması gereğinin yanı sıra, beslenme ve barınma gibi her türlü temel ihtiyacın karşılanması" olarak ifade edilmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere insanoğlunun hayatta karşılaşılabileceği ve öngörülmesi mümkün olmayan risklere karşı sosyal devlet olmanın gereği devlet tarafından bazı güvencelerin verilmesi gerekmektedir. Tabii bu güvenceler günümüzde bazı koşullara bağlandığından kişilerin de bu koşulları asgari seviyede de olsa karşılamaları beklenmektedir.

Sosyal güvenlik verileri ele alınırken, verilerin nüfus yapısı ile birlikte değerlendirilmesi analizlerin daha sağlıklı yapılabilmesini sağlayacaktır. Ağrı İlinde genç nüfusun ağırlığı dikkat çekicidir. 2013 yılında il nüfusunun %60'ı 25 yaşın altındadır. 25-65 yaş arası nüfus toplam nüfusun %35'ini, 65 yaş üstü nüfus toplam nüfusun %4'ünü oluşturmaktadır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre İl'in kilometrekareye 48 kişi olan nüfus yoğunluğu,100 olan ülke nüfus yoğunluğunun altındadır. Ağrı İli 2013 yılı yıllık nüfus artış hızı % -2,2'dir. 2012-2013 yılları için Ağrı ilinin % 24,6 net göç hızı ile göç verdiği görülmektedir (<http://www.tuik.gov.tr>,2017).

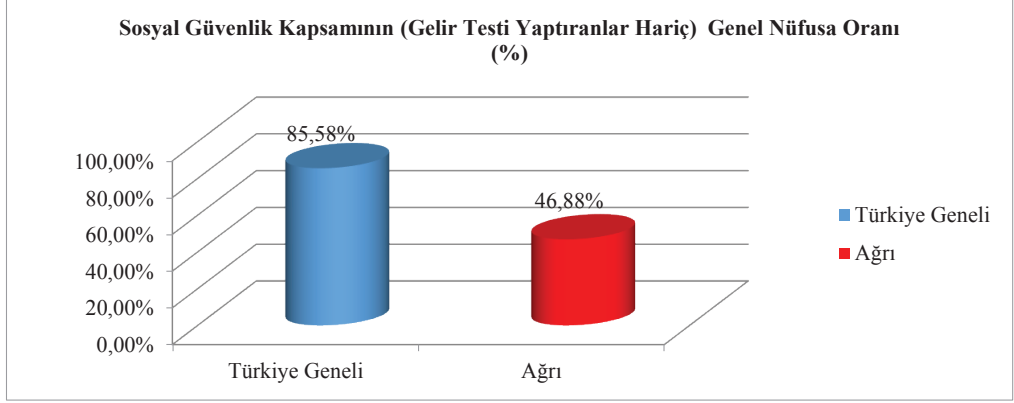
Tablo 1: Sosyal Güvenlik Göstergeleri 2017

Ağustos 2017	Ağrı	Türkiye	
Toplam Nüfus (Tük-Adnks'ye Göre 2016 Nüfusu)	542255	79814871	
Toplam Sosyal Güvenlik Kapsamı (Aktif+Pasif +Gelir Testi Yaptıranlar)	503617	78545227,2	
Toplam Sosyal Güvenlik Kapsamı (Gelir Testi Yaptıranlar Hariç)	254217	68313246,2	
Sosyal Güvenlik Kapsamının (Gelir Testi Yaptıranlar Hariç) Genel Nüfusa Oranı (%)	46,88	85,58	
Sosyal Güvenlik Kapsamı Dışında Kalan Nüfus	38638	1275981,37	
Sosyal Güvenlik Kapsamında Aktif Çalışan Kişi Sayısı	(4/A)	31048	15911867
	(4/B)	10245	2902796
	(4/C)	18168	2961493
	Toplam	59461	21776156
Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif Çalışanların Genel Nüfusa Oranı(%)	10,97	27	
Sosyal Güvenlik Kapsamında Aylık Alan Kişi Sayısı	(4/A)	7319	7342472
	(4/B)	8168	2579196
	(4/C)	4135	2113224
	Toplam	19622	12034892
Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Emeklilerin Genel Nüfusuna Oranı(%)	3,62	15	
Sosyal Güvenlik Kapsamında Bakmakla Yükümlü Tutulanların (Yararlanıcıların) Sayısı	(4/A)	73716	18709990,6
	(4/B)	60580	9273084,48
	(4/C)	40838	6519123,2
	Toplam	175134	34502198,2
Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Bakmakla Yükümlü Tutulanların Genel Nüfusa Oranı (%)	32,3	43,22	
Genel Sağlık Sigortası Kapsamında Tescil Edilenler	249400	10231981	
Genel Sağlık Sigortası Primi Devlet Tarafından Ödenenler	234770	7742216	
Genel Sağlık Sigortası Primleri Kendileri Tarafından Ödenenler	14630	2489765	

Ağrı ili ve Türkiye genelindeki rakamları yorumlamadan önce şunu belirtmekte fayda vardır; sosyal güvenlik sistemi kapsamında prim ödeyen ve emekli olan kişilerin sistemdeki tanımları birbirinden farklıdır. 1 Ekim 2008 itibari ile çıkan yasayla birlikte 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'na göre, SGK altında birleştirilmiş ve birbiri arasındaki ayrımı bitmiştir. Hali hazırda olarak çalışmaya devam eden kişiler 5510 sayılı Kanunun 4.maddesinin 1. Fıkrasına göre (a), (b) ve (c) şeklinde kategorilere ayrılmışlardır.*

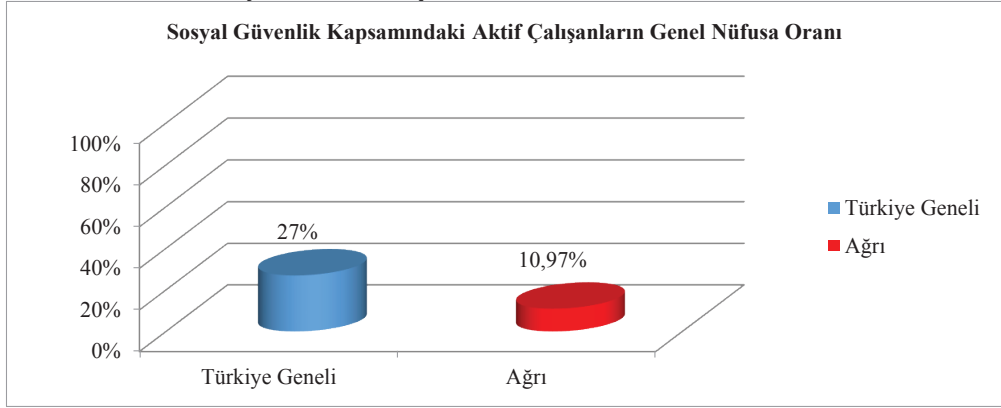
*4A Eski sistemde SSK'ya prim ödeyenler, yani herhangi bir iş yerinde sözleşmeli işçi olarak çalışanlardır. 4/a kavramı 5510 sayılı yeni yasa ile SGK kapsamında yani yeni yapıda SGK kapsamında olanlara 4 A'lı denmektedir. 4B Eski sistemde Bağkur'a prim ödeyenler, hizmet akdine bağlı olmaksızın kendi adına

Grafik 1: Sosyal Güvenlik Kapsamının (Gelir Testi Yaptıranlar Hariç) Genel Nüfusa Oranı

Sosyal güvenlik kapsamının genel nüfusa oranına dair veriler incelendiğinde Türkiye genelinde bu oran %85,58 iken Ağrı İlinde bu rakamın %46,88 olduğu görülmektedir. Bu rakamlar göz önünde bulundurulduğunda özellikle genel sağlık sigortası kapsamında ülke genelinde sosyal güvenceye dâhil kişi sayısında ciddi bir artış olmasına rağmen ilimizde bu artışın istenilen seviyelere ulaşamadığı görülmektedir. Ağrı İlinde yaşayan insanların genel sağlık sigortası konusundaki yenilik ve kolaylıklardan daha fazla haberdar olmaları sağlanarak katılımlarının teşvik edilmesinin bu oranda artış sağlayabileceği kanaatindeyiz.

Grafik 2. Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif Nüfusun Genel Nüfusa Oranı

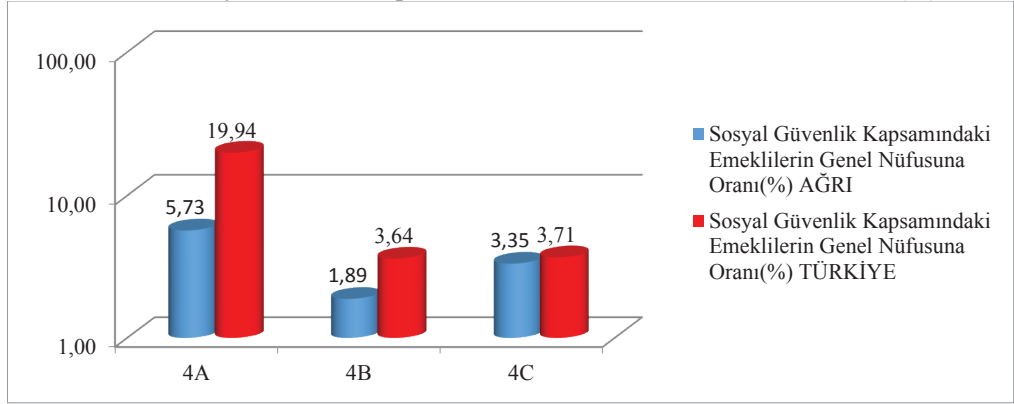

Sosyal güvenlik kapsamındaki aktif çalışanların genel nüfusa oranı ne kadar yüksek ise o kadar fazla sosyal güvenlik kapsamına dâhil ve prim ödeyen çalışan olduğu anlaşılmaktadır. Ağrı İlinde aktif nüfus Türkiye ortalamasının üzerinde olmasına rağmen sosyal güvenlik kapsamındaki aktif nüfus Türkiye ortalamasının yarı seviyesinden daha düşüktür. Türkiye ortalamasının dahi dünya ortalamasından daha düşük olduğu düşünüldüğünde hem kayıtlı istihdama katılım hem de sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliği açısından çok düşük bir seviyede kaldığı görülmektedir. Bu rakamın düşüklüğünü ilimizdeki üretim ve hizmet işletmelerinin sayısının düşük olması temel geçim

ve hesabına bağımsız çalışanlar; 4(b) BAĞ-KUR sigortalısı sayılmaktadır. Kendi adına bağımsız olarak çalışan esnaf, sanatkar, tüccar, serbest meslek erbabı kişiler bundan sonra kendilerine “Bağ-Kur’luyum” demek yerine, “4B’liyim” diyecekler. 4C Eski sistemde Emekli Sandığı’na bağlı, devlet memurlarıdır. Bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Dairesinin ve Maliye Bakanlığının görüşlerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilen görevlerde ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kimselerdir (www.sgk.gen.tr;2017).

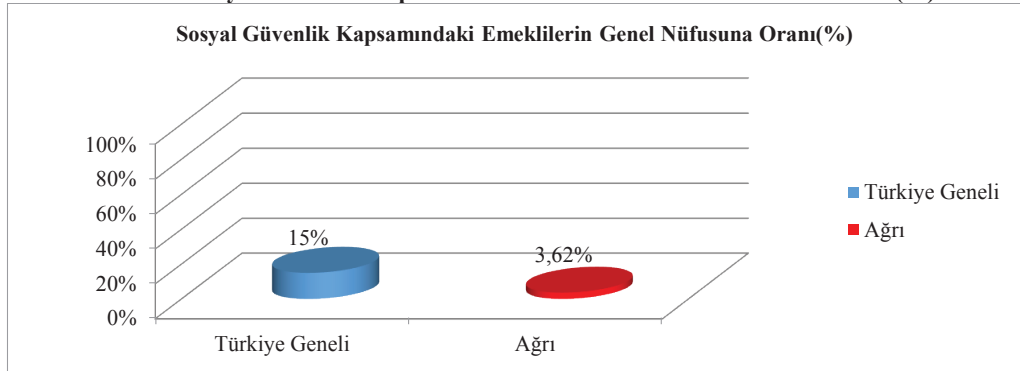
kaynağının hayvancılık ve tarım olmasına bağlamak mümkündür. Özellikle tarım ve hayvancılıkla geçinen ailelerde sosyal güvence sistemine dâhil oluşun çok düşük seviyelerde kaldığı bilinmektedir.

Grafik 3. Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Çalışanların Genel Nüfusuna Oranı(%)

Sigortalı çalışan türlerine göre istatistikler incelendiğinde 4A ve 4B kapsamında Ağrı İli ortalamaları Türkiye genelinin çok altında iken, kamu çalışanlarını kapsayan 4C kapsamında Türkiye ortalamasına yakın seviyelerdedir. Özel sektör işletmelerinin ve esnaf sayısının diğer illere göre düşük seviyelerde olması ve kamu kurumlarında çalışan sayısının düşük olması 4A ve 4B kapsamında yer alan sigortalı oranlarının da Türkiye ortalamasının altında görünmesine neden olmaktadır. İl genelinde mevsimlik işlerin ve bu işlerde çalıştırılan geçici işçi sayısının fazla olması Ağrı İli'nin 4C kapsamındaki sigortalılık açısından nerdeyse Türkiye ortalamasına yaklaşmasını sağlamıştır.

Grafik 4. Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Emeklilerin Genel Nüfusuna Oranı(%)

Ağrı İlinde sosyal güvenlik kapsamındaki emeklilerin genel nüfusa oranı Türkiye ortalamasının altındadır. Bu durumu iki açıdan değerlendirmek gerekir. Birincisi emekliler prim sistemi açısından bir yük oldukları için bu oranın düşük olması İl'in sosyal güvenlik sistemi açısından bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Sistemde aktif olarak prim ödeyen genç nüfusun fazla olması ve emekli sayısının az olması tercih edilen bir durumdur. İkinci husus ise çalışma hayatına katılma şansı bulamadığı ya da ödeme gücü olmadığı prim ödeme şansı bulamayan ve bu nedenle emekli olmayan kişilerin de varlığına işaret edebileceğinden detaylı olarak irdelenmesi gerekmektedir.

Türkiye genelindeki bu rakamları göz önünde bulundurduğumuzda toplam nüfusun yaklaşık %10'unun sigorta primlerinin devlet tarafından karşılandığı görülür ki bu çok yüksek bir orandır. Devlet bütçesine ciddi bir yük getirdiği aşikar olmakla birlikte sosyal devlet olmanın gereği olarak yapılması gereken harcamalardır.

3. SOSYAL YARDIMLAR

Tanım olarak sosyal yardımlar; sadece kendisi ya da bakmakla yükümlü olduğu diğer aile bireylerinin geçimini sağlaması mümkün olmayan kişilerin muhtaçlık durumunun belirlenmesi ve denetlenmesi koşullarıyla yapılan ve ihtiyaç sahibi ya da sahiplerinin kendi kendilerine yeterli duruma gelmelerini sağlayan geçici/sürekli, aynı /nakdi özellikte belirli bir karşılığı olmaksızın yapılan yardımlara verilen genel isimlendirmedir (Seyyar;2005:314). Sosyal yardım programları, genel anlamda sosyal güvenlik sistemlerinden ayrılan ve bu yönüyle piyasa başarısızlıklarına çözüm getirmeyi amaçlayan, sosyal güvenlik uygulamalarının aksine; sosyal yardım programları, sisteme maddi katkı yapılmaksızın yardım alıcısına yarar sağlayan ve yoksulları hedef kitle olarak seçtikleri refah uygulamalarındandır (Rawlings, 2004: 2). Bu yardımlar genellikle vergiler ile finanse edilmektedir. Herhangi bir karşılık söz konusu olmaksızın gereksinim içinde bulunan kişileri kapsamaktadır. Sosyal yardımlar, tek yanlı olarak devlet ya da kamu makamlarınca yasal yetki ve görev verilmiş gönüllü kuruluşlar tarafından yapılmaktadır. Yararlanan kişinin herhangi bir mali katkısı söz konusu değildir (DPT, 2001).

Türkiye’de sosyal yardımlar tazminat nitelikli ve koruma nitelikli yardımlar olmak üzere iki temel kategori altında toplanmaktadır. Şehit ve gazi yakınları ile muhtaç asker ailelerine yapılan yardımlar tazmin iken, aynı ve nakdi yakacak ya da gıda yardımları kapsamında yapılan yardımlar koruma niteliklidir.

Sosyal yardımlardan makro anlamda ülke genelinde mikro anlamda ise il genelinde yararlanan kişi sayısı ve yardımların miktarı o ülke ya da ilin ekonomik anlamda gelişmişlik seviyesi konusunda önemli bir fikir vermektedir. Bu bağlamda Ağrı ili genelinde sosyal yardımlar kendi içerisinde altı ana başlık ve bunların alt başlıkları halinde aşağıda irdelenmektedir.

3.1. Aile Yardımları

Aile yardımları başlığı altında gıda, barınma, sosyal konut, yakacak yardımları bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, eşi vefat eden kadınlara, muhtaç asker ailelerine, muhtaç asker çocuğuna, öksüzlere, yetimlere verilen yardımlar ile doğum yardımları da sayılabilir.

Ağrı Merkez Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (AMSYDV) 2017 yılı (Ocak-Ekim) verilerine göre aile yardımları Ağrı İlinde nakdi olarak 1.192.370,00 TL’dir. Faydalanıcı sayısı ise 11.776’dır. Tek seferlik yapılan ve 117 faydalanıcının olduğu nakdi yardımların miktarı 120.072 TL’dir. 2004-2017 arası toplam verilere göre nakdi aile yardımı 5.434.164,60 TL ve faydalanıcı sayısı 41.251 kişidir. Tek seferlik yapılan nakdi yardım toplamı ise 151.617,35 TL ve faydalanıcı sayısı 169 kişidir. Yukarıda belirtilen yardımlar vakıf öz kaynakları ile gerçekleştirilmiştir.

Koruyucu aile ödemeleri aileye yapılan birçok alt başlığı kapsamaktadır ve hangi alt başlığa ne kadar yardım yapıldığı tespit edilemediğinden tek ana başlık altında verilmiştir. Ağrı Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü (AASPİM) verilerine göre koruyucu aile ödemeleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Ağrı İli Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, Koruyucu Aile Ödemeleri

Yıl	Kişi sayısı	Miktarı (TL)
2015	8	90.794,85
2016	6	93.794,85
2017 (Ocak-Ekim)	6	66.986,68
2004-2017	-	281.001,12

3.1.1. Gıda Yardımları

İhtiyaç sahibi ailelerin gıda, giyim vb. temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla her yıl alınan Fon Kurulu Kararı ile Ramazan ayı ve Kurban Bayramı öncesinde SYDV'lere (merkez nüfusu olmayan büyükşehir vakıfları hariç) birer periyodik pay tutarında kaynak aktarılması şeklinde yürütülen yardım programıdır.

Tablo 3: Gıda Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Türkiye		Ağrı İli		
Yıl	Miktarı (Milyon TL)	Yıl	Faydalanan kişi sayısı	Miktarı (TL)
2015	199,79	2017	3600	360.000
2016	199,77	2004-2017	30.049	1.487.964,91

Türkiye genelinde 2015 yılında ailelere yapılan gıda yardımları kapsamında 2015 yılında 199,79 milyon TL, 2016 yılında ise çok küçük bir düşüşle toplamda 199,77 milyon TL yardım yapılmıştır. Ağrı ilinde ise 2016 yılında 360.000 TL gıda yardımı yapılmış olup Türkiye genelinden aldığı pay % 0,18 olup ilin Türkiye nüfusuna oranı olan %0,68 ‘den düşük seviyede olduğu görülmektedir. Bu da nüfusa oranla alması gereken paydan daha düşük seviyede bir gıda yardımı payına sahip olduğunu göstermektedir. Oysa ile genelinde gelir düzeyinin düşük olduğu bilinmesine rağmen, yardım payı Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır.

3.1.2. Barınma Yardımları

Ötutulamayacak derecede eski, bakımsız ve sağlıksız evlerde yaşayan ihtiyaç sahibi vatandaşlara evlerinin bakım-onarımı ve ev eşyası alımı için aynı veya nakdi olarak yapılan yardımlardır.

Tablo 4: Barınma Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı (Türkiye)

Yıl	Miktarı (Milyon TL)
2015	72,35
2016	38,06

Tablodaki barınma yardımları istatistikleri kapsamına ev yapımı, onarımı yardımı dahildir. SYDV’ler barınma yardımları kapsamında periyodik paylarından ev eşyası yardımı, kira yardımı vb. türde yardımlar da yapabilmektedir. Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi’nden alınan verilere göre 2016 yılında tüm barınma yardımları kapsamında 21.897 hane için 72,76 milyon yardım yapılmıştır.

Ağrı İlinde AMSYD vakfı tarafından 2017 (ocak-ekim) yılında Ağrı İlinde bir faydalanıcıya ev onarımı olarak 22.384,60 TL yardım yapılmıştır. Diğer yandan ev yapımı için ise iki faydalanıcıya 49.947,00 TL yardım edilmiştir. Bir diğer yardım şekli ise kira yardımıdır. Kira yardımı bir faydalanıcıya 300 TL olarak yapılmıştır. 2004-2017 yılları arasında, ev onarımı için 255 kişiye 120.169,17 TL destek sağlanmıştır. Ev yapımı için 8 kişiye 65.497,00 TL yardım yapılmıştır. Kira yardımı olarak ta 56 kişiye 21.250,00 TL para aktarılmıştır.

3.1.3. Sosyal Konut Projesi

Bakanlığımız ile T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) işbirliğinde yürütülen “Sosyal Konut Projesi”nde 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu kapsamında bulunan sosyal güvenceden yoksun fakir ve muhtaç durumdaki vatandaşlara yönelik geri ödemeli olarak sosyal konut yapımı hedeflenmiştir.

Türkiye genelinde birçok ilde sosyal konut projesi yürütülmektedir. Veriler dağınık olduğundan ve son yıllarda verilen projelerin sonuçlanmaması dolayısı ile Türkiye geneli veriler gösterilememiştir.

Tablo 5: Ağrı İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı 2004-2017 yılları arasında sosyal konut projeleri

İlçeler	Sosyal Konut	
	Sayı	Miktarı (TL)
Merkez	2	3.506.160

Tabloya göre sosyal konut projesi ikidir ancak kaç daire olduğuna dair bilgi alınamamıştır. Proje TL değerine bakılınca birçok dairenin olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.4. Yakacak Yardımları

2003 yılından itibaren, Türkiye Kömür İşletmelerinden sağlanan kömür, SYD Vakıflarınca belirlenen ihtiyaç sahibi ailelere en az 500 kg olmak üzere ve standartlara uygun torbalanarak evlere teslim edilmek suretiyle bedelsiz olarak ulaştırılmaktadır.

Kömürün illere kadar ulaştırılması Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından sağlanmaktadır. Kömürün ihtiyaç sahibi ailelere dağıtımı ise Valiliklerin sorumluluğunda Vakıflar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Kömürün muhtaç durumda olan vatandaşlarımıza dağıtım sürecinde oluşan nakliye, hamaliye vb. giderler için 2016 yılında SYD Vakıflarına Fondan 12.485.417-TL kaynak aktarılmıştır.

Tablo 6: Yakacak Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Türkiye			Ağrı		
Yıl	Hane	Ton	Yıl	Hane	Ton
2015	2.139.667	2.608.671	2017	14.370	21.550
2016	2.082.309	2.514.448	2004-2017	53.503	73.000

Bu yardım türünde Ağrı ülke ortalamasının üzerinde bir yardım almıştır. Ancak il genelinde kış aylarındaki sıcaklık değerlerinin çok düşük seviyelerde olması birçok yardım türünün aksine bu miktarın neden yüksek olduğunu tek başına açıklamaya yetmektedir.

3.1.5. Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yardım

Düzenli nakdi sosyal yardım programı çerçevesinde muhtaç durumdaki eşi vefat etmiş kadınlara şartları devam ettiği süre içerisinde aylık 250 TL olmak üzere 2 aylık periyotlarla 500 TL düzenli yardım verilmektedir.

Tablo 7: Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yapılan Yardımların Yıllara Göre Dağılımı

Türkiye			Ağrı		
Yıl	Miktarı (Milyon TL)	Kişi Sayısı	Yıl	Miktarı (TL)	Kişi Sayısı
2015	820,5	295.697	2015	2.389.750,00	896
2016	810	289.987	2016	2.119.750,00	884
			2017	1.359.100,00	854
			2004-2017	8.814.375,00	5233

3.1.6. Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar

Vatani görevini yerine getirmekte olan askerlerimizin, sosyal güvencesi olmayan ve ihtiyaç sahibi ailelerinin askerlik görevi süresince desteklenmesi için aylık 250 TL olmak üzere 2 aylık periyotlarla 500 TL düzenli yardım verilmektedir.

Tablo 8: Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımların Yıllara Göre Dağılımı

Türkiye			Ağrı		
Yıl	Miktar (Milyon TL)	Hane Sayısı	Yıl	Miktar (TL)	Hane Sayısı
2015	164	101.517	2017	631.375,00	484
2016	127	74.562	2004-2017	3.100.100,00	2556

Bu yardım türünde Ağrı ili Türkiye ortalamasının üzerinde bir yardım miktarına sahiptir. Ağrı genelinde düşük gelir grubuna dahil aile sayısının ve askerlik çağındaki genç nüfusun fazla olması bu durumun temel sebebi olarak değerlendirilebilir.

3.1.7. Doğum Yardımı

Doğum yardımı, 15 Mayıs 2015 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlamıştır. Türk vatandaşlarına, canlı doğan birinci çocuğu için 300 TL, ikinci çocuğu için 400 TL, üçüncü ve sonraki çocukları içinse 600 TL tutarında doğum yardımı yapılmaktadır.

Tablo 9: Doğum Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Türkiye			Ağrı		
Yıllar	Miktar (TL)	Kişi Sayısı	Yıllar	Miktar (TL)	Kişi Sayısı
2015	241.638.435	658.663	2015	3.285.638,20	6.926
2016	512.441.184	1.175.124	2016	7.306.324,13	14.076
			2017	4.571.790,33	9332

Ağrı ilinde nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üzerinde olup, genel olarak ailelerdeki çocuk sayısı ülke geline göre yüksektir. Buna bağlı olarak doğum yardımından ilin aldığı pay da Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir.

3.1.8. Muhtaç Asker Çocuğu Yardımı

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu kapsamında muhtaç durumda olan ve babası askerde olan 18 yaşından küçük çocuklara yapılan nakdi yardımdır. Aylık ödeme tutarı 100 TL'dir.

Tablo 10: Muhtaç Asker Çocuğu Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Türkiye			Ağrı		
Yıllar	Miktar (TL)	Kişi sayısı	Yıl	Miktar (TL)	Kişi sayısı
2015	2.349.300	3.803	2017	600,00	2
2016	4.036.700	6.313			

Bu yardım türünde Ağrı ilinde ciddi bir başvuru olmamıştır. İlin genel gelir durumu ve doğum artış hızı düşünüldüğünde bu oranın düşük olması çokta beklenen bir durum değildir. Türkiye ortalamasının altında olması bu yardım türünün halk arasında yeterince bilinmiyor olmasına bağlanabilir.

3.1.9. Öksüz ve Yetim Yardımı

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Kanunu kapsamında annesi veya babası vefat etmiş 18 yaşından küçük çocuklardan muhtaç durumda olanlara yapılan nakdi yardımdır. Aylık ödeme tutarı 100 TL'dir.

Tablo 11: Öksüz ve Yetim Yardımının Yıllara Göre Dağılımı

Türkiye			Ağrı		
Yıllar	Miktar (TL)	Kişi sayısı	Yıllar	Miktar (TL)	Kişi sayısı
2015	22.837.100	35.401	2017	56.800,00	103
2016	53.184.900	52.836	2004-2017	866.200,00	1662

Öksüz ve yetim yardımları oldukça düşüktür. Ağrı ilinde geleneksel geniş ailenin devamı bu oranın çok düşük kalmasında önemli bir etki ettiği söylenebilir. Çünkü geleneksel yapıda öksüz ve yetim akrabaları tarafından bakılır. Öksüz ve yetim yardımlarından haberdar olmama da söz konusu olabilir. Çünkü bazı yardımların varlığından erken haber alma söz konusuyken bazı yardımların varlığından geç haberdar olunabilmektedir.

3.2.Eğitim Yardımları

Eğitim yardımları alt başlıkları şunlardan oluşmaktadır: Öğle yemeği yardımı, ücretsiz ders kitabı yardımı, öğrenci taşıma barınma ve iase yardımı, engelli öğrencilerin ücretsiz taşınması, şartlı eğitim yardımları ve yurt yapım projeleri. İl genelinde bunlardan sadece iki kalem ile ilgili verilere ulaşılabildiğinden araştırmada bu verilere yer verilmiştir. Bunlar; şartlı eğitim yardımı ve yurt yapım projesidir.

Türkiye genelinde, eğitim yardımları, SYDTF yardım faaliyetleri içerisinde büyük bir yer tutmaktadır. SYDTF kapsamında yardım programlarına aktarılan kaynaklar incelendiğinde 2002 yılında eğitim yardımlarının payı %23 iken 2016 yılında yaklaşık %29 olarak gerçekleşmiştir.

3.2.1. Şartlı Eğitim Yardımları

Çocuklara yapılan yatırımların geleceğe taşınma özelliğinden hareketle çocukları hedefleyen yardım programları, yoksulluğun nesiller arası transferini önlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için çocukların temel eğitim hizmetlerine ulaşımını arttırmak yoluyla beşeri sermaye birikimi sağlanabilmelidir. Bu gereklilikler Dünyada, ülkemizle beraber 20'yi aşkın ülkede uygulanmakta olan Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) Programları ile sağlanabilmektedir. ŞNT, yoksulluk riski altındaki ailelerin çocuklarını düzenli okula göndermelerini hedefleyen nakdi bir sosyal yardım programıdır.

Yardım programına ilişkin tutarlar şu şekildedir: İlköğretim (1-8'inci sınıflar arası) erkek öğrenci için aylık 35 TL, kız öğrenci için aylık 40 TL Ortaöğretim (8-12'inci sınıflar arası) erkek öğrenci için aylık 50TL, kız öğrenci için aylık 60 TL'dir.

Programın şartlarının sağlanmasında programdan faydalananların aktif katılımının yanı sıra temel eğitim hizmetlerini sağlayan kurumların desteği gereklidir. Bu kuruluşlar ile Bakanlık arasında koordinasyonun sağlanabilmesi için; Milli Eğitim Bakanlığı e-okul sistemine ilişkin, PTT'den yapılacak ödemelere ilişkin veri alışverişi mekanizması oluşturulmuştur.

Toplam hane sayısı ve toplam fayda sahibi sayıları mükerrer olmayan sayıları ifade etmektedir. Fayda sahibi sayısının alt kalemlerinin toplamdan farklı olmasının nedeni, eğitim- öğretim dönemi sonunda son sınıflarda olan öğrencilerin bir sonraki dönemde bir üst sınıfta yer alarak diğer satır toplamlarına dâhil edilmeleridir.

Tablo 12: Şartlı Eğitim Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Türkiye		Ağrı İli		
Yıl	Miktar (Milyon TL)	Yıl	Miktar (TL)	Kişi Sayısı
2015	664,13	2015	6.413.745,66	17.695
2016	605,77	2016	6.085.424,60	17.849
		2017	4.479.380,00	16855
		2004-2017	21.593.265,00	79.861

Bu yardım türünde Ağrı ili bütçeden nüfus miktarı ile orantılı bir pay almıştır. İl genelinde okullaşma oranı artış gösterdikçe bu rakamın Türkiye ortalamasının üzerine çıkacağı değerlendirilmektedir.

3.2.2. Yurt Yapım Projeleri

SYDTF kaynakları ile 1986 yılından bu yana SYDV'lerin talepleri doğrultusunda öğrenci yurtları inşa edilmektedir.

Tablo 13: Desteklenen Projelerin Yıllara Göre Dağılımı (Türkiye)

Yıl	Proje sayısı
2015	21
2016	27

Tablo 14: Ağrı İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı 2004-2017 yılları arasında yapılan yurt projeleri

İlçeler	Sayı	Kapasite (kişi)	TL
Merkez	2	500	3.506.160
Diyadin	2	200	4.149.000
Patnos	1	200	2.170.000

İl genelinde 900 kişi kapasiteli yurt yapılmıştır. Yapıldıktan sonra il ve ilçe milli eğitim müdürlüklerine devredilmiştir. Projenin bu alandaki önemli bir eksikliğin giderilmesine katkı sağladığı söylenebilir.

3.3.Sağlık Yardımları

Sağlık yardımları iki alt başlıkta toplanmıştır. Birincisi prim desteği ikincisi ise şartlı sağlık yardımlarından oluşmaktadır. Prim desteği daha önce sosyal güvenlik başlığı altında verildiğinden tekrar yer verilmemiş, sadece şartlı sağlık yardımı verilerine yer verilmiştir.

Aşağıda belirtilen alt başlık dışında, 2004-2017 yılları arasında Ağrı İlinde 913 kişiye nakdi olarak 289.475,49 TL sağlık yardımı yapılmıştır. 2017 (Ocak-Ekim) yılında ise 43 faydalanıca nakdi olarak 34.850 TL yardım yapılmıştır.

3.3.1. Şartlı Sağlık Yardımları (Sağlık ve Gebelik)

Nüfusun en yoksul kesiminde yer alan ailelere, 0-6 yaş arası çocuklarını düzenli olarak sağlık kontrollerine götürmeleri şartı ile düzenli yardım yapılmaktadır. Ayrıca, gebe kadınların doğumlarını hastanede gerçekleştirmeleri ve düzenli olarak doktor kontrolüne gitmeleri şartıyla gebelik yardımları yapılmaktadır.

Tablo 15: Ağrı İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Şartlı Sağlık Yardımı

Yıl	Miktar (TL)	Kişi Sayısı (Kadın ve Çocuk)
2015	2.338.529	7669
2016	3.001.845,00	9259

Tablo 16: Şartlı Sağlık Yardımı-Çocuk

Türkiye		Ağrı İli		
Yıl	Miktar (Milyon TL)	Yıl	Miktar (TL)	Faydalancı Sayısı
2015	343,85	2017	1.376.025,00	8025
2016	400,38	2004-2017	7.820.295,00	45.442

Tablo 17: Şartlı Sağlık Yardımı-Kadın

Türkiye		Ağrı İli		
Yıl	Miktar (Milyon TL)	Yıl	Miktar (TL)	Faydalancı Sayısı
2015	19,23	2017	85.125,00	728
2016	21,62	2004-2017	510.160,00	4323

Veriler düzenli olmadığı için ayrı tablolar düzenlenmiştir. Ağrı İlinde önemli miktarda şartlı sağlık yardımı söz konusudur. Gebelerin gebelik sırasında sağlık kurumlarına kaydedilmesi ve gebelik sürecinin takip edilmesi bu yardımların yardıma muhtaçlara ulaşılmasında olumlu bir etki yaptığı söylenebilir.

3.4.Özel Amaçlı Yardımlar

Bu başlık altında üç alt başlık bulunmaktadır. Bunlar; aşevleri, terör zararı yardımı ve yabancılara yönelik sosyal uyum yardımlarıdır. Bu başlıklardan sadece terör zararı yardımına yönelik veriler elde edilebilmiştir.

3.4.1. Terör Zararı Yardımı

Terör olaylarından etkilenen fakir ve muhtaç durumda bulunan kişilerin acil gıda, giyim, yol, eğitim ve barınma gibi ihtiyaçları kapsamında yapılan yardımlardır. Bu kapsamda 2016 yılında Fondan 161.576.180 TL kaynak aktarılmıştır.

Tablo 18: Terör Zararı Kapsamında Yapılan Yardımlar (Türkiye)

Yıllar	Miktarı (Milyon TL)
2015	8,5
2016	161,5

Tablo 19: Şehit Yakınları ve Gazilere Yapılan Yardımlar (Ağrı İli)

Yıllar	Kişi Sayısı	Miktar (TL)
2017	32	68.700
2004-2017	111	105.400

3.5. Yaşlı ve Engelli Yardımları

Başlık altında iki başlık bulunmaktadır. 2022 sayılı kanun kapsamındaki aylıklar ve evde bakım yardımlarından oluşmaktadır. Ağrı ilinde buna ek olarak engelli özel bakım merkezlerinin hizmetlerine ait veriler ise genel başlığın altında verilmiştir. Türkiye geneli verilerine ise ulaşılamamıştır.

Tablo 20: Ağrı İli Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, Engelli özel bakım merkezleri hizmetleri

Yıl	Kişi sayısı	Miktar (TL)
2015	156	3.203.266,57
2016	156	3.481.613,13
2004-2017	965	22.664.917,50

13 yıl içerisinde çeşitli merkezlerde 965 kişiye 22.664.917 lira harcama yapılmıştır. 13 yılda yıllık ortalama 74 kişidir. Ancak son iki yılda 156 kişinin altında düşmemiştir. Bu durum hizmet verilen kişilerin sayısının arttığını göstermektedir.

3.5.1. 2022 sayılı Kanun Kapsamındaki Aylıklar

Yaşlı vatandaşlarımıza ilişkin olarak yapılan muhtaçlık değerlendirmesinde hane yaklaşımı terk edilmiş olup yaşlının lehine olacak şekilde kendisi ve eşinin geliri dikkate alınmaya başlanmıştır. Böylelikle yaşlı vatandaşlarımız kimin yanında yaşarsa yaşasın aylıkları kesilmeyerek sadece kendisinin ve eşinin geliri üzerinden muhtaçlık değerlendirilmesi yapılmaktadır.

2022 sayılı Kanun kapsamında ödenen aylıklar her yılın Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir peşin olarak yapılmaktadır.

Aylık türlerine göre, 2016 Ocak-Aralık dönemi aylık tutarlar ile 2016 yılı içinde Aktarılan Kaynak tutarları ve faydalanıcı sayıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 21: 2022 Sayılı Kanun Kapsamındaki Aylıklar (2016/Ocak-Aralık)

	Aylık	Kişi sayısı	Toplam
Yaşlı(65 Yaş Üstü) Aylığı	228,35	620.019	1.579.660.587,40
Engelli (%70 Ve Üzeri) Aylığı	514,38	284.951	1.577.380.545,78
Engelli (%40-%69) Aylığı	342,92	338.814	1.277.759.722,65
Engelli Yakını Aylığı(18 Yaş Altı)	342,92	91.478	327.264.887,48
Silikozis (%15-34)	740,98		
Silikozis (%35 -54)	846,83	189	1.730.955,83
Silikozis (%55 ve üzeri)	943,61		
Engellilerin Evde Bakımına Destek İçin Verilen Sosyal Yardımlar	932,59	481.141	5.198.212.010
TOPLAM		1.335.451	4.763.796.699,14

Tablo 22: Ağrı İli 2022 Sayılı Yasa Kapsamında Yapılan Yardımlar (2017/ Ocak-Ekim)

Yardım Türü	Kişi sayısı	Yardım Miktarı (TL)
Yaşlılık Aylığı	1923	2.744.493,00
Engelli Aylığı	1348	3.368.399,83
Engelli Yakını Aylığı	276	535.268,46
Toplam	3547	6.648.161,29

Tablo 23: Ağrı İli 2022 Sayılı Yasa Kapsamında Yapılan Yardımlar (2015-2016)

Yardım Türü	Kişi sayısı	Yardım Miktarı (TL)
2016		
Yaşlılık Aylığı	1897	4.591.673,42
Engelli ve Engelli Yakını Aylığı	1719	7.020.577,73
2015		
Yaşlılık Aylığı	1765	3.706.064,34
Engelli ve Engelli Yakını Aylığı	1706	6.551.933,35

Yaşlılık, engellilik ve engelli yakını aylıklarının önemli miktarda olması onların toplumda statü kayıplarının azalmasını yanı sıra, kimseye muhtaç olmadan yaşamalarına imkan verdiği söylenebilir. Modern yapıda herşeyin nicel olarak ölçülmesi onları derinden etkilemektedir. Kişinin çalışma gücü, aldığı para, statü vb. durumların hepsi ölçülüp bir gurur vesilesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da çalışma yaşamına giremeyen nicel olarak ölçülecek bir şeyi bulunmayanlara önemli bir katkıdır.

3.5.2. Evde Bakım Yardımı

2016 Temmuz-Aralık dönemi için evde bakım yardımının aylık tutarı 932,59 TL olup 2016 yılı içinde aktarılan toplam kaynak tutarı ve faydalanıcı sayıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 24: 2016 Yılı Evde Bakım Yardımı (Türkiye)

Aylık Türü	Aylık Tutarı	Yardım	Kişi Sayısı	Miktarı (TL)
Engellilerin Evde Bakımına Destek İçin Verilen Sosyal Yardımlar	932,59		481.141	5.198.212.010

Tablo 25: Ağrı İlinde Engellilerin Evde Bakımına Destek İçin Verilen Sosyal Yardımlar

Yıllar	Kişi Sayısı	Miktarı (TL)
2015	3928	34.745.202,45
2016	4410	47.232.891,87
2017 (Ocak-Ekim)	5102	35.562.315,37

Evde bakım yardımından kişi sayıları hızla artmaktadır. Son üç yıl içerisinde 1.174 kişi artmıştır. 2016 yılı Türkiye ve Ağrı İlindeki evde bakım yardımları arasında önemli farklar bulunmaktadır. Ağrı İli'nin aldığı pay, nüfusuna göre Türkiye ortalamasının çok üzerindedir.

3.6. Proje Destekleri

Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından 3294 sayılı Kanun kapsamındaki vatandaşların üretken duruma geçirilmesine ve sosyal hayata entegrasyonuna yönelik proje destekleri verilmektedir.

Tablo 26: 2016 Yılında Proje Türlerine Göre Kabul Edilen ve Reddedilen Proje Sayıları (Türkiye)

Proje Türü	Sisteme Girilen Proje Sayısı	Kabul Edilen Proje Sayısı	Reddedilen Proje Sayısı
Gelir Getirici (Fon Kaynaklı)	0	0	0
Gelir Getirici (Geri Dönüşler)	311	213	36
Sosyal Hizmetler	740	448	164
Toplam	1051	661	200

Tablo 27: Ağrı İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı 2004-2017 Yılları Arasında Türlerine Göre Proje Dağılımı

İlçeler	Sosyal Hizmet		Bireysel Gelir Getirici		Kırsal Alanda Sosyal Destek	
	Sayı	TL	Sayı	TL	Sayı	TL
Merkez	26	2.100.085	17	289.758	1	775.703
Doğubayazıt	8	1.783.971	4	43.626	2	1.357.157
Diyadin	1	328.000	0	0	0	0
Taşlıçay	1	256.772	0	0	0	0
Eleşkirt	3	444.594	57	719.045	5	2.451.689
Hamur	1	167.082	0	0	0	0
Tutak	2	668.554	1	66.073	0	0
Patnos	0	0	1	840.000	2	4.685.000

Ağrı İlinde birçok sosyal yardım projesi uygulanmaktadır. Sosyal konut, yurt, sosyal hizmet, bireysel gelir getirici destek ve kırsal alanda sosyal destek için projeler uygulanmaktadır. En çok projenin açık ara fark ile merkez ilçede gerçekleştiği görülmektedir. Sosyal konutla ilgili projeleri barınma yardımları başlığı altında, yurtla ilgili projeleri eğitim yardımlarını alt başlığında tablo halinde sunulmuştur. Diğer projeler bu başlık altındadır.

3.7. Diğer Yardımlar

Yukarıda bahsedilen temel yardım başlıklarına dâhil olmayıp yardım kapsamında değerlendirilen ödemeleri kapsamaktadır.

Tablo 28: Ağrı İli Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, Sosyal ve Ekonomik Destekler

Yıllar	Kişi sayısı	Miktar TL
2015	1.889	8.784.949,13
2016	4.104	12.147.434,04
2004-2017	10.441	41.018.070,26

Tablo 29: Ağrı Merkez Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, diğer yardımlar

Yıllar	Kişi sayısı	Miktar TL
2015	19.015	4.510.251,97
2016	35.672	10.854.634,87

Vakıf ve müdürlükten alınan verilerin bir kısmı çalışmanın başlıkları ile uyumlu hale getirilememiştir. Bundan dolayı bu veriler ayrı bir başlık açılarak sunulması uygun görülmüştür. Yukarıda tablo halinde sunulan rakamlar oldukça yüksek görülmektedir. Ancak içerikleri hakkında bilgi olmadığımızdan ayrıca üzerinde durulmamıştır.

4. SONUÇ

Ağrı İlinde sosyal güvenlik verileri çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığının kayıtlarından elde edilmiştir. Bu verilere göre, Ağrı ilinin sosyal güvenlik verileri yönünden Türkiye genelinden büyük oranda farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Gerek nüfus bağımlılık oranının yüksekliği, gerekse de sosyal güvenlik sistemine kayıtlı çalışan oranlarının düşük olması Ağrı da sosyal güvenliği sistemi ile ilgili sorunların yanı sıra işsizlik ve istihdam sorunlarına da işaret etmektedir.

Sosyal yardım verileri ise aile ve sosyal politikalar bakanlığının Ağrı il müdürlüğünden ve aynı zamanda valiliğe bağlı olarak çalışan Ağrı merkez sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfından elde edilmiştir. Her ikisinin alt çalışma alanları farklı olmakla birlikte birden fazla kurum üzerinden yardım faaliyetlerinin yürütülüyor olması verimliliği düşürmektedir. Daha etkin bir ve verimli bir sosyal yardım programı açısından tüm yetkilerin tek bir kurumda toplanması yerinde bir yaklaşım olacaktır. Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) gibi projeler gerçek anlamda ihtiyacı olan kişilere devletin proaktif bir yaklaşımla direkt ulaşması hem sosyal yardım miktarı hem de yardımın doğru kişilere iletilmesi yolunda destek olacaktır. Ülkenin ulusal gelirlerinin bir bölümünün yoksul vatandaşlarının gelecek kaygısının ortadan kaldırılması için desteklemede kullanılması büyük bir önem arz etmez. Türkiye'nin son yıllarda hem büyüme oranı hem de milli gelirindeki ciddi artışa rağmen hem sosyal güvenlik hem de sosyal yardım ayağındaki iyileştirme ve artış oranlarına ne yazıkki aynı seviyede yansımamaktadır. Özellikle 2017 yılının 3. çeyreğindeki 11,1'lik büyüme rakamı çok dikkat çekici olup, bu büyümenin hem sosyal güvenlik hem de sosyal yardım anlamında benzer ölçüde yoksul vatandaşlara yönelik kullanılması sosyal adalet açısından uygun bir tercih olacaktır. Sosyal yardımlar açısından il özelindeki duruma bakıldığında Ağrı ilinde ihtiyaç sahibi insan sayısının çok olması kronik olumsuzlukların giderilmesi gerektiği yönünde önemli bir belirtidir. Ülke genelinde alınan önlemlere ilave olarak bölgeye ve hatta Ağrı iline özgü yeni bir takım teşviklerin belirlenerek potansiyel yatırımcıların çekilmesi temel çözüm olacaktır. Bu noktada kalkınma ajansına yatırımcıların gelmesi ikna edilmesi noktasında çok önemli görevler düşmektedir. Özel sektörün cesaret edemediği noktalarda devletin de özellikle bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik gerekirse kar amacı gütmeksizin bölgede istihdam düzeyini ve dolayısı ile sosyal güvenlik sistemine dâhil olma düzeyini artırıcı yatırımlara yönelmesi doğru bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağrı Merkez Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Başkanlığı, (2017). **2015, 2016 ve 2017 Yılı Faaliyetleri**, Ağrı (Veriler elden teslim alınmıştır.)
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2017). **2016 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Ağrı İl Müdürlüğü, (2017). **2015, 2016 ve 2017 Yılı Faaliyetleri**, Ağrı. (Veriler elden teslim alınmıştır.)
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2017). **2016 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2001). **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı – Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara.
- Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, (2017). **Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Verileri**, <https://www.muhasabat.gov.tr/content/vatandas-kesin-hesabi/sosyal-guvenlik-ve-sosyal-yardim-hizmetleri>
- Rawlings, B. L. (2004). “A New Approach to Social Assistance: Latin America’s Experience with Conditional Cash Transfer Programs”, The World Bank Social Protection Discussion Paper Series, No. 0416, 1-22.
- Seyyar, A. (2005). **Sosyal Güvenlik Terimleri**, Papatya Yayınları, İstanbul.

- Sosyal Güvenlik Kurumu, (2017). Ağrı İli İstatistikleri, <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/agri/tumistatistik/>
- Sosyal Güvenlik Kurumu, (2017). Genel Bilgiler, <http://www.sgk.gen.tr/genel/4a-4b-4c-nedir.html> (Erişim: Aralık, 2017)
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2017). Nüfus Verileri, <http://www.tuik.gov.tr>. (Erişim: Aralık, 2017)

Özet

Ağrı İlinde tarım ve hayvancılık önemli bir gelir kaynağı olarak stratejik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla tarım ve özellikle hayvancılığın, ilin ekonomik gücü olduğu ifade edilebilmektedir. Bu bölümde, Ağrı İli tarım ve hayvancılık verileri dikkate alınarak mevcut durum ve yıllar itibariyle bu verilerde yaşanan değişimlerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte bazı veriler hem Türkiye hem de Ağrı İlinin de içinde bulunduğu TRA 2 bölgesine ait ortalamalarla karşılaştırılmaktadır. Bu çalışmada, belirtilen amaç doğrultusunda tarım ve hayvancılık özellikleri, üretim miktarları, alanları ve hayvan sayılarına ilişkin ikincil veriler incelenmektedir. Çalışma sonucunda, Ağrı İlinin özellikle çayır- mera alanları, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayıları bakımından hem Türkiye hem de TRA 2 içerisinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Ağrı ilinin ekonomik kalkınmasında, hayvansal üretimin önemli bir potansiyel olduğu ancak bu potansiyelin pazara yönelik etkin bir şekilde değerlendirilebilmesi için sektörde öncelikle tarımsal yayım ve haberleşme çalışmaları ile faaliyetlere yönelik eğitimlerin önemli olacağı düşünülmektedir. Ayrıca çiftçilerin, üreticilerin gelir seviyesinin yükselmesinde, hammadde tarımsal ve hayvansal ürünler olan sanayinin gelişmesinin sağlanmasında girişimcilik destekleri ve teşvikleri konusunda üreticileri bilgilendirme çalışmalarının etkili olacağı ifade edilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, hayvancılık, üretim, Ağrı İli.

1. GİRİŞ

Tarım, toprağı ve tohumu kullanarak bitkisel ve hayvansal hammaddeler üretmek ve bizzat üretilen bu maddeleri yarı veya tam mamül hale getirmektedir (Karagölge vd., 1995). Dolayısıyla tarımın doğal kaynaklardan ve biyolojik güçten yararlanılarak yapılan bir üretim faaliyeti olduğunu ifade etmek mümkündür. Tarım sadece bitkisel üretimi değil aynı zamanda hayvancılık, ormancılık ve su ürünlerini de kapsamaktadır (Olalı ve Duymaz, 1987: 3). Tarım sektörü, tarihin her döneminde stratejik önemini korumuştur ve korumaya da devam etmektedir. Çünkü tarım sektörü, nüfusun beslenmesi, istihdama, millî gelire, dış ticarete katkısı, sanayi sektörüne hammadde sağlaması ve ekolojiye olan etkisi ile değerlendirildiğinde, ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Tarım sektörünün ülke ekonomisi içerisindeki yeri, tarımın genel ekonomi içerisinde yaratmış olduğu katma değer ile ölçülmekte olup, tarımsal faaliyetler sonucu ortaya çıkan hâsıla, tarımsal çıktı, dış ticaret, istihdam ve diğer sektörlere girdi temini gibi başlıklardan oluşmaktadır (Doğan vd.,2015).

Günümüzde de tüm ülkeler tarımsal üretimini arttırarak, hem nüfusun beslenmesi hem de ekonomik katkısı bakımından üretimde kendine yeterli olabilmek için teşvikler, destekler gibi çeşitli politika araçlarıyla çaba göstermektedir. Bunun temel nedeni, mevcut kaynakları etkin ve verimli kullanmak ve diğer ülkelere olan bağımlılığı azaltmaktır. Tarım sektöründe sağlanan gelişmeler ve bunun neticesinde elde edilen verimlilik artışları, hem bu sektörün modernize edilmesine hem de buradan sağlanan fonlarla diğer sektörlerin gelişimine katkı sağlanmaktadır (Uzun, 2009).

Türkiye’de tarım sektörünün GSYİH içindeki nispi payı azalsa da nüfusun beslenmesi, istihdama ve diğer sektörlerle girdi sağlama yoluyla yaptığı katkılar nedeniyle önemli bir sektördür. 2016 yılı için Türkiye’de tarım sektörünün GSYİH içerisinde ki payı %6,4 olarak gerçekleşmiştir (www.tarim.gov.tr). Türkiye, ülkedeki çalışan nüfusunun %20’sine istihdam sağlayan ve 2016 yılında ülke GSYİH’sinin % 6,4’ünü oluşturan güçlü bir tarım ve gıda endüstrisine sahiptir.

Diğer sektörlerle nazaran ayrı bir yeri olan tarım ve hayvancılık Ağrı İli ekonomisinin gelişmesi ve kalkınmasında da önemli bir faaliyet alanı olarak görülmektedir. Ağrı İli Türkiye’nin önemli bir hayvancılık merkezi olarak ifade edilmektedir. İlin ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma ve hayvancılığa dayalı yapıdadır. İlin coğrafi yapısı itibariyle geniş yayla ve meraların bulunması ve toprağın tarıma fazla elverişli olmaması nedeniyle hayvancılık daha yaygındır (TÜİK, 2013). Bu nedenle en önemli geçim kaynağı hayvancılık olup, hayvan ve hayvan ürünlerinin pazarlaması önem arz etmektedir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İşletme Bölümü, ekadanali@agri.edu.tr

Özellikle mera alanlarının genişliği hayvancılık faaliyetleri için avantaj olarak ifade edilebilmektedir. Çayır-mera alanları hayvanların hem yaşamları için hem de hayvansal verim verebilmeleri için gerekli olan kaba yem ihtiyacını karşılayan en ucuz üretim kaynaklarıdır (Çaçan ve Yüksel, 2016). Dolayısıyla Ağrı İli bu anlamda bir avantaja sahiptir. Bununla birlikte Ağrı İlinde etkili olan iklim yapısı, tarım ve hayvancılık faaliyetlerini olumsuz etkileyebilmektedir.

Koyun başta olmak üzere büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile süt ürünleri, Ağrı ilinin başlıca gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Ağrı İlinin ülke ekonomisine en büyük katkısının, canlı hayvan ihracatı ve hayvansal ürünlerin üretimi olduğu söylenebilmektedir. Hayvansal ürünlerden; süt, yoğurt, peynir, lor, yağ, ve et ile birlikte hayvanların deri ve yününden de önemli derecede faydalanılmaktadır (TÜİK, 2013).

Bu bölümde, TÜİK, TARSİM, T.C. Ağrı Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü ve Gıda Tarım ve Hayvancılık Ağrı İl Müdürlüğünden elde edilen tarım, hayvancılık ve ormancılık yapısal göstergeleri ile üretim rakamlarından ve konuyla ilgili diğer çalışmalardan yararlanılarak Ağrı İlinin tarım, hayvancılık ve ormancılık potansiyeline ilişkin mevcut durumun incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla tarım sektöründeki yapısal göstergeler ile Ağrı İlinin tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile ilgili mevcut durum ikincil verilerle ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Çalışma, Ağrı İlinde tarım ve hayvancılık faaliyetlerine ilişkin mevcut durumu detaylı bir şekilde ortaya koyabilmek için sekiz ana başlıktaki bölümlerden oluşmaktadır. Araştırmanın girişi izleyen ikinci bölümünde, arazi yapısı, sulama- gübre ve ilaç kullanım durumuna ilişkin veriler ve değerlendirmelere yer verilmektedir. Üçüncü bölümde ise tarım alanları ve üretim miktarları başlığı altında öncelikle tarım alanları daha sonra bitkisel üretim miktarları, hayvansal üretim miktarları ile hayvan sayılarının ait veriler tablolar halinde verilmektedir. Beşinci bölümde, Ağrı İlinde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde kullanılan alet ve makine varlığı ve bunların yıllar itibarıyla değişimlerine ilişkin veriler ortaya koyulmaktadır. Altıncı bölümde de Ağrı ilinde faaliyette bulunan tarıma dayalı sanayi işletmeleri konusuna değinilmektedir. Çalışmanın yedinci bölümünde ise Ağrı İli merkez ve ilçelerinde tarım sigortası yaptırma durumuna ilişkin veriler tablolarla açıklanmaktadır. Son olarak sekizinci bölümde de, Ağrı İlinde orman alanlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Son olarak da Ağrı İlinin genel tarım ve hayvancılık verilerine dayanarak değerlendirmelerin yer aldığı sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmaktadır.

2. ARAZİ YAPISI

2.1. Arazilerin Kullanım Şekli

Toprak ve Arazi Sınıflaması Standartları Teknik Talimatında arazi sınıflaması, “Araziler kullanma kabiliyetine göre, üzerinde erozyona sebep olunmadan en iyi, en kolay ve en ekonomik bir şekilde tarım yapılabilen birinci sınıf ile, hiç bir tarıma elverişli olmayan, çayır veya ormanlık olarak dahi kullanılamayan, ancak doğal hayata ortam teşkil edebilen veya insanlar tarafından dinlenme yerleri ve milli park olarak kullanılabilen sekizinci sınıf arasında yer alırlar” şeklinde açıklanmaktadır (www.tarim.gov.tr). Toprak ve arazi sınıflaması standartları teknik talimatına göre sınıflandırılan arazi özellikleri aşağıda verildiği gibi açıklanmaktadır (www.tarim.gov.tr):

“Birinci sınıf arazi; alışılmış ziraat metotları uygulanabilen düz veya düze yakın, derin, verimli ve kolayca işlenebilen toprakları ihtiva eden arazidir. Bu sınıf arazide pek az su ve rüzgar erozyonu olabilir. İkinci sınıf arazi ancak bazı özel tedbirler alınmak suretiyle kolayca işlenebilen iyi bir arazidir. Üçüncü sınıf arazi, üzerinde iyi bir bitki münavebesi kullanılmak ve uygun ziraat metotları tatbik edilmek suretiyle fazla gelir getiren çapa bitkileri için orta derecede iyi bir arazidir. Dördüncü sınıf arazi, özellikle devamlı olarak çayıra tahsis edilmeye müsait arazi sınıfıdır. Ara sıra tarla bitkileri de yetiştirilebilir. Fazla meyil, erozyon, kötü toprak karakterleri ve iklim bu sınıf topraklar üzerinde yapılacak ziraatı sınırlayıcı faktörlerdir. Kötü drenaja sahip az meyilli topraklar da dördüncü sınıfa ithal edilirler. Bunlar erozyona maruz kalmazlar, fakat ilkbaharda birdenbire kuruduklarından ve verimlilikleri de pek az olduğundan birçok ürünlerin yetiştirilmesine uygun değildirlere. Yarı-arid bölgelerde dördüncü sınıf araziler üzerinde baklagilleri ihtiva eden münavebe sistemlerinin uygulanması genellikle iklim dolayısıyla mümkün olmamaktadır. Beşinci sınıf arazi kültür bitkileri yetiştirmeye müsait olmadığından çayır ve orman gibi uzun ömürlü bitkilere tahsis edilir. Altıncı sınıf

arazi, ormanlık veya çayır olarak kullanılmada dahi orta derecede tedbirler alınmasını icap ettiren arazidir. Fazla meyillidir ve şiddetli erozyona maruz kalır. Yüzelektir, ıslak veya çok kurudur veya başka sebeplerden dolayı kültivasyona müsait değildir. Yedinci sınıf arazi, çok meyilli, erozyona fazla uğramış, taşlı ve arızalı olup, yüzlek, kuru, bataklık veya diğer bazı elverişsiz toprakları ihtiva eder. Çok fazla ihtimam gösterilmek şartıyla çayır veya orman olarak kullanılabilir. Üzerindeki bitki örtüsü azalır erozyon çok şiddetlenir. Sekizinci sınıf arazi, kültivasyona ve çayır veya ormanlık olarak kullanılmaya mani özellikleri ihtiva eder. Bu tür araziler doğal hayata ortam teşkil ettikleri gibi, dinlenme yeri olarak da kullanılır veya akan sulara su toplama havzası olarak muhafaza edilirler. Bunlar, bataklık, çöl, çok derin oyuntuları ihtiva eden arazilerle, yüksek dağlık, fazla arızalı, taşlı arazileri kapsar.”

Ağrı İlinde arazilerin %35’i 7. Sınıf yani çok fazla ihtimamla çayır ve orman olarak kullanılabilen araziden oluşmaktadır. %16,60’ı özellikle devamlı olarak çayıra tahsis edilmeye müsait arazi sınıfı olan 4. Sınıf araziden oluşmaktadır. %16,50’si ormanlık veya çayır olarak kullanılmada dahi orta derecede tedbirler alınmasını gerektiren 6.sınıf, %9,15’i bazı özel tedbirler alınmak suretiyle kolayca işlenebilen iyi bir arazi sınıfı olan 2.sınıf ve %8,54’ü üzerinde iyi bir bitki münavebesi kullanılmak ve uygun ziraat metotları uygulamak suretiyle fazla gelir getiren çapa bitkileri için orta derecede iyi bir arazi kabul edilen 3.sınıf arazilerden oluşmaktadır. Alışılmış ziraat metotları uygulanabilen düz veya düze yakın, derin, verimli ve kolayca işlenebilen toprakları ihtiva eden 1. Sınıf arazilerin oranı ise %7,1’dir (Tablo 1).

Tablo 1. Ağrı İli Arazilerinin Kullanımına Göre Arazi Sınıflandırılması (2013)

Arazi sınıfı	Merkez (ha)	Diyadin	Doğub.	Eleşkirt	Hamur	Patnos	Taşlıçay	Tutak	Top.	%
1.sınıf	19.022	3.949	12.079	24.214	954	13.789	3.261	3.535	80.803	7,1
2.sınıf	26.086	7.625	10.527	7.245	5.844	22.217	6.677	17.933	104.154	9,2
3.sınıf	11.332	15.287	17.609	6.845	8.010	11.674	5.802	20.639	97.198	8,5
4.sınıf	13.292	39.654	31.603	21.813	15.676	17.116	8.195	41.481	188.830	16,6
5.sınıf	-	-	4.403			506			4.909	0,4
6.sınıf	33.287	19.425	33.926	22.708	12.610	23.002	19.442	23.235	187.635	16,5
7.sınıf	42.549	40.530	92.703	59.939	50.452	41.734	31.633	38.434	397.974	35,0
8.sınıf	5.043	11.291	45.117	5.519	685	2.626	765	1.508	72.554	6,4
Su yüzeyleri			2.442				1.706		3.518	0,3
Toplam	150.609	137.761	250.409	148.283	94.231	132.664	76.851	146.765	1.137.575	100,0

Kaynak: T.C. Ağrı Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü 2013 Yılı Çevre Durum Raporu

Ağrı İlinin toplam yüzölçümü 1 137 600 ha olup, toplam tarım alanı 361 000 ha, (%31,73) 169 350 ha (%14,90) yayla alanı, 542 731 ha’ı (%47,71) çayır ve mera ve 64 319 ha’ da (%5,65) tarım dışı alan olarak kullanılmaktadır (Ağrı İl Çevre Durum Raporu, 2016). 2016 yılı itibariyle arazi kullanım durumuna ilişkin verilere bakıldığında, toplam alanın; tarım alanı %31,73’ünü, çayır- mera alanı %47,71’ini, yayla alanı %14,90’ını ve tarıma elverişli olmayan alan ise %5,65’ini oluşturmaktadır (Tablo 2). Ağrı ili sahip olduğu çayır- mera alanları ile Türkiye çayır- mera alanlarının (14 617 000 ha) yaklaşık %4’ünü oluşturmaktadır. Ayrıca Ağrı İli, TRA 2 illeri (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) içerisinde de %40,17 pay ile en yüksek çayır- mera alanına sahiptir. Tablo 2’den de görüldüğü gibi çayır- mera alanlarının payı yüksektir. Çayır- mera alanlarının payının yüksek olması hayvancılık için bir üstünlük oluşturmaktadır. Bununla birlikte kış aylarının uzun sürmesi ve hayvanların uzun süre kapalı ortamda yemle beslenmesi sonucunda erken bahar döneminde otlatılmaları çayır ve meralarda tahribata neden olmakta bu durumda dezavantaj oluşturmaktadır. Ayrıca, çayır ve meraların, il hayvancılığında kaba yem ihtiyacının temel kaynağı olması ve kullanılması, hiçbir yem bitkisi yetiştiriciliği ile desteklenmemesi, otlatmanın aşırı ve zamansız yapılması, uygun sayıda ve cinsten hayvan ile otlatılmaması gibi nedenlerle verimlerinde azalma görülmektedir (Ağrı İl Çevre Durum Raporu, 2013).

Tablo 2’de ilçelerin yüzölçümü toplamına göre arazi kullanım durumu ve dağılımları ile beraber Ağrı İli toplam yüzölçümüne göre arazi kullanım durumu ve dağılımları birlikte verilmektedir. Ağrı Merkez ve ilçeler bakımından arazi kullanım durumları ve dağılımları incelendiğinde, Hamur ilçesinin

toplam yüzölçümünün %66,50'sinin çayır- mera alanı olduğu görülmektedir. Doğubayazıt (%51,35), Diyadin (%48), Merkez (%47,10), toplam yüzölçümü alanı içerisinde çayır- mera alanlarının oranının yüksek olduğu diğer ilçelerdir. Patnos ilçesinin ise toplam alanının %44,33'ünü tarım alanı oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla Merkez (%40,42), Tutak (%32,01) ve Taşlıçay (%30,70) ilçeleri izlemektedir. En fazla yayla alanına sahip ilçeler ise Doğubayazıt (%24,21) ve Tutak (%24,10) ilçeleridir. Toplam ilçe alanları içinde en yüksek tarım dışı alana sahip ilçe ise Taşlıçay'dır.

Tablo 2. Ağrı İli Merkez ve İlçelerin Arazi Kullanım Durumları ve Dağılımları

İlçe	Yüzölçümü (ha)	Tarım alanı		Yayla alanı		Çayır ve Mera		Tarım dışı alan	
		(Ha)	%	(Ha)	%	(Ha)	%	(Ha)	%
Merkez	178100	72.000	40,42	16230	9,11	83879	47,10	5991	3,40
Diyadin	127400	37.000	29,04	18272	14,34	61065	48,00	10163	8,00
D. Bayazıt	238300	45.500	19,10	57695	24,21	122368	51,35	12.737	5,34
Eleşkirt	125900	50.700	21,28	11346	4,80	58769	24,66	5.095	2,14
Hamur	89800	18.300	20,40	8000	9,00	59.679	66,50	3.821	4,25
Patnos	142100	63.000	44,33	12000	8,44	60.438	42,53	6.662	4,70
Taşlıçay	79800	24.500	30,70	8200	10,30	35.264	44,20	12.836	16,10
Tutak	156200	50.000	32,01	37607	24,10	61.269	39,22	7.324	4,70
Toplam	1137600	361000	31,73	169350	14,90	542.731	47,71	64.319	5,65

Kaynak: T.C. Ağrı Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü 2016 Yılı Çevre Durum Raporu

2.2. Tarım Arazilerinin Sulama Durumu

Tablo 3'de tarım arazilerinin sulama durumu gösterilmektedir. Tablo 3'e göre sulanabilir tarım arazilerinin % 99'u sulanabilmektedir. Toplam sulanan alanların %15'i devlet sulama alanını ve %85'ini ise çiftçi sulama alanlarını oluşturmaktadır.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Ağrı İl Müdürlüğü (2017), Yazıcı Barajının toplam sulama alanının 182.440 da olduğunu ve bunun 37.140 da'nın sulamaya açıldığını belirtmektedir.

Tablo 3. Tarım Arazilerinin Sulama Durumu

Toplam Tarım Arazisi (da)	Sulanan Tarım Arazisi			Sulanabilir Tarım Arazisi (da)	Kuru tarım arazisi (da)
	Devlet sulamaları (da)	Çiftçi sulamaları (da)	Toplam (da)		
3.605.550	135.140	768.000	903.140	910.260	1.792.160

Kaynak: Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2017 (İlgili veriler Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünden temin edilmiştir).

2.3. Gübre ve İlaç Kullanımı

Ağrı İlinde, ekilebilir tarım arazilerinin çoğunluğu kuru tarım arazilerinden oluşmaktadır. Üretilen bitkisel ürün çeşitliliği sınırlı olmakla birlikte gübre ve ilaç fiyatlarının da yüksek olması gübre ve ilaç kullanımı düşük seviyede olmasına neden olmaktadır (T.C. Ağrı Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü 2016).

Tablo 4. Ağrı İlinde 2016 Yılında Tarımda Kullanılan Girdilerden Gübreler Haricindeki Diğer Kimyasal Maddeleri

Kimyasal Maddenin Adı	Kullanım Amacı	Miktarı (ton)	İlde Tarımsal İlaç Kullanılarak Tarım Yapılan Toplam Alan
İnsektisitler Herbisitler Fungisitler Rodentisitler Nematositler Akarisitler Kışlık ve Yazlık Yağlar	Böcek ilacı	6,042	1.565
	Yabancı otlar Mantar hastalıkları Kemiricilere karşı	6,5 1	3.000
		0,548	29.200
		0,04	4.000
TOPLAM		23,13	37,765

Kaynak: T.C. Ağrı Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü 2016 Yılı Çevre Durum Raporu.

3. AĞRI İLİ TARIM ALANLARI VE ÜRETİM MİKTARLARI

Ağrı İli tarım alanlarının çoğunlukla tarla tarımında kullanılmakta olup, sebze ve meyve tarımında kullanılan alanların oranı düşüktür. Türkiye’de 2016 yılı verilerine göre, toplam işlenen tarım alanları ve uzun ömürlü bitkiler 23.762.572 ha, toplam işlenen tarım alanları 20 433 356 ha, işlenen tarım alanı/ ekilen 15 574 372 ha, işlenen tarım alanı/ nadas 4 049 998 ha, işlenen tarım alanı/ sebze 804 142 ha ve yem bitkileri 1 867 202 ha’dır. Tablo 5’de ise Ağrı İlin de yıllar itibariyle tarım alanlarının kullanımının dağılımına yer verilmektedir. Türkiye toplam yem bitkileri alanının %4,56’sı Ağrı İlinde bulunmaktadır. Türkiye’de toplam işlenen tarım alanları ve uzun ömürlü bitkilerin ise %1,60’ın Ağrı İlinde yer almaktadır. TRA2 (Ağrı-Kars- Ardahan ve Iğdır) illeri içerisinde toplam yem bitkileri alanının (214 503 ha), %39,68’i Ağrı ilinde bulunmaktadır. Yine Ağrı İli TRA 2 illeri içerisinde toplam işlenen tarım alanları ve uzun ömürlü bitkiler alanının %54,74’üne sahiptir.

Tablo 5. Yıllar İtibariyle Ağrı İli Tarım Alanlarının Kullanımlarının Dağılımı

Yıllar	Toplam işlenen tarım alanı ve uzun ömürlü bitkiler (ha)	Toplam işlenen tarım alanı (ha)	İşlenen tarım alanı / Ekilen (ha)	İşlenen tarım alanı / Nadas (ha)	İşlenen tarım alanı / Sebze (ha)	Yem bitkileri alanı (ha)
2016	360 556	360 481	239 749	120 048	684	85 116
2015	364 522	364 449	244 573	118 811	1 065	90 863
2014	370 500	370 426	250 040	119 227	1 158	91 068
2013	359 150	359 055	248 997	109 260	798	87 384
2012	368 946	368 824	246 208	121 795	821	92 559

Kaynak: TÜİK, 2017

Tablo 6’da, yıllar itibariyle Ağrı İlin de tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin hasat edilen alanlarına yer verilmektedir. 2016 yılında toplam hasat edilen alan 237 176 ha’dır. Toplam hasat edilen alanın %62,46’sını tahıllar ve %35,63’ünü ise saman ve ot (yem bitkileri), patates, kuru baklagiller, yenilebilir kök ve yumrular da %8 ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 6. Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Hasat Edilen Alanı (Ha)

Yıllar	Patates,	kuru Saman ve ot	Şeker	imalatında	Yağlı	Toplam	
	baklagiller, yenilebilir kök ve yumrular	(yem bitkileri)	kullanılan (şeker pancarı)	bitkiler			Tahıllar tohumlar
2016	1 946	84 505	1 492		148 136	1 098	237 176
2015	1 048	89 233	633		147 485	785	239 184
2014	1 217	89 731	742		152 980	830	245 499
2013	1 519	86 781	1 149		156 864	560	246 873
2012	865	91 515	1 507		150 701	376	244 963

Kaynak: TÜİK, 2017

4.1. Ağrı İlinde Tarımsal Üretim

Ağrı İlinde 2016 yılı itibarıyla, çiftçi kayıt sistemine kayıtlı 25.298 üretici bulunmaktadır (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Ağrı İl Müdürlüğü, 2017). Çiftçi kayıt sistemine kayıtlı çiftçilerin Ağrı Merkez ve ilçelerine göre dağılımı Tablo 7’de gösterilmektedir. Ağrı İli genelinde 27 Kasım 2017 tarihi itibarıyla çiftçi kayıt sistemine kayıtlı aktif çiftçi sayısı 23.079 adettir (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Ağrı İl Müdürlüğü, 2017). İşletmelerin tamamına yakını aile işletmesi şeklindedir. İlde ortalama işletme büyüklüğü 103 dekar olup, bir işletme ortalama 5 parselden oluşmaktadır (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Ağrı İl Müdürlüğü, 2017).

Tablo 7. Ağrı Merkez ve İlçelere Göre Çiftçi Kayıt Sistemine Kayıtlı Çiftçi Sayılarının Dağılımı

İlçe	Merkez	Diyadin	D. Bayazıt	Eleşkirt	Hamur	Patnos	Taşlıçay	Tutak	Toplam
Çiftçi sayısı	4612	2986	4311	3575	2289	3772	1836	1917	25.298
%	18,23	11,80	17,04	14,13	9,05	14,91	7,26	7,58	100,00

Kaynak: Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2017 (İlgili veriler Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünden temin edilmiştir).

4.2. Ağrı İlinde Bitkisel Üretim

Ağrı ilinde, iklim şartları ve ekolojik özellikleri nedeniyle bitkisel üretimin çiftçiler tarafından tercih edilmediği ve yaygın olmadığı görülmektedir. 2016 yılında Ağrı'nın bitkisel üretim değeri 538.696.550,30 TL'dir (Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, 2017). Tablo 8’de, Ağrı İlinde tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin yıllar itibarıyla üretim miktarları gösterilmektedir. Ağrı ilinde tahıllar, saman ve ot (yem bitkileri), şeker imalatında kullanılan bitkilerin ilk sıralarda yer aldıkları görülmektedir. Tahıl üretiminin insan beslenmesindeki yeri ile birlikte hayvancılık için yem kaynağı olmasından, üretim alanı daha geniş olmaktadır.

Yıllar itibarıyla üretim miktarlarının durumuna bakıldığında, 2016 yılında bir önceki yıla göre önemli bir artış olduğu görülmektedir. Ağrı İli, saman ve ot (yem bitkileri) üretim miktarı bakımından Türkiye üretiminin %2’sini, TRA 2 bölge illerinin ise %45’ine sahiptir. 2016 yılında şeker pancarı üretim miktarının ise Türkiye toplam üretim miktarının %0,3’ünü, TRA 2 bölge illerinin ise %54,50’sini oluşturmaktadır. Tahılların üretim miktarına ilişkin veriler değerlendirildiğinde ise Türkiye toplam üretim miktarındaki payı %0,68 ve TRA 2 bölge illeri içerisindeki payı ise %49’dur. Ağrı’da toplam tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin üretim miktarlarında, 2012-2016 yılları arasında yaklaşık %9'luk artış olduğu görülmektedir. 2016 yılında Ağrı’da toplam tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretimi içinde saman ve ot üretiminin payı %75,10, tahılların payı ise %20’dir.

Tablo 8. Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarı (Ton)

Yıllar	Patates, baklagiller, yenilebilir kök ve yumrular	kuru Saman ve ot (yem bitkileri)	Şeker kullanılan (şeker pancarı)	imalatında bitkiler	Tahıllar	Yağlı tohumlar	Toplam
2016	3 219	900 382	53 561		239 854	1 810	1198 826
2015	2 473	781 077	28 610		234 782	1 361	1048 303
2014	3 237	759 024	28 397		256 524	1 430	1048 612
2013	3 509	1 132 321	31 845		313 649	956	1482 280
2012	2 552	815 258	44 049		238 392	668	1100 919

Kaynak: TÜİK, 2017

Ağrı İlinde 2 adet Baraj ile sulu tarım yapılabilmektedir. Genelde bitki deseni; Hububat, Şekerpancarı, Yonca, Patates ve Ayçiçeğidir.

Tablo 9. Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlere İlişkin Veriler (2017)

Ürün	Ekilen alan (da)	Hasat edilen alan (da)	Üretim (ton)	Verim (kg/da)
Buğday	1006147	996047	152.993	177,39
Arpa	507799	498549	104422	209,45
Şekerpancarı	28082	28082	123248	4388,86
Yonca	538900	535650	545283	1018
Mısır (Silajlık)	5010	4974	24571	4939,89
Mercimek (kırmızı)	8.000	8.000	912	114
Yeşil ot (fiğ)	90443	89010	53925	606
Patates	869	869	1145	1317,61
Ayçiçeği (yağlık)	27200	27200	4104	150,882
Yeşil mercimek	2343	2157	297	137,69
Aspir	4337	4337	693	160
Nohut	1306	1306	192	147,01

Kaynak: TÜİK, 2017

2017 yılında tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerden bazılarına ait ekim ve hasat edilen alan ile birlikte üretim ve verim değerleri Tablo 9'da gösterilmektedir. Şekerpancarının 2016 verilerine göre, ekilen alanı ise 1 494,8 ha, hasat edilen alan 1492,4 ha üretim 53 561 ton ve verimde 3.589 kg/da'dır.

4.2.1. Üretilen Önemli Sebze Ürünleri

Ağrı'da toplam sebze üretim miktarına bakıldığında 2009-2013 yılları arasında %22,5 artış olduğu görülmektedir (TÜİK, 2013). 2013 yılında Türkiye sebze üretimi içinde Ağrı'nın sebze üretimi payı %0,1 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2013). 2016 yılında ise Türkiye sebze üretimi içinde Ağrı'nın sebze üretimi payı %0,04 olmuştur. 2012- 2016 yılları arasında ise Ağrı ili sebze üretim miktarında %21,5 oranında azalma olmuştur.

Tablo 10'da, ilçelere göre ekilen sebze alanları verilmektedir. Ekilen sebze alanlarının ilçeler bazında oransal dağılımına göre Merkez (%40) ve Patnos (%35,18) ilçelerinin payları daha yüksektir.

Tablo 10. Ekilen Sebze Alanı (Da)

	Merkez	Diyaadin	Doğubayazıt	Eleşkirt	Hamur	Patnos	Taşlıçay	Tutak	Toplam
Alan (da)	2058	-	12	102	590	1810	196	377	5145
%	40	-	0,23	1,99	11,47	35,18	3,80	7,33	100,00

Kaynak: Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2017 (İlgili veriler Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünden temin edilmiştir.)

Tablo 11. Üretilen Başlıca Sebze Ürünleri

	2010 alan	2010 üretim	2016 alan	2016 üretim	2017 alan	2017 üretim
Kavun	2000	5600	2265	4 669	1485	3658
Lahana	2350	8225	1300	3 374	1539	4296
Karpuz	400	800	1045	1 099	295	162
Hıyar	-	-	631	1 114	671	1223

Kaynak: TÜİK ve Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü,2017

Tablo 11'de 2010, 2016 ve 2017 yıllarına ait üretilen başlıca sebzelerin üretim ve alanları yer almaktadır. Ağrı İlinde üretilen en önemli sebzeler lahana başta olmak üzere kavun, karpuz ve hıyar yer almaktadır.

Tablo 12. Üretilen Önemli Meyve Ürünleri

	2010 alan (da)	2010 üretim (ton)	2016 alan (da)	2016 üretim (ton)	2017 alan	2017 üretim
Elma	188	139	285	67	95	22,19
Kiraz	46	14	74	9	49	11,41
Kayısı	70	94	129	38	132	45,44
Vişne	130	38	162	25	160	20,47
Erik	25	24	30	9	30	8,68

Kaynak: TÜİK ve Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2017

2010, 2016 ve 2017 yıllarına ait alan ve üretim miktarlarının yer verildiği Tablo 12'de, elma, vişne, kayısı, kiraz ve eriğin önemli meyve ürünleri olduğu görülmektedir.

Ağrı'da toplam meyve üretim miktarına bakıldığında, 2009-2013 yılları arasında yaklaşık %9,6 oranında azalış olduğu ifade edilmektedir (TÜİK, 2013). 2012- 2016 yılları arasında ise %58,5 oranında meyve üretim miktarında azalma olmuştur.

4.2.2. Örtü Altı Üretim

Ağrı İlinde örtü altı üretim yalnızca sahip olduğu termal kaynaklar nedeniyle Diyarın İlçesinde yapılmaktadır. Jeotermal seracılık ile domates üretimi gerçekleştirilmektedir. Örtü altı üretime ilişkin üretim miktarları 2015 yılında 565 ton, 2016 yılında ise 2001 tondur.

4.3. Hayvancılık

Ağrı İli özellikle sahip olduğu çayır ve mera alanları bakımından hayvancılık faaliyetleri ve hayvansal üretim için önemli bir potansiyele sahiptir. Ağrı İlinde Büyükbaş hayvancılık ile uğraşan toplam işletme sayısı 23.372 adet, küçükbaş hayvancılıkla uğraşan 9.340 adet ve arıcılıkla uğraşan toplam 211 adet işletme bulunmaktadır (Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2017). Türkiye genelinde olduğu gibi TRA 2 Bölgesinde de hayvancılık işletmeleri küçük aile işletmeleri tipindedir (YEM SERKA, 2017). Dolayısıyla Ağrı İlindeki hayvancılık işletmelerinin yapısı da aynı özelliktedir. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Ağrı İl Müdürlüğü (2017) verilerine göre, bir işletmenin ortalama büyükbaş hayvan varlığı 8 baş, 50–100 baş arası hayvan sayısına sahip işletme sayısının 624 adet ve 100 baş ve üzeri hayvan sayısına sahip işletme sayısı 180 adettir. 2016 yılında hayvansal üretim değeri 1.245.832.928,00 TL'dir (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Ağrı İl Müdürlüğü, 2017).

4.3.1. Büyükbaş Hayvan Varlığı

Tablo 13'de 2012-2016 yılları arasında Ağrı İli büyükbaş hayvan varlığına ilişkin veriler bulunmaktadır. 2016 yılı itibariyle toplam büyükbaş hayvan varlığı içinde yerli büyükbaş hayvanların oranı %50,80'dir.

Tablo 13. Yıllar İtibariyle Ağrı İli Büyükbaş Hayvan Sayıları Dağılımı

	Ağrı İlinin büyükbaş hayvan varlığı payı (%)						
	Yerli	Kültür	Melez	Manda	Toplam	Türkiye	
2016	163 410	21 084	136 566	832	321 892	14.222.228	2,26
2015	167.101	19.904	139.325	737	327 067	14.127.837	2,32
2014	170.583	19.932	131.195	597	322 307	14.345.223	2,25
2013	156.896	15.593	118.588	433	291 510	14.532.848	2,00
2012	187.062	15.424	118.074	472	321 032	14.022.347	2,30

Kaynak: TÜİK, 2017

Melez hayvanların oranı ise %42,43'tür. Ağrı İlinin büyükbaş hayvan sayısının Türkiye ortalamasında ki payı %2,26'dır. TRA 2 içerisinde yerli hayvanların sayısı 260.655 baş'dır. Ağrı İlinin payı %62, 70'tir. TRA 2 bölgesi toplam melez sayısı 767.425 baş, kültür 154.168 baş, manda 2.791baş'dır. Ağrı İlinin sahip olduğu oranlar sırasıyla %17,80 melez, %13,70 kültür, %30 manda olarak hesaplanmaktadır. 2016 yılı itibariyle toplam TRA 2 bölgesi büyükbaş hayvan varlığı içinde Ağrı İlinin payı ise %27,16'dır. Ağrı İlinde 2012- 2016 yılları arasında büyükbaş hayvan sayısında %0,3 oranında bir artış olmuştur.

Tablo 14. Ağrı Merkez ve İlçelere Göre Büyükbaş Hayvan Varlığı (2016)

	Sığır (yerli)	Sığır (kültür)	Sığır (melez)	Manda	Toplam	%
Merkez	55.871	10.722	27.057	470	94.120	29,24
Diyadin	5.765	1210	3.785	27	10.787	3,35
Doğubayazıt	20.944	1733	13.461	-	36.138	11,23
Eleşkirt	17.171	2.898	25.081	17	45.167	14,03
Hamur	24.320	534	9.420	36	34.310	10,66
Patnos	9.437	2.985	16.810	168	29.400	9,13
Taşlıçay	12.150	432	7.877	-	20.459	6,36
Tutak	17.752	570	33.075	114	51.511	16,00
Toplam	163.410	21.084	136.566	832	321.892	100,00

Kaynak: TÜİK, 2017

Tablo 14’de 2016 yılı için Ağrı İli Merkez ve ilçelere göre büyükbaş hayvan varlığının oransal dağılımına bakıldığında %29,24 ile en yüksek oranın Merkez’de olduğu görülmektedir. Bunu %16,00 ile Tutak ve üçüncü sırada %14,03 ile Eleşkirt ilçesinin izlediği görülmektedir.

Tablo 15. Ağrı Merkez Ve İlçeleri Büyükbaş Hayvan Sütü Üretimi, 2016

İlçeler	Hayvan adı	Sağılan Hayvan sayısı (baş)	Süt (ton)	%*
Merkez	Sığır (yerli)	19.228	26.342,36	34,87
	Sığır (kültür)	3381	12.340,50	51,31
	Sığır (melez)	11.372	30.636,82	20,27
	Manda	175	176,181	53,96
Diyadin	Sığır (yerli)	1.496	2.049,52	2,71
	Sığır (kültür)	290	1.059,96	4,41
	Sığır (melez)	792	2.133,65	1,41
	Manda	17	17,535	5,37
Doğubayazıt	Sığır (yerli)	7.440	10.193,35	13,50
	Sığır (kültür)	583	2.129,56	8,85
	Sığır (melez)	2.757	7.427,47	4,91
	Manda	--	-	-
Eleşkirt	Sığır (yerli)	6.252	8.565,79	11,34
	Sığır (kültür)	708	2.585,66	10,75
	Sığır (melez)	10.982	29.586,59	19,57
	Manda	7	7,515	
Hamur	Sığır (yerli)	6.512	8.921,44	11,81
	Sığır (kültür)	242	883,3	3,67
	Sığır (melez)	2.464	6.638,02	4,40
	Manda	25	25,049	2,30
Patnos	Sığır (yerli)	4.048	5.545,76	7,34
	Sığır (kültür)	1.206	4.400,44	18,30
	Sığır (melez)	7.744	20.862,34	13,80
	Manda	56	56,779	17,40
Taşçay	Sığır (yerli)	4.488	6.148,56	8,14
	Sığır (kültür)	108	395,076	1,64
	Sığır (melez)	2.725	7.342,12	4,86
	Manda	-	-	-
Tutak	Sığır (yerli)	5.665	7.760,45	10,28
	Sığır (kültür)	70	256,96	1,07
	Sığır (melez)	17.269	46.523,01	30,78
	Manda	43	43,419	13,30
Toplam	Sığır (yerli)	55.129	75.527,23	100,00
	Sığır (kültür)	6.588	24.051,46	100,00
	Sığır (melez)	56.105	151.150,02	100,00
	Manda	323	326,478	100,00

Kaynak: TÜİK, 2017

Tablo 15’de Ağrı İli Merkez ve ilçelerinde büyükbaş hayvan süt üretim miktarları yer almaktadır. Tablo 15’e göre Merkez ilçenin yerli sığır, kültür sığır, melez sığır ve manda süt üretim miktarlarının, Ağrı İli toplam miktarları içindeki paylarının en yüksek olduğu görülmektedir.

* Oran hesaplamaları, her ilçenin yerli sığır, kültür sığır, melez sığır ve manda süt üretim miktarları, toplam yerli sığır, kültür sığır, melez sığır ve manda süt üretim miktarlarındaki paylarına göre hesaplanmıştır.

4.3.2. Küçükbaş Hayvan Varlığı

Ağrı İlinde 2016 verilerine göre küçükbaş hayvan varlığının %93,63'ünü koyun ve %6,37'sini keçi oluşturmaktadır. Tablo 16'ya göre 2016 yılında Ağrı İli küçük baş hayvan varlığı, Türkiye küçükbaş hayvan varlığının %3,24'ünü karşılamaktadır. Yıllar itibariyle oranlara bakıldığında çok büyük değişiklikler olmamasına rağmen nispeten bir azalma görülmektedir. 2012- 2016 yılları arasında ise küçükbaş hayvan sayısında %2,34 oranında bir artışın gerçekleşmiştir. TRA 2 bölgesinde toplam koyun sayısı 2.675.623 baş olup Ağrı İlinin payı %46,82'dir. Kıl keçisinin sayısı ise 202.092 baş olup Ağrı İlinin payı %42,20'dir.

Tablo 16. Yıllara Göre Ağrı İli Küçükbaş Hayvan Varlığı

	Ağrı küçükbaş hayvan varlığı (%)				
	Yerli Koyun	Kıl Keçi	Toplam	Türkiye Toplam	
2016	1.252.728	85.279	1.338.007	41.329.232	3,24
2015	1.288.490	99.000	1.387.490	41.924.100	3,31
2014	1.346.303	106.269	1.452.572	41.462.349	3,50
2013	1.240.180	122.295	1.362.475	38.509.795	3,54
2012	1.185.709	121.713	1.307.422	35.782.519	3,65

Kaynak: TÜİK, 2017

Tablo 17'de Ağrı Merkez ve ilçelerindeki küçükbaş hayvan sayıları ve oranları yer almaktadır. Tablo 17'ye göre Doğubayazıt ilçesi %43,55 ile en yüksek paya sahiptir. Doğubayazıt ilçesini %16,77 ile Diyadin ilçesi izlemektedir. Eleşkirt ilçesi ise %3 ile en düşük paya sahiptir. Ağrı Merkez ve tüm ilçelerde koyun ve keçi oranlarının dağılımına bakıldığında, en yüksek payın koyun olduğu görülmektedir. Yine aynı tabloda koyun ve keçi sayılarının oransal dağılımı ilçeler bazında değerlendirildiğinde; Doğubayazıt ilçesi koyun varlığının %43,70'ine, keçi varlığının ise %41,70'ine sahiptir. Koyun varlığı bakımından Diyadin (%17,50) ikinci sırada ve Patnos (%13,71) ise üçüncü sırada yer almaktadır. Merkez ve ilçelerin keçi sayıları dikkate alındığında ise %24,63 ile Patnos ve %9,43 ile Tutak ilçesi izlemektedir.

Tablo 17. Ağrı Merkez Ve İlçelere Göre Küçükbaş Hayvan Varlığı

	Koyun yerli	Keçi kıl	Toplam	Koyun varlığı (%)	Keçi varlığı (%)
Merkez	92.691	3.576	96.267	96,30	3,71
Diyadin	219.000	5.440	224.440	97,58	2,42
Doğubayazıt	547.170	35.555	582.725	93,90	6,10
Eleşkirt	36.203	3.314	39.517	91,61	8,40
Hamur	57.870	5.100	62.970	91,90	8,10
Patnos	171.800	21.000	192.800	89,11	10,90
Taşlıçay	75.611	3.254	78.865	95,87	4,13
Tutak	52.383	8.040	60.423	86,70	13,31
Toplam	1.252.728	85.279	1.338.007	93,63	6,37

Kaynak: SERKA, 2017b

Tablo 18. Ağrı Merkez Ve İlçeleri Küçükbaş Hayvan Sütü Üretimi, 2016

İlçeler	Hayvan adı	Sağılan Hayvan sayısı (baş)	Süt (ton)
Merkez	Koyun (Yerli)	50.614	3.796
	Keçi (Kıl)	1.400	151
Diyadin	Koyun (Yerli)	80.100	6.007
	Keçi (Kıl)	1.800	194
Doğubayazıt	Koyun (Yerli)	329.701	24.728
	Keçi (Kıl)	12.177	1.315
Eleşkirt	Koyun (Yerli)	16.688	1.252
	Keçi (Kıl)	1.359	147
Hamur	Koyun (Yerli)	35.600	2.670
	Keçi (Kıl)	2.700	292
Patnos	Koyun (Yerli)	106.800	8.010
	Keçi (Kıl)	8.100	875
Taşlıçay	Koyun (Yerli)	31.595	2.370
	Keçi (Kıl)	1.035	112
Tutak	Koyun (Yerli)	33.989	2.549
	Keçi (Kıl)	3.110	336
Toplam	Koyun (Yerli)	685.086	51.381
	Keçi (Kıl)	31.681	3.422

Kaynak: SERKA, 2017b

Yıllar	İnek sütü	Manda sütü	Koyun sütü	Keçi sütü	Toplam
2016	250 729	326	51 381	3 422	305 858
2015	261 200	285	52 482	4 067	318 034
2014	258 761	250	51 149	4 305	314 465
2013	234 108	175	54 966	5 311	294 560
2012	224 206	178	53 445	5 203	283 032

Tablo 19. Ağrı İli Büyükbaş Hayvan Sütü Üretimi (Ton)

Kaynak: TÜİK, 2017

2016 yılı verilerine göre büyükbaş hayvan sütü üretiminde inek sütü üretimi toplam süt üretiminin %82'sinin oluşturmaktadır. Onu %16,80 ile koyun sütü izlemektedir. 2017 yılında ise üretilen toplam süt miktarı 285.844 ton olarak gerçekleşmiştir. Kırmızı et üretim miktarları ile ilgili verilere bakıldığında 2014, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla; 10 495 ton, 10.411 ton, 10.801 ton ve 11. 245 ton olarak gerçekleşmiştir (Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2017).

4.3.3. Arıcılık

Ağrı İli, çayır- mera alanları ve yem bitkileri ekiliş alanları dikkate alındığında arıcılık faaliyetleri için önemli bir potansiyele sahiptir. Tablo 20'de yıllar itibariyle arıcılık yapan işletme sayıları, kovan sayısı, bal ve bal mumu üretim miktarları yer almaktadır. Tabloya göre genel olarak işletme sayısı, kovan sayısı ve bal- balmumu üretiminde artış olsa da 2012 ve 2013 yıllarında arıcılık işletme sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. 2017 yılı itibariyle üretilen bal miktarı, 149 ton'dur.

Tablo 20. Arıcılık Faaliyetlerine İlişkin Veriler

Yıllar	İşletme sayısı	Toplam kovan	Bal üretimi (ton)	Bal mumu üretimi (ton)
2016	154	15.859	178,99	4,254
2015	134	12.795	158,343	6,334
2014	168	12.089	113,917	5,392
2013	214	34.726	812,17	9,916
2012	*	29.442	660,93	4,277

Kaynak: TÜİK, 2017

Tablo 21’de, Ağrı Merkez ve ilçelerine ait işletme sayısı, toplam kovan, bal üretimi ve bal mumu üretimine ilişkin veriler yer almaktadır. İşletme sayıları dikkate alındığında Merkez ilçenin %37,01 paya sahip olduğu görülmektedir. Eleşkirt ve Hamur İlçelerinin ise %14,30 ile ikinci sırada yer aldıkları görülmektedir. Tutak İlçesi ise %12,34 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Yine toplam kovanlarında %35,80’i Merkez ilçede, %15,80’i Tutak ilçesinde, %10,72’si Patnos ve %9,60’ı da Eleşkirt ilçesinde bulunmaktadır.

Tablo 21. Ağrı Merkez Ve İlçelere Göre Arıcılık Verileri (2016)

İlçeler	İşletme sayısı	Toplam kovan	Bal üretimi (kg)	Bal mumu üretimi (kg)
Diyadin	3	414	4.870	205
Doğubeyazıt	5	405	4.050	12
Eleşkirt	22	1.523	19.500	390
Hamur	22	2.333	18.000	1.315
Merkez	57	5.678	85.170	1.420
Patnos	13	1.700	22.000	750
Taşlıçay	13	1.306	13.600	32
Tutak	19	2.500	11.800	130
Toplam	154	15 859	17 899	4 254

Kaynak: Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2017 (İlgili veriler Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünden temin edilmiştir.)

4.3.4. Organik Tarım

Toplam kullanılan tarımsal alanın oranı olarak organik tarım alanı, organik olarak ekilen mevcut alanların ve organik tarıma geçiş sürecinde olan alanların toplamı payıdır. Ağrı’da 2013 yılındaki organik tarım üretim miktarı 2009 yılına göre %24,9oranında artarak 135 917 tona yükselmiştir. 2013 yılında Türkiye organik tarım üretimi içinde Ağrı ilinin payı %8,4’tür (TÜİK, 2013). Tablo 22’de 2012-2016 yılları itibariyle organik bitkisel üretim (geçiş süreci dahil) çiftçi sayısı, üretim alanı ve üretim miktarı verilmektedir. Ağrı ilinde üretilen organik ürünler; Buğday, arpa, yonca, çayır, mercimek, korunga, fiğ, ayçiçeği, nohuttur (Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, 2017). Bununla birlikte organik tarım yapılan alan 2017 yılında 314.401 da olup, üretim miktarı 88. 609 tondur.

Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) tarafından hazırlanan Ağrı İli Organik Tarım ve Hayvancılık Raporunda (2014), yer alan SWOT analizi sonuçlarında özellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayılarının, yem bitkilerinin, tahıl üretiminin ve mera alanlarının fazla olmasının organik tarım ve hayvancılık faaliyetleri için güçlü yönler olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 22. 2012- 2016 Yılları Organik Bitkisel Üretim Verileri

Yıllar	Çiftçi sayısı	Üretim alanı (ha)	Üretim (ton)
2016	1723	43 448	142 489
2015	2000	47101	118808
2014	1873	34914	101874
2013	2254	43312	135917
2012	3087	58918	166192

Kaynak: TÜİK, 2017

5. TARIM ALET VE MAKİNE VARLIĞI

Tarımsal üretimde verimliliğin artmasında alet ve makine kullanımı etkili olmaktadır. Tarımsal alet ve makinelerin kullanım düzeyi bölgelerin coğrafik, ekonomik özelliklerine göre değişmektedir. Tarımsal üretimde mekanizasyon düzeyinin belirlenmesinde dikkate alınan birim işlenen alana düşen traktör gücü, bugüne kadar en yaygın kullanılan kriter olarak ifade edilmektedir (Altukat ve Çelik, 2011). Yıllara göre bazı tarım alet ve makine sayıları Tablo 23’de gösterilmektedir.

Tabloya göre 2012- 2016 arasında traktör sayısı %9,35 oranında artmıştır. Gübre dağıtma makinesi %9,55, pulluk sayısı %7,12, ekim makinesinde %30,22, su pompasında %5,55 oranlarında artış olmuştur.

Tablo 23. Ağrı İli Tarımsal Alet Ve Makine Varlığı

	Pulluk	Ekim makinesi	Gübre dağıtma makinesi	Traktör	Su pompası	Sabit süt sağım tesisi	Seyyar süt sağım mak.	Biçer döver
2016	5675	1198	1891	7109	628	18	591	5
2015	5483	1171	1845	6932	617	18	587	5
2014	5423	1153	1831	6827	614	18	581	5
2013	5386	1080	1799	6530	612	16	579	6
2012	5298	920	1726	6501	595	9	577	6

Kaynak: TÜİK, 2017

Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nün verilerine göre 2017 yılı itibarıyla Ağrı İli tarımsal alet ve makine varlığı aşağıdaki Tablo 24'de gösterilmektedir. Ağrı İline ait alet ve makine varlığı incelendiğinde en fazla römork, traktör, pulluk ve hububat harman makinesi yer almaktadır.

Tablo 24. Ağrı İli Bazı Tarımsal Alet Ve Makine Sayıları (2017)

Alet- makina	Sayısı (adet)	Alet- Makina	Sayısı (adet)
Traktör	7107	Kültivatör	3467
Römork	7152	Diskaro	1378
Pulluk	5096	Dişli tırmık	2161
Ekim Makinesi	903	Çayır Biçme Mak.	4927
Hububat Harman Makinesi	5044	Ot Tırmığı	4148
Kuyruk Mil. Hareketli Pülve	698	Gübre Dağ. Mak	1889
Kuyruk Mil. Hareketli Pülve	600	Balya Makinesi	208
Motorlu Pülverizatör	50	Silaj Makinesi	28
Yağmurlama Sistemi	288		

Kaynak: Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2017 ((İlgili veriler Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünden temin edilmiştir.)

6. TARIMA DAYALI SANAYİ

Ağrı İlinde tarıma dayalı sanayi işletmelerine ilişkin, Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl müdürlüğünden alın bilgiler doğrultusunda, üretim konusu ve sayıları Tablo 25'de gösterilmektedir. Tarıma dayalı sanayi işletmelerinin %71,06'sını ekmek, sade pide, unlu mamuller ve pastacılık ürünleri üreten işletmeler oluşturmaktadır. %9,80'i hazır yemek ve tabldot yemek üretimi yapan işletmelerden, %6'sı yeniden ambalajlama ve gıda ambalajlamasına yönelik faaliyette bulunan işletmelerden meydana gelmektedir. %3,40'ı süt ve süt ürünleri üretiminde, %3'ü de bal, polen, arı sütü ve temel petek üretimi ve ambalajlama üretiminde bulunmaktadır

Tablo 25. Ağrı İli Tarım Dayalı Sanayi İşletmeleri

Üretim konusu	İşletme sayısı
Süt ve süt ürünleri	8
Şekerleme üretimi	2
Bal, Polen, Arı Sütü ve Temel Petek Üretimi ve Ambalajlama	7
Ekmek, Sade Pide, Unlu Mamuller ve Pastacılık Ürünleri	167
Un Üretimi	1
Yumurta Paketleme	12
Meyve, Sebze Paketleme	1
Hazır Yemek, Tabldot Yemek Üretimi	23
Yeniden Ambalajlama- Gıda Ambalajlama	14
Toplam	235

Kaynak: Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2017 ((İlgili veriler Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünden temin edilmiştir.)

7. TARIM SİGORTASI*

Tarım sigortası poliçe sayılarının branşlara göre dağılımında, %74.34'ü bitkisel ürün sigortası, %17.93'ü büyükbaş hayvan hayat sigortası, %6.32'si küçükbaş hayvan hayat sigortası ve %1.33'ü arıcılık sigortası poliçesinin olduğu görülmektedir (Tablo 25). Tüm ilçelerde bitkisel ürün sigorta branşına ait poliçe sayılarının diğer sigorta branşlarına göre daha fazla olduğu görülmektedir. Özellikle Doğubayazıt, Patnos, Taşlıçay, Hamur, ve Merkez ilçelerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan hayat sigortası poliçelerinin sayısı daha fazladır (Kadanalı ve Terin, 2017).

Tablo 26. Ağrı İli Ve İlçelerinde 2010-2017* Yılları Arasında Tarım Sigortası Poliçe Sayılarının Branşlara Göre Dağılımı

Branşlar	Ağrı									
	D.Bayazıt	Diyadin	Eleşkirt	Hamur	Merkez	Patnos	Taşlıçay	Tutak	Toplam	%
Arıcılık	19	-	14	30	48	6	6	30	153	1.33
Büyükbaş hayvan	735	21	169	256	254	216	163	251	2065	17.93
Küçükbaş hayvan	199	33	38	56	66	163	151	22	728	6.32
Bitkisel ürünler	738	899	1386	529	1174	889	505	2442	8562	74.34
Kümes hayvanları	1	--	--	--	2	--	--	--	3	0.03
Sera sigortası	--	6	--	--	--	--	--	--	6	0.05
Toplam	1692	959	1607	871	1544	1274	825	2745	11517	100.00
Pay (%)	14.69	8.33	13.95	7.56	13.41	11.06	7.16	23.83	100.00	

Kaynak: TARSİM, 2017 (Veriler TARSİM'den talep edilerek temin edilmiştir) * 1 Ocak-30 Eylül 2017 tarihleri arası

Tablo 27. Ağrı İli ve İlçelerinde Sigortalı Alan (Dekar)

Yıllar	Ağrı								
	D.Bayazıt	Diyadin	Eleşkirt	Hamur	Merkez	Patnos	Taşlıçay	Tutak	Toplam
2010	6990	8515	6201	5243	9392	8700	1283	73138	119462
2011	1009	3617	2625	395	1003	863	966	9980	20458
2012	3181	4601	6654	545	3747	2882	506	11281	33397
2013	1466	3825	1887	537	2277	4490	709	13739	28930
2014	3407	5849	4747	1164	3110	3265	172	13446	35160
2015	1701	8243	4966	1247	1910	3399	746	15551	37763
2016	1102	4557	2307	1580	4761	3083	2874	24266	44530
2017*	1502	2427	2004	323	2999	3722	2053	17128	32158
Toplam	20358	41634	31391	11034	29199	30404	9264	178530	351888
Pay (%)	5.79	11.83	8.92	3.14	8.30	8.64	2.65	50.74	100.00

Kaynak: TARSİM, 2017 (Veriler TARSİM'den talep edilerek temin edilmiştir) * 1 Ocak-30 Eylül 2017 tarihleri arası

Ağrı ili ve ilçelerinde sigortalı alanın, 2010 yılı hariç ortalama 33 bin dekar civarında olduğu ifade edilebilmektedir (Tablo 27). Sigortalı alanın en yüksek olduğu ilçe Tutak ve onu sırasıyla Diyadin, Eleşkirt ve Patnos ilçelerinin izlediği Tablo 27'de görülmektedir.

Ağrı ili ve ilçelerinde sigortalı büyükbaş hayvan sayısı 2010 yılında toplam 37 baş iken 2017 Eylül ayı itibarıyla bu sayı 2 967 başa yükselmiştir. Sigortalı büyükbaş hayvan sayısının yüksek olduğu ilçeler sırasıyla Merkez, Doğubayazıt, Hamur ve Tutak'tır (Kadanalı ve Terin, 2017).

* Çalışmanın bu bölümü, Kadanalı, E. ve Terin, M. (2017)'nin çalışmalarının bir bölümü referans alınarak yazılmıştır.

Tablo 28. Ağrı İli ve İlçelerinde Sigortalı Büyükbaş Hayvan Sayısı (Baş)

Yıllar	Ağrı								
	D.Bayazıt	Diyadin	Eleşkirt	Hamur	Merkez	Patnos	Taşlıçay	Tutak	Toplam
2010	0	0	33	0	0	4	0	0	37
2011	125	35	10	0	117	101	135	0	523
2012	74	30	18	268	245	690	205	74	1604
2013	30	45	282	77	224	231	240	77	1206
2014	320	0	311	430	876	103	168	353	2561
2015	567	29	245	385	560	36	130	775	2727
2016	498	0	143	532	647	34	273	422	2549
2017*	540	70	284	377	825	173	437	261	2967
Toplam	2154	209	1326	2069	3494	1372	1588	1962	14174
Pay (%)	15.20	1.47	9.36	14.60	24.65	9.68	11.20	13.84	100.00

Kaynak: TARSİM, 2017 (Veriler TARSİM'den talep edilerek temin edilmiştir) * 1 Ocak-30 Eylül 2017 tarihleri arası

Ağrı ili ve ilçelerinde sigortalı küçükbaş hayvan sayısı 2011 yılında toplam 2183 baş iken 2017 Eylül ayı itibariyle bu sayı 10 942 başa yükselmiştir. İlçelere göre sigortalı küçükbaş hayvan sayısının dağılımı incelendiğinde ise en yüksek pay %60.79 ile Doğubayazıt'a ait iken en düşük pay %1.64 ile Eleşkirt ilçesine aittir (Tablo 28).

Tablo 28. Ağrı İli Ve İlçelerinde Sigortalı Küçükbaş Hayvan Sayısı (Baş)

Yıllar	Ağrı								
	D.Bayazıt	Diyadin	Eleşkirt	Hamur	Merkez	Patnos	Taşlıçay	Tutak	Toplam
2011	1591	0	0	0	50	478	64	0	2183
2012	5923	50	98	250	172	617	1230	0	8340
2013	3668	409	78	387	407	1970	1830	260	9009
2014	9847	216	373	196	1648	2408	2540	527	17755
2015	14710	106	370	301	1321	1631	1103	308	19850
2016	10084	702	195	739	1905	2208	1635	363	17831
2017*	6402	635	293	491	595	246	1991	289	10942
Toplam	52225	2118	1407	2364	6098	9558	10393	1747	85910
Pay (%)	60.79	2.47	1.64	2.75	7.10	11.13	12.10	2.03	100.00

Kaynak: TARSİM, 2017 (Veriler TARSİM'den talep edilerek temin edilmiştir) * 1 Ocak-30 Eylül 2017 tarihleri arası

8. ORMANCILIK

İldeki toplam orman alanı; 5905 ha. olup ilin toplam alanına (1.087.975 Ha) oranı %54'tür. Ağaç türleri; huş, titrek kavak, karaağaç, söğüt, ardıç, ahlat, alıç, kuşburnu doğal olarak bulunmaktadır. Ağrı İli sınırlarında orman alanlarının yok denecek kadar az bulunmaktadır (Ağrı İli Çevre Durum Raporu, 2014). Ancak 2004 ve 2005 yılları itibariyle Orman İşletme Müdürlüğüne yapılan çalışmalar ile Merkez İlçede İl Telekom Müdürlüğü ile koordineli şekilde 14.000 dekarlık alanda İl Telekom Hatıra Orman'ı ve Doğubayazıt İlçesi Hanibaba mevkiinde 155 ha alanda Erozyon Kontrol amaçlı ağaçlandırma çalışmasının yapıldığı belirtilmektedir. 2006 yılında, Orman Müdürlüğü tarafından 35.920 da alanda 125. Yıl Atatürk Ormanı, 155 ha alanda Doğubayazıt İlçesi Hanibaba mevkiinde Erozyon Kontrol Bakım çalışması ve 2006 -2007 yıllarında Eleşkirt İlçesi Tahir Kelhanbaba mevkiinde 500 hektarlık alanda Erozyon Kontrol amaçlı ağaçlandırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Ağrı İli Çevre Durum Raporu, 2016).

9. SONUÇ

Tarım sektörünün diğer sektörlerle göre vazgeçilemez ve stratejik öneme sahip olması sektörde yaşanan değişimlerin, gelişmelerin ortaya koyulması bakımından önem arz etmektedir. Ağrı İlinin coğrafik özellikleri bakımından özellikle hayvancılık faaliyetleri için uygun olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Ağrı İlinin tarım ve hayvancılığının gelişmesi, ilin kalkınmasında önem arz etmektedir. Bu çalışma sonucunda yapılan değerlendirmeleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

Ağrı ilinde arazi yapısı incelendiğinde, toplam alanın %31,73'ünü tarım alanı, %47,71'ini çayır-mera alanı, %14,90'ını yayla alanı ve %5,65'ini tarıma elverişli olmayan alan oluşturmaktadır. Çayır ve mera alanlarının oranı yüksektir. Çayır ve mera alanlarının, iklim şartları da dikkate alınarak hayvan beslemede verimli bir şekilde kullanımı önem arz etmektedir. Çayır ve mera alanlarının rasyonel kullanımı ve tahribatının önlenmesine yönelik çalışmalar, hayvan beslemede temel ihtiyaç olan kaba yemin karşılanması ve verimliliğin artmasında etkili olabilecektir.

TRA2 (Ağrı-Kars- Ardahan ve Iğdır) illeri içerisinde toplam yem bitkileri alanının (214 503 ha), %39,68'i Ağrı ilinde bulunmaktadır. Yine Ağrı İli TRA 2 illeri içerisinde toplam işlenen tarım alanları ve uzun ömürlü bitkiler alanının %54,74'üne sahiptir. Yem bitkileri üretiminin yaygın olması İl'de hayvancılığın gelişmesi bakımından önemlidir.

Ağrı İlinde büyükbaş hayvancılık ile uğraşan toplam işletme sayısı 23.372 adet, küçükbaş hayvancılıkla uğraşan 9.340 adet ve arıcılıkla uğraşan toplam 211 adet işletme bulunmaktadır. Ağrı İlinde 2012- 2016 yılları arasında büyükbaş hayvan sayısında %0,3 oranında bir artış olmuştur.

Ayrıca 2012- 2016 yılları arasında küçükbaş hayvan sayısında %2,34 oranında bir artışın olduğu görülmektedir. TRA 2 bölgesinde toplam koyun sayısı 2.675.623 baş olup Ağrı İlinin payı %46,82'dir. Kıl keçisinin sayısı ise 202.092 baş olup Ağrı İlinin payı %42,20'dir. Ağrı merkez ve tüm ilçelerde koyun ve keçi oranlarının dağılımına bakıldığında en yüksek payın koyun olduğu görülmektedir. Yine aynı tabloda koyun ve keçi sayılarının oransal dağılımı ilçeler bazında değerlendirildiğinde; Doğubayazıt ilçesi koyun varlığının %43,70'ine, keçi varlığının ise %41,70'ine sahiptir. Koyun varlığı bakımından Diyadin (%17,50) ikinci sırada ve Patnos (%13,71) ise üçüncü sırada yer almaktadır. Merkez ve ilçelerin keçi sayıları dikkate alındığında ise %24,63 ile Patnos ve onu %9,43 ile Tutak ilçesi izlemektedir.

2016 yılı verilerine göre büyükbaş hayvan sütü üretiminde inek sütü üretimi toplam süt üretiminin %82'sinin oluşturmaktadır. Onu %16,80 ile koyun sütü izlemektedir. 2017 yılında ise üretilen toplam süt miktarı 285.844 ton olarak gerçekleşmiştir. Kırmızı et üretim miktarları ile ilgili verilere bakıldığında 2014, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla; 10 495 ton, 10.411 ton, 10.801 ton ve 11. 245 ton olarak gerçekleşmiştir (Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, 2017).

Ağrı ili, çayır- mera alanları ve yem bitkileri ekiliş alanları dikkate alındığında arıcılık faaliyetleri için de önemli bir potansiyele sahiptir. İşletme sayıları dikkate alındığında Merkez ilçenin %37,01 paya sahip olduğu görülmektedir. Eleşkirt ve Hamur İlçeleri ise %14,30 ile ikinci sırada yer aldıkları görülmektedir. Tutak İlçesi ise %12,34 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Yine toplam kovanlarında %35,80'i Merkez ilçede, %15,80'i Tutak ilçesinde, %10,72'si Patnos ve %9,60'ı da Eleşkirt ilçesinde bulunmaktadır.

Tarıma dayalı sanayi işletmelerinin %71,06'sını ekmek, sade pide, unlu mamuller ve pastacılık ürünleri üreten işletmelerden oluşmaktadır. %9,80'i hazır yemek ve tabldot yemek üretimi yapan işletmelerden, %6'sı yeniden ambalajlama ve gıda ambalajlamasına yönelik faaliyette bulunan işletmelerden oluşmaktadır. %3,40'ı süt ve süt ürünleri üretiminde, %3'ü de bal, polen, arı sütü ve temel petek üretimi ve ambalajlama üretiminde bulunmaktadır. Özellikle hayvancılığın önemli olduğu ilde hammaddesi hayvansal ürünlerin olduğu tarıma dayalı sanayi işletme sayılarının yetersiz olduğu görülmektedir. Bu konuda girişimci çiftçi eğitimleri ile işletmecilik, üretim ve pazarlama desteklerinin etkili olabileceği önerilebilmektedir. Üreticilere, SERKA ve TKDK destekleri ve bunlardan nasıl yararlanabileceklerine yönelik eğitim çalışmalarının da etkili olabileceği ifade edilebilmektedir.

Ağrı İlinde organik tarım yapılan alan 2017 yılında 314.401 da olup üretim miktarı 88. 609 ton'dur. Özellikle organik hayvancılığın geliştirilme imkanlarının olduğu SERKA Raporunda da yer almaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında, Ağrı İlinin kalkınmasında en önemli sektör tarım ve özellikle hayvancılıktır. Ayrıca hayvancılıkla birlikte gelişebilecek olan tarıma dayalı sanayi işletmelerinin artması ve bunların modern işletmecilik anlayışında faaliyette bulunabilmeleri konusunda çiftçi bilincinin artmasının önemli olabileceği düşünülmektedir. Ağrı İlinin hayvan varlığına rağmen verimliliğin düşük olması hayvancılığın rasyonel bir şekilde gerçekleştirilmediği şeklinde yorumlanabilmektedir. SERKA (2017)'nın hazırladığı Karma Yem Sektörü ve Yatırım Fizibilitesi isimli yayınında TRA 2 Bölgesindeki mevcut sığırların et ve süt verimi bakımından düşük yerli ırkları ve bunların melezlerinin sayısının yüksekliğinin verimliliğin düşük olmasında etkili olduğu belirtilmektedir. Yine aynı raporda, koyunculuk faaliyetlerinin de göç nedeniyle bırakılması ve tek yem kaynağını oluşturan meraların verimli kullanılamaması sonucunda koyunculuk faaliyetlerinde ciddi oranlarda azalmanın olduğuna yer verilmektedir. Aynı düşünüşün ve keçi yetiştiriciliğinde de yaşıandığı ifade edilmektedir.

Sonuç olarak İlin tarım ve özellikle hayvancılık gelirinin artırılmasında mevcut potansiyelin rasyonel bir şekilde değerlendirilmesi, üretimde verimliliğin artırılması için, modern işletmecilik anlayışı, yeni üretim teknikleri hayvan besleme ve yetiştiriciliği gibi konularda eğitim çalışmalarının önemli olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, (2017), <https://agri.tarim.gov.tr>.
- Altıkat, S. ve Çelik, A. (2011). Iğdır İlinin Tarımsal Mekanizasyon Özellikleri. Iğdır Üni. Fen Bilimleri Enst. Der. / Iğdır Univ. J. Inst. Sci. & Tech. 1(4): 99-106.
- Doğan, Z., Arslan, S. ve Berkman, A. (2015). Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. Niğe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Ocak 2015 Cilt-Sayı: 8 (1) ss: 29-41.
- Olalı, H. ve Duymaz, İ. (1987), Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, İzmir, İzmir Ticaret Borsası Yayınları, Yayın No: 28.
- Kadanalı, E. ve Terin M. (2017). Ağrı İlinde Devlet Destekli Tarım Sigortaları Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi. IV. Uluslararası Ağrı Dağı & Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 18- 20 Ekim, Ağrı. (Yayınlanacak).
- Karagölge, C., Kızıloğlu, S. ve Yavuz, O. (1995). Tarım Ekonomisi Temel İlkeler, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ofset Tesisi, s. 6, Erzurum.
- Serhat Kalkınma Ajansı, (2014). Ağrı İli Organik Tarım ve Hayvancılık Raporu.
- Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA). (2017a). Karma Yem Sektörü ve Yatırım Fizibilitesi.
- Serhat Kalkınma Ajansı, (2017b). TRA 2 Bölgesi Küçükbaş Hayvancılık Mevcut Durumu ve Stratejik Eylem Planı.
- TARSİM, (2017). Tarım Sigortaları Havuzu, www.tarsim.gov.tr.
- T.C. Ağrı Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü, (2014). Ağrı İl Çevre Durum Raporu.
- T.C. Ağrı Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü, (2016). Ağrı İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu
- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (Erişim tarihi: 2017).
https://www.tarim.gov.tr/Belgeler/Mevzuat/Talimatlar/ToprakAraziSiniflamasiStandartlariTeknikTalimativellgiliMevzuat_yeni.pdf

- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, (2017).
<https://www.tarim.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx>.
- TÜİK, (2013). Seçilmiş Göstergelerle Ağrı 2013.
- TÜİK, (2017). <https://biruni.tuik.gov.tr>

GELİR DAĞILIMI VE YOKSULLUK KAVRAMLARININ AĞRI İLİ ÖZELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

*Nazife Özge KILIÇ**

Murat BEŞER†

Özet

Gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorunu, son yıllarda kalkınma sürecinin en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Bu sorunlar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı seviyelerde olsa da dünya ölçeğinde hissedilen bir sorundur. Yoksulluk, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede de en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Son yıllarda yaşanan ekonomik krizler, hızlı nüfus artışı ve göç olgusu, uygulanan politikaların başarısızlığı gibi unsurlar, gelir dağılımının bozulmasına ve yoksulluğun artmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Ağrı ilinde gelir eşitsizliği ve yoksullukla ilgili durum analizi yaparak Ağrı'nın Türkiye içindeki konumunu değerlendirmektir. Ancak gerek TÜİK tarafından gerekse il bazında yapılan çalışmalarda yoksulluk ve gelir dağılımı verilerinin kısıtlı olmasından dolayı çalışmada Ağrı ili TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) ve TRA2 (Ağrı, Ardahan, Kars, Iğdır) Bölgeleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada, TÜİK tarafından yayınlanan Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Araştırması ile İllerde Yaşam Endeksi gibi araştırmalardan yararlanılmıştır. Araştırma sonuçları Ağrı ilinde yaşayan halkın yaşam standartları ve memnuniyeti konusunda TR ve TRA Bölgeleri arasında en düşük endekse sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Yoksulluk, Gini Katsayısı, Ağrı.

1. GİRİŞ

Gelir dağılımı ve yoksulluk sorunu tarih boyunca tüm dünyada önemini korumuş ve korumaya devam etmektedir. Günümüzde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin önemli sorunlarından biri olan gelir dağılımındaki dengesizlik, birçok ekonomik ve sosyal sorunun kaynağını oluşturmaktadır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik toplumda adalet duygusunun kaybolmasına ve bireyler arasındaki güvenin bozulmasına neden olmaktadır. Çalışarak kazanma imkânı bulamayan bireylerde geleceğe dair beklenti yok olmakta ve bireyler haksız kazanç elde etmeye yönelmektedirler. Bu durum toplumda ekonomik yapının bozulmasına neden olmakta, sosyal ve siyasi sorunlara zemin hazırlamaktadır.

Gelir dağılımındaki bozukluğun artması yoksulluk sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle gelir dağılımında eşitsizliğe neden olan unsurlar belirlenirken yoksulluk olgusu da göz önünde bulundurulmalıdır. Nüfusun tamamına ait dağılımı belirleyen gelir dağılımı yoksulluktan daha kapsamlı bir kavram olmasına rağmen iki değişken arasında pozitif bir ilişki vardır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik ne kadar artarsa yoksulluk da o kadar artar.

Yoksulluk bir neden değil bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda gelir dağılımı ile yoksulluk arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Gelir dağılımındaki dengesizliğin artması yoksulluğu derinleştirmektedir. Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler, bölgesel farklılıklar, hızlı nüfus artışı ve göç olgusu, siyasi kaygılar, eğitimde ve sağlıkta fırsat eşitliğinin sağlanamaması gibi durumlar gelir dağılımındaki adaletsizliğin artmasına ve yoksulluğun da boyutunun genişlemesine neden olmaktadır.

Kalkınmışlık ya da yoksulluk kavramları Ağrı ili özelinde ele alındığında ise yukarıda saydığımız, Türkiye ekonomisinin iktisadi kalkınma sürecinde etkin olan sosyoekonomik faktörler, Ağrı ve bölgesinin coğrafi ve sosyal konumu nedeniyle yoksulluk boyutunu daha da derinleştirmektedir. İlin yoksulluk probleminin kamu politikaları aracılığı ile çözülmesi etkin kamu politikaları oluşturmaya bağlıdır. Bu amaçla, Türkiye’de uygulanan hükümet politikalarının hane halkı üzerine yansımaları tablolar yardımıyla Ağrı ilinde yorumlanmıştır. Konunun anlaşılabilmesi açısından TÜİK verileri kullanılarak ilk önce Türkiye üzerinde durulmuş, daha sonra TRA1 ve TRA2 Bölgeleri ile Ağrı ilindeki durum karşılaştırılmış, farklı yorum ve değerlendirmelerde bulunulmuş,

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, nokilic@agri.edu.tr

† Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, mbeser@agri.edu.tr

konunun bir bütün halinde görülebilmesi için sıkça tablolardan yararlanılmıştır. Çalışmada, TÜİK tarafından yayınlanan Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Araştırması sonuçları yardımıyla Ağrı ilinde ikamet eden hanehalkının gelir dağılımı ve yoksulluk tespitinin yapılması ve çıkarımlarda bulunulması amaçlanmıştır.

2. GELİR DAĞILIMI

2.1. Gelir Dağılımına Kavramsal Bakış

Gelir, üretim veya hizmet sonucunda elde edilen parasal ya da nesnel getiri olabileceği gibi, belli zamanlarda belirli yerlerden gelen para olarak da tanımlanabilir. *Milli gelir*, bir ülke sınırları içerisinde bir yılda üretilen nihai mal ve hizmet karşılığında üretim faktörlerine yapılan ödemeler toplamıdır.

Gelir dağılımı ise; genel anlamda bir ülkede belli bir dönemde yaratılan milli gelirin bireyler, gruplar ya da üretim faktörleri arasında nasıl dağıldığını ifade etmektedir. Ekonomik, toplumsal ve siyasal faktörlerden etkilenen ve karmaşık bir konu olan gelir dağılımı her ekonominin özelliklerine göre belirlenen ve uygulanan politikalardan da etkilenmektedir (Canbey, 2017:61).

Bir ülkedeki gelir dağılımının durumu, o ülkenin gelişmişlik seviyesi hakkında bilgi vereceği gibi, *ülkedeki* sosyal adaletin sağlanma durumu, eğitim ve sağlık için de önemli bir göstergedir.

Toplumun gelişmişlik ve refah düzeyinin bir göstergesi olan gelir dağılımı, ekonomik birimler için oldukça önemlidir. Gelir dağılımı toplumun sosyal ve politik yapısını anlama ve açıklama imkanı vermektedir (DPT, 2001:3). Nitekim, gelir dağılımında eşitsizliğin fazla olduğu toplumlarda sosyal yapının bozuk olduğu ve toplumda demokratik kurumların yeteri kadar gelişmediği gözlenmektedir (Karabulut, 2006:23).

Gelir dağılımının hem iktisadi hem de sosyal açıdan önemli bir yönlendirici olması, beraberinde net bir şekilde tanımlanması ve hangi şekillerde gerçekleştiğinin ortaya konması gerekliliğini zorunlu kılmıştır (Savaş, 2006:6).

Bir ülke ekonomisinde farklı üretim ilişkileri olsa da elde edilen gelirin üretim faktörlerine, toplumdaki sosyal gruplar veya bireylere göre açıklayan gelir dağılımı türleri görülmektedir. Gelir dağılımları; fonksiyonel, kişisel, sektörel, bölgesel, eğitim durumu, meslek grupları, sosyal gruplar ve cinsiyete göre yapılmaktadır. Genellikle ilk dördü kullanılmakla birlikte, literatürde ilk ikisi ele alınmaktadır (Türkay, 2011:3).

2.1.1. Kişisel Gelir Dağılımı

Kişisel gelir dağılımı, toplam gelirin toplumu oluşturan bireyler, aileler ve gruplar arasındaki dağılımı olarak ifade edilir. Tanımından da anlaşılacağı gibi, kişisel gelir dağılımında gelirin bireyler veya hanehalkları arasındaki dağılımı ön plandadır.

Kişisel gelir dağılımında bireylerin veya tüketici birimlerin belirli bir süre boyunca elde ettikleri gelir miktarları göz önünde bulundurulduğundan, kişisel gelir dağılımı bireyler arası gelir eşitsizlikleri araştırmalarında kullanılması gereken bir kavram olarak görülmektedir (DPT, 2001:4).

Kişisel gelir dağılımı ile ilgili Türkiye’de çeşitli kişi ve kurumlar tarafından çok sayıda araştırma yapılmış ve bu araştırmalarda farklı yöntemler kullanılmıştır. Ancak kişisel gelir dağılımını ortaya çıkarmak üzere yapılan çalışmaların çoğunluğu gelir dağılımı anketlerini kullanarak veri elde etmekte ve gelir dağılımı eşitsizliği analiz edilirken genellikle yüzde paylar analizi ile Gini katsayısı dikkate alınmaktadır (İslamoğlu, 2017:128). Bu analiz doğrultusunda hanehalkları kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; “ilk %20’lik grup” geliri en düşük olan grubu, “son %20’lik grup” ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

TÜİK gelir dağılımı eşitsizlik ölçüsü olarak *Gini katsayısı*, yüzdelik gelir dilimleri, yüzde payları (P80/P20) ve Lorenz eğrisini yayınlamaktadır. *

Tablo 1’de Türkiye’de 2010-2016 yılları arası kişisel gelir dağılımı konusunda yapılan çalışmalara ait veriler gösterilmektedir.

Tablo 1: Kişisel Gelir Dağılımı Sonuçları

%20’lik gruplar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İlk %20	5.8	5.8	5.9	6.1	6.2	6.1	6.2
İkinci %20	10.6	10.6	10.6	10.7	10.9	10.7	10.6
Üçüncü %20	15.3	15.2	15.3	15.2	15.3	15.2	15.0
Dördüncü %20	21.9	21.7	21.7	21.4	21.7	21.5	21.1
Son %20	46.4	46.7	46.6	46.6	45.9	46.5	47.2
Gini Katsayısı	0.402	0.404	0.402	0.400	0.391	0.397	0.404
P80/P20	8.0	8.0	8.0	7.7	7.4	7.6	7.7

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Ülkemizdeki gelir dağılımı ve yoksulluğun boyutu incelendiğinde dengeli bir gelir dağılımından söz etmek mümkün değildir. 2010 yılı ile 2016 yılı karşılaştırıldığında, yüzde paylar analizine göre ilk %20’lik grubun gelirden aldığı payda %0.4 artış yaşanırken, son %20’lik grubun payında %0.8 artış yaşanmıştır. Üçüncü %20’lik gelir grubunda olan orta gelirli kesimin aldığı payda 2010 yılından buyana pek fazla değişiklik olmamıştır. TÜİK tarafından yayınlanan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Raporu’na göre %20’lik gruplar itibarıyla kişisel gelir dağılımına bakıldığında ilk %20’lik ile son %20’lik dilim arasında yaklaşık 8 kat olması gelir dağılımı adaletsizliğini açık şekilde ortaya koymaktadır.

En fazla kullanılan eşitsizlik göstergesi Gini katsayısıdır. Bu katsayı genellikle gelir/tüketim verileriyle tahmin edilmektedir. Eğer, gelir tam olarak eşit dağılırsa Gini katsayısı 0 olur, tüm geliri yalnızca bir birey alırsa 1 olur. Gini katsayısı 0’dan 1’e doğru yükseldikçe toplum içerisinde eşitsizlik artar (Kabaş, 2014:84). Gini katsayısı 2016 yılı itibarıyla 0.404 iken, TRA2 bölgesinde bu katsayının Türkiye ortalamasının altında olduğu aşağıdaki Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı

Bölge	Gini Katsayısı		
	2014	2015	2016
Türkiye	0.397	0.397	0.404
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0.366	0.4	0.365
Erzurum, Erzincan, Bayburt	0.413	0.352	0.315

Kaynak: TÜİK 2017, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do>

Tablo 2’de yer alan verilere göre, 2014-2016 yılları arasında Türkiye ve TRA2 bölgelerinde eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire göre Gini katsayısının 2015 yılında diğer yıllara göre yüksek olduğu görülmektedir. Ağrı ilinin içinde yer aldığı TRA2 Bölgesi’nde 2014 yılında 0.366 olan Gini katsayısı 2015 yılında 0.4’e yükselmiş ve 2016 yılında ise 0.365 seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında Türkiye ortalamasının altında bulunmasına rağmen Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri arasındaki sıralamada Gini katsayısının Ağrı’nın içinde bulunduğu illerde çok yüksek olduğu görülmektedir.

TÜİK yayınlamış olduğu “İllerde Yaşam Endeksi” isimli çalışmasında bireylerin ve hanehalklarının yaşamını objektif ve subjektif ölçütler kullanılarak yaşam boyutları ayırımında yerel düzeyde ölçmeye, karşılaştırmaya ve zaman içinde izlemeye yönelik bir endeks geliştirmiştir. Bu

* Yüzde payları göstergesi (P80/P20), %20’lik hanehalkı dilimlerinde 5. yüzdelik dilimin (en yüksek pay alan) toplam gelirden aldığı payın, en düşük gelir diliminin toplam gelirden aldığı paya bölünmesiyle elde edilmektedir. Bu oranın büyük çıkması eşitsizliğin giderek arttığını, küçük çıkması ise giderek azaldığını göstermektedir.

kapsamda illerde yaşam endeksi; konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyetinden oluşmaktadır.

TÜİK tarafından oluşturulan endeks grupları içerisinde Ağrı ili gelir dağılımı göstergeleri bazında kullanmış olduğumuz endeks gelir ve servet endeksleridir. Gelir ve servet boyutu aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi kişi başına düşen tasarruf mevduatı, orta ve üstü gelir grubundaki hanelerin oranı ve temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin oranı olmak üzere üç göstergeyle temsil edilmektedir. Kişi başına düşen tasarruf mevduatı, ilde kayıtlı olarak bulunan tasarruf mevduatlarının o ilin toplam nüfusuna bölünmesiyle elde edilen bir göstergedir. Orta gelir grubundaki hanelerin oranı, beşli gelir grup aralıkları dikkate alınarak üç ve üstü gelir gruplarında yer alan hanelerin toplam hanelere oranını veren bir göstergedir. Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin oranı ise temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çektiklerini beyan eden hanehalklarının toplam hanehalklarına oranını göstermektedir (TÜİK, 2015). Tablo 3, 2015 yılında Ağrı ilinde gelir ve servet endekslerini göstermektedir.

Tablo 3: Ağrı İli Gelir ve Servet Endeksi Göstergeleri

Gelir ve Servet		2015
Kişi başına düşen tasarruf mevduatı (TL)		842
Orta ve üstü gelir grubundaki hanelerin oranı (%)		22.6
Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan edenlerin oranı (%)		73.5

Kaynak: TÜİK, İllerde Yaşam Endeksi Araştırması, 2017

2015 yılı itibarıyla Ağrı'da kişi başına düşen tasarruf mevduatı 842 TL olup, orta ve üst gelir grubundaki hanelerin oranının %22.6 olduğu görülmektedir. Bu rakam aynı zamanda Ağrı'da nüfusun %77.4'lük kısmının düşük gelir grubunda yer aldığını ifade etmektedir. Temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamayanların oranının ise %73.5 olduğu görülmektedir. Yalnızca 2015 rakamlarına bakarak bile Ağrı ilinde gelir ve servetin çok düşük olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum Ağrı'da yaşayan bireylerin ihtiyaç ve isteklerini karşılama, daha iyi eğitim alma ve sağlıktan yararlanma, yaşamdan daha yüksek bir tatmin sağlama, daha temiz ve güvenli bir yerde yaşama ihtimalinin azaldığı anlamına gelmektedir.

2.1.2.Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Fonksiyonel gelir dağılımı, üretim süreci boyunca ortaya çıkan gelirin, üretim faktörleri ve sosyo-ekonomik gruplar arasındaki dağılımını göstermektedir. Bireysel gelir dağılımının, büyük ölçüde üretim sürecinin sonucunda ortaya çıkan fonksiyonel dağılımla birlikte belirlenmesi, fonksiyonel dağılımda zaman içinde meydana gelen değişimlerin bireysel dağılımı da etkilemesine neden olmaktadır (Çalışkan, 2010:111).

TÜİK hanehalkı gelir dağılımı anketlerinde gelirler; emek gelirleri, gayrimenkul kirası, menkul kıymet gelirleri, müteşebbis gelirleri ve transfer gelirleri olarak sınıflandırmaktadır. Aşağıdaki Tablo 4, Türkiye'de eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirinin gelir türlerine göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 4: Türkiye’de Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirinin Gelir Türlerine Göre Dağılımı

Gelir Türleri (%)	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Maaş-ücret	40.8	39.7	41.9	42.9	43.7	44.8	46.5	48.3	49.1	49.7
Yevmiye	3.7	4.0	4.1	3.5	3.6	3.6	3.4	3.2	3.3	2.8
Müteşebbis	24.2	23.2	22.4	20.4	20.2	21.4	20.4	19.6	18.5	18.8
Gayrimenkul kira	3.1	4.1	4.4	5.0	4.2	3.9	3.5	3.3	3.3	3.3
Menkul kıymet	6.1	7.0	4.2	5.3	4.5	3.8	3.3	3.1	2.9	2.6
Sosyal transferler	17.8	18.2	19.1	19.6	20.5	19.4	20.4	19.7	20.1	20.0
Hanelerarası transferler	2.9	2.6	3.1	3.1	3.1	3.0	2.7	2.5	2.6	2.6
Diğer gelirler	1.5	1.1	0.9	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2

Kaynak: TÜİK, Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri

2006-2015 dönemi Türkiye’de fonksiyonel gelir dağılımı verileri incelendiğinde; üretim faktörleri sahipleri arasında toplam gelirden en çok payı emek sahiplerinin aldığı görülmektedir. Emek gelirlerinin içerisinde ise en büyük payı maaş ve ücret gelirleri oluşturmaktadır. Türkiye’de yıllar itibarıyla maaş ve ücret gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki payına bakıldığında sürekli olarak bir artış eğilimi içinde olduğu görülmektedir. 2006 yılında %40.8 olan maaş ve ücret gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki payı, 2015 yılında %49.7’ye yükselmiştir. Emek gelirleri içerisinde yer alan diğer bir kalem yevmiye gelirleridir ve Türkiye’de yevmiye gelirlerinin payı oldukça düşüktür. 2006 yılında %24.2 olan müteşebbis gelirlerinin payı yıllar içinde sürekli olarak azalmıştır. Bunun nedeni olarak, tarım sektörünün üretim ve istihdam içindeki payının zaman içinde düşmesi ve böylece bu sektörde yaratılan gelirin toplam kullanılabilir gelir içindeki payının azalmasını da beraberinde getirmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür (İslamoğlu, 2017:133).

3.YOKSULLUK KAVRAMI

3.1.Yoksulluğun Kavramsal Boyutu

Küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği gelir eşitsizliğini artırma etkisi sonucunda özellikle Dünya Bankası’nın yaptığı çalışmalarla “yoksulluk” kavramını dünya gündemine yerleştirmiştir. Ülkemizde gelir dağılımı göstergelerinin yanında, izlenecek ekonomi politikalarında yoksulluk göstergeleri de önem kazanmaktadır. Genel olarak yoksulluk, insanların temel gereksinimlerini karşılayamama durumudur. Yoksulluk kavramını dar anlam ve geniş anlam olmak üzere iki açıdan tanımlamak mümkündür. *Dar anlamda yoksulluk*; açlıktan ölmeme ve barınacak yeri olmama durumu olarak tanımlanırken, *geniş anlamda yoksulluk* kavramı; gıda, giyim ve barınma gibi olanakları yaşamlarını devam ettirmeye yettiği halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalınmasını ifade eder. Kimin yoksul sayılacağı konusunda da temelde iki yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşıma göre belirli bir dönem için geliri ve harcamaları önceden saptanmış bir miktarın (mutlak yoksulluk sınırı) altında olanların yoksul sayılmasıdır. İkinci yaklaşımda ise yoksulluk sınırı toplumdaki gelir dağılımının belirli bir oranı olarak saptanır (Tonus, 2013:70).

Mutlak yoksulluk, hanehalkı veya bireylerin yaşamlarını fiziksel olarak sürdürebilmesi için gerekli olan minimum tüketim seviyesi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, mutlak yoksulluğun ortaya çıkarılması, hanehalkı veya bireylerin yaşamını sürdürecektir asgari refah düzeyinin belirlenmesi gerekmektedir. *Mutlak yoksulluk oranı*, asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranı olarak tanımlanmaktadır (TÜİK, 2008).

Görelî (nispi) yoksulluk, toplumsal bir varlık olan insanın kendisini biyolojik olarak değil toplumsal olarak yeniden üretebilmesi için gerekli olan tüketim düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Coşkun, 2012).

3.2.Türkiye’de Yoksulluk

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllarda gerek savaştan yeni çıkılması gerekse devlet bütçesinin toplumun genelini *yansıtır* şekilde fakirlik içinde olması nedeniyle yoksulluk özel bir kavram olmaktan ziyade ülkenin genel halini tanımlayan bir kavramdı (Dönmez vd., 2010:21). 1950’li yıllarda kırdan kente göç ile birlikte yaşanan değişimlerle tartışılmaya başlanan yoksulluk, özellikle 1980’den sonra daha çok önemli bir sorun olarak kendini göstermeye başlamıştır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2002:82). 1980’lerin sonunda zorunlu göç sebebiyle yaşanan nüfus sıçraması da geniş bir kırsal kitlenin yoksullukla karşılaştığı yeni bir göç dalgası ortaya çıkarmıştır (Yıldırım, 2017:248).

1990’lı yıllarda yaşanan krizler sonrasında ekonominin küçüldüğü, işsizliğin arttığı ve gelir dağılımının bozulduğu görülmektedir. Özellikle 1994 ekonomik krizi sonrasında yoksulluk, sosyo-ekonomik yönleriyle daha görünür ve daha fazla dikkate alınır hale gelmiştir (Yıldırım, 2017:248)

Günümüzde yoksulluk, neoliberal politikalarla birlikte gittikçe küreselleşerek gelişmiş ülkelerde ilerleme ve *kalkınmaya* önemli bir engel teşkil ettiği düşüncesinden hareketle, istihdam ve sosyal yardım temelinde çözümlenmeye çalışılan bir olgudur. Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk genellikle geçiş ekonomilerinin yaşadığı krizleri aşma gibi gerekçelerle büyümenin hızlandırılarak yoksulluğun hafifletilmesinin hedeflendiği politikalar ve uygulamalar ekseninde de ele alınmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise yoksulluk çoğu zaman gıda harcamaları ve açlık ile ilişkili görülmektedir (Kan, 2016:79).

TÜİK’in yapmış olduğu çalışmalarda açlık sınırının belirlenmesinde, gıda harcamasına göre referans grup olarak alınan 3. ve 4. %10’luk hanehalkı dilimleri ve bu hanelerin gıda tüketiminde en önemli paya sahip 80 madde gıda sepeti olarak tespit edilmiştir. Bir kişi için günlük asgari 2100 kalori almasını sağlayacak miktarlar, bu 80 maddeden oluşturulmuştur. Sepetin fiyatlandırılmasında hanehalkı bütçe anketinden elde edilen ortalama piyasa birim fiyatları kullanılmıştır. Bu sepetin maliyeti açlık sınırı (gıda yoksulluk sınırı) olarak tanımlanmıştır (TÜİK, 2008). Bir diğer tanım da gıda harcamalarının yanında eğitim, sağlık, ulaşım, vb. harcamaların da katıldığı gıda ve gıda dışı yoksulluk oranıdır (Tonus, 2013:71).

Dünyada ve TÜİK tarafından yapılan yoksulluk analizleri ile karşılaştırmalarda yoksulluk sınırı kişi başına günlük gelir olarak satın alma gücü paritesi bazında ele alınmaktadır. TÜİK’in her yıl düzenli olarak yaptığı yoksulluk çalışmasında tüketim harcamasına dayalı olarak mutlak ve göreceli yoksulluk sınırları ile 1\$, 2.15\$ ve 4.3\$ olarak tanımlanan yoksulluk sınırları ile harcaması bu sınırların altında kalan yoksul nüfusun oranları hesaplanmaktadır.

Tablo 5: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları (2006-2016)

Fert Yoksulluk Oranı (%)										
Türkiye	2006	2007 ^b	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ^a	2015
Kişi başı günlük 1 \$’ın altı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2.15 \$’ın altı ^a	1.41	0.52	0.47	0.22	0.21	0.14	0.06	0.06	0.03	0.06
Kişi başı günlük 4.3 \$’ın altı ^a	13.33	8.41	6.83	4.35	3.66	2.79	2.27	2.06	1.62	1.58
Kişi başı günlük 2.15 \$’ın altı ^a	0.24	0.09	0.19	0.04	0.04	0.02	0.02	0.02	-	-
Kişi başı günlük 4.3 \$’ın altı ^a	6.13	4.40	3.07	0.96	0.97	0.94	0.60	0.64	-	-
Kır										
Kişi başı günlük 2.15 \$’ın altı ^a	3.36	1.49	1.11	0.63	0.57	0.42	0.14	0.13	-	-
Kişi başı günlük 4.3 \$’ın altı ^a	25.35	17.59	15.33	11.92	9.61	6.83	5.88	5.13	-	-

^a1\$'in SPG üzerinden TL karşılığı olarak ilgili yılın cari değeri kullanılmıştır. ^b2007 yılından itibaren yeni nüfus projeksiyonları kullanılmaktadır. ^c2014 yılında örneklem tasarımında yeni idari bölünüş ele alınmıştır; bu nedenle kır ve kent düzeyinde tahmin üretilmemiştir.

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013.

Tablo 5'de görüldüğü üzere Türkiye'de 2006 yılı itibarıyla kişi başı günlük harcaması, satın alma gücü paritesine göre 1\$'in altında kalan fert bulunmamaktadır. Kişi başına günlük 2.15 ve 4.3 doların altında gelir elde eden fertlerin oranında ise önemli bir düşüş yaşanmış ve 2006 yılında sırasıyla %1.41 ve %13.33 olan oranlar 2015 yılına gelindiğinde %0.06 ve %1.58 düzeylerine gerilemiştir. Bunun yanında, söz konusu yoksulluk oranlarına bakıldığında kırsal yoksulluğun kentsele yoksulluğa kıyasla yüksek değerler aldığı görülmektedir. 2013 yılında kentteki yoksulluk oranları sırasıyla %0.02 ve %0.64 olduğu görülürken, kırdaki oranlar sırasıyla %0.13 ve %5.13 olarak kaydedilmiştir. Kişi başı günlük harcaması, cari satın alma gücü paritesine göre 2.15 doların altında kalan fert oranı 2015 yılında % 0.06 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yoksulluk sınırı, cari satın alma gücü paritesine göre 4.3 dolar olarak alındığında, 2014 yılında %1.62 olan yoksulluk oranı, 2015 yılında %1.58 olarak tahmin edilmiştir. Yoksulluk sınırı 4.3 \$ olduğunda yoksul fert oranının Türkiye, kent, kır ayrımında 2006-2013 yılları arası sürekli azalış gösterdiği görülmektedir. Bu oran kentlerde %0.64 iken kırdaki %5.13 olarak tahmin edilmiştir.

3.3.Ağrı Özelinde Yoksulluk

Ağrı ili çeşitli sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle yoğun göçün yaşandığı iller arasında yer almaktadır. Özellikle kırsal kesimden kente gerçekleşen göç sonucu göç eden nüfusun kentin kenar mahallelerinde plansız ve kent yaşamına uygun olmayan konutlar inşa etmesi yoksulluk olgusunu giderek derinleştirmiştir (Kaya, 2011:225).

Aşağıdaki Tablo 6'da TÜİK tarafından araştırılan eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre yoksul sayıları ve yoksulluk oranları verilmiştir. Bu rakamlar TR ve TRA (TRA1 ve TRA2) Bölgeleri ile karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 6: Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranları

Bölge Adı	Değişkenler	Yıllar		
		2014	2015	2016
Türkiye	Medyan gelirin %60'ına göre/Yoksulluk sınırı TL	6665	7495	8539
	Medyan gelirin %60'ına göre/Yoksul sayısı (bin kişi)	16501	16706	16328
	Medyan gelirin %60'ına göre/Yoksulluk oranı (%)	21.8	21.9	21.2
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	Medyan gelirin %60'ına göre/Yoksulluk sınırı TL	4031	4681	5249
	Medyan gelirin %60'ına göre/Yoksul sayısı (bin kişi)	226	267	200
	Medyan gelirin %60'ına göre/Yoksulluk oranı (%)	20.2	23.7	17.7
Erzurum, Erzincan, Bayburt	Medyan gelirin %60'ına göre/Yoksulluk sınırı TL	5182	6251	8297
	Medyan gelirin %60'ına göre/Yoksul sayısı (bin kişi)	241	203	197
	Medyan gelirin %60'ına göre/Yoksulluk oranı (%)	23.5	19.6	19.1

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do>

Hanehalkı kullanılabilir medyan gelirlere göre yapılan yoksulluk sınıflandırmasında, TÜİK medyan değerinin %60'ını görel yoksulluk sınırı olarak kabul etmektedir. Bu durum Tablo 6'da Türkiye ve TRA Bölgeleri arasında karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Buna göre yoksulluk oranı 2014 yılında Türkiye'de % 21.8 iken, TRA1 Bölgesi'nde %23.5 ve Ağrı ilin de içinde bulunduğu TRA2 Bölgesi'nde ise Türkiye ve TRA1 Bölgesi'nden düşük olup %20.2 olarak dikkat çekmektedir. Ancak 2015 yılında bu durumun tersine bir durumla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. 2015 yılında Türkiye'de %21.9 olan yoksulluk oranı TRA1 Bölgesi'nde %19.6 ve TRA2 Bölgesi'nde %23.7 oranına yükseldiği görülmektedir.

TÜİK tarafından oluşturulan endeks grupları içerisinde Ağrı ili yoksulluk göstergeleri bazında kullanmış olduğumuz endeks ise yaşam ve yaşam memnuniyeti endeksleridir. Yaşam ve yaşam memnuniyeti endeksleri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi sinema ve tiyatro seyirci sayısı, bin kişi başına düşen alışveriş merkezi alanı, sosyal ilişkilerinden memnuniyet oranı, sosyal hayatından memnuniyet oranı ve mutluluk düzeyinden oluşmaktadır (TÜİK, 2015).

Tablo 7: Ağrı İli Sosyal Yaşam ve Yaşam Memnuniyeti Endeksi

Sosyal Yaşam		2015
Sinema ve tiyatro seyirci sayısı (100 kişide)		6.3
Bin kişi başına düşen alışveriş merkezi alanı (m ²)		0.0
Sosyal ilişkilerinden memnuniyet oranı (%)		90.0
Sosyal hayatından memnuniyet oranı (%)		46.2
Yaşam Memnuniyeti		
Mutluluk düzeyi (%)		60.1

Kaynak: TÜİK, İllerde Yaşam Endeksi Araştırması, 2017

Sosyal yaşam endeksi TÜİK'e göre, güçlü toplumsal ilişkilere, çeşitli sosyal faaliyetlere sahip olma yoluyla bireylerin sağlık, çalışma hayatı gibi diğer yaşam boyutlarını da olumlu etkileyen endeks olarak tanımlanırken, yaşam memnuniyeti endeksi ise, insanların yaşamlarının farklı zamanlarında ve alanlarında ortaya çıkan ihtiyaç ve isteklerinin karşılanmasından doğan tatmin düzeyini ifade etmektedir (TÜİK, 2015). Tablo 7'de Ağrı ilinde 2015 yılında sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti endeksi verileri incelendiğinde sinema ve tiyatro seyirci sayısının 100 kişide 6.3 kişi olduğu, bin kişi başına düşen alışveriş merkezi alanının bulunmadığı ve sosyal hayatından memnuniyet oranının %46.2 olduğu görülmektedir.

Ağrı ili, gerek kişi başına düşen milli gelir gerekse günümüzde gelişme göstergesi olarak kabul edilen ve yaşam standartlarının nasıl olduğu hakkında bilgi veren insani yaşam endeksine göre en düşük endeks değeri ile Muş ve Mardin'den sonra gelmektedir. Ağrı ilindeki bu endeks değeri 2015 yılında 0.2975 olarak kaydedilmiştir.

3.4.Ağrı'da Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Rolü

Yoksullukla mücadelede başvuru en yaygın yöntemlerden biri yoksul ve yardıma muhtaç kişilere karşılıksız yardımlarda bulunulmasıdır. Toplumsal denge ve adaletin sağlanması için muhtaç ve yoksul kesimlere karşılıksız olarak yapılan sosyal yardımlar, son yıllarda yoksullukla mücadelede tek yöntem olarak kabul edilip uygulanmaktadır. Sosyal politika alanı, yoksullukla mücadeleyi öncelikli bir hedef olarak belirlemekte ve kamu yönetimi için ekonomik olarak zayıf kabul edilen yoksul kesimi korumaya yönelik devlet tarafından alınan her türlü önlemler bütününe kapsamaktadır (Güneş, 2012:154). Yoksul kesimi ekonomik olarak kendilerine yeterli duruma getirmek amacıyla yapılan ayni ve nakdi yardımlar bu kapsama girmektedir. Bu yardımlar, genellikle vergilerle finanse edilmekte olup, Sosyal güvenlik sistemi içerisindeki primsiz programlardır. Sosyal yardımlar, ekonomik olarak yeterli gelire sahip olmayan kişiler açısından son mercide sağlanan maddi destek olarak tanımlanmaktadır. Sosyal güvenlik sisteminin açıklarını kapatıcı bir işlev görür ve sosyal sigorta sisteminin sağladığı güvenceden faydalanamayanlara yönelik koruma sağlar (Zengin vd., 2012:134).

Türkiye'de yoksullukla mücadele etmek, sosyal güvenlik sistemi dışında kalan yoksulların ekonomik ve sosyal hayata daha aktif katılımlarını sağlamak ve acil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1986 yılında 3294 sayılı yasa ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kurulmuştur. 2004 yılı sonunda ise Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Genel Sekreterliği yeniden yapılandırılarak, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur (Gül ve Gül, 2008:368). 8 Haziran 2011'de ise 27958 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 633 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) kurulmuştur. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 633 sayılı KHK'de belirtilen görevleri arasında şunlar yer almaktadır (Üzümcü ve Korkat, 2014:154).

- * kadınlara karşı ayrımcılığı önlemek,
- * çocukları her türlü istismardan korumak,
- * engelli ve yaşlıları her türlü ihlal ve dışlanmaya karşı korumak.

Bu amaçla yapılan yardımlar; doğum yardımları, engelli evde bakım yardımı, sosyal ve ekonomik destek, koruyucu aile ödemeleri, engelli ve engelli yakını, şartlı eğitim yardımı, sağlık yardımı, eşi vefat etmiş kadınlar, yaşlı aylığı ve diğer yardımlar olarak sınıflandırılmaktadır.

Ekonomik ve sosyal olarak geri kalmış yoksulların durumlarının iyileştirilmesi amacıyla yapılan sosyal yardımlar aynı zamanda toplumda ortaya çıkan yasal boşluklar sonucu ortaya çıkan suçlar veya ruhsal hastalıklar gibi durumları da önleyici bir etkiye sahiptirler. Bunun yanında; vatandaşlık bilincinin oluşmasında, milli birlik ve beraberliğin gelişmesinde de önemli bir rol oynarlar (Güneş, 2012:159). Bu bağlamda Ağrı’da yapılan sosyal yardımlar ve bu yardımlardan yararlanan kişi sayıları ve yardım tutarları aşağıdaki Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Ağrı İli Sosyal Yardım İstatistikleri

SOSYAL YARDIM TÜRÜ	YILLAR					
	2015		2016		2017	
	Yararlanan kişi sayısı	YardımTutarı (TL)	Yararlanan kişi sayısı	YardımTutarı (TL)	Yararlanan kişi sayısı	YardımTutarı (TL)
Doğum Yardımları	6926	3.285.638	14076	7.306.324	9332	4.571.790
Engelli Evde Bakım	3928	34.745.202	4410	47.232.891	5102	35.562.315
Sosyal ve Ekonomik Destek	1889	8.784.949	4104	12.147.434	2780	10.155.742
Koruyucu Aile Ödemeleri	8	90.794	6	93.794	6	66.986
Engelli ve Engelli Yakını	1706	6.551.933	1719	7.020.577	-	-
Şartlı Eğitim Yardımları	17695	6.413.745	17849	6.085.424	-	-
Şartlı Sağlık Yardımları	7669	2.338.525	9259	3.001.845	-	-
Eşi Vefat Etmiş Kadınlar	896	2.389.750	884	2.119.750	-	-
Yaşlı Aylığı	1765	3.706.064	1897	4.591.673	-	-
Diğer Yardımlar	19015	4.510.251	35672	10.854.634	-	-

Kaynak: Ağrı Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü Verileri, 2017

2015-2017 yılları arasında Ağrı'da sosyal yardım verileri incelendiğinde; yardım tutarı olarak en fazla yapılan yardımın engelli evde bakım yardımı olması oldukça dikkat çekicidir. 2016 yılında evde bakılan engelli sayısının 4410'dan 2017 yılında 5102'ye yükselmesine rağmen yapılan yardım tutarının 2016'da 47.232.891 TL'den 2017 yılında 35.562.315 TL'ye düştüğü görülmektedir. Evde bakılan engelli sayısına göre yapılan yardım tutarından sonra sırayı sosyal ve ekonomik destek adı altında yapılan yardımlar almaktadır. Daha sonra sırayla engelli ve engelli yakınlarına yapılan yardımlar, diğer yardımlar, doğum yardımları gelmektedir. Sosyal yardımlardan en az tutarda yararlanan kişilerin koruyucu aile ödemeleri adı altında yapılan yardımlardan yararlananlar olduğu dikkat çekicidir. Bu durum, Ağrı halkının henüz koruyucu aile ödemeleri konusunda yeterli bilince sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Politika yapıcıların il genelinde bu konuda daha çok faaliyet göstermesi ve halkı daha fazla bilinçlendirmesi gerekmektedir.

4.SONUÇ

Dünyada yaşanan özellikle son otuz yıldaki sosyal, ekonomik, teknolojik, kültürel gelişmelere bağlı olarak insanlığın refah seviyesinde artış olmakla birlikte, gelirin bölgesel dağılımındaki dengesizlik beklendiği ölçüde azalmamıştır. Dünya Bankası raporlarına göre 1981 yılında 1 milyar 900 milyon kişi yoksulluk sınırı altında (günde 1,90 dolardan daha az bir gelirle) yaşarken bu rakam 2013 yılında 800 milyon kişiye gerilemiştir. Dünya nüfusunun da 4,5 milyardan 7,2 milyara ulaştığı bu süreçte dünyada fakirlik sınırı altında yaşayan nüfus %42.2'de % 10.7'ye gerilemiştir. Günümüzde özellikle Afrika'nın Sahra altı bölgesi, Güneydoğu Asya insanlığın fakirliğin kısır döngüsüyle boğuşmaya devam ettiği bölgelerdir. Halen dünyadaki en zengin yüz kişinin gelirleri toplamının, en fakirlerden oluşan birkaç milyarlık nüfusa karşılık gelmesi gelir dağılımındaki dengesizliğin küresel boyutunu göstermektedir.

Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk bugün itibarıyla de dünyanın karşı karşıya olduğu ciddi sorunlardan olduğuna göre, dünya genelinde etkili olan faktörlerin Türkiye özelinde soyutlanamayacağı gerçeği ortadadır. Yaklaşık son yarım yüzyıldan beri özellikle küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1980'lerden bu yana dünyada ve ülkemizde gelir artışı gerçekleşmesine rağmen, gelir dağılımındaki adaletsizliğin ve yoksulluğun, ulusal ve küresel ölçekte tartışmaların odağında bulunması bunun en bariz örneğidir.

Küresel ölçekteki finansal krizler, doğal afetler, siyasi istikrarsızlık, bölgesel çatışmalar, etkinliği olmayan kamu politikaları gibi uygulamalar dünyadaki yoksulluğun boyutunu derinleştiren genel unsurlardır. Söz konusu unsurların ağırlığıyla özellikle 1990'lı yıllarda yoksulluk kavramı sıradan bir konu olmaktan çıkmış, ulusal ve küresel ölçekte büyüme ve kalkınma alanındaki tartışmaların odak noktasını oluşturmaya başlamıştır.

Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan ekonomik krizler sonrasında yoksulluğun, sosyal ve ekonomik sonuçları ağırlaşmıştır. Bölgeler arasında şiddet derecesi farklı olmak üzere kalkınmada, bireylere eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunulmasında yoksulluğa dayalı kısıtlar etkili olmuştur. Türkiye'nin bölgesel gelir dağılımı itibarı ile homojen bir yapıya sahip olmaması gelir dağılımından en az pay alan Doğu Anadolu Bölgesi için acil çözüm ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

2016 yılında Ağrı'da Gini katsayısının 0.365 olduğu ve Türkiye ortalamasının altında bulunmasına rağmen Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri arasındaki sıralamada çok yüksek olduğu görülmektedir. Yani gelir dağılımındaki eşitsizlik Ağrı bölgesindeki illere göre daha fazladır.

TÜİK tarafından yayınlanan "İllerde Yaşam Endeksi" adlı çalışmaya göre ise Ağrı ili, insani yaşam standartları bakımından Muş ve Mardin'den sonra gelmektedir. Ağrı İli genelinde gerek sermaye birikiminin gerek kişi başına düşen gelir seviyesinin oldukça düşük kalması, hizmet sektörlerinin de gelişmemesinin en önemli sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Bu durum, Ağrı'ya il dışından gelen öğrenci ve kamu görevlisi gruplarının il ile ilgili memnuniyetsizliklerini arttırdığı gibi il nüfusunda sürekli negatif dalgalanmalara sebep olmaktadır. Bu bağlamda insani gelişme bakımından zayıf olan ve yoksulluk oranları yüksek olan Ağrı iline devletin transfer programları ve sosyal güvenlik ağları temin etmesi gerekmektedir.

Ağrı ili gerek coğrafi gerek de sosyal konumu itibariyle yoksulluk boyutunun en fazla yaşandığı illerden biridir. İnsani Gelişmişlik Endeksi ile İllerde Yaşam Endeksi'nde Ağrı'nın yeri T¼rkiye'de özellikle kırsal alanda yapısal d¼n¼ř¼m¼n bir an ¼nce ger¼ekleřtirilmesinin ne kadar ¼nemli olduğunu g¼stermektedir. Dolayısıyla, yoksullukla m¼cadeleyi ama¼layan h¼k¼metlerin, sivil toplum kuruluşlarının uygulamaları incelendiğinde devletin rol¼n¼n ¼nemli olduğu g¼r¼lmektedir.

KAYNAK¼A

- A¼kg¼z, R., ¼. ř. Yusufuğlu. (2012). "T¼rkiye'de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, ss:77-117.
- Canbey, ¼zg¼ler, V. (2017). Gelirin Yeniden Dağılımlı, (Yay. Haz.: ¼. ¼zdemir ve E. İşlamoğlu). **Gelir Dağılımlı ve Yoksulluk: Kavram, Teori, Uygulama** i¼inde (s. 61-74). Se¼kin Yayıncılık.
- Coşkun, M. N. (2012). T¼rkiye'de Yoksulluk: B¼lgesel Farklılıklar ve Yoksulluğun Profili, Discussion Paper, Turkish Economic Association, No. 2012/59
- ¼alıřkan, ř. (2010). "T¼rkiye'de Gelir Eşişsizliği ve Yoksulluk", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:59, ss.89-132.
- D¼nmez, A., ¼g¼t¼lm¼ř, S. (2010). Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk K¼lt¼r¼, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel M¼d¼rl¼đ¼.
- DPT. (2001). Gelir Dağılımlının İyileştirilmesi ve Yoksullukla M¼cadele ¼zel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT: 2599- ¼İK: 610.
- DPT. (2001). Gelir Dağılımlını İyileştirme ve Yoksullukla M¼cadele ¼zel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT:2599, ¼İK:610, Ankara, 2001, s.3.
- G¼l, Sallan S. ve H. G¼l. (2008). T¼rkiye'de Yoksulluk, Yoksulluk Yardımları ve İştihadam, (Yay. Haz.: N. Oktik). **T¼rkiye'de Yoksulluk ¼alıřmaları** i¼inde (s. 361-396). İzmire: Yakın Kitabevi.
- G¼neř, Mehmet. (2012). "Yoksullukla M¼cadelede Sosyal Yardımların Bir Kamu Y¼netimi Politikası Olarak S¼rd¼r¼lebilirliđi", *S¼ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:12, Sayı:24, s.149-184.
- İşlamoğlu, E. (2017). T¼rkiye'de Gelir Dağılımlı, (Yay. Haz.: ¼. ¼zdemir ve E. İşlamoğlu). **Gelir Dağılımlı ve Yoksulluk: Kavram, Teori, Uygulama** i¼inde (s. 127-140). Se¼kin Yayıncılık.
- Kabaş, Tolga (2014). Yoksulluk ve Gelir Dağılımlı Verileri Işığında T¼rkiye'de Refah Artışının Değerlendirilmesi, (Yay. Haz.: T. Kabaş). **T¼rkiye'de Yoksulluk ve Gelir Dağılımlı** i¼inde (s. 83-94). Anakara: Akademisyen Kitabevi.
- Kan, A. (2016). T¼rkiye'de Kırsal Alanda Yoksulluk ve M¼cadele Stratejileri, (Yay. Haz: Y. Kubar). **G¼ncel Ekonomik Sorunlar** i¼inde (s. 77-98). Gazi Kitabevi.
- Karabulut, Tahsin. (2006). "T¼rkiye'de Kişisel Gelir Dağılımlı Araştırmalarının Analizi", *Sel¼uk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Y¼ksek Okulu Dergisi*, 9, 1, s.21-36.
- Kaya, F. (2011). "Ağrı Kent Profiliinde Sosyo-Ekonomik Boyutlarıyla Kentsel Yoksulluk", *Atat¼rk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼ Dergisi* 2011 15 (2): 219-242.
- Savaş, O. (2006). Gelir Dağılımlı ve şiddet İlişkisinin Sosyo – Ekonomik Politikalar A¼ısından İncelenmesi, ¼anakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼ ¼alıřma Ekonomisi ve End¼stri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi, s.6.
- T¼İK (2008). **Yoksulluk ¼alıřmaları**, <https://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/20122008-3.pdf> adresinden 10.11.2017 tarihinde erişildi.
- T¼rkay, S. (2011). Gelir Dağılımlı Kavramı ve Gelir Dağılımlı Yaklaşımları, <http://ikseruveni.blogspot.com.tr/2011/12/gelir-dagilimi-kavrami-ve-gelir.html> adresinden 14.11.2017 tarihinde erişildi.

Tonus, Ö. (2013). **Türkiye Ekonomisi**, Ekin Yayınevi, Bursa, Aralık 2013.

Yıldırımalp, S. (2017). Türkiye’de Yoksulluk Sorunu, (Yay. Haz: Ç. Özdemir ve E. İslamoğlu). **Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Kavram, Teori, Uygulama** içinde (s. 247-260). Seçkin Yayıncılık.

Zengin, E.; Şahin, A. & Özcan, S. (2012). “Türkiye’de Sosyal Yardım Uygulamaları”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 19(2): 133-142.

AĞRI İLİ MARKA KİŞİLİĞİNİN İNCELENMESİ

Ercan KESER*

Özet

Marka kişiliği, bir markanın, insan karakteristiklerini tanımlayan kelimeler ile ilişkilendirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu çalışmada, Ağrı ili marka kişilik özelliklerinin tespit edilmesi ve Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıladıkları kişilik özellikleri açısından aralarında anlamlı bir farklılığın olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın kapsamını Ağrı ilinde yaşayan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada verilerin elde edilmesinde anket yöntemi kullanılmış ve araştırma 362 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma, frekans dağılımı, açımlayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi ve varyans analizi kullanılmıştır. Analizler SPSS 20.0 paket istatistik programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada uygulanan açımlayıcı faktör ve güvenilirlik analizleri sonucunda marka kişiliği ölçeğinin yeterlilik-seçkinlik, samimiyet, coşku ve erkeksilik şeklinde 4 faktörden oluştuğu ve tüm faktörlerin yeterli güvenilirlik seviyesine sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte bu faktörlerden yeterlilik-seçkinlik, boyutunun 2.45, samimiyet boyutunun 3.36, coşku boyutunun 2.69 ve erkeksilik boyutunun 3.35 ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca uygulanan varyans analizleri sonucunda, yeterlilik-seçkinlik, samimiyet ve coşku boyutları açısından Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireylerin algılarının diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algılarından istatistiki açıdan anlamlı şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Marka, Marka Kişiliği, Ağrı İli.

1. GİRİŞ

Pazarlama disiplininde mal ve hizmetlerin tüketicilere sunulması ve tüketici algılamalarının yönetilmesinde öngörülen stratejilerin şehirlerin pazarlanmasında da başarılı bir şekilde uygulanabileceği ifade edilebilir. Bu açıdan, bireylerin zihninde pazarlamaya konu olan herhangi bir varlık hakkında yüksek bir değer oluşturmak pazarlamacıların amaçlarının başında gelmektedir. Bu süreç, pazarlamaya konu olan herhangi bir sunumun, alternatiflerinden farklı kılınmasını ve tüketicilerin bu farklılıkları algılamasını sağlayıcı faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu noktada genel kabul gören strateji; marka oluşturmaktır. Başarılı bir şekilde markalanan bir pazarlama sunumu bireylerin zihnine, rakiplere göre daha pozitif bir algılamayla, farklılığıyla ve yenilikçi özellikleri ile yerleştirilebilmektedir (Kambir vd., 2010: 55). Pazarlama çevrelerinde markanın tüketici sadakati oluşturma ve onların satın alma davranışlarını etkilemede ne denli önemli olduğu bilinmektedir. İşletmeler, tüketicileri ile aralarında güçlü bir bağ kurabilmek adına markaların gücünden faydalanırlar. Tüketici kesimi, markaya bakarak hem ürün hem de işletme hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Markalar, temsil ettikleri ürüne yönelik bir kişilik ve imaj yansıtmaktadır. Tüketici zihninde oluşan bu yansımalar, onların satın almaya yönelik davranışlarını şekillendirmektedir (Aysen vd., 2012: 183). Günümüzde markanın pazarlamanın en önemli konularından biri haline gelmesiyle beraber uygulama alanı da sadece mal ve hizmetlerle sınırlı kalmayarak birey, fikir, olgu ve yer (ülke, bölge, şehir gibi) konularını da kapsar hale gelmiştir. Günümüzde birçok şey markasıyla birlikte anılmakta, hatta kendileri birer marka olarak görülmektedir. Departmanlı mağazalar, kurumlar, üniversiteler, şarkıcılar, sporcular ve politikacılar kendileri birer marka olarak görülebilmektedir (Kurtuluş, 2008: 286).

Marka, tüketicilerin zihinlerinde oluşan ya da gerçek anlamda oluşturulmaya çalışılan algıların, değerlerin, duygu ve farklılıkların bütünlüğü, işletmenin ürünü benzer ürünlerden farklılaşmada kullanacağı isim, logo, slogan, renk, ambalaj, sembol, reklam müziği ve her şeyden önemlisi farklılaştırılmış bir marka kişiliğidir (Doğanlı ve Bayri, 2012: 164). Marka kişiliği bir markaya atfedilen insani özellikler dizisi olarak tanımlanabilir (Aaker, 1997: 347). Marka kişiliği, markanın neye sahip olduğu ve ne gibi yararlar sağladığı gibi markanın fiziki imkanları ile ilgili değildir. Marka kişiliği, tüketicilerin duygu ve düşünce dünyalarında markanın adeta bir insanmış gibi yer almasını sağlamayı amaçlayan ve bu sayede ürünü bireyleştirebilen bir özelliktir. Marka kişiliği, markanın

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF-İşletme Bölümü, ekesper@agri.edu.tr

insansı yüzü olarak açıklanabilir. Markanın insansı özelliklerle donatılması, markanın adı geçtiğinde verilecek cevabın, bir insan için verilebileceklerle aynı olması durumudur. İnsanların gözlerinin önüne, sanki o marka bir insanmış gibi bir ürün getirebilme becerisi kazandırılmış ise, başarılı bir marka kişiliği ve beraberinde de başarılı ve güçlü bir marka oluşturulabilmiş demektir (Doğanlı ve Bayrı, 2012: 165-166). Marka kişiliği, marka ve müşteri arasında güçlü bir iletişimin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Tüketiciler bir markayı seçerken kendi kişiliklerine uyumlu olmasına dikkat ederler. Böylece marka kişiliği bir anlamda tüketicinin kendisini ifade etmesine yardımcı olur. Marka kişiliği tüketicinin zihnine güçlü bir şekilde yerleştirilirse, tüketicinin davranışlarını ve tüketicinin o markaya karşı tutumlarını etkiler (Artuğer ve Ercan, 2015: 788).

Günümüzde markalara duygusal anlamların yüklenmesi ürün ve hizmet markalarının ötesine geçmiş, kurumların en değerli varlığı olarak görülen kurumsal marka kavramına da duygusal unsurlar yüklenmeye başlanmıştır. Bu suretle ürün ve hizmetlere kişilik kazandırılmasıyla başlayan marka kişiliği kavramı, kurumların kendi kurumsal markalarına kişilik kazandırılmasıyla devam etmiştir. Önceleri sadece kar amaçlı örgütler için önem arz eden kurumsal marka kişiliği artık kar amacı gütmeyen örgütler için de kaçınılmaz bir olgu haline almıştır (Demir, 2010: 2). Nitekim Özer (2015) tarafından Edirne ili kapsamında yapılan çalışmada marka kişiliği boyutları ile marka sadakati arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Benzer şekilde Kanıbir vd. (2010) tarafından İstanbul ve Roma şehirlerini ziyaret eden turistler kapsamında yapılan çalışmada algılanan marka kişiliğinin tavsiye etme davranışı üzerinde süreci belirleyici yönde güçlü ve çok yönlü bir dolaylı etkisi tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında bu çalışmada Ağrı ilinde yaşayan bireylerin marka kişiliğine yönelik algıları belirlenmiş ve Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıladıkları kişilik özellikleri açısından aralarında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı tespit edilmiştir.

2. MARKA KİŞİLİĞİ

Marka kavramlarıyla ilgili pek çok teori ve uygulama soyut kavramlarla ilgilidir. Bu kavramların en önemlilerinden birisi de marka kişiliğidir (Yener, 2007: 35). Marka kişiliği kavramı tüketicilerin günümüzdeki çok sayıda markayı birbirinden ayırt etmesini sağlayacak olan kişilik özelliklerinin, markalarla özdeşleştirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Marka kişiliğinde tüketicilerin kendi kişilikleri ile eşleşen ürün ve markaları satın alacakları gerçeğinden yola çıkılmaktadır. “Marka bir kişi olsaydı nasıl biri olurdu?” sorusunun yanıtını marka kişiliği vermektedir (Tıgılı, 2003: 68). Bu yaklaşıma göre; Pepsi'nin Coca Cola'ya oranla daha genç, Marlboro sigaralarının maço, Levi's kotlarının sağlam, Chanel parfümlerinin kadınsı, IBM bilgisayarlarının zeki olduğu söylenebilmektedir (Burnaz ve Ayyıldız, 2017: 245). Marka kişiliği olgusu, sadece işletmelerin, tüketici davranışlarını etkilemeye yönelik olarak markaya yükledikleri kişilik özellikleri ile değil, aynı zamanda tüketicilerin markaya yükledikleri bazı özellikler ile de ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle marka kişiliğinin oluşum sürecinin çift yönlü olduğu söylenebilir. Marka kişiliği ile ürün arasında ilişki kuran tüketici kendi kişiliği ile markanın kişiliği arasında bir ortak nokta yakaladığında o marka artık söz konusu tüketicide farklı bir boyut kazanmıştır. Bu aşamada tüketici zihninde ayırt edici hale gelmiş olan markanın tüketici tarafından satın alınması kaçınılmaz hale gelmektedir. Sosyal bir varlık olan insan, sahip olduğu markanın kişiliği aracılığı ile kendini farklı yollardan ifade etmekte ve etrafındaki diğer insanlara kişiliğinden mesajlar vermektedir (Aysen vd., 2012: 184-185).

Marka kişiliği kavramına ilişkin literatürdeki ilk çalışma Gardner ve Levy tarafından 1955 yılında geliştirilmiştir. 1993 yılına kadar marka kişiliği, araştırmacılar tarafından daha çok markanın işlevsel özellikleri dikkate alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalarda kişilik kavramının, bir şahsiyeti diğerlerinden farklı kılan özellikler bütünü olduğundan yola çıkılarak markaların da farklılaşabilmek adına insanlar gibi karakteristik özelliklere sahip olduğu vurgulanmıştır. Böylece ortaya çıkan marka kişiliği kavramı, markayla birlikte bağdaştırılan insani bir takım özelliklerin bütünü ve marka kimliğinin bir parçası olarak ifade edilmiştir (Schneider ve Bodur, 2009: 123).

Marka kişiliği bir markaya atfedilen insani özellikler dizisi olarak tanımlanabilir (Aaker, 1997: 347). Marka kişiliği, pazarlama iletişimi uygulamalarına ve mesajlarına rehberlik eden markaya yüklenen, tüketicileri duygusal açıdan uyarıcı, insana özgü karakteristik özellikler ve nitelikler

bütünüdür. Bir kurum kişiliği veya ürün hakkında, insanların bilinçli veya bilinçsiz olarak ne düşündüğü ve markanın bir insan gibi değerlendirilmesidir (Yener, 2007, s.41; Boyraz ve Balım, 2015: 349).

Marka kişiliği oluşturulurken bazı marka kişiliği sürücülerinden yararlanılmaktadır. Marka kişiliği sürücülerini ürünle ilgili olan ve ürünle ilgili olmayan şeklinde ikiye ayırmaktadır. Tablo 1’de ürünle ilgili olan ve olmayan karakteristikler belirtilmiştir (Akgün, 2007: 26-27).

Tablo 1: Marka Kişiliği Sürücülerini

Ürünle İlgili Karakteristikler (Marka Kişiliğinin Dolaylı Sürücülerini)	Ürünle İlgili Olmayan Karakteristikler (Marka Kişiliğinin Doğrudan Sürücülerini)
<ul style="list-style-type: none"> – Ürün Kategorisi (Garanti Bankası) – Marka İsmi (Wolkvagen) – Marka Logosu (Mercedes Yıldızı) – Ambalaj (Doğa) – Reklam (VW – Beatle) – Fiyat (Tiffany) – Dağıtım Kanalları (Vichy) – Ürün Nitelikleri (Mavi Yeşil Light) 	<ul style="list-style-type: none"> – Kullanıcı İmajı (Jaguar) – Sponsorluklar (Turkcell) – Semboller (Marlboro Country) – Marka Yaşı (Apple – IBM) – Menşei Ülke (Audi) – Firma İmajı (Caterpillar – CAT) – C.E.O. ya da Sahibi (Bill Gates of Microsoft) – Çalışanları (McDonald’s) – Reklam Mesajı (Sprite – Bonus Card) – Şöhret İmzaları (Michael Jordan – Nike)

Marka kişiliğinin belirlenmesi açısından pazarlama literatüründe yer alan en önemli ölçeklerden birisi Aaker tarafından 1997 yılında geliştirilmiştir. Aaker’in geliştirdiği marka kişiliği ölçeği samimiyet, coşku, yeterlilik, seçkinlik ve sertlik şeklinde 5 boyut ve 42 kişilik özelliğinden meydana gelmektedir.

Marka kişiliğinin belirlenmesine ilişkin ülkemizde ise Aksoy ve Özsoyer tarafından 2007 yılında bir ölçek geliştirilmiştir. Söz konusu ölçek yetkinlik, heyecan, geleneksellik ve androjenlik şeklinde olmak üzere 4 boyut ve 39 kişilik özelliğinden meydana gelmektedir. Aaker (1997) ile Aksoy ve Özsoyer (2007) tarafından geliştirilen marka kişiliği ölçekleri Tablo 2’de gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Aaker (1997) ve Aksoy ve Özsoyer (2007) Marka Kişiliği Ölçekleri

Aaker (1997) Marka Kişiliği Ölçeği					Aksoy ve Özsoyer (2007) Marka Kişiliği Ölçeği			
Samimiyet	Coşku	Yeterlilik	Seçkinlik	Sertlik	Yetkinlik	Heyecan	Geleneksellik	Androjenlik
Gerçekçi	Cesur	Güvenilir	Elit	Sportif	Kaliteli	Eğlendirici	Hesaplı	Erkeksi
Aile odaklı	Gündemi Takip Eden	Çalışkan	Büyüleyici	Erkeksi	Profesyonel	Eğlenceli	Mütevazı	Asi
Taşralı	Heyecan Verici	Güvenli	İyi Görünümlü	Batılı	Başarılı	Neşeli	Geleneksel	Kadınsı
Dürüst	Esprili	Zeki	Çekici	Sağlam	İşini İyi Yapan	Hareketli	Tutumlu	Şatafatlı
Samimi	Serinkanlı	Teknik	Kadınsı	Çetin	Güvenilir	Hayatı Seven	Klasik	
Doğal	Genç	Kurumsal	Şık		Prestijli	Sempatik	Muhafazakar	
Erdemli	Üretken	Başarılı			Kendine Güvenen	Özgürlükçü	Aile Odaklı	
Özgün	Kendine Özgü	Lider			İddialı	Çevik		
Neşeli	Güncel	Kendine Güvenen			Bildik	Genç Ruhlu		
Duygusal	Bağımsız				Sağlam	Diñç		
Arkadaş Canlısı	Çağdaş				Global	Genç		
					İstikrarlı	Tutkulu		
					İyi	Sportif		
					Orijinal	Baştan Çıkarıcı		

Marka kişiliği, markanın algılanan kalitesini ve bunun sonucunda markaya olan güveni artırır, markanın ayırt edici olmasını sağlar, iletişim çabalarına yol gösterir, ağızdan ağza pazarlama

faaliyetlerini doğrudan, marka sadakatini ise dolaylı olarak etkiler, yöneticilerin, tüketicilerin markaya yönelik algısını daha kapsamlı bir şekilde öğrenebilmesine, marka kimliğini ve imajını farklılaştırmalarına ve marka değeri yaratmaya yardımcı olmaktadır (Burnaz ve Ayyıldız, 2017: 245). İnsanları akılcı kıyaslamalar yolu ile etkilemenin sürdürülememesi, markayı somut özellikleri ile tanımlamak yerine markanın soyut özelliklerinin ön plana çıkarılması gerekliliğini doğurmuştur. Nitekim Martineau (1958) tarafından insanların marka tercihinde sadece ürün ya da kurumla ilgili somut özelliklerin değil aynı zamanda soyut özelliklerin de etkili olduğu belirtilmiştir. Marka kişiliği markanın ürün ya da kurumla ilgili somut olmayan (performansı, sağladığı yararlar, özellikleri vb.) tüm soyut ve duygusal özelliklerini öne çıkartmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda marka kişiliği markanın duygusal boyutunu oluşturarak paydaşların nezdinde bir farkındalık oluşturmaktadır. Paydaşların nezdinde güçlü bir marka kişiliği oluşturulduğunda uzun dönemli ayırt edici bir üstünlük elde edilmiş olmaktadır. İki ayrı markanın sunduğu somut nitelikler açısından birbirine benzediği bir durumda markaların kişilik özellikleri bu iki markayı paydaşların gözünde farklılaştırır ve böylece markada bir farkındalık meydana getirir. Örnek olarak, Coca-Cola markasını Pepsi markasından farklı kılan nokta Coca-Cola markasının Amerikan, gerçekçi ve karizmatik bir kişiliğe sahip olmasıdır (Demir, 2010: 13).

3. AĞRI İLİ MARKA KİŞİLİĞİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR SAHA ARAŞTIRMASI

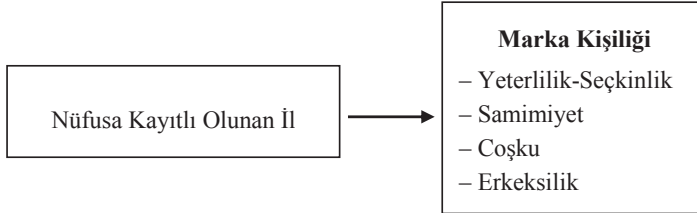
3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Sınırları, Kısıtları

Bu araştırmanın temel amacı, Ağrı ili marka kişilik özelliklerinin tespit edilmesidir. Bununla birlikte araştırmada Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıladıkları marka kişilik özellikleri açısından aralarında anlamlı bir farklılığın olup olmadığının belirlenmesi de amaçlanmaktadır. Araştırmanın nihai amacı ise yapılacak bu çalışma ise akademik yazına katkıda bulunulmasıdır. Araştırmanın kapsamını Ağrı ilinde yaşayan 18 yaş ve üzeri tüketiciler oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırma Ağrı ilinde yaşayan bireyler ile sınırlandırılmıştır.

3.2. Araştırma Modeli

Araştırma modeli Şekil 1.'de gösterildiği gibidir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Şekil 1'de görüldüğü üzere araştırma modelinin iki temel değişkeni bulunmaktadır. Bu değişkenlerden marka kişiliği 4 faktör ve 37 alt değişkenden demografik özellikler ise nüfusa kayıtlı olunan il, cinsiyet, eğitim, yaş, gelir ve meslek şeklinde olmak üzere 6 alt değişkenden oluşmaktadır. Araştırma modelinde yer alan değişkenlerden marka kişiliğinin ölçümünde Aaker (1997) tarafından oluşturulan ölçekten yararlanılmıştır. Demografik özelliklere ilişkin soruların cevaplanmasında ise cevaplayıcılara çeşitli seçenekler sunulmuştur.

3.3. Araştırma Hipotezleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda test edilmek üzere 4 temel hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezler aşağıda sıralandığı gibidir.

H₁: Marka kişiliği yeterlilik-seçkinlik boyutu açısından Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Marka kişiliği samimiyet boyutu açısından Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Marka kişiliği coşku boyutu açısından Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Marka kişiliği erkeksilik boyutu açısından Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Araştırmada geliştirilen hipotezler, verilerin analizi ve değerlendirilmesi kısmında teste tabi tutulmak suretiyle ulaşılan sonuçlar yorumlanmıştır.

3.4. Araştırma Metodolojisi

3.4.1. Örneklem Süreci

Araştırmanın ana kütesini Ağrı ilinde yaşayan 18 yaş ve üzerindeki bireyler oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi olarak tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada toplam 380 anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ancak eksik, yanlış ve hatalı olarak doldurulan anketler analiz dışında tutularak 362 anket kapsamında analizler gerçekleştirilmiştir.

3.4.2. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada veriler anket yönteminden yararlanılarak ve tüketicilerle bire bir görüşme yapmak suretiyle elde edilmiştir. Anket formunda iki grup da toplam 48 soru yer almaktadır. Bunlardan ilk grup sorular tüketicilerin marka kişilik özelliklerine yönelik algılarını, ikinci grup sorular ise demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Araştırmaya katılan cevaplayıcıların marka kişilik özelliklerine yönelik algılarının belirlenmesinde 5'li likert ölçeği (1: Hiç Katılmıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum) kullanılmıştır. Demografik özelliklere yönelik soruların cevaplanmasında ise cevaplayıcılara çeşitli seçenekler sunulmuştur.

3.5. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Araştırmada cevaplayıcılardan elde edilen verilerin analiz edilmesinde; aritmetik ortalama, standart sapma, frekans dağılımı, açıklayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi ve varyans analizi kullanılmıştır. Analizler SPSS 20.0 paket istatistik programları kullanılarak yapılmıştır.

3.5.1. Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 3'de gösterildiği gibidir.

Tablo 3: Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER					
Eğitim	Frekans	Yüzde	Meslek	Frekans	Yüzde
İlköğretim	12	3.3	Memur	56	15.5
Ortaöğretim	71	19.6	Özel Sektör	49	13.5
Önlisans	23	6.4	Ev Hanımı	10	2.8
Lisans	197	54.4	Öğrenci	192	53
Lisansüstü	59	16.3	İşçi	18	5
Toplam	362	100	Esnaf/Tüccar	32	8.8
Yaş	Frekans	Yüzde	Diğer	5	1.4
18-26	214	59.1	Toplam	362	100
27-35	87	24	Cinsiyet	Frekans	Yüzde
36-44	51	14.1	Erkek	194	53.6
45-53	10	2.8	Kadın	168	46.4
Toplam	362	100	Toplam	362	100
Medeni Durum	Frekans	Yüzde	Gelir	Frekans	Yüzde
Evli	93	25.7	1500 ve altı	233	64.4
Bekar	269	74.3	1501-3000	58	16
Toplam	362	100	3001-4500	29	8
Nüfusa Kayıtlı İl	Frekans	Yüzde	4501-6000	10	2.8
Ağrı İli	169	46.7	6001 ve üzeri	32	8.8
Diğer İller	193	53.3	Toplam	362	100
Toplam	362	100			

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılan cevaplayıcıların %53.6'sının erkek, %53.3'ünün Ağrı ili nüfusuna kayıtlı olmayan, %59.1'inin 18-26 yaş aralığında, %54.4'ünün lisans mezunu ve %74.3'ünün bekar olduğu görülmektedir. Ayrıca cevaplayıcıların %64.4'ünün 1500 TL ve altı gelire sahip olmaktadır. Meslek açısından ise çalışmaya katılan cevaplayıcıların en büyük kısmını %53 ile öğrenciler oluştururken bunu %15.5 ile memurlar takip etmektedir.

3.5.2. Marka Kişiliği Ölçeği Açımlayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi

Araştırmada marka kişiliği ölçeğine uygulanan açımlayıcı faktör analiziyle ilgili faktörler ortaya konulmuştur. Analizde 0.32'den daha düşük faktör yüküne sahip olan değişkenler analiz dışında tutulmuştur (Çokluk vd., 2012: 194). Bununla birlikte faktörlerin belirlenmesinin ardından her bir faktörün güvenilirliği Cronbach's Alpha değeri ile incelenmiştir. Araştırmada ilk olarak kullanılan veri setinin açımlayıcı faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığının belirlenmesi amacıyla KMO ve Bartlett Küresellik Testlerinden faydalanılmıştır. Tablo 4'de marka kişiliği ölçeğine ilişkin KMO ve Bartlett Küresellik Testlerinin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4: Marka Kişiliği Ölçeği KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme ölçüsü		0.874
Bartlett's Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	6046.797
	Df (Serbestlik derecesi)	666
	Sig. (Anlamlılık)	0.000

Tablo 4 incelendiğinde KMO örneklem yeterliliği ölçütünün 0.874 gözlenen anlamlılık düzeyinin ise 0.000 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla veri setinin faktör analizi yapmaya uygun olduğu söylenebilir. Veri setinin açımlayıcı faktör analizi için uygun olduğunun belirlenmesinin ardından uygulanan analiz sonucunda toplam varyansın %46.584'ini açıklayan özdeğeri 1'den büyük 4 faktör elde edilmiştir. Açımlayıcı faktör ve güvenilirlik analizlerine yönelik elde edilen sonuçlar Tablo 5'de gösterildiği gibidir.

Tablo 5: Marka Kişiliği Ölçeği Açımlayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi

Faktörler ve Değişkenler		Faktör Yüğü	α
1. Faktör: Yeterlilik - Seçkinlik (Açıklanan Varyans Yüzdesi: 15.250)			0.891
1	Çağdaş / Modern	0.525	
2	Teknik	0.475	
3	Kurumsal	0.521	
4	Başarılı	0.610	
5	Lider	0.622	
6	Kendine Güvenen	0.440	
7	Elit / Seçkin	0.647	
8	Büyüleyici	0.656	
9	İyi Görünümlü	0.580	
10	Cazibeli / Çekici	0.656	
11	Kadınısı	0.604	
12	Şık	0.673	
13	Sportif	0.605	
14	Batılı	0.619	
2. Faktör: Samimiyet (Açıklanan Varyans Yüzdesi: 14.815)			0.883
1	Gerçekçi	0.571	
2	Aile Odaklı	0.526	
3	Dürüst	0.733	
4	Samimi / İçten	0.740	
5	Doğal	0.633	
6	Erdemli	0.580	
7	Orijinal / Özgün	0.587	
8	Duygusal	0.500	
9	Arkadaş Canlısı	0.529	
10	Cesur	0.588	
11	Güvenilir	0.689	
12	Güvenli	0.601	
3. Faktör: Coşku (Açıklanan Varyans Yüzdesi: 9.057)			0.709
1	Neşeli / Eğlenceli	0.493	
2	Gündemi Takip Eden	0.476	
3	Üretken	0.636	
4	Eşsiz / Kendine Özgü	0.612	
5	Güncel	0.724	
6	Bağımsız	0.470	
4. Faktör: Erkekşilik (Açıklanan Varyans Yüzdesi: 7.462)			0.724
1	Serinkanlı	0.465	
2	Genç	0.410	
3	Erkekşili	0.736	
4	Sağlam / Güçlü	0.738	
5	Sarp / Çetin	0.711	

Tablo 5 incelendiğinde marka kişiliği ölçeğine uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda 5 kişilik özelliğinin (taşralı, heyecan verici, esprili, çalışkan, zeki) analiz dışında tutularak 37 kişilik özelliğinden oluşan toplam varyansın %46.584'ünü açıklayan 4 faktörün elde edildiği ve tüm faktörlerin yeterli güvenilirlik seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen faktörlerden yeterlilik-seçkinlik boyutu bu ölçekle ile ölçülmeden çalışan özelliğinin %15.250'sini, samimiyet boyutu %14.805'ini, coşku boyutu %9.057'sini ve erkekşilik boyutu %7.462'sini açıklamaktadır. Bununla birlikte bu faktörlerden yeterlilik-seçkinlik boyutunda yer alan ifadelerin faktör yükleri 0.440 ile 0.673 arasında değişirken, samimiyet boyutunda 0.500 ile 0.740 arasında, coşku boyutunda 0.470 ile 0.724 arasında ve erkekşilik boyutunda 0.410 ile 0.738 arasında değişmektedir.

3.5.3. Ağrı İli Marka Kişiliğinin İncelenmesi

Ağrı ili marka kişiliğinin incelenmesi için araştırmaya katılan bireylerin marka kişiliği ölçeğinde yer alan her bir kişilik özelliği açısından ortalaması ve standart sapması hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da gösterildiği gibidir.

Tablo 6: Ağrı İli Marka Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi

	Kişilik Özellikleri	Ağrı İli Nüfusuna Kayıtlı Olan		Ağrı İli Nüfusuna Kayıtlı Olmayan		Genel Açından	
		Ort.*	Std. Sapma	Ort.*	Std. Sapma	Ort.*	Std. Sapma
1	Çağdaş / Modern	2.46	1.31	1.97	1.02	2.20	1.19
2	Teknik	2.54	1.24	2.38	1.19	2.46	1.22
3	Kurumsal	2.56	1.16	2.39	1.13	2.47	1.14
4	Başarılı	3.00	1.41	2.60	1.34	2.79	1.39
5	Lider	2.55	1.35	2.14	1.02	2.33	1.20
6	Kendine Güvenen	3.33	1.48	2.93	1.34	3.12	1.42
7	Elit / Seçkin	2.62	1.29	2.29	1.20	2.44	1.25
8	Büyüleyici	2.39	1.21	1.96	1.01	2.16	1.12
9	İyi Görünümlü	2.92	1.47	2.30	1.22	2.59	1.38
10	Cazibeli / Çekici	2.63	1.37	1.94	0.96	2.26	1.22
11	Kadımsı	2.38	1.26	2.23	1.24	2.30	1.25
12	Şık	2.67	1.37	2.32	1.24	2.48	1.31
13	Sportif	2.89	1.33	2.35	1.22	2.60	1.30
14	Batılı	2.27	1.22	1.86	1.02	2.05	1.14
Yeterlilik-Seçkinlik		2.66	0.87	2.26	0.70	2.45	0.81
1	Gerçekçi	3.44	1.24	3.06	1.39	3.24	1.34
2	Aile Odaklı	4.18	1.04	3.63	1.26	3.89	1.19
3	Dürüst	3.56	1.29	2.84	1.26	3.17	1.32
4	Samimi / İtchen	3.71	1.20	3.34	1.30	3.51	1.27
5	Doğal	3.85	1.24	3.72	1.25	3.78	1.24
6	Erdemli	3.38	1.20	2.93	1.24	3.15	1.24
7	Orijinal / Özgün	3.25	1.40	3.25	1.41	3.25	1.41
8	Duygusal	3.27	1.40	2.72	1.20	2.98	1.32
9	Arkadaş Canlısı	4.05	0.97	3.14	1.30	3.57	1.24
10	Cesur	3.68	1.35	3.15	1.33	3.40	1.36
11	Güvenilir	3.55	1.30	2.88	1.29	3.19	1.34
12	Güvenli	3.72	1.20	2.83	1.39	3.25	1.38
Samimiyet		3.64	0.76	3.12	0.88	3.36	0.86
1	Neşeli / Eğlenceli	2.97	1.39	2.76	1.34	2.86	1.37
2	Gündemi Takip Eden	2.81	1.38	2.55	1.25	2.67	1.32
3	Üretken	2.24	1.24	2.18	1.10	2.21	1.16
4	Eşsiz / Kendine Özgü	3.08	1.36	2.86	1.39	2.96	1.38
5	Güncel	2.69	1.30	2.40	1.19	2.54	1.25
6	Bağımsız	2.91	1.29	2.85	1.37	2.88	1.33
Coşku		2.78	0.84	2.60	0.81	2.69	0.83
1	Serinkanlı	3.47	1.35	3.40	1.32	3.44	1.33
2	Genç	3.28	1.24	3.37	1.37	3.33	1.31
3	Erkeksi	3.18	1.34	3.12	1.34	3.15	1.34
4	Sağlam / Güçlü	3.38	1.37	3.24	1.46	3.31	1.42
5	Sarp / Çetin	3.59	1.45	3.45	1.40	3.51	1.42
Erkekçilik		3.38	0.96	3.32	0.92	3.35	0.94
MARKA KİŞİLİĞİ		3.09	0.64	2.74	0.63	2.90	0.66

*1= Hiç Katılmıyorum... 5= Tamamen Katılıyorum

Tablo 6 Ağrı ilinde yaşayan araştırmaya katılan tüm bireyler açısından incelendiğinde cevaplayıcıların yeterlilik-seçkinlik ve coşku boyutları açısından ortalama bir düzeye, samimiyet ve erkeksilik boyutları ile genel marka kişiliği açısından ise ortalamanın üzerinde bir düzeye sahip oldukları ifade edilebilir. Araştırmaya katılan tüm bireyler açısından marka kişiliği ölçeğinde en yüksek ortalamaya yeterlilik-seçkinlik boyutunda 3.12 ile kendine güvenen değişkeni, samimiyet boyutunda 3.89 ile aile odaklı değişkeni, coşku boyutunda 2.96 ile eşsiz/kendine özgü değişkeni ve erkeksilik boyutunda 3.51 ile sarp/çetin değişkeni sahip olmaktadır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan 37 kişilik özelliği arasında ise en yüksek ortalamaya 3.89 ile aile odaklı değişkeni sahip iken bunu 3.57 ortalama ile arkadaş canlısı değişkeni takip etmektedir. Marka kişiliği ölçeğinde en düşük ortalamalara ise 2.05 ortalama ile batılı değişkeni ve 2.16 ortalama ile büyüleyici değişkeni sahip olmaktadır.

Yukarıdaki tablo Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler açısından incelendiğinde ise cevaplayıcıların yeterlilik-seçkinlik ve coşku boyutları açısından ortalama bir düzeye, samimiyet ve erkeksilik boyutları ile genel marka kişiliği açısından ise ortalamanın üzerinde bir düzeye sahip oldukları ifade edilebilir. Bununla birlikte marka kişiliği ölçeğinde Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler açısından en yüksek ve en düşük ortalamalara sırasıyla yeterlilik-seçkinlik boyutunda 3.33 ile kendine güvenen değişkeni ve 2.27 ortalama ile batılı değişkeni, samimiyet boyutunda 4.18 ile aile odaklı değişkeni ve 3.25 ortalama ile orijinal/özgün değişkeni, coşku boyutunda 3.08 ile eşsiz/kendine özgü değişkeni ve 2.24 ortalama ile üretken değişkeni ve erkeksilik boyutunda 3.59 ile sarp/çetin değişkeni ve 3.18 ortalama ile erkeksi değişkeni sahip olmaktadır.

Tablo 6 diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireyler açısından incelendiğinde ise cevaplayıcıların yeterlilik-seçkinlik boyutunda ortalamanın altında bir düzeye, samimiyet ve erkeksilik boyutlarında ortalamanın üzerinde bir düzeye ve coşku boyutunda ortalama bir düzeye sahip oldukları ifade edilebilir. Ayrıca marka kişiliği ölçeğinde diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireyler açısından en yüksek ve en düşük ortalamalara sırasıyla yeterlilik-seçkinlik boyutunda 2.93 ile kendine güvenen değişkeni ve 1.86 ortalama ile batılı değişkeni, samimiyet boyutunda 3.72 ile doğal değişkeni ve 2.72 ortalama ile duygusal değişkeni, coşku boyutunda 2.86 ile eşsiz/kendine özgü değişkeni ve 2.18 ortalama ile üretken değişkeni ve erkeksilik boyutunda 3.45 ile sarp/çetin değişkeni ve 3.12 ortalama ile erkeksi değişkeni sahip olmaktadır. Bununla birlikte yukarıdaki tablo incelendiğinde genç ve orijinal/özgün değişkenleri haricindeki diğer tüm kişilik özelliklerinde Ağrı ili nüfusuna kayıtlı olan cevaplayıcıların algılarının diğer illerin nüfusuna kayıtlı cevaplayıcılara göre daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları ifade edilebilir.

3.5.4. Marka Kişiliği Yeterlilik-Seçkinlik Boyutu Açısından Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireyler ile Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Algıları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Araştırmaya katılan cevaplayıcıların yeterlilik-seçkinlik boyutuna yönelik algıları açısından Ağrı nüfusuna kayıtlı olanları ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı olanları arasında istatistik açıdan anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığının belirlenmesi amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7’de gösterildiği gibidir.

Tablo 7: Yeterlilik-Seçkinlik Boyutu Açısından Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireyler ile Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Algıları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Yeterlilik-Seçkinlik Boyutu	
F Değeri	23.048
p Değeri	0.000
Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Ort. *	2.66
Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Ort. *	2.26

*1= Hiç Katılmıyorum... 5= Tamamen Katılıyorum

Tablo 7 incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin yeterlilik-seçkinlik boyutuna yönelik algıları açısından Ağrı ili nüfusu kayıtlı olanları ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı olanları arasında istatistik açıdan anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yukarıdaki tablo da

bireylerin sahip oldukları ortalamalar incelendiğinde Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireylerin yeterlilik-seçkinlik boyutuna yönelik algılarının diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerden anlamlı şekilde daha yüksek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla marka kişiliği yeterlilik-seçkinlik boyutu açısından Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıları arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu öngören H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

3.5.5. Marka Kişiliği Samimiyet Boyutu Açısından Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireyler ile Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Algıları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Araştırmaya katılan cevaplayıcıların samimiyet boyutuna yönelik algıları açısından Ağrı nüfusuna kayıtlı olanları ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı olanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığının belirlenmesi amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 8'de gösterildiği gibidir.

Tablo 8: Samimiyet Boyutu Açısından Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireyler ile Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Algıları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Samimiyet Boyutu	
F Değeri	34.825
p Değeri	0.000
Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Ort.*	3.64
Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Ort. *	3.12

*1= Hiç Katılmıyorum... 5= Tamamen Katılıyorum

Tablo 8 incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin samimiyet boyutuna yönelik algıları açısından Ağrı ili nüfusu kayıtlı olanları ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı olanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yukarıdaki tablo da bireylerin sahip oldukları ortalamalar incelendiğinde Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireylerin samimiyet boyutuna yönelik algılarının diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerden anlamlı şekilde daha yüksek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla marka kişiliği samimiyet boyutu açısından Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıları arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu öngören H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

3.5.6. Marka Kişiliği Coşku Boyutu Açısından Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireyler ile Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Algıları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Araştırmaya katılan cevaplayıcıların coşku boyutuna yönelik algıları açısından Ağrı nüfusuna kayıtlı olanları ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı olanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığının belirlenmesi amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 9'da gösterildiği gibidir.

Tablo 9: Coşku Boyutu Açısından Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireyler ile Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Algıları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Coşku Boyutu	
F Değeri	4.494
p Değeri	0.035
Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Ort.*	2.78
Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Ort. *	2.60

*1= Hiç Katılmıyorum... 5= Tamamen Katılıyorum

Tablo 9 incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin coşku boyutuna yönelik algıları açısından Ağrı ili nüfusu kayıtlı olanları ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı olanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yukarıdaki tablo da bireylerin sahip oldukları ortalamalar incelendiğinde Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireylerin coşku boyutuna yönelik algılarının diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerden anlamlı şekilde daha yüksek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla marka kişiliği coşku boyutu açısından Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıları arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu öngören H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

3.5.7. Marka Kişiliği Erkeksilik Boyutu Açısından Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireyler ile Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Algıları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Araştırmaya katılan cevaplayıcıların erkeksilik boyutuna yönelik algıları açısından Ağrı nüfusuna kayıtlı olanları ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı olanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığının belirlenmesi amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 10'da gösterildiği gibidir.

Tablo 10: Erkeksilik Boyutu Açısından Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireyler ile Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Algıları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Erkeksilik Boyutu	
F Değeri	0.431
p Değeri	0.512
Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Ort.*	3.38
Diğer İllerin Nüfusuna Kayıtlı Bireylerin Ort. *	3.32

*1= Hiç Katılmıyorum... 5= Tamamen Katılıyorum

Tablo 10 incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin erkeksilik boyutuna yönelik algıları açısından Ağrı ili nüfusu kayıtlı olanları ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı olanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla marka kişiliği erkeksilik boyutu açısından Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireyler ile diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algıları arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu öngören H_4 hipotezi reddedilmiştir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ağrı ili marka kişiliğinin incelenmesinin amaçlandığı bu araştırma Ağrı ilinde yaşayan bireylere uygulanmış ve 362 cevaplayıcıdan toplanan bilgilerin analiz edilmesiyle şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmaya katılan cevaplayıcılar demografik özellikleri itibariyle incelendiğinde genel olarak erkek, lisans mezunu, 18-26 yaş aralığında, bekar, 1500 TL ve altında gelire sahip ve öğrencilerden oluştuğu söylenebilir.

Araştırmada Ağrı ilinin marka kişilik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda Aaker'in (1997) 5 boyuttan oluşan marka kişiliği ölçeği Ağrı ili açısından dört boyut olarak belirlenmiş ve tüm boyutların yeterli güvenilirlik seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu boyutlar; yeterlilik-seçkinlik, samimiyet, coşku ve erkeksilik şeklinde ifade edilebilir. Bu boyutlar içerisinde en yüksek ortalamaya sırasıyla samimiyet ve erkeksilik boyutları sahip iken, en düşük ortalamaya ise yeterlilik-seçkinlik boyutu sahiptir. Ağrı ilinde yaşayan bireylerin marka kişilik özelliklerine yönelik algıları açısından ön plana çıkan kişilik özelliklerinin aile odaklı, doğal, arkadaş canlısı, samimi/içten, sarp/çetin, serinkanlı, cesur, genç, sağlam/güçlü ve orijinal özgün olduğu söylenebilir. Ağrı ilinde yaşayan bireylerin marka kişilik özelliklerine yönelik algıları açısından en düşük ortalamaya sahip olan kişilik özelliklerinin ise batılı, büyüleyici, çağdaş/modern, üretken, cazibeli/çekici, kadınsı, lider, elit/seçkin, teknik ve kurumsal olduğu ifade edilebilir.

Araştırmada marka kişiliği yeterlilik-seçkinlik, samimiyet ve coşku boyutları açısından Ağrı ili nüfusuna kayıtlı bireylerin algılarının diğer illerin nüfusuna kayıtlı bireylerin algılarından istatistiki açıdan anlamlı şekilde daha yüksek olduğu belirlenirken, erkeksilik boyutu açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Araştırmadan elde edilen bu sonuçlar ışığında marka kişiliği özellikleri açısından Ağrı ilinin hangi özelliklerinin öne çıkarılması ve geliştirilmesi hangi özellikleri açısından eksikliklerinin tamamlanması ve iyileştirilmesi göz önünde bulundurularak Ağrı ilinde yaşayan bireylerin şehre yönelik algıları olumlu yönde geliştirilebilir. Bu noktada şehirde düzenlenecek etkinlikler ve organizasyonlardan, yerel ve ulusal medyada yapılacak halkla ilişkiler ve reklam çalışmalarından, şehre yapılacak yatırımlardan yararlanılabilir. Bu konu hakkında çalışma yapmak isteyen araştırmacılara ise farklı marka kişiliği ölçekleri kullanarak, farklı şehirlerde, Ağrı ilini ziyarete gelen yerli ve yabancı turistlerle, marka sadakati ve tavsiye etme davranışı gibi farklı değişkenlerle çalışmalar yapmaları önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Aaker, J. L. (1997). "Dimensions of Brand Personality", *Journal of Marketing Research*, 34 (3): 347-356.
- Akgün, S. (2007). Reklam Müziğinin Marka Kişiliği Oluşumuna Katkısı: Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Aksoy, L. & Özsoyer, A. (2007), "Türkiye’de Marka Kişiliği Oluşturan Boyutlar", 12. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildirisi, Sakarya Üniversitesi, 1-14
- Artuğer, S. & Ercan, F. (2015). "Marmaris’in Destinasyon Kişiliğini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (36): 787-793.
- Aysen,E.; Yaylı, A. & Helvacı, H. (2012). "Üniversitelerin Marka Kişiliği Algısının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4/4: 182.204.
- Boyraz, E. & Balım, O. (2015). "Nasıl Bir Parti? Seçmenlerin Siyasal Marka Kişiliği Algısı Üzerine Bir Araştırma: Tokat İli Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (4): 347-367.
- Burnaz, E. & Ayyıldız, H. (2017). "Aidiyet Olgusunun Destinasyon Marka Kişiliği Algısına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (19): 243-259.
- Çokluk, Ö.; Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş., (2012). **Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları**, 2. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara
- Demir, Z. K. (2010). Akademik Örgütlerde Kurumsal Marka Kişiliği: Akdeniz Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya
- Doğanlı, B. & Bayri, O. (2012). "Üniversitelerin Marka Kişiliklerinin Belirlenmesine İlişkin Ampirik Bir Araştırma: Adnan Menderes Üniversitesi Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (3): 163-176.
- Kanıbir, H.; Nart, S. & Saydan R. (2010). "Şehir Pazarlamasında Marka Kişiliğinin Etkisi: Algılanan Marka Kişiliği-Turistlerin Tavsiye Etme Davranışı İlişkisi", *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 06: 53-84.
- Kurtuluş, S. D. (2008). "Ülkelerin Marka Kişiliği Üzerine Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22/2: 285-300.
- Özer, S. U. (2015). "Şehir Pazarlaması Kapsamında Marka Kişiliği ve Marka Sadakati İlişkisi Edirne İli Örneği", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2): 6-31.
- Schneider, G. K. & Bodur, C. K. (2009). "Tüketicilerde Marka Algısı ile Marka Tercihine İlişkin Bir Analiz: Hijyeni Sektöründe Bir Uygulama", *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 24: 121-141.
- Tıgılı, M. (2003). "Marka Kişiliği", *Öneri Dergisi*, 5 (20): 67-72.
- Yener, D. (2007). Marka Çağrışım Unsurlarının Marka Kişiliği Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TÜİK DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİ: AĞRI İLİ GÖSTERGELERİ

*Songül GÜL**

Özet

Küreselleşen dünyada rekabetin değişen yönü ile birlikte kalkınma kavramının boyutu genişlemiştir. Devletler arasındaki rekabetten daha çok bölgeler ve iller arasındaki rekabet önem kazanmaya başlamıştır. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte daha önce ülkelerin refah göstergelerindeki değişimleri ölçmek için kullanılan kişi başına milli gelir gibi objektif göstergeler artık tek başına toplumun refah düzeyinde ve yaşam koşullarında meydana gelen değişiklikleri ölçmede yeterli görülmemiştir. Bunun yerine içerisinde ekonomik büyüme kavramının yanı sıra çevre, iletişim, eğitim, sağlık gibi toplumsal kalkınmayı bölgeler arasındaki eşitsizlikleri de içinde barındıracak, çok daha kapsamlı ve doğru bir şekilde ortaya koyabilecek olan “yaşam kalitesi” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. TÜİK il düzeyinde yaşam kalitesini ölçmek amacı ile OECD Daha İyi Yaşam Endeksini temel alarak 2015 yılında 81 ili kapsayacak şekilde il düzeyinde yaşam kalitesi araştırması yapmıştır. Bu çalışmada, TÜİK’in 2015 yılı İllerde Yaşam Endeksi araştırmasında elde edilen veriler ışığında Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır) bölgesinde yer alan Ağrı ilinde yaşayan halkın yaşam kalitesinin tespiti ve bulunan diğer illerle ve Türkiye genelindeki durumunun karşılaştırılması yapılarak, ilin yaşam kalitesinin artırılması yönünde politika yapıcılara önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Yaşam Kalitesi, Daha iyi yaşam endeksi, Türkiye, OECD.

1. GİRİŞ

1980’li yıllardan itibaren özellikle üretim piyasalarında ve teknolojik ilerlemede meydana gelen büyük gelişmeler neticesinde ortaya çıkan küreselleşme dalgasından tüm dünya ve ülkemiz kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Küreselleşen dünya ile birlikte rekabet yalnızca devletler arasında değil artık çoğu zaman bölgeler ve şehirler arasında gerçekleşmeye başlamıştır (Cohen, 2004; Esteva ve Prakash 2004; Akt.: Erzan, Kadirbeyoğlu, Özkan, 2014: 290).

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte daha önce ülkelerin refah göstergelerindeki değişimleri ölçmek için kullanılan kişi başına milli gelir gibi objektif göstergelerle birlikte içerisinde çevre, iletişim, eğitim, sağlık, işsizlik, gelir dağılımı, yoksulluk gibi toplumsal kalkınmayı bölgeler arasındaki eşitsizlikleri de içinde barındıracak, çok daha kapsamlı ve doğru bir şekilde ortaya koyabilecek ölçü birimleri kullanılmaya başlanmıştır.

Bunlardan biri 2011 yılından itibaren OECD tarafından kullanılmaya başlanan “OECD Better Life Index”tir. Bu endeks gelir, konut, istihdam, iletişim ve toplum, eğitim, çevre kalitesi, sivil katılım ve yönetim, sağlık, yaşam memnuniyeti, kişisel güvenlik ve iş yaşam dengesi olmak üzere toplam 11 kriterden oluşmaktadır.

Bu kriterler ülkeler ve bölgeler arasındaki refah düzeyi farklılıklarının daha geniş alanlarda ve ayrıntılı olarak tespit edilmesine olanak sağlayarak, hükümetler tarafından bölgelerin geri kaldıkları alanların tespit edilip bu eksikliklerin giderilmesi yönünde politikalar üretilmesine olanak sağlamaktadır.

2. YAŞAM KALİTESİ

Yaşam kalitesi kavramı, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’de ortaya çıkmış pek çok insan tarafından farklı şekillerde tanımlanan bir kavramdır. Bu çok boyutlu kavram pek çok disiplin tarafından araştırma konusu edilmiştir. Aynı zamanda bu kavramın içeriği bireyin içerisinde yaşadığı kültüre ve ülkeye göre de değişiklik gösterebilir (Veenhoven, 2000: 257-288).

Yaşam kalitesi, ekonomik üretim ve yaşam standartlarına göre daha geniş, içerisinde insanların biyolojik durumları, yaşam biçimleri, ilişkileri ve içinde buldukları çevrenin nitel ve nicel

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, sgul@agri.edu.tr

değerlerini de bir toplam olarak tanımlanabilir (Şeker, 2011: 21) ya da bu kavram yaşama dair değer verdiğimiz şeyleri içeren ve maddi olmayan faktörleri kapsar.

Yaşam kalitesi refah, mutluluk ve iyi oluş kavramları yerine de kullanılabilen bir kavramdır. Örneğin “iyi oluş” kavramı bazı yerlerde bir bütün olarak genel yaşam kalitesi anlamında kullanılırken, yaşam kalitesi de toplumun yaşam kalitesi ya da vatandaşların mutluluğu anlamında kullanılabilir (Myers ve Diener, 1995: 11) “Yaşam kalitesi” ve “iyi oluş” kavramları ekonomistler (bazen de “refah”) ve sosyologlar tarafından genellikle yaşanabilir ortam anlamında kullanılmaktadır.

Yaşam kalitesi kavramı mutluluk literatüründe bireyin iyi olma halini (well-being) açıklayan pek çok kavramdan biri olarak tanımlanır. Örneğin; öznel iyi oluş (subjective well being) mutluluk (happiness), haz (pleasure), yaşam tatmini (life satisfaction) gibi (Güler, vd. 2011: 39).

Yaşam kalitesinde objektif ve subjektif yaşam kalitesi olmak üzere iki ayrım söz konusudur. (Veenhoven, 2000: 257-288). Ekonomistlere göre bireylerin iyi oluş halini gösteren nesnel ölçütler mevcuttur ve toplumun yaşam kalitesi de bu nesnel (objektif) ölçütler ile kolayca anlaşılabilir (Dumludağ, 2014: 51). Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, sağlık, cinayet oranları, suç oranı ve zihinsel hastalıklarla ilgili merkezlere giriş sayısı gibi objektif göstergeler çeşitli yöntemlerle devlet tarafından elde edilebilen verilerdir. Subjektif göstergeler ise daha çok anket yoluyla elde edilebilen iş hayatından memnuniyet, yaşam memnuniyeti gibi bireylerin kendi yaşamları ile ilgili değerlendirmeleri sonucu elde edilen verilerdir (Gökdemir ve Veehnhoven, 2014: 206).

Tablo 1: Yaşam Kalitesi Göstergeleri

	Objektif göstergeler	Subjektif göstergeler
Amaç	Sosyal oluşumları bireyin değerlendirmesine bağlı olarak ölçer.	Bireylerin algılamasına bağlı olmaksızın oluşan şartların değerlendirilmesine dayanan ölçümlerdir.
Bileşenleri	Yaşamdan memnuniyet, İş hayatından memnuniyet, Sağlık hizmetlerinden memnuniyet vb.	İşsizlik oranı, Kişi başına düşen GSMH, Cinayet oranı vb.
Ölçüm Araçları	Anket, İnceleme Raporları vb.	Sayım sonuçları, istatistikler vb.

Kaynak: Türksever, 2001: 23.

Yaşam kalitesinin sağlık, eğitim, kişisel güvenlik, iş yaşam dengesi gibi pek çok bileşeni vardır ve bu bileşenlerin yetersizliği yaşam kalitesini düşürür. Yaşam kalitesi ile yaşam standardı farklı kavramlardır. Yaşam standardı toplumlara, sınıflara, dönemlere göre değişkenlik gösteren ve bireylerce tüketilen mal ve hizmet miktarını gösteren bir kavramdır (Şeker, 2011).

3. OECD DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİ

Dünya üzerindeki her bir ülkenin gelişme için çaba sarf ettiği bir gerçektir. Ancak acaba gerçekte, ülkeleri yöneten politikacıların büyüme veya ülke vatandaşlarının refahını artırma amacı ile attıkları adımlar o ülke halkının yaşamlarının iyileştirilmesinde etkili oluyor mu? İlerleme, tüm insanlar, tüm ülke ve toplumlar için aynı şeyi ifade ediyor mu? (OECD, 2017).

Bütün bu sorulara cevap aramak için insanların refahı, refah düzeyinde meydana gelen değişimler ve toplumsal ilerleme ile ilgilenen OECD, insanların yaşam kalitesini ve yaşam kalitesini şekillendiren ekonomik ve ekonomik olmayan istatistiklerin geliştirilmesine odaklanarak bir endeks geliştirmiştir. Bu endeks ile hükümetlere yalnızca kendi ülkelerinin durumunu göstermekle kalmayıp, kendilerini başka ülkelerle de karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Hükümetler yaşam kalitesi göstergelerini tek tek görebilme imkanına sahip olmaları nedeniyle, her ülke için ulusların refahını yönlendiren şeyin daha iyi anlaşılmasına ve daha fazla ilerleme sağlamak için yapılması gerekenlere olanak tanımaktadır. İlki 24 Mayıs 2011 tarihinde yayınlanan bu endeks her yıl revize edilmektedir. Bu endeks, OECD'ye üye 35 ülke ve 6 ortak ülkede refah konusundaki en son verileri göstermekte ve her ülkenin verilerini mevcut üye ülkelerin verileriyle karşılaştırmasına olanak sağlamaktadır (http://www.oecdbetterlifeindex.org/media/blindex/documents/BLI_executive_summary_2014.pdf).

OECD Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index), eğitim, konut, çevre vb. gibi OECD ülkelerinde refaha katkıda bulunan kilit faktörlerin bazılarını görselleştirmemizi ve karşılaştırmamızı sağlamak için tasarlanmıştır. Bu endeks bize belirlenen 11 alt boyutun her biri için ülkelerin sergiledikleri performansları görebilme ve karşılaştırabilme olanağı sağlar.

Tablo 2: 2017 Daha İyi Yaşam Endeksinin Uygulandığı Ülkeler

Avustralya	Estonya	İrlanda	Meksika
Avusturya	Finlandiya	İsrail	Hollanda
Belçika	Fransa	İtalya	Yeni Zelanda
Kanada	Almanya	Japonya	Norveç
Şili	Yunanistan	Kore	Polonya
Çek Cumhuriyeti	Macaristan	Letonya	Portekiz
Danimarka	İzlanda	Lüksemburg	Slovak Cumhuriyeti
Slovenya	İspanya	İsveç	İsviçre
Türkiye	Birleşik Krallık	ABD	
OECD Üyesi Olmayan Ortak Ülkeler			
Brezilya	Kolombiya	Kosta Rika	
Litvanya	Rusya Federasyonu	Güney Afrika	

Kaynak: OECD, 2017.

3.1. Türkiye'nin OECD Ülkeleri ile Kıyaslanması

OECD'ye üye 35 ülke arasında Daha İyi Yaşam Endeksi'ne bakıldığında, hane halkı net kullanılabilir gelirden; OECD ortalaması 30 563 \$ iken, Türkiye 17 067 \$ düzeyindedir. Hane halkı mali zenginliğinde ise ilk sırada Amerika Birleşik Devletleri yer alırken, Türkiye OECD üye ülkeleri arasında en son sıralardadır. Toplam 38 ülke içinde yaşam memnuniyetinde ilk sırada Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç ve İsviçre yer alırken, Güney Afrika son sırada, Türkiye ise 34. sırada yer almaktadır. Türkiye çok uzun saat çalışanlar göstergesinde son sıralarda yer almaktadır (<http://www.oecdbetterlifeindex.org/>).

Türkiye, vatandaşların katılımı konusunda ortalamanın üzerinde yer alırken gelir ve servet, sağlık durumu, sosyal bağlantılar, eğitim ve beceriler, iş ve gelirler, öznel iyi olma, çevre kalitesi, iş-yaşam dengesi, konut ve kişisel güvenlik açısından ortalamanın altında yer almaktadır. OECD Daha İyi Yaşam Endeksi 2017 kriterleri baz alındığında Türkiye'nin durumu kısaca şöyledir:

Gelir: Para mutluluk için tek başına yeterli olmasa da yüksek yaşam kalitesi için oldukça önemli bir araçtır. Türkiye'de kişi başına düşen net hane başı harcanabilir gelir OECD ortalamasının yılda 30.563 dolar altındadır

İstihdam: İstihdam açısından bakıldığında Türkiye'de 15-64 yaş arası çalışabilir nüfusun %51'i ücretli bir işe sahiptir ve bu oran OECD ülkelerindeki %67'lik istihdam oranının altında ve OECD ülkeleri arasında en düşük oranlardan biridir. Ayrıca Türkiye'de çalışanların yaklaşık %34'ü çok uzun saatler çalışmaktadır ve bu oranda OECD ortalamalarına göre oldukça yüksektir.

Eğitim: Türkiye'de 25-65 yaş grubu arasındaki bireylerin %39'u lise eğitimini tamamlamış olup bu oran %74 olan OECD ortalamasının altındadır. Ayrıca bu oran OECD ülkelerindeki en düşük oranlardan biridir.

Sağlık: Türkiye'de sağlıklı yaşam süresi 78 yıldır. OECD ortalamasının (80 yıl) iki yıl altındadır. Kadınlar için ortalama yaşam süresi 81 yıl iken erkeklerde bu süre 75 yıldır.

Sivil katılım: Türkiye'de yüksek oranda bir sivil katılım vardır. Yakın tarihte yapılan seçimlerde oy verme oranı %85 gibi oldukça yüksek bir orandır ve bu oran OECD ortalaması olan %69'dan daha yüksektir. Nüfusun en üst % 20'si için seçmenlerin katılımı % 87 iken en alttaki % 20 için ise bu oran % 82'dir.

Yaşam memnuniyeti: Türkiye'de yaşayan bireylere yaşamlarını genel olarak 0 ile 10 ölçek aralığında değerlendirmeleri istendiğinde bu oran 5,5 değerinde ve OECD ortalamasının altında bir oran olarak tespit edilmiştir.

Çevre kalitesi: Türkiye su kalitesinde OECD ortalamasının altında yer almaktadır. İnsanların yalnızca %63'ü su kalitesinden memnun olduklarını belirtmektedir ve bu oran OECD ortalamasının (%81) altında ve aynı zamanda bu ülkeler arasındaki en düşük oranlardan biridir. Ayrıca Türkiye hava kalitesi konusunda da OECD ortalamasının altındadır.

Güvenlik: Bireylerin refahının temel unsurlarından biri olan kişisel güvenlik kriterinde Türkiye'deki insanların %61'i (OECD ortalaması %69) geceleri yalnız yürürken kendilerini güvende hissettiklerini belirtmektedir. Ayrıca bir diğer güvenlik düzeyini ölçen araçlardan biri olan cinayet oranı (100 000 kişi başına düşen cinayet sayısı) 1.7 ile OECD ortalamasından (3.6) daha düşüktür.

İş yaşam dengesi: Türkiye'de ki bireylerin %34'ü çok uzun saatler çalışmaktadırlar. Bu oran %13 olan OECD ortalamasının çok üstünde bir orandır.

Konut: Endeks, Türkiye'deki bireylerin gelirlerinin %20'sini bir evde yaşamak için gerekli olan maliyetlere ayırdığını göstermektedir.

Sosyal İletişim: Türkiye'deki bireylerin %86'sı ihtiyaç duydukları zaman güvenebilecekleri birini tanıdığını düşünüyor. Bu oran %89 olan OECD ortalamasından daha azdır (<http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/>).

4. TÜİK İLLERDE YAŞAM ENDEKSİ ÇALIŞMASI

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) İllerde Yaşam Endeksi ilk kez 81 ili kapsayacak şekilde 2015 yılında yapılmıştır. Bireylerin ve hane halklarının yaşam kalitelerinin objektif ve sübjektif ölçütler kullanılarak zaman içinde ölçülmesi ve geliştirilmesine olanak sağlayan bir endeks çalışmasıdır. Bu doğrultuda OECD'nin Daha İyi Yaşam Endeksi çerçeve alınarak ve ülkemiz koşulları temel alınarak 11 boyut ve 41 alt gösterge belirlenmiştir (TÜİK, 2016).

Çalışmada kullanılan 11 boyut aşağıdaki gibidir;

- Konut,
- Çalışma hayatı,
- Gelir ve servet,
- Sağlık,
- Eğitim,
- Çevre,
- Güvenlik,
- Sivil katılım,
- Altyapı hizmetlerine erişim,
- Sosyal yaşam,
- Yaşam memnuniyeti

Bu endekse konu olan kriterler çeşitli ölçütler dikkate alınarak belirlenmiştir. Bireylerin buldukları bölgeyi iyi yansıtabilir olması, politika değişiklikleri ile iyileştirilebilir olması, düzenli aralıklarla güncellenebilir olması gibi çeşitli kriterler mevcuttur. Ancak il düzeyinde veri kısıtı nedeniyle bazı göstergelere ulaşılamamış ve bu nedenle ilgili boyutları temsil edebilecek en uygun göstergeler kullanılmıştır.

Veri kaynakları il düzeyinde TÜİK verilerinden (Yaşam Memnuniyeti Anketi, işgücü istatistikleri, ölüm istatistikleri, eğitim istatistikleri, belediye su ve atık su istatistikleri, adrese dayalı nüfus kayıt sistemi, kültür istatistikleri, ulaştırma istatistikleri gibi) ve aynı zamanda çeşitli kuruluşlardan elde edilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kurumu, Sağlık Bakanlığı, Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı (ÖSYM), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu gibi).

5. AĞRI İLİ YAŞAM KALİTESİ

Günümüzde bireyler özellikle ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan muazzam gelişmelerin etkisiyle dünyada ve başka bölgelerde yaşayan insanların yaşamlarını kolaylıkla takip edebilme şansı yakalamış ve kendi yaşamları ile başka bölgelerdeki bireylerin yaşam kalitelerini karşılaştırma olanağı elde etmiştir. Bireylerin, içerisinde yaşadıkları çevre ile farklı bölgelerdeki insanların yaşam kalitesini karşılaştırmasının göç kararı almalarında etkili olduğu görülmektedir. (Gür ve Ural, 2004: 24). Bölgeler arası gelişmişlik farklarının bireylerin yaşam kaliteleri üzerinde oldukça etkili olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Diğer bölgelere göre daha az gelişmiş olan bölgelerdeki mevcut iş imkanlarının yetersizliği, eğitim ve sağlık hizmetlerinin görece daha kötü olması, bireyin kendini güvende hissetme isteği, sosyal ve kültürel alanlardaki yetersizlikler gibi daha pek çok neden Türkiye’de iç göçü tetikleyen nedenler arasında sayılabilir. Bu değişkenlerin geneline baktığımız zaman aslında bireyin göç etme kararının ardında yatan nedenlerin bireyin genel olarak yaşam kalitesini artırma isteği ve şehirler arasında gözle görülür yaşam kalitesi farklılıkları olduğunu söyleyebiliriz.

1985-2000 yılları arasında iç göç hareketlerinin Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz gibi az gelişmiş bölgelerden Marmara ve Ege gibi gelişmiş bölgelere yöneldiği görülmektedir. Bu dönem içerisindeki nüfus hareketleri doğudan batıya ve kuzeyden batıya doğrudur (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). Yaşam kalitesini arttırmak amacıyla gerçekleştirilen göçlerin yönüyle paralel olarak TÜİK’in “İllerde Yaşam Endeksi 2015” çalışmasında en gerilerde olan bölgelerin net göç hızının negatif olduğu görülmektedir. Bu bölgeler Türkiye’deki diğer bölgelere yoğun göç vermektedir.

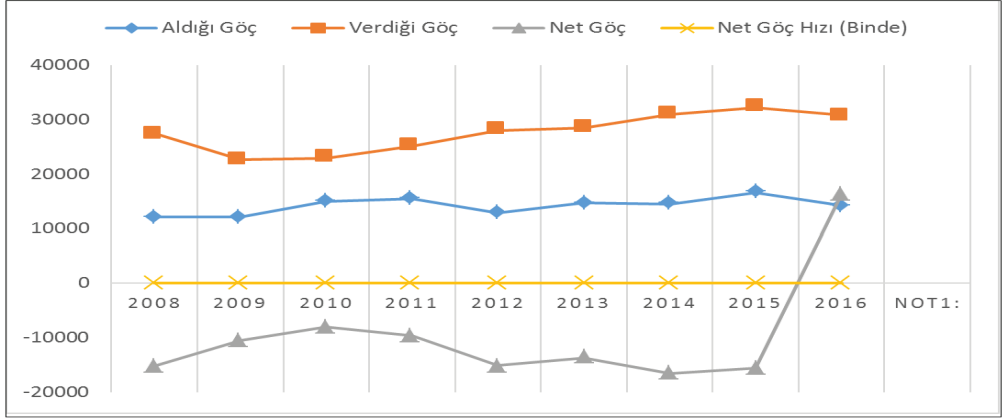
Tablo 3: TRA Bölgesi Şehirleri 2008-2016 Net Göç Hızları

Yıl	Bölge Adı	
	Erzurum, Erzincan, Bayburt (TRA1) Net Göç Hızı (%)	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan (TRA2) Net Göç Hızı (%)
2008	-25,62	-26,58
2009	-8,8	-20,21
2010	-10,59	-16,38
2011	-8,49	-16,13
2012	-8,88	-21,32
2013	-15,61	-22,49
2014	-11,25	-26,87
2015	-15,87	-25,73
2016	0,8	-23,97

Kaynak: TÜİK, 2017.

Bu kapsamda Tablo 3’e baktığımızda TRA1 bölgesi (Erzurum, Erzincan, Bayburt) ve TRA2 bölgesi (Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır) için 2008-2016 yılları arasındaki net göç hızının negatif olduğunu görmekteyiz. Bu da bize bu illerden farklı bölgelere yoğun göç akımı olduğunu göstermektedir.

Yalnızca Ağrı ili düzeyinde göç hareketlerine baktığımızda net göç hızının negatif olduğu Tablo ve Grafik 4’te görülmektedir. Ağrı ilinin aldığı göç oranları 2008-2015 yılları arasında durağana yakın seyretmektedir. Ancak verdiği göç oranlarına baktığımızda 2010 yılından itibaren sürekli bir artış gözlenmektedir.

Grafik 1: Ağrı İli 2008-2017 Arası Göç Hareketleri**Tablo 4: Ağrı İli 2008-2017 Arası Göç Hareketleri**

Yıl	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (Binde)
2008	12195	27450	-15255	-28,26
2009	12115	22613	-10498	-19,34
2010	14950	22966	-8016	-14,68
2011	15508	25182	-9674	-17,27
2012	12856	27984	-15128	-27,02
2013	14725	28477	-13752	-24,64
2014	14480	30995	-16515	-29,61
2015	16597	32174	-15577	-28,07
2016	14306	30811	-16505	-29,98

Kaynak: TÜİK, 2017.

Tablo 5: Yaşam Kalitesi Endeksinde İlk Beşte Olan Şehirler ile TRA Bölgesi Endeks Değerleri 2015

İller	Genel endeks		
	Sıralama	Endeks	Net göç hızı(binide)
Isparta	1	0,674	0,91
Sakarya	2	0,673	7,85
Bolu	3	0,655	7,86
Kütahya	4	0,652	-5,04
İstanbul	5	0,648	3,45
Erzurum	52	0,528	-15,85
Erzincan	34	0,572	-12,06
Bayburt	47	0,539	-26,77
Ağrı	79	0,297	-28,07
Kars	70	0,379	-28,57
Iğdır	72	0,362	-16,84
Ardahan	74	0,352	-21,64

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do>.

TÜİK'in "İllerde Yaşam Endeksi 2015" çalışmasında genel endeks sıralamasında ilk beşte yer alan illerin net göç hızlarına baktığımızda Kütahya ili hariç diğer dört ilin net göç hızının pozitif olduğu görülmektedir. Araştırmamızın konusu olan Ağrı ili ve karşılaştırma amacı ile Ağrı ili bölgesinin içerisinde bulunduğu diğer şehirlere baktığımızda, bu illerin yaşam endeksi sıralamasında 81 içerisinde oldukça geri sıralarda olduğu görülmektedir. Bu bölgede negatif net göç hızı en düşük olan Erzincan ilinin genel endeks sıralamasında da diğer illerin önünde olduğu görülmektedir. Bu

verilerden de görülebileceği üzere, net göç hızı ile illerin yaşam endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir.

Tablo 6: TRA Bölgesi İllerinin Yaşam Endeksi Sıralamaları ve Endeks Değerleri, 2015

İller	Genel endeks		Konut		Çalışma hayatı		Gelir ve servet		Sağlık		Eğitim	
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks
Erzurum	52	0,528	65	0,507	36	0,591	57	0,330	21	0,653	62	0,466
Erzincan	34	0,572	50	0,695	25	0,625	35	0,456	42	0,624	24	0,632
Bayburt	47	0,539	48	0,708	51	0,542	39	0,449	50	0,587	50	0,529
Ağrı	79	0,297	80	0,164	63	0,478	80	0,064	81	0,301	79	0,204
Kars	70	0,379	78	0,202	20	0,631	69	0,184	47	0,592	71	0,355
Iğdır	72	0,362	75	0,273	55	0,530	67	0,213	75	0,410	69	0,383
Ardahan	74	0,352	81	0,086	40	0,582	79	0,074	72	0,468	74	0,320
Türkiye Ort.*		0,524		0,677		0,541		0,402		0,594		0,532

İller	Çevre		Güvenlik		Sivil katılım		Alt yapı hizmetlerine erişim		Sosyal yaşam		Yaşam memnuniyeti	
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks
Erzurum	55	0,570	29	0,671	48	0,416	37	0,449	24	0,490	20	0,664
Erzincan	54	0,571	15	0,719	25	0,461	39	0,444	36	0,430	25	0,633
Bayburt	69	0,461	17	0,709	63	0,373	65	0,317	70	0,299	3	0,951
Ağrı	77	0,373	56	0,567	80	0,143	76	0,187	72	0,278	42	0,507
Kars	78	0,369	52	0,598	68	0,334	73	0,228	74	0,267	62	0,407
Iğdır	81	0,195	10	0,734	67	0,348	78	0,164	77	0,235	44	0,493
Ardahan	73	0,403	47	0,618	65	0,368	79	0,160	73	0,272	39	0,524
Türkiye Ort.*		0,590		0,617		0,419		0,436		0,423		0,537

* 81 ilin aritmetik ortalamasına göre hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK, 2016.

Tablo 6'da TRA bölgesi illerinin yaşam endeksini belirleyen alt boyutlar açısından endeks değerlerine ve sıralamalarına yer verilmiştir.

Bölgenin tamamına göz attığımızda;

- Erzurum ilinin özellikle yaşam memnuniyeti (20), sağlık (21), sosyal yaşam (24) ve güvenlik (29) alanları başta olmak üzere alt yapı hizmetlerine erişim (37), çalışma hayatı (36) alanlarında sıralamada daha üst düzeylerde olduğu görülmektedir. 81 il arasında genel endeks sıralaması 52 olan Erzurum ilinin konut (65), gelir ve servet (57), çevre (55), sivil katılım (48) ve eğitim (62) alanlarında alt sıralarda yer aldığı görülmektedir.
- Yaşam kalitesi açısından bölgedeki diğer illere kıyasla daha iyi durumda olan Erzincan ilinin (genel endeks sıralaması 34) özellikle konut (50), çevre (54) ve sağlık hizmetleri (42) konusunda alt sıralarda olduğu görülmektedir.
- Yaşam memnuniyeti (3) ve güvenlik (17) sıralamasında üst sıralarda yer alan Bayburt ili genel endeks sıralamasında (47) Erzincan'dan sonra ikinci sıra da yer almaktadır. Bu il özellikle çevre (69), sosyal katılım (70), alt yapı hizmetlerine erişim (65) alanları başta olmak üzere alt sıralarda yer almaktadır.
- Kars ili genel endeks sıralamasında 70. Sıra ile oldukça gerilerde yer almaktadır. Çalışma hayatı (20) dışında diğer bütün boyutlarda sıralamada geri olduğu görülmektedir.
- Genel endeks sıralamasında 72. sırada bulunan Iğdır ili güvenlik (10) boyutu hariç her boyutta oldukça geri sıralarda bulunmaktadır.
- Diğer göstergelere göre yalnızca yaşam memnuniyeti (39) ve çalışma hayatı (40) alanlarında görece daha iyi olan Ardahan ili genel endeks sıralamasında da (74.) oldukça gerilerdedir.
- Çalışmamızın asıl konu başlığını oluşturan **Ağrı ili** 79. Sıra ile genel endeks sıralamasında bölge içerisinde en son, Türkiye sıralamasında ise sondan 3. Sıradadır. Sağlık (81), konut (80), gelir ve servet (80), sivil katılım (80), eğitim (79), çevre (77), alt yapı hizmetlerine erişim (76) göstergelerinde en gerilerde olan Ağrı ilinin endeks sıralaması en yüksek olan boyutu yaşam memnuniyeti (42)'dir.

Tablo 7: Ağrı İli Yaşam Endeksi Gösterge Değerleri

		Ağrı	Türkiye ortalaması*
Konut	Fert başına düşen oda sayısı	0,8	1,3
	Konutun içinde tuvalet mevcudiyeti oranı	64,1	88,1
	Konutun kalitesinde problem yaşayanların oranı (%)	40,5	21,1
Çalışma hayatı	İstihdam oranı (%)	53,2	46,2
	İşsizlik oranı (%)	6,8	8,8
	Ortalama günlük kazanç (TL)	56,1	57,7
	İşinden memnuniyet oranı (%)	64,0	78,8
Gelir ve servet	Kişi başına düşen tasarruf mevduatı(TL)	842	4342,1
	Orta ve üstü gelir grubundaki hanelerin oranı (%)	22,6	34,4
	Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin oranı (%)	73,5	51,0
Sağlık	Bebek ölüm hızı (%)	14,4	11,0
	Doğuşta beklenen yaşam süresi (Yıl)	75,6	78,1
	Hekim başına düşen müracaat sayısı	6720	5834,4
	Sağlığından memnuniyet oranı (%)	66,2	72,0
	Kamunun sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı (%)	63,3	77,5
Eğitim	Okul öncesi eğitimde (3-5 yaş) net okullaşma oranı (%)	25,4	35,3
	TEOG sistemi yerleştirmeye esas puan ortalaması(puan)	233,7	295,9
	YGS puan ortalaması (puan)	189,9	197,6
	Fakülte veya yüksekokul mezunlarının oranı (%)	8,6	13,1
	Kamunun eğitim hizmetlerinden memnuniyet oranı (%)	65,3	74,1
Çevre	PM10 istasyon değerleri ortalaması (hava kirliliği) ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)	47,0	55,3
	Km2'ye düşen orman alanı (%)	0,5	30,7
	Atık hizmeti verilen nüfusun oranı (%)	56,2	78,7
	Sokaktan gelen gürültü problemi yaşayanların oranı (%)	2,9	15,7
	Belediyenin temizlik hizmetlerinden memnuniyet oranı (%)	35,9	64,0
Güvenlik	Cinayet oranı (bir milyon kişide)	29,1	28,1
	Ölümlü ve yaralanmalı trafik kazası sayısı (bin kişide)	1,3	2,4
	Gece yalnız yürürken kendini güvende hissedenerin oranı (%)	57,9	67,6
	Kamunun asayiş hizmetlerinden memnuniyet oranı (%)	76,9	84,2
Sivil Katılım	Mahalli idareler seçimlerine katılım oranı (%)	77,1	88,2
	Siyasi partilere üyelik oranı (%)	18,6	21,2
	Sendika/dernek faaliyetleri ile ilgili olanların oranı (%)	6,4	6,7
Altyapı hizmetlerine erişim	İnternet abone sayısı (yüz kişide)	2,2	8,7
	Kanalizasyon ve şebeke suyuna erişim oranı (%)	50,4	74,4
	Havalimanına erişim oranı	167,0	669,9
Yaşam memnuniyeti	Belediyenin toplu taşıma hizmetlerinden memnuniyet oranı (%)	48,5	58,4
	Sinema ve tiyatro seyirci sayısı (yüz kişide)	6,3	45,4
	Bin kişi başına düşen alışveriş merkezi alanı (m^2)	0,0	69,5
	Sosyal ilişkilerden memnuniyet oranı (%)	90,0	88,8
Yaşam memnuniyeti	Sosyal hayatından memnuniyet oranı (%)	46,2	54,3
	Mutluluk düzeyi (%)	60,1	61,2

Ağrı ili için Tablo 7'de ki gösterge değerlerini ayrıntılı olarak inceleyecek olursak;

1) Konut:

- Fert başına düşen oda sayısı 0,8 ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- Konutun içinde tuvalet mevcudiyet oranı 64,1 ile Türkiye ortalaması olan 88,1'in altındadır.
- Konut kalitesinde problem yaşayanların oranı %40,1 ile %21,1 olan Türkiye ortalamasının üzerindedir.

2) Çalışma Hayatı:

- İstihdam oranına bakıldığında %53,2 ile Türkiye ortalaması olan %46,2'nin üzerindedir. **
- İşsizlik oranı %6,8 ile Türkiye ortalaması olan %8,8'in altındadır. *
- Ortalama günlük kazanç 56,1 tl ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- İşinden memnuniyet oranı %64 ile Türkiye ortalaması olan 78,8'in altındadır.

3) Gelir ve Servet:

- Kişi başına düşen tasarruf mevduatı 842 tl ile 4342,1 tl olan Türkiye ortalamasının altındadır.
- Orta ve üstü gelir grubundaki hanelerin oranı %22,6 ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin oranı %73,5 ile Türkiye ortalamasının üzerindedir.

4) Sağlık:

- Bebek ölüm hızı %14,4 ile Türkiye ortalamasının (%11,0) üzerindedir.
- Doğuşta beklenen yaşam süresi 75,6 yıl ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- Hekim başına düşen müracaat sayısı 6720 ile kişi ile Türkiye ortalamasının üzerindedir.
- Kişinin kendi sağlığından memnuniyet oranı %66,2 ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- Kamunun sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı %63,3 ile Türkiye ortalaması olan %77,5'in altındadır.

5) Eğitim:

- Okul öncesi eğitimde (3-5 yaş) net okullaşma oranı %25,4 ile Türkiye ortalaması olan %35,3'ün altındadır.
- TEOG sistemi yerleştirmeye dayalı esas puan ortalaması 233,7 ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- YGS puan ortalaması 189,9 ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- Fakülte veya yüksekokul mezunlarının oranı %8,6 ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- Kamunun eğitim hizmetlerinden memnuniyet oranı %65,3 ile Türkiye ortalamasının altındadır.

6) Çevre:

- PM10 istasyon değerlerinin ortalaması 47,0 µg/m³ ile Türkiye ortalamasının altındadır. *
- Km² düşen orman alanı %0,5 ile Türkiye ortalaması olan %30,7'nin altındadır.
- Atık hizmeti verilen nüfusun oranı %56,2 ile Türkiye ortalaması olan %78,7'nin altındadır.
- Sokaktan gelen gürültü problem yaşayanların oranı %2,9 ile Türkiye ortalaması olan %15,7'nin altındadır. *
- Belediyenin temizlik hizmetlerinden memnuniyet oranı %35,9 ile Türkiye ortalamasının altındadır.

7) Güvenlik:

- Cinayet oranı bir milyon kişide 29,1 ile Türkiye ortalamasının üstündedir.

* İşareti ile gösterilen boyutlar Ağrı iline ait olumlu göstergeleri vermektedir.

- Ölümlü ve yaralanmalı trafik kazası (bin kişide) 1,3 ile Türkiye ortalamasının altındadır. *
- Gece yalnız yürürken kendini güvende hissedenerin oranı Türkiye ortalaması olan %57,9'un altındadır.
- Kamunun asayiş hizmetlerinden memnuniyet oranı %76,9 ile Türkiye ortalamasının altındadır.

8) Sivil Katılım:

- Mahalli idareler seçimlerine katılım oranı % 77,1 ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- Siyasi partilere üyelik oranı %18,6 ile %21,2 olan Türkiye ortalamasının altındadır.
- Sendika/dernek faaliyetleri ile ilgili olanların oranı %6,4 ile Türkiye ortalamasının altındadır.

9) Altyapı Hizmetlerine Erişim:

- İnternet abone sayısı yüz kişide 2,2 ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- Kanalizasyon ve şebeke suyuna erişim oranı %50,4 ile %74,4 olan Türkiye ortalamasının altındadır.
- Havalimanına erişim oranı Türkiye ortalamasının altındadır.
- Belediyenin toplu taşıma hizmetlerinden memnuniyet oranı %48,5 ile Türkiye ortalamasının altındadır.

10) Sosyal Yaşam:

- Sinema ve tiyatro seyirci sayısı yüz kişide 6,3 ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- Bin kişi başına düşen alışveriş merkezi alanı 0,0 ile Türkiye ortalamasının altındadır.
- Sosyal ilişkilerden memnuniyet oranı %90 ile Türkiye ortalamasının üstündedir. *
- Sosyal hayatından memnuniyet oranı %46,2 ile Türkiye ortalamasının altındadır.

11) Yaşam Memnuniyeti:

- Mutluluk düzeyi 60,1 ile Türkiye ortalamasına (%61,2) yakın bir değerde ancak yine de bu ortalamasının altındadır.

Bütün gösterge değerleri tek tek incelendiğinde Ağrı ilinin toplam 41 alt göstergenin yalnızca 6'sında Türkiye ortalamasının üzerinde bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bu beş gösterge istihdam oranı, işsizlik oranı (%), PM10 istasyon değerleri ortalaması (hava kirliliği) ($\mu\text{g}/\text{m}^3$), sokaktan gelen gürültü problemi yaşayanların oranı (%), ölümlü ve yaralanmalı trafik kazası sayısı (bin kişide), sosyal ilişkilerden memnuniyet oranı (%)'dir. Geri kalan tüm göstergelerde Ağrı ili Türkiye ortalamasının altında bulunmaktadır ve yaşam kalitesi açısından ülkedeki en geri kalmış illerden biridir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

İllerin yaşanabilirlik düzeyinin karşılaştırılmasına imkan veren TÜİK "İllerde Yaşam Endeksi 2015" verileri ışığında Ağrı ili için yaptığımız çalışmada, ilin genel endeks sıralamasında 81 il içerisinde 79. sırada olduğu görülmektedir. Yalnızca Türkiye'deki iller arasında değil TRA bölgesi içerisinde de yaşam kalitesi açısından oldukça geride olduğu görülmektedir.

Ağrı ilinin yalnızca işsizlik oranı, istihdam oranı, PM10 istasyon değerleri ortalaması (hava kirliliği), sokaktan gelen gürültü problemi yaşayanların oranı, ölümlü ve yaralanmalı trafik kazası sayısı, sosyal ilişkilerden memnuniyet oranı göstergelerinde Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Diğer tüm göstergelerde Ağrı ili Türkiye ortalamasının altında bir seyir izlemektedir.

Ağrı ili hemen her alanda Türkiye'deki illerin bir çoğundan geride olduğu için bir ya da bir kaç öneride bulunmak mümkün değildir. Ağrı ili için öncelikli olarak içinde bulunduğu durumun nedenleri çok yönlü olarak tespit edilmelidir. Bu nedenler işığında Ağrı için öncelikle eğitim, sağlık, çalışma hayatı, gelir ve servet ve alt yapı hizmetlerine erişim alanları olmak üzere bütün alanları kapsayacak Şekilde çok yönlü bir kalkınma planı oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Dumludağ, D. (2014). "Fayda, Mutluluk ve Refah" (Yay.Haz. Ahmet Faruk Aysan-Devrim Dumludağ), **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**, ss.365-386, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Erzan, R., Kadirbeyoğlu, Z. & zkaynak, B. (2014), "Yerel Kalkınma ve Sürdürülebilirlik: Türkiye'ye Genel Bir Bakış", (Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Faruk Aysan & Devrim Dumludağ), **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**, ss. 365-386, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Gökdemir Dumludağ, . (2011). "Mutluluk ve İktisadi Parametreler zerine Bir İnceleme", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Gökdemir, . ve Veenhoven, R. (2014). "Kalkınmaya Farklı Bir Bakış: İyi Oluş", (Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Faruk Aysan & Devrim Dumludağ) **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**, ss.337-363, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Güler, M. & Dönmez, A. (2011), "İyi Olma Hali Bağlamında Uyum Düzeyi Kuramı ve Hedonik Döngü", **Ankara Üniversitesi Türk Psikoloji Yazıları**, 14 (27):38-45.
- Gr, T. H. & Ural, E. (2004), "Türkiye'de Kentlere Gn Nedenleri", **H.. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 22 (1):23-38.
- <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>, Erişim tarihi: 23.12.2017.
- <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/>, Erişim tarihi: 23.12.2017.
- http://www.oecdbetterlifeindex.org/media/bli/documents/BLI_executive_summary_2014.pdf, Erişim tarihi: 23.12.2017.
- <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do>, Erişim tarihi: 23.12.2017.
- Myers, D. G. & Diener, E. (1995), "Who is happy?", **Psychological Science**, 6(1):10-19.
- OECD (2017), "How's Life? 2017- Measuring Well-Being", http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/how-s-life-2017_how_life-2017-en#Wj-tKt9l-M8#page32, Erişim tarihi: 23.12.2017.
- şeker, M. (2011), **İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2010-13, İstanbul.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, "10. Kalkınma Planı (2014-2018)"
- TÜİK (2014), "İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyeti 2013", 14 Nisan 2014 Tarih ve 18507 Sayılı Haber Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18507>, Erişim tarihi: 24.12.2017.
- TÜİK (2016), "İllerde Yaşam Endeksi, 2015", 22 Ocak 2016 tarih ve 24561 sayılı Haber Bülteni.
- TÜİK (2017), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine Göre 2008-2016 Yılları Arasında Ağrı İlinin Net G Hızı, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do>, Erişim tarihi: 23.12.2017
- Türksever E. N. (2001), "Türkiye'de Büyükşehir Alanlarında Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Yöntem Denemesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi FBE, İstanbul.
- Veenhoven, R. (2000). "Freedom and Happiness: A Comparative Study in Forty-four Nations in the Early 1990s". (Ed. Ed Diener and Eunkook M. Suh), **Culture and Subjective Well-Being**, ss.257-288, MA: MIT Press, Cambridge.

AĞRI İLİ: MEVCUT VE POTANSİYEL YATIRIM ALANLARI, YATIRIM TEŞVİKLERİ VE FİNANSMAN*

*Fatma TEMELLİ**

Özet

Ağrı İli, son yıllarda teknolojinin gelişmesi, ulaşımın kolaylaşması, kamu yatırımlarının artması, altyapı eksikliklerinin giderilmesi, bölgeden geçen enerji ve ticaret rotalarının önem kazanması, bölge halkının ve yatırımcıların vizyonunun gelişmesi ve özel sektör yatırımlarına sağlanan devlet destek ve yatırım teşvikleri ile yatırımcılar için büyük bir potansiyel sunmaktadır. Ağrı'nın İran ve Orta Asya pazarlarına olan yakınlığı nakliye avantajı sağlarken, bunun yanında devlet teşviklerinin de maksimum düzeyde uygulanması yapılan yatırımların geri dönüş sürelerini önemli ölçüde azaltmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı; geniş bir literatür araştırması sonucunda Ağrı İli'nin genel ve sosyo-ekonomik durumunu mevcut durum analizi ile ele alarak, ortaya konan veriler ışığında Ağrı İli için uygun olan mevcut ve potansiyel yatırım alanlarını belirlemek, bu yatırımların Ağrı İli için kârlı olduklarını ortaya koymak, bu yatırımlara yönelik olarak verilen yatırım teşvikleri ve desteklerini, bu yatırımların finansmanını incelemek ve Ağrı İli için bir değerlendirme yapmaktır. Bu bağlamda çalışma, yerel bir çalışma olup alan araştırması niteliği kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı İli, Yatırımlar, Yatırım Alanları, Yatırım Teşvikleri, Finansman.

1. GİRİŞ

Çok uluslu şirketlerden mikro ölçekli işletmelere kadar, bir ekonomide yer alan bütün işletmelerin verimli alanlara yatırım yapmasında, yeni iş olanakları yaratmasında ve genişlemesinde, kaliteli yatırım ortamı önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan bakıldığında yatırım ortamı, aynı zamanda ekonomik büyümenin, kârlılığın ve refah düzeyinin artırılmasında önemli bir yere sahiptir. Tarımdan üretime, çok uluslu şirketlerden küçük işletmelere kadar tüm firmalar bir ülkenin kalkınmasında esas rol oynamaktadırlar. Özel sektör firmalarının pazar paylarını artırmak ve faaliyetlerini daha kârlı hale getirmek için, hem yenilikçi fikirlere hem de fiziki üretim araçlarına yaptıkları yatırımlar ekonomik büyümenin ve zenginleşmenin öncüsü olmaktadır (Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu, 2016: 1).

Kalkınma sürecinde, her ülkede gelişmenin tüm bölgelerde aynı anda başlayamaması, öne çıkan yatırım alanları ve sektörlerin gelişim merkezlerinde yoğunlaşması, günümüzdeki bölgeler arası gelişmişlik farklarını ortaya çıkaran en temel sebeptir. Bölgeler arası gelişmişlik farkları beraberinde ekonomik ve sosyal sorunları da getirmektedir. Bu sorunların ortadan kalkması için geri kalmış bölgelerde gelir seviyesinin artırılması, ekonomik faaliyet çeşitliliğinin sağlanması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, bölgedeki potansiyelleri harekete geçirecek girişimlerin desteklenmesi, işbirliğine dayalı rekabetin geliştirilmesi ile kaynakların yerinde ve etkin kullanımının sağlanması gerekmektedir. Söz konusu gerekliliklerin sağlanması, öncelikle her bölgenin karakteristiğinin ortaya konmasına ve bölgesel gelişme farklarını azaltacak olan rekabetçi sektörlerin belirlenmesine bağlıdır (Ed. Tutar vd., 2013a). Bir ülkenin, bir bölgenin veya yörenin hem ekonomik hem de sosyal olarak kalkınabilmesi için gerekli olan en önemli unsurlardan biri yatırımların yapılmasıdır.

Sosyo-ekonomik yapısı büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı olan TRA2 illeri ve bunların içinde Ağrı İli, gelecekte için de tarım ve hayvancılık sektörlerine yönelik yatırım potansiyeline sahip olup, buna ilaveten jeolojik, lojistik, jeostratejik, coğrafik öneminden dolayı da pek çok alanda ve sektörde yatırımların yapılma potansiyelini teşkil etmektedir. Önemli olan kullanılmayan potansiyelleri ortaya çıkarmak ve bunları değerlendirerek Ağrı İli için uygun yatırım alanlarını tespit etmektir.

* Bu çalışmanın Ağrı İli'nin yatırım alanları ile ilgili kısmı, 18-20 Ekim 2017 tarihleri arasında Ağrı'da düzenlenen IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, ftemelli@agri.edu.tr

Bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik olarak, sosyo-ekonomik açıdan geri kalmış olan yörelerin/illerin/bölgelerin tespit edilerek yatırımlar için cazip hale getirilmesi gerekmektedir. Bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltacak en önemli araçlardan biri de yatırım teşvikleridir. Yapılan araştırmalar doğrultusunda; yatırım teşvik sistemi başta Ağrı İli olmak üzere TRA2 illeri için üretim açısından önemli bir etki doğurmamıştır. TRA2 illeri ve Ağrı'da yatırımın boyutları küçük kalmış, imalat sanayii veya üretime yönelik yatırımlar çeşitli sebeplerden dolayı yatırımcılar tarafından pek de tercih edilmemiştir. Bu açıdan bakıldığında, başta Ağrı İli olmak üzere tüm TRA2 illerinin sürdürülebilir kalkınmasında kamu yatırımlarının yanı sıra özel sektör yatırımlarına da ağırlık verilmesi ve bu yatırımlara yönelik yatırım teşvik ve desteklerinin uygulanması önemlilik arz etmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı; geniş bir literatür araştırması sonucunda Ağrı İli'nin genel ve sosyo-ekonomik durumunu mevcut durum analizi ile ele alarak, ortaya konan veriler ışığında Ağrı İli için uygun olan mevcut ve potansiyel yatırım alanlarını belirlemek, bu yatırımların Ağrı İli için kârlı olduklarını ortaya koymak, bu yatırımlara yönelik olarak verilen yatırım teşvikleri ve desteklerini, bu yatırımların finansmanını incelemek ve Ağrı İli için bir değerlendirme yapmaktır. Bu bağlamda çalışma, yerel bir çalışma olup alan araştırması niteliği kazanmaktadır.

2. YATIRIM KAVRAMI VE YATIRIM ÇEŞİTLERİ

Yatırım kavramı, denildiğinde değişik bilim dallarında veya ortamlarda farklı tanımlar yapılabilmektedir. Ekonomi, işletme ve halk dilinde yatırım kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Halk dilinde yatırım, ekonomik değerlerin kâr amacı ile bir işe tahsis edilmesi, sermayenin korunması veya gelir elde edilmesi amacıyla bir değer ya da mülkiyet hakkının elde edilmesidir. Ekonomik anlamda yatırım, üretim araçları toplamını (sermaye stokunu) arttırmaya yönelik harcamalardır. İşletme biliminde ise yatırım, fon oluşturma ve kullanma şeklinde tanımlanmaktadır. İşletmeye göre yatırım kavramı, işletme bilançosunun aktifinde yer alan varlıkların toplamı veya paranın farklı üretim unsurlarına dönüşmesidir. Özet olarak yatırım, ileriki dönemlerde tüketmek üzere yapılan üretimdir (Aydın, 2010: 4). Genel anlamda yatırım kavramı, gelecekte üretim yapmak amacıyla içinde bulunulan dönemde üretilmiş dayanıklı mallar (sabit sermaye malları) ile yine aynı dönemdeki ara ve nihai tüketimin geleceğe ertelenmesinden (stok değişimi) oluşmaktadır (Yılmaz ve Yılmaz, 1997: 1). Yatırım kavramı ekonomide belirli bir dönemde mevcut sermaye malları ve teçhizatına yapılan net ilavelerdir (Dinler, 1998: 309). Diğer bir ifadeyle yatırım, yeni sermaye malları için yapılan harcamalardır (Abel ve Bernanke, 2001: 613). Yatırım; eldeki mevcut kaynakların veya servetin, gelecekte tüketim gücünün artmasıyla birlikte yüksek miktarda gelir getirmesi beklentisi olarak görülmesinin yanında, maddi ve manevi kazanç elde etmek için önceden yapılan harcamaların bugünden itibaren çeşitli yatırım alanlarına ayrılmasıdır (Karabıyık, 1997: 3; Konuralp, 2005: 3). Yani; bir anlamda yatırımlar ülkenin gelecekteki üretim kapasitesini artırıcı harcamalardır (Tunca, 1999: 60). Yatırım, bugün ile gelecek arasındaki bir tercihi yansıtmakta ve üreticilerin bugünkü tüketimden vazgeçerek gelecekte daha fazla kazanmak için yaptıkları harcamaları ifade etmektedir (Caballero, 1999: 815). Yatırım, üreticilerin gelecekte belirsiz bir kazanç için bugüne yönelik belirli olan bir kazançtan vazgeçmesi olarak da ifade edilebilmektedir (Hirshleifer, 1965: 509). Yatırım kavramına ilişkin bir diğer tanım ise, belirli bir dönemde üretilen ve ithal edilen malların tüketilmeyerek ya da ihraç edilmeyerek gelecek döneme aktarılan kısmı şeklinde yapılmaktadır (Türko, 2002: 301).

İşletmeleri yatırım yapmaya iten nedenler, diğer bir ifadeyle hazırladıkları yatırım teklifleri veya yatırım projeleri hazırlamalarındaki amaçları, işletmeden işletmeye farklılık göstermekle birlikte genellikle üç grup altında toplanmaktadır (Akgüç, 1998: 322):

1. Firmaların kanun veya toplu sözleşmeler gereği yapmak zorunda oldukları yatırım harcamaları,
2. Firmanın genel olarak verimliliğini arttırmaya yönelik yatırım harcamaları,
3. Kâr sağlama amacına yönelik yatırım harcamaları.

Yatırım kavramı çok geniş bir içeriğe sahip olduğu için bu kavramın literatürde çeşitli şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada yatırımlar; otonom yatırımlar-uyarılmış yatırımlar, brüt yatırımlar-net yatırımlar, yenileme yatırımları-genişleme yatırımları, reel yatırımlar-mali yatırımlar ve kamu yatırımları-özel sektör yatırımları olarak beş ana kategoride incelenmiştir.

Otonom yatırımlar; faiz oranından etkilenmeksizin belirlenen, yani reel faiz oranı dışındaki unsurların etkisi ile yapılan yatırımları ifade etmektedir. Otonom yatırım harcamaları, ekonomideki reel faiz oranı dikkate alınmadan yapılmakta ve planlanan yatırımları oluşturan ilk kalem olarak kabul edilmektedir (Ardıç, 2003: 66). Uyarılmış yatırımlar; milli gelirdeki artışa bağlı olarak artan toplam talebi karşılamak için firmaların yaptıkları fabrika, makine ve teçhizat yatırımlarını ifade etmektedir (Gencel, 2007: 42).

Brüt yatırım; bir ekonomide belli bir dönem içinde, üretim için kullanılan gerçek (reel) sermayeye yapılan brüt eklemelerin değeridir (Özerdem, 1978: 15). Net yatırım ise; toplam yatırım tutarından aşınma ve yıpranmaları karşılamak için yapılan yenileme yatırımlarının çıkarılması sonucu ortaya çıkan yatırım tutarını ifade etmektedir (Manisalı, 1980: 176).

Yenileme yatırımları; görevini yapamayacak durumda olan tesislerin yerine aynı işi yapacak yeni tesislerin satın alınması için yapılan yatırımları ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle yenileme yatırımı, teknik ömrü sona eren bir yatırım yerine yeni bir yatırımın yapılmasıdır (Ceylan ve Korkmaz, 2017: 307). Genişleme yatırımları; tesislerin genişletilmesini ve satışların artma ihtimaline karşı yeni pazarların ele geçirilmesi için yapılan yatırımları ifade etmektedir. Bu yatırımlar, kapasitenin artırılması, gelişmiş teknolojilerin kullanımı ile maliyetlerin düşürülmesini ve geliştirilmesini mümkün kılmaktadır (Ceylan ve Korkmaz, 2017: 308).

Mali yatırımlar; hisse senedi ve tahvil gibi anonim şirketler tarafından çıkarılan, menkul kıymetler diye adlandırılan kıymetli evrakın satın alınması ile bu şirketlerin faaliyetlerine katılmayı ifade etmektedir (Gencel, 2007: 43). Reel yatırımlar; bir ekonomide belirli bir dönemde üretim araçlarına yapılan net ilaveler olarak tanımlanmaktadır. Bu tür yatırımların ekonominin büyümesi ve gelişmesinde mali yatırımlara göre daha güçlü bir etkisi bulunmaktadır (Aydm, 2015: 10).

Kamu yatırımları; fayda-maliyet analizleri çerçevesinde sosyal ve ekonomik faydayı arttırmak için devlet tarafından ülkenin sermaye stokuna yapılan ilaveler olarak tanımlanmaktadır (Paya, 2001: 74). Özel yatırımlar ise; bireylerin ve firmaların kâr elde etmek amacıyla mevcut sermaye stoklarına yaptıkları ilaveler olarak tanımlanmaktadır (Çabuk, 2005: 21).

Yatırım; getirisi uzun vadede ortaya çıkan ve değişen ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik koşullar nedeniyle yüksek risk taşıyan bir faaliyettir (Şimşek, 2000: 137). Bu yüksek riski azaltmak ve girişimcileri ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımlara yönlendirebilmek için devletin ve diğer kurum ve kuruluşların (Bakanlıklar, KOSGEB, İŞKUR, TÜBİTAK, AB, Kalkınma Bankası, Kalkınma Ajansları gibi) yatırımlara teşvikler ve destekler vermesi ülkenin bölgeleri arası gelişmişlik farklarının azaltılmasında ve sürdürülebilir kalkınmasında önemli bir araçtır.

3. YATIRIM TEŞVİKLERİ, SINIFLANDIRILMASI VE YATIRIM TEŞVİK ARAÇLARI

Teşvik kavramı, kullanılış amacına göre farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Örneğin, teşvikler ya da devlet yardımları konusunda çalışmalar yürüten üç büyük uluslararası organizasyon olan DTÖ, OECD ve AB, teşvik kavramı yerine genelde sübvansiyon veya devlet yardımı teriminin kullanılmasını tercih ederken, pratikte kamu yardımı, mali yardım, vergisel teşvikler, destekler, uygun koşullu krediler gibi diğer kavramlar da kullanılabilir. Bu kavramların her biri kullanılış amacına göre aynı anlama gelebileceği gibi farklı anlamlara da gelebilmektedir (Duran, 2003: 6). Dolayısıyla uluslararası düzeyde genel kabul görmüş tek bir teşvik terimi ve teşvik tanımı bulmak mümkün değildir (OECD, 2001; UNCTAD, 2004).

OECD tarafından yapılan tanımlamaya göre yatırım teşvikleri; “ bir yatırımın maliyetini veya potansiyel kârını etkileyerek veya yatırımla ilgili risklerini değiştirerek yatırımın büyüklüğünü, bölgesini ve sektörünü etkilemek için hazırlanan hükümet önlemleridir” olarak tanımlanmaktadır

(Selen, 2011: 27). Genel olarak bir ülkede yatırım teşviklerinin verilme nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (OECD, 2001 :7):

- **Öncelikli Sektörler:** Doğal faktörlerin etkisinde kalan sektörlerdeki dalgalanmaları dengelemek ve bir sanayi dalını korumak veya gerilemesini yavaşlatmak,
- **Makro Ekonomi:** Ekonomik çeşitliliği ve sanayi politikalarını destekleyerek büyümeyi sağlamak,
- **İhracat:** Dış piyasalara erişimi artırmak ve ihracata yönelik büyümeyi sağlamak,
- **İstihdam:** Yatırımları emek yoğun endüstrilere çekerek istihdam yaratmak,
- **Eğitim:** Beşeri sermayenin geliştirilmesi suretiyle özellikle genç, kadın ve engelli insanlar için işsizliği engellemek,
- **Bölgesel Kalkınma:** Geri kalmış bölgelerdeki ekonomik faaliyetleri desteklemek ve/veya spesifik bir bölge içinde yer alan firmaların gelişimini sağlamak,
- **Piyasa Hatalarını Düzeltme:** Piyasa mekanizması ile sağlanamayan belli mal ve hizmetlerin üretimini sağlamak,
- **İnovasyon ve Teknoloji:** Ar-Ge çalışmalarını desteklemek ve aynı zamanda teknoloji transferi ve know-how sağlamak,
- **Çevreyi Koruma:** Çevreye duyarlı yeşil üretim tekniklerini desteklemek, kirliliği azaltan ekipmanları sağlayan ve/veya atık yönetimi alanında faaliyet gösteren sanayi kollarını geliştirmek ve doğal kaynakların korumasını teşvik etmek.

Literatürde farklı şekillerde sınıflandırmalara rastlamakla birlikte yatırım teşvikleri amaçlarına, kapsamına, araçlarına, kaynaklarına veya veriliş dönemine göre beş değişik şekilde sınıflandırılabilir (Duran, 2003: 23-24):

- (1) **Amaçlarına Göre Teşvikler:** Amaçlarına göre teşvikler; yatırım ve üretimi arttırmak, ihracatı desteklemek, rekabet gücü kazanmak, yabancı sermaye çekmek, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak, bölgesel dengesizliği gidermek, girişimci riskini azaltmak, ar-ge ve teknolojik gelişmeyi sağlamak, nitelikli insan gücü yetiştirmek, kalite ve verimlilik artışı sağlamak, KOBİ'leri desteklemek ve yarım kalmış yatırımların tamamlanmasını sağlamak gibi amaçlara göre sınıflandırılabilir.
- (2) **Kapsamına Göre Teşvikler:** Kapsamına göre teşvikler; genel amaçlı ve özel amaçlı teşvikler olarak sınıflandırılabilir. Genel amaçlı teşvikler, ekonominin genelini kapsayan ve sektör ayrımı yapmaksızın her sektör için aynı oranlarda uygulanan teşviklerdir (gümrük muafiyeti veya KDV istisnası vb.). Özel amaçlı teşvikler, belli sektörleri, bölgeleri veya firmaları diğerlerine göre avantajlı duruma getiren teşviklerdir (Ar- Ge yatırımlarına sağlanan uygun koşullu krediler vb.). Böylece özel amaçlı teşvikler de bölgesel ve sektörel olarak ikiye ayrılır. Bölgesel teşvikler, bir ülkede bölgelerarası gelişmişlik farkları azaltılmaya çalışmak ve/veya herhangi bir bölgenin gelişmesine ve kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla verilen teşvik olarak tanımlanır. Sektörel teşvikler ise, bir ekonomideki tüm sektörleri değil, belirli sektörleri seçerek ve diğerlerine göre öncelik tanıyarak sektörün gelişmesi ve ilerlemesini sağlamak amacıyla devlet tarafından verilen teşvikler olarak tanımlanır.
- (3) **Veriliş Aşamalarına Göre Teşvikler:** Veriliş amaçlarına göre teşvikler; yatırım öncesi teşvikler, yatırım dönemi teşvikleri ve işletme dönemi teşvikleri olarak sınıflandırılabilir.
- (4) **Kullanılan Araçlara Göre Teşvikler:** Kullanılan araçlara göre teşvikler; aynı teşvikler, nakdi teşvikler, vergisel teşvikler, garanti ve kefaletler ve diğer teşvikler olarak sınıflandırılabilir.
- (5) **Kaynaklarına Göre (Vergisel) Teşvikler:** Kâr/gelir bazlı, sermaye bazlı, emek bazlı, satış bazlı, katma değer bazlı, diğer özel harcama bazlı, ithal bazlı ve ihrac bazlı teşvikler olarak sınıflandırılabilir.

Yatırımların teşvik edilmesine yönelik olarak kullanılan çok sayıda teşvik aracı bulunmaktadır. Bu teşvik araçları ülkelerin gelişmişlik düzeyine ve ekonomik kalkınma ihtiyaçlarına göre farklılık gösterebilmekte, teşvik politikalarının uygulanması amacıyla sıklıkla kullanılan üç temel teşvik aracı bulunmaktadır. Bunlar (1) Finansal/Nakdi Teşvikler, (2) Mali/Vergisel Teşvikler ve (3) Diğer Teşvikler'dir (UNCTAD, 2004: 6-7).

- (1) **Finansal/Nakdi Teşvikler;** karşılıksız teşvikler (hibeler, primler), karşılıklı teşvikler (uzun vadeli veya düşük faizli uygun koşullu krediler) ve garanti-kefaletlerden (kredi garantileri, yüksek ticari risk taşıyan projelere kamu kaynaklı risk sermayesi katılımı, ekonomik ve ticari riskleri kapsayan ayrıcalıklı kamu sigortası) oluşmaktadır (Duran, 2003: 27; Yavan, 2011: 35; UNCTAD, 2004: 6-7).
- (2) **Mali/Vergisel Teşvikler;** gelir ve kurumlar vergisi teşvikleri (düşük oranlı gelir ve kurumlar vergisi, vergi muafiyeti, zarar mahsubu, hızlandırılmış amortisman, yatırım indirimi, bazı harcamaların vergiden düşülmesi, vergi kredisi veya finansman fonu), KDV teşvikleri (sermaye mallarına KDV istisnası, gelişmemiş bölgelere ve/veya bazı ürünlere düşük KDV oranı) ve gümrük vergisi teşviklerinden (makine-teçhizat, hammadde, parça ve yedek parça gibi sermaye mallarına gümrük muafiyeti, gümrük vergisi iadesi) oluşmaktadır (Duran, 2003: 27; Yavan, 2011: 35; UNCTAD, 2004: 6-7).
- (3) **Diğer Teşvikler;** aynı teşvikler (arsa-arazi tahsisi, bina temini) ve diğer bazı teşviklerden (alt yapı hazırlanması, ucuz enerji desteği, ayrıcalıklı kamusal anlaşmalar, yatırım öncesi hizmetler; finansman kaynakları, yatırım projesi hazırlama ve yönetme, pazar araştırması, hammadde ve alt yapı durumu, üretim prosesi ve pazarlama teknikleri, eğitim, know-how veya kalite kontrol geliştirme teknikleri ile ilgili yardımlar) oluşmaktadır (Duran, 2003: 27; Yavan, 2011: 35; UNCTAD, 2004: 6-7).

4. AĞRI İLİ: GENEL BİLGİLER VE SOSYO-EKONOMİK YAPI

Ağrı İli, tarih boyunca doğu ile batı arasında tarihi bir güzergâh üzerinde bulunması nedeniyle çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Ağrı İli, Anadolu'nun İran'la bağlantısını sağlayan yolun üzerinde bulunması ile önemli bir konumda yer almakta, doğusunda İran, batısında Muş ve Erzurum, kuzeyinde Kars, güneyinde Van ve Bitlis ile kuzeydoğusunda Iğdır ili ile komşu bulunmaktadır. Türkiye'nin en yüksek dağı olan 5165 m yüksekliğindeki Ağrı Dağı'na sahiptir. Ağrı ili merkez ilçe dahil toplamda 8 ilçeden oluşmaktadır. Bunlar Diyadin, Doğubayazıt, Eleşkirt, Hamur, Patnos, Taşlıçay, Tutak ilçeleridir. Doğu Anadolu'da ulaşımı sağlayan önemli devlet yollarından olan E-80 karayolu Ağrı'dan geçmekte ve bu yol sayesinde ulaşım ve taşımacılık sürekli aktif kalmaktadır. Ağrı'dan geçen Türkiye-İran transit yolu, ulaşımın en önemli noktalarından birini oluşturmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nin, özellikle de Trabzon Limanı'nın İran'la olan bağlantısını sağlayan yol güzergâhında bulunması Ağrı'nın önemini daha da artırmaktadır (www.serka.gov.tr, 2017).

TÜİK'in 2016 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre; Ağrı İli'nin nüfusu 2016 nüfus sayımı sonuçlarına göre 542.255 olup, şehirleşme oranı %56'dır. Bu nüfusun 281.389'u erkek ve 260.866'sı kadından oluşmaktadır. Yüzdeler dağılımı olarak %51,89 erkek, %48,11 kadındır. Ağrı il merkezi nüfusu 149.994 olup, il nüfusunun %40'ı 15 yaş, %70'i ise 30 yaşın altındadır (SERKA, 2017).

Ağrı İli'nde 2007 yılında kurulan üniversite 2008 yılında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ismini almıştır. Üniversitenin bünyesinde 9 araştırma ve uygulama merkezi, 7 fakülte, 6 meslek yüksekokulu, 6 yüksekokul ve 3 enstitü bulunmaktadır (SERKA, 2015: 39-40) ve bu birimlerde yaklaşık 12.000 öğrenci öğrenim görmektedir.

Ağrı İli; yıllık nüfus artış hızı, şehirleşme oranı, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla ve sanayi iş kolunda çalışanların toplam istihdama oranı bakımından Türkiye ortalamasının altındadır. Tarım sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı ise Türkiye ortalamasının üstündedir. Ağrı'da halkın geçimi genelde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ekonomi tarımdan çok hayvancılık ve hayvan ürünlerine dayalı olup, düzlük alanların daha verimli olduğu Ağrı'da genellikle tarla ziraatına dayalı tarım ve hayvancılık gelişmiştir. Yayla ve meralarda yetişen hayvanlar ve bu hayvanlardan elde

edilen ürünler, ilin ticaret hayatında önemli rol oynamaktadır. Şehir merkezine yakın köylerde arıcılık da yapılmaktadır. Mevcut sanayi kuruluşları halkın başlıca geçim kaynağı olan hayvancılığa yöneliktir. Hayvansal hammaddelerin bir kısmı bu sanayi kollarında işlenmektedir (TÜİK, 2011).

Ağrı ili, sahip olduğu coğrafi koşullar bakımından bölgenin önemli bir tarım merkezidir. Tarım ve hayvancılık bölgenin temel geçim kaynağı olmasına rağmen tarımın büyük ölçüde iklim koşullarına bağlı olması ilin tarımsal üretimi ve gelişmesini etkilemektedir. Ürünlerin yetiştirme süresi dikkate alındığında yıllık dekar başına ortalama verimlilik diğer bölgelere nazaran oldukça düşüktür. Girdi maliyetlerinin yüksek olmasına karşın üretilen ürünlerden yeterince verim alınmaması tarıma duyulan ilgiyi azaltmaktadır (Ed. Tutar vd., 2013a: 33). Pazar ve hammadde kaynaklarına göreceli olarak uzak olan ilde sanayi yeterince gelişmemiştir. Buna rağmen ticaret hayatı il ve ilçe merkezlerinde oldukça hareketlidir. Ağrı Ovası, Eleşkirt Ovası ve Patnos Ovası il ve ilçelerin tarım ve hayvancılığı açısından büyük bir potansiyele sahip olup, gerek sulama imkânlarının yetersizliği gerek yanlış kullanım sebebiyle yeterince istifade edilememektedir. Sulama yatırımlarının artması ve bilinçli tarımsal faaliyetlerin gelişmesi bu durumu yavaş yavaş değiştirmektedir. İl genelinde yapılan geçimlik hayvancılık ve özellikle E-80 karayolu üzerindeki Eleşkirt-Ağrı-Doğubayazıt'ta ticaret, dış ticaret ve lojistik sektörleri ilin ekonomik hayatına büyük katkı sağlamaktadır. 2011 yılında Ağrı'da 78 milyon dolar ihracat ve 71 milyon dolar ithalat gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında ihracatın yaklaşık %90'ı İran'a yapılmıştır (SERKA, 2017).

Dış ticaret hacmini sürekli olarak artıran Türkiye 2023 hedefi olan 500 milyar dolarlık ihracat değerine ulaşmak için özellikle komşu ülkelerle daha yakın ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Üretim merkezlerine görece uzak olan Doğu illeri, diğer taraftan bakıldığında İran ve Orta Asya pazarlarına en yakın konumda bulunmaktadır. Ağrı İli, özellikle bu pazarları hedefleyen firmalar için önemli fırsatlar sunmaktadır. Nüfusunun yaklaşık %70'inin 30 yaşın altında olduğu Ağrı İli, kurulduğu günden beri sürekli büyüyen ve teknolojik imkânları artan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi sayesinde yatırımcılara yerinde hizmet verebilmekte ve kalifiye işgücü yetiştirilmesine olanak sağlamaktadır. Ağrı'nın sahip olduğu yer altı ve yer üstü kaynakları ile kirlenmemiş doğası, git gide popüler olan organik ürünlerin imalatı için uygun ortam sağlamaktadır. İran ve Orta Asya pazarlarına olan yakınlığı nakliye avantajı sağlarken, bunun yanında devlet teşviklerinin de maksimum uygulanması yapılan yatırımların geri dönüş sürelerini önemli ölçüde azaltmaktadır (www.serka.gov.tr, 2017).

5. YATIRIM AÇISINDAN AĞRI İLİNİN EKONOMİK ANALİZİ

İran ve Orta Asya'nın kapısı olan Ağrı İli'ne yatırım yapmak, ekonomi ve ticaret bakımından birçok önemli durum arz etmektedir. Ağrı İli, İran ve Orta Asya pazarlarına en yakın ildir. Avrupa ve Orta Asya'yı bağlayan E-80 karayolu ve Gürbulak Sınır Kapısı il sınırları içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık uzunluğu 1268 km olan Gerede, Merzifon, Gürbulak otoyol projesinin 2023 yılına kadar tamamlanması hedeflenmektedir. Ağrı İli, Sırsu Sınır Ticaret Merkezi üzerinden İran ile sınır ticareti imkânına sahiptir. Kapasitesi artan havaalanından uluslararası uçuşlar yapılabilecektir. Gürbulak Sınır Kapısı yakınlarına Türkiye-İran Ortak Organize Sanayi Bölgesi (OSB) kurulması planlanmaktadır. Doğubayazıt ilçesinde dış ticaret için gerekli altyapının yanı sıra köklü bir dış ticaret geleneği ve kültürü bulunmaktadır. Altyapı inşaatı tamamlanan Ağrı OSB yatırımcıları beklemektedir. Eleşkirt, Ağrı, Patnos ve Doğubayazıt ovalarında şeker pancarı ve yem bitkileri yetiştirilmekte ve bu ürünler hayvancılığın hammaddesi olarak kullanılabilir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık ile arıcılık açısından potansiyel arz eden geniş meralar ve tarıma elverişli araziler bulunmaktadır. Ağrı, %70'i 30 yaş altında 552 binlik nüfusu ile genç ve eğitilebilir işgücü potansiyeli sunmaktadır. 107 binlik nüfusu ile Ağrı, TRA2 Bölgesinin en büyük şehir merkezidir. Genç, dinamik ve büyümekte olan bir üniversiteye sahiptir. Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi gibi dünyaca tanınan turizm değerlerine ev sahipliği yapmaktadır. Ağrı Dağı tırmanışları için en uygun rotalar Doğubayazıt'tan başlamaktadır. Yatırımlarda devlet yardımlarının (hazine teşviklerinin) en yoğun destek sağladığı 6. Bölge'de yer almaktadır (http://www.fizibilite.info/agri/, 2017; SERKA, 2017).

6. AĞRI İLİ UYGUN YATIRIM ALANLARI

Bir yörenin veya şehrin yatırımcılar için çekim merkezi olması, ülke ve bölgenin gelişmişliği yanında kendi özel konum ve şartlarına da bağlıdır. Şehirler bünyesinde, zaman içerisinde oluşan

değişmelerin bir kısmı kendiliğinden, diğer bir kısmı da yönlendirici etkilerle ortaya çıkmaktadır. Bazı şehirler, kamunun özel desteğine rağmen yeterli bir gelişme performansı gösterememekte, bazı şehirler de kendi iç canlılıkları ile bu gelişme başarısını gösterebilmektedir. Gelişme canlılığını oluşturan bu unsurlar genel olarak; doğal altyapı, maddi altyapı, kurumsal altyapı ve beşeri altyapıdan oluşmaktadır. Bu altyapılar birbirlerini tamamlayıp geliştiği ölçüde sosyo-ekonomik düzeyi artan bir şehirden söz etmek mümkündür. Bunu başaramayan şehirler, ekonomik gerilemenin içine düşmektedirler (Şimşek, 2000: 87).

Sosyo-ekonomik gelişmenin büyüklük, yoğunluk ve nitelikleri, bir yandan şehrin sahip olduğu nüfus, altyapı ve üstyapı donatımlarına, diğer yandan bunlar arasındaki bileşim, etkileşim ağı, işletmeler arası ileri ve geri bağlantılar ile yerleşim yeri faktörlerine bağlıdır. Dolayısıyla, devlet yatırımlarının dış etkileri, belediyelerin kent planlaması, meslek kuruluşlarının uyarıcı ve yönlendirici faaliyetleri bir bütün olarak şehirlerin sosyo-ekonomik düzeyini biçimlendirmektedir. Bir ilin kurulduğu yerin su kaynakları, deniz, arazi yapısı, orman, maden kaynakları, iklim gibi doğal unsurları doğal altyapıyı; bünyesinde bulundurduğu sosyal sabit sermayeyi ifade eden enerji, yol, ulaşım, haberleşme alanlarındaki yatırımlar, donatımlar ve araçlar, kamusal yönetim, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanındaki bina ve donatımlar maddi altyapıyı; merkezi ve yerel kamu yönetimlerinin, güvenlikle ilgili hizmetlerin, sendika, dernek ve gönüllü kuruluşların her türlü iktisadi faaliyete ilişkin örgütlenme biçimleri ile toplumsal davranışları belirleyen her türlü düzenlemeleri kurumsal altyapıyı; işgücünün eğitim düzeyi ile birlikte şehirdeki eğitim, araştırma, kültür ve spor kurumlarının miktar ve kalitesi ise beşeri altyapıyı oluşturmaktadır (Şimşek, 2000: 87-88).

Ağrı ili, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sanayinin gelişmesini engelleyecek birçok olumsuz etken ortaya çıkmaktadır. Bu etkenler; ilin coğrafi konumu, rakımının yüksekliği, ağır iklim koşulları, sanayii hammadde olarak kullanılabilir doğal kaynaklara sahip olmaması, büyük ve sanayileşmiş merkezlere ve dolayısıyla büyük üretim ve tüketim merkezlerine uzak olması, iç tüketimde hem nüfus yoğunluğunun azlığı hem de satın alma gücünün düşük olması nedenleri ile yaşanabilecek pazarlama zorlukları vb.'dir. Tüm bu etkenler değerlendirildiğinde, ilin ekonomik alanda en büyük ve en önemli imkânının tarım ve hayvancılık faaliyetleri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim, ildeki mevcut işletmelerin çoğu tarım ve hayvancılığa dayalıdır (Şimşek, 2000: 106).

Aşağıda verilen Tablo 1, TRA2 Bölgesi ve illerindeki kamu yatırımlarının sektörel dağılımını göstermektedir.

Tablo 1: TRA2 Bölgesi ve İllerindeki Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (Bin TL, 2012)

Yatırım Cinsi	Ağrı	TRA2	Türkiye	TRA2/TR (%)
Konut	80.894	101.881	479.845	21,2
Eğitim	51.351	144.208	6.491.136	2,2
Tarım	32.560	63.981	5.852.392	1,1
Sağlık	8.100	35.804	2.161.600	1,7
Ulaştırma-Haberleşme	39.225	81.032	13.877.595	0,6
Turizm	50	80	294.439	-
Madencilik	153	839	1.208.400	0,1
İmalat	-	-	538.050	-
Enerji	930	1.872	3.732.935	0,1
Diğer Kamu Hizmetleri	55.679	88.842	9.797.895	0,9
Toplam	268.942	518.539	44.434.287	1,2

Kaynak: Ed. Tutar vd., 2013a: 73.

Tablo 1’de de görüldüğü üzere; 2012 yılı kamu yatırım programında gerçekleştirilmesi planlanan faaliyetlere göre TRA2 Bölgesi’nin ülke geneline göre aldığı pay %1,2’dir. Bölge illerine yıl içerisindeki en fazla yatırım konut sektöründe (%21,2) yapılmıştır. Gerçekleştirilen yatırımlar incelendiğinde, bu durumun illerde yer alan üç üniversitenin gerçekleştirdiği altyapı harcamalarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. 2012 yılı itibariyle Ağrı’da gerçekleştirilen yatırımların yaklaşık % 65’i eğitim, konut ve ulaştırma-haberleşme sektörlerine yapılmıştır. Tarım ve sağlık hizmetlerine aktarılan kaynakların ise toplam harcamalar içerisindeki payları sırasıyla %12,1 ve %3’tür. Madencilik, enerji ve turizm sektörlerine yapılan yatırımların oranı %1’i geçmezken, 2012 yılında imalat sanayi sektörüne kamu harcamaları adına herhangi bir kaynak aktarılmamıştır (Ed. Tutar vd., 2013a: 73).

Aşağıdaki Tablo 2, 2016 yılı Ağrı ili yatırım programını göstermektedir.

Tablo 2: Ağrı İli 2016 Yılı Yatırım Programı

Sektör	Proje Sayısı	Proje Tutarı	2015 Yılı Sonu Harcama	2016 Yatırımı	2016 Yılı Toplam Ödenekteki Payı
TARIM	1	748.334	655.122	45.000	% 29,99
ULAŞTIRMA	5	589.895	328.485	18.500	% 12,33
KONUT	4	120.497	11.406	38.432	% 25,61
EĞİTİM	7	160.610	119.555	24.110	% 16,07
SAĞLIK	1	81.500	78.500	3.000	% 2,00
D.K.H.	2	128.000	77.000	21.000	% 14,00
Toplam	20	1.828.836	1.270.068	150.042	% 100

Kaynak: www.agri.gov.tr, 2017

Tablo 2’de de görüldüğü üzere; “Ağrı İli 2016 Yılı Yatırım Programı”na göre ödenekten en fazla yatırım payı alan sektörler; birinci sırada %29,99 pay ile tarım Sektörü, ikinci sırada %25,61 pay ile konut sektörü ve üçüncü sırada %16,07 pay ile eğitim sektörü olmuştur.

7. AĞRI İLİ MEVCUT VE POTANSİYEL YATIRIM ALANLARI

Bir ekonomide yatırım yapma kararını etkileyen pazar olanakları, hammadde ve altyapı kaynaklarına yakınlık, taşıma, işgücü, yan sanayiye yakınlık vb. birçok faktör bulunmaktadır. Bununla birlikte ildeki coğrafi yapı, beşeri kaynaklar, teknik ve sosyal altyapı, tarımsal yapı, doğal kaynaklar, sanayi, ticaret ve hizmet sektörleri ile finansman olanakları ilin mevcut durumunu ve potansiyelini ortaya koyan başlıca alanlardır. Yatırım yapılabilecek alanların tespitinde esas olan; yerli veya yabancı yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen kuruluş yeri faktörlerinin objektif bir şekilde değerlendirilmesidir (Ed. Tutar vd., 2013a: 113). Bu çalışmada, anlatılan ve verilen bilgilerden yola çıkılarak Ağrı’daki mevcut yatırım alanları ve il için potansiyel yatırım alanları aşağıda tablolar halinde belirtilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 3, Ağrı’da tarım ve hayvancılık sektöründe üretimi ve verimliliği artırmak için uygun ve kârlı olan mevcut ve potansiyel başlıca yatırım alanlarını göstermektedir.

Tablo 3: Ağrı’da Tarım ve Hayvancılık Sektörüne Yönelik Yatırım Alanları

Tarım ve Hayvancılık Sektörü	Yatırım Durumu
Büyükbaş Hayvancılık (Et Besiciliği, Damızlık İnek Yetiştiriciliği, Damızlık Süt Sığırcılığı vb.)	Mevcut/Potansiyel
Küçükbaş Hayvancılık (Koyun Yetiştiriciliği vb.)	Mevcut/Potansiyel
Arıcılık	Mevcut/Potansiyel
Et ve Yumurta Tavukçuluğu	Mevcut/Potansiyel
Jeotermal Seracılık (Diyadin’de Domates Seracılığı)	Mevcut/Potansiyel
Kaba Yem Üretimi ve Karma Yem Üretimi	Mevcut/Potansiyel
Su Ürünleri Üretimi (Alabalık, Sazan vb.)	Mevcut/Potansiyel
Kızılağaç, Akasya ve Kavak Yetiştiriciliği	Mevcut/Potansiyel
Organik Tarım	Mevcut/Potansiyel
Organik Hayvancılık	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)
Lisanslı Depoculuk ve Soğuk Hava Depoları	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)
Elma, Kiraz Yetiştiriciliği (Hobi Anlamında)	Potansiyel

Kaynak: SERKA, 2017.

Aşağıdaki Tablo 4, Ağrı’da gıda imalatı sektöründe talep edilen ve/veya talep edilebilecek olan üretimi karşılamak için uygun ve kârlı olan başlıca yatırım alanlarını göstermektedir.

Tablo 4: Ağrı’da Gıda İmalatı Sektörüne Yönelik Yatırım Alanları

Gıda İmalatı Sektörü	Yatırım Durumu
Dondurulmuş Meyve ve Sebze İmalatı	Potansiyel
Kurutulmuş Meyve ve Sebze İmalatı	Potansiyel
Konserveler	Potansiyel
Unlu Mamuller (Makarna, bisküvi vb.)	Potansiyel
Şekerli Mamuller	Mevcut/Potansiyel
Organik Tarım Ürünleri	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)

Kaynak: www.fizibilite.info/agri/, 2017.

Aşağıdaki Tablo 5, Ağrı’da imalat sanayi sektöründe talep edilen ve/veya talep edilebilecek olan üretimi karşılamak için uygun ve kârlı olan başlıca yatırım alanlarını göstermektedir.

Tablo 5: Ağrı’da İmalat Sanayi Sektörüne Yönelik Yatırım Alanları

İmalat Sanayi Sektörü	Yatırım Durumu
İnşaat ve Yapı Malzemeleri İmalatı	Potansiyel
Isı Yalıtımı Malzemeleri İmalatı	Potansiyel
Metal Ürünleri İmalatı	Potansiyel
Tarım Makineleri İmalatı	Potansiyel
Mobilya ve Orman Ürünleri İmalatı	Potansiyel
Plastik Sanayi Ürünleri İmalatı (PVC doğrama ve boruları)	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)
Yün İplik Üretimi	Potansiyel
Deri Ürünleri İmalatı	Potansiyel
Enerji Yatırımları (HES, Biyogaz)	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)

Kaynak: SERKA, 2017.

Aşağıdaki Tablo 6, Ağrı’da hizmetler sektöründe talep edilen ve/veya talep edilebilecek olan hizmeti karşılamak için uygun ve kârlı olan başlıca yatırım alanlarını göstermektedir.

Tablo 6: Ağrı’da Hizmetler Sektörüne Yönelik Yatırım Alanları

Hizmetler Sektörü	Yatırım Durumu
Toptan ve Perakende Ticaret	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)
AVM	Potansiyel
Çağrı Merkezi Yatırımları	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)
Bayilikler ve Teknik Servisler	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)
Öğrencilere Yönelik Konaklama Tesisleri (Yurt, Pansiyon, Otel, Apart Daire)	Mevcut/Potansiyel
Eğitim Yatırımları (Özel okul, kreş)	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)
Sağlık Yatırımları (Hastane, poliklinik)	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)

Kaynak: SERKA, 2017.

Aşağıdaki Tablo 7, Ağrı’da turizm sektöründe talep edilen ve/veya talep edilebilecek olan hizmeti karşılamak için uygun ve kârlı olan başlıca yatırım alanlarını göstermektedir.

Tablo 7: Ağrı’da Turizm Sektörüne Yönelik Yatırım Alanları

Turizm Sektörü	Yatırım Durumu
Diyadin’de Termal Tesisler	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)
Ağrı ve Doğubayazıt’ta Şehir Otelleri	Mevcut/Potansiyel
Nitelikli Yeme-İçme ve Dinlenme Tesisleri	Mevcut/Potansiyel
Ulaştırma ve Lojistik Yatırımları	Mevcut/Potansiyel (Az/Yetersiz)
Hediyelik Eşya İmalatı	Mevcut/Potansiyel

Kaynak: SERKA, 2017.

Aşağıdaki Tablo 8, Ağrı’da enerji sektöründe alternatif enerji kaynakları açısından uygun ve kârlı olan başlıca yatırım alanlarını göstermektedir.

Tablo 8: Ağrı’da Alternatif Enerji Kaynaklarına Yönelik Yatırım Alanları

Enerji Sektörü	Yatırım Durumu
Rüzgâr Enerjisi Yatırımları (Rüzgâr Enerjisi Santrali)	Potansiyel
Güneş Enerjisi Yatırımları	Potansiyel
Hidroelektrik Enerjisi Yatırımları (Hidroelektrik Santrali)	Potansiyel
Jeotermal Enerji Yatırımları (Jeotermal Enerji Santrali)	Potansiyel

Kaynak: SERKA, 2017.

Ayrıca Ağrı İli, yeni teşvik sisteminin en yoğun destek aldığı 6. Bölgede yer almaktadır. Asgari 500.000 TL’lik sabit yatırım yapmak şartıyla tüm sektörler için bölgesel teşvik uygulamalarının bütün unsurlarından yararlanılabilmektedir (SERKA AĞRI, 2017).

8. TRA2 BÖLGESİ VE AĞRI İLİ: YATIRIM TEŞVİKLERİ, DESTEKLER VE FİNANSMAN

Bölgesel Teşvik Sistemi; bölgeler bazında desteklenecek sektörlerin ve yatırım miktarlarının belirlendiği bir sistemdir. Bölgesel desteklerden yararlanacak yatırım konuları, ilgili kamu kurumları ile özel sektör kuruluşlarının görüş ve önerileri doğrultusunda gözden geçirilmiş ve destek sistemi kapsamındaki bölgesel teşviklerden faydalandırılacak yatırım konuları sektörel olarak il bazında yeniden ele alınıp düzenlenmiştir (Tutar vd., 2013b: 14).

Bölgesel teşvikler kapsamında sağlanan destekler aşağıda listelenmiştir (Tutar vd., 2013b: 16):

1. KDV İstisnası
2. Gümrük Vergisi Muafiyeti,
3. Vergi İndirimi,
4. Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği,
5. Yatırım Yeri Tahsisi,
6. Faiz Desteği, (3’üncü, 4’üncü, 5’inci ve 6’ncı Bölgelerdeki yatırımlarda),
7. Gelir Vergisi Stopajı Desteği, (6’ncı Bölgede gerçekleştirilecek yatırımlar için),
8. Sigorta Primi Desteği, (6’ncı Bölgede gerçekleştirilecek yatırımlar için).

Aşağıdaki Tablo 9'da Türkiye 2012 yeni yatırım teşvik bölgelerini göstermektedir.

Tablo 9: 2012 Yeni Yatırım Teşvik Bölgeleri

1.BÖLGE	2.BÖLGE	3.BÖLGE	4.BÖLGE	5.BÖLGE	6.BÖLGE
Ankara	Adana	Balıkesir	Afyonkarahisar	Adıyaman	Ağrı
Antalya	Aydın	Bilecik	Amasya	Aksaray	Ardahan
Bursa	Bolu	Burdur	Artvin	Bayburt	Batman
Eskişehir	Çanakkale	Gaziantep	Bartın	Çankırı	Bingöl
İstanbul	Denizli	Karabük	Çorum	Erzurum	Bitlis
İzmir	Edirne	Karaman	Düzce	Giresun	Diyarbakır
Kocaeli	Isparta	Manisa	Elazığ	Gümüşhane	Hakkari
Muğla	Kayseri	Mersin	Erzincan	Kahramanmaraş	Iğdır
	Kırklareli	Samsun	Hatay	Kilis	Kars
	Konya	Trabzon	Kastamonu	Niğde	Mardin
	Sakarya	Uşak	Kırıkkale	Ordu	Muş
	Tekirdağ	Zonguldak	Kırşehir	Osmaniye	Siirt
	Yalova		Kütahya	Sinop	Şanlıurfa
			Malatya	Tokat	Şırnak
			Nevşehir	Tunceli	Van
			Rize	Yozgat	
			Sivas		
8 il	13 il	12 il	17 il	16 il	15 il

Kaynak: Tutar vd., 2013b: 15.

Tablo 9'da da görüldüğü üzere; 6. Bölgede 15 il yer almaktadır. Bu 15 ilin toplam nüfusu 8,8 milyondur. Bu illerden Diyarbakır, Şanlıurfa ve Van'ın nüfusları bir milyonun üzerinde iken Mardin, Batman ve Ağrı'nın nüfusları 500 binin üzerindedir. Geriye kalan 9 ilin nüfusu ise 500 binden düşüktür. Bu bölgede yer alan tüm illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksleri ülke ortalamasının altında olup endeks değerleri 1,00'den daha düşüktür. Sosyo- ekonomik gelişmişlik düzeyleri açısından Türkiye'nin en geri kalmış illeri olan bu 15 ilin tamamı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır (Dinler, 2014: 289-290).

Yatırım teşvik sistemi sınıflandırma yapısına göre; TRA2 bölgesindeki Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerinin hepsi 6. Bölgede yer almaktadır. 2009 ile 2015 yılları arasında TRA2 bölgesinde toplam 266 yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir. Bu yatırımların çoğunun yerli sermayeli firmalarca gerçekleştirilmesi öngörüldürken, yatırım teşvik belgelerinin sadece %3'ü yabancı sermayeli firmalar için düzenlenmiştir. Küresel reseyona rağmen yatırım teşvik belgelerinin sayısı 2010 yılında bir önceki yıla kıyasla %84 oranında belirgin bir artış göstermiştir (Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu, 2016: 4).

Ağrı, yeni teşvik sisteminin en yoğun destek sağladığı ve sektör ayrımının olmadığı 6. Bölgede yer almaktadır. Asgari 500.000 TL'lik sabit yatırım yapmak şartıyla tüm sektörler için bölgesel teşvik uygulamalarının bütün unsurlarından yararlanılabilmektedir. Ağrı'da başlayacak yatırımlar için bölgesel teşvik uygulamalarının sağladığı avantajlar aşağıda sıralanmıştır (<http://agri.serka.gov.tr>, 2012):

- (1) **KDV İstisnası:** Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında yurt içinden ve yurt dışından temin edilecek yatırım malı makine ve teçhizatın için KDV ödenmemesi şeklinde uygulanır.
- (2) **İthalat Gümrük Vergisi Muafiyeti:** Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında yurt dışından temin edilecek yatırım malı makine ve teçhizat için gümrük vergisinin ödenmemesi şeklinde uygulanır.
- (3) **Vergi İndirimi:** Gelir veya kurumlar vergisinin, yatırım için öngörülen katkı tutarına ulaşmaya kadar indirimli olarak uygulanmasıdır. Yatırım Teşvik Belgesi kapsamındaki yatırımlar için Gelir/Kurumlar Vergisi %90 indirimli ödenecek olup; bu uygulama ödenmeyen vergilerin toplamı yatırımın %50'si, yatırım OSB'de ise %55'i oluncaya kadar devam edecektir. Yatırım döneminde katkı sağlanması amacıyla yatırıma katkı tutarının %80'i yatırım döneminde yatırımcının tüm faaliyetlerinden elde edilen kazançlar üzerinden

uygulanabilecektir. Türkiye'nin herhangi bir yerinde kayıtlı bir işletme, Ağrı'ya yapacağı yatırım için vergi indirimi desteğinden yararlanabilir.

- (4) **Sigorta Primi İşveren Payı, Sigorta Primi İşçi Payı ve İşçi Gelir Vergisi Stopajı Desteği:** İşveren tarafından ilgili kurumlara ödenen sigorta primi işveren payı ve sigorta primi işçi payının asgari ücrete tekabül eden kısmının Ekonomi Bakanlığınca karşılanması ve gelir vergisi stopajının asgari ücrete tekabül eden kısmının terkin edilmesidir. Bu destekler, işgücü maliyetinin azaltılmasını amaçlar.
- (5) **Yatırım Yeri Tahsisi:** Yatırım Teşvik Belgesi düzenlenen yatırımlar için Maliye Bakanlığınca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde yatırım yeri tahsis edilebilir. İmalat sanayi konusunda yapılacak yatırımlarda OSB'den ücretsiz arsa tahsisi yapılabilmektedir.
- (6) **Kredi Faiz Desteği:** Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında kullanılan en az 1 yıl vadeli krediler için sağlanan bir finansman desteğidir. Teşvik belgesinde kayıtlı sabit yatırım tutarının %70'ine kadar kullanılan krediye ilişkin ödenecek faizin veya kâr payının belli bir kısmının Ekonomi Bakanlığınca karşılanmasıdır.

Diğer destekler kapsamında Ağrı'ya yapılacak yatırım ve faaliyetler için sağlanan başlıca destekler aşağıda listelenmiştir (<http://agri.serka.gov.tr>, 2012):

- 1- TKDK Destekleri,
- 2- KOSGEB Destekleri,
- 3- İŞKUR Destekleri,
- 4- Bilim Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Destekleri,
- 5- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Destekleri,
- 6- TÜBİTAK Destekleri,
- 7- Enerji Bakanlığı Destekleri,
- 8- AB Destekleri,
- 9- Kültür ve Turizm Bakanlığı Destekleri,
- 10- Türkiye Kalkınma Bankası Kredileri.

Ağrı'ya yapılacak yatırım ve faaliyetler için ajans desteği kapsamında SERKA destek vermektedir. 2010-2012 yılları arası açılan programlarda Ağrı İli'nden toplam 42 proje destek kazanmıştır. Bu projelerden 21 tanesi KOBİ'lere yönelik imalat projesi, 3 tanesi fizibilite ve araştırma projesi, 4 tanesi turizm projesi, 5 tanesi kamu kurumlarının altyapı projesi, 1 tanesi hayvancılık projesi ve 8 tanesi teknik destek projesidir. Kazanan 43 projeye ajansın ödeyeceği para 7,3 milyon TL olup bunun yaklaşık 4 milyon TL'si ödenmiştir. Projelerin ilerleme durumuna göre 2013 yılında 3,3 milyon TL daha ödeme yapılması planlanmıştır. Ajansın verdiği ek olarak proje sahiplerinin eş finansmanı da göz önüne alındığında, Ağrı ilinde son 3 yılda toplamda 15 milyon TL yeni yatırım yapılmıştır (<http://agri.serka.gov.tr>, 2012):

2012'de çıkarılan Yeni Yatırım Teşvik Sistemi dört kategoriden oluşmaktadır. Bunlar; Genel Teşvik Uygulamaları, Bölgesel Teşvik Uygulamaları, Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki ve Stratejik Yatırımların Teşviki olarak ayrılmaktadır. İller, Kalkınma Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiş Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) araştırması sonuçlarına göre altı bölge altında gruplanmaktadır. Her bir teşvik uygulaması altında sağlanan desteğin düzeyi, illerin 6 teşvik bölgesindeki sınıflandırmalarına göre ilden ile farklılık göstermektedir. En fazla destek öncelikli illere verilmektedir. Türkiye'nin 6. Bölgesi içinde yer alan TRA2 illeri için en fazla teşvik imkânı sağlanmaktadır. Yeni Yatırım Teşvik Sistemi'ni oluşturan kategoriler şöyle açıklanabilir. Genel Teşvik Uygulamaları katma değer vergisi istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti sağlamaktadır. Bu tür uygulamalar, gerekli asgari sabit yatırım tutarını karşıladıkları sürece tüm yatırım projelerinin erişimine açıktır (I ve II. bölgelerde 1 milyon TL ve III, IV, V ve VI. bölgelerde 500 bin TL). Eğer asgari gereklilikler karşılanırsa Yatırım Destek Ofisleri (YDO), 10 milyon TL'ye kadar olan yatırımlar

için yatırım teşvik belgeleri düzenlemeye yetkilidir. Daha büyük yatırımlar için ise, (genel teşvik uygulamalarının sağladığı destekleri de kapsayan) diğer yatırım teşvik uygulamaları geçerlidir. Bölgesel Teşvik Uygulamaları vergi indirimi, sigorta işveren primi muafiyeti ve yatırım yeri tahsisi gibi ek teşvikler sağlamaktadır. Desteğin koşul ve oranları bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Ek olarak, bu uygulama altında teşvik alan sektörler ve teşvik almaya hak kazanma kriterleri her bir ilin rekabet potansiyeline bağlı olarak ilden ile farklılık göstermektedir. Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki Uygulaması ise, vergi indirim oranları ve gereken asgari sabit yatırım tutarlarının daha yüksek düzeylerde belirlenmiş olduğu 12 yatırım kategorisi için geçerlidir. Bu uygulama altında desteklenen sektörler; Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı, Kimyasal Ürünler İmalatı, Liman ve Liman Hizmetleri, Motorlu Kara Taşıtları Ana Sanayi Yatırımları ve Motorlu Kara Taşıtları Yan Sanayi Yatırımları, Demiryolu ve Tramvay Lokomotifleri ve/veya Vagonlar, Transit Boru Hattıyla Taşımacılık Hizmetleri, Elektronik Sanayi, Tıbbi Alet-Hassas ve Optik Aletler İmalatı, İlaç Üretimi, Hava ve Uzay Taşıtları ve/veya Parçaları İmalatı, Makine İmalatı (elektrikli makine ve cihazlar dâhil) ve Madencilik İmalatı (metal üretimi dâhil) sektörleridir. Desteğin koşul ve oranları bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Stratejik Yatırımların Teşviki Uygulaması, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü artırma potansiyeli olan yüksek teknoloji yatırımlarını ve yüksek katma değerli yatırımları teşvik etme amacı taşımaktadır. Stratejik yatırımların teşviki 50 milyon TL'lik asgari sabit yatırım gerektirmekte ve şu anda %50'sinden fazlası ithalat vasıtasıyla tedarik edilen ara mal ve nihai malların üretimini hedeflemektedir. 2012 tarihli Yeni Teşvik Sistemi'ne ek olarak, OSB ve Teknoparklarda bulunan firmalara da teşvikler sağlanmaktadır. OSB'de arazi alımlarında katma değer vergisi istisnası uygulanmaktadır. TRA2'deki bölgesel yatırım teşviki uygulamaları kapsamında yatırımların teşvik alabilmeye hak kazanmaları için herhangi bir sektörel önceliklendirme bulunmamaktadır (Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu, 2016: 36, 38). Aşağıdaki Tablo 10, TRA2'deki bölgesel yatırım teşviki uygulamalarını göstermektedir.

Tablo 10: TRA2'de Bölgesel Yatırım Teşviki Uygulamaları

AĞRI, ARDAHAN, İĞDIR VE KARS (VI. BÖLGE)				
	Yatırım Başlama Tarihi			
	31.12.2016'dan önce		01.01.2017'den sonra	
	OSB İçi	OSB Dışı	OSB İçi	OSB Dışı
Vergi İndirimi				
Yatırıma Katkı Oranı (%)	55	50	40	35
Vergi İndirimi Oranı (%)	90	90	90	90
Sigorta Primi Desteği: İşveren Hissesi	12 yıl	10 yıl	9 yıl	7 yıl
Faiz Desteği				
TL Kredisi	7	-	7	-
Dış/Döviz Kredisi	2	-	2	-
Yatırım Yeri Tahsisi	Bölgesel teşvik sistemi tarafından desteklenen tüm yatırımlar			
KDV İstisnası	Tüm Teşvik Belgeli Yatırımlar			
Gümrük Vergi Muafiyeti	Tüm Teşvik Belgeli Yatırımlar			
Bölgesel Asgari Sabit Yatırım Tutarı*	500 bin TL			

*Bu tutar, bölgesel olarak desteklenen bazı sektörler için daha yüksek olabilir. Destek oranları bu büyük ölçekli yatırımlar ve stratejik yatırımlarda daha yüksektir.

Kaynak: Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu, 2016: 37.

Aşağıdaki Tablo 11, Ağrı İli için bölgesel yatırım teşviki uygulamalarını göstermektedir.

Tablo 11: Ağrı İli'nde Bölgesel Yatırım Teşviki Uygulamaları

AĞRI		
AĞRI İLİNİN YARARLANABİLECEĞİ BÖLGESEL DESTEKLER	DESTEK TUTARLARI	
KDV İstisnası	VAR	
Vergi İndirimi	OSB Dışı	% 40
	OSB İçi	% 50
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	OSB Dışı	7 yıl
	OSB İçi	10 yıl
Yatırım Yeri Tahsisi	VAR	
Faiz Desteği	İç Kredi	5 Puan
	Dövizle Endeksli Kredi	2 Puan

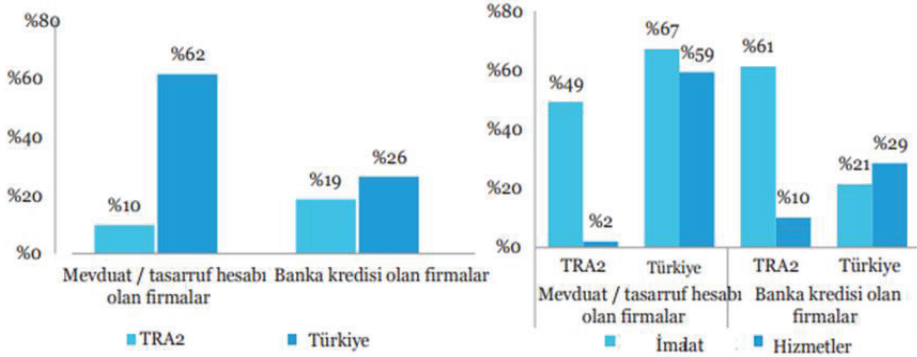
Kaynak: www.yatirimtesvik.com.tr_2017.

Tablo 11'de de görüldüğü üzere; Ağrı İli'nin yararlanabileceği bölgesel destekler belirtilmiştir. Bu destekler; KDV istisnası, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi, faiz desteğidir. Ağrı İli'nde yatırımcıların bölgesel desteklerden yararlanabilmesi için yatırım yapılacak sektörün Ağrı için desteklenen sektörler arasında olması gerekmekte, yatırımın bölgesel teşvikler kapsamına girmesi için de gerekli asgari yatırım tutarının sağlanması gerekmektedir.

Gelişmiş finans piyasaları, firmaların yatırım ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak nakdi/gayri nakdi krediler sunmakta, ödeme hizmetleri sağlamak ve işletme sermayesi için finansmanı kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda bir firmanın yeni tesisler açmak için yatırım yapma kararlarına da katkıda bulunmaktadır. Verimli finans piyasaları, kredibilitesi olan firmaların pek çok kreditor ve yatırımcı seçeneğiyle bağlantı kurmasını sağlayarak borç veren kişiler veya aile ve arkadaş gibi iç fonlara veya kayıt dışı kaynaklara olan bağımlılıklarını azaltmaktadır (Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu, 2016: 10).

Aşağıdaki Grafik 1, TRA2 bölgesinde ve Türkiye genelinde finansal hizmetlerin kullanım yüzdelerini göstermektedir.

Grafik 1: Finansal Hizmetlerin Kullanımı

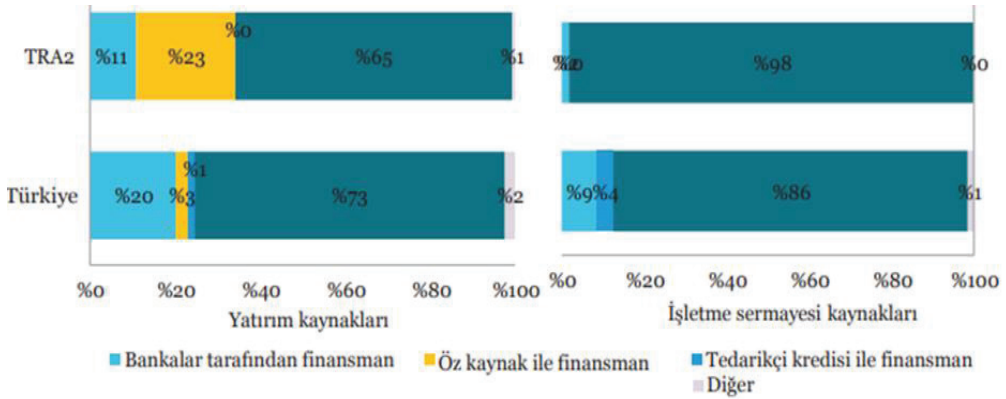
Kaynak: Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu, 2016: 10.

Grafik 1, özel firmaların finansal hizmetleri kullanımına ilişkin iki gösterge sunmaktadır: Mevduat veya tasarruf hesabı olan firmaların yüzdesi ile özel bankalardan veya kamu bankalarından banka kredisi almış firmaların yüzdesi. İlk gösterge, firmaların likidite ve ödemelerini yönetmesine yardımcı olabilecek mevduat mobilizasyonu hizmetlerinin kullanımını ölçmektedir. İkinci gösterge ise kredi hizmetlerinin kullanımını ölçmektedir. Krediyeye erişim, aksi halde her bir firmanın sınırlı fon havuzuyla kısıtlı kalacak projelerin finansmanına olanak sağlamaktadır. TRA2'deki firmalar ile

karşılaştırıldığında Türkiye genelindeki firmaların bir mevduat veya tasarruf hesabına sahip olma olasılığı 6 kat daha yüksekken, bir banka kredisi kullanmış olma olasılığı biraz daha yüksektir. Bununla birlikte, hem TRA2 hem de Türkiye geneli için, imalatçı firmaların bir mevduat veya tasarruf hesabına sahip olma olasılığı kayda değer bir şekilde daha yüksektir. Öte yandan, TRA2 bölgesindeki imalatçı firmaların banka kredisi kullanmış olması ihtimali hizmet sektörü şirketlerine göre daha yüksek olmakla birlikte, ülke geneli için bunun tersi geçerlidir (Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu, 2016: 10).

Aşağıdaki Grafik 2, firmaların yatırım ve işletme sermayesi için yararlandıkları finansman kaynaklarını göstermektedir.

Grafik 2: Yatırım ve İşletme Sermayesi İçin Finansman Kaynakları

Kaynak: Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu, 2016: 11.

Grafik 2'de de görüldüğü üzere; hem Türkiye'deki ortalama firmalar hem de TRA2 bölgesindekiler, işletme sermayeleri veya yatırımlarını finanse etmek için önemli ölçüde kendi kaynaklarından yararlanmaktadır. TRA2'de işletme sermayesi finansmanının ortalama %98'i ve yatırım finansmanının ortalama %65'i öz kaynaklardan sağlanırken, bu oranlar Türkiye geneli için sırasıyla %86 ve %73'tür.

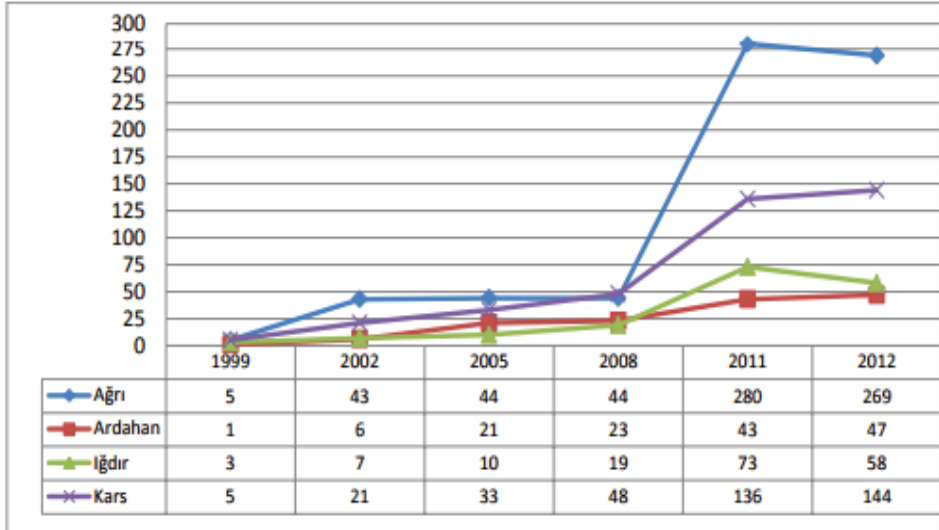
TRA2 Bölgesi ve dolayısıyla Ağrı İli'nin kalkınmasına yönelik gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi; sürekli, güvenilir ve yeterli düzeyde mali kaynakların sağlanması ile mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan finansman stratejisinin belirlenmesi, kaynaklarının tespit edilmesi ve uygulayıcı kurum ve kuruluşların kullanımına sunulması hayati bir önem taşımaktadır. Finansman stratejisi, mevcut ulusal veya uluslararası kaynaklarla bölge planı amaçlarına hizmet edecek faaliyetlerin mali boyutu arasında ilişki kurmaktadır. Bölge planının uygulama dönemi olan 2014-2023 döneminde TRA2 Bölgesi'nde ve dolayısıyla Ağrı İli'nde kullanılacak başlıca finans kaynakları aşağıda listelenmiştir (TRA2 BÖLGESİ 2014-2023 BÖLGE PLANI: 93):

- Kamu Yatırımları,
- Yatırımlarda Devlet Yardımları (Hazine Teşvikleri),
- Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) Destekleri,
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Destekleri,
- KOSGEB Destekleri
- Ekonomi Bakanlığı Destekleri,
- İŞKUR Destekleri,
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Destekleri,
- TÜBİTAK Destekleri,

- Uluslararası Doğrudan Yatırımlar,
- AB Destek Programları,
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Destekleri,
- Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES),
- Sosyal Destek Programı (SODES),
- Diğer Finansman Kaynakları.

Farklı öncelikleri amaçlayan bu destekler ve programların bazıları altyapı yatırımlarını (Kamu Yatırımları, KÖYDES), bazıları işletmeleri (SERKA, KOSGEB, Ekonomi Bakanlığı, TÜBİTAK, TKDK, İŞKUR), bazıları sosyal projeleri (SODES, AB Programları) bazıları kurumsal kapasitenin artırılmasını (SERKA, SODES, AB Programları) desteklemektedir. Kamu yatırımları Türkiye ve özellikle TRA2 Bölgesi ekonomisindeki büyümenin ana lokomotifi olmuştur. Ancak son yıllarda devletin üretim faaliyetlerinden çekilmesi ve özelleştirmeler sonucu kamu yatırımları daha çok eğitim, sağlık, ulaştırma ve haberleşme gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. 1999 yılında TRA2 Bölgesi'ndeki toplam kamu yatırımı 14 milyon TL iken, 2012 yılında 518 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bölge illeri arasında Ağrı, son yıllarda yapılan konut yatırımları ile diğerlerine göre daha fazla kamu yatırımı çekmektedir (TRA2 BÖLGESİ 2014-2023 BÖLGE PLANI: 93).

Grafik 3: TRA2 Bölgesi Kamu Yatırımları (milyon TL)

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr, 2013'den aktaran; TRA2 BÖLGESİ 2014-2023 BÖLGE PLANI: 94.

TRA2 Bölgesi'nin ve dolayısıyla Ağrı İli'nin de eksikleri göz önünde bulundurulduğunda ilerleyen dönemlerde kamu yatırımlarının sağlık, konut ve ulaştırma alanlarında yoğunlaşması beklenmektedir. Bölge Planının uygulanması esnasında Ağrı İli'nin sağlık, konut, ulaştırma ve haberleşme alanlarındaki eksikliklerinin giderilmesinde kamu yatırımlarının çok büyük katkısı olacaktır. TRA2 Bölgesi'nde ve dolayısıyla Ağrı İli'nde, kent ve sanayi altyapı eksikliklerinin giderilmesi için ilgili alanlarda hazırlanacak projelere en büyük kaynağı yine kamu sağlayacaktır. Kamu yatırımlarında olduğu gibi diğer finansman kaynakları da yıllar içerisinde o dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenmekte ve değişmektedir. Bölge planının uygulama döneminde yapılacak faaliyetler için ilgili finansman kaynaklarının dikkatlice incelenmesi ve uygun olan kaynağın kullanılması gerekmektedir. Farklı kaynakların kullanımı ile hem bölge/il aktörleri üzerindeki finansal yükün hafiflemesi hem de bölge/il aktörlerinin kurumsal kapasitelerinin artması sağlanacaktır (TRA2 BÖLGESİ 2014-2023 BÖLGE PLANI: 94).

9. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRMELER

Yüksek yatırım potansiyeline sahip olmasına rağmen Ağrı ili uzun kış iklimine sahip olması, güvenlik açısından sıkıntılar yaşaması ve sanayisinin gelişmemesi nedeniyle kalkınmamaktadır. Her ne kadar kamu eliyle yatırımlar yapılsa da, özel sektörün yatırım yapma isteğini artırıcı devlet teşvikleri olsa da yapılan yatırımlar istenen düzeye ulaşamamıştır. Bu sorun sadece Ağrı ilinin sorunu olmayıp, bölgesel bir sorundur. İlin hammadde ve pazar kaynaklarına uzak olması, ulaşım ve altyapı sorunları, iklim şartlarının elverişsizliği ve sermaye sahiplerinin yatırım yapma konusundaki çekinceleri, yatırım kararları konusunda karşılaşılan engellerden birkaçıdır. Kış mevsiminin uzun sürmesi nedeniyle sadece yılda bir defa ürün alınmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin geleneksel yöntemlerle yapılması ve tarıma dayalı sanayinin yeterince gelişmemiş olması bölge için önemli bir sorundur. Ayrıca, üretilen tarım ürünlerinin hiçbir katma değer eklenmeden satılması nedeniyle üreticinin kâr oranı düşük olmaktadır. Dolayısıyla tarım üreticileri için pazarlama sorununun varlığı da bilinmektedir. Bu sorun ise büyük ölçüde sınır ticareti ile giderilebilir (İran, Azerbaycan, Nahcivan, Ermenistan, Gürcistan, Rusya). Yüzölçümünün büyük bir bölümü mera ve çayırlarla kaplı olan Ağrı İli'nde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri aralıksız sürdürülmektedir. TÜİK verilerine göre; Ağrı İli organik tarım potansiyeli bakımından Türkiye'de 3. sırada yer almasına rağmen, organik hayvancılıkta herhangi bir ilerleme kaydedememiştir. 2014 yılından itibaren bu bölgedeki kalkınma ajansı vasıtasıyla, üreticilere projeler hazırlanarak devletten destek alma çalışmaları başlamış ve halen de bu süreç devam etmektedir. Ağrı'da organik tarıma elverişli tarım alanları mevcuttur, bölgede sanayi gelişmediği için tarımsal alanlar sanayi ve kimyasal atıklardan etkilenmemekte ve bu durum Ağrı ilinde organik tarım ürünleri imalatını daha da kolaylaştırmakta ve güçlü bir potansiyel oluşturmaktadır. Ancak organik tarım ürünleri, hem üreticiler hem de tüketiciler açısından maliyeti yüksek olan bir unsur olması nedeniyle ilde bu kültür pek oluşmamıştır. Bu konuda, halkın bilinçlendirilmesi ve Tarım Bakanlığı'ndan destek sağlanması önerilmektedir.

Ağrı Dağı, İshakpaşa Sarayı, Nuh'un gemisi efsanesi, dünyanın ikinci büyük meteor çukuru, jeotermal su kaynakları, Türkiye'nin en yüksek göllerinden biri olan Balık gölü gibi tarihi ve tabii kaynaklara sahip olan Ağrı ili, turizm konusunda da oldukça zengindir. Ancak bölgesel güvenlik sorunlardan dolayı oluşturulmuş kötü algıdan ve sahip olduğu turistik özelliklerinin tanıtımının yeterince yapılamamasından dolayı, Ağrı'nın turizm gelirleri henüz istenen düzeye ulaşamamıştır. Ağrı İli'nin sahip olduğu zengin kültürel kaynaklarının tanıtımı yeterli düzeyde yapıлып, güvenlik sorunu çözüldüğünde kültür turizminin de artacağı düşünülmektedir. Kış turizminin canlandırılmasıyla konaklama hizmetleri ve konaklama yatırımlarının da artacağı düşünülmektedir. İlde üniversitenin bulunması; öğrenci konaklama, beslenme, ulaşım ve eğlence hizmetlerinin gelişmesine de katkı sağlayacaktır. Bir sınır ili olan Ağrı'nın uluslararası transit yola sahip olması nedeniyle de, yatırımcıların, girişimcilerin ve kamunun lojistik yatırımlara ağırlık vermesi önerilmektedir. Geçim kaynağı ve sosyo-ekonomik yapısı büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı olan ve birçok sektörde önemli bir potansiyel gelişme arz eden Ağrı İli için yatırımcıların, girişimcilerin, sanayicilerin ve iş adamlarının imalat sanayiye yönelik yatırımlara öncelik ve ağırlık vermesi en fazla istihdam olanağı sağlayan sektör olması bakımından önerilmektedir. Ayrıca Ağrı İli, sermaye yoğun bir sektör olan enerji sektörüne yönelik (rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi, hidroelektrik enerjisi, jeotermal enerji) yatırımlarla da bölge ekonomisine katkıda bulunabilecektir.

Bir ülkede bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması, üretimin artırılması, istihdamın artırılması, ülkenin her tarafına sermayenin dağılımının sağlanması, sürdürülebilir rekabetin sağlanması için teşvik uygulaması önemlilik arz etmektedir.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi düşük olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri yatırımların en az yapıldığı bölgelerdir. Yatırım teşvik sistemi sınıflandırma yapısına göre, TRA2 bölgesindeki Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerinin hepsi 6. Bölgede yer almakta olup Ağrı, yeni teşvik sisteminin en yoğun destek aldığı ildir. Asgari 500.000 TL'lik sabit yatırım yapmak şartıyla tüm sektörler için bölgesel teşvik uygulamalarının bütün unsurlarından yararlanılabilmektedir. Yatırımlara teşvik sistemi kapsamında; KDV istisnası, vergi indirimi, işçi ve işveren hissesi desteği, gelir vergisi stopajı, faiz desteği, yatırım yeri tahsis gibi çeşitli destek unsurları sağlanmaktadır. Buna ilaveten, Kalkınma Ajansı ve KOSGEB'in imalat sanayine yönelik programlarından yararlanılabilir.

TRA2 Bölgesi ve dolayısıyla Ağrı İli'nin kalkınmasına yönelik gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürekli, güvenilir ve yeterli düzeyde mali kaynakların finanse edilebilmesiyle mümkün olabilmektedir. Yatırım yapan firmaların yatırım ve işletme sermayelerinin finansmanını ne kadarını öz kaynak yoluyla, ne kadarını yabancı kaynak yoluyla yapacaklarını belirlemeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, finansman stratejisinin belirlenmesi, kaynaklarının tespit edilmesi ve uygulayıcı kurum ve kuruluşların kullanımına sunulması hayati bir önem taşımaktadır.

Sonuç olarak; Ağrı İli'nin sosyo-ekonomik koşulları dikkate alınarak yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler sonucunda, belirlenen potansiyel yatırım alanları sadece öneri niteliğinde olup, uygulanabilirlikleri ancak ekonomik, mali ve teknik yapılabilirlik çalışmalarını ve projelerin sonucunda netlik kazanabilir. Yatırımlara yönelik teşviklerin uygulama bilgileri kamuoyu ile özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla paylaşılmalıdır. Böylelikle yatırımcıların, yatırım süreci ile ilgili önyargıları önemli ölçüde azalacak/ortadan kalkacak ve kafalarındaki bazı sorular yanıt bulacak ve teşvik veren kurum ve kuruluşlara olan güvenleri de artacaktır. Yatırım teşvik programları hakkında bilgilendirme faaliyetlerinde kalkınma ajansları gibi yerel birimlerden de destek alınması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Abel B. A. ve Bernanke, B. (2001). **Macroeconomics**, Addison Wesley Longman Inc, United Kingdom.
- Akgüç, Ö (1998). **Finansal Yönetim, Avcıol Basım-Yayın**, İstanbul.
- Anbar, A. ve Alper, D. (2015). **Yatırım Projeleri Analizi**, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Ardıç, O. (2003). **Makro İktisat**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Aydın, B. (2010). **Teşvik ve Destek Rehberi**, Karacadağ Kalkınma Ajansı, Diyarbakır.
- Aydın, C. (2015). **Makroekonomik Belirsizlik Ve Risk Altında Yatırım Kararları: Brics Ülkeleri Ve Türkiye Örneği**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu (2016). **TRA2 İBBS II Bölgesi (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)**, TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, TC Kalkınma Bakanlığı, Dünya Bankası, Ankara.
- Caballero, R. J. (1999). **Aggregate Investment. Handbook Of Macroeconomics**, In: J. B. Taylor ve M. Woodford (Ed.), *Handbook of Macroeconomics*, Edition 1, 1(12), 813-862, Elsevier.
- Ceylan, A. ve Korkmaz, T. (2017). **Finansal Yönetim Temel Konular**, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Çabuk, Ç. (2005). **Sabit Sermaye Yatırımları ve 1980'den Günümüze Türkiye Analizi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinler, Z. (1998). **İktisada Giriş**, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Dinler, Z. (2014). **Bölgesel İktisat**, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Duran, M. S. (2003). **Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları**, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Gencel, U. (2007). **Türkiye'de Yatırım Kararları Üzerinde Kurumlar Vergisinin Etkisi: Bir Alan Araştırması**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Hirshleifer, J. (1965). "Investment Decisions under Uncertainty: Choice-Theoretic Approaches". *The Quarterly Journal of Economics*, 79(4): 509-536.
- Karabıyık, L. (1997). **Menkul Kıymetler Borsası ve Diğer Yatırım Alternatifleri**, Marmara Kitabevi, Bursa.

- Konuralp, G. (2005). **Sermaye Piyasaları Analizler, Kuramlar ve Portföy Yönetimi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Manisalı, E. (1980). **İktisada Giriş**, Güryay Matbaası, İstanbul.
- OECD, (2001). **Competition Policy in Subsidies and State Aid**, OECD, Paris.
- Özerdem, M. İ. (1978). “Yatırımlar ve Yatırımları Gerçekleştirmek İçin Kredi Yeren Kuruluşlar”, http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/18ef6127e442148_ek.pdf.
- Paya, M. (2001). **Makro İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Selen, U. (2011). **Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Uygulamaları**, Ekin Yayınevi, Bursa.
- SERKA (2015). **Rakamlarla Serhat İlleri (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars)**.
- SERKA (2017). **Ağrı**, www.serka.gov.tr.
- Şimşek, M. (2000). **Uygun Yatırım Alanları Araştırması-Ağrı**, Türkiye Kalkınma Bankası Matbaası, Ankara.
- Tunca, Z. (1999). **Makro İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Tutar vd. (2013a). **Ağrı'nın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları**, SERKA Yayınları.
- Tutar vd. (2013b). **25 Soruda Yatırımlarda Devlet Yardımları (Hazine Teşvikleri)**, SERKA Yayınları.
- Türko, R.M. (2002). **Finansal Yönetim**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- TRA2 BÖLGESİ (AĞRI, ARDAHAN, IĞDIR ve KARS) 2014-2023 BÖLGE PLANI, <http://www.serka.gov.tr>.
- TÜİK (2011). **Bölgesel Göstergeler TRA2 2010 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- UNCTAD, (2004). **Incentives**, United Nations Publications, New York.
- Yavan, N. (2011). **Teşviklerin Sektörel Ve Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği**, Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, Yayın No: 27, Ankara.
- Yılmaz, C. ve Yılmaz, H. (1997). **Dünyada ve Türkiye’de Sabit Sermaye Yatırımı Kavramı ve Türkiye Uygulaması**, Devlet Planlama Teşkilatı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.

İnternet Kaynakları

- <http://www.serka.gov.tr>, Erişim: 26.09.2017.
- <http://www.serka.gov.tr>, Erişim: 29.09.2017.
- <http://www.agri.gov.tr>, Erişim: 03.10.2017.
- <http://www.fizibilite.info/agri/>, Erişim: 12.10.2017.
- <http://agri.serka.gov.tr>, Erişim: 17.10.2017.
- <http://www.yatirimtesvik.com.tr>, Erişim: 03.11.2017.

AĞRI İLİ ULAŞTIRMA AĞI VE AĞRI İLİNE EKONOMİK ETKİLERİ

*Utku ŞENDURUR**

Şekip YAZGAN†

Özet

Ulaştırma sistemleri bir ülkede başta ekonomi olmak üzere buna bağlı olarak, diğer tüm faaliyetlerin canlanmasında etkili bir şekilde rol oynamaktadır. Başlıca ulaştırma yollarını karayolu, demiryolu, denizyolu, havayolu, iç su yolları ve boru hatları olarak sayabiliriz. Çalışmada Ağrı ilindeki ulaştırma yolları, karayolu, havayolu, demiryolu ve boru hatları başlıklarında incelenmiş; karayolu, havayolu ve boru hatları ulaştırma sistemlerinin düzeyi tatmin edici bulunurken, demiryoluna yeteri kadar önem verilmediği görülmüştür. Fakat demiryollarının daha az enerji kullanması, daha güvenli olması ve daha az maliyetli olması nedeniyle, daha çok tercih edilen bir ulaştırma sistemi olması gerekmektedir. Ağrı ilinin ekonomisinin gelişmesi için ilde yeterli seviyede görülen karayolları, havayolları ve boru hattı ulaşım sistemlerine yapılan yatırımların daha da artması ve özellikle de bu nedenlerden dolayı, demiryolları yatırıma daha fazla ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı ili, karayolları, demiryolları, havayolları, boru hatları

1. GİRİŞ

Genel olarak bir yarar sağlamak üzere kişilerin ve eşyaların uygun ve ekonomik biçimde yer değiştirmeleri şeklinde tanımlanabilen ulaştırmanın ekonomik büyüme ve kalkınma sürecindeki önemi çok eskiden beri bilinen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler, altyapı yatırımlarına ve özellikle de karayolu, demiryolu, denizyolu, havayolu, iç su yolları ve boru hatları gibi ulaştırma sistemlerinden oluşan etkin bir ulaştırma altyapısına gereken önemi vererek bugünkü sanayileşme ve kalkınma hamlelerini tamamlamışlardır. Buna göre, doğru planlanmış yollar, demiryolları, havayolu, liman gibi ulaşım altyapısının olduğu ve geliştiği yerlerde erişim imkanının artmasından dolayı, merkezden başlayarak yatırımlar, sanayileşme, nüfus, ticaret, inşaat gibi ekonomik büyüklükler teşvik edilmekte ve niteliksel anlamda da gerek kentsel altyapı ve kent merkezlerinin yaygınlaşması gerekse üniversiteler, hastaneler gibi sosyal amaçlı birimlerin gelişmesi sayesinde de bir bütün olarak ekonomik kalkınma ortaya çıkmaktadır. Gelişen ulaşım gerek sıklığı gerekse girdi arzının devamlılığı sayesinde girdi maliyetlerindeki azalma ve üretici fiyatlarında düzelmeye yaratıp maliyetleri düşürmesi suretiyle tarımsal ve endüstriyel üretimin kârlılığının artmasına katkıda bulunup çıktının artmasını sağlayarak kapasite genişlemesi sağlamakta ve de üretim teknolojisinin derecesini yükseltmektedir. (Ergün, 1985, Erdoğan, 2016).

Diğer taraftan ulaştırmanın bir ülkedeki bölgelerin kalkınması ve bu bölgeler arasındaki gelir farklılıkları üzerindeki etkisi de iktisatçıların ilgisini çekmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bulunan bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının olası nedenlerinden birisinin ulaştırma altyapısının ülke geneline dengeli bir şekilde yayılmaması olduğu belirtilmektedir. Bölgesel iktisat literatüründeki geleneksel görüşe göre, ulaştırma altyapısının gelişmesi bölgesel kalkınmanın başlaması için bir ön şarttır. Buna göre ulaştırma altyapısının gelişmesi taşıma maliyetlerini aşağı çekerek ticareti ve uzmanlaşmayı teşvik edecek ve iktisadi aktivitenin mekâna yayılmasını sağlayarak bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmaktadır (Saatçioğlu ve Karaca, 2013).

Çalışmanın amacı bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları bulunan Türkiye’de Ağrı ilinin ulaştırma altyapısını ortaya koymaktır. Bu kapsamda, girişi izleyen ikinci bölümde Ağrı ilindeki ulaştırma ağı kısaca açıklanıp, izleyen bölümlerde ise daha ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

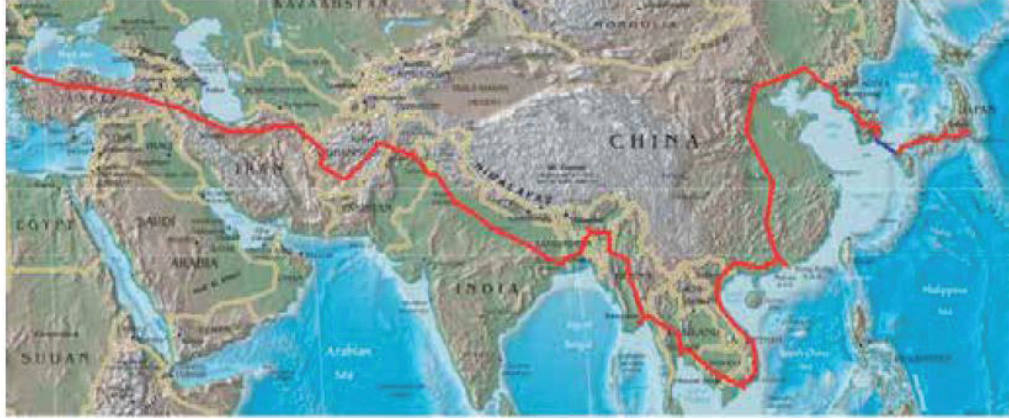
*Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İşletme Bölümü, usendurur@agri.edu.tr

† Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, syazgan@agri.edu.tr

2. AĞRI İLİNDE ULAŞTIRMA AĞI

Ağrı ilinde ulaşım karayolu ve havayolu ile sağlanmaktadır. Ağrı ili Portekiz'den başlayarak Gürbulak'ta sona eren yaklaşık 5700 km'lik yolun bitiş noktasında yer alır. Yaklaşık 195 km'si Ağrı il sınırlarında yer olan bu yol tam 10 ülkeyi birbirine bağlamaktadır (Tutar, 2013). Gürbulak sınır kapısından devam eden bu yol Japonya'ya kadar uzanarak, yaklaşık 20.500 km ile Dünyanın en uzun rotasını oluşturmaktadır(Şekil 1).

Şekil 1: Asya Yolu Haritası

Kaynak: Serhat Kalkınma Ajansı, 2013

Son yıllarda yapılan bölünmüş yollar sayesinde Ağrı'yı komşu illere ve ülkelere bağlayan karayolunun kalitesi ve güvenliği de artmıştır. Ağrı il merkezinin ilçelerine ve önemli şehirlere uzaklığı tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Ağrı İl Merkezinin İlçelerine Ve Önemli Şehirlere Uzaklığı

İlçe Adı	Uzaklık (km)	İl Adı	Uzaklık (km)	İlçe Adı	Uzaklık (km)
Diyadin	59	İğdir	143	Kayseri	881
Doğubayazıt	94	Kars	216	Bitlis	243
Eleşkirt	34	Ardahan	310	Gaziantep	760
Hamur	13	Erzurum	184	Adana	966
Patnos	79	Van	232	Ankara	1.052
Taşlıçay	31	Trabzon	483	İzmir	1.636
Tutak	40	Malatya	606	İstanbul	1.406

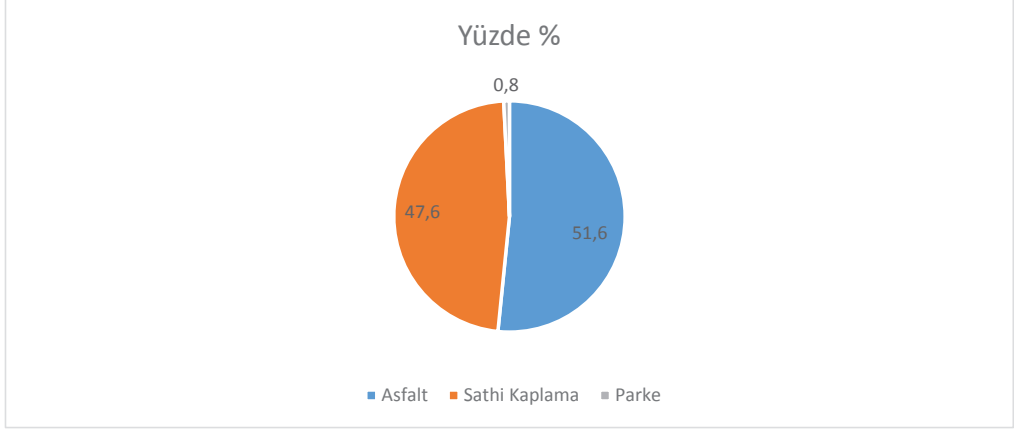
Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM), 2017

Ağrı ili 1997 yılında yapılan havaalanıyla, havayolu ulaşımına açılmıştır. Havaalanı 2009 yılında yenilenerek, kapasitesini arttırmış bulunmaktadır. Havaalanından her gün düzenli olarak Ankara ve İstanbul'a seferler düzenlenmektedir. İlde demiryolu bağlantısı bulunmamakta olup, en yakın demiryolu Ağrı'ya 95 km mesafedeki Erzurum'un Horasan ilçesinden geçmektedir (Tutar, 2013).

2.1. Ağrı İlinde Karayolu Ulaşımı

Ağrı il sınırları içerisinde 469 km devlet yolu, 41 km il yolu olmak üzere toplam 510 km yol bulunmaktadır. Bu yolların 263 km'si asfalt, 243 km'si sathi kaplama ve 4 km'si parkeden oluşmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2: Ağrı İli Yol Ağının Fiziki Durumu (2017)

Kaynak: KGM, Ocak 2017

Ağrı iline ait toplam 510 km yolun, 347 km'si ise bölünmüş yoldur. İle ait yol ağının %68 gibi bir oranda bölünmüş yol olması, seyahat güvenliği ve kaliteyi arttıracığı için, ticaret yolu olarak da tercih edilme sebebi olacağı ve bunda Ağrı ilinin ekonomisine önemli katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Karayolları, üretim noktasından tüketim noktasına hızlı ve aktarmasız bir taşıma yapmaya olanak sağladığı için, daha fazla tercih edilmektedir (TÜBİTAK, 2003). Karayolları, kapıdan kapıya taşımacılığa imkan veren bir sistemi barındırdığı için konfor, ekonomi ve güvenilirlik oranına bakılmaksızın daha çok tercih edilir (Pekdemir, 1991).

Etkin bir karayolu ulaşımının il ekonomisini yönlendirmede önemli bir fonksiyonu olacağı düşünüldüğünde, doğru planlanmış yollar ile ulaşım ve taşımacılık imkanının kolaylaşmasından dolayı, merkezden başlayarak yatırımlar, sanayileşme, nüfus, ticaret, inşaat gibi ekonomik büyüklükler teşvik edilmekte ve niteliksel anlamda da gerek kentsel altyapı ve kent merkezlerinin yaygınlaşması gerekse üniversiteler, hastaneler gibi sosyal amaçlı birimlerin gelişmesi sayesinde de bir bütün olarak ekonomik kalkınma gerçekleşmektedir (Erdoğan, 2016).

Ağrı ili jeostratejik bir konumda bulunmaktadır. Bir sınır ili olan Ağrı, İran aracılığı ile Asya'ya açılan bir kapı görevi üstlenmektedir. Dolayısıyla Ağrı ili Avrupa'yı Asya'ya bağlayan bir ticaret yolu üzerindedir. Bunun da Ağrı ili ekonomisine katkısı büyüktür. Bu nedenle Ağrı iline ait karayolları güvenlik ve kalite bakımından üst düzeyde olmak durumundadır. Bütün bu nedenlerden dolayı ile yapılacak karayolu yatırımlarının artırılması önem teşkil etmektedir.

2.2. Ağrı İlinin Havayolu Ulaşımı

Ağrı ili havalimanı 1997 yılında açılmış, 2009-2011 yılları arasında kapatılarak yenilme çalışmaları yapılmış ve 2011 yılında tekrar hizmete girmiştir. Hali hazırda İstanbul ve Ankara'ya her gün seferler düzenlenmektedir. Ağrı havalimanında her ne kadar yolcu, yük ve kargo taşımacılığı yapılsa da, büyük ağırlık, ticari uçaklarla yapılan yolcu taşımacılığındadır. Ağrı'da yapılan havayolu ulaşımını kapsayan son 5 yıla ait bazı veriler tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Ağrı Ahmed-i Hani Havalimanına Ait Son 5 Yılı Kapsayan Veriler

Yıllar	Yolcu Sayısı	Sefer Sayısı (Geliş-Gidiş)	Kargo (ton)
2017 (kasım sonuna kadar)	215.876	1452	3
2016	235.770	1590	12
2015	211.723	1400	22
2014	201.140	1406	27
2013	118.921	957	28.3

Kaynak: Devlet Hava Meydanları İşletmesi, 2017

Tablo 2’de de görüldüğü üzere yıllar içerisinde sefer ve yolcu sayılarında büyük bir artış olmuştur. Yolcu sayısındaki bu artışın bir bölümünün, ulaşım imkanlarının kolaylaşması nedeniyle, Ağrı Valiliği’nin de bu yönde açıklamaları baz alındığında (Ağrı Valiliği, 2017), Ağrı iline gelen yerli turistlerin sayısının artmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Hava yolu ulaşımının kolay olması ve bu ulaşım yolunu seçen insanlara olan maliyetlerinin de her geçen gün azalması, bu sonuncu doğurmuş olabilir. Ağrı iline dışardan gelen insanların gerek konaklama, gerekse diğer harcamaları, Ağrı ilinin ekonomisine olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Bu nedenle Ağrı iline yapılan karşılıklı seferler sayılarının artması ve daha fazla güzergah eklenmesinin Ağrı ilinin ekonomisine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2.3. Ağrı İlinin Demiryolu Ulaşımı

Ağrı iline en yakın demiryolu Ağrı’ya 95 km mesafedeki Erzurum’un Horasan ilçesinden geçmektedir. Bir zamanlar var olan Ağrı - Taşlıçay - Doğubeyazıt - (İran toprakları içerisinde Bazarghan - Makoo ve Nahcivan toprakları içerisindeki Shakhakhty şehri arasında) Doğubeyazıt’tan güneye sapan bir kolda Van ilimizin Muradiye ilçesinde sonlanan dar hatlı demiryolu (Şekil 3), cumhuriyet döneminden beri hiç kullanılmadığı için atıl kalmış ve günümüzde rayları sökülerek ortadan kaldırılmıştır.

Şekil 3: Ağrı - Taşlıçay – Doğubeyazıt Demiryolu Hattı

Kaynak: TCDD

Yapılan çalışmalarda karayolundan daha güvenli ve hızlı olarak görülen havayolu ulaşımında, havaalanlarının şehrin dışında yapılması, binış ve inişlerde uzun bekleme süreleri, demiryolu ulaşım sisteminin önemini arttırmıştır (Cook, Margua, Joshep, & Yale, 2002). Ticaretin gelişmesinde demiryollarının yarattığı etki çok önemlidir (TÜBİTAK, 2003). Ayrıca günümüzde yaşanan enerji kıtlığı nedeniyle, demiryolları hem daha az enerji kullanması, hem de petrole bağımlı olmaması nedeniyle iki yönlü yarar sağlamaktadır (Şendağ, 2007). Demiryolunun geçmediği illerde aktarmalar gerekmede, bu da süre ve maliyeti arttırmaktadır.

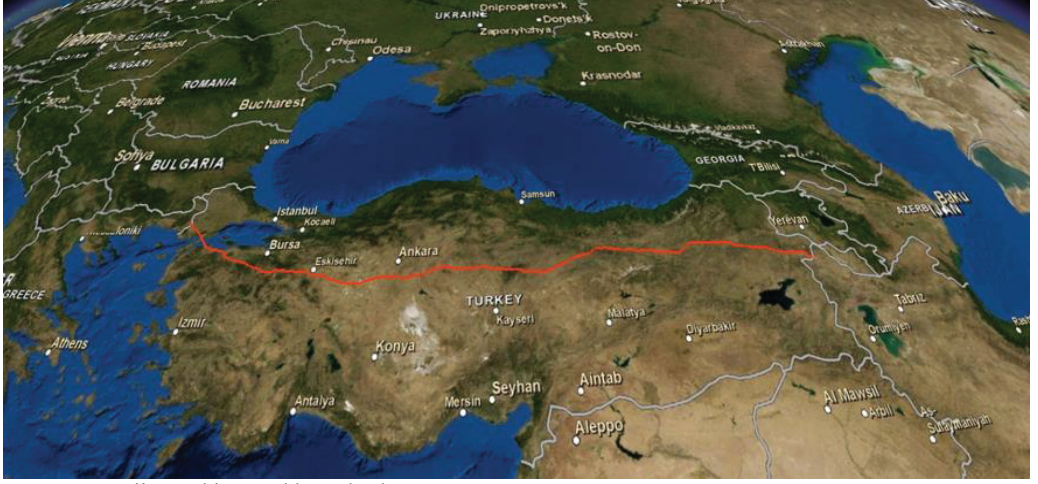
Bütün bu bilgiler ışığında Ağrı ilini İran'a bağlayan bir demiryolu hattının yapılması sayesinde, Ağrı ilinde hem yolcu hem yük taşımacılığı gelişecek, bu da Ağrı ilinin ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır.

2.4. Ağrı İlinin Boru Hattı Durumu

Ulaştırma sistemleri içerisinde belki de en maliyetli taşımacılık, boru hatları ile yapılan taşımacılıktır. Fakat boru hattı ile yapılan taşımacılık hem daha hızlı, hem de daha güvenli olduğu için yapılan yatırımı daha kısa bir sürede itfa etmektedir (Şendağ, 2007).

Ağrı ili, bir sınır il olması nedeniyle coğrafi konum olarak çok stratejik bir bölgedir. İran Türkiye petrol boru hattı Türkiye'ye Ağrı üzerinden giriş yapmakta ve Ankara'ya kadar devam etmektedir. Şu an yürürlükte olan İran-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hattı projesiyle birlikte ileride bu hattın Avrupa'ya kadar devam etmesi öngörülmektedir (Şekil 4). Proje anlaşmasında göre, Türkiye ihtiyaç duyması halinde boru iletim hattından istediği zaman gaz sağlayabilecektir.

Sekil 4: İnan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Güzergahı

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

Şu an Ağrı ilinde Şeker fabrikası ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde doğal gaz kullanımı yapılmaktadır. Fakat son yıllarda yapılan altyapı çalışmaları ile yakın bir gelecekte tüm şehir bu imkandan faydalanabilir duruma gelecektir. Ağrı ilinin petrol boru hattı güzergahında olması ve boru hattının Türkiye'ye girişindeki ilk şehir olması nedeniyle doğalgaz maliyetinin de düşük olması beklenmektedir. İleride tüm şehrin doğalgaz kullanmasıyla beraber, hem ısınma maliyetlerinin düşeceği, hem de hava kirliliğinin azalacağı öngörülmektedir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ulaştırma, sahip olduğu ekonomik fonksiyonlarıyla kalkınmayı belirleyen yatırım, verimlilik, teknoloji gibi önemli ekonomik değişkenleri etkileyerek ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Bu yüzden ulaştırmaya sanayileşmenin itici bir gücü de diyebiliriz. Ulaştırma politikası, ülkeler tarafından üretim artışına, sosyo-ekonomik gelişmeye ve dengeli büyüme hedefine erişmek için etkin olarak kullanılmaktadır (Gürsoy, 1994). Yapılan çalışmalarda özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ulaşım sistemlerinin ekonomik gelişmeyi hızlandıran bir sistem olduğundan bahsedilmektedir (Celepci, 2003).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, önemle üzerine düşülen ulaştırma sisteminde, gerek plansızlık, gerekse finansman yetersizliği nedeniyle gerekli gelişme sağlanamamıştır. Daha sonra ise ulaştırmaya verilen önem karayolları yapımı ile sınırlı kalmış, ulaştırma yatırımlarının büyük bölümü karayollarına yapılmıştır. Günümüzde ise havayolları ve boru hatları yatırımlarına önem verilmiş, demiryolları ise gereken ilgiyi görememiştir. Oysa Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilen demiryollarına ayrılan kaynakların bütçe ve GSYH içerisindeki payları, daha sonraki dönemlerde en büyük inşaat projesi olarak öne çıkan GAP'tan bile çok daha yüksektir (Pamuk, 2014). Türkiye'de Cumhuriyet döneminden günümüze kadar yapılan ulaştırma yatırımları ve ulaştırma sektörünün gelişimi doğal olarak Ağrı iline yapılan ulaştırma yatırımları ve Ağrı ilindeki ulaştırma sektörünün gelişimine de etki etmiş ve paralellik göstermiştir. Ağrı ilindeki karayolları, havayolları ve boru hattı ulaşımına baktığımızda yatırımların artmasını beklemekle birlikte, yatırımların tatmin edici bir düzeyde olduğunu söyleyebiliriz. Fakat özellikle yüksek tonajlı yük taşınması ve yolcu taşınmasında daha az maliyete sahip olan ve daha güvenli bir ulaşım aracı olan demiryolları yatırım açısından yetersiz düzeyde kalmıştır. Ağrı'da bir demiryolu bulunmamaktadır. İle en yakın demiryolu Ağrı'ya 95 km mesafedeki Erzurum'un Horasan ilçesinden geçmektedir.

Ağrı ili jeostratejik bir konumda bulunması ve bir sınır ili olan Ağrı'nın, İran aracılığı ile Asya'ya açılan bir kapı görevi görmesi nedeniyle, bir zamanlar var olan Ağrı - Taşlıçay - Doğubeyazıt

demiryolunun tekrar aktif hale getirilmesi, Ağrı ekonomisi için büyük önem teşkil etmektedir. Sonuç olarak Ağrı ilinin ekonomisinin gelişmesi için ilde yeterli seviyede görülen karayolları, havayolları ve boru hattı ulaşım sistemlerine yapılan yatırımların daha da artması ve özellikle de demiryolları yatırıma ağırlık verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağrı Valiliği. (2017, 12 26). <http://www.hurriyet.com.tr/medeniyetler-gecidi-agriya-turist-ilgisi-37045160> adresinden alındı
- Celepçi, İ. (2003). *Türkiye’de Ulaştırma Sektöründeki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cook, R., Margua, A., Joshep, J., & Yale, J. (2002). *Tourism: The Business Of Travel*. USA: Prentice Hall.
- Erdoğan, H. T. (2016). Ulaşım Hizmetlerinin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi. *İGÜSBD*, 3(1).
- Ergün, İ. (1985) Türkiye’nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No:10, Ankara.
- Gürsoy, B. (1994). *Ulaştırma Ekonomisinde Alt Sistemler arası Öncelik Sorunu ve Türkiye Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pekdemir, M. (1991). *Denizyolu Yük Taşımacılığı: Yönetim ve Organizasyonu*. İstanbul.
- Saatçioğlu ve Karaca (2013) “Ulaştırma Altyapısı ve Bölgesel Gelir Farklılıkları: Türkiye için Ampirik Bir Analiz”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi* Cilt 1, Sayı 1, 1-11.
- Şendağ, V. (2007). *Ulaştırma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Tutar, H. (2013). *Ağrı’nın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*. Serhat Kalkınma Ajansı.
- TÜBİTAK. (2003). *Ulaştırma 1. Aşama Raporu*. Ankara.

AĞRI İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ VE TURİZMİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kerem KARABULUT*

Yelda KÖKSAL†

Özet

Geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapan Ağrı ili; sahip olduğu zengin tarihi mirası, mimari kalıntıları, doğal ve kültürel kaynakları, kış sporlarına uygun olan dağları, kutsal kitaplara konu olan Nuh'un Gemisi ile efsaneleşmiş Ağrı Dağı ile önemli bir turizm destinasyonuna sahiptir. Sınırları içerisinde farklı turizm türlerine arz unsuru oluşturabilecek ilçelerinin olması ve geliştirilebilecek, değerlendirilmeyi bekleyen doğal turistik kaynaklarının varlığı; Ağrı ilinin turizm sektöründeki mevcut sorunlarının ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda ele alınan çalışmanın amacı; ilin turizm potansiyelini ortaya koyarak; SWOT analizi ile güçlü ve zayıf yönlerini belirtmek, sahip olduğu fırsatların değerlendirilebilmesi açısından teşvik etmek ve olabilecek tehlikelere karşı dikkat çekmektir. Zengin bir turizm potansiyeli olan ilde turizm sektörünün canlandırılmasıyla ekonomik anlamda aktivitelerin geliştirilmesi bölge kalkınmasında önemli rol oynayacaktır. Bu nedenle planlı ve etkin bir şekilde bölgede turizm faaliyetlerinin rolünün ele alınması, konuya ilişkin önerilerin geliştirilmesi ve farkındalık oluşturulması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı ili, Turizm Potansiyeli, SWOT Analizi.

1.GİRİŞ

Günümüzde her yıl yüz milyonlarca kişi olağan yaşamlarını sürdürdükleri yerlerden geçici olarak ayrılarak başka yerlere gitmekte ve buralarda dinlenme, eğlenme, gezip görme ve öğrenme gibi sosyal, psikolojik ve kültürel amaçlı seyahat edip konaklamaktadırlar. Turizm olarak adlandırılan bu olay, ekonomik ve sosyal anlamda da geniş etkiler doğurarak günümüz uygarlığının belirleyici bir özelliğini oluşturmaktadır (Barutçugil, 1986: 1). Turizm, ulaştığı boyutlar sayesinde sanayileşme ve uluslararası ticaret gibi önemli ve sürekli bir sektör olma özelliğine kavuşmuştur. Hizmet endüstrisi olarak nitelendirilen turizm; ulusal ve uluslararası alanda kazandığı dev boyutlarla yatırımları, iş hacmini geliştiren, gelir oluşturan, döviz ve istihdam sağlayan, sosyal ve kültürel hayatı etkileyen, çevreyi koruyan bir kapsam kazanmıştır (Usta, 2016: 2). Turizm bir toplumun yaşam kalitesini iyileştirerek, yeni iş olanakları sunarak, halkın toplum bilincini geliştirerek ve sosyo- kültürel anlamda değişimleri de beraberinde getirerek önemli bir rol oynamaktadır (Güzel, 2013: 782).

TÜSİAD Turizm Çalışma Grubu'nun hazırladığı "Sürdürülebilir Turizm" Raporu'nda;

"Turizm ile bir bölgenin kalkınması arasında göz ardı edilemeyecek bir bağ vardır. Turizm faaliyetlerinin yoğunlaştığı kültürel ve doğal mirasa sahip bölgelerde sağlık ve eğitim hizmetlerinin gelişmesi ve alt yapı çalışmalarının hızlandırılması bölgesel kalkınmanın da önünü açar. Kültürel mirasın ve doğal güzelliklerin tanıtımı sonucunda turistik faaliyetlerin arttığı bölgelerde, yerel ürünlerin tanıtımı yapılabilmekte ve elde edilen turizm gelirlerinden yerel halkın da yerel işletmeler ve çeşitli iş olanakları aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak pay alması sağlanabilmektedir" (TÜSİAD, 2012: 33). Turizm bugün bireylerin, kuruluşların, beldelerin ve hatta ülkelerin geçim kaynağı olarak büyük bir endüstri haline gelmiştir (Akat, 2008: 10).

Turizm sektörü dünya genelinde en hızlı gelişen sektör olmasından dolayı hem gelişmekte olan hem de gelişen ülkeler tarafından ilgi görmektedir. Bu nedenle turizmin ülke ekonomilerine olan katkısı ön plana çıkmıştır. Dünya Turizm Örgütü'nün de 2020 yılında dünya turizm gelirinin 2 trilyon dolar olacağına ilişkin tahminde bulunmasının etkisiyle her ülke kendi turizm arz potansiyeli nispetinde bu pastadan pay alma veya aldığı payı büyütme çabası içindedir (Yıldız, 2011: 54).

*Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kerem@atauni.edu.tr/kkarabulut@agri.edu.tr.

†Öğr. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, ykoksal@agri.edu.tr

Türkiye Turizm Stratejisi 2023 ve Eylem Planı 2013; “*ülkeminin doğal, kültürel, tarihi ve coğrafî değerlerini koruma – kullanma dengesi içinde kullanmayı ve turizm alternatiflerini geliştirerek ülkemizin turizmden alacağı payı arttırmayı hedef almaktadır*” (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 1).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) açıkladığı Dünya Turizm Turizm Barometre Raporu'na göre; dünya genelinde Temmuz ve Ağustos 2017 döneminde seyahat eden toplam kişi sayısının 300 milyon seviyesini aştığı, uluslararası turist sayısının ise 2016 yılının aynı dönemine göre 56 milyon artış göstererek; 901 milyon seviyesine ulaştığı belirtilmiştir. Bu rakam ise dünya genelinde %7 oranında bir artışa denk gelmektedir. Bu veriler dünya turizminin 2017 yılında da aralıksız olarak büyümeyi sürdürdüğünü göstermektedir. Bu yıl dünya turizminde art arda büyümenin kaydedildiği 8. yıl olmuştur (UNWTO, 2017). Birçok medeniyete ev sahipliği yaptığından dolayı ülkemiz uygarlıklardan kalan sanat yapılarıyla, tarihi ve kültürel değerleriyle, sahip olduğu doğal güzellikleriyle önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Bu anlamda ülkemizin doğuya açılan kapısı olan Ağrı ilimiz; dünyanın ikinci yüksekliği olan Ağrı Dağı ve tabii güzellikleriyle, birçok medeniyetlerden kalma tarihi ve mimari kalıntılarıyla, kültürel zenginliğiyle önemli bir turizm destinasyonu olarak fayda sağlayacak illerimizden biridir. Bölgede sahip olunan turizm potansiyeline rağmen mevcut kaynaklar yeterince değerlendirilememektedir. Bu potansiyelin değerlendirilebilmesi hem ülke ekonomisine hem de bölge ekonomisine olumlu katkılar sağlayacaktır.

Bu çalışmada Ağrı ilinin mevcut turizm potansiyelinden bahsedilerek; ilin turizm potansiyelinin değerlendirilemeyeceği sebepleri ve bu alanda yaşanan sorunların neler olduğu tespit edilmeye çalışılarak duruma ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur. Bu amaçla ilin sahip olduğu turizm potansiyeli ildeki mevcut durumun güçlü-zayıf yönleri; fırsat ve tehditleri göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. İldeki turizm hareketliliği elde edilen istatistikî verilerle değerlendirilmiştir.

2. AĞRI İLİNİN TURİZM TARİHÇESİ

Ağrı ili, Orta Asya'dan gelen kavimlerin Anadolu'ya girişleri esnasında bir geçiş oluşturarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olmasından zengin bir kültürel mirasa sahiptir (T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2013: 66). TRA2 Düzey Bölgesi'nde (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) yer alan il, bölgenin İpek Yolu gibi önemli ve stratejik özellikleri olan bir ticaret güzergâhı ile Kafkaslardan Anadolu'ya geçiş yolu üzerindedir. Kervan yollarının bölgede birleşmesi; bölgeye hareketlilik ve medeniyet getirmiştir (Çalışkan, 2014: 11). Tarihsel süreçte geçiş noktası olan ilde, günümüze ulaşan höyükler, kale kalıntıları, oyulmuş mağaralar, mahzenler, yer altı tünelleri, kervan yolları, taş ve kayalara işlenmiş kitabeler, yer altından çıkarılan belgeler, eski kültür ve medeniyetlerinin zengin birer ifadesi olarak kabul edilmektedir (T.C. Ağrı Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2011: 15).

Rio Çevre Zirvesi'nde alınan kararlar doğrultusunda büyük oranda doğal yapısını korumakta olan dağ ekosistemlerinin koruma altına alınması, dağ alanlarının sahip olduğu potansiyel kaynak değerleri üzerinde koruma-kullanma dengelerinin oluşturulması amacıyla 2002 yılı, Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından “Dünya Dağlar Yılı” olarak ilan edilmiştir (Kayacılar, Altın, 2004: 23). Dağ ve ekoturizm kavramları bir araya getirilerek Birleşmiş Milletler tarafından yine aynı yıl içinde uluslararası alana taşınarak “Ekoturizm Yılı” olarak kabul edilmiştir (Somuncu, 2004: 2). Uluslararası düzeyde 2002 yılının “Dağlar Yılı” olarak kutlanması ve Türkiye'nin kutlama etkinlikleri çerçevesinde önemli bir dağî milli park statüsüne kavuşturma taahhüdü nedeniyle Ağrı Dağı'nın öncelikle milli park olarak ilan edilmesine yönelik çalışmalar 2002 yılı Aralık ayında başlatılmıştır. 2003 yılı itibarıyla de 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu gereği ilgili bakanlıkların görüşüne sunulan Milli Park teklifi kabul edilip; 17 Kasım 2004 tarih ve 25643 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak Milli Park ilan edilmiştir (Kaya, 2016: 218). Ağrı Dağı Milli Parkı; Büyük ve Küçük Ağrı Dağları, Meteor Çukuru ve Nuh'un Gemisinin kalıntılarının olduğu iddia edilen alanlar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Ağrı ve Iğdır illeri sınırları içerisinde kalan Milli Park'ın toplam alanı 87.380 ha'dır. Altyapı çalışmalarının tamamlanarak büyük bir tanıtımla ekoturizm merkezi haline getirilmesi hedeflenmektedir (Kaya, 2016: 223). Milli parklar sahip oldukları çok çeşitli doğal, kültürel, jeolojik, tarihi ve arkeolojik değerleri ile ekoturizm açısından büyük öneme sahiptir (Sungur, 2012: 342). Ekoturizm; özellikle kuşlar ve diğer yaban hayatı, doğal alanlar, kayalıklar, mağaralar, fosil alanları, arkeolojik sitler, sulak

alanlar ve nadir türler veya tehlike altındaki türlerin bulunduğu alanlar gibi doğal ve arkeolojik kaynaklara dayanan turizmdir (Kuter, Ünal, 2009: 148).

Ağrı Doğa Turizm Master Planı'na göre Milli Park alanında, ekoturizm kapsamında av turizmi, sportif olta balıkçılığı, kuş gözlemciliği, doğa yürüyüşü, mağara turizmi gibi bölgenin turizm arzını karşılayabilecek nitelikte turizm faaliyetlerinin geliştirilebileceği tespit edilmiştir. Bölgedeki Doğubayazıt Sazlıkları, Balık Gölü, Patnos Sarısu Ovası sulak alanları, Meteor Çukuru, Nuh'un Gemisi'nin Kalıntıları doğa turizmi amaçlı kullanılan koruma statülü alanlardır (Ağrı Doğa Turizm Master Planı, 2013: 63). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2007 yılında hazırlanan ve 2007-2013 dönemini kapsayan Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı'nda Türkiye'nin turist sayısı ve turizm geliri açısından dünyada ilk 5 ülke arasına girebilmesi hedeflenmektedir. Bakanlık, bu kapsamda çeşitli stratejiler geliştirerek TRA2 Bölgesi'nin Erzurum ve Erzincan ile birlikte değerlendirilmesi düşünüerek Kış Turizmi Koridoruna bölge dâhil etmiştir. Bu stratejiyle Kars, Ağrı ve Ardahan illerinde kış turizmi konusunda yatırımlara ağırlık verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2010).

İlde kış turizm potansiyelini değerlendirebilmek ve kayak sporu için ilk olarak Ağrı Bubi Dağı Kayak Tesisleri ve Güneykaya Kayak Merkezi hizmete açılmıştır (Emil, 2004). Ağrı ilinde bulunan kayak tesisleri ise Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ile Ağrı Valiliği yetkisinde bulunmaktadır (Çalışkan, 2014: 45). Bubi Dağı kayak tesisleri Ağrı İl Özel İdare Müdürlüğü'ne ait bir kayak evi ve 60 kişilik bir kafeterya ile hizmete girmiştir (Emil, 2004). Bubi Dağı Kayak Merkezi ise Ağrı'ya 18, Ağrı Havalimanına 25 km. mesafede yer almaktadır. Eleşkirt ilçesinde bulunan 1.650 metre uzunluğunda 1.000 kişi/saat kapasiteli mekanik tesisinin Serhat Kalkınma Ajansı güdümlü proje desteği kapsamında Bubi Dağı'na transfer edilerek yeniden monte edilmesi işleminin kısa süre içerisinde tamamlanması öngörülmektedir. Proje, Ağrı İl Özel İdaresi tarafından yürütülmektedir (Çalışkan, 2014: 45).

Güneykaya Kayak Merkezi, 1999 yılında faaliyete geçmiş olup, Ağrı merkeze 45 km, Eleşkirt ilçe merkezine ise 4 km uzaklıktadır. Güneykaya Kayak Merkezi'nde bir otel, iki günübürlük tesis, bir kayak kulübü, 1600 metrelik bir telesiyej, çocuk oyun parkı, yürüyüş parkuru, açık otoparkları ile faaliyete geçmiştir (www.kayakmerkezleri.com.tr). Tesis Ağrı'ya 56, Ağrı havalimanına 51 km. mesafede yer almaktadır. Kayak tesisindeki 1.000 kişi/saat kapasiteli 1 adet mekanik tesis ve 2 yıldızlı 24 odalı ve 52 yatak kapasiteli konaklama tesisi faal değildir (Çalışkan, 2014: 45). Daha önce hizmet veren bu kayak merkezleri bugün bir takım sorunlardan dolayı uzun zamandır atıl bir vaziyettedir. Tesislerin yeniden hizmet verebilmelerine yönelik çalışmalar yapılmaktadır (T.C. Ağrı Valiliği, 2016). Ağrı Küpkıran Kayak Tesisi ise; Ağrı merkezde yer alırken Ağrı Havalimanına sadece 6 km. mesafededir. Kayak tesisinde 450 metre uzunluğunda ve 600 kişi/saat kapasiteli bir teleski tesisi bulunmaktadır (Çalışkan, 2014: 45). Tesis, Ağrı ve ilçelerinin yanı sıra Iğdır başta olmak üzere çevre illerden kayak meraklılarının ilgisini çekmektedir (www.milliyet.com). Kayak tesisine ait kafeterya, kış ürünlerinin ve kayak malzemelerinin bulunduğu mağaza ve kayak hocalarıyla tesis, Ağrı iline kış aktiviteleri ve sosyal alanda kazanım sağlamaktadır (www.agrihabergazetesi.net).

Turizm aktiviteleri açısından ilde önem arz eden turizm potansiyelinden biri de Diyadin Kaplıcalarıdır. Ağrı Diyadin ilçesinde yer alan Köprü, Yılanlı, Davut Çermikleri Termal Turizm Merkezi 280ha alanda bulunmaktadır. Ağrı Diyadin Termal Turizm Merkezi 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca "Turizm Merkezi" olarak ilan edilmiştir. İlan Tarihi: 17.10.1993 tarih ve 21731 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (www.diyadinnet.com). Bölgedeki en önemli sıcak su kaynağı su sıcaklığı 70⁰ C olan Diyadin kaplıcalarıdır. Bu kaplıcaların mülkiyeti belediyeye ait olup kaplıcanın işletilmesi yıllık kiralama yoluyla özel şahıslarla yapılmaktadır. Yaz aylarında çevre ilçe ve illerden gelen misafirlerle alanda bir canlılık yaşanmakla birlikte bölgede nitelikli tesislerin olmayışı alanın optimal kullanımını ve bölgeye olan katkısını en aza indirmektedir. Kaplıcalarda belediyeye ait tesisler olduğu gibi özel konaklama yerleri de mevcuttur (Yıldırım, 2014: 390). Diyadin kaplıca alanında Vali Lütfü Yiğenoğlu Otel ve kaplıca tesisleri bulunmaktadır. Belediye belgeli olan tesis, 34 oda ve 68 yatak kapasitesine sahip olup 1 adet sauna, jakuzi ve Türk hamamı, fitness salonu, kapalı ve açık havuzuyla hizmet vermektedir. Köprü, Davut, Yılanlı kaplıca alanlarında konaklama tesisi bulunmamaktadır (www.kulturturizm.gov.tr).

Doğubayazıt ilçesi; Ağrı Dağı, Nuh'un Gemisi efsanesi, İshakpaşa Sarayı ve Ahmed-i Hani Türbesi gibi turistik unsurlarıyla Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden biri olma yolunda ilerlemektedir (T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2013: 66). İlçe merkezine 35 kilometre mesafedeki Türkiye- İran sınırında bulunan 60 metre derinliğindeki Dünya'nın en büyük ikinci meteor çukuru özellikle fotoğraf ve doğa tutkunlarının ilgi odağı olarak çok sayıda turisti de bölgeye çekmektedir (beyazgazete.com).

T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yapmış olduğu İshak Paşa Sarayı ve alandaki diğer yerler Çevre Düzenleme Projesi ile İshak Paşa Sarayı, Ahmed-i Hani Türbesi, Urartu Kalesi ve Saray Mezarlık Mescidi gibi alanların çevre düzenleme projeleri Van Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün teknik desteğiyle yürütülmektedir. Bahsedilen bu alanların bir bütün olarak değerlendirilerek turizme kazandırılması hedeflenmektedir. Saray Has bahçesinin düzenlenerek, saraydan çıkarılan değerli taşların sergilenmesi ve sarayın yerli ve yabancı turistleri ağırlayabilmesi yönünde çalışmaların yapılması bölge turizmine olumlu katkıda bulunacaktır (Yıldırım, 2014: 183). Sarayın bulunduğu alanda manzara noktaları değerlendirilerek Saraya gelen ziyaretçilerin Doğubayazıt manzarasına karşı dinlenebilecekleri ve çevreyi gözleyebilecekleri seyir mekanları oluşturulmuştur. Bu noktalara ziyaretçileri bilgilendirecek ve buldukları noktayı anlamalarını sağlayacak bilgi paneli ve oryantasyon şemaları yerleştirilmiştir. Beyazıt Camii' ne giden yol üzerinde de alanın genelinde bulunan seyir terası ve dinlenme alanı mevcuttur. Bu alandan manzaraya farklı bir bakış noktasından bakılmaktadır. Ziyaretçiler yeme, içme, dinlenme gibi çeşitli ihtiyaçlarını mekanda bulunan kafeteryada giderebilmektedirler. Ziyaretçilerin gezi esnasında alış veriş yapabilecekleri satış birimleri bulunmaktadır (www.studiobems.com).

Doğubayazıt Kaymakamlığına Serhat Kalkınma Ajansı ve İl Özel İdaresi'nin finansman desteğiyle ilçenin hakim noktasına inşa edilen, yapımı 2017'de tamamlanan İshak Paşa Sarayı, Beyazıt Camisi ve Urartu Kalesi'ni gören **Ahmed-i Hani Kent Müzesi** ve **Eski Doğubayazıt Evi**; filozof, tarihçi ve İslam mutasavvıfı Ahmed-i Hani'nin eserlerini ve yaşantısını ziyaretçilerle buluşturmaktadır. Konumu itibarıyla yerli ile yabancı ziyaretçilere yörenin gelenek ve göreneklerini de tanıma fırsatı sunmaktadır. Müze, yörenin tarihi dokusuna uygun mimari yapısıyla dikkati çekmektedir. İslam alimi Ahmed-i Hani'nin hayatının ve yörenin 3 bin yıllık tarihinin anlatıldığı müze ile Eski Doğubayazıt Evi'ni açıldığı günden bu yana 5 bin kişinin gezdiği belirtilmiştir. Müzede aslına uygun olarak sergilenen objeler ve insan figürleri, bölgemizin önemli değerlerinden Ahmed-i Hani'nin eserlerini ve 3 bin yıllık gelenek-göreneklerimiz geleceğe nesillere aktarmaktadır (www.haberler.com).

Ağrı ili yüksek bir turizm potansiyeline sahiptir. Fakat bu potansiyel geçmişten günümüze yeterince değerlendirilememiştir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında en az gelişmiş bölgeler arasında yer almaktadır. * Bu da bazı sorunları beraberinde getirmektedir. İlde işsizlik, emek-sermaye, beyin göçü, bölgede göç almanın getirdiği sosyal problemler, kaynakların atıl kalması gibi sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Bundan dolayı il ve çevresinde kapsamlı bir bölgesel kalkınma programına ihtiyaç vardır. Bu programın sanayiye destek olacak şekilde tarım, ticaret, turizm ve hizmetler sektörünü de geliştirmesi gerekmektedir (Karabulut ve Oral, 2010: 259). Son yıllarda bölgede turizm potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik çalışmalar Dap Planı, Doğa Turizmi Master Planı, 2010-2013 TRA2 Bölge Planı, 2023 Turizm Vizyonu çerçevesince kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında hız kazanmıştır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel anlamda etkilerinin gözlemlendiği turizm sektörünün, Ağrı açısından ekonomik ve sosyal kalkınmada önemli bir rol üstlenerek hem il ekonomisine hem de ülke ekonomisine olumlu katkıları olacağına inanılmaktadır.

3. AĞRI İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ

Doğal, tarihi ve kültürel değerleri bulunan Ağrı ilinde yapılan ve yapılması muhtemel turizm faaliyetleri; başta iklim ve rakımdan dolayı kış turizmi olmak üzere doğa, spor, kültür, inanç, sağlık ve tarih turizmi şeklinde sıralanabilir.

* T.C. Kalkınma Bakanlığı *İllerin ve Bölgelerin Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması* Araştırması'na (SEGE -2011) göre; 81 il arasında 79. sırada yer almaktadır.

3.1. Tarih ve Kültür Turizmi

Tarihi ve kültürel zenginlikleri yakından görebilmek, bilgi sahibi olmak ve çeşitli dönemlere ait uygarlıklar arasında karşılaştırmalar yapabilmek turizm olayını doğuran ana faktörlerdendir. Eski sanat eserlerinin, tarihi yapıların, müzelerin, eski uygarlıklara ait kalıntıların görülmesi amacıyla yapılan seyahatler, araştırma ve inceleme için yapılan geziler kişilerin ufkunu açmakta ve kültür turizmini de oluşturmaktadır (Batman ve Oğuz, 2008: 190-191). Kültür ve tarihi; arkeolojik, kentsel sitler, anıt, ören yeri, höyük, tümülüs*, cami, kilise gibi maddesel kültür kalıntıları kültürel mirası oluşturan kalıntılardır (Öcal, 2013: 32). Birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapan Ağrı ilinde çok sayıda tarihi ve kültürel değer bulunmaktadır.

Bu anlamda Doğubayazıt ilçesinde bulunan **İshak Paşa Sarayı**, bölgenin önemli tarihi yapılarından. Topkapı Sarayı'ndan sonra Türkiye'nin ikinci büyük yapılar topluluğudur (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 22). Mimarisi ve görşelliğiyle dikkat çeken yapı, Anadolu kültürel mirasının seçkin örneklerindedir. Yapımına 1685 yılında Doğubayazıt Sancak Beyi Çolak Abdi Paşa tarafından başlanılmış, daha sonra 1784'te 2. İshak Paşa Dönemi'nde bitirilmiştir. Selçuklu mimarisini anımsatan gösterişli kapısıyla, 'U' şeklinde tasarlanan binaları ve avlusuyla özgün bir planı vardır. Giriş bölümünde çeşme, nöbetçi, muhafız koğuşları, zindan ve ahurlar yer alır. Orta avluda ise cami, türbe, hizmetli odaları bulunmaktadır. Dünyanın ilk kalorifer sistemine sahip olma özelliğini taşıyan yapıda ayrıca harem, aşhane, kiler ve hamam kısımları görülebilir. Restorasyon sürecinde üzeri camla kaplanan Saray, Osmanlı İmparatorluğu'nun Lale Devri'ndeki önemli anıtsal eserlerindedir (Ağrı Turizm Keşif Rehberi, 2012: 22). Yapımı 99 yıl süren Saray, Saraydan öte bir külliye'dir. Mimarisinde Osmanlı, Fars ve Selçuklu medeniyetlerinin ortak etkisi vardır (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 22-23). Sarayın ikinci avlusunda, harem ile selamlık daireleri arasında **İshak Paşa Camii** yer almaktadır. Caminin duvarlarında taş üzerine naturalist bitki süslemeleri bulunmaktadır. Caminin minaresi tamamen Türk üslubu ile yapılmış kare planlıdır. Caminin kible tarafında bulunan Selçuklu tarzındaki sekizgen türbe iki katlıdır (Bingöl, 2007: 313). Türbe, Selçuklulardaki türbe mimarisi gereği kümbet şeklindedir. Duvarları geometrik motiflerle süslüdür. Türbede Çolak Abdi Paşa, İshak Paşa ve yakınları yatmaktadır (Koşan ve Güneş, 2008: 453). Doğubayazıt ilçesinin 7km. güney doğusunda (Belleburç Tepesi) denilen bir konumda, sarp bir kayalık üzerinde yükselen **Eski Bayezit Kalesi**'nin (**Urartu Kalesi**) ilk olarak ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Buranın coğrafi konumu nedeniyle kale tarih boyunca önemli görevler üstlenmiştir (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 18). Kale, konumu itibarıyla Kafkaslar üzerinden gelen akınlara karşı bir üs olarak kullanılmıştır. Kalenin bazı yerlerindeki duvar dokusu, kayaya oyulmuş olan Urartu kaya mezarları ve kalenin güneydoğusunda rastlanan yerleşim izleri Urartu dönemine işaret etmektedir (Çetin, 2009: 23).

Bayezit Kalesi'nin güney eteğinde I.Selim tarafından yaptırıldığı kabul edilen yakınındaki **Bayezit Eski Camii** (Cami-i Gevher Digar) bölgenin bir diğer dikkat çeken tarihi zenginliklerindedir. Kesme taştan inşa edilen Camii, 15x15boyutlarında kare planlı ve tek kubbelidir. Yapıda kahverengi, sarı, beyaz renkte taşlar karışık bir şekilde kullanılmıştır (Koşan ve Güneş, 2008: 454). İlde bulunan diğer tarihi camii; Toprakkale köyündeki 1684 tarihinde Mirza Bin Abdi Paşa tarafından yaptırılan **Toprakkale Camiidir** (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 33).

İlde tarihi değerlerden olan Hamur ilçe merkezinin kuzeydoğusunda, Ağrı-Van yoluna 300 m uzaklıkta bulunan **Hamur Kümbeti**, Selçuklu kümbetlerinden ayrı bir mimari görünümündedir (Koşan ve Güneş, 2008: 455). Kümbet, plan olarak Kırşehir'deki Aşık Paşa Türbesi'ne benzemekte olup, içten aynalı tonoz, dıştan balık sırtı şeklindedir. Güney tarafındaki tahta bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeden sadece 1802 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kümbet içerisinde İshak Paşa'nın torunlarından İbrahim Paşa'nın ve ailesinin mezarları bulunmaktadır. Mezar taşları, bitkisel motifler, sekiz kollu yıldız ve Arapça yazılarla süslenmesine karşın bunlar tahrip edilmiştir (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 33). Yine ilçe merkezinde bulunan **Sürmeli Mehmet Paşa Türbesi**'nin içerisinde bir kitabe vardır. Beyaz, yumuşak taştan yapılan kümbetin duvarlarında iki sıralı kırmızı taştan kuşak mevcuttur. İlde ayrıca Üç

*Mezar veya mezarlıkların üzerinde zamanla toprak yığılmasıyla oluşmuş küçük tepcicilerdir. Kurgan adı da verilmektedir (<https://www.turkcebilgi.com>).

Kümbetler adıyla anılan kümbetlerden biri Patnos ilçesine 2 km mesafede olan Ziyaret, ikincisi Süphan Dağı eteğindeki Taşkıran, üçüncüsü de Dedeli Bucağı'nın Acım köyündedir (Koşan ve Güneş, 2008: 453- 454).

Tarih ve kültür turizmi açısından önem arz eden *“Stratejik bir yeri, bir geçidi korumak ve gerekli askeri kuvveti barındırmak üzere yapılmış, yüksek ve kalın duvarlı, burçlu, mazgalı yapılar olan kalelere, İlkçağ mezarlık alanları olan nekropollere ve eski yerleşimlerin yıkılması sonrası üst üste kurulması ile oluşan höyüklere Ağrı ve çevresinde çok sayıda rastlanılmaktadır”* (Çetin, 2012: 221).

Diyadin ilçe merkezinin güneyinde, Murat Irmağı'nın kıyısındaki kayalıklar üzerinde kurulan **Diyadin Kalesi**'nin kimler tarafından yapıldığı belli değildir. Evliya Çelebi, Kale'nin Uzun Hasan oğlu Ziyaeddin tarafından yaptırıldığını belirtmiştir. Kale, yapılış tarzı ve kullanılan malzeme bakımından Urartu kalelerine benzemektedir. Birçok dönemde onarımı yapılan kale, bugün harap bir vaziyettedir (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 21). İlçe merkezine 19 km mesafede bulunan Tokluca köyünün hemen arkasındaki tepe üzerinde **Tokluca Kalesi** bulunmaktadır. Yapıda yeraltına inen merdivenler mevcuttur. Yine Diyadin ilçe merkezine 29 km mesafede bulunan **Avnik Kalesi**, Kaleye yakın bir yerde bulunan **Kuje Kalesi**, Eleşkirt'e 14 km mesafedeki antik kentte bulunan Urartular'a ait **Toprakkale** (Koşan ve Güneş, 2008: 454-455) , Tutak'ın 15 km. batısında yer alan Dönertaş (Kalekul) köyü yakınlarında bulunan Kale-i Hum adıyla da bilinen **Kan Kalesi** ve ilçe yakınlarındaki Katavin Dağı'nda bulunan **Zincir Kale**'nin yapım tarihi bilinmemektedir. Harap bir vaziyette olan, kalelerin ancak temeli günümüze ulaşabilmiştir (Yıldırım, 2014: 166). İl merkezinin 20 km doğusunda yer alan Yukarı Küpkıran ile Harabegöl köyü arasında **Küpkıran (Harabegöl) Kalesi** bulunmaktadır. Demir Çağı özellikleri göstermektedir. Yine Yukarı Küpkıran Köyü ile Kalender Köyü arasında bulunan ildeki diğer bir kale **Pazı Kalesi**'dir. Kale, Eyüp Paşa Kalesi adıyla da anılmaktadır (Çetin, 2012: 15-16). Balıklı Göl yakınlarındaki aynı adı taşıyan köyde bulunan **Kızıl Ziyaret Kalesi**'nin de hangi dönemde ve kimler tarafından yapıldığı bilinmemektedir. 1918 yılında yörenin terk edilip barınak ve kale surları tahrip edildiğinden, kale harap bir görünüm arz etmektedir. **Gürgüre Kalesi** Doğubayazıt ilçe merkezine 49km uzaklıkta bulunan Aktarla Köyü'nün güneybatısında bulunan kale kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. Sur duvarlarının bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Konumu, mimari yapısı ve buluntular Urartu dönemi yerleşimler içerisinde önemli bir yere sahiptir. 1. derecede arkeolojik sit alanıdır (Yıldırım, 2014: 153). **Ardıç Kalesi** Doğubayazıt ilçesi, Suluçem Beldesi'nin 5km güneybatısındaki Tulumlu köyünün güneybatısında yer almaktadır. Kale'nin çevresinde yer alan kayalıklar üzerinde çeşitli kaya işaretleri dikkat çekmektedir. Urartu dönemi yerleşimler içinde önemli bir yere sahiptir. 1.derecede arkeolojik sit alanıdır (Çetin, 2013: 35). **Esenbel (Meciya) Kalesi** Patnos ilçe merkezinin Esenbel (Meciya) köyünün kuzeyindeki kale, seramik örneklerinden Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmektedir. İlk Demir Çağı kaleleri içinde önemli bir yere sahip olup; 1. derecede arkeolojik sit alanıdır. **Keçi/Kalebızın Kalesi** Patnos ilçe merkezinin Akçaören köyüne bağlı Yukarı Ören (Kalebızın) Mezrası'ndadır. Kale, ilk Urartu kaleleri içinde önemli bir yere sahiptir. 1.derecede arkeolojik sit alanıdır. **Kuli/Kalekuli Kalesi** Patnos ilçe merkezinin Tanyeli köyünün kuzeybatısındaki Tepeönü Mezrası içinde Sivritepe denilen bir tepe üzerine kurulmuştur. İlk Demir Çağı kalelerinden olup 1.derecede arkeolojik sit alanıdır (Yıldırım, 2014: 161). **Çırpılı Köyü Kalesi** Tutak ilçe merkezine 14km uzaklıktaki Çırpılı köyünde bulunmaktadır. Mimari yapısı bakımından Geç Tunç ve Erken Demir Çağı'na ait kalelerle aynı dönemden kalmış olması gerekmektedir (Çetin, 2012: 43-44).

Şorik Kalesi ve Nekropolü Doğubayazıt ilçesinin 11km kuzeybatısında Sağlıksuyu köyüne 500-600m mesafededir. Diğer erken Demir Çağı'na ait kale, yerleşim alanı ve nekropolden oluşmaktadır. Mezarların içinde ölü hediyesi olarak seramikler, boncuklar ve demir parçalarına rastlanmıştır (Çetin, 2012: 28). **Pıncarcık Kalesi ve Nekropolü** Sinek Yaylası'nın 5km güneyinde, Pıncarcık köyünün güneydoğusunda yer alan tepenin güneybatı yamaçları üzerinde yer almaktadır. Kale, konum ve planı itibarıyla Geç Tunç ve özellikle Erken Demir Çağı kalelerinin benzeridir (Çetin, 2009: 18). **Dedebulak Köyü Kalesi ve Nekropolü** Dedebulak köyünde, Diyadin ilçe merkezine 35km uzaklıktaki kale kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Nekropol alanı 1.derecede arkeolojik sit alanıdır. **Büvetli Köyü Nekropolü** Diyadin ilçesinin Büvetli köyündedir. Höyük konumu, mimari yapısı ve buluntularıyla Geç Tunç, Erken Demir Çağı höyükleri içerisinde önemli bir yere sahiptir.

(Çetin, 2012: 21). **Liç Kalesi ve Nekropolü** Patnos ilçe merkezinin güneyinde bulunan Yalçinkaya köyünün kuzeydoğusundaki Liç mezrasındadır. Urartu dönemine ait olduğu tahmin edilen kalenin yaklaşık 300m kadar batısında bir nekropol alanı bulunmaktadır. **Dedeli Köyü Kalesi ve Nekropolü** Patnos ilçe merkezinin Dedeli beldesinde bulunan kale kayalık bir tepe üzerindedir. Nekropol alanı kuzey ve batı eteklerinde yer almaktadır. Bulunan çanak çömlekler Demir Çağı'na aittir. **Gavurkale Nekropolü** Patnos ilçe merkezinin güneydoğusunda, Patnos-Adilcevaz karayolunun yakınlarında bulunan nekropoldeki mezarların büyük bir bölümü kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. 1972-1973 yılları arasında Veli Sevin tarafından incelenen nekropolde dört mezar tipi tespit edilmiştir. Buluntular Erken Demir Çağı'na ait olduğunu göstermektedir (Çetin, 2013: 96-109). **Konakbey Nekropolü** Patnos ilçe merkezinin Konakbey köyünün kuzeyindeki nekropol alanında oda mezar türünde mezarlar bulunmaktadır. **Akyıldız Köyü Nekropolü** Taşlıcağ ilçesinde Van ili Erciş ilçesine yakındır. Tepelik durumda olan nekropolün üst kısmında kutsal alan bulunmaktadır. Erken Urartu ve Urartu dönemi mezarlarıdır. Yine Erken Demir Çağ ve Ortaçağ dönemi mezarları da bulunmaktadır (Çetin, 2012: 42-43). **Heybeliyurt Kalesi ve Nekropolü** Diyadin ilçesi, Heybeliyurt köyüne yakın yerdedir. Kalenin eteğinde nekropol alanı yer almaktadır (Çetin, 2013: 24). **Balık Gölü Kalesi ve Ferhat Su Kanalı** Doğubayazıt ilçe merkezine 59km. uzaklıktaki Balıkgölünün güneydoğu kıyısında bir tepe üzerindedir. Kalenin yaklaşık 1 km kadar güney batısında Ferhat sulama kanalı bulunmaktadır. Doğubayazıt ovasının kuzey kısmında kalan ve Balıkgölü deresinin sulayamadığı tarım arazilerini sulamak amacıyla Urartular döneminde inşa edilmiştir (Çetin, 2012: 21-22).

Anzavur Tepe, Patnos Kalesi olarak da bilinen tepe, Patnos ilçe merkezinin 2 km kuzeybatısında yer alan, Urartular'dan kalma antik bir kenttir. Saray, tapınak ve bina kalıntılarının olduğu tespit edilmiştir. Kale, Kral Menua ve I.Argiştî; tapınak ise İspuini döneminde yapılmıştır. Oldukça harap olan kentten günümüze ancak tapınak, kale ve bazı binaların kalıntıları ulaşmıştır. İlçe'nin 1 km. güneydoğusunda bulunan Değirmen-tepe olarak da bilinen **Girik Tepe** de yine Urartular'dan kalma bir antik kenttir. Kral Menua ve oğlu I.Argiştî dönemlerinde kurulmuştur. 1960-1963 yılları arasında yapılan kazılar neticesinde yanmış bir iç avlu, taht odası, salonlar, kiler ve mutfak ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca buradan çok sayıda yüzük, küpe, bilezik, kemer, mühür, altın ve tunçtan yapılmış süs eşyaları elde edilmiştir (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 29).

Bağdişan Höyüğü Patnos ilçe merkezinin Bağdişan Mahallesi'nde yer almaktadır. Toplanan çanak çömlekler Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ, Geç Demir Çağ ve az sayıda Orta Çağ'a aittir. I.derecede arkeolojik sit alanıdır (Yıldırım, 2014: 162). **Gültepe Höyüğü** Aladağların Ağrı iline kuzey yüzünde olan Höyük bir vadi içerisinde dere kenarında bulunmaktadır. Diğer höyüklerle oranla oldukça yüksektir ve geniş bir alanı kapsamaktadır. Höyük yüzeyinden toplanan seramiklere göre Tunç Çağı ve Demir Çağı'nda yerleşim görmüştür. Höyük yamacında bulunan taşlarda Orta Çağ Dönemi yerleşim izleri tespit edilmiştir. I.derecede arkeolojik sit alanıdır (Çetin, 2013: 78). **Yamaç Mezrası Höyüğü** Hamur-Gözlüce yolunun hemen sağında bir tepenin üst ve yamaçlarında yer alır. Höyükte Orta Tunç Çağı ile Demir Çağı yerleşimi gözlemlenmiştir. I.derecede arkeolojik sit alanıdır (Yıldırım, 2014: 64). Bölgede bulunan **Yığıntepe Köyü Höyüğü** Yığıntepe köyünde yer alan höyük, köyün kuzeybatısında bulunmaktadır. Tunç Çağ, Orta Çağ ve Orta Çağ'a ait çanak ve çömlekler bulunmuştur. **Suçatağı Yerleşimi** il merkezi Suçatağı eski mezarlık alanı yanında bulunan höyük günümüzde tamamen yerleşim alanının altında kalmıştır. 2006 yılında yapılan tespitlerde üzerinde farklı dönemlere ait seramikler bulunmuştur (Çetin, 2013: 14-15). **Çetenli Höyüğü** Doğubayazıt ilçe merkezine 18km uzaklıktaki Çetenli köyünde bulunmaktadır. İlk Tunç ve Demir Çağı'nda yoğun olarak yerleşilmiştir. I.derecede arkeolojik sit alanıdır (Çetin, 2013: 40). **Yeşildurak Köyü Höyüğü** Diyadin ilçesindedir. Geç Tunç ve Erken Demir Çağı yerleşimler içinde önemli bir yere sahiptir. I.derecede arkeolojik sit alanıdır (Çetin, 2012: 21). **Sadakh Köyü Höyüğü** konumu, mimari yapısı ve buluntular İlk Tunç ve Erken Orta Demir Çağı yerleşimler içinde önemli bir yere sahiptir. I.derecede arkeolojik sit alanıdır (Çetin, 2013: 69). **Pirabat Höyüğü** Pirabat köyünde yer alan höyük I. derecede koruma alanıdır. Son yıllarda köylüler tarafından bulunan Urartu kralı Menua dönemine ait kitabeler Erzurum Müzesi'ne götürülmüştür. Höyüğün üzerinde ve etrafında bol miktarda seramik örneklerine rastlanmıştır (Yıldırım, 2014: 160).

Seslitaş Köyü Mezarlığı içerisinde küçük bir camisi ve bölgenin manevi şahsiyetlerinden birisi olan ve sonradan mezarının üzerine Ahlat taşından kare planlı piramidal külahlı bir türbenin yapıldığı

Halife Yusuf'un mezarı da bulunmaktadır. Mezarlığın içerisinde sanat ve kültür değerleri bakımından şahideli, açık sandukalı birkaç mezar dikkat çekmektedir. **Seslitaş Kurganı** Seslitaş Köyü'nün 1km. güneyinde, Suluçem yolunun sağındaki alçak Akyalık tepe üzerinde yer alır. Toplanan çanak çömlekler Orta Demir Çağ ve az sayıda Ortaçağ'a aittir (Çetin, 2013: 60-61). **Budak Köyü Mezarı** Patnos ilçe merkezinin Budak Köyü'ndedir. Oda mezar şeklinde dikkörtgen planlı yapının duvarlarında nişler bulunmaktadır. 1. derecede arkeolojik sit alanlarıdır (Yıldırım, 2014: 162). **Ziyaret Köyü Mezarlığı** bir ziyaret yeri olan mezarlığın orta kısmında kutsallığına inanıldığından hiç kesilmemiş yaşlı bir söğüt ağacı bulunmaktadır. Etrafındaki bir grup mezar kültür ve sanat değerleri bakımından dikkat çekmektedir (Yıldırım, 2014: 161). **Beklemez Köyü Kardeşler Mezrası Kaya Yerleşimi ve Kaya Mezarları** Hamur ilçe merkezinin Beklemez köyünde bulunan kaya yerleşimleri köyün güneydoğusundaki sap bir kayalığın güney cephesinde yumuşak kayalar oyulmak suretiyle yapılmıştır. Duvarlarında kazıma tekniğiyle haç motifleri ve çeşitli ebatlarda yuvarlak kemerli nişlerin bulunduğu kaya kilisesi oldukça küçük ölçülere sahiptir (Çetin, 2013: 77). **Atabindi Köyü Kaya Mezarları ve Kaya Yerleşimi** Tutak ilçesine bağlı Atabindi ile Dayıpınarı köyleri arasındadır. Kaya mezarının üst kısmında Urartu dönemi kalelerinde sıklıkla görülen kutsal işaretler olarak adlandırılan kaya işaretleri bulunmaktadır (Çetin, 2012: 48-50). **Gündoğdu Köyü mağara mezrası ve kaya mezarı** ve **Dumanlı Köyü kaya yerleşimleri ve kaya mezarları** da arkeolojik sit alanı olarak korunması gerekmektedir (Yıldırım, 2014: 168) .

Alacalı Köprüsü güney-kuzey yönünde tek gözlü bir yapıdır. Köprünün etrafındaki kaplama taşlar tamamen söküldüğünden oldukça harap bir şekilde günümüze ulaşabilmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde inşa edildiği tahmin edilmektedir (Çetin, 2009: 207).

İlde tarihi değer niteliğinde olan kiliseler de bulunmaktadır. Tutak ilçesinin 26 km batısındaki Dayıpınarı (Noktulu) köyü yakınlarında bulunan **Karagöz Kilisesi** kayalar oyularak yer altına yapılmıştır. Benzer bir kiliseye Hamur'un Beklemez köyünde de rastlanılmaktadır (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 34). Diyadin ilçe merkezine 12 km uzaklıktaki Günbuldu köyünün 400 m uzağında antik görümlü yerleşim yerinde **Meya Mağaraları** ve tarihi kalıntılar bulunmaktadır. Kayalara oyularak yapılmış barınma yerleri, tapınak, ibadethane, oda ve mağaralar oldukça ilgi çekicidir. Barınak ve ibadethanelerde değişik inançların izleri görülmektedir. Oldukça tahrip edilen kentten günümüze mihrap, haçlı taşlar ve mezarlıklar kalmıştır. Buradan çıkarılan iki koç heykeli şu an il merkezindedir (www.kulturportali.gov.tr). Taşlıçay'ın 18 km doğusunda yer alan bugünkü Taşteker köyünde bulunan **Üç kilisenin** kutsallığı M.Ö.'ye dayanmaktadır. Arsaklı Türkleri burada Bagavan adında bir güneş tapınağı yapmışlardır. Sonradan Ermeniler tarafından bir manastır inşa edilmiştir. Bu manastır 1950 yılında sökülerek taşları Ağrı Merkez Camii'nin yapımında kullanılmıştır. Nuh Peygamber'in mezarının burada olduğuna dair bir inanış da vardır (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 32). **İsaabat köyü kilisesi** oldukça harap bir vaziyette olan kilisenin sadece kuzey duvarıyla kuzeydoğu köşede bulunan apsis kemerinden küçük bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir (Yıldırım, 2014: 166).

3.2. İnanç Turizmi

Dinler tarafından kutsal kabul edilen yerleri ziyaret etmek, dinsel toplantı ve törenlere katılmak veya bunları izlemek, hac gibi dinsel görevleri yerine getirmek, kutsal ve bilinen mabetleri görebilmek amacıyla yapılan ve önemli boyutlara ulaşan seyahatlerin ve konaklamaların oluşturduğu bir turizm hareketidir (Usta, 2016: 12-13). İlin inanç turizminin merkezi haline gelmesini sağlayan iki önemli değer vardır. Bu değerlerden biri dış turizme yönelik olan Ağrı Dağı'nın, jeolojik konumunun yanı sıra, tufandan sonra Nuh'un gemisine ev sahipliği yaptığı inanışıyla kutsal efsanevi yönüdür. Ararat, Kuh-i Nuh, Cebel el Haris adlarıyla bilinen Ağrı Dağı'nda Nuh'un Kayıp Kentiyle **Nuh'un Gemisi**'nin izinin varlığına inanılmaktadır. Ağrı Dağı'nın güney karşısındaki Telçeker ile Üzengili köyleri arasında doğal bir anıt bulunmaktadır. Gerçekte bu anıt gemi biçiminde bir şekil, iz (siluet) dir. Bu kalıntı Türkiye-İran transit yoluna 3.5 km mesafededir. Nuh Tufanı sonucunda karaya oturan geminin burada kaldığı öne sürülmektedir. Buranın halk arasındaki adı, Cudi Dağıdır ve Cudi sıradağlarının son halkasıdır. 1983 yılından itibaren kutsal geminin kalıntılarını burada arama çalışmaları hızlanmıştır. 11 Eylül 1959'da bölgeye gelen harita yüzbaşı İhsan Durpınar, Doğu bölgesinin havadan çekilen fotometrik haritalarını tetkik ederken ilginç bir resim bulmuştur. Bunun

Nuh'un gemisi olabileceği ihtimali düşünüldüğünden Ağrı Dağı ve Telçeker köyü üstündeki heyelan bölgesinde gemi arama çalışmaları hızlanmıştır (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 62). Nuh Tufanı sonucunda karaya oturan geminin ve Nuh'un kayıp kenti Naxuan'ın bu çevrede bulunduğu öne sürülmektedir. Kutsal gemi ve Nuh'un kayıp kenti Naxuan'ı arama çalışmaları, 1983 yılından beri sürdürülmektedir. Başta ilk astronomlardan J.T.İRVİN olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'nden bir grup araştırmacı bölgedeki bu sahayı uzun yıllardan beri incelemektedirler. Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu 17.09.1989 tarih ve 3657 sayılı kararı ile gemi kütlesinin korunması gereken taşınmaz kültür tabiat varlığı özelliği gösterdiğini dikkate alarak, söz konusu sahayı doğal sit ve açık hava müzesi olarak koruma altına almıştır. Bu doğal anıt her yıl çok sayıda yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir. (Ağrı Doğa Turizm Master Planı, 2013: 40).

Diğeri ise yörenin önemli şair ve filozoflarından olan Ahmedî Hani'nin mezarının bulunduğu **Ahmedî Hani Türbesidir** (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 61). Türbe, Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesinde İshak Paşa Sarayı'nın karşısında bulunmaktadır. Hani Baba Türbesi olarak da anılmaktadır (Bingöl, 2007: 312). Her yıl yüz binlerin ziyaret ettiği türbe askere giden, evlenen genç kız ve erkeklerin, şifa arayanların merkezi haline gelmiştir (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 61).

3.3. Kış Turizmi

Doğal kaynaklar, turistlerin destinasyon seçimini yönlendiren ve etkileyen en önemli unsurlar olarak görülmektedir. Ülkemizin topografyası, iklim şartları, bulunduğu coğrafik konumu, çekici manzaraya sahip alanları ve misafirperver halkı kış sporları için uygun potansiyeller taşımaktadır (Koşan, 2013: 303). 5.137m yükseklikteki ülkemizin en yüksek dağı olan Ağrı Dağı, hem dağa tırmanma (trekking) hem de kış turizmi için yüksek bir potansiyele sahiptir (Doğanay, 2013: 147).

Ağrı merkeze 1km uzaklıkta bulunan Küpkıran Köyü Karşıkaya mahallesinde yer alan kayak alanı yaklaşık 800-900m. uzunluğunda, 130-140m. genişliğindedir. 2010 yılında faaliyete geçen kayak pistinin genişletilmesine ilişkin çalışmalar devam etmektedir (www.agrikultur.gov.tr). Atıl vaziyette olan diğer tesislerin faaliyete geçmesine yönelik çalışmalar yürütülmektedir.

3.4. Termal Turizm

Termal turizm; sağlık turizmi içinde değerlendirilen, içeriklerinde erimiş mineral bulunan maden sularının dinlenme, zindeleşme, tedavi vb. amaçlarına dönük olarak kullanımından doğan bir dizi ilişkiden kaynaklanmaktadır (Kozak vd., 2015: 31). Ağrı ili bulunduğu coğrafi konumdan dolayı jeotermal kaynak potansiyeli olan bir ildir. En önemli ve bilinen kapalıca alanı ilin güneydoğusunda Diyadin ilçe merkezine 5 km. mesafede bulunmaktadır. Kaplıca bölgesi Yılanlı, Davut ve Köprü Kaplıcaları olmak üzere geniş bir alana yayılmıştır. Termal suların bikarbonat, klorür, sülfat, kalsiyum, karbondioksit gazı içermesi ve toplam mineralizasyonun 1gr/lit olması nedeniyle şifa özelliği taşımaktadır (T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2013: 68-69). Cilt rahatsızlıkları, sinir buhranları, mide, bağırsak ve böbrek rahatsızlıkları, kadın hastalıkları, solunum yolları rahatsızlığı, romatizma ve siyatik gibi hastalıklar için şifalı olduğu bilinmektedir (Taşdemir, 2011: 620-621). **Dambat çermiği ve maden suyu**; Murat nehrinin kıyısında olup, Ağrı merkezine 6km uzaklıktadır. Yerden fişkıran kükürtlü su ufak çapta sürekli değişmekte, kapalı bir yerdedir. Özellikle romatizma, yara deri ve cilt hastalıklarına iyi gelmektedir. Böylece bazı hastalıklara şifa olan bu su fazla kapalı bir yerde bekletildiğinde şifa özelliğini kaybeder. Ayrıca maden suyu kıvamındaki kaynak suyu böbrek, bağırsak ve mide hastalıklarına iyi geldiği tecrübe edilmiştir (Yıldırım, 2014: 150).

Ağrı ilinin turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve tabiat turizmi potansiyelinin ortaya çıkarılarak geliştirilmesini sağlamak amacıyla Orman ve Su İşleri Bakanlığı Ağrı Şubesi tarafından 2013 yılında Ağrı İli Doğa Turizm Master Planı hazırlanmıştır. Son dönemlerde değişen turizm anlayışı; yeni turizm türlerinin geliştirilebileceğinin farkına varılması sağlamıştır. Bu Eylem Planı kapsamında bahsedilen turizm faaliyetleri dışında İl'de doğada yapılması uygun görülen turizm faaliyetleri; dağcılık turizmi, av turizmi, doğa yürüyüşü (Trekking), sportif olta balıkçılığı, botanik (Bitki İnceleme) turizmi, mağaracılık turizmi, foto safari turizmi, kültür ve el sanatları turizmi, kuş

gözlemciliği turizmi, yaylacılık turizmi şeklinde belirtilmiştir (Ağrı İli Doğa Turizm Master Planı, 2013: 57). Değişen ve gelişen tüketici arzı eğilimlerini karşılayabilmek için başlatılan turizmin çeşitlendirilmesi çalışmalarıyla turizmin ülke düzeyine ve 12 aya yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. (Hussein ve Saç, 2008: 43). Bu amaçla doğa; turizmde en önemli çekicilik unsurlarından birisi olmasının yanı sıra birçok turizm türünün de kaynağını oluşturmaktadır (Çakıcı, Yavuz, Çiçek, 2014: 76). Bu anlamda alternatif turizm olarak doğa temelli turizm kapsamında turistik potansiyeli yüksek olan Ağrı Dağı, önemli bir çeşitlilik sunmaktadır.

3.5. Doğa Turizmi

3.5.1. Kuş Gözlemciliği ve Endemik Bitki Gözlemciliği

Ülkemiz flora (bitki) ve fauna (hayvan) zenginliği bakımından dünyada kıta özelliği gösteren nadir ülkelerden biridir (Bozok ve Yılmaz, 2008: 125). Ağrı ili ve çevresi de hem jeolojik oluşumları hem de biyoçeşitlilik bakımından günümüzün yükselen ekonomisi olan turizm açısından önem arz etmektedir. Bölgede doğa turizmi, tarih ve kültür değerleri yanında gün geçtikçe ivme kazanmaktadır. Bölge doğal yapısı ve habitat özellikleri bakımından özel bir konumdadır. Doğubayazıt Sazlığı, Balık Gölü ve Murat Çayı ender bulunan kuş türlerin yanında birçok yaban hayvanın barındığı alanlardır (Adızel vd., 2011: 628). Yörede yüksek dağ göllerinde ve soğuk sularda yaşayan alabalıklar dünyanın çok az yerinde bulunabilecek kalitededir. Doğubayazıt Sazlığı, önemli bir biyoçeşitlilik noktasıdır. Başta kuşlar olmak üzere birçok yaban hayvanına ev sahipliği yapmaktadır. Boz ayı, kurt, yaban domuzu ve tilki sazlıkta sıkça görülen canlılardır (Adızel vd., 2011: 630). Bölgede bir Türkiye endemiği olan Bendimahi kertenkelesi ve nesli tehlikede olan Himalaya mavi keleş bulunmaktadır (www.turkiyesulakalanlari.com). Doğubayazıt İlçesi ile Ağrı Dağı arasındaki, Şeyhli ve Gölyüzü arasında bulunan Sazoba köyündeki bataklık alandan oluşan bölge ülkemizin önemli 100 kuş barınma alanı arasında bulunmaktadır. Bu sazlık alan, Balık Gölü'nden ve Tendürek Dağı'ndan gelen derelerle beslenir. Yörede bulunan yaygın kuş türleri; çayır delicesi, erguvani, balıkçıl, boz ördek, pasbaş, turna, patka, kızılğaga ve kızılback olarak sayılabilir (Yıldırım, 2014: 154). Patnos ilçe sınırlarında yer alan ve Süphan Dağı'nın kuzeyinde bulunan Sarısu ovası içinde barındırdığı sulak çayır, geniş sazlıklar ve birkaç tatlı su gölü ile önemli bir sulak alan ekosistemi teşkil etmektedir. Karasu çayı ile Fırat nehrinin en büyük kolu olan Murat suyuna bağlanır. Sulak alanın esas kısmını oluşturan bölümünde göl aynası sazlarla kaplı küçük dipsiz göl yer almaktadır. Gölün hemen yanında seyrek bitki örtüsüne sahip küçük bir göl vardır. Sazlığın doğu tarafı bataklık ve diğer sulak çayırarla kaplıdır. Türkiye'nin önemli kuş alanlarından biridir. Bildirgin, kız kuşu, su çulluğu, çamurcun, kılkuş, elmabaş, kınalı keklik, çil keklik, angut, gri balıkçıl, toy, uzun bacak, bağirtlak, tepeli taygar, doğan, kaya kartalı, şahin, karga, saksağan gibi türler yaşamaktadır (Yıldırım, 2014: 162-163). Bu nedenle bölge doğa turizminin bir çeşidi olan “**ornitoturizm**” (kuş gözlemciliği) açısından değerlendirilebilir. Doğada sayıları sınırlı bulunan ve çoğunluk tarafından belki bilinmemekte olan bu kuş türlerini ve bu durumu yakından takip eden birçok yabancı bulunmaktadır. Bu kişiler turist olarak ilgili yörelere gelmekte, kuşları gözleyip (bird-watching), inceleyip ülkelerine geri dönmektedirler (Akat, 2008: 31). Bölgenin bu potansiyeli göz önünde bulundurularak kuş alanı koruma altına alınıp değerlendirilebilir. Flora bakımından da oldukça zengin olan alanda ardıç, andıç, gürgen, huş, kafkas üçgülü, kırmızı üçgül, aküçgül, yabani fiğ, yabani yonca, kılçıksız brom, tilki kuyruğu, koyun yumağı, yabani arpa, yabani buğday, yabani çavdar gibi bitki türleri yetişmektedir (www.tarimziraat.com).

3.5.2. Dağcılık

Günümüzde turistler doğadan faydalanmayı ön planda tutmakta ve sportif açıdan daha aktif olabilecekleri turizm türlerini tercih etmektedirler. Doğa turizmi, genel olarak doğal ortamlara yapılan seyahatleri ifade etmekte ve kırsal mekanlarda yapılan rekreasyonel ve macera türü spor faaliyetlerini de kapsamaktadır. Bu macera odaklı sportif faaliyetlerden en popüler ve ilgi çeken aktivitelerden birisi dağcılıktır (Çakıcı, Yavuz, Çiçek, 2014: 76).

Yüzyıllar boyunca erişilmez olarak tanımlanan Ağrı Dağı, pek çok gezgin ve araştırmacının dikkatini çekmiş ve doruğuna ulaşılması hayaliyle, birçok tırmanışlar yapılarak, keşfedilmeye çalışılmıştır (Doğanay, 2003: 173). Marco Polo'nun “hiçbir zaman çıkılamayacak dağ” diye

bahsettiği Ağrı Dağı'na (Kaya, 2016: 222) ilk tırmanış (29 Ekim 1829), Alman jeolog Prof. Frederic von Parrotve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Onu, Rus jeolog Antonomorf ve ekibinin tırmanışları (1834 ve 1843 yılları) izlemiştir. Yine Alman jeologlar Wagner ve Abich (1845) ile Monteith ve Stuart (1856), jeolog A. Oswald (1889) ve Fransız jeolog M. Blumenthal (1955), bu dağa tırmanan başlıca batılı araştırmacılarıdır. Türk dağcılar, Cumhuriyet devrinde Ağrı Dağı ile ilgilenmeye başlamışlardır. İlk tırmanış, 1937 Ağustosunda Binbaşı Cevdet Sunay (T.C.'nin beşinci Cumhurbaşkanı) başkanlığında 15'i subay 50 askerden oluşan grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ekip zirveye Atatürk'ün büstünü dikmişlerdir. Bunu, 29 Ekim 1968 tarihinde, Albay Turhan Selçuk başkanlığında 18 subay, 16 astsubay ve 112 erden oluşan 111. Ordu Dağ-Komando Taburunun zirveye tırmanması ve ordu flaması ile Türk Bayrağını buraya dikmeleri izlemiştir. Türk dağcı grupları, değişik yıllarda dağa tırmanmışlardır (terörist hareketlerin artması nedeniyle, 1989-1994 devresinde tırmanış olmamıştı). Batı ülkelerinin Ağrı Dağı'na olan ilgileri sürmektedir. Amerikalı astronot Neil Armstrong da, 1982'de Türkiye'ye gelerek Ağrı Dağı'na tırmanmıştır (Doğanay, 2003: 173-174).

Büyük Ağrı Dağı (5137m.) ve Küçük Ağrı Dağı'na (3896m.) gerek yerli gerekse yabancı turistler tarafından her yıl yaz aylarında dağ eteklerinde kamplar kurulmakta ve tırmanma turları düzenlenmektedirler. Tırmanışlar için en uygun zaman temmuz, ağustos ve eylül aylarıdır. Anadolu yarımadası ve Avrupa'nın en yüksek doruğu olan Ağrı Dağı 4000 metreye kadar bazalt sonraki yükseklikte de andezit lavlarıyla volkanik bir dağ özelliği göstermektedir. Dağın doruğunda bir örtü buzulu vardır. Ağrı Dağına çıkışlar Doğubayazıt Topçatan Köyü Eli Çiftliği güzergahından olmak şartıyla yalnızca dağın Doğubayazıt sınırları içinde kalan cephesinden yapılmaktadır. Küçük Ağrı Dağı'na tırmanışlar ise sadece kuzeybatı güzergahından yapılmaktadır. Ağrı Dağı doruğuna tırmanmak için haberleşme, güvenlik, taşıma, tırmanma açısından en rahat ve sık kullanılan rota güney rotasıdır (Yıldırım, 2014: 152).

İlde bulunan diğer yüksek dağlar Süphan, Tendürek ve Köse Dağlarıdır. Tendürek Dağı 3533m yükseklikte olup Aladağ'ın uzantısıdır. Diyardin ilçesinin güneydoğusunda bulunur. Yakın bir jeolojik zamanda sönmüş taze volkanik dağlardır. Volkanik koni şeklindedir ve büyük bir krateri vardır. Murat Nehri'nin kaynağı ve İpek geçidi buradadır (Yıldırım, 2014:158). Süphan Dağı Doğu Anadolu'da Van Gölü'nün kuzeyinde Adilcevaz-Erciş ve Patnos arasında yükselir. Dağın 4058m ve 4054m ile en yüksek iki zirvesi Adilcevaz ile Patnos'tadır. Anadolu'nun dördüncü en yüksek doruğu olan dağın zirvesi örtü buzuluyla kaplıdır. Güney tarafında yer alan Van Gölü engin bir deniz gibi görünür. Tırmanış sırasında ayrıca Aygır ve Sodalı Göl de görülmektedir (T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012: 54). Eleşkirt Ovası'nın kuzeybatısında tek başına yükselen Köse Dağı, kilometrelerce uzaklıktaki Kaçkarların zirvelerinden bile görülebilir. 3433m yükseklikteki dağ, kuzey tarafında yer alan Kars ilinin Sarıkamış ilçesi sınırlarında müthiş bir görsellik sergiler. Uçsuz bucaksız bir bozkırın ortasında sivri ve ulaşılmaz görünen zirvesiyle dağcıların gönülünü çelen dağa kubbe görünümündeki yapısının çıplak ve sarp oluşundan dolayı Köse Dağı adı verilmiştir. Eleşkirt ilçesinin Yukarıkopuz ve Gözaydın köyleri arasında yükselen dağın topografik yapısı, en kolay Gözaydın köyünün üzerindeki sırttan tırmanış olanağı sağlar. Köse Dağı tırmanışı Ağrı Dağı'na çıkmak isteyenler için iyi bir antrenman niteliğindedir (Yıldırım, 2014: 160).

3.5.3. Balık Gölü

Doğubayazıt ilçesinin 60km kuzeybatısında yer alan balık gölü aynı zamanda Taşlıçay ilçe sınırları içerisinde de kalmaktadır. Yaklaşık 34km²lik yüzölçümü ve 2241 metrelik su düzeyi yükseltisiyle ülkemizin en yüksekte bulunan göllerinden biridir. Balık Gölü, Sinek Yaylasında bulunan ve en derin yeri 37m olan bir lav set gölüdür. Göl, çevresindeki dağlardan gelen küçük dereler, kıyadaki pınarlar ve yer altı sularıyla beslenir. Gölün kuzeyinde, üzerinde tarihi kalıntıların da olduğu bir ada bulunmaktadır. Bu adada kuluçkaya yatan kadife ördek türü ve diğer kuşlar nedeniyle, Türkiye'nin en önemli 100 kuş yaşama-koruma alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca yaz aylarında gölde martı, kuğu ve karabataklara da bol miktarda rastlanır. Alabalığı ile bilinen gölün suyu tatlıdır. Alabalığın yanı sıra sazan balığı da bulunmaktadır. Ancak balık gölünde yetişen alabalığın kış aylarında avlanması zordur. Çünkü yaklaşık 2250m yükseklikte yer alan göl, kış aylarında kalın bir buz tabakasıyla kaplanır (Yıldırım, 2014: 169). Bu haliyle kış sporları için uygun bir zemin oluştururken; yaz ayları için de günübirlik gezilere ideal bir mekandır (www.agrikultur.gov.tr). Göller

ve çevreleri bazı suya dayalı olmayan (yürüyüş, bisiklete binmek, fotoğraf çekmek, piknik, izcilik ve kampçılık, manzaraya seyretmek, ornitoloji, avcılık, sağlık vb.) rekreasyonel faaliyetler açısından da ilgi çekmektedir (Doğaner, 2001: 81-82). Bu açıdan soğuk kaynak sularıyla ayrı bir güzellik kazanan gölün etrafı ağaç bakımından oldukça fakirdir. Doğu Anadolu'nun Abant'ı olabilecek bir doğal güzele sahip olmasına rağmen, atıl durumdadır (Yıldırım, 2014: 169).

3.5.4. Mağara Turizmi

Turizm türlerinin geliştirilmesi kapsamında, ülkemizde turizm hareketlerinin diğer bölgelere ve yılın diğer aylarına yaygınlaştırılması amacıyla son yıllarda “mağara turizmi” konusunda yapılan çalışmalar artış göstermektedir. Ülkemizde halen insan eli değmemiş binlerce mağaranın bulunması, bu turizm türünün gelecekte daha fazla gelişeceğini göstermektedir (Kozak vd., 2015: 33). İlde turizme açılacak bir mağara olan **Buz Mağarası**dır. Örneğine çok az rastlanabilecek doğal bir anıt niteliğindedir. Mağara uzun eksenli, elips şeklinde, yaklaşık 100km. uzunluğunda, 8m. derinliğinde, yavvan bir çukurdur. İçinde bazalt lavlardan oluşan kayalar ve bu kayaların üzerinde çeşitli boyutlardaki temiz buz tabakaları, sarkıt ve dikitler bulunmaktadır. Genellikle yaz aylarında soğuk, kış aylarında da sıcak olan mağaranın kapısında sürekli sıcak ve soğuk hava akımları oluşmaktadır. Işık tutulduğunda kristal gibi parlayan ve renkten renge giren buz parçaları seyredenleri hayretler içinde bırakmaktadır. Aşağı İnek köyünden başlayıp mağaraya doğru uzanan bir lav tüneli, mağaraya dip kısmından ulaşmaktadır. Bu tünel hava sirkülasyonuna neden olmakta ve mağaranın içini soğutan bir etki yapmaktadır. Mağara tavanından süzülerek damlayan suyun donmasına yol açan bu soğuk havanın, özel bir bileşimi olduğu sanılmaktadır. Mağara içinde kuşların yuva yapmış olmaları, şimdiye kadar mağara içinde kimsenin etkilenmemesi ve devamlı buz-su alınması, hava bileşiminin zehirsiz olduğunu göstermektedir (Çelikel, Yüksekaya, Solmaz, 2014: 364-365).

Daha önce tarih ve kültür turizmi kapsamında bahsedilen **Meya Mağaraları**, Patnos ilçe merkezinin 3km. doğusunda, Ziyaret Köyü yolu üzerinde bulunan kayalık alandaki **Hesar mağarası** 4m. derinlikte olup mağara zemininde hafif yükseklikte iki seki bulunmaktadır. Mağara içinde etrafında bol miktarda opsidyen taşlarına rastlanır. 1. derecede arkeolojik sit alanıdır. Bölge tarihinin aydınlatılmasında önemli bir buluntu merkezidir (Yıldırım, 2014: 162).

3.5.5. Yaylacılık

Türk kültür hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Yöre insanı için hayvancılık yaparak, kazanç sağlamanın yanı sıra yayla kültürü, yayla etkinlikleriyle bozulmamış bir doğada yaşayarak diğer insanların da dikkati çekilebilir. Yayla turizmi; av, yürüyüş, termal, kış sporları ve dağ turizmiyle entegre kullanıldığında büyük bir turizm aktivitesi oluşturacaktır. Böylece iç turizm faaliyeti olan yayla turizmi giderek dış turizme de talep oluşturacak hale dönüşür (Hussein ve Saç, 2008: 20). Başta Aras Dağı zirvesindeki Balık Gölü civarı olmak üzere yörenin bir çok yerinde yayla geleneği geçmişten beri sürmektedir (Adızel vd., 2010: 630). İlde yaylacılık anlamında en başta Aladağ, Sinek Yaylaları ve Ağrı Dağı etekleri gelmektedir. Aladağ Yaylaları ilin güneyinde olup; Hamur Vadisi'nden Tendürek Dağı'na kadar uzanır. Hayvancılık açısından önemli bir yeri vardır. İldeki ikinci önemli yayla Sinek Yaylasıdır. Ahtalar Gediği ile Balık Gölü arasındaki alanı kapsamaktadır. Yine Mirgemir –Çakmak (Kılıç), Davul, Kraktin, Pani ve Katavin Yaylaları ilde bulunan diğer yaylalardır (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 73).

3.5.6. Av Turizmi

İlde akarsuların ve ırmakların varlığından dolayı dağlık alanlarda ve su yataklarında yabani hayvan bol olmaktadır ve bu nedenle av sporu gelişmiştir. Balık, bıldırcın, keklik, toy, angut, turna, yaban kazı ve ördeği, karabatak, tilki, kurt, domuz, vaşak, ayı, yaban keçisi, yaban koyunları ve sansar avcılığı yapılmaktadır. Avcılık faaliyetleri ilde bulunan Avcılık Ajanlığı ve Avcılık Kulübü tarafından yürütülmektedir. Tüm bunların yanı sıra ilde at yarışları ve cirit sporu da oldukça ileri derecededir (Yıldırım, 2014: 172).

3.5.7. Sportif Olta Balıkçılığı

Deniz, göl, akarsu vb. su kaynaklarına sahip destinasyonlarda rekreasyonel faaliyetlerin fazla olması turizm endüstrisi için her zaman önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Su kaynaklarının olduğu destinasyonlarda yapılan sportif olta balıkçılığı “Doğa ile iç içe, ticari olmayan, hoşça vakit geçirmek amacıyla orman içi akarsu ve göl/göletlerde sportif olarak yapılan balık tutma aktivitesi” olarak adlandırılmaktadır (Dinçer vd., 2017: 40). İlde alternatif turizm olarak sportif olta balıkçılığının yapılabileceği iki alan tespit edilmiştir. Bu alanlar Murat Nehri ve Cumaçay Deresidir (Ağrı Doğa Master Planı, 2013: 57).

3.6. Kültür ve El Sanatları Turizmi

Turizmin temelinde doğal ve kültürel çekiciliklerle beraber, kültürel çekicilikler tarih, el sanatları veya yiyecek-içecek gibi birçok farklı alanlarda ortaya çıkmaktadır. Yine bir toplumun sahip olduğu kültür; sanat, dil, edebiyat, müzik, yemek ve dinsel ritüeller gibi çok farklı şekillerde de açığa çıkabilmektedir (Çapar ve Yenipınar, 2016: 101).

Ağrı ili ve çevresinde kültür ve el sanatları turizmi kapsamında el sanatlarının en önemli dalını oluşturan geleneksel el dokuma yaygıları ve örmeleri dikkat çekmektedir. Geçmişte çok önemli dokuma merkezlerine sahip olan bölge, bu anlamda Doğu’ya giden birçok seyahatın da dikkatini çekmiştir ve bölge dokumaları seyahatnamelere konu olmuştur. Bölgedeki kadınlar ve genç kızlar tarafından halı, kilim ve cicim tekniğinde dokunan bu dokumalar ev ihtiyacı, çeyiz ve ticari amaçla dokunmaktadır. Son yıllarda ise Halk Eğitim Merkezlerinin il ve ilçe merkezleriyle bazı köylerde açtıkları halı atölyelerinde tamamen ticari amaçlı halı ve kilim dokuması yaygınlaşmıştır (Çetin, 2013: 135). İpek ve yünden halı, kilim dokumacılığı daha çok Doğubayazıt, Karaköse ve Tahiki Köyleri’nde yapılmaktadır (Yıldırım, 2014: 149). Yün kazak, çorap örgüleri, tiftik papak, çorap, eldiven ve atkı örgüleri, boncuk oyacılığı, üzerlik otu tanelerinden yapılan üzerlik veya nazarlıklar (üzerlik otu özellikle Doğubayazıt’ta yetişmektedir), buğday veya çavdar sapından örülerek yapılan sepetler, tepsiler, çocuk şapkalı, çantalar ve keçe yapımı el sanatları açısından yapılan diğer faaliyetlerdir (Yıldırım, 2014: 149). Yerli ırk koyunların yününden yapılan ve sanatsal bir değere sahip olan kazak ve çoraplar, halı ve kilimlerde kullanılan motiflere benzer farklı motiflerle süslenerek yapılmaktadır. Koyun ve kuzulardan elde edilen yünün hallaç tarklarından geçirildikten sonra çeşitli işlemlerden geçirilerek sıkıştırılmasıyla elde edilen, yöre kültürünü yansıtan motiflerle süslenen keçeler sıcak tutmasından dolayı soğuk yayla evlerinde halı gibi kullanılmaktadır (Tavus, 2014: 466-467).

İlde turizm potansiyeli açısından değerlendirilebilecek coğrafi yerşekilleri ve alanlar şunlardır:

Meteor Çukuru: Doğubayazıt ilçesinin 35 km. doğusunda, Gürbulak Gümrük Kapısı’nın 2 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Daha farklı iddiaların olmasına karşın, bu çukurun 1892 yılında düşen büyük bir göktaşı tarafından oluşturulduğu sanılmaktadır. Çünkü bu silindirik doğal kuyu, Tersiyer kalkerlerini örten kalın ve çatlaklı bazaltlar içinde, 100 yıl önce (1880-1885 yıllarında) geceye bir den biren açılmış, o gecenin sabahında Gülveren köyünün kaynak suları bulanık olarak akmıştır. Çukurun açılması sırasında meydana gelen sarsıntı geniş bir alanda hissedilmiştir. Çukur silindirik bir kuyu şeklinde, derinliği 60 m.yi, çapı 35 m.yi bulmaktadır. Bu çukurun bir meteor (göktaşı) çukuru olduğu düşünülürse; derinlik ve büyüklük itibarıyla Alaska’daki meteor çukurundan sonra, Dünya’daki ikinci büyük meteor çukurudur (Ağrı Doğa Turizm Master Planı, 2013: 50-51).

Murat Kanyonu: Diyadin ilçe merkezinin batısında yer alan ve yüksekliği yer yer 60 metreyi bulan kanyon, ortasından geçen Murat Nehriyle kış mevsiminde bambaşka bir güzelliğe bürünmektedir. Kanyon Murat Nehri’nin kaynağından başlayarak Taşlıçay ilçesine kadar devam etmektedir. Yamaçlardaki farklı aşınma sonucu basamaklı bir biçimde oluşan kanyon tam anlamıyla doğa harikasıdır. Diyadin kaplıcaları yolu üzerinde bulunan kanyon, uygun ulaşım imkanlarıyla bölgedeki kaplıcalara gelen ziyaretçilerin de ilgisini çekebileceği niteliktedir. Fauna ve flora bakımından son derece zengin olan kanyon aynı zamanda piknik ve dinlenme alanı olarak da kullanılmaktadır (Yıldırım, 2014: 158).

Diyadin Traverten Köprüsü: Akarsu vadisindeki kaynakların çökelttiği travertenlerin vadinin diğer yamacına doğru genişlemesi sonucu oluşurlar. Dar ve derin vadi kesimleri traverten köprülerinin

oluşumu için uygun yerlerdir. Bu nedenle daha çok kanyon tipi vadilerde görülürler. Anadolu da yerköprü olarak bilinen, doğa harikası olan bu şekillerin örnekleri ülkemizin muhtelif yerlerinde vardır. Diyardin termal kaynaklarının bulunduğu alanda Murat vadisi üzerinde, iki adet **traverten köprüsü** oluşmuştur. Köprüler, Köprü Çermik kaynakları kuzeybatısındadır. Kudret Köprüsü olarak adlandırılan en kuzeydeki köprü, Murat Nehri batısındaki Altinkilit, Taşbasamak gibi köyleri Diyardin'e bağlamaktadır. Bu köprü'nün 100 m güneyinde başka bir köprü daha vardır. Akarsu vadisi yamacındaki sırtların birleşmesi ile oluşmuşlardır (Polat, 2011: 396). Doğal güzelliği olan bu traverten köprüleri buldukları termal bölge açısından çekicilik unsuru oluşturacaktır.

Mesire alanları: Hamur ilçesi ile Tutak ilçesi arasında akan Murat Nehri'nin içerisinde aktığı **Hamur Deresi**, ilginç doğa güzelliklerine sahip olmakla beraber vadiye çeşitli kuş cıvıltılarının da su sesiyle bütünleşmesi vadiye yaşanmasına doyum olmayan güzel bir canlı manzara katmaktadır. Bu doğal güzellikleriyle balık avlama yeri, iyi bir piknik alanı ve dinlenme yeridir. **Yoğunhisar Mesire Alanı**, Hamur ilçesi ile Ağrı arasındadır. **Diğer mesire alanları** ise; Murat Nehri, Mandalık Çayı ile Tatlısu Çayı kenarlarıdır (Yıldırım, 2014: 165).

Keşişin bahçesi: Doğubayazıt ilçesine 7km uzaklıkta, İshakpaşa Sarayı'na giden yol üzerindedir. Kerem ile Aslı hikayesinin burada geçtiğine dair halk arasında bir inanış vardır. Hikayedeki efsaneden dolayı burası Keşişin Bahçesi olarak bilinmektedir (www.agrikultur.gov.tr).

Tablo 1: Turizm Türleri Bakımından Ağrı İlindeki Potansiyel Turistik Alanlar:

TURİZM TÜRLERİ	İlçeler	AĞRI İLİNDEKİ TURİZM POTANSİYELİ
Kültür ve Tarih Turizmi	Merkez	Harabegöl ve Pazı Kaleleri, Suçatağı Yerleşimi, Yığıntepe Höyüğü
	Doğubayazıt	İshak Paşa Sarayı, Doğubeyazıt Kalesi, Beyazıt Eski Camii, Kızıl Ziyaret, Gürgüre, Ardiç ve Balıklıgöl Kaleleri, Ferhat Su Kanalı, Pınarcık Kalesi ve Nekropolü, Şorik Kalesi ve Nekropolü, Alacalı Köprüsü
	Eleşkirt	Toprakkale Antik Kenti, Toprakkale Camii, Sadaklı Köyü Höyüğü, Pirabat Höyüğü
	Patnos	Patnos Kümbetleri, Anzavur Tepe Höyüğü ve Kalesi, Girik Tepe, Esenbel (Meciya) Kalesi, Keçi/Kalebızın Kalesi, Kuli/Kalekuli Kalesi, Liç Kalesi ve Nekropolü, Dedeli Köyü Kalesi ve Nekropolü, Konakbey ve Gavurdağın Nekropolü, Köseler Köyü Kümbeti, Bağdısan Höyüğü
	Diyardin	Diyardin, Tokluca, Avnik ve Kuje Kaleleri, Meya Antik Kenti, Dedebulak Köyü Kalesi ve Nekropolü, Heybeliyurt Kalesi ve Nekropolü, Büvetli Köyü ve Nekropolü, Yeşildurak Köyü Höyüğü
	Tutak	Karagöz Kilisesi, Kan, Zincir, Çırpılı Köyü Kaleleri, Atabindi Köyü Kaya Mezarları ve Kaya Yerleşimi, Atabindi Köprüsü
	Hamur	Şoşik, Haveran ve Karlıca Kız Kaleleri, Hamur Kümbetleri, Gültepe Höyüğü, Yamaç Mezrası Höyüğü, Beklemez Köyü Kardeşler Mezrası Kaya Yerleşimi ve Kaya Mezarları
	Taşlıçay	Gündoğdu Köyü Mağara Mezrası ve Kaya Mezarları, Dumanlı Köyü Kaya Yerleşimleri ve Kaya Mezarları, Akyıldız Köyü Nekropolü, Taşlıçay Höyüğü, Yassı Höyük
İnanç Turizmi	Doğubayazıt	Ahmed-i Hani Türbesi, Nuh'un Gemisi'nin izi, Seslitaş Köyü Mezarlığı, Seslitaş Kurganı
	Patnos	Patnos Kümbetleri
	Hamur	Sürmeli Mehmet Paşa Kümbeti
	Eleşkirt	Toprakkale Camii
	Tutak	Karagöz Kilisesi, Isaabat Köyü Kilisesi Kalıntısı
	Taşlıçay	Üçkilise

Mağara Turizmi	Doğubayazıt	Buz Mağarası
	Patnos	Hesar Mağarası
	Diyadin	Meşa Mağaraları
Yayla Turizmi	Taşlıçay	Sinek ve Aladağ Yaylaları
	Eleşkirt	Davul Yaylası
	Patnos	Pani Yaylası, Katavin Yaylası
Doğa Turizmi	Doğubayazıt	Hız.Nuh'un Gemisi kalıntısı, Meteor Çukuru, Büyük ve Küçük Ağrı Dağı, Balık Gölü, Gülyüzü ve Saz Göl, Krater Gölü (Tendürek Dağı üzerinde), Buz mağarası, Keşişin Bahçesi, İpek Geçidi (İpek Yolu), Doğubayazıt Sazlıkları
	Diyadin	Tendürek Dağı, Murat Kanyonu, Diyardin travertenleri ve traverten köprüleri
	Eleşkirt	Köse Dağı
	Hamur	Aladağlar
Kış Turizmi	Eleşkirt	Güneykaya Kayak Tesisleri
	Merkez	Budi Kayak Merkezi, Küpkıran Kayak Tesisleri
Termal Turizm ve Sağlık Turizmi	Diyadin	Diyadin Kaplıcalar Bölgesi, Köprü Kaplıcası
	Merkez	Dambat Çermiği ve Maden Suyu
Kuş Gözlemciliği (Ornitoturizm)	Doğubayazıt	Doğubayazıt Sazlıkları
	Patnos	Sarısu Ovası Sulak Alanları

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı(www.kulturturizm.gov.tr/TR,10516/agri.html),T.C. Serhat Kalkınma Ajansı 2012, Ağrı Doğa Turizm Master Planı 2013, Ağrı İl'inin Turizm Potansiyeli 2014.

3.6. AĞRI İLİ TURİZM İSTATİSTİKLERİ

3.6.1.Turizme Yönelik Arz

Tablo 2: Ağrı İlinde Bulunan Turizm Belgeli Konaklama Tesisleri (2016) :

Tesis Adı	Türü	Tesis İlçesi	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Otel Metecan**	Otel	Merkez	20	36
Otel Birlik Şahin***	Otel	Merkez	24	52
Hatemoğlu Otel****	Otel	Merkez	28	32
Grand Cenas Otel*****	Otel	Merkez	89	120
Golden Hill Otel****	Otel	Doğubayazıt	90	160
Sim-Er Turistik Tesisleri***	Otel	Doğubayazıt	125	250
Nuh Otel****	Otel	Doğubayazıt	57	107
Otel Doğuş***	Otel	Doğubayazıt	30	60

Kaynak: Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden alınmıştır (2017)

Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerine göre il sınırları içerisinde olmak üzere turizm belgeli 8 adet konaklama tesisi bulunmaktadır. Ağrı'nın en önemli turizm merkezlerinden biri olan Doğubayazıt ilçesinde 4 adet üç yıldızlı; il merkezinde ise 1 adet 2 yıldızlı, 2 adet 3 yıldızlı, 1 adet 4 yıldızlı konaklama tesisi bulunmaktadır. Bu otellerin toplam oda ve yatak kapasiteleri sırasıyla 463 ve 817'dir. İl ve ilçelerde yine apart tipi konaklama tesisleri mevcuttur (Ağrı İli Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017).

3.6.2. Turizme Yönelik Talep

Tablo 3: Ağrı İli Belediye Belgeli Tesislere Geliş Sayısı, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranı (2016) :

Ağrı ili	Tesis Geliş Sayısı			Geceleme			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı %		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Merkez	1767	8175	9942	3035	35144	38179	1,72	4,30	3,84	2,17	25,13	27,30
Doğubayazıt	3254	15390	18644	5305	67270	72575	1,63	4,37	3,89	3,21	40,66	43,87
Eleşkirt	108	154	262	205	270	475	1,90	1,75	1,81	0,47	0,62	1,08
Patnos	1	7	8	1	11	12	1,00	1,57	1,50	0,08	0,89	0,97
Taşlıçay	26	37	63	41	63	104	1,6	1,7	1,7	0,50	0,77	1,27
Tutak	58	85	143	107	149	256	1,8	1,8	1,8	0,43	0,60	1,03

Kaynak: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri (2017)

Ağrı iline yönelik turizm talebi değerlendirmesine 2016 yılına ait veriler dikkate alınmıştır ve tesislere geliş sayıları, geceleme ve ortalama kalış süreleri tablo 3'te gösterilmiştir. İldeki tesislere geliş sayılarına bakıldığında; ilin turizm merkezi olan Doğubayazıt ilçesinde konaklamanın daha çok gerçekleştirildiği (18644) ve yerli turistlerin yabancı turistlere göre daha çok konakladığı görülmektedir (15390). Geceleme sayıları incelendiğinde; diğer ilçelere ve merkeze göre en fazla geceleme Doğubayazıt ilçesinde yerli turistlerce gerçekleştirildiği görülmektedir (67270). Tesislerde ortalama kalış süresinin de yine en fazla Doğubayazıt ilçesinde (3,89) olduğu görülmektedir. Konaklama tesislerinin doluluk oranlarına bakıldığında ise; diğer ilçelere göre daha yoğun olarak Doğubayazıt ilçesinde (%43,87) ve merkezde (%27,30) olarak doluluk oranı gerçekleşmiştir.

4. AĞRI İLİNİN TURİZM POTANSİYELİNİN SWOT ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

SWOT analizi; stratejik bir plan geliştirilmesi, sorunun tanımlanması ve çözüm oluşturulması aşamalarında nicel verilerin yetersiz, bilgilerin kişilerin belleklerinde olduğu durumların analizinde kullanılan bir yöntemdir. İngilizcede geçen Strengths (Avantajlar), Weaknesses (Dezavantajlar), Opportunities (Fırsatlar) ve Threats (Tehditler) anlamındaki kelimelerin baş harflerinden meydana gelmektedir. Bir ülkenin turizm politikalarının belirlenmesinde de SWOT analizinden yararlanılarak; ülkenin turizm potansiyeli içsel (güçlü ve zayıf yönler) ve dışsal (fırsat ve tehditler) faktörleriyle tespit edilmeye çalışılmalıdır (Güngör ve Arslan, 2004: 68). İlde daha önce Çınar (2010), Serhat Kalkınma Ajansı (2010), TRA2 Bölgesi 2010-2013 Bölge Taslak Planı, Ağrı Orman ve Su İşleri Şube Müdürlüğü'nce oluşturulan bir ekip tarafından "Doğa Turizmi Master Planı" (2013)'te yapılan plan ve çalışmalarda SWOT analizine yer verilerek ildeki turizmin mevcut durumu güçlü ve zayıf yönleriyle, fırsat ve tehditleriyle ortaya konulmuştur. Yapılan bu çalışmada da Ağrı ilinin turizm açısından doğal ve kültürel turistik arz verileri belirlenerek ilde var olan ve geliştirilebilecek turizm potansiyeli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla SWOT analizi ile bölgenin turizm açısından güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi, fırsatların değerlendirilmesi ve olabilecek tehditlere karşı da önlem alınabilmesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Tablo 4: Ağrı İli Turizmi Güçlü ve Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
-İlin jeopolitik konumu (Anadolu- İran geçiş koridorunda yer alması)	-İlin sahip olduğu tarihi, doğal ve kültürel çekiciliklerinin sadece potansiyelde olması, bu değerlerin turistik ürüne dönüştürülebilmesi
-En büyük sınır kapısı olan Gürbulak sınır kapısının ilde olması	-İldeki altyapı ve üstyapı çalışmalarının devam etmesi
-İklim koşullarının kış turizmine uygun olması	-Sınır ticaretinde politik nedenlerle olabilecek problemler
-Bölgede Ağrı Dağı Milli Parkı'nın varlığı	-İç göç baskısının olabilmesi
-İlin tarihi ve kültürel zenginliği (İshak Paşa Sarayı'nın varlığı, tarihi kalıntılar, kültürel değerler)	-Coğrafi konumu itibarıyla ilin terör olaylarıyla anılması ve önyargıya sebebiyet vermesi
-İlin doğal kaynaklarının varlığı	
-Ekoturizmi geliştirmeye yönelik uygun alanların	

<p>varlığı</p> <ul style="list-style-type: none"> -Dağ ekosistemi ile bitki örtüsünün çeşitliliği, yaban hayatı ve fauna zenginliği -İnanç turizmi açısından potansiyelinin varlığı -Tarımsal faaliyetleri gerçekleştirebilecek uygun alanların varlığı (Bölgede agro, kırsal turizm potansiyelinin olması) -İlde arkeolojik alanların, nekropollerin, höyüklerin, kaya mezarlarının varlığı -Yöresel el sanatlarının varlığı -Yöreye özgü lezzetlerin varlığı -Yerel halkın konukseverliği -İlde havaalanının mevcut olması -Ulusal, Uluslararası Kongreler ve Organizasyonlar için Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ve kapsamlı Kültür ve Kongre Merkezi'nin Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde inşa edilmesi -Planlar çerçevesinde atılan adımlar -Bölgeye yönelik ilgiyi artırma çabalarının olması -Bölgede bulunan yaylaların turizme uygun olması -Diyadin ilçesinde jeotermal kaynakların varlığı, termal turizm potansiyeli. 	<ul style="list-style-type: none"> -İlin sahip olduğu önemli turizm değerleriyle tanıtımının yeterince yapılamaması -İlde tur programlarının yetersizliği -Sektörün ihtiyacı olan nitelikli ara eleman yetiştirmeye yönelik turizm meslek lisesinin olmayışı, turizm eğitimini almalarını sağlayacak Yüksekokul'un faaliyete geçmemesi ve dolayısıyla insan kaynakları eksikliği -Yerel halkta doğal ve tarihi güzellikleri koruma bilincinin gelişmemesi ve bu nedenle turizm bilincinin yerel halkta olmaması -Bölgede misafirlerin vakit geçirmelerini sağlayacak nitelikli dinlenme, eğlence ve yeme içme gibi turistik tesislerin yetersizliği -İlde rehberlik faaliyetlerinin yetersizliği -Kente çevre temizliği konusunda sıkıntılar yaşanması -Turistik nitelik taşıyan alanlarda çevre düzenlemelerinin tamamlanmaması.
<p>Fırsatlar</p> <ul style="list-style-type: none"> -Kış turizmini geliştirebilecek uygun alanların varlığı ve bu nedenle ilde kış turizm potansiyelinin olması -İlin kış koridorunda yer alması -Ağrı Dağı Milli Parkı'nın alternatif turizm türlerinin gelişmesine olanak sağlaması ile bölgede yürüyüş, tırmanma, kuş gözlemleme, yaban hayatı gözlemleme, bisiklete binme, yamaç paraşütü gibi alternatif turizm türlerini geliştirmeye yönelik potansiyelinin olması ve son zamanlarda alternatif turizm türlerine ilginin artması -Milli Park'ın bilimsel araştırmaların yapılmasına, çevre eğitimine katkıda bulunması -Kırsal kesimlerde yerel ekonomiyi çeşitlendirerek gelir kaynağı oluşturulabilmesi -İç ticareti canlandırması -Farklı kültürlere sahip insanlar arasında kültür alış verişini sağlaması -Kalkınma Bakanlığı tarafından kalkınmada 1. derecede öncelikli iller arasında yer alması -T.C. Serhat Kalkınma Ajansının ilin de içinde bulunduğu TRA2 illerini, turizm olanaklarını çeşitli 	<p>Tehditler</p> <ul style="list-style-type: none"> -Bölgede güvenlikle ilgili sorunların devam etmesi nedeniyle olumsuz imaj algısının varlığı -Sınır bölgesinde olması nedeniyle siyasi – politik durumlardan etkilenebilmesi -Milli parkın doğal yapısına uygun olmayan turizm ve rekreasyonel çalışmalarının olumsuz çevresel etkilere neden olabilme ihtimali -Kış turizmi için çevre illerin daha fazla tercih edilmesi, ilin rekabet gücünün diğer illere göre düşük olması.

<p>organizasyonlarda tanıtması</p> <p>-İldeki KOSGEB, TKDK, ve SERKA' nın turizm faaliyetlerine destek vermesi ve uygun yatırımlara teşvikler de bulunması</p> <p>-Turizm sektörüne yönelik çalışmaların yürütülmesinde öncü olan Planlar (9.Beş Yıllık Kalkınma Planı, DAP Ana Planı, 2010-2013 TRA2 Bölge Planı, 2007-2013 Kırsal Kalkınma Stratejisi, 2023 Türkiye Turizm Stratejisi 2007-2013 Eylem Planı, Ağrı Doğa Turizm Master Planı)</p> <p>-İlin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Cazibe Merkezleri Programı'na dahil olması.</p>	
--	--

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan bu araştırmada ilin turizm sektörü açısından ortaya konulan sorunlar mevcut durum gözlemlenerek ve eldeki veriler değerlendirilerek ifade edilmeye çalışılmıştır. Ağrı ilinde turizmin geliştirilmesi için yapılan çalışmalar ve atılan adımlar neticesinde mevcut duruma yönelik geliştirilen öneriler şu şekildedir:

Bir bölgede turizmin gelişebilmesi öncelikle altyapı ve üstyapı ile ilgilidir. Bölgede su kaynağının, iletişim ve ulaşım ağının, sağlık hizmetlerinin, kamu güvenliğinin sağlanması gereklidir. İlde altyapı ve üstyapı çalışmaları devam etmektedir. Tespit edilen alanlarda binaların yapımı, bakım ve onarım çalışmaları, çevre düzenlemeleri sürmektedir. Terör tehdidi bölgede turizm potansiyelinin uzun süre değerlendirilememesine neden olmuştur. Bölgede güvenlik sorunu öncelikli olarak dikkate alınmaktadır. Yapımı devam eden hastanenin de yakın tarihlerde faaliyete geçmesi beklenmektedir.

TRA2 Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) 2014-2023 Bölge Planı'nda, bölgenin temelde ara istasyon olarak düşünüldüğü ve turlar kapsamında uğrak noktası olduğu dolayısıyla ortalama geceleme sayılarının çok düşük olduğu belirtilmiştir (Ağrı İli için ortalama 1,5). Bu durumun, ilde gelen misafirlerin vakit geçirmelerini sağlayacak nitelikli dinlenme, eğlence ve yeme – içme tesislerinin, alışveriş merkezinin eksikliğinden ve ürün çeşitliliğinin olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle ilde turistlerin daha fazla konaklamalarını sağlayacak, onları çekebilecek uygun koşulların sağlanabileceği nitelikli tesislerin inşa edilmesi gerekmektedir.

İlin önemli turizm potansiyeli olan kaplıcaların ise uygun şartları sağlamadığı, bakımsız olduğu gözlemlenmiştir. Bu anlamda kaplıca alanında çevre düzenlemesine gidilerek termal turizm potansiyelini açığa çıkarmak adına turistik amaçlı tesislerin yapılması gerekmektedir.

İlde tespit edilen arkeolojik sit alanları her türlü tehlikeye açıktır. Halk tarafından bilinçsiz bir şekilde yapılan kaçak kazı ve tahribatların çok fazla olmasından dolayı kale, nekropol ve höyükler zarar görmektedir. Bu nedenle kültür ve tarih turizmi açısından önemli olan ildeki bu sit alanlarının korunması gerekmektedir.

Devlet, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, yerel idareler, üniversiteler, farklı ekonomik sektörlerin temsil edildiği ticaret ve sanayi odaları ilin turizm sorunlarını çözmeye yönelik alınacak kararları en hızlı bir şekilde hayata geçirmek adına birlikte hareket etmelidirler. İlde son yıllarda konuya ilişkin atılan adımlar sevindiricidir. Bölgede (Kars, Ardahan, Iğdır ve Ağrı'nın) turizm kapasitesinin artırılması ve geliştirilmesi için Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) ve Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır (TÜRSAB, 2017). Kültür Turizm İl Müdürü ile görüşülerek yaylacılık için uygun alanlar tespit edilmiştir. Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü ile görüşülerek doğa yürüyüş parkurları ile dağ tırmanma alanları hakkında tespitler yapılmıştır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nden hocalarla görüşülerek doğa turizmi kapsamında Ağrı Dağı'ndaki flora hakkından nasıl bir yol izleneceği tespit edilmiştir (Ağrı Doğa Turizm Master Planı, 2013: 56-57).

İlde turizm adına projeler geliştirilmiştir. AB Projeleri kapsamında ilde kırsal kalkınma ve turizme yönelik olan projeler AB Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) ve İshak Paşa Sarayı Turizm Altyapısının İyileştirilmesi ve Tanıtılması Projesidir (Yıldırım, 2014: 182).

Kültürel mirasın korunmasının önemi konusunda yerel halkta farkındalık oluşturmak gereklidir. Buna yönelik halk bilinçlenirse doğal olarak çevrenin, ekolojik ortamın temizliğine de önem verilmiş olacaktır. Bölgede bu nedenle ekoturizmin geliştirilmesi önemlidir. Çünkü; ekolojinin korunduğu sürdürülebilir bir turizmin hedeflenmesi ekoturizmle olabileceği belirtilmektedir. Ekoturizmle endüstriyel uygulamaların geliştirilemediği bölgelerde istihdam ve ekonomik canlılık sağlanır. Böylece bölgelerden yaşanan göçlerin de önüne geçilebilmekte ve ters göç yaşanmaktadır. Turizmin ekonomik, sosyal, çevresel olumsuz etkileri en aza indirgenebilir. Yine ekoturizm doğal, kültürel mirasın korunmasını, Dünya biyoçeşitliliğinin sürdürülmesini sağlamaktadır. Yerel halk ve turist arasında da doğru iletişimin gerçekleşmesini sağlayarak güven ortamı oluşturabilir (Erdoğan ve Belen, 2017).

Bölge halkının eğitim seviyesinin yükseltilmesi ile de bölgede turizmin gelişmesine yönelik olumlu tutum sergilenmesi sağlanacaktır. Yine turizm sektöründe çalışabilecek ildeki eğitimli personel eksikliği konusunda üniversitenin ilgili bölümlerine görev düşmektedir.

Milli parklar ve doğaya dayalı turizm ve rekreasyonel faaliyetler bölge insanına ekonomik fırsatlar sunarak park kaynaklarının korunmasına da yardımcı olmaktadır (Kervankıran ve Eryılmaz, 2016: 154). Ağrı Dağı Milli Parkı, gerekli rekreasyonel çalışmalarının tamamlanması halinde bölgeye gelir kaynağı oluşturacaktır. Gelen ziyaretçilerin yaptıkları harcamalar yerel nitelikteki işlerin gelişmesine de katkıda bulunacaktır.

Ağrı ili ve çevresinin tanıtımına yönelik yurtiçinde ve yurt dışında faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Çınar, 2010: 656):

Nuh'un Gemisi Konferansı- Hong Kong (Eylül 2007), Dünya medyasının Doğubayazıt toplantısı (Ocak 2008), İtalya Restorasyon Fuarı (Mayıs 2008), Ağrı Tanıtımı-Nahçıvan (Mayıs 2008), Travel Türkiye-İzmir (Aralık 2008), İstanbul Dünya Su Forumu Ağrı İli Standı (Mart 2009), İshak Paşa-Estonya Büyükelçiliği Ortak Stant (Ekim 2009), Hong Kong (Nisan 2010), Pekin (Mayıs 2010), Emitt-İstanbul (Şubat 2010).

Bir destinasyonla ilgili sahip olunan imaj, o destinasyonun geleceğini de belirlemektedir (Kavacık vd., 2012: 173). Bölgenin önemli turistik değeri olan Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi için bu anlamda olumlu imaj oluşturulmalı ve tanıtımları sağlanmalıdır. Diyarın ilçesi de kaplıca turizmi ile ön plana çıkarak markalaşabilir. Bölgedeki ekonomik kaynakların turizm potansiyeli olarak turistik ürün anlamında tanıtımı gerçekleştirilebilir. Turistik ürün olarak yörenin balı tanıtılabilir. İlk defa ilde bal festivali düzenlenmiştir (2017) (www.haberler.com). Yine ilde yöresel lezzetlerin ve halı ve kilim dokumacılığının turistik ürün anlamında ön plana çıkarılarak tanıtımının yapılması bölge halkına ticari anlamda da katkı sağlayacaktır.

2010-2013 yılları arasında Serhat Kalkınma Ajansı tarafından TRA2 Bölgesi için hazırlanan 2010 – 2013 Bölge Planının vizyonunda da ulaşılması planlanan en önemli amaç ve hedefler arasında bölge turizm potansiyelini harekete geçirmek ve bölgeyi markalaştırmaktır. Bu doğrultuda bölgenin turizm çeşitliliği potansiyelinin değerlendirilmesi, farkındalığının artırılması ve tanınırlığının sağlanması, turizm altyapısının iyileştirilmesi, turizm gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir (Serka, TRA2 Düzey Bölgesi 2010-2013 Bölge Planı, 2010).

T.C.SERKA Kalkınma Ajansı,TRA2 illerini (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) çeşitli organizasyonlara katılarak önemli turizm değerlerini tanıtımaya çalışmaktadır. Ajans, "Serhat'ı Keşfet" teması ile bir tanıtım programı yürütmüştür. Program ilk olarak 16-18 Mayıs 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilen "Serhat'ı Keşfet: Off Road" organizasyonu ile başlatılmıştır. Keşif turunun tamamı filme alınarak ulusal bir kanalda yayınlanmıştır. Medya analiz sonuçlarına göre 3,5 milyon kişiye erişim sağlanmıştır. 2016 yılında yapılan kış etkinliği ile de ulusal ve yerel medyanın oldukça dikkati çekilmiştir. Bölgenin tanıtımını daha somuta indirmek amacıyla bölgede 360 derece sanal tur yapılması konusunda proje geliştirilecektir. Böylece bölge turizm tanıtımının daha somut olacağı ve turizm potansiyelinin artırılacağı hedeflenmektedir (T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2017: 18-19).

Ekvador'un Quito kentinde düzenlenen "Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme" temasıyla gerçekleştirilen Habitat Konferansı'nda (2016) (www.hurriyet.com.tr), Ukrayna'nın başkenti Kiev'de düzenlenen 24.Uluslararası Seyahat Fuarı'nda (www.hurriyet.com.tr), Polonya'nın başkenti Varşova'da düzenlenen 25. Uluslar arası SeyahatFuarı'nda (www.milliyet.com.tr) Serhat İllerinin tarihi potansiyeli ve kültürel mirası tanıtılmıştır. İstanbul'da gerçekleştirilen Dünya'nın en büyük beşinci Turizm Fuarı olan 21. Doğu Akdeniz Ülkeleri Turizm ve Seyahat Fuarı'nda (EMITT) (www.milliyet.com.tr)Ağrı'nın kültürel değerleri ile tarihi dokusundan kesintilerin yer aldığı İshak Paşa Sarayı konseptli Ağrı standı ile ilin tanıtımı yapılmıştır.

Yine son dönemde "Ahmed-i Hani Kültür, Sanat ve Turizm Festivali" Ahmed-i Hani Müzesi'nin ve Geleneksel Doğubayazıt Evi'nin açılışıyla gerçekleştirilmiştir (www.dogubayazit.gov.tr).

İldeki çeşitli kurum ve kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin de Ağrı ilini tanıtıcı web sayfalarında güncel bilgileri vermeleri gerekmektedir.

Türkiye Turizm Stratejisi 2023'ün öngördüğü hedefler arasında ülkemizin her yanına dağılmış durumda bulunan sağlık, termal, yayla, kış, dağ sporları ve kültürel açıdan önemli yer ve yerleşmelerin tek tek ele alınmasından çok bunların birbirleriyle entegrasyonu sayesinde daha cazip ve daha güçlü alternatif varış noktalarının ve güzergâhların oluşturulması yer almaktadır. Güçlü bir turizm güzergahı ve bölgesel varış noktasının oluşturulması ile bu bölgeler içinde zayıf kalan yerleşmelerin kültür, el-sanatları, yeme-içme tesisleri ve konaklama imkanları ile güçlenmeleri de sağlanmış olacaktır (T.C. Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007:1).

Sonuç olarak, Ağrı'da turizm sektörünün gelişmesi için yeterli düzeyde arz kaynağı bulunmaktadır. İlde doğal ve kültürel çekiciliklerle beraber alternatif turizm olanaklarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece gelen yerli ve yabancı turistlerin ortalama kalış sürelerinin daha fazla olmasını sağlayacak çözümler üretilebilir. İldeki turizm potansiyelinin değerlendirilebilmesi neticesinde sosyo- ekonomik gelişmişlik açısından en az gelişmiş olan bölgeler arasında yer alan ilin kalkınması sağlanabilir ve işsizlik nedeniyle verilen göçün önüne geçilebilir. Son yıllarda ilde turizm potansiyelini faaliyete geçirmek adına atılan adımlar ümit vericidir. En kısa zamanda ilin turizmden hak ettiği payı alabilmesi arzu edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adızel, Ö.; Durmuş, A. ve Akın G. (2011). "Ağrı'nın Doğa Turizmi, Biyoturizm ve Ornitoturizm Potansiyeli", III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 12-14 Ekim 2010, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 626-631, İstanbul.
- Ağrı Kültür ve Turizm Rehberi. (2011). (Haz. Bulut, E. M. ve Ayhan, N.) T.C. Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ağrı.
- Akat, Ömer. (2008). **Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği**, Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Barutçugil, İsmet S. (1986). **Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Batman, O. ve Oğuz, S. Ç. (2008). **Kültür Turizm**, (Ed.: C. Avcıkurt ve N. Hacıoğlu), Turistik Ürün Çeşitlendirmesi, 189-208, Ankara: Nobel Yayın.
- Bingöl, Zekeriya. (2007). **Gelenekten Evrensel Anadolu'da İnanç Turizmi**, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bozok, D. ve Yılmaz, Ö. (2008). "Eko-Turizm", Turistik Ürün Çeşitlendirmesi, C. Avcıkurt ve N. Hacıoğlu (Ed.), Turistik Ürün Çeşitlendirmesi, 111-136, Ankara: Nobel Yayın.
- Çakıcı, A. C.; Yavuz, G. ve Çiçek, M. (2014). "Dağcılık Turizmine Katılımda Dikkate Alınan Hususlar Üzerine Bir Araştırma", *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 75-94.
- Çakır, Onur. (2011). "Ağrı İli'nin Mevcut Turizm Arzının Değerlendirilmesi ve Sürdürülebilir Turizm Gelişimi İçin Öneriler, III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 639-641, İstanbul.

- Çalışkan, U. (2014). Sarıkamış Kayak Tesisleri ve Konaklama Hizmetleri Müşteri Memnuniyeti Araştırması, Kars: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.
- Çapar, G. ve Yenipınar, U. (2016). “Somut Olmayan Kültürel Miras Kaynağı Olarak Yöresel Yiyeceklerin Turizm Endüstrisinde Kullanılması”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1), 100-115.
- Çelikel, A.;Yüksekkaya, S. ve Solmaz, H. (2014). “Ağrı İli’nin Turizm Potansiyeli”, Ağrı İli’nin Turizm Potansiyeli, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 1. Araştırma Proje Yarışması, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 337-399.
- Çetin, Yusuf. (2009). **Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri İle Ağrı**, T.C. Ağrı Valiliği, İstanbul.
- Çetin, Yusuf. (2012). **T.C. Ağrı Valiliği, Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri İle Ağrı**, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Ağrı.
- Çetin, Yusuf. (2013). T.C. Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ağrı Kültür ve Doğa Varlıkları Envanteri.
- İstanbullu Dinçer, F.; Atsız, O., Kahraman, O. ve Çiftçi İ. (2016). “Türkiye’de Sportif Olta Balıkçılığının Alternatif Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 39-50.
- Doğanay, Hayati. (2001). **Türkiye Turizm Coğrafyası**. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Doğanay, Hayati. (2003). “Ağrı Dağı ve Turistik Önemi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9, 169-180.
- Doğanay, H. ve Zaman, S. (2013). **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Pegem Akademi Yayınları: Ankara.
- Emil, T. (2004) “ Dağ Turizmi (Kayak Merkezleri) Sektör Profili”. İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi.
- Erdoğan, E., Belen, N. (2017). “Bayburt-Erzurum İli Kop Dağı Müdaafası Tarihi Milli Parkı’nın Ekoturizm Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), www.yyusbedergisi.com.
- Güzel, F. Ö. (2013). “Sosyo- Kültürel Açından Paradoks Yaratıcı Bir Sektör Olarak Turizm: Dalyan Destinasyonunda Sosyolojik Bir Çözümleme”, *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 780-794.
- Hussein, A. T. ve Saç, F. (2008). **Genel Turizm, Gelişimi-Geleceği**, Siyasal Yayıncılık, Ankara.
- Karabulut, K. ve Oral, İ. O. (2011). “Ağrı İlinin Sosyo- Ekonomik Yapısının Analizi”, (Editör: O. Belli) III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu, 12-14 Ekim 2010, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 259-272, İstanbul.
- Kavacık, M., Zafer, S., İnal, M., E. (2012). “Turizmde Destinasyon Markalaması: Alanya Örneği”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 39, 169-192.
- Kaya, Faruk. (2016). “Ağrı Dağı’nın Turizm Potansiyeli ve Değerlendirme Durumu”, *Marmara Coğrafya Dergisi/ Marmara Geographical Review*, Sayı: 34, 217-229.
- Kayacılar, C. ve Altın, B., N. (2004). “Birleşmiş Milletler Teşkilatı 2002 Dünya Dağlar ve Ekoloji Yılı”, 2002 Uluslar arası Dağlar Yılı Ulusal Çalışmalar, Makaleler Görüşler Etkinlikler, Fao’nun Desteği İle T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 23-29.
- Kervankıran, İ. ve Eryılmaz, A. G. (2016). “Milli Parkların Turizm ve Rekreatyonel Faaliyetlerde Sürdürülebilir Kullanımı: Isparta İli Örneği”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 39, 151-182.
- Koşan, A. ve Güneş, E. (2008). Erzurum, Ağrı ve Van (447-468), **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Gürkan Aktaş (Ed.), Detay Yayıncılık
- Koşan, Abdulkadir. (2013). “Kış Sporları Turizmi – Kayak Turistlerinin Kış Turizm Merkezlerini Algı ve Değerlendirmelerine Ait Bir Araştırma (Palandöken’de Bir Uygulama)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 293-324.

- Kozak, N.; Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2015). **Genel Turizm, İlkeler- Kavramlar**, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kuter, Ü. ve Ünal, H., Emre. (2009). “Sürdürülebilirlik Kapsamında Ekoturizmin Çevresel, Ekonomik ve Sosyo- Kültürel Etkileri”, *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 9(2) , 146-156.
- Somuncu, Mehmet. (2004). “Dağcılık ve Dağ Turizmindeki İkilem: Ekonomik Yarar ve Ekolojik Bedel”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-21.
- Sungur, Zerrin. (2012). “Sürdürülebilir Ekoturizmin Toplumsal Etkileri: Türkiye’den Örnekler” , *International Conference On Eurasian Economies*, 338-344.
- T.C. Ağrı Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2011.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). **Türkiye Turizm Stratejisi (2023)**, <http://www.resmigazete.gov.tr>. Erişim tarihi: 27.11.2017.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). **Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013**, <http://www.kultur.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf>. Erişim tarihi: 12.11.2017.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2017). www.kultur.gov.tr/TR,96695/istatistikler.html. Erişim tarihi:13.12.2017.
- T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar 13. Bölge Müdürlüğü, Ağrı Şube Müdürlüğü, Ağrı Doğa Turizm Master Planı, 2013.
- T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, TRA2 Düzey II Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) 2010-2013 Bölge Planı.
- Taşdemir, İ. (2011). “Ağrı İli Turizm Potansiyeli ve Diyardın Kaplıcaları”, (Ed. Oktay Belli), III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 619-625.
- Tavus, Deniz. (2014). “Megakentin Merkezinde Zirvedeki Kent Ağrı İçin Buluşalım”, İstanbul/ Feshane Ağrı Tanıtım Fuarı, Ağrı İli’nin Turizm Potansiyeli, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 1. Araştırma Proje Yarışması, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 457-489.
- T.C. Ağrı Valiliği, Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <http://www.agrikultur.gov.tr>. Erişim tarihi: 07.11.2017.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.kulturturizm.gov.tr/TR,10516/agri.html>. Erişim tarihi: 09.11.2017.
- Tutar, H. ve Erdal, M. (2013). Ağrı’nın Sosyo- Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları. (Ed. Hüseyin Tutar), T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, Ağrı Yatırım Destek Ofisi.
- TURSAB (2017). <https://www.tursab.org.tr>. Erişim tarihi: 09.10.2017.
- TÜSİAD (2012). Sürdürülebilir Turizm, <http://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/6030-surdurulebilir-turizm>. Erişim tarihi: 13.10.2017.
- UNWTO (2017). Dünya Turizm, Turizm Barometre Raporu. <https://www.turizmajansi.com>. Erişim tarihi: 14.10.2017.
- Usta, Öcal. (2016). Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, K. (2014). “Nuh’un Şehri: Güneşi Kucaklayan Ağrı”, Ağrı İli’nin Turizm Potansiyeli, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 1. Araştırma Proje Yarışması, 9-281, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, Z. (2011). “Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5), 54-71.
- <http://www.agri.gov.tr/agriya-kayak-tesisi-mujdesi>. Erişim tarihi: 27.11.2017.

<http://www.turkiyesulakalanlari.com/dogubayazit-sazliklari-agri>. Erişim tarihi: 23.10.2017.
<http://www.beyazgazete.com>. Erişim tarihi: 13.11.2017.
<http://www.kayakmerkezleri.com.tr>. Erişim tarihi: 28.11.2017.
<https://www.diyadinnet.com>. Erişim tarihi: 27.11.2017
<http://www.haberler.com>. Erişim tarihi: 29.11.2017.
<https://www.hurriyet.com.tr>. Erişim tarihi: 06.12.2017.
<http://www.agrihabergazetesi.net>. Erişim tarihi: 27.11.2017.
<http://www.dogubayazit.gov.tr>. Erişim Tarihi: 08.12.2017.
<http://www.kayakmerkezleri.com.tr/guneykaya-kayak-merkezi.html> Erişim tarihi: 15.11.2017.
<http://www.kulturturizm.gov.tr/TR,10516/agri.html> Erişim tarihi: 21.11.2017.
<http://www.milliyet.com.tr>. Erişim tarihi: 12.11.2017.
<http://www.studiobems.com>. Erişim tarihi: 14.11.2017.
<http://www.tarimziraat.com>. Erişim tarihi: 14.11.2017.
<https://www.turkcebilgi.com> Erişim tarihi: 08.10.2017.

AĞRI İLİ SOSYO-EKONOMİK PROFİLİNİN VERGİLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: 2005-2016 YILLARI ARASINDAKİ VERGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zeynep FAKİRULLAHOĞLU*

Özet

Vergi sistemleri, ülkelerin sosyo-ekonomik olarak devamlılıklarını sağlayan en önemli bileşenlerdir. Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklarının ortaya çıkış nedenleri incelendiğinde coğrafi, tarihsel, kültürel faktörlerin gelişmişlik düzeyini etkilediği görülmektedir. Bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyi halkın geçim kaynaklarına dolayısıyla da devletin vergi gelirlerine yansımaktadır. Ağrı ilinin vergi türleri itibarıyla 2005-2016 takvim yıllarında yaşamış olduğu değişimler bölgesel gelişmişlik düzeyi ile doğrudan ilgili bulunmaktadır. Çalışma kapsamında Ağrı iline yönelik vergi sistemleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda 2005-2016 yılları arasındaki vergi durumu detaylı bir şekilde incelenmiş ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma süreci, nitel araştırma yöntemleri ile nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılarak yürütülmüştür. Araştırma sürecinde doküman analizi ve tarama yöntemine başvurulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, çeşitli kategoriler altında incelenerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vergi Sistemleri, Ekonomi, Ağrı İli.

1. GİRİŞ

Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklarının ortaya çıkış nedenleri incelendiğinde coğrafi, tarihsel, kültürel faktörlerin gelişmişlik düzeyini etkilediği görülmektedir. Bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyi halkın geçim kaynaklarına dolayısıyla da devletin vergi gelirlerine yansımaktadır. Ağrı ilinin vergi türleri itibarıyla 2005-2016 takvim yıllarında yaşamış olduğu değişimler bölgesel gelişmişlik düzeyi ile doğrudan ilgili bulunmaktadır (Gücenme, 2007).

Ağrı ilinin genel ekonomik yapısına bakıldığında; ilimiz kalkınma programlarında ilk sırada yer almaktadır. Bu nedenle birey başına hesaplanan milli gelir açısından son sıralarda yer almaktadır. Ağrı ilinde iklimler sert ve karasal bir yapı göstermekte yaz ayları kurak ve çok sıcak, kış ayları ise kar yağışlı ve soğuk bir yapı göstermektedir. İklim ve ulaşım şartlarının elverişsiz olması doğal olarak yapılan sanayi yatırımlarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Hali hazırda bulunan sanayi sektörleri tarım ve hayvancılık alanına yönelik olarak gelişme göstermiştir. Sanayi yatırımlarının beklenen düzeyde yapılmaması, aynı zamanda yapılan tarım sanayisinin de tatmin edici düzeyde gelir sağlamaması nedeniyle ekonomik ve ticari hayat, büyük çoğunlukla hayvancılık sektörüne eğilim göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Ağrı ilimiz sanayileşme alanında zayıf, turizm, hayvancılık ve sınır ticareti alanında ise gelişmiş bir konuma sahiptir.

Ağrı ilinde yaşayan ve fiili olarak hizmet gücüne katılan insanlar, çoğunlukla tarım ve hayvancılık alanında iş imkânları bulabilmektedir. Tarım alanlarında yapılan istihdamların çoğu ise kısıtlı bir şekilde bulunan sulu tarım arazilerinde çalışmaktadır. İl sınırları içerisinde gerek kamu gerekse de özel iştiraklere ait birtakım yatırımlar bulunmakta ancak bu yatırım alanlarının imalat hacmi ise oldukça küçük ölçekte kalmaktadır. Şeker fabrikası ve Et Balık kuruluşları ilin gelişmesinde oldukça büyük bir rol oynamakta ve yaklaşık 1000 kişinin istihdam edilmesini sağlamaktadır. Bunların yanı sıra Diyarın ilçesinde ise termal tesislere rastlamak mümkündür. Hatta bazı kamu kuruluşları ile bazı binalar bu termal tesisler yardımıyla jeotermal olarak ısıtılmaktadır.

Ağrı ili ve buna bağlı ilçe merkezlerinde yaklaşık olarak 16 sanayi kuruluşu hizmet vermektedir. Bu kuruluşların bazıları devlete bazıları ise özel sektör kuruluşlarına aittir. Ancak bazı sanayi kuruluşlarının faal olmadığı ve atıl durumda bulunduğu da bilinmektedir. Ağrı ilinin kalkınması için önemli bir rol model olan “Organize Sanayi Bölgesi (OSB)” alt yapı çalışmalarını sürdürmekte ve aktif olmak için gün saymaktadır. Buna karşın mevcut OSB sınırlarında özel teşebbüslere ait 4 farklı

*Öğr. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İşletme Bölümü, zfoğlu@agri.edu.tr

tesisin yatırım planları da devam etmektedir. Ağrı ili Merkez ilçesi ile Eleşkirt, Patnos, Doğu Beyazıt ve Diyadin ilçelerinde de küçük çaplı sanayi siteleri mevcuttur.

Ağrı ilinde sanayileşme kapasitesinin istenilen düzeyde gerçekleşmemiş olması, şehir nüfusunun büyük bir çoğunluğunu tarım sektörü oluşturmasına rağmen istenilen bir tatmin seviyesinin olmaması, ticari hayatın da canlı olmamasına neden olmuştur. Bu olumsuz şartlar, ilimizde başka sektörlerin başta hayvancılık olmak üzere gelişmesine ve özellikle yaz döneminde hayvancılığın artmasına neden olmaktadır. Tarım ve hayvancılığa ek olarak şehir genelinde çarşılar ve sokak aralarında birtakım yerleşmiş ticarethaneler, imalathaneler, dükkânlar ve sanatkârlar da bulunmaktadır. Ayrıca il merkezine bağımlı bir şekilde gelişme gösteren ilçe merkezlerinde pazar yerlerinin ve panayırların kurulmuyor olması ticari faaliyetlerin çoğunlukla şehir merkezinde yapılmasına imkân tanımaktadır.

Şehir merkezlerinden uzaklaşarak köy merkezlerine gelindiğinde ise ticari hayat, canlı hayvan ürünleri ile çerçi ve satıcıların oluşturduğu bir yapıya bürünmektedir. Bunlar genellikle küçük çaplı ticari faaliyet gösteren oluşumlardır. Ağrı ilimize yönelik olumsuz ticaret imkânlarının aksine Gürbulak Sınır Kapısı kullanılmak suretiyle “İran İslam Cumhuriyeti” ile Doğu Beyazıt ilçesinde yoğun bir ticari faaliyet yapılmaktadır. İlimiz faaliyet alanının sınırlı olması ve ticari anlamda yetersiz olması sebebiyle birçok açıdan diğer illere özellikle Erzurum gibi daha gelişmiş yakın illere bağlı konumdadır. Bilim sanayi ve ticaret alanına yönelik ürünler büyük çapta diğer illerden tedarik edilmektedir. Buna karşılık diğer illere “Canlı hayvan satışı, hayvansal ürünler, yeşil mercimek, buğday ve ot” satılmaktadır. Özellikle iklim koşullarının elverişsizliği sebze ve meyvenin yoğun olarak diğer illerden yapılmasına ve neden olmaktadır. Teknolojik cihazlar, sanayi ürünleri ve bazı bakliyatlar da aynı şekilde diğer illerden temin edilmektedir. Bu açılardan bakıldığında ilin ticaret gelirinin büyük bir kısmını (%55) otel, lokanta hizmetleri oluşturmakta geri kalan kısmını ise (%45) toptancılık ve perakende iş sektörü oluşturmaktadır.

Ağrı bölgesinde sanayi ve ticaret sektöründe etkili olan birtakım kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır. Bunlar; “Ağrı ve Doğubayazıt Ticaret ve Sanayi Odası, Ağrı Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği bünyesinde faaliyet gösteren 15 meslek odası ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kooperatifler” den oluşmaktadır. Ağrı ili bünyesinde yaklaşık “8403 şirket” bulunmaktadır. Bu şirketlerin “6462” tanesi özel teşebbüslere ait şahıs şirketi, kalan kısmı ise “1941” sermaye tabanlı şirketlerden oluşmaktadır (Bilim, Sanayi ve teknoloji Bakanlığı 2012 verileri).

Gürbulak bölgesinde bulunan ve aktif bir şekilde hizmet veren Gümrük Kapısı, Türkiye’ye doğudan giriş yapılan ilk bölge olması sebebiyle oldukça aktif bir sınır kapısı özelliği taşımaktadır. Bu sınır kapısı sayesinde “İran İslam Cumhuriyeti” ile olan ticaret hacmi gün geçtikçe artış göstermektedir. Asya bölgesini Avrupa bölgesine bağlayan ve Türkiye’nin hemen hemen en donanımlı ve modern gümrük kapılarında birisi olan Gürbulak sınır kapısı yakınlarında 10.000 hektarlık bir yerleşim alanı içerisinde “Türkiye İnan Ortak Organize Sanayi Bölgesi” nin kurulmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Kayıtlara göre sanayi işletmelerinin, başta “İstanbul (%31) olmak üzere, Bursa (%8), Ankara (%7), İzmir (%5), Konya(%4), Gaziantep (%3), Denizli(%3), Kocaeli(%2), Adana(%2), Tekirdağ(%2), Kayseri(%2), Mersin(%2) olmak üzere, toplam %71’i”, on iki ilimizde konumlanmıştır. Türkiye’de bulunan yedi bölgeye göre bir değerlendirme yapıldığında, sanayi işletmeciliklerinin “%48’i Marmara Bölgesinde, %17’si İç Anadolu Bölgesinde, %14’ü Ege Bölgesinde, %8’i Akdeniz Bölgesinde, %6’sı Karadeniz Bölgesinde, %5’i Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, %2’si Doğu Anadolu Bölgesinde” olduğu görülmektedir (Dinç, 2007).

Ağrı ili sanayi ve ticaret odaları sicil dosyasına kayıtlı bulunan sanayi işletmecisi sayısı 59’dur. Bu bağlamda gelişmiş sanayi kuruluşları ile kıyaslandığında Ağrı ili % 0,1 gibi küçük bir oranla sanayisi gelişmemiş iller arasında sayılabilir. Bu genellemeler ışığında Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan ticaret merkezleri incelendiğinde; “Malatya İlinin %29’luk bir oran ile bölge illeri arasında birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Malatya ilini sırasıyla %18 ile Elazığ, %13 ile Erzurum, %9 ile Erzincan, %9 ile Van, %5Ağrı, %2Muş, %3 Kars, %3 Bingöl, %3 Bitlis, %2 Ardahan, %2 Iğdır, %1 Hakkâri, %1 ile Tunceli ili” takip etmektedir.

Bölgeler arasında ki sanayileşme, dış ticaret, bölgesel ticari faaliyetlerdeki farklılıklar bölgeler arasında da vergi tahakkuk ve tahsilat rakamlarının farklılaşmasına yol açmıştır. Türk vergi sisteminde elde edilen kazançlar elde edilen bu kazanç türlerine göre belirlendiğinden Ağrı ilinde de yıllar itibariyle vergi türleri 2005-2016 takvim yılları itibariyle değişim göstermiştir.

Türkiye istatistik kurumunun yapmış olduğu gelişmişlik endeksine göre kademeli il grupları sıralamasında Ağrı ilinin -1.28 endeks katsayısı ile beşinci derecede gelişmiş iller içerisinde yer aldığı görülmektedir. Beşinci derecede bulunan Ağrı ilinin gelir vergisine yönelik tahakkuk ve tahsilat oranlarındaki dalgalanma ve farklılıklarda bölgenin gelişmişlik düzeyiyle doğrudan ilgili olarak yıllar itibariyle Tablo 1 de gösterilen şekilde değişim gösterdiği belirlenmiştir (Epstein ve Mirza, 2006).

Gelir vergisi, belirli bir takvim dönemi içerisinde bireylerin elde etmiş olduğu ticari kazançları üzerinden hesaplanan bir vergi türüdür. Gelir vergisi kapsamına “Ticari, Zirai, Mesleki, Ücret, Gayrimenkul, Menkul, Diğer kazanç ve iratlar” girmektedir. Bundan dolayı 2005-2016 yılları arasında Ağrı iline yönelik gelir vergisi ile toplam tahakkuk ve toplam tahsilat bilgileri Tablo 1 de sunulmuştur.

Tablo 1: Gelir Vergisine Yönelik Toplam Tahakkuk ve Tahsilat Bilgileri

Yıllar	Vergi Türü	Toplam Tahakkuk	Toplam Tahsilat
2005	Gelir Vergisi	145.126,00	101.080,00
2006	Gelir Vergisi	202.563,00	143.301,00
2007	Gelir Vergisi	288.008,00	195.313,00
2008	Gelir Vergisi	321.529,00	218.985,00
2009	Gelir Vergisi	297.616,00	200.029,00
2010	Gelir Vergisi	369.329,00	248.007,00
2011	Gelir Vergisi	490.119,00	322.014,00
2012	Gelir Vergisi	598.216,00	371.976,00
2013	Gelir Vergisi	658.473,00	405.633,00
2014	Gelir Vergisi	790.578,00	483.042,00
2015	Gelir Vergisi	796.265,00	462.877,00
2016	Gelir Vergisi	1.068.389,00	637.298,00

Not: Tablodaki değerler (2005-2016) takvim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verileri

Tablo 1 incelendiğinde gelir vergisi tahakkuk ve tahsilat oranları 2005 takvim yılından itibaren düzenli olarak artmıştır. Gelir vergisinin bu denli artış göstermesi ilgili verginin yedi gelir unsuru üzerinden alınmasına, Ağrı ilinin ekonomik faaliyetler sonucunda elde etmiş olduğu kazanç ve iradın daha çok gelir vergisinin konusuna giren kazanç ve iratlardan oluşmasına, bölgesel yatırım teşviklerinin artırılmış olmasına, son dönemlerde yaygın ve yoğun olarak yapılan vergi incelemelerinin ilgili verginin sürekli artmasına neden olduğu söylenebilir (Mısırlıoğlu, 2005).

Kurumlar vergisinin konu alanına “Sermaye şirketleri, kooperatifler, iktisadî kamu kuruluşları, dernek veya vakıflara ait iktisadî işletmeler ve iş ortaklıkları” girmektedir. Ağrı ilinin sanayi yapılaşması ticaret ve sanayi odalarına kayıtlı 59 adet sanayi işletmecisi bulunmaktadır. Bu durum Tablo 2’de de görüleceği üzere Ağrı ilinin kurumlar vergisi tahakkuk ve tahsilatının yıllar itibariyle dalgalanma göstermesine istikrarsız bir seyir izlemesine yol açmıştır.

Tablo 2: Kurumlar Vergisine Yönelik Toplam Tahakkuk ve Tahsilat Bilgileri

Yıllar	Vergi Türü	Toplam Tahakkuk	Toplam Tahsilat
2005	Kurumlar Vergisi	16.155,00	7.899,00
2006	Kurumlar Vergisi	20.975,00	11.355,00
2007	Kurumlar Vergisi	32.071,00	13.943,00
2008	Kurumlar Vergisi	50.459,00	26.329,00
2009	Kurumlar Vergisi	38.267,00	14.755,00
2010	Kurumlar Vergisi	45.656,00	16.531,00
2011	Kurumlar Vergisi	82.018,00	27.271,00
2012	Kurumlar Vergisi	100.497,00	34.464,00
2013	Kurumlar Vergisi	108.621,00	36.402,00
2014	Kurumlar Vergisi	126.399,00	29.861,00
2015	Kurumlar Vergisi	141.006,00	28.800,00
2016	Kurumlar Vergisi	179.882,00	26.434,00

Not: Tablodaki değerler (2005-2016) takvim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verileri

Tablo 2 incelendiğinde 2005-2016 takvim yılları arasında sürekli bir dalgalanmanın olduğu görülmüştür. Ağrı ili ekonomik yapısı itibarıyla kurumlar vergisinin konusuna giren işletme ve teşebbüs sayısı itibarıyla Türkiye’deki en geri kalmış bölgelerden bir tanesidir. Bu durum en küçük ekonomik bir dalgalanmada dahi kurumlar vergisinin tahakkuk ve tahsilatının düşmesine yol açmıştır. İlgili tablo incelendiğinde 2005-2008 takvim yıllarında kurumlar vergisi tahakkuk ve tahsilatının arttığı 2009-2010 yıllarında ise tahakkuk ve tahsilat oranlarının düştüğü görülmektedir (Kaval, 2005).

2005-2016 takvim yıllarında ülkemizdeki makro-ekonomik dengeler incelendiğinde 2002 krizinden itibaren alınan tedbir ve teşvikler ışığında ekonominin geliştiği döviz kurlarının düştüğü yatırım ve teşviklerin arttığı görülmektedir. Ekonomideki bu olumlu gelişmeler bölgelere de yansımış genel olarak ticaret hacminde artış olmuştur. Söz konusu bu gelişmeler ağrı ilinin sanayileşmesine de dolayısıyla da vergi gelirlerine olumlu yansımıştır. 2009 ve 2010 takvim yıllarında ekonomide görülen daralma Ağrı iline de yansımış dolayısıyla da kurumlar vergisi tahakkuk ve tahsilat oranları azalmıştır (Beyazıtlı ve Üstündağ, 2006).

2011-2016 takvim yıllarında ülkemizde sürdürülebilir makro-ekonomik tedbirlerin Ağrı iline de yansıdığı görülmektedir. İlgili dönemler incelendiğinde kurumlar vergisi tahakkuk ve tahsilat rakamları düzenli bir gelişme seyrini izlemiştir. Bölgede uygulanan teşvik, vergi istisnaları, indirimli kurumlar vergisinin uygulanması gibi adımlar bölge yatırımcısının daha fazla yatırım yapmasına dolayısıyla da vergi gelirlerinin artmasına yol açmıştır. Özellikle kurumlar vergisinde son yıllarda yaşanan olumlu hava da Ağrı ilinde bulunan OSB bünyesinde özel teşebbüslere ait 4 yatırım planının yapılması ve Merkez, Doğubayazıt, Patnos, Diyadin, Eleşkirt ve Küçük Sanayi Sitelerinin geliştirilmesine yönelik yatırımların artırılmasının da etkili olduğu söylenebilir.

KDV’nin konusuna Türkiye’de “ticarî, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler, her türlü mal ve hizmet ithalatı, diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler, posta, telefon, telgraf, teleks ve bunlara benzer hizmetler ile radyo ve televizyon hizmetleri, her türlü şans ve talih oyunlarının tertiplenmesi ve oynanması, profesyonel sanatçıların yer aldığı gösteriler ve konserler ile profesyonel sporcuların katıldığı sportif faaliyetler, maçlar, yarışlar ve yarışmalar tertiplenmesi, gösterilmesi, müzayedede mahallerinde ve gümrük depolarında yapılan satışlar ile 10/2/2005 tarihli ve 5300 sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanununa göre düzenlenen ürün senetlerinin, senedin temsil ettiği ürünü depodan çekecek olanlara teslimi, boru hattı ile ham petrol, gaz ve bunların ürünlerinin taşınmaları, gelir vergisi kanununun 70’inci maddesinde belirtilen mal ve hakların kiralanması işlemleri, genel ve katma bütçeli idarelere, il özel idarelerine, belediyeler ve köyler ile bunların teşkil ettikleri birliklere, üniversitelere, dernek ve vakıflara, her türlü mesleki kuruluşlara ait veya tabi olan veyahut bunlar tarafından kurulan veya işletilen müesseseler ile döner sermayeli kuruluşların veya bunlara ait veya tabi diğer müesseselerin ticarî, sınai, zirai ve mesleki

nitelikteki teslim ve hizmetleri, rekabet eşitsizliğini gidermek amacıyla isteğe bağlı mükellefiyetler suretiyle vergilendirilecek teslim ve hizmetler” girmektedir (Civan, 2008).

Görüleceği üzere KDV'nin konusu geniş tutulmuş olup bölgelerin ekonomik faaliyetleri, nüfus vb. faktörler KDV tahakkuk ve tahsilat oranları üzerinde etkili olmaktadır. Tablo 3 de görüleceği üzere Ağrı ilinde de KDV tahakkuk ve tahsilat oranları ülkemizde yaşanan olumlu ekonomik gelişmeler ışığında sürekli olarak artış göstermiştir.

Tablo 3: Katma Değer Vergisine Yönelik Toplam Tahakkuk ve Tahsilat Bilgileri

Yıllar	Vergi Türleri	Toplam Tahakkuk	Toplam Tahsilat
2005	Katma Değer Vergisi	10.159,00	7.235,00
2006	Katma Değer Vergisi	11.836,00	-14.406,00
2007	Katma Değer Vergisi	15.587,00	-20.241,00
2008	Katma Değer Vergisi	20.819,00	-18.919,00
2009	Katma Değer Vergisi	29.667,00	-8.678,00
2010	Katma Değer Vergisi	36.866,00	-16.705,00
2011	Katma Değer Vergisi	64.505,00	-29.495,00
2012	Katma Değer Vergisi	80.160,00	-28.453,00
2013	Katma Değer Vergisi	111.505,00	-11.529,00
2014	Katma Değer Vergisi	166.738,00	-19.547,00
2015	Katma Değer Vergisi	262.692,00	8.282,00
2016	Katma Değer Vergisi	277.997,00	-64.923,00

Not: Tablodaki değerler (2005-2016) takvim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verileri

Tablo 3 incelendiğinde vergi tahakkuku sürekli artarken tahsilat rakamları ise sürekli azalmıştır. Bilindiği üzere vergi tahakkuku “tarih ve tebliğ edilen verginin ödenmesi gereken safhaya gelmesidir. Verginin tahsili ise kanuna uygun surette vergi borcunun ödenmesidir” Ağrı ilinde KDV vergisinin artmasına rağmen tahsilat oranlarının sürekli negatif seyretmesindeki en büyük neden vergi denetimlerindeki aksaklıklardan kaynaklanmaktadır. Ülkemizde son dönemlerde her ne kadar vergi denetimleri arttırılmış olsa da halen kayıp ve kaçak oranlarının yüksek olması sağlıklı bir vergi denetim ağına kurulmamış olması, ülkemizde vergi bilincinin oluşmamış olması nedeniyle vergiden kaçınmanın yerleşmiş bir teamül olarak yer alması vergi tahsilatını engellemektedir. Ağrı ilinin tahakkuk ve tahsilat rakamları arasındaki bu farklılık ilgili konuyu yeterince özetlemektedir.

Tablo 4: Arazi, Veraset ve İntikal Vergisine Yönelik Toplam Tahakkuk ve Tahsilat Bilgileri

Yıllar	Vergi Türleri	Toplam Tahakkuk	Toplam Tahsilat
2005	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	21,00	9,00
2006	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	2,00	0,00
2007	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	28,00	10,00
2008	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	14,00	2,00
2009	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	52,00	31,00
2010	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	569,00	88,00
2011	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	397,00	324,00
2012	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	330,00	275,00
2013	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	428,00	286,00
2014	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	414,00	271,00
2015	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	343,00	202,00
2016	Arazi, Veraset ve İntikal Vergisi	527,00	327,00

Not: Tablodaki değerler (2005-2016) takvim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verileri

Arazi, Veraset ve İntikal Vergisinin konusunu “Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunan şahıslara ait mallar ile Türkiye’de bulunan malların veraset tarihiyle veya herhangi bir suretle olursa

olsun ivazsız bir tarzda bir şahıstan diğer şahsa intikali oluşturmaktadır”. Ağrı ilinin veraset ve intikal vergisine bakıldığında aşağıdaki tabloda gösterilen değişimler yaşanmıştır. Veraset ve intikal vergisinin konusunun dar olması, vergiyi doğuran olayın miras, bağış gibi işlemlerden kaynaklanması ilgili verinin tahakkuk ve tahsilat rakamlarının yıllar itibariyle fazla bir değişim göstermemesine yol açmıştır (Akdoğan, 2006).

ÖTV'nin konusunu “(I) sayılı listedeki malların ithalatçıları veya rafineriler dâhil imal edenler tarafından teslimi, (II) sayılı listedeki mallardan kayıt ve tescile tâbi olanların ilk iktisabı, (II) sayılı listedeki mallardan kayıt ve tescile tâbi olmayanlar ile (III) ve (IV) sayılı listelerdeki malların ithalatı veya imal ya da inşa edenler tarafından teslimi), (III) ve (IV) sayılı listelerdeki mallar ile (II) sayılı listedeki mallardan kayıt ve tescile tâbi olmayanların özel tüketim vergisi uygulanmadan önce müzayede yoluyla satışı” oluşturmaktadır.

Tablo 5: Özel Tüketim Vergisine Yönelik Toplam Tahakkuk ve Tahsilat Bilgileri

Yıllar	Vergi Türleri	Toplam Tahakkuk	Toplam Tahsilat
2005	Özel Tüketim Vergisi	17.660,00	17.657,00
2006	Özel Tüketim Vergisi	21.867,00	21.827,00
2007	Özel Tüketim Vergisi	7.981,00	7.956,00
2008	Özel Tüketim Vergisi	8.971,00	8.497,00
2009	Özel Tüketim Vergisi	5.762,00	5.342,00
2010	Özel Tüketim Vergisi	11.579,00	11.372,00
2011	Özel Tüketim Vergisi	18.264,00	18.254,00
2012	Özel Tüketim Vergisi	20.148,00	20.004,00
2013	Özel Tüketim Vergisi	24.409,00	23.155,00
2014	Özel Tüketim Vergisi	14.224,00	10.161,00
2015	Özel Tüketim Vergisi	41.209,00	4.531,00
2016	Özel Tüketim Vergisi	86.002,00	5.463,00

Tablo 5 de görüleceği üzere Ağrı ilinde ÖTV yıllar itibariyle çok fazla değişim göstermemiştir. Tahakkuk ve tahsilat rakamlarına bakıldığında genelde yakın tutarlarda devam etmiştir. Söz konusu verginin belli başlı mallar üzerinden alınması, verginin konusunun dar olması tahakkuk ve tahsilat rakamlarını yıllar itibariyle istikrarlı bir seyir izlemesine yol açmıştır.

Tablo 6: Motorlu Taşıtlar Vergisine Yönelik Toplam Tahakkuk ve Tahsilat Bilgileri

Yıllar	Vergi Türleri	Toplam Tahakkuk	Toplam Tahsilat
2005	Motorlu Taşıtlar Vergisi	17.648,00	17.645,00
2006	Motorlu Taşıtlar Vergisi	95.072,00	33.681,00
2007	Motorlu Taşıtlar Vergisi	95.072,00	33.681,00
2008	Motorlu Taşıtlar Vergisi	115.048,00	40.769,00
2009	Motorlu Taşıtlar Vergisi	111.051,00	39.213,00
2010	Motorlu Taşıtlar Vergisi	148.042,00	52.741,00
2011	Motorlu Taşıtlar Vergisi	184.762,00	73.456,00
2012	Motorlu Taşıtlar Vergisi	203.132,00	79.304,00
2013	Motorlu Taşıtlar Vergisi	228.628,00	88.980,00
2014	Motorlu Taşıtlar Vergisi	230.598,00	87.310,00
2015	Motorlu Taşıtlar Vergisi	224.754,00	80.675,00
2016	Motorlu Taşıtlar Vergisi	288.184,00	92.454,00

Not: Tablodaki değerler (2005-2016) takvim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verileri

MTV'nin konusunu “Karayolları Trafik Kanununa göre trafik şube veya bürolarına kayıt ve tescil edilmiş bulunan motorlu kara taşıtları, Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğüne

kayıt ve tescil edilmiş olan uçak ve helikopterler” oluşturmaktadır. Ağrı ilinde MTV yıllar itibariyle çok fazla değişim göstermemiştir.

Tahakkuk ve tahsilat rakamlarına bakıldığından genelde yakın tutarlarda devam etmiştir. Söz konusu verginin belli başlı mallar üzerinden alınması, verginin konusunun dar olması tahakkuk ve tahsilat rakamlarını yıllar itibariyle istikrarlı bir seyir izlemesine yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N. (2006). “UMS-12 Gelir Vergileri Standart Hükümlerine Göre Dönem Karından İndirilecek Vergi Giderinin Hesaplanması ve Ertelenmiş Vergilerin Muhasebeleştirilmesi”, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 5(17), ss.1-18.
- Beyazıtlı E., Çelik, O. & Üstündağ, S. (2006). **Türkiye Muhasebe Standartlarına Genel Bakış**, Tesmer Yayın No:67, Ankara.
- Civan, M. (2008). **TMS-12 Gelir Vergileri Standardı Uygulama Rehberi**, Tesmer Yayını, No: 82, Ankara.
- Dinç E. (2007). “Muhasebe ve Vergi Kuralları Arasındaki İlişki ve Gelir Vergileri (TMS 12) Standardının Muhasebe Uygulamalarına Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, ss.21-48.
- Epstein, B. J. & Mirza, A. A. (2006). **Interpretation and Application of International Accounting and Financial Reporting Standards**, John Wiley&Sons Inc.
- Gücenme, Ü. (2007). **Türkiye Muhasebe Standartları ve Uygulamalar**, Türkmen Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Gücenme, Ü. & Poroy, A. (2007). “Vergilerin Muhasebeleştirilmesi, Ertelenen Vergi Varlık ve Yükümlülükleri”, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 6(21), ss.1-16.
- Kaval, H. (2005). **Muhasebe Denetimi-Uluslararası Finansal Raporlama Standartları Uygulama Örnekleriyle**, Gazi Kitabevi Yayını, Ankara.
- Mısırhoğlu, İ. U. (2005). “Kurum Kazancı Üzerinden Hesaplanan Vergilerin Raporlanması”, *İSMMMO Mali Çözüm*, ss.51-65.
- TMSK, Gelir Vergilerine İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS-12) Hakkında Tebliğ, Sıra No: 31; Resmi Gazete, 28.03.2006 – 26122.
- URL 1: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2012 Yılı Verileri: <http://www.sanayi.gov.tr>
- URL 2: Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) 2016 Yılı Verileri: <http://www.gib.gov.tr>
- URL 3: TÜİK (2005), Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>.
- URL 4: TÜİK (2016), Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>.
- URL5: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Bölgesel İstatistikler, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik>
- URL6:TOBB (2016), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. 2016 Ekonomi Raporu. <http://www.tobb.org.tr>.

FİNANSAL SİSTEM, FİNANSAL GELİŞİM VE FİNANSAL ERİŞİM KAVRAMLARI İŞİĞİNDE TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ: AĞRI İLİNİN FİNANSAL GÖRÜNÜMÜ (2012-2016)

*Selçuk BAKAN**

Özet

Ekonomik gelişim sürecinde finansal sistemin çok etkin bir rolü olduğu bilinmektedir. Finansal sistem, tasarruf edenlerle yatırım yapanları bir araya getirme işlevini yerine getirmektedir. Tüm dünyada finansal sistemin işleyişinde ve finansal hizmetlerin sunulmasında bankalar en önemli kuruluşlardır. Finansal hizmetlere erişimin olmadığı ya da yetersiz durumlar ve bankacılık sektöründe yaşanan olumsuzluklar, yatırım sahiplerini tasarruflarını yastık altında tutmaya zorlamakta ve kayıt dışı finansmanın oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum da yatırımcıları gelir elde etmekten yoksun bırakmakta, fonlarının güvenliğini tehlikeye sokmakta ve farklı maliyetlere katlanmalarına sebep olmaktadır. Bu çalışmada finansal sistem, finansal gelişim ve finansal erişim kavramlarından genel olarak bahsedilmiş, Türkiye'deki bankacılık sektörünün gelişimi kısaca ele alınmıştır. Ardından Ağrı ili, 2012-2016 yılı bankacılık sektörü verileri kapsamında finansal açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, Ağrı ilinin mevduat ve kullanılan krediler açısından ilgili yıllarda gelişim içerisinde olduğu, ancak bu gelişimin Türkiye ortalamasının çok altında kaldığı belirlenmiştir. Ayrıca Ağrı ilinin, kişi başına şube ve ATM sayısı bakımından da Türkiye'de ki iller arasında kötü bir konumda olduğu saptanmıştır.

Anahtar Gelmeler: Finansal sistem, Finansal Hizmet, Bankacılık Sektörü, Ağrı ili.

1. GİRİŞ

Finans, kişilerin ya da kurumların yararlanabileceği para, fon, kaynak ve sermaye anlamına gelmektedir. Finansman ise gereksinim duyulan fonların sağlanmasını ifade etmektedir (Aydın, Şen ve Berk, 2012). Bilindiği gibi ekonomik kalkınma için dört temel üretim faktörü olan emek, sermaye, toprak ve teknolojinin bir araya gelmesi gerekmektedir. Kalkınmak isteyen bireyler ya da işletmeler ilave fon ihtiyacını elde etmek için bir çaba içine girmektedir. İşletmeler fon ihtiyacını işletme içinden ya da dışarıdan sağlamaktadır. Modern işletmeler finansmanda bir hiyerarşi içerisinde hareket ederek, yatırımlarını önce öz sermaye ile öz sermaye yetersizliği durumunda ise yabancı sermaye (borçlanma ya da sermaye artırım) ile karşılamaktadır. Eğer işletme dışından fon sağlanma yoluna gidilirse bu finansal hizmet genellikle bankalar yoluyla elde edilmeye çalışılmaktadır. Bireyler de işletmeler gibi fon ihtiyaçlarını karşılamada genelde ilk olarak bankaları tercih etmektedirler. Bankalar sadece bu finansal hizmeti yerine getirmemekte, bireysel emeklilik, sigortacılık, aracılık, menkul kıymet çıkarmak, varlık yönetimi, ödeme sistemlerinin yönetimi (havale, EFT vb.) gibi birçok hizmeti de müşterilerine sunmaktadırlar. Finansal hizmetler, finansal malları elde etmek için gerekli işlemleri içermektedir (Asmundson, 2017). Mümkün olduğu kadar daha fazla sayıda insanın temel finansal hizmetlere kavuşmasını sağlamak olarak tanımlanan finansal erişim kavramı da burada ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle finansal ürün ve hizmetlere erişim; hane halkı ve firmaların kredi, mevduat, sigorta, ödeme işlemleri gibi finansal ürün ve hizmetlere yeterli düzeyde ve uygun şartlarda ulaşabilmesini ve bunların kullanımını ifade etmektedir (ResmiGazete, 2014). Hizmetlere erişilebilirlik, finansal hizmetlerin kullanımında fırsat eşitliğine katkı yaparak, ekonomik potansiyelin sınırlarına ulaşılabilmesini kolaylaştırmaktadır.

Dünya genelinde önceden hizmet sağlanmayan ya da sağlanan hizmetin yetersiz olduğu bölgelere hizmet sağlanmasında en önemli finansal kuruluşlar bankalardır. Gelişmiş ülkelerin birçoğunda bu hizmetlere %90 oranında erişim ve banka hesabı olmayan çok sınırlı sayıda kişi vardır. Bu ülkelerde mesafeler ortadan kaldırılarak, toplumun tüm kesimini sisteme kazandırmayı hedefleyen yeni programlar ve yeni finansal teknikler geliştirmeye çalışılmaktadır. Bazı gelişmiş ülkelerde tartışılan konu, bir insanın barınma, gıda, eğitim, iş, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel ihtiyaçlarının, belirli bankacılık hizmetlerine erişimi mümkün olmazsa, nasıl karşılanacağıdır. Buna karşılık

* Öğr. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Doğubayazıt Ahmed-i Hani MYO Dış Ticaret Bölümü, sbakan@agri.edu.tr

gelişmekte olan birçok ülkede ise genel olarak toplumun çoğunluğunun, hatta kimi bölgelerde yüzde 95'inin finansal sistemin dışında kalması dikkat çekmektedir (Işık, 2011). Bankacılık sektörünün yetkin olmadığı, finansal hizmetlere erişimin ya hiç ya da kısıtlı olduğu durumlar yatırımcıları, yastık altı tasarruflara yönlendirmekte, elden ödemeler devreye girmekte ve kayıt dışı finansman oluşmakta, bu da güvenlik, likidite, maliyet ve getiri gibi konularda önemli imkânların kaçırılmasına neden olmaktadır (Sarıgül, 2014). İller ve bölgelerin ölçülebilir ve kıyaslanabilir finansal erişim durumlarının tespit edilmesi, ülkeler için sağlıklı ekonomik kalkınma planlarının oluşturulmasına fayda sağlayabilmektedir.

Diğer taraftan, bireylerin finansal sistemle ilişkisinde üç temel alan ön plana çıkmaktadır. Bunlar; finansal ürün ve hizmetlere erişim, finansal eğitim ve finansal tüketicinin korunmasıdır. Finansal erişim kavramı önceki bölümlerde açıklanmakla birlikte finansal eğitim; tüketici ve yatırımcıların bilgilendirilmeleri yoluyla finansal ürünlere, kavramlara ve risklere yönelik farkındalıklarının ve yetkinliklerinin artırılması olarak tanımlanmaktadır. Finansal ürün ve hizmetleri arz edenler ile bunları talep edenler arasında hakkaniyetli ve adil bir alışveriş ortamı temin etmeye yönelik düzenlemelerde, finansal tüketicinin korunmasını ifade etmektedir (ResmiGazete, 2014).

Finansal sistemin temel dinamiklerinden olan bankalar açısından bu durum değerlendirilecek olursa; bilişim teknolojilerinin gelişimi tüm sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de yeniliklere ve değişime neden olmaktadır. Son yıllarda insanlar mobil bankacılık, şubesiz bankacılık, internet bankacılığı gibi birçok teknolojik yenilikle tanışmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen toplumun önemli bir kesimi yine klasik şube bankacılığından vazgeçmemiş ve alışkanlıklarını devam ettirmektedir. Banka şubeleri, genel dağıtım kanalları olarak kullanılmakla birlikte, müşterilerin fiziken ulaşabileceği, hizmetleri kolaylıkla alabileceği, bankacılık sisteminde ölçek ekonomilerine uygun çalıştıkları ve riski dağıtarak başarısızlıkları azalttıkları için örgüt yapısı içinde çok önemlidirler (Grabowski, Rangan, ve Rezvanian, 1993). Bankalar, şube yapılanmalarını oluştururken performansları açısından bu durumu önemle dikkate almak durumundadırlar. Banka şube yapılanmasında, bankaların performans değerlendirmelerinden hareket eden bazı çalışmalarda, şubelerin başarısında bölgenin finansal göstergeleri kadar demografik özelliklerin, müşteri bölümlenmesinin, sunulan ürün ve hizmet çeşitliğinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Zhao, Garner, ve Parolin, 2004). Hangi hizmetlerin sunulacağı, şubenin faaliyet göstereceği bölgenin nüfus ve coğrafi yapısı ve pazar özellikleri gibi birtakım faktörler şube yeri seçimine etkilemekte ve beraberinde finansal hizmetlere erişimde belirleyici olmaktadır.

2. TÜRKİYE' DE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Ekonomik sistem içerisinde bankaların rolü, mevduat kabulü yoluyla fon temin etmek ve krediler yoluyla bu fonları ihtiyacı olan müşterilerine kullandırmaktır. Finansal aracılık yapmak esasında bankaların kuruluş amacı ve görevidir. İlk bakışta, bankaların faaliyetlerinin çevre ile herhangi bir ilişkisi yok gibi görünmekte, ancak bankacılık sektörü, ekonomik büyüme ve kalkınmanın lokomotifidir (Kaya, 2010).

İtalyancada tezgâh, sıra, masa anlamına gelen Banko sözcüğünden türeyen bankaların tarihçesi M.Ö. 3500 yıllarına kadar uzanmaktadır. Paranın olmadığı, takas yoluyla değişimin yapıldığı, trampa ekonomilerinin işlediği ilk çağlarda bankacılık benzeri uygulamaların var olduğu bilinmektedir (Çivi, 1985: 19). M.Ö. 3500 yıllarında Mezopotamya Uruk'ta kurulan "Maket" bilinen ilk banka kuruluşudur. Maket sahipleri harman zamanı ödenmek üzere çiftçiye hammadde ve teçhizat ödünç verirdi. (Sümer, 2013: 7)

Türk bankacılığının tarihsel gelişim süreci incelendiğinde, gerek Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet'in ilk kuruluş yılları ve gerekse günümüze kadar geçen sürede, bankacılık sektörü Türkiye'de yapısı ve gelişiminin, ekonomik gelişme, ekonominin genel yapısı ve performansından oldukça fazla etkilendiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde modern anlamdaki ilk ticaret ve mevduat bankası, yabancı sermaye tarafından (İngiliz) 1856'da kurulan Osmanlı Bankası'dır. Söz konusu banka, ülkemizde kurulan ilk emisyon bankasıdır (Bakan, 2001, 31).

Cumhuriyet öncesi dönemde (1911-1923 tarihleri arasında) milli sermaye ile 21 banka kurulmuş ancak bu bankalar sektörde faaliyet gösteren yabancı bankaların kredi piyasasına hâkim olmaları

neniyle faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmışlardır. Bu bankalardan bazıları iflas ve tasfiye sonucu kapanmış ancak 18 banka Cumhuriyet dönemine geçebilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk bankacılığında meydana gelen gelişmeler incelendiğinde, 1923 yılında, 22 tanesi ulusal, 13 tanesi yabancı olmak üzere Türkiye’de faaliyet gösteren 35 bankanın olduğu bilinmektedir. Aynı yıl hükümet ve toplumun tarım, ticaret ve sanayi kesimlerinin önde gelenlerinin katılımıyla düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi’nde, ekonomik gelişme için ulusal bankacılığın kurulmasının gerekliliği tüm katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Kongrede özel kesim olanaklarının henüz güçlü bankalar kurulması için yeterli olmadığı, bankaların kurulmasında devletin katkısı gerektiği görüşü dile getirilmiştir (Korukçu, 1998: 3). Bu gelişmelerin ardından Türkiye İş Bankası 1924’ de kurulan ilk banka olmuştur. Ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla, sanayi ve ticaret sektörlerine kredi vermek ve çeşitli ticari girişimleri desteklemek görevlerini üstlenmiştir (Artun, 1983: 42). Yine bu dönemde faaliyete geçen diğer bir banka 1930 yılında faaliyete başlayan T.C. Merkez Bankası olmuştur (Yıldırım, 2003: 3).

1929-1930 dünya ekonomik bunalımı bankacılık sektörünü de olumsuz etkilemiş, birçok banka faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Türkiye’de banka sayısı 1932 yılında 60 iken 1945’te 40’a düşmüş, şube sayısı da 483’den 411’e inmiştir. Bu gelişmeler ışığında 1934 yılında başlayan Birinci Beş yıllık Sanayi Planı’nın yürürlüğe konmasıyla, devlet sermayesiyle veya devlet sermayesinin önderliğinde oluşturulan bankalar önemli görevler almışlardır (Parasız, 2005: 21).

1933 yılında Sümerbank ve İller Bankası, 1935 yılında Etibank, 1937 yılında Denizbank kurulmuştur. Sümerbank, sınai kalkınmayı destekleme; İller Bankası, yerel yönetimleri kalkındırmak, şehir imar planlarını hazırlamak, su, elektrik-havagazı kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin sağlanmasını orta ve uzun vadeli kredilerle desteklemek; Denizbank Türk ve yabancı limanlar arasında düzenli posta seferleri işletmek, çeşitli liman işlerini yürütmek; küçük esnaf ve zanaatkarlara kredi sağlamak amacıyla da 1938 yılında Halk Bankası kurulmuştur (Yetiz, 2016: 111).

1945-1959 yılları arasında izlenen ekonomik politikadaki değişikliklere bağlı olarak özel bankacılığın geliştiği bu dönem, yatırımların, modern işletmelerin, milli gelir ve nüfusun hızlı artması, şehirlerin büyümesi, sanayi sektörünün milli gelirden daha çok pay almaya başlaması ve piyasa için üretimin genişletilmesi, ekonomide para ve kredi ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Bankacılık alanında yapılan yatırımların getirisi yükselmiş ve özel bankacılık hızla önem kazanmaya başlamıştır. Garanti Bankası (1946), Akbank (1948), Pamukbank (1955) ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (1950) bu dönemde kurulmuştur. Bu dönemde, faiz oranları ve bankacılık işlemlerinden alınacak komisyon oranlarının hükümetçe belirlenmesi ve dövizde dayalı işlem yapma yetkisinin sadece Merkez Bankası’nda bulunmasının da etkisiyle, şube bankacılığına ve mevduat toplamaya dayalı bir rekabet önem kazanmıştır. Şube bankacılığının yaygınlaşması, yerel bankaların tasfiye sürecini hızlandırmıştır (Çankaya ve Mehmet, 2011:13).

Planlı dönem olan 1960-1980 yılları arasında bankacılık sektörü önemli ölçüde devlet kontrolü ve etkisi altında kalmış, yeni banka kurulması sınırlandırılmıştır. Şube bankacılığı gelişmeye başlamış, özel ticaret bankalarının çoğu holding bankası haline gelmiştir. Bu dönemde 5’i kalkınma ve 2’si ticaret olmak üzere toplam 7 yeni banka kurulmuştur. 1962 yılında T.C. Turizm Bankası, 1963 yılında Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, 1964 yılında Devlet Yatırım Bankası ve Amerikan-Türk Dış Ticaret Bankası, 1968 yılında Türkiye Maden Bankası, 1976 yılında Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, 1977 yılında ise Arap-Türk Bankası kurulmuştur (Aydın:2006:30).

24 Ocak 1980 Kararları Türk Bankacılığının gelişmesi açısından son derece önemlidir ve her alanda Türkiye’de köklü değişikliklere sebep olmuştur. Kapalı bir ekonomiden dışa açık bir ekonomiye geçilmiş, ihracata dayalı büyüme politikası benimsenmiştir. Bu dönemde, faizlerin serbest piyasada belirlenmesine imkân verilmesi, yerli ve yabancı yeni bankaların kurulmasına olanak verilerek rekabetin artırılması, Tek Düzen Hesap Planı (TDHP)’nin uygulanmaya başlanarak tek ve ortak bir muhasebe sistemine geçilmesi, Sermaye Piyasası Kanunu’nun çıkartılması ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın, TCMB bünyesindeki İnterbank (Bankalar Arası Para Piyasası)’ın kurulması sağlanmıştır (Sümer, 2013: 37).

1980' den sonraki yıllarda teknolojik gelişimle bilgi edinmek daha kolay ve ucuz hale gelmiş, bankaların bilgi toplamadaki ve ödünç alıcıları yönlendirmedeki avantajlı durumları azalmış, banka dışı mali araçlar daha avantajlı hale gelmişlerdir. Bankalar için yapılan finansal düzenlemeler finansal piyasalar için yapılmadığından bankaların maliyetleri artarken diğer mali araçlar bu maliyetlerden etkilenmemiştir. Bankacılık sisteminde kaynakların daha etkin bir şekilde kullanımını sağlamak için 1986'da Para Piyasası kurulmuştur. Sistem, nakit fazlası olan bankalardan nakit gereksinimi olan bankalara fon aktarma fırsatı oluşturarak gelir sağlama olanağı vermektedir. Ekonomik açıdan da piyasanın kısa dönemli likidite sıkıntısı kalkmakta ve TCMB'nin ek emisyonu başvurmasına gerek kalmamaktadır (Parasız, 2011: 25-26). 1994 bankacılık ve finans krizi, TCMB'nin duruma zamanında ve gerekli ölçüde müdahale edecek kadar rezervi olmaması nedeniyle yaygınlaşmış ve tüm bankacılık sektörünü ve ekonomiyi tehdit eder hale gelmiş, nihayetinde Türk Lirası devalüe edilmiştir (Erdoğan, 2000: 129).

1995 yılından sonra ekonomideki hızlı toparlanma tüm sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de hissedilmiş ve sistemin büyümesini olumlu yönde etkilemiştir. Faizlerin yüksek olması Türk Lirası cinsinden yatırımın tercih edilmesini sağlamış, para ikamesi yavaşlamıştır. Yurtdışı borçlanmalar vergiye tabi tutulmuştur. 1996 yılında artan kamu borçlanma ihtiyacı faizler yükseltilmeden, bedelsiz ithalat, dövizli borçlanma, enflasyona endekli borçlanma gibi uygulamalar ile karşılanması amaçlanmıştır (Doğan, 2011: 30).

Yaşanan ekonomik krizlerden sonra, 2001 yılında Türk bankacılık sektöründe bankaların birleştirilmesi, sermayelerinin artırılması ve el konulan bankaların tasfiye edilmesi suretiyle yapılan iyileştirme sonrasında Türk bankacılık sisteminde köklü değişiklikler söz konusu olmuştur. Bu değişikliklerin başında, 1999 yılında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)' nun kurulmasıyla beraber, bankaların gözetim ve denetimlerinde özerk ve tek merkezli bir dönem başlamıştır. 1999-2007 döneminde gözetim ve denetime dair ve özellikle bankaların risk yönetim faaliyetleriyle ilişkili çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Bankaların etkin bir risk yönetimi ve iç denetim sistemi kurması, risk yönetimi ve iç denetimden sorumlu denetim komitesi kurma zorunlulukları bu dönemde yapılan düzenlemelerin başında gelmektedir (Atlı ve Demir, 2015: 115).

Günümüzde bankacılık sektörü ekonomik kalkınma ve büyüme de etkin bir rol üstlenmekte ve finansal yapı içerisinde önemli bir yer işgal etmektedirler.

3.TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN YAPISI

Bankalar, koordinasyon içinde çalışarak, ekonominin ve finansal sistemin gelişmesine katkıda bulunan en önemli aktörlerdendir (Taşkın, 2011). Bankalar, alan yazında uzmanlık alanlarına göre ticari bankalar, kalkınma ve yatırım bankaları olarak sınıflandırılırken sermaye yapılarına göre ise kamusal, özel ve yabancı sermayeli bankalar olarak sınıflandırılmaktadır (Uçkun ve Girginer, 2011).

Türkiye bankacılık sektöründe 2016 yılında 52 banka faaliyet göstermiştir. Tablo 1' de görüleceği üzere bu bankaların 34 tanesi mevduat bankası, 13 tanesi ise kalkınma ve yatırım bankasıdır. Mevduat bankalarından 3'ü kamusal sermayeli, 9'u ise özel sermayeli bankadır. Bunlara ek olarak, 5 adet de katılım bankası bulunmaktadır.

Tablo 1: Banka Sayıları

	Aralık 2016
Mevduat Bankaları	34
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	13
Katılım Bankaları	5
TOPLAM	52

Kaynak: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)

Bankalar 2016 yılı sonu itibariyle 211 bin kişi istihdam ederken, istihdam bir önceki yıla göre 6.400 kişi azalmıştır. Banka çalışanlarının yüzde 91'i mevduat bankaları, yüzde 3'ü kalkınma ve yatırım bankaları tarafından istihdam edilmiştir. Bankacılık sektöründe çalışanların yüzde 27'si kamu sermayeli mevduat bankalarında, yüzde 35'i özel sermayeli mevduat bankalarında ve yüzde 28'i yabancı sermayeli bankalarda çalışmaktadır. Sektörde kadın çalışanların oranı yüzde 51'dir. Çalışan sayısı kamu sermayeli mevduat bankalarında 625, yabancı sermayeli bankalarda 2.842 ve özel sermayeli bankalarda 1.014 kişi azalmıştır. Çalışan sayısı, kalkınma ve yatırım bankalarında da 57 kişi azalmıştır. Çalışan başına düşen nüfus 406 kişidir.

Tablo 2: Bankaların İstihdam Görünümü

	2015	2016	Değişim
Mevduat bankaları	196	191	-4,5
Kamu sermayeli	58	58	-0,6
Özel sermayeli	75	74	-1,0
Yabancı sermayeli	63	60	-2,8
TMSF Devr.	0,2	0,2	0,0
Kalkınma ve yatırım bankaları	5	5	0,0
Katılım bankaları	17	15	-2,0
Toplam	218	211	-6,4

Kaynak: BDDK

Şube sayısı kamu sermayeli bankalar hariç, diğer banka gruplarında 533 adet azalarak 11.741'e gerilemiştir. Bu sayı özel sermayeli mevduat bankalarında 167, yabancı sermayeli mevduat bankalarında 265 adet azalırken, kamu sermayeli mevduat bankalarında ise 21 adet artmıştır. Şube başına düşen nüfus 6.798 kişi düzeyindedir.

Tablo 3: Şube Sayıları

Mevduat Bankaları	11.151	10.740	-411
Kamu Sermayeli	3.681	3.702	21
Özel Sermayeli	4.299	4.132	-167
Yabancı Sermayeli	3.170	2.905	-265
TMSF'ye Devredilen	1	1	0
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	42	41	-1
Katılım Bankaları	1.080	959	-121
Toplam	12.274	11.741	-533

*K.K.T.C. ve yabancı ülkelerdeki şubeler dâhil.

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (TBB), BDDK

2016 yılı Aralık ayı itibariyle aktif büyüklüğüne göre, ilk beş bankanın toplam içindeki payı bir puan düşmüştür. Mevduat ve kredi içindeki payları ise değişmemiştir. İlk beş bankanın aktifleri toplam sektörün yüzde 57'sini oluşturmaktadır. İlk on bankanın da toplam aktifler ve kredi içindeki payları değişmezken, sırasıyla yüzde 85 ve yüzde 90 olmuştur. İlk on bankanın toplam mevduat içindeki payı 1 puan yükselişle yüzde 90 olmuştur. İlk beş banka içinde 2016 yılı itibariyle 1 kamu bankası 3 özel banka ve 1 yabancı sermayeli banka yer alırken, ilk on banka arasında 3 kamu bankası, 4 özel banka ve 3 yabancı sermayeli banka bulunmaktadır. Aktif büyüklüğü 100 milyar doların

üzerinde 1, 100 milyar ile 80 milyar dolar arasında 2 ve 40 milyar dolar ile 80 milyar dolar arasında 4 banka vardır. Bununla birlikte, bankaların yüzde 72'sinin aktif büyüklüğü 10 milyar doların altındadır.

Tablo 4: Yoğunlaşma (%)

	2014	2015	2016
İlk Beş Banka*			
Aktif	63	58	57
Mevduat	66	60	60
Kredi	55	56	56
İlk On Banka*			
Aktif	87	85	85
Mevduat	91	89	90
Kredi	85	84	84

* Toplam aktiflere göre.

Kaynak: TBB

Tablo 5: Banka Büyüklükleri (2016)

Milyar Dolar	0-2	2-10	10-40	40-80	80-100	100+
Mevduat	10	11	5	4	2	1
Kamu	-	-	-	2	-	1
Özel	2	3	1	2	1	-
Yabancı	8	8	4	-	1	-
Fon	1	-	-	-	-	-
Kalkınma ve Yatırım	7	5	1	-	-	-
Toplam	18	16	6	4	2	1

Kaynak: TBB

Türkiye ekonomisi ve bankacılık sektörü 2016 yılında, ABD'de faiz oranlarının yükselmesi, gelişmekte olan ülkelerden sermaye çıkışı, uluslararası para ve sermaye piyasalarında dalgalanmalar, Türkiye'nin yakın bölgesindeki siyasi tansiyonun atması, terör tehdidi gibi olayların neden olduğu yüksek risklere ve 15 Temmuz Hain Darbe Girişimi gibi birçok ciddi şoka maruz kalmıştır. Bankacılık sektörünün, sağlıklı bilanço yapısı, güçlü öz kaynakları, yönetim tecrübesi, başta BDDK ve TCMB olmak üzere ekonomi yönetimi ile olan açık iletişimi sayesinde ulusal, bölgesel ve yerel kaynaklı olumsuz gelişmelerin ekonomi ve sektör üzerindeki yıkıcı etkileri sınırlandırılabilmiştir. Güçlü sermaye, yükselen risklere rağmen bilançonun ve kredilerin büyümesini desteklemiştir. Toplam aktifler sabit kurlar ile yıllık bazda yüzde 8 oranında büyüyerek ve 2.731 milyar TL'ye (776 milyar dolar) ulaşmıştır. Toplam aktiflerin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı yüzde 105 düzeyindedir. Aktifler içinde kredilerin payı yüzde 64, menkul kıymetlerin payı ise yüzde 13'dür. Mevduat aktiflerin yüzde

53'ünü, mevduat dışı kaynaklar ise yüzde 27'sini finanse etmiştir. Öz kaynakların aktiflere oranı yüzde 11'dir (Bankalarımız, 2016: 25).

Tablo 6: Türkiye'de Finansal Kuruluşların Aktif Büyüklüğü

Türkiye'de Finansal Kuruluşların Aktif Büyüklüğü (Aralık 2016, milyar TL)		
Sektör	Tutar	Toplam İçindeki Pay (%)
Bankalar	2.731	81
Portföy yönetim şirketleri	122	4
İşsizlik sigortası fonu	119	4
Sigorta şirketleri	96	3
Gayrimenkul yatırım ortaklıkları	60	2
Emeklilik yatırım fonları	61	2
Bireysel emeklilik fonları	53	2
Finansal kiralama şirketleri	49	1
Factoring şirketleri	33	1
Finansman şirketleri	33	1
Aracı kurumlar**	20	1
Reasürans şirketleri	3	0
Girişim sermayesi*	1	0
Menkul kıymet yatırım ortaklıkları	0	0
TOPLAM	3.382	100

Kaynak: Bankalarımız (2016)

Öz kaynaklar ve mevduatın tamamı nakit kredi olarak kullanılmıştır. 2016 yılı sonu itibariyle 1.747 milyar TL (497 milyar dolar) olan kredi hacmi, 1.454 milyar TL (413 milyar dolar) mevduat ve 300 milyar TL (85 milyar dolar) öz kaynakların toplamına eşit olmuştur. Kredi mevduat oranı yaklaşık yüzde 119 düzeyinde aynı kalmıştır. Kredi büyümesi son çeyrekte hızlanarak, makro ihtiyati önlemlerin uluslararası düzenlemelere uyumlu hale getirilmesiyle birlikte hükümetin ekonomik faaliyeti destekleyen çok yönlü uygulamaları kredi talebini ve arzını olumlu yönde etkilemiştir.

Sabit kurlarla, üçüncü çeyrek sonunda yüzde 10 olan yıllık kredi artış hızı yılsonunda yüzde 14'e yükselmiştir. Kredilerin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı yüzde 67'dir. Krediler içinde TL kredilerin payı yüzde 65 düzeyindedir. Kredilerin yaklaşık %50'si büyük işletmelere, %25'i KOBİ'lere, diğer %25'i ise bireysel müşterilere kullanılmıştır.

Borsa İstanbul A.Ş.' de işlem gören bankacılık sektör hisselerinin piyasa değerinin toplam piyasa değerine oranı %27 olmuştur. Piyasa değerinin defter değerine oranı 0,88'den 0,84'e gerilemiştir. (Bankalarımız, 2016: 26).

4.AĞRI İLİNİN FİNANSAL GÖRÜNÜMÜ VE BANKACILIK SEKTÖRÜ 2012-2016 YILI VERİLERİ DEĞERLENDİRMESİ

Reel sektörün finansman kaynağını sağlayan ve ülkede yatırımları destekleyen en önemli sektörlerden birisi de finans sektörüdür. Günümüz dünyasında finans sektörü ile reel sektör sürekli

etkileşim içerisinde olup, bu sektörlerden herhangi birisinde yaşanabilecek olumsuzluklar diğer sektörü de ciddi şekilde etkileyebilmektedir. Dünya genelinde son zamanlarda yaşanan makroekonomik istikrarsızlıklar küresel ekonomik faaliyetlerin de daralmasına neden olmuştur. Bu daralma özellikle imalat ve ihracata dayalı bölgelerde finans sektörünün önemini artırmaktadır. Aşağıda Ağrı ilinin 2012-2016 yılları arası finansman yapısını ve bankacılık sektörü verilerini gösteren mevduat dağılımı, krediler, şube sayısı vb. bilgiler tablo ve grafiklerle verilerek bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

4.1. Ağrı İli Mevduat Dağılımı

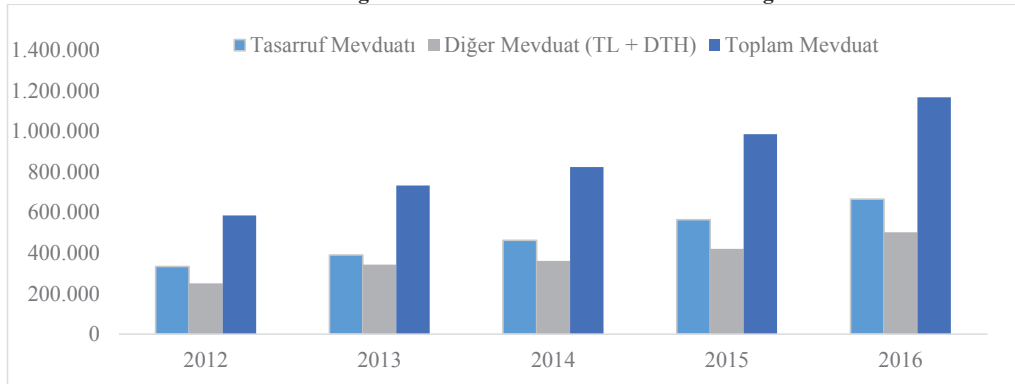
Tablo 7 ve Grafik 1 incelendiğinde Ağrı ili mevduat rakamlarının yıllar itibariyle sürekli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2016 yılında toplam mevduat miktarı 2012 yılına göre yaklaşık olarak % 100 oranında artmıştır. Türkiye genelinde 2012 yılı toplam mevduat miktarı 772.216.760 (bin TL) olurken bu rakam 2016 yılı sonunda 1.453.219.946 (bin TL) 'ye ulaşmıştır. Yaklaşık olarak %88 olan bu oran göstermektedir ki Ağrı ili toplam mevduat rakamı Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 7: Ağrı İli Bankalarındaki Mevduat Miktarları 2012-2016 (TL)

	2012	2013	2014	2015	2016
Tasarruf Mevduatı	333.987	390.134	462.650	564.065	665.265
Diğer Mevduat (TL + DTH)	250.577	342.671	360.963	420.933	501.885
Toplam Mevduat	584.564	732.805	823.613	984.998	1.167.150

Kaynak: BDDK.

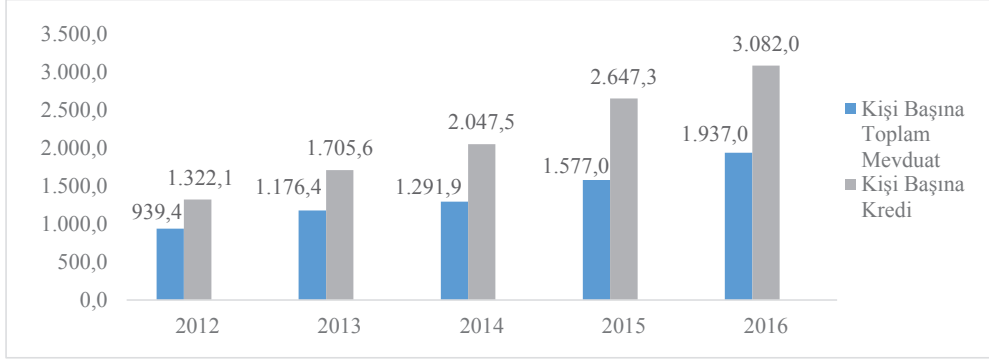
Grafik 1: Ağrı İli 2012-2016 Yılları Arası Mevduat Dağılımı

4.2. Ağrı İlinde Nüfus Başına Düşen Mevduat ve Kredi Miktarları

Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre, Ağrı' da 2012 yılında 939.4 TL olan kişi başına mevduat 2016 yılında 1.937 (Milyon TL)' ye yükselmiştir. Toplam mevduat rakamlarında olduğu gibi kişi başına düşen mevduat rakamları da %100'ün üzerinde artmıştır. Grafik 2' de hem kişi başına mevduat hem de kişi başına kredi rakamlarının yıllar itibariyle düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir. Ancak 2012 yılında kişi başına düşen mevduat miktarı Türkiye ortalaması 9.576 TL iken bu rakamın Ağrı ilinde 939.4 TL olduğu önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. 2012 yılı kişi başına düşen kredi miktarı Türkiye ortalaması 9.532 TL iken Ağrı ilinde bu rakamın 1.322,1 olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. 2016 yılına gelindiğinde ise nüfus başına düşen ortalama mevduat miktarı Ağrı ilinde 1.937 TL, Türkiye' de 17.389 TL olarak gerçekleşmiş, aynı yıl nüfus başına ortalama kredi miktarı Türkiye ortalaması 20.327 TL iken bu rakam Ağrı ilinde 3.082 TL' dir.

Grafik 2: Ağrı İli 2012-2016 Yılları Kişi Başı Mevduat ve Kredi Miktarlarının Karşılaştırılması

2012-2016 yıllarının tamamında kişilerin ortalama mevduatlarının ortalama kredi miktarlarını karşılayamadığı, tüm yıllar için kredilerinin mevduatlarını fazlasıyla aştığı görülmektedir. Bankacılık sektöründe önemli bir gösterge kabul edilen kredi/mevduat oranı, mevduatın kullanılan krediyi karşılama durumunu göstermektedir. Grafik 2'deki veriler Ağrı ilinde yaşayan bireylerin, temel alınan yılların ortalamasına göre mevduatlarının %54'ünden fazla kredi kullandıklarını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle bireylerin mevduatları kredilerinin ancak %54'ünü finanse edebilmektedir.

4.3.Ağrı İli Bireysel Bankacılık Verileri

Bireysel bankacılık verilerine göre Ağrı ilinde, taşıt kredilerinde 2012 ve 2013 yıllarındaki miktarlar sonraki yıllarda düşüş göstermiştir. Konut kredisi, kredili mevduat hesabı, diğer tüketici kredileri ve bireysel kredi kartı edinimi her yıl artarak devam eden bir seyir izlemektedir. Bireysel kredi kartı sayısı 2012 yılında 73.431 adet iken 2016 yılında 113.742 adede ulaşarak hızlı bir artış göstermiştir. Şehirdeki bankalar tarafından üniversite öğrencilerine verilen düşük limitli kredi kartları bu artışın sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Burada dikkate edilmesi gereken en önemli husus takipteki kredilerde yıllar itibariyle olan artıştır. Bu artış Ağrı ilindeki kredi kullanıcılarının geri ödeme de ciddi zorluklar yaşadığını göstermektedir. Örneğin takipteki diğer tüketici kredileri 2012 yılında 4.446 iken 2016 yılında bu rakam yaklaşık %400 oranında artarak 17.545 rakamına ulaşmıştır. Kullanılan krediler içerisinde en büyük payın diğer tüketici kredilerine ait olduğu görülmektedir. Gerçek kişilerin kullandıkları ihtiyaç kredisi ve tüzel kişiliklerin kullandıkları borçlu cari hesap (BCH) kalemlerinin diğer tüketici kredileri rakamlarını oluşturduğu gerçeğiyle Ağrı ilinde finansal açıdan ciddi tehlikelerin varlığından söz etmek mümkündür. Zira gerçek ve tüzel kişilerin, uzun vadeli borçlanmalar nedeniyle kısa dönemli ödemeler dengesini kurabilmek adına bu kredileri kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir.

Ayrıca kredi kullanıcıları açısından diğer tüketici kredilerinin maliyetlerinin, sektörlerde kullanılan taşıt ve konut kredilerinden çok yüksek olması ekonominin daralmasına neden olacak başlıca bir etkidir (Atlı, 2015).

Tablo 8: Ağrı İli Bireysel Bankacılık Verileri 2012-2016 (Bin TL)

	2012	2013	2014	2015	2016
Taşıt Kredisi	11.927	11.841	10.245	10.432	10.731
Konut Kredisi	69.942	102.332	130.476	162.015	187.587
Kredili Mevduat Hesabı	7.912	9.408	14.842	19.631	19.893
Diğer Tüketici Kredileri	217.025	285.083	312.252	332.698	357.052
Bireysel Kredi Kartları	73.431	95.812	94.072	101.147	113.742
Takipteki Taşıt Kredisi	630	407	585	585	720
Takipteki Konut Kredisi	663	859	1.248	794	1.138
Takipteki Diğer Tüketici Kredileri	4.446	6.079	10.092	14.450	17.545

Kaynak: BDDK

4.4.Ağrı İli Seçilmiş Sektörel Krediler Dağılımı

Ziraat ve balıkçılık sektörünün 2016 yılı için 241.318 (bin TL) ile sektörel kredi dağılımında en fazla paya sahip olduğu, toptan ticaret ve komisyonculuk sektörünün 163.982 (bin TL) ile kredi dağılımından en fazla pay alan ikinci sektör olduğu Tablo 9’ da görülmektedir. Ağrı ili ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayanması ve ilin İran’a sınır olması nihayetinde sınır ticaretinin varlığı, bu sektörlerin kredi dağılımında ilk iki sırayı almasında en büyük etkidir. Turizm sektörü rakamlarının düşük seviyelerde olmasından, şehrin mevcut turizm potansiyelinin yeterince kullanılmadığı ve turizm için yapılan yatırımların yetersiz olduğu sonucu çıkarılabilir.

Tablo 9: Ağrı İli Seçilmiş Sektörel Krediler Dağılımı 2012-2016 (Bin TL)

	2012	2013	2014	2015	2016
Gıda Meşrubat ve Tütün	4.349	8.931	8.728	16.847	10.902
İnşaat	36.934	60.422	53.689	67.795	70.525
Metal ve İşlenmiş Maden	210	601	1.009	1.908	2.067
Finansal Kuruluşlar	384	980	2.161	1.965	880
Tekstil ve Tekstil Ürünleri	1.224	1.542	1.908	6.615	7.359
Toptan Ticaret ve Komisyonculuk	46.754	58.442	90.694	132.599	163.982
Turizm	6.654	5.671	6.121	7.404	18.401
Ziraat ve Balıkçılık	75.364	100.257	135.403	191.684	241.318
Enerji	1.379	8.052	5.333	4.572	3.166
Denizcilik	0	0	0	0	0

Kaynak: BDDK.

4.5.Ağrı İli Bankacılık Sektörü Verileri 2012-2016

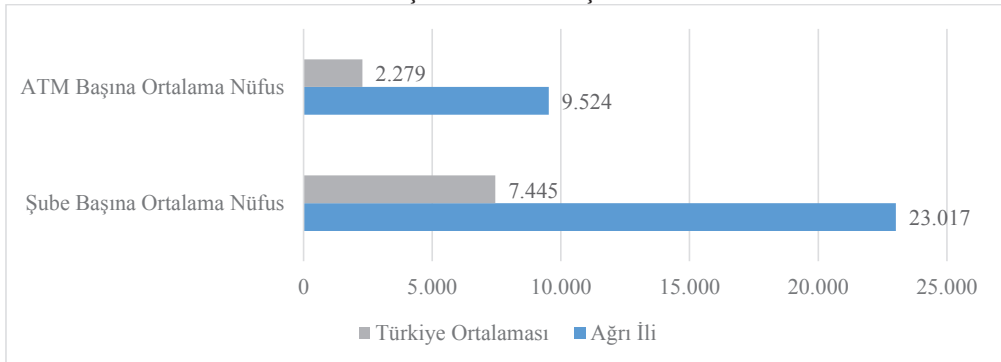
Ağrı ilinde bulunan banka şube sayısı 2012 yılında 24 iken 2016 yılına kadar 4 şube daha eklenmiş ve 28 şubeye ulaşmıştır. Şube sayısına bağlı olarak istihdam edilen çalışan sayısı da 40 kişi artmıştır. Ağrı ilinde faaliyet gösteren banka sayısı 2013'te 12 iken bu sayı 2016 yılında 2012 yılında olduğu gibi tekrar 10'a düşmüştür. Bu durum, "açılan bankaların ya şehirde yeterli ilgiyi görmediğinden ya da ilgili bankanın strateji gereği şube sayısını azalttığı için kapatılmaktadır" şeklinde yorumlanabilir. Banka şube sayısı bakımından Ağrı ili ile bazı illerin karşılaştırması yapılacak olursa; 2012 yılında 204 bin nüfusa sahip olan Bilecik ilindeki şube sayısı 28, ATM sayısı ise 95'tir. Ağrı ilinin neredeyse 1/3 nüfusuna sahip olan bir ildeki banka şubesi ve ATM sayısı Ağrı'da bulunanlardan daha fazladır. 2016 yılında 205 bin nüfusa sahip olan Sinop ilindeki banka şube sayısı 542 bin nüfusa sahip Ağrı ilindeki banka şube sayısı ile aynıdır. Yukarıdaki karşılaştırmalı örnekler Ağrı ili bankacılık sektörünün hangi durumda olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şehirde 2012 yılında 58 olan ATM sayısı 2015 yılında 88'e yükselmiş, 2016 yılında ise yeni bir ATM kurulmadığı görülmektedir. Ağrı ilinin bankacılık sektörü verileri açısından kötü bir durumda olduğunu ortaya koymak adına başka bir örnek verilecek olursa; Kırşehir ilinin 2016 yılı nüfusu 230 bin, şehirde bulunan ATM sayısı 92'dir. Aynı yıl Ağrı ili nüfusu 542 bin ATM sayısı 88'dir

Tablo 10: Ağrı İli Bankacılık Sektörü Verileri 2012-2016

	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Nüfus</i>	552.000	551.000	549.000	547.000	542.000
<i>Şube Sayısı</i>	24	27	27	27	28
<i>Şube Başına Ortalama Nüfus</i>	23.017	20.414	20.349	20.267	19.366
<i>Çalışan Sayısı</i>	222	247	254	269	262
<i>Faaliyet Gösteren Banka Sayısı</i>	10	12	11	10	10
<i>ATM Sayısı</i>	58	72	80	88	88
<i>ATM Başına Ortalama Nüfus</i>	9.524	7.655	6.868	6.218	6.162

Kaynak: BDDK.

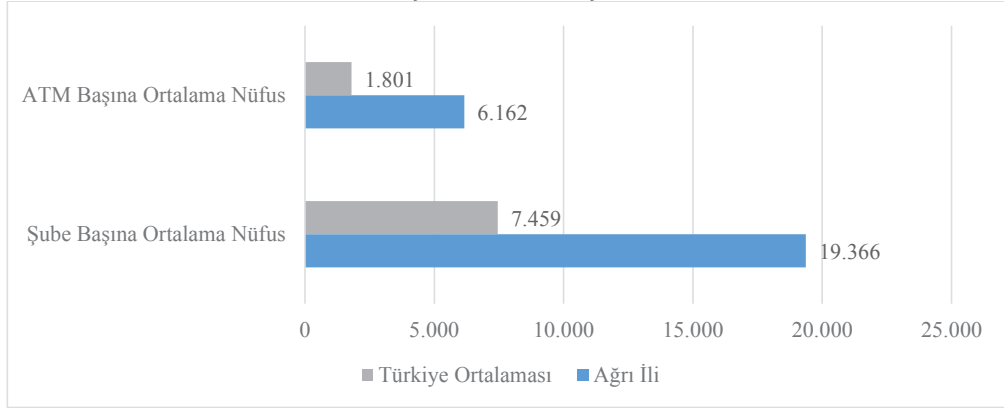
Grafik 3: 2012 Yılı Şube ve ATM Başına Ortalama Nüfus

Ağrı ilinin bankacılık sektörü incelenirken dikkat edilmesi gereken en önemli veriler şube ve ATM başına düşen ortalama nüfus verileridir. Grafik 3'de görüldüğü üzere 2012 yılında şube başına ortalama nüfus ortalaması Türkiye'de 7.445 kişi iken, Ağrı ilinde 23.017 kişidir. ATM başına ortalama nüfus verilerinde Türkiye ortalaması 2.279 kişi iken, Ağrı'da bu rakam 9.524 kişi olmuş ve bu sayı Türkiye'de bir ATM'ye düşen en yüksek rakam olmuştur. Grafik 4 incelendiğinde 2016 yılında Ağrı

ili için durumun değişmediği, bir ATM'den ortalama 6.162 kişinin yararlandığı, Türkiye' de ise bir ATM'den ortalama 1.801 kişinin yararlanmakta olduğu görülmektedir. Bu rakama farklı bir açıdan bakılacak olursa; 2012 yılında 135 bin nüfusa sahip Gümüşhane ilinde ATM başına ortalama nüfus sayısı 3.467 kişidir.

Grafik 4: 2016 Yılı Şube ve ATM Başına Ortalama Nüfus

Şube sayısı açısından bir değerlendirme yapılacak olursa; 2012 yılı TÜİK verilerine göre Ağrı ili nüfusuna yakın bir nüfusa sahip olan Elazığ ilinde 43 banka şubesi varken Ağrı ilindeki banka şube sayısı 24'tür. Çorum ili nüfusu Ağrı ili nüfusundan daha az olmasına rağmen 2016 yılında Çorum ilindeki banka şube sayısı 61'dir. Ağrı ilinin bankacılık sektöründe bulunduğu olumsuz durumu açıklayan örnekleri çoğaltmak mümkündür.

5.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapılan çalışmalar ülkelerin ekonomik kalkınma ve büyümesinin sağlıklı bir finans sistemiyle ilişkili olduğunu, hatta finansal sistemleri gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınma ve büyümeye doğru daha hızlı yol aldığını göstermektedir. Birçok araştırmacı değişik ekonometri teknikleriyle, gelişmiş bir finansal sistemin ekonomik kalkınmaya neden olduğu iddiasını desteklemiş, söz konusu ilişki akademik ve politik çevrelerde genel kabul görmüş durumdadır. Finansal gelişimin ise sadece ekonomik kalkınmayı değil, yoksulluğu da azaltıcı etkilerinin olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur (Işık, 2011).

Diğer yandan ekonomik kalkınma ve finansal gelişim ilişkisini açıklamaya çalışan araştırmacılar, genelde finansal erişim kavramını kullanmaktadır. Finansal erişim, finansal sistemin gelişmesini sağlamakta, finansal hizmetleri yaygınlaştırmakta, rekabet şartlarını eşitlemekte, ekonomiye yeni, dinç ve atılcı girişimciler kazandırmaktadır. Finansal erişimi önemli hale getiren başka neden de sosyo-politik durumdur. İnsanlar, temel finans hizmetleri denilen mevduat ve ödeme hizmetlerini, elektrik, su, telefon, eğitim, sağlık gibi hizmetlere eşdeğer kabul etmektedirler. Bu temel finans hizmetlerini de genellikle bankalar vermekte, bankacılık hizmetlerinin olmadığı veya yetersiz olduğu bölgelerde yasal olmayan alternatif araçlar (tefeciler) devreye girmektedir. Bu durumda da temel finans hizmetlerini alamayan birçok kişi için maliyetler artmakta ve riskler ortaya çıkmaktadır (Good 1999; Peachey ve Roe, 2004; Beck, Demirguc-Kunt ve Maksimovic, 2005).

Dünya Bankası (2005), finansal erişim göstergesi olarak; bölgelere göre şube dağılımı, kişi başına şube dağılımı, bölgelere göre ATM dağılımı, kişi başına ATM dağılımı değişkenlerini, finansal kullanım göstergesi olarak da; kişi başına kredi sayısı, kredi/gelir oranı, kişi başına mevduat sayısı, mevduat/gelir oranı değişkenlerini kullanmaktadır (Işık, 2011). Bu göstergeler bankacılık hizmetlerinin ülke içerisinde coğrafi ve demografik olarak nasıl yayıldığını ifade etmektedir. Ağrı ili gibi olumsuz iklim şartlarının hâkim olduğu bölgelerde finansal erişim göstergeleri daha da önem kazanmaktadır.

Finansal erişim bulguları (kişi başına şube, kişi başına ATM sayısı vb.) değerlendirildiğinde, Türkiye ortalamalarına göre Ağrı ilinin kötü bir durumda olduğu bulgulardan anlaşılmaktadır. Türkiye’de 2012 yılında ATM başına ortalama nüfus verilerinde Ağrı ili 9.524 kişi ilk sırada yer alırken, 2016 yılında Şanlıurfa’ dan sonra 6.162 kişi ile ikinci sırada yer almaktadır. Şube başına ortalama nüfus verilerine göre de 2012 yılında 5. sırada olan Ağrı, 2016 yılında 6. sıradadır. Bu rakamlar her iki yıl içinde Türkiye ortalamasının neredeyse 3 katı kadardır. Şube sayısı bakımından da son beş yıl içerisinde kayda değer bir gelişme olmayan Ağrı ilinde 2012 yılında bulunan şube sayısı 24 iken, 2016 yılında bu sayı 28’e ulaşmıştır. Çalışmada değerlendirilen 2012-2016 yıllarında toplam mevduat ve kişi başına mevduat miktarları ile kişi başına kredi miktarları Ağrı ilinde Türkiye ortalamasının üzerinde artmasına rağmen, aynı yıllarda nüfus başına düşen ortalama mevduat miktarı ve nüfus başına ortalama kredi miktarı Türkiye ortalamasının çok gerilerinde kalmıştır. Ağrı ilindeki kredi kullanımında, bulgularda da açıklandığı üzere ihtiyaç kredisi ve borçlu cari hesap kalemlerinin oluşturduğu diğer tüketici kredileri en fazla paya sahiptir. Bu durumdan, Ağrı ilindeki birey ve işletmelerin yatırım yapmaktan ziyade, geçimlerini sağlamak ve fon ihtiyaçlarını karşılamak için kredi kullanımını tercih ettikleri sonucu çıkarılabilir. Kullanılan kredilerin yatırım ve ticari amaçlı olmadığı, şehrin ekonomik gelişmişlik düzeyinin çok düşük seviyelerde olmasında da anlaşılmaktadır.

Ekonominin ve finansal sistemin önemli kurumlardan olan bankalar, dünyada ve Türkiye’ de hızlı değişim ve gelişmelerini devam ettirmektedirler. Türkiye’ de şube sayıları ve istihdam edilenler açısından 2016 yılında bir önceki yıla göre azalma kaydeden bankaların, internet bankacılığı ve mobil bankacılık gibi alanlara yöneldiği düşünülmektedir. Dünyada yaşanan ekonomik krizlerin etkisi Türkiye’de de yoğun bir şekilde hissedilmiş, finansal piyasaların en önemli aktörleri olan bankalar arasında yoğun bir rekabet oluşmuş, bu kapsamda yenilikler aranmaya ve uygulanmaya başlanmıştır. Genel anlamda bir işletme sıfatıyla amaçları kar elde etmek olan bankaların bunu sağlayacak bütün fırsatları ve yenilikleri değerlendirmeleri normaldir. Bunun neticesinde Türkiye’deki bankaların, şube ve çalışan sayısını artırmak yerine, bu yeniliklerden en önemlisi olan elektronik bankacılığa yatırım yapmayı tercih ettikleri söylenebilir. 2014 yılından itibaren bankaların şube sayılarındaki azalma bu tercihin sebeplerinden sayılabilir.

Bu araştırmada, finans, finansal sistem, finansal gelişim, finansal erişim kavramları genel hatlarıyla açıklanmaya, bankaların finansal sistem içindeki yeri aktarılmaya, Türkiye’deki bankacılık sektörünün ortaya çıkışı ve sektör verileri paylaşmaya, ardından Ağrı iline ait finansal ve bankacılık sektörü bilgileri verilmeye çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, kendi içerisinde bir gelişim içerisinde olduğu belirlenen Ağrı ili, birçok il ve Türkiye ortalamalarının gerisinde kalmıştır. Ağrı, ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanan, Türkiye’de en yoksul iller arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Ağrı’da finansal kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesine ihtiyaç vardır. Sanayi ve turizm yatırımlarının teşviki için krediler içerisinde ticari ve yatırım amaçlı kredi tutarlarının artırılması, finansal cehaletin ortadan kaldırılması için finansal eğitimin teşvik edilmesi, finansal okuryazarlık oranının yükseltilecek finansal farkındalık oluşturulması, finansal gelişim ve ekonomik kalkınma için finansal erişimle ilgili sorunların bertaraf edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Ağrı’ da şubesi bulunan ya da şube açmayı düşünen bankalara, kamu kurumlarına, üniversiteye finansal eğitimi verilen akademik birimlere, kalkınma ajanslarına ve sivil toplum örgütlerine önemli görevler düşmektedir. Bir ülke gibi, bir ilin kalkınması ve büyümesi de sağlıklı işleyen bir finans sistemi ile önemli ölçüde ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- Artun, T. (1983). **İşlevi, Gelişimi, Özellikleri ve Sorunlarıyla Türkiye’de Bankacılık**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Asmundson, I. (2017). Erişim: 20.12.2017, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/finserv.htm>
- Atlı, Y. & Demir, Ö. (2015). “Bankacılık Sektörü ve Elazığ’da Bankacılığın Gelişimi”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 2(1):111-123.
- Aydın, N. & Şen, M. & Berk, N. (2012). **Finansal Yönetim-1**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Bakan, S. (2001). “Osmanlı’dan Günümüze Türk Bankacılık Kesimi”, *İktisat Dergisi*, 417.
- Bankalarımız (2016). Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul.
- Beck, T.; Demircuc-Kunt, & A. Maksimovic, V. (2005). “Financial and Legal Constraints to Firm Growth: Does Size Matter?”, *Journal of Finance*, 60: 137-77.
- Çankaya, F. & Öz, M. (2011). **Türkiye’de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara.
- Çivi, H. (1985). **Türkiye’de Bankacılık Teori, Uygulama ve Sonuçları**, Cumhuriyet Üniversitesi Yardımcı Ders Kitabı, Fon Matbaası, Yayın No: 1, Ankara.
- Doğan, A. (2011). Türkiye’de Bankacılık Sektöründe Şube Etkinliği. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan, E. & Ener, M. (2000). “Türkiye’de Enflasyonla Mücadele Sürecinde Son Dönem Uygulamalar ve Değerlendirmesi”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 177.
- Good, Barbara A. (1999). Bringing the Unbanked Aboard. Economic Commentary, Federal Reserve Bank of Cleveland.
- Grabowski, R.; Rangan, N. & Rezvanian, R. (1993). “Organizational Forms in Banking: An Empirical Investigation of Cost Efficiency”, *Journal of Banking and Finance*, 17: 531-538.
- Işık, İ. (2011). Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim. Erişim: 25.12.2017, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/3b95f7ac-a33f-467f-89c9-ffea012c4a1/finansal_egitim.pdf?MOD=AJPERES
- Kaya, Ö. (2010). "Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Bankaların Rolü Ve Türkiye’de Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 75-94.
- Korukçu, Ü. (1998). **Bankacılığın Tarihsel Gelişimi**, Bankalar Birliği Yayınları, Ankara.
- Parasız, İ. (2005). Para Banka ve Finansal Piyasalar. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Peachey, S. & Alan R. (2004). **Access to Finance, A Study for the World Savings Banks Institute**. Oxford Policy Management.
- Resmi Gazete. (2014). Finansal Erişim, Finansal Eğitim ve Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planları Konulu Başbakanlık Genelgesi.
- Sarıgül, H. (2014). "Kümeleme Analizi İle İllerin Bankacılık Hizmetlerine Erişim ve Kullanım Göstergelerinin Karşılaştırılması", *Bankacılar Dergisi*, 41-62.
- Sümer, G. (2013). Türk Vergi Sistemi Açısından Bankaların Ödev ve Yükümlülükleri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Taşkın, F.D. (2011). “Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler/The Factors Affecting The Performance of The Turkish Commercial Banks”, *Ege Akademik Bakış*, 11(2):289-298.

- Uçkun, N. & Girginer, N. (2011). "Türkiye'deki Kamu ve Özel Bankaların Performanslarının Gri İlişki Analizi ile İncelenmesi", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21):44-66.
- Yetiz, F. (2016). "Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2):107-117.
- Yıldırım, O. (2003). "Kura Dayalı İstikrar Politikası Çerçevesinde Enflasyonu Düşürme Programı ve Türkiye Ekonomisinde Yeni İstikrar Arayışları", *Dış Ticaret Dergisi*, 8(27).
- Zhao, L.; Garner, B. & Parolin B. (2004). "Branch Bank Closures in Sydney: A Geographical Perspective and Analysis", *Proceedings of the 12th International Conference on Geoinformatics*, 541-548, Sweden.

Özet

Bu çalışmada Ağrı ilinin mali yapısının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, çalışmada ilk olarak Merkezi Yönetim ve Mahalli İdareler Bütçesi ele alınmış ve daha sonra TRA1 ve TRA2 kapsamında yer alan iller bazında Merkezi Yönetim ve Mahalli İdare Bütçeleri incelenmiştir. Merkezi Yönetim Bütçesi inceleme sonuçlarına göre, bütçe açığı 2016 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 27 oranında artarken faiz dışı denge her iki yılda da fazla vermiştir. TRA1 ve TRA2 kapsamındaki iller itibarıyla merkezi yönetim bütçe gelir ve giderleri karşılaştırıldığında, 2016 yılında Ağrı ili, TRA2 bölgesi kapsamında yer alan diğer illere göre en yüksek tahsilat/giderler oranına sahipken Ardahan ilinden sonra ikinci en yüksek tahsilat/tahakkuk oranına sahiptir. Aynı zamanda, Ağrı ili merkezi yönetimin TRA2 bölgesi kapsamındaki en yüksek gelir elde ettiği ve harcama yaptığı ildir. Merkezi yönetimin, Ağrı ilinden elde ettiği söz konusu gelirin yaklaşık %88'i vergi gelirlerinden oluşan Genel Bütçeli İdareler'den sağlanırken personel giderleri Ağrı ilinin merkezi yönetim harcamaları içerisindeki en büyük payı oluşturmaktadır. İller itibarıyla merkezi yönetim harcamaları fonksiyonel olarak incelendiğinde, 2016 yılında eğitim hizmetlerinin her iki bölgede de merkezi yönetim giderlerinin en büyük bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Bu durumun Ağrı ili için de geçerli olduğu görülmekte ve merkezi yönetimin söz konusu bölgelerde eğitime verdiği önemi yansıtmaktadır. Mahalli İdareler Bütçesi inceleme sonuçlarına göre, bütçe açığı 2016 yılında bir önceki yıla göre artarak 1 milyar 953 milyon 183 bin TL'den yaklaşık 12 milyar TL'ye ulaşmıştır. Ayrıca, 2016 yılı mahalli idareler bütçe giderleri fonksiyonel olarak incelendiğinde, mahalli idarelerin yapmış olduğu giderlerde en büyük pay genel kamu hizmetlerine aitken düşük pay ise savunma hizmetlerine aittir. Buna ek olarak merkezi yönetim harcamaları içindeki eğitim hizmetlerinin payı göz önüne alındığında, mahalli idarelerin yapmış olduğu harcamalarda eğitime ayrılan pay oldukça az seviyededir. TRA1 ve TRA2 bölgeleri kapsamında yer alan iller itibarıyla mahalli idareler bütçesi inceleme sonuçlarına göre ise 2016 yılında Ağrı ili mahalli idareler bütçesi, 2015 yılına göre daha fazla (24 milyon 551 bin TL) bütçe fazlası vermiştir. Ayrıca, her iki yılda da Ağrı ilinin bütçe gelirleri TRA2 bölgesi kapsamındaki diğer tüm illerin bütçe gelirlerinden daha fazladır. 2016 yılında faizler, paylar ve cezalar Ağrı ili mahalli idareler bütçesi gelirlerindeki en büyük paya sahip olan unsur iken sermaye giderleri, mal ve hizmet alımları Ağrı ili mahalli idareler bütçe giderlerini oluşturan en büyük unsurlardır.

Anahtar Kelimeler: Mali Yapı, Merkezi Yönetim Bütçesi, Mahalli İdareler Bütçesi.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi cari açığın kapatılmasıyla mümkündür. Nitekim yurt içi tasarrufların yetersiz olması sonucunda yatırımların yurt dışı tasarruflarla finanse edilmesi cari açığı arttırmakta ve istikrarlı büyümenin önüne geçmektedir. Dolayısıyla merkezi yönetim bütçesinin gerekli mali disiplin izlenerek hazırlanması ve uygulanması kapsamında gerçekleştirilen gelir-gider ve borçlanma politikaları makro-ekonomik istikrarın sağlanması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, çevresinde yaşanan siyasi ve askerî gerginliklerin yaşanmasına rağmen hızla büyüyen ve gelişen Türkiye'de devam eden köyden kente göç olgusunun yaratmış olduğu kent nüfuslarındaki artış ve toplumun demografik niteliklerindeki değişim, kentsel nüfusun daha kaliteli alt yapı ve sosyal hizmetlere olan yerel nitelikli taleplerini artırmaktadır (Yayman, 2013: 4). Kentlerde yaşayan hane halklarının müşterek ihtiyaçlarının tatminine ilişkin sunumlar ise il özel idareleri, belediyeler ve bunlara bağlı birliklerden oluşan mahalli idareler tarafından yapılmaktadır. Bu bağlamda, mahalli idarelerin toplumun artan altyapı ve hizmet taleplerini eksiksiz bir şekilde tatmin edebilmeleri için kaynaklarının yeterli olması ve söz konusu kaynakları etkin bir şekilde yönetmeleri vazgeçilmez unsurlardır.

Yerel idarelerin yeterli kaynaklara sahip olmalarının yanı sıra bu kaynakları katma değer yaratan sektörlerle aktarması, etkin bir yerel mali yönetime ve dolayısıyla da sağlıklı bir mali yapıya

¹Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü mdaстан@agri.edu.tr

²Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü ovissi@agri.edu.tr

işaret etmektedir. Yerel halkın sunulan hizmetlerden eşit miktar ve kalitede faydalanması, etkin mali yönetimin hizmet açısından önemini yansıtırken kaynakların etkin dağılımı ve toplumun önceliklerine göre kullanılması yerel mali yönetimin kaynak açısından önemini yansıtmaktadır (Demircan, 2009: 343).

Ayrıca, etkin yönetimin bir sonucu olarak yerel birimlerin yaptıkları harcamaların doğru bir şekilde tasarlanması ve ölçülmesi kaynak tasarruflarındaki artışa ve böylece yeni yatırımlar için gerekli finansmanın sağlanmasına olanak tanıyacaktır. Nitekim geçtiğimiz yıllarda özellikle belediyelerin artan yerel ihtiyaçlara ilişkin sunumları, kaynakların verimli kullanılamaması ve mali yönetimdeki etkinliğin yetersiz olması nedeniyle yetersiz kalmış; mali yapıya ilişkin düzeltici önlemlerin alınamaması ve artan borç stokunun finansmanı yine borçlanmayla sağlanması belediyelerin mali yapılarında daha kalıcı sorunlar oluşmasına neden olmuştur (Kurtuluş, 2006: 2).

Buna ek olarak ülkelerin gelişmişlik düzeyi, yerel yönetimlerin varlığını hukuki çerçevede açıklayan yasal dayanakları ve toplumun söz konusu yerel yönetim birimlerinin varlıklarına ilişkin kabulü, mali yapıyı etkileyen faktörlerdir (Demircan, 2009: 340). Nitekim gelişmiş ülkelerde merkezden yerel yönetime ayrılan payların daha yüksek olması ve ekonomik konjoktüre ve globalleşen dünyaya uygun kanuni düzenlemelerin yapılması, söz konusu ülkelerdeki yerel yönetimlerin öz kaynak oluşumuna olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, 5018 sayılı Kanunun uygulanması ile Türkiye’de de kamu mali yönetimde ciddi gelişmeler yaşanmış ve kapsam bakımından uluslararası standartlar hedeflenmiştir. Söz konusu standartlara uygun olarak kamu mali yönetiminin kapsamı merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri (Genel ve Özel Bütçeli Kurumlar ile Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar), sosyal güvenlik kurumları (Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye İş Kurumu) ve mahalli idarelerden (İl Özel İdareleri, İlçe Özel İdareleri, Belediyeler, Bağlı İdareler, Mahalli İdare Birlikleri) oluşan genel yönetim olarak düzenlenmiş ve mahalli idareler genel yönetim kapsamına dâhil edilmiştir. Hedeflere yönelik uygulamalarda etkinliğin artırılması amacıyla mali yönetim ve kontrol sisteminde ve de kamu idarelerinde çalışanların seminer ve eğitim programlarına katılımları sağlanmıştır (Maliye Bakanlığı, 2017: 111).

Bu çalışmanın temel amacı, Ağrı ilinin mali yapısını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ikinci bölümünde, ilk olarak merkezi yönetim bütçesi genel olarak ele alınacak ve daha sonra TRA1 ve TRA2 bölgeleri kapsamında yer alan iller itibarıyla merkezi yönetim bütçeleri göz önünde tutularak Ağrı ilinin mali durumu incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, bu kez ilk olarak mahalli idareler bütçesi genel olarak ele alınacak ve daha sonra yine TRA1 ve TRA2 bölgeleri kapsamında yer alan iller itibarıyla mahalli idare bütçeleri göz önünde tutularak Ağrı ilinin mali durumu incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise sonuç ve önerilere yer verilecektir.

2. MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ

Genel Bütçeli İdareler, Özel Bütçeli İdareler ve Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların bütçelerinden oluşan merkezi yönetim bütçesi incelendiğinde, 2015 yılında 506 milyar 305 milyon 93 bin TL olan merkezi yönetimin toplam harcamaları 2016 yılında yaklaşık %15 artış göstererek 584 milyar 71 milyon 431 bin TL ye ulaşmıştır. Faiz hariç harcamalarda, bir önceki yıla göre %18 oranında bir artış söz konusuysen faiz harcamalarında ise %5 oranında bir azalma söz konusudur. Dolayısıyla toplam harcamalardaki artışın temel nedeni faiz hariç harcamalardaki artış olarak görülmektedir. Faiz harcamalarının azalması mali disiplinde geçmiş yıllara göre iyileşmenin olduğunu, borçlanmanın sürdürülebilirliği açısından gelişme kat edildiğini ve ekonomik ve sosyal yatırımların daha öncelikli hâle geldiğini yansıtmaktadır. Faiz hariç harcamalardaki artışta ise en büyük rolü bir önceki yıla göre yaklaşık 42 milyar TL (%23) artan cari transferler üstlenmektedir. Diğer taraftan 2015 yılında 482 milyar 779 milyon 900 bin TL olarak gerçekleşen toplam gelirler, bir sonraki yılda 554 milyar 193 milyon 502 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Gelirlerdeki %15 oranındaki bu artışın arkasında yatan temel unsur ise yaklaşık 51 milyar TL (%13) artan vergi gelirleridir. Ayrıca, geçen yıla göre 2016 yılında yapılan harcamalarda görülen 77 milyar 766 milyon 338 bin TL olan artışın gelirlerde görülen yaklaşık 71 milyar TL olan artıştan fazla olması, bütçenin bir önceki yıla göre yaklaşık %27 oranında daha fazla açık vermesine neden olmuştur. Burada, merkezi yönetim bütçe açığının finansman ihtiyacının ekonomik istikrar ve en uygun maliyetlerin gözetilerek giderilmesi

önem arz etmektedir. Tablo 2.1 de Merkezi Yönetim bütçesi gelir ve giderleri kalemleri detaylandırılmıştır.

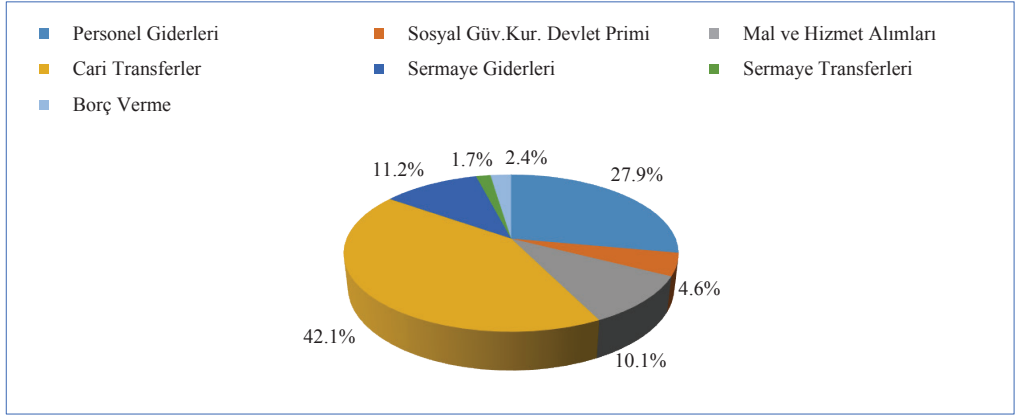
Tablo 2.1: Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi (BİN TL)

	2015 Aralık	2016 Aralık	Değişim Oranı (%)
Harcamalar	506.305.093	584.071.431	15
1-Faiz Hariç Harcama	453.300.854	533.824.894	18
Personel Giderleri	125.051.412	148.864.123	19
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	21.044.781	24.699.191	17
Mal ve Hizmet Alımları	45.563.391	54.100.121	19
Cari Transferler	182.671.028	224.847.098	23
Sermaye Giderleri	57.199.129	59.676.903	4
Sermaye Transferleri	10.438.226	8.881.418	-15
Borç Verme	11.332.887	12.756.040	13
2-Faiz Harcamaları	53.004.239	50.246.537	-5
Gelirler	482.779.900	554.139.502	15
1-Genel Bütçe Gelirleri	464.187.530	533.202.564	15
Vergi Gelirleri	407.818.455	459.001.741	13
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	19.662.165	23.747.644	21
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	1.240.649	1.121.939	-10
Faizler, Paylar ve Cezalar	26.559.583	34.909.844	31
Sermaye Gelirleri	7.933.030	12.827.655	62
Alacaklardan Tahsilat	973.648	1.593.741	64
2-Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	15.083.319	17.011.998	13
3-Düzen. ve Denet. Kurumlarının Gelirleri	3.509.051	3.924.940	12
Bütçe Dengesi	-23.525.193	-29.931.929	27
Faiz Dışı Denge	29.479.046	20.314.608	

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

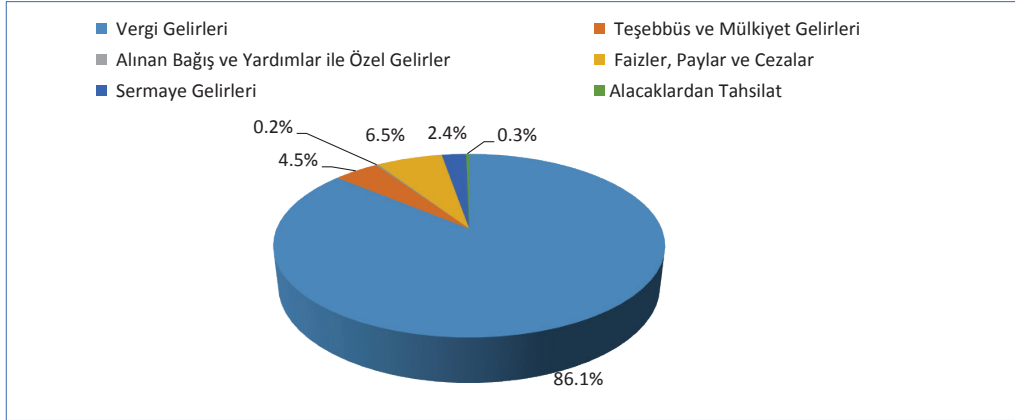
Grafik 2.1, 2016 yılında Merkezi yönetim bütçesindeki faiz hariç harcama kalemlerinin toplam faiz hariç harcamalar içerisindeki paylarını göstermektedir. Söz konusu grafiğe göre faiz hariç harcamalarda %42,1 pay ile cari transferler birinci sırada, %27,9 pay ile personel giderleri ikinci sırada yer alırken %1,7 pay ile sermaye transferleri son sırada yer almaktadır.

Grafik 2.1. Merkezi Yönetim Faiz Hariç Harcamalarının Dağılımı (2016)

Grafik 2.2, 2016 yılında merkezi yönetim bütçesindeki genel bütçe gelirleri kalemlerinin toplam genel bütçe gelirleri içerisindeki paylarını göstermektedir. Grafikte görüldüğü üzere, genel bütçe gelirleri içerisindeki en yüksek paya sahip olan kalem %86,1 oranla vergi gelirleridir.

Grafik 2.2. 2016 Yılı Genel Bütçe Gelirlerinin Dağılımı

2016 yılında gerçekleşen merkezi yönetim giderleri ekonomik ve fonksiyonel sınıflandırmaya göre gösterimi Tablo 2.2'de yapılmıştır. Burada, ekonomik sınıflandırma devlet faaliyetlerinin milli gelir üzerindeki etkisinin bir ölçüsü iken fonksiyonel sınıflandırma ise söz konusu devlet faaliyetlerinin işlevlerini yansıtmaktadır (Eker vd., 2006: 142-162).

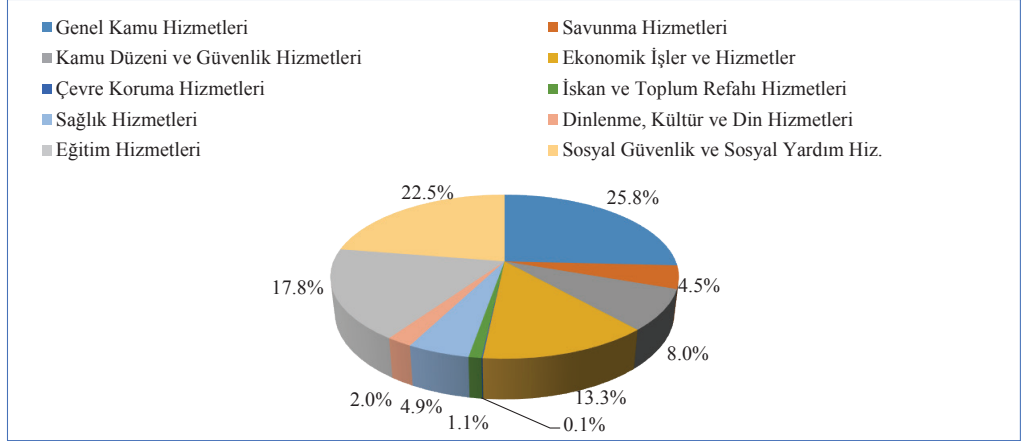
**Tablo 2.2. Merkezi Yönetim Harcamalarının Ekonomik ve Fonksiyonel Sınıflandırması
(BİN TL, 2016)**

	Personel Giderleri	Sos. Giv. Kurum Dev. Pırım Gid.	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	Faiz Harcamaları	Cari Transferler	Sermaye Giderleri	Sermaye Transferi	Borç Verme	TOPLAM
Genel Kamu Hizmetleri	14.468.371	2.315.762	8.092.472	50.246.537	67.168.221	4.711.507	2.626.587	985.966	150.615.423
Savunma Hizmetleri	14.614.918	2.330.637	9.253.722		60.949	270.839	19.395		26.550.460
Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri	28.307.345	4.599.171	10.033.246		112.422	3.785.925	20.460		46.858.569
Ekonomik İşler ve Hizmetler	9.397.838	1.679.899	3.041.314		20.943.872	33.032.278	3.537.008	6.098.669	77.730.878
Çevre Koruma Hizmetleri	67.654	10.648	14.595		60.273	204.451	166.991		524.612
İşkan ve Toplum Refahı Hizmetleri	81.352	12.351	1.097.738		1.825.785	1.099.705	1.696.340	30.744	5.844.015
Sağlık Hizmetleri	13.351.490	3.055.592	7.483.778		191.285	4.401.938	16.053		28.500.136
Dinlenme Kültür ve Din Hizmetleri	6.293.036	1.111.666	984.062		1.770.119	1.504.119	223.298	26.797	11.913.097
Eğitim Hizmetleri	61.392.647	9.435.705	12.220.498		4.878.825	10.372.271	281.385	5.566.079	104.147.410
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hiz.	889.472	1.47.760	1.878.696		127.835.347	293.870	293.901	47.785	131.386.831
TOPLAM	148.864.123	24.699.191	54.100.121	50.246.537	224.847.098	59.676.903	8.881.418	12.756.040	584.071.431

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Merkezi yönetimin 2016 yılında yapmış olduğu harcamalarda, genel kamu hizmetleri 150 milyar 615 milyon 423 bin TL (%25,8) ile en yüksek paya sahiptir. Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım hizmetleri en yüksek paya sahip ikinci gider kalemi olurken eğitim hizmetleri 104 milyar 147 milyon 410 bin TL (%17,8) ile en yüksek üçüncü paya sahip olan gider kalemi olmuştur (bkz. Grafik 2.3)

Grafik 2.3. 2016 yılı Merkezi Yönetim Harcamalarının Fonksiyonel Dağılımı

2.1. İller İtibariyle Merkezi Yönetim Bütçesi

2016 yılında iller itibariyle merkezi yönetim bütçe gelir ve giderlerine ilişkin veriler Tablo 2.3'te gösterilmiştir.

Tablo 2.3. TRA1 ve TRA2 İlleri İtibariyle Merkezi Yönetim Bütçe Gelir ve Giderlerinin Karşılaştırılması (BİN TL, 2016)

	Tahakkuk (1)	Tahsilat(2)	Giderler(3)	% (2/3)	% (2/1)
TRA2	1.661.596	876.969	4.568.470	19	53
Ağrı	703.649	385.053	1.731.286	22.24	54.72
Ardahan	123.499	91.460	467.392	19.57	74.06
İğdır	304.826	128.467	767.775	16.73	42.14
Kars	529.622	271.989	1.602.017	16.98	51.36
TRA1	2.826.964	1.556.384	6.024.918	25,83	55,05
Erzurum	2.255.002	1.179.996	4.420.818	26,69	52,33
Erzincan	454.597	293.352	1.130.959	25,94	64,53
Bayburt	117.365	83.036	473.141	17,55	70,75

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Tahsilat toplamının tahakkuk toplamına oranlandığı 6. sütunda TRA2 bölgesi TRA1 bölgesine göre daha düşük bir tahsilat/tahakkuk oranına sahiptir. TRA2 bölgesi illeri ele alındığında ise Ağrı ilinin Ardahan ilinden sonra en yüksek tahsilat/tahakkuk oranına sahip olduğu görülmektedir. Tahsilat toplamının giderler toplamına oranlandığı 5. sütunda da TRA2 bölgesi TRA1 bölgesine göre daha düşük bir tahsilat/giderler oranına sahiptir. TRA2 bölgesi içerisinde en yüksek tahsilat/giderler oranına sahip olan il ise Ağrı ilidir.

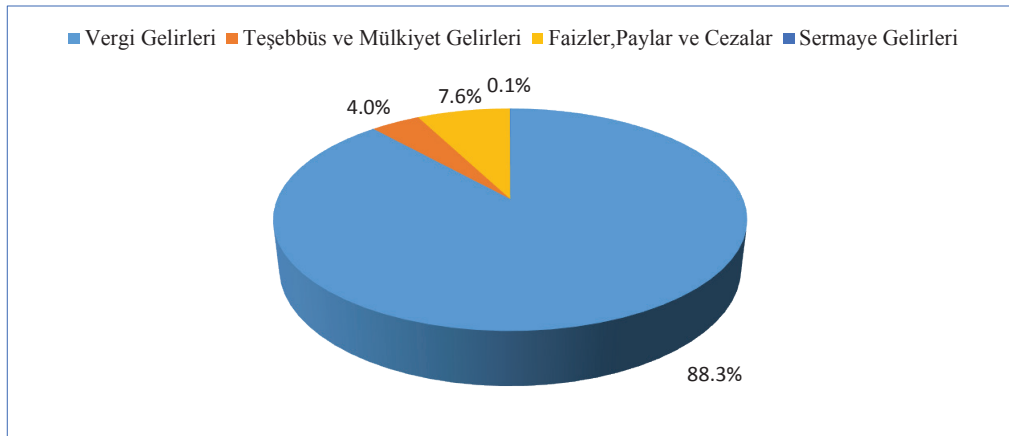
Tablo 2.4'te, 2016 yılında gerçekleşen iller bazında merkezi yönetim bütçe gelirleri gösterilmektedir. Burada, merkezi yönetimin Ağrı ilinden elde ettiği gelir 385 milyon 53 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, merkezi yönetimin TRA2 bölgesi kapsamındaki iller içerisinde en yüksek gelir elde ettiği il Ağrı ili olmuştur. Merkezi yönetimin Ağrı ilinden elde ettiği gelirin yaklaşık %95'i genel bütçeli idarelerden sağlanırken Ağrı ili genel bütçeli idarelerin gelirlerinin büyük bir çoğunluğu vergi gelirlerinden oluşmaktadır. Nitekim, Ağrı ili genel bütçeli idarelerin toplam gelirlerinin %88,3 lük kısmını vergi gelirleri oluşturmaktadır (bkz. Grafik 2.4).

Tablo 2.4. TRA1 ve TRA2 illeri İtibariyle Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri (BİN TL, 2016)

	Merkezi Bütçe	Genel Bütçe	Vergi Gelirleri	Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	Alınan Bağ. ve Yard.	Faizler, Paylar ve Cezalar	Sermaye Gelirleri	ÖZEL BÜTÇE
TRA2	876.969	811.436	694.116	39.269	0	74.593	3.458	65.533
Ağrı	385.053	369.602	326.467	14.929		28.112	94	15.451
Ardahan	91.460	83.026	71.392	4.092		7.451	91	8.434
Iğdır	128.467	121.786	91.366	7.090		20.246	3.084	6.681
Kars	271.989	237.022	204.891	13.158		18.784	189	34.967
TRA1	1.556.384	1.317.234	1.173.524	54.751	1	83.654	5.304	239.150
Erzurum	1.179.996	980.964	881.334	39.684	1	59.128	817	199.032
Erzincan	293.352	263.852	230.324	11.800		19.269	2.459	29.500
Bayburt	83.036	72.418	61.866	3.267		5.257	2.028	10.618

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Grafik 2.4. 2016 yılı Ağrı İli Genel Bütçe Gelirlerinin Dağılımı

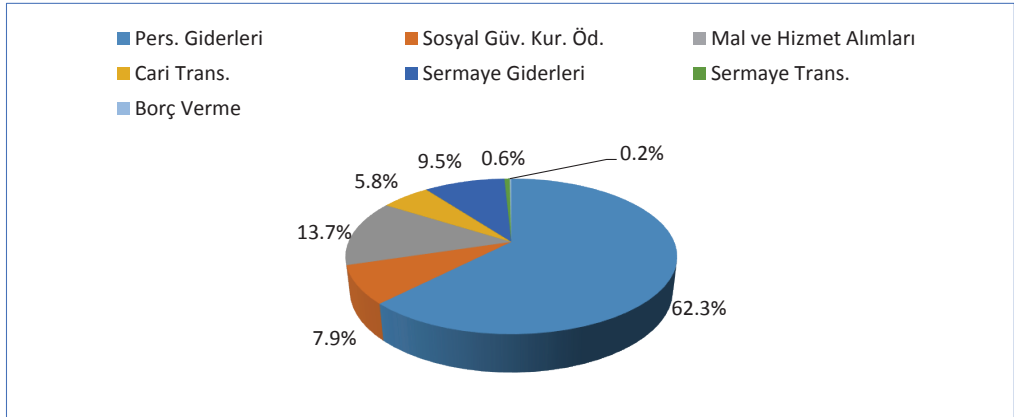

Tablo 2.5 incelendiğinde, 2016 yılı TRA1 bölgesi merkezi yönetim harcamaları TRA2 bölgesine göre daha fazla miktarda gerçekleşmiştir. TRA2 bölgesi kapsamındaki iller ele alındığında merkezi yönetimin en yüksek harcama yaptığı il Ağrı ili olarak göze çarpmaktadır. Ele alınan dönemde Ağrı ilinin merkezi yönetim harcamaları içerisindeki en büyük pay %62,3 ile personel giderlerine aitken en düşük pay borç verme (%0,2) ve sermaye transferlerine (%0,6) aittir (bkz. Grafik 2.5).

Tablo 2.5. TRA1 ve TRA2 İlleri İtibariyle Merkezi Yönetim Bütçe Harcamaları (BİN TL, 2016)

	TOPLAM	Pers. Giderleri	Sosyal Güv. Kur. Öd.	Mal ve Hizmet Alımları	Faiz Harc.	Cari Trans.	Sermaye Giderleri	Sermaye Trans.	Borç Verme
TRA2	4.568.470	2.603.790	353.203	641.258	0	218.372	701.930	45.006	4.911
Ağrı	1.731.286	1.079.450	137.305	237.066		99.624	163.775	10.950	3.116
Ardahan	467.392	270.116	38.081	78.214		23.885	50.976	6.120	0
Iğdır	767.775	469.732	64.355	121.236		41.233	66.229	3.600	1.390
Kars	1.602.017	784.492	113.462	204.742		53.630	420.950	24.336	405
TRA1	6.024.918	3.061.148	493.841	903.049	0	286.770	1.131.540	121.548	27.022
Erzurum	4.420.818	2.129.767	338.297	694.780		222.408	924.631	85.812	25.123
Erzincan	1.130.959	709.786	119.403	146.412		47.120	87.062	19.279	1.897
Bayburt	473.141	221.595	36.141	61.857		17.242	119.847	16.457	2

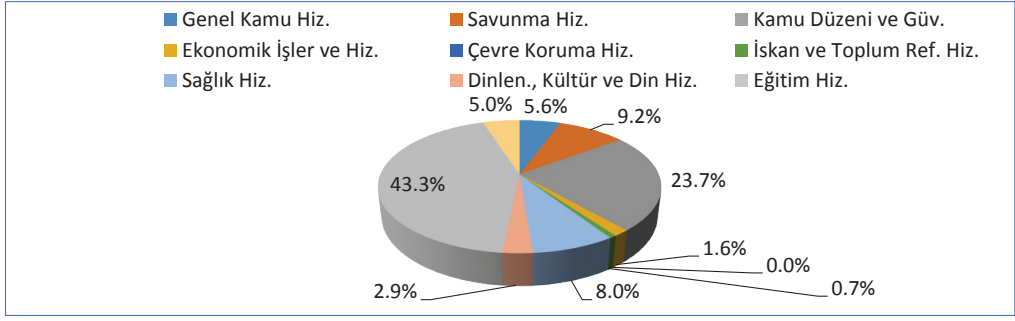
Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Grafik 2.5. Ağrı İli Merkezi Yönetim Giderlerinin Dağılımı

Tablo 2.6'da merkezi yönetim harcamalarını fonksiyonel olarak sınıflandırılmıştır. TRA1 ve TRA2 bölgelerine ilişkin merkezi yönetim harcamaları incelendiğinde, her iki bölgede de eğitim hizmetleri harcamaları kalemi, toplam merkezi yönetim harcamalarının en büyük kısmını oluşturmaktadır. Bu durum merkezi yönetimin söz konusu bölgeler kapsamındaki illerde eğitime verdiği önemin bir yansımasıdır. TRA2 bölgesinde eğitim hizmetlerinden sonra kamu düzeni ve güvenlik harcamaları kalemi, toplam harcamaların büyük bir bölümünü oluştururken TRA1 bölgesinde ise eğitim hizmetlerinden sonra ekonomik işler ve hizmetler toplam harcamaların büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Ağrı ili incelendiğinde ise toplam harcamaları oluşturan en büyük paylar sırasıyla; eğitim hizmetleri, kamu güvenliği hizmetleri ve savunma hizmetlerine aitken en düşük pay çevre koruma hizmetlerine aittir (bkz. Grafik 2.6).

Grafik 2.6. Ağrı İli Merkezi Yönetim Harcamalarının Dağılımı (2016)

Tablo 2.6. İller İtibariyle Merkezi Yönetim Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırılması (BİN TL, 2016)

İller	Genel Kamu Hiz.	Savunma Hiz.	Kamu Düzeni ve Güv.	Ekonomik İşler ve Hiz.	Çevre Koruma Hiz.	İskan ve Toplum Ref. Hiz.	Sağlık Hiz.	Dinlenme, Kültür ve Din Hiz.	Eğitim Hiz.	Sos. Güv. & Sosyal Yar. Hiz.
TRAA	259.003	455.268	922.491	460.796	303	31.906	363.474	118.224	1.767.003	190.002
Ağrı	97.232	159.485	409.796	26.916	32	11.491	138.861	49.848	750.389	87.236
Ardahan	29.760	29.556	97.896	13.889	0	5.876	52.529	15.947	205.047	16.892
İğdır	49.388	84.754	180.198	20.181	251	4.150	63.678	16.089	303.511	45.575
Kars	82.623	181.473	234.601	399.810	20	10.389	108.406	36.340	508.056	40.299
TRAI	374.765	507.527	898.376	948.198	12.452	139.337	470.391	206.221	2.257.571	210.080
Erzurum	259.794	357.373	597.311	889.363	12.439	112.294	329.232	147.314	1.574.198	141.500
Erzincan	84.373	134.757	237.812	46.180	10	10.663	96.620	39.851	431.639	49.054
Bayburt	30.598	15.397	63.253	12.655	3	16.380	44.539	19.056	251.734	19.526

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

3. MAHALLİ İDARELER BÜTÇESİ

Mahalli idareler, ülke sınırları içerisinde belirli bir bölgede faaliyet gösteren, karar alma ve yetki konusunda merkezi idareye karşı sınırlı bağımsızlığa sahip, ayrı bir bütçesi ve tüzel kişiliği olan yönetim birimleridir (Ulusoy, Akdemir, 2007: 20). Dolayısıyla Mahalli idarelerin bütçeleri merkezi yönetim bütçesinden ayrılmaktadır.

Mahalli idarelerin bütçe gerçekleştirmeleri incelendiğinde, 2015 yılında 99 milyar 659 milyon 563 bin TL olarak gerçekleşen konsolide bütçe giderleri, 2016 yılına gelindiğinde %21,6 oranında artarak 121 milyar 184 milyon 88 bin TL olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında 97 milyar 706 milyon 380 bin TL olarak gerçekleşen konsolide bütçe gelirleri ise 2016 yılında yaklaşık olarak %12 oranında artarak 109 milyar 374 milyon 491 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda, 2015 yılında 1 milyar 953 milyon 183 bin TL olan bütçe açığı 2016 yılında 11 milyar 809 milyon 597 bin TL'ye yükselmiştir.

Tablo 3.1. Mahalli İdareler Konsolide Bütçe Gelir ve Giderlerinin Ekonomik Sınıflandırılması (BİN TL)

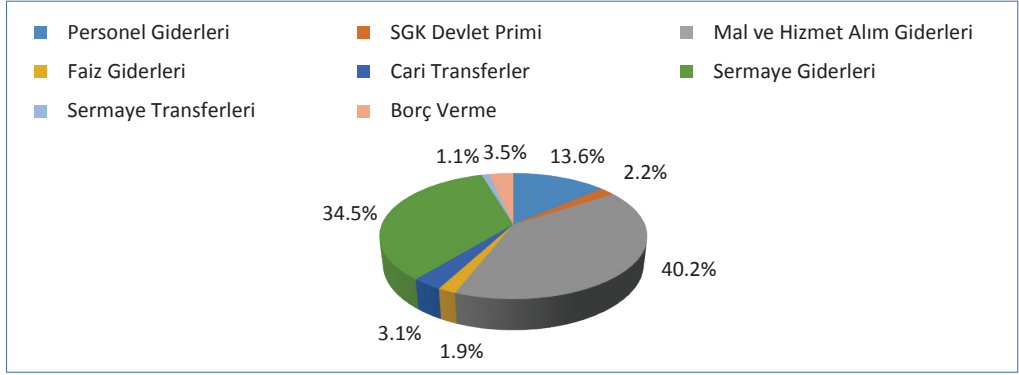
	2015	2016	Değişim Oranı (%)
Bütçe Giderleri	99.659.563	121.184.088	21.6
Personel Giderleri	14.662.312	16.488.611	12.5
SGK Devlet Primi	2.346.144	2.629.276	12.1
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	41.385.763	48.700.978	17.7
Faiz Giderleri	1.891.915	2.258.616	19.4
Cari Transferler	3.301.240	3.775.310	14.4
Sermaye Giderleri	32.797.067	41.778.167	27.4
Sermaye Transferleri	964.298	1.272.617	32.0
Borç Verme	2.310.824	4.280.513	85.2
Bütçe Gelirleri	97.706.380	109.374.491	11.9
Vergi Gelirleri	10.852.385	12.243.842	12.8
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	20.876.251	23.658.446	13.3
Alınan Bağ. ve Yard. ile Öz.Gel.	7.979.434	8.176.215	2.5
Faizler, Paylar ve Cezalar	52.775.898	58.171.269	10.2
Sermaye Gelirleri	4.962.746	6.357.191	28.1
Alacaklardan Tahsilatlar	259.156	767.528	196.2
Bütçe Dengesi	-1.953.183	-11.809.597	504.1

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

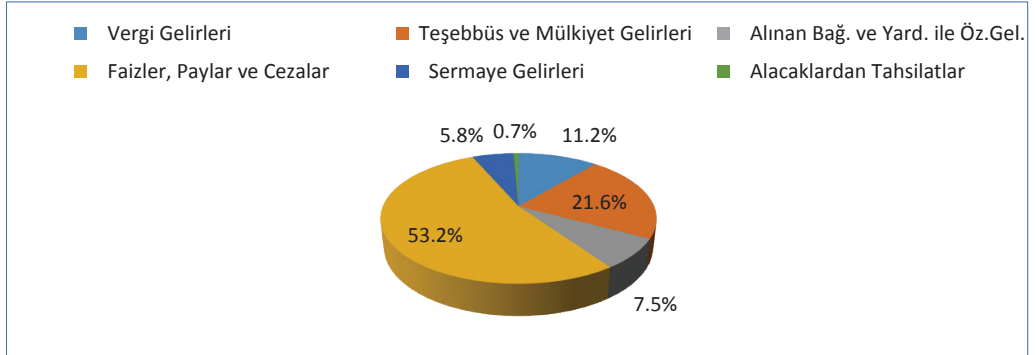
Tablo 3.1'de, 2015 ve 2016 yıllarına ilişkin bütçe gerçekleştirmeleri detaylandırılmıştır. Bir önceki yıla göre yaklaşık %85 ile en fazla artış oranı borç vermede görülürken SGK devlet primi bir

önceki yıla göre yaklaşık olarak %12 oranında artış göstererek en az artış oranına sahip olan gider unsuru olmuştur. Bütçe giderlerindeki artışın temelini oluşturan sermaye giderleri, bir önceki yıla göre yaklaşık olarak 9 milyar TL (%27,4) artarak 41 milyar 778 milyon 167 bin TL ye ulaşırken mal ve hizmet alım giderleri yaklaşık olarak 7 milyar TL (%17,7) artarak 48 milyar 700 milyon 978 bin TL'ye ulaşmıştır. Ayrıca, bir önceki yıla göre 2016 yılında mahalli idarelerin bütçe gelirlerinde görülen %11,9 oranındaki artışın temel nedeni olan faizler, paylar ve cezalar 5 milyar 395 milyon 371 bin TL (%10,2) artmıştır. Bir önceki yıla göre en fazla artış oranı (%196,2) alacaklardan tahsilatlarda gerçekleşirken en az artış oranı (%2,5), alınan bağış ve yardımlar ile özel gelirlerde gerçekleşmiştir. Grafik 3.1, 2016 yılına ilişkin mahalli idareler konsolide bütçe giderlerinin toplam bütçe giderleri içerisindeki paylarını ekonomik sınıflandırmaya göre göstermektedir. Burada, sermaye transferleri %1,1 ile en düşük paya sahipken %40,2 ile en büyük paya sahip olan mal ve hizmet alım giderleri %34,5 pay ile sermaye giderleri takip etmiştir.

Grafik 3.1. Mahalli İdareler Konsolide Bütçe Giderlerinin Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Dağılımı (2016)

Grafik 3.2. Mahalli İdareler Konsolide Bütçe Gelirlerinin Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Dağılımı (2016)

Grafik 3.2, 2016 yılına ilişkin mahalli idarelerin konsolide bütçe gelirlerinin toplam bütçe gelirleri içindeki paylarını göstermektedir. Grafiğe göre, 2016 yılında %0,7 ile en düşük paya sahip olan gelir unsuru, alacaklardan tahsilatlar iken en büyük paya sahip olan unsur ise %53,2 ile faizler, paylar ve cezalar olmuştur. 2016 yılında gerçekleşen Mahalli idare giderlerinin ekonomik ve fonksiyonel düzeyde gösterimi Tablo 3.2'de yapılmıştır.

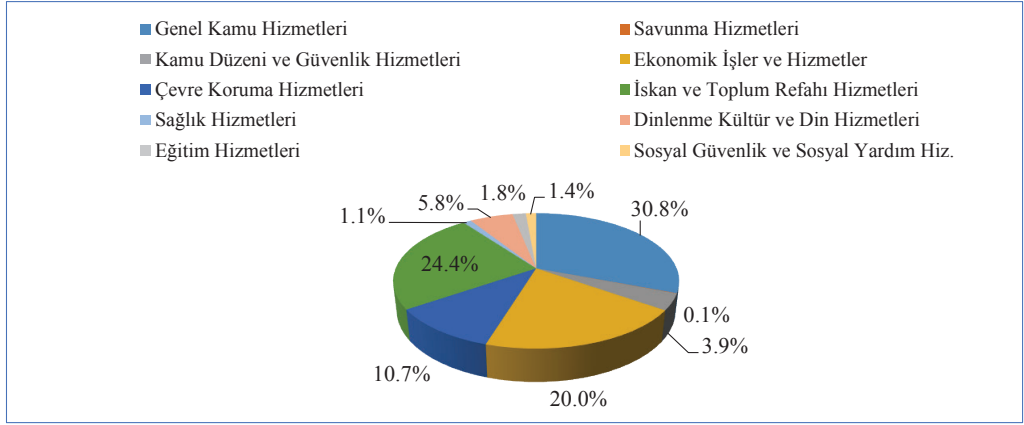
Tablo 3.2. Mahalli İdarelerin Ekonomik ve Fonksiyonel Düzeyde Giderleri (BİN TL, 2016)

	Personel Giderleri	Sos. Gdv. Kurum Dev. Pirim Gid.	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	Faiz Gid.	Cari Transferler	Sermaye Giderleri	Sermaye Transferi	Borç Verme	TOPLAM
Genel Kamu Hizm.	7.500.610	1.119.596	15.731.473	2.258.616	2.163.593	3.395.322	841.174	4.280.513	37.290.897
Savunma Hizm.	2.822	455	42.506		7476	32.497	52		85.808
Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizm.	1.844.377	281.186	1.559.707		14.376	917.045	83519		4.700.210
Ekonomik İşler ve Hizm.	1.936.530	346.796	8.386.564		429.340	13.060.629	125.842		24.285.701
Çevre Koruma Hizm.	1.043.497	181.911	8.448.143		16.029	3.292.460	5.895		12.987.935
İskan ve Toplum Refahı Hizm.	3.088.769	531.530	7.291.157		94.179	18.417.735	93.265		29.516.635
Sağlık Hizm.	254.597	41.366	723.349		37.151	275.721	13666		1.345.850
Dinlenme Kültür ve Din Hizm.	676.488	105.932	5.214.828		242.060	781.583	62.755		7.083.646
Eğitim Hizm.	15.009	2071	600.236		3.053	1.524.809	46.247		2.191.425
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizm.	125.912	18.433	703.015		768.053	80.366	202		1.695.981
TOPLAM	16.488.611	2.629.276	48.700.978	2.258.616	3.775.310	41.778.167	1.272.617	4.280.513	121.184.088

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Mahalli idarelerin yapmış olduğu giderlerde en önemli pay, genel kamu hizmetlerine (%30,8) aittir. Mahalli idarelerin giderlerinde sırasıyla iskân ve toplum refahı hizmetleri (%24,4) ikinci sırada, ekonomik işler ve hizmetler (%20) üçüncü sırada rol alırken eğitim hizmetleri %1,8 pay ile 7. sırada yer almıştır (bkz. Grafik 2.3). Merkezi yönetim harcamaları içindeki eğitim hizmetlerinin payı göz önüne alındığında, mahalli idarelerin eğitim hizmetlerine ayırdığı pay oldukça az seviyededir.

Grafik 3.3. 2016 Yılı Mahalli İdareler Bütçe Giderlerinin Fonksiyonel Dağılımı

3.1. İller İtibariyle Mahalli İdareler Bütçesi

TRA1 ve TRA2 bölgeleri kapsamında yer alan iller itibariyle mahalli idareler bütçesi incelendiğinde, TRA2 bölgesi mahalli idareler bütçe gelirleri 2015 yılında 1 milyar 75 milyon 595 bin TL iken bir sonraki yılda artarak 1 milyar 141 milyon 534 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe giderleri ise 2016 yılında bir önceki yıla göre 24 milyon 57 bin TL artış göstermiştir. Ayrıca, 2015 yılında 40 milyon 323 bin TL bütçe fazlası veren TRA2 bölgesi, bir sonraki yılda 82 milyon 205 bin TL bütçe fazlası vermiştir.

Aynı zamanda, TRA1 bölgesi mahalli idareler bütçe gelirleri, 2016 yılında 1 milyar 605 milyon 685 bin TL olarak gerçekleşmiş ve aynı dönemde TRA2 bölgesi mahalli idareler bütçe gelirlerinden daha fazladır. TRA1 bölgesi mahalli idareler bütçe giderleri her iki dönemde de TRA2 bölgesinden daha fazla olarak gerçekleşmiş ve bütçe dengesi sırasıyla 2015 ve 2016 yıllarında 241 milyon 20 bin TL ve 284 milyon 243 bin TL açık vermiştir. Tablo 3.3'te Ağrı ilinin yanı sıra TRA1 ve TRA2 illeri mahalli idare bütçelerine ilişkin veriler detaylandırılmıştır.

Tablo 3.3. TRA1 ve TRA2 İlleri Mahalli İdareler Bütçe Dengesi (Bin TL, 2016)

İller	Bütçe Gelirleri		Bütçe Giderleri		Bütçe Dengesi	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016
TRA2	1.075.595	1.141.534	1.035.272	1.059.329	40.323	82.205
Ağrı	436.545	487.686	427.147	463.135	9.398	24.551
Ardahan	129.624	120.360	126.550	122.589	3.074	-2.229
İğdır	181.935	172.541	171.815	161.576	10.120	10.965
Kars	327.491	360.947	309.760	312.029	17.731	48.918
TRA1	1.231.252	1.605.685	1.472.272	1.899.928	-241.020	-284.243
Erzurum	765.853	1.079.331	1.016.831	1.342.688	-250.978	-263.357
Erzincan	316.941	330.381	302.191	352.756	14.750	-22.375
Bayburt	148.458	195.973	153.250	194.484	-4.792	1.489

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

TRA2 kapsamında yer alan Ağrı iline ilişkin mahalli idareler bütçesi incelendiğinde, 2015 yılında bütçe gelirleri 436 milyon 545 bin TL iken bütçe giderleri 427 milyon 147 bin TL olarak gerçekleşmiş ve bütçe 9 milyon 398 bin TL fazla vermiştir. 2016 yılında ise bütçe gelirlerindeki artış bütçe giderlerindeki artıştan daha fazla gerçekleşmiş ve 24 milyon 551 bin TL bütçe fazlası oluşmuştur. Ayrıca, her iki yılda da Ağrı ilinin bütçe gelirleri, TRA2 bölgesi kapsamında yer alan diğer illerin tamamının bütçe gelirlerinin üzerinde yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3.4 incelendiğinde, TRA1 kapsamındaki iller itibarıyla mahalli idareler bütçe gelirlerini oluşturan en büyük gelir kalemi faizler, paylar ve cezalar iken en küçük gelir kalemi ise vergi gelirleri olmuştur. Aynı zamanda, TRA2 kapsamındaki iller itibarıyla mahalli idareler bütçe gelirlerini oluşturan en büyük kalem alınan bağış ve yardımlar olurken en küçük kalem sermaye gelirleri olmuştur.

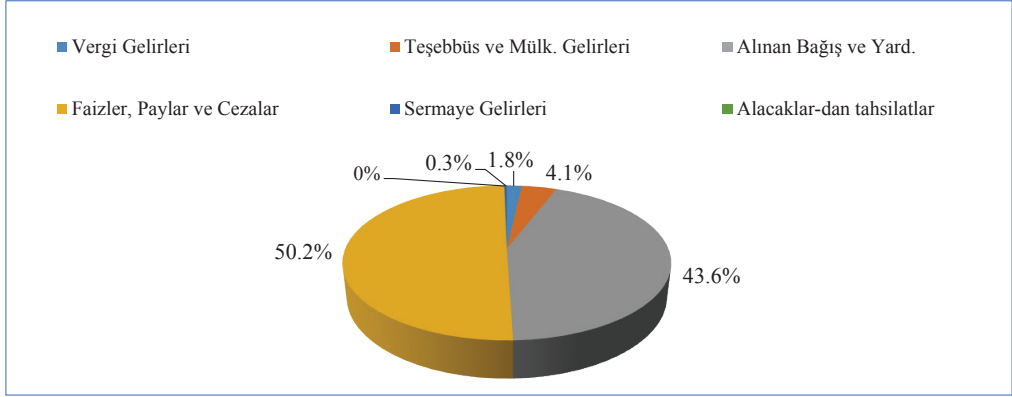
Grafik 3.4, Ağrı ili mahalli idareler bütçe gelirlerinin toplam bütçe gelirleri içindeki paylarını göstermektedir. Sırasıyla faizler, paylar ve cezalar %50,2 pay ile ilk sırada, alınan bağış ve yardımlar %43,6 pay ile ikinci sırada ve teşebbüs ve mülkiyet gelirleri %4,1 pay ile üçüncü sırada yer alırken %1,8 pay ile vergi gelirleri dördüncü sırada yer almıştır. Burada dikkat çeken en önemli unsur, vergi gelirlerinin faizler, paylar ve cezalardan oluşan gelirlerin oldukça altında seyretmesidir. Günümüzde yaşanan aşırı tüketimin gelir üzerindeki azaltıcı etkisinin giderilmesine yönelik vergi tahsilatında iyileşme olmasını gerekli kılmaktadır. Fakat mahalli idarelere ilişkin kamu gücünün kişisel çıkarlar amacıyla kullanılması ile oluşan yolsuzlukların yol açabildiği vergi kaçakçılığı, zayıf vergi idaresi ve düzensiz vergiler dolayısıyla vergi gelirlerinin azalması yönünde etki edebilmektedir (Dökmen, 2012: 42). Bu durum, doğrudan vergilerin dolaylı vergiler ve cezalara göre daha az toplanabilir olması hususuna da işaret etmektedir.

Tablo 3.4: TRA1 ve TRA2 İlleri Mahalli İdareler Bütçe Gelirleri (Bin TL, 2016)

İller	Bütçe Gelirleri	Vergi Gelirleri	Teşebbüs ve Mülk. Gelirleri	Alınan Bağış ve Yard.	Faizler, Paylar ve Cezalar	Sermaye Gelirleri	Alacaklardan tahsilatlar
TRA2	1.141.534	23.888	55.634	535.539	519.598	6.875	0
Ağrı	487.686	8.610	20.034	212.703	244.913	1.426	-
Ardahan	120.360	3.371	7.606	58.212	50.145	1.026	-
Iğdır	172.541	4.264	10.236	61.984	94.921	1.136	-
Kars	360.947	7.643	17.758	202.640	129.619	3.287	-
TRA1	1.605.685	55.567	244.230	246.051	906.004	122.221	31.612
Erzurum	1.079.331	40.110	186.054	9.843	698.845	112.867	31.612
Erzincan	330.381	12.785	38.542	117.132	156.169	5.753	-
Bayburt	195.973	2.672	19.634	119.076	50.990	3.601	-

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Grafik 3.4. Ağrı İli Mahalli İdareler Bütçe Gelirlerinin Dağılımı (2016)

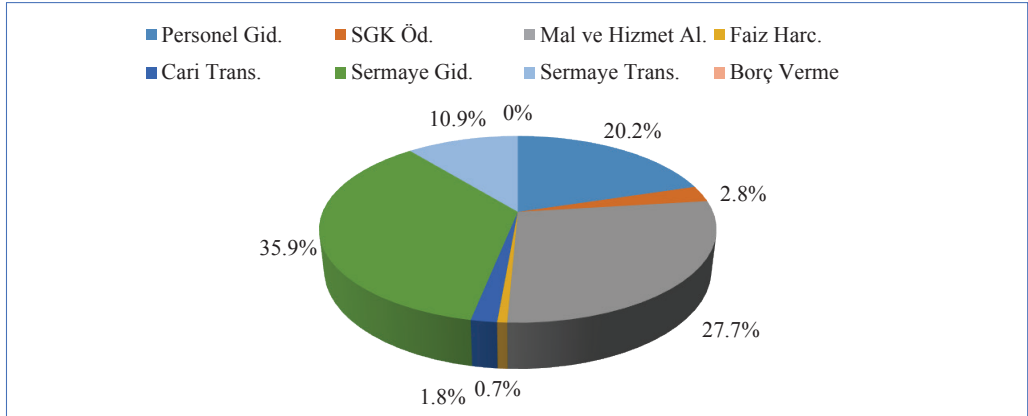
Tablo 3.5 incelendiğinde, TRA1 bölgesi kapsamındaki iller itibarıyla mahalli idareler bütçe giderlerini oluşturan en büyük gider kalemi mal ve hizmet alımları olurken en küçük gider kalemi ise sermaye transferleri olmuştur. Aynı zamanda TRA2 bölgesi incelendiğinde, sermaye giderleri en büyük gider kalemi olurken borç verme ise en küçük gider kalemi olmuştur. 2016 yılı Ağrı ili mahalli idarelerinin bütçe giderlerini oluşturan en büyük unsurlar, sırasıyla %35,9 pay ile sermaye giderleri ve %27,7 pay ile mal ve hizmet alımları olurken en küçük unsurların faiz harcamaları ve cari transferler olduğu görülmektedir (Bkz. Grafik 3.5).

Tablo 3.5: TRA1 ve TRA2 İlleri Mahalli İdareler Bütçe Giderleri (Bin TL, 2016)

İller	Personel Gid.	SGK Öd.	Mal ve Hizmet Al.	Faiz Harc.	Cari Trans.	Sermaye Gid.	Sermaye Trans.	Borç Verme
TRA2	245.281	35.828	327.417	3.985	27.271	361.298	58.005	244
Ağrı	93.843	12.887	128.117	3.091	8.277	166.429	50.491	-
Ardahan	26.631	3.592	43.841	424	1.920	43.484	2.453	244
İğdir	55.807	9.738	37.917	220	2.534	54.126	1.234	-
Kars	69.000	9.611	117.542	250	14.540	97.259	3.827	-
TRA1	356.979	56.690	1.184.457	111.405	59.732	755.963	4.820	20.700
Erzurum	133.446	21.107	615.098	52.375	27.659	470.824	1.479	20.700
Erzincan	184.384	29.088	527.514	55.591	27.121	189.041	835	-
Bayburt	39.149	6.495	41.845	3.439	4.952	96.098	2.506	-

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Grafik 3.5. Ağrı İli Mahalli İdareler Bütçe Giderlerinin Dağılımı (2016)

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ağrı ilinin mali yapısının incelenmesi amaç edinilen bu çalışmada, ilk olarak Merkezi Yönetim ve Mahalli İdareler Bütçesi ele alınmış ve daha sonra TRA1 ve TRA2 bölgeleri kapsamında yer alan iller bazında merkezi yönetim ve mahalli idare bütçeleri incelenmiştir.

Merkezi yönetim bütçesi incelendiğinde, tablo 2.1'deki verilere göre merkezi yönetim harcamalarının 2016 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %15 oranında arttığı, faiz hariç harcamalarının ise bir önceki yıla göre %18 oranında arttığı görülmektedir. Faiz hariç harcamalardaki en yüksek payı cari transferler oluştururken en düşük payı sermaye transferleri oluşturmuştur. Aynı zamanda merkezi yönetim gelirlerinin 2016 yılında %15 oranında arttığı ve bu gelir artışının en önemli nedeninin vergi gelirlerindeki artış olduğu görülmektedir. Nitekim merkezi yönetim gelirleri içerisindeki en yüksek paya sahip olan genel bütçe gelirlerini oluşturan en önemli unsur, vergi gelirleri olmuştur. Ayrıca, bir önceki yıla göre merkezi yönetim harcamalarının merkezi yönetim gelirlerinden daha fazla artması, bütçenin 2016 yılında 2015 yılına göre yaklaşık %27 oranında daha fazla açık vermesine neden olmuştur.

2016 yılında iller itibariyle merkezi yönetim bütçe gelir ve giderleri incelendiğinde, tablo 2.3'teki verilere göre TRA2 bölgesi, TRA1 bölgesine göre daha düşük bir tahsilat/tahakkuk ve tahsilat/giderler oranına sahiptir. TRA2 bölgesi kapsamında yer alan diğer illere göre Ağrı ili, tahsilat/tahakkuk oranı sıralamasında Ardahan ilinden sonra ikinci sırada yer alırken tahsilat/giderler oranı sıralamasında ilk sırada yer almaktadır. Aynı zamanda, tablo 2.4'teki verilere göre Ağrı ili merkezi yönetimin TRA2 bölgesi kapsamındaki illerden en yüksek gelir elde ettiği il olurken merkezi yönetimin Ağrı ilinden elde ettiği gelirin yaklaşık %95'i, gelirlerinin büyük bir çoğunluğu vergilerden oluşan genel bütçeli idarelerden sağlanmıştır. Bunlara ek olarak tablo 2.5'teki verilere göre 2016 yılında merkezi yönetim harcamaları, TRA1 bölgesinde TRA2 bölgesine göre daha fazla gerçekleşmiş ve TRA2 bölgesi kapsamında merkezi yönetimin en çok harcama yaptığı il Ağrı ili olmuştur. İncelenen dönemde personel giderleri Ağrı ilinin Merkezi Yönetim harcamaları içerisindeki en büyük payı oluştururken borç verme ve sermaye transferleri en düşük payı oluşturmaktadırlar. İller itibariyle merkezi yönetim harcamalarının fonksiyonel olarak incelenmesi ise eğitim hizmetlerinin her iki bölgede de merkezi yönetim giderlerinin en büyük bölümünü oluşturduğunu göstermektedir. Bu durum Ağrı ili için de geçerlidir.

Mahalli idarelerin bütçe gerçekleştirmeleri incelendiğinde, tablo 3.1'deki verilere göre 2016 yılında gerçekleşen konsolide bütçe giderleri bir önceki yıla göre yaklaşık %22 oranında artarken konsolide bütçe gelirleri ise yaklaşık olarak %12 oranında artmıştır. Dolayısıyla 2016 yılına gelindiğinde bütçe açığı yaklaşık 10 milyar TL artarak 11 milyar 809 milyon 597 bin TL'ye yükselmiştir. Bir önceki yıla göre 2016 yılında bütçe giderlerindeki artış en fazla sermaye giderlerindeki artıştan etkilenirken bütçe gelirlerindeki artış, büyük oranda faizler, paylar ve

cezalardan etkilenmiştir. Ayrıca, mahalli idarelerin yapmış olduğu fonksiyonel düzeydeki giderlerde en büyük pay genel kamu hizmetlerine aittir. Aynı zamanda, merkezi yönetim harcamaları içindeki eğitim hizmetlerinin payı göz önüne alındığında, mahalli idarelerin eğitim hizmetlerine ayırdığı pay oldukça az seviyededir. 2016 yılına ilişkin mahalli idareler konsolide bütçe giderlerinin toplam bütçe giderleri içerisindeki paylarının ekonomik sınıflandırmaya göre gösterildiğinde, en yüksek paya sahip olan gider kalemi mal ve hizmet alımları iken sermaye transferleri, en düşük paya sahip olan gider kalemi olmuştur. 2016 yılına ilişkin mahalli idareler konsolide bütçe gelirlerinin toplam bütçe gelirleri içerisindeki paylarının ekonomik sınıflandırmaya göre gösterildiğinde ise en yüksek paya sahip olan gelir unsuru faizler, paylar cezalar olurken alacaklardan tahsilatlar en düşük paya sahip gelir unsuru olmuştur.

TRA1 ve TRA2 bölgeleri kapsamında yer alan iller itibariyle mahalli idareler bütçesi incelendiğinde, TRA2 bölgesi mahalli idareler bütçe gelirleri, 2016 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 65 milyon TL artarken bütçe giderleri bir önceki yıla göre yaklaşık 24 milyon TL artış göstermiştir. Ayrıca TRA2 bölgesi, 2016 yılında bir önceki yıla göre daha fazla miktarda bütçe fazlası verirken TRA1 bölgesi, 2016 yılında bir önceki yıla göre daha fazla miktarda bütçe açığı vermiştir. TRA2 bölgesi kapsamında yer alan Ağrı iline ilişkin mahalli idareler bütçesi incelendiğinde, 2015 yılında bütçe 9 milyon 398 bin TL fazla verirken 2016 yılında bütçe gelirlerindeki artış, bütçe giderlerindeki artıştan daha fazla gerçekleşmiş ve 24 milyon 551 bin TL bütçe fazlası vermiştir. Ayrıca, her iki yılda da Ağrı ilinin bütçe gelirleri TRA2 bölgesi kapsamındaki diğer illerin bütçe gelirlerinin üzerinde yer almıştır. 2016 yılında faizler, paylar ve cezalar Ağrı ili mahalli idareler bütçesi gelirlerindeki en büyük paya sahip olan unsur iken vergi gelirleri ve sermaye gelirleri en düşük paylara sahip unsurlar arasında yer almaktadır. Aynı zamanda, 2016 yılında sermaye giderleri ve mal ve hizmet alımları Ağrı ili mahalli idarelerinin bütçe giderlerini oluşturan en büyük unsurlar olurken faiz harcamaları ve cari transferlerin en küçük unsurlar arasında olduğu görülmektedir.

Ağrı ili özelinde ve TRA1-TRA2 kapsamında yer alan iller bazında merkezi yönetim ve mahalli idare bütçelerinin incelenmesi sonuçlarından yola çıkılarak: Vergi gelirlerini doğrudan etkileyebilecek olan kayıt dışı istihdamın önlenmesi ve kadın istihdamının artırılması ile terör ve özellikle coğrafi koşulların etkisiyle oluşan bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılmasına yönelik kamu ve yabancı yatırımların az gelişmiş bölgelere ve daha yüksek katma değer yaratan alanlara yönlendirilmesi; mahalli idareler mali yönetim sisteminin daha etkin ve şeffaf bir yapıya kavuşturulması ve muhasebe sistemlerinin geliştirilmesi; kamu tasarrufları, sosyal yardımlar ve transferlerinin oluşturduğu kaynağın bölgesel gelişimi destekleyen ve bölgesel refahı artırıcı gücü yüksek alanlara yönlendirilmesi; mahalli idarelerde israfın önlenmesiyle oluşabilecek tasarrufların yatırımlara dönüşme sürecinin ve bu sürecin uzun vadede sağlayacağı getiriler konusunda farkındalığın oluşturulması ve böylece verimlilik artışının sağlanması; yerel yönetimlerin öz gelirlerini artırmaya yönelik ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını sağlayıcı makroiktisadi politikaların oluşturulması ve uygulanması, vergi kaybının yoğun olduğu bölgelerde vergilere yönelik gönüllülük uyumunun artırılması amacıyla yasal kolaylıkların ve toplumsal farkındalığın oluşturulması ile Ağrı ili özelinde ve seçili bölgeler kapsamındaki iller bazında daha etkin bir mali yapının oluşturulması ve bu yolla ekonomik istikrara yönelik amaçların tüm bölgeleri kapsayacak bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Demircan, E.S. (2009). Yerel Yönetimler Yerelleş (M)iyor Mu?: Mali Yapı Üzerine Bir Değerlendirme, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16/8, 339-367.
- Dökmen, G. (2012). Yolsuzlukların Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 1/13, 41-51.
- Eker, A., Gürdal, T. & Şanver, C. (2006). Analitik Bütçe Sistemi ve Yerel Yönetimlerde Uygulanması, Sakarya 2006. Ankara: Deniz Yıldızı Matbaacılık.
- Kurtuluş, B. (2006). Türkiye’de Belediyelerin Mali Yapısı ve Harcamalarının Finansmanı, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü Bütçe ve Mahalli İdareler Dairesi, Yayın No. DPT:2692, Temmuz 2006.
- MB, Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2017). Merkezi Genel Yönetim Bütçe İstatistikleri. <https://www.muhasabat.gov.tr/content/genel-yonetim-mali-istatistikleri>.
- MB, Maliye Bakanlığı (2017). 2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu. <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/10741,2016-genel-faaliyet-raporupdf.pdf?0www.muhasabat.gov.tr>
- Ulusoy, A. & Akdemir, T. (2007). Mahalli İdareler, Teori-Uygulama-Maliye. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yayman, D. (2013). Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Mali Yapısı, Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 34, 1-18.

AĞRI İLİNDE FAALİYET GÖSTEREN KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ İŞLETMELER (KOBİ)'İN FİNANSAL DURUMLARI VE İŞLETME YAPILARININ ANALİZİ

*Hakan YILMAZ**

İbrahim Kadir DEMİR†

Özet

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ'ler), istihdam ve büyüme yönünden ülke ekonomilerine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Ayrıca esnek ve yenilikçi yapılara sahip olmaları bakımından ekonomilerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Özellikle kriz dönemlerinde büyük işletmelere göre hızlı bir şekilde kendilerini toparlayabilmeleri, KOBİ'leri daha da ayrıcalıklı kılmaktadır. Dünya genelinde yaşanan küreselleşmeyle birlikte ülkelerin, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçmekte olduğu görülmektedir. Bu geçiş sürecinde büyük işletmelere kıyasla KOBİ'lerin yadsınamaz bir yükseliş içerisinde olduğu görülmektedir. Dünya ekonomileri açısından çok fazla öneme sahip olan KOBİ'ler istihdam oluşturma, kalkınmaya itici bir güç olma, ithalat ve ihracat anlamında Türkiye ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamaları açısından ülkemiz içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Ekonomik ve sosyal yönden ülke gelişimine önemli katkıları olan KOBİ'ler hakkında yeterince bilgiye sahip olunması gerekmektedir. Belirtilenler doğrultusunda gerçekleştirilen bu çalışma ile Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin işletme yapıları ve finansal durumları hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Ağrı ilinde faaliyet gösteren 204 işletmeye anket çalışması uygulanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar ile üzerinde çalışılan işletmeler hakkında birçok bilgiye ulaşılmış, işletmelerin yaşamış olduğu sorunlar belirlenerek bu sorunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, Ağrı İli, İşletme Yapıları.

1. GİRİŞ

Literatürde tam bir tanımlaması yapılamamış kavramlardan birisi de KOBİ tanımıdır. KOBİ kavramı tanım itibarıyla işletmenin faaliyet gösterdiği ulusal ekonominin yapısı, gelişmişlik durumu, pazarın yapısı ve büyüklüğü, teknoloji düzeyi, sektör özellikleri, üretim teknikleri ile kişi ve kuruluşlara göre farklılık göstermektedir (Camtez ve Yeniçeri, 2007: 114). Ülkeler açısından bakıldığında da her ülkenin KOBİ tanımını kendi ihtiyaç ve özelliklerine yaptığı görülmektedir. KOBİ tanımının kurumlar arasında dahi değişiklik gösterdiği bilinmektedir (Ovacıllı, 2007: 10).

Farklı ülkeler için olduğu gibi Türkiye'de de KOBİ'ler yerel, ulusal ve uluslararası ekonomilerin en önemli unsurlarından birisidir. Ayrıca KOBİ'ler ekonomik ve toplumsal kalkınma bakımından ülkeler için önemli bir dinamiktir. Ekonomik açıdan birçok öneme sahip olan KOBİ'ler, istihdam ettiği personel sayısı ve yıllık satış hasılatına göre sınıflandırılabilen girişimler ya da ekonomik birimler olarak tanımlanabilmektedir (KOSGEB Faaliyet Raporu, 2014).

KOBİ'lerin küçük ve orta ölçekli işletmeler olmalarına rağmen, ekonomik yapı içerisinde önemli bir paya sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Büyük işletmelere göre yüksek bir paya sahip olunmasındaki nedenlerin başında daha düşük miktarda yatırımla daha çok üretim ve ürün çeşitliliği elde edilebilmesi gelmektedir. Buna ilaveten istihdam oluşturma, teknolojik yeniliklerin yakından takip edilmesi ve ülke kalkınmasında bölgeler arası dengeleyici bir etken olması KOBİ'lerin ülke ekonomilerindeki yerini ve sahip olduğu payı artırıcı etkenler olarak ifade edilmektedir (KOSGEB, 2003: 1).

Ayrıca gelişmişlik düzeyi yüksek olan batı toplumları incelendiğinde, bahsi geçen ülkelerin sanayilerini yeniden yapılandırırken KOBİ'lerin önemli bir görev üstlendiği görülmektedir. KOBİ'lerin rekabet avantajı sağlayarak performanslarını ve karlılıklarını artırmaları konusunda

* Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF – İşletme Bölümü, hyilmaz@agri.edu.tr

† Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF – İşletme Bölümü, ikdemir@agri.edu.tr

yenilikçi teknolojilerin, üzerinde durulması gereken bir husus olduğu anlaşılmaktadır (Eyüpoğlu, 2013).

Türkiye’de işletmelerin %99’8’i KOBİ’lerden meydana gelmektedir. Ülkemizde coğrafik bölgelerin tamamında faaliyet göstermekte olan KOBİ’ler istihdam oluşturmaları, düşük yatırım tutarları nedeniyle esnek bir yapıya sahip olmaları, üretimde çeşitlendirmeye giderek talep değişimlerine kısa bir sürede uyum sağlayabilmeleri, gelirin bölgeler arasında dengeli bir şekilde dağılmasına olumlu yönde katkı sunmaları ve üretimde büyük işletmelere tamamlayıcı yönde katkı sağlamaları nedeniyle ekonominin temel yapı taşları olarak görülmektedirler (Metin, Öztekin ve Çelik, 2016: 74).

KOBİ’lerin ekonomiye olan katkıları dışında üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konuda yaşamış oldukları problemlerdir. Günümüz küresel rekabet ortamında KOBİ’ler finansman eksikliği, işgücü kalitesi, pazarlama imkanları ve sosyo-kültürel açıdan birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sorunların bölgesel ve ulusal olarak farklılık gösterdiği bilinmektedir (Yıldırım alp ve Yenihan, 2014: 230). Ayrıca teknolojiye meydana gelen hızlı değişimler, yönetim yeteneklerini sürekli iyileştirmek zorunda olmaları ve hızlı talep değişimlerine karşı anında uyum sağlamaları gerekliliği de KOBİ’lerin yaşamakta olduğu sorunlar arasında görülmektedir (Gümüştekin, 2005: 2).

Bu çalışmanın amacı Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ’lerin işletme yapıları ve finansal durumları hakkında bilgi sahibi olmaktır.

Bu bağlamda; çalışmanın ilk kısmında KOBİ’lerin genel olarak tanıtımı yapılmış, KOBİ’lerin ekonomideki yeri ve önemine değinilmiş ve KOBİ’lerin faydaları ile yaşadıkları finansal sorunlar hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın analiz kısmında ise, Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ’ler üzerinde bir anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı yardımıyla analiz edilmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde KOBİ’lerin toplam işletmeler içerisindeki payı % 90’ın üzerindedir. KOBİ’ler teknolojik yeniliklerin öncülüğünü yapmakla birlikte, büyük işletmelerinde tamamlayıcısı olma rolünü üstlenmektedirler. Bu bakımdan birçok ülke ekonomisi için yaşamsal önem arz etmektedirler (Ceylan ve Korkmaz, 2010: 173).

Büyük işletmeler üretim yaparken tüm parçaları kendileri üretmezler. Bu sebeple, üretim için gerekli olan ara mallar, yan sanayi olarak faaliyet gösteren KOBİ’ler tarafından temin edilir. Böylelikle KOBİ’ler, büyük işletmelerin destekleyici bir unsuru olarak ön plana çıkarlar (Ceylan, 1982: 4).

OECD’nin gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmaya göre, KOBİ’lerin büyük işletmelere kıyasla aynı parayı kullanarak 20 kat daha fazla yenilik üretebildiği belirlenmiştir (Erten, 1991: 12). ABD’de gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda da teknolojik yeniliklerin yarısından fazlasının KOBİ’ler ve kişisel girişimciler tarafından yapıldığı ifade edilmiştir (Wraterman, 1987: 276).

KOBİ’ler büyük ölçekli işletmeler kadar rekabet avantajına sahip olmamalarına rağmen, değişen pazar şartlarına hızlı bir şekilde uyum sağlayabilmeleri, coğrafik bölgeler arasındaki dengeli büyümeye olan katkıları, büyük işletmeler üzerinde tamamlayıcı bir faktör olmaları ve çevrenin korunmasında yaptıkları olumlu etkiler göz önüne alındığında ekonomilerin vazgeçilmezleri arasında görülmektedir (Sosyal, Çakmak ve Alıcı, 2003: 215).

İşletme literatüründe KOBİ’ler hakkında birçok farklı tanımlama bulunmaktadır. KOBİ, işletmenin yöneticisi ve sahibi konumunda bulunan, yerel anlamda faaliyet gösteren, sadece öz kaynakları ile finanse edilmiş işletme olarak tanımlanmaktadır (Baykal, 2000: 7). Diğer bir tanımlamada ise KOBİ, az miktarda sermayeye ihtiyaç duyan ve genel olarak el emeği ile faaliyetlerini sürdüren, hızlı karar verme yeteneğine sahip olan ve düşük yönetim maliyeti ile çalışan ekonomik teşebbüsler olarak tanımlanmaktadır (Şimşek, 2002: 1-2). Türkiye açısından düşünüldüğünde klasik

anlamda KOBİ, imalat sektöründe faaliyeti bulunan küçük ölçekteki işletmelerin geneli için kullanılan bir tanımlama olarak ifade edilmektedir (Aykaç, Özdemir ve Parlak, 2008: 15). Bu tanımlamalar ışığında 18 Kasım 2005 tarihinde 25997 Sayılı Resmi Gazete de yayınlanıp 18 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe girmiş olan “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkındaki Yönetmelik” ile KOBİ tanımı resmi bir nitelik kazanmıştır. Bu yönetmeliğin yayınlanmasından sonra KOBİ’ler, çalışan sayısı ve satış büyüklükleri ile tanımlamaya tabi tutulmuştur (Kosgeb, 2011: 24). 4 Kasım 2012 tarihinde yayınlanan 28457 Sayılı Resmi Gazete de yapılan değişikliklerin duyurulması ile KOBİ tanımı, “İki yüz elli kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri kırk milyon Türk Lirasını aşmayan ve bu yönetmelikle mikro işletme, küçük işletme ve orta büyüklükteki işletme olarak sınıflandırılan ekonomik birimleri veya girişimleri ifade eder” şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca bu Yönetmelikte mikro işletme, küçük işletme ve orta büyüklükte işletme şeklinde sınıflandırmalara yer verilmiştir. Bunlar ise:

- Mikro işletme: On kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu 1.000.000 TL’yi aşmayan çok küçük ölçekli işletmelerdir.
- Küçük işletme: Elli kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu 8.000.000 TL’yi aşmayan işletmelerdir.
- Orta büyüklükteki işletme: İki yüz elli kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu 40.000.000 TL’yi aşmayan işletmelerdir (Resmi Gazete, 2012).

KOBİ’lere verilen değer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde zaman içerisinde belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Çünkü KOBİ’lerin bölgeler arasındaki gelişmişlik dengesini kurduğu, işsizlik, yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizlik ve gerçek bir rekabet ortamının oluşturulamaması gibi ekonomik sorunların çözümünde önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Ayrıca KOBİ’ler, düşük tutarda yatırımla fazla ürün çeşitliliği sağlayarak talep değişikliklerine hızlı bir şekilde uyum sağlayabilmektedirler. Büyük işletmelere yan sanayi olarak katkıda bulunmalarından dolayı da ekonomik dalgalanmalardan daha az etkilendikleri görülmektedir (Akıncı, 2001). Buna ilaveten KOBİ’ler büyük ölçekli işletmelere kıyasla daha bağımsızdırlar. Çünkü işletme üzerinde ortakların, yöneticilerin ve kredi verenlerin baskısı yoktur. KOBİ’ler girişim ve teşebbüs kabiliyeti yüksek olan işletmelerdir (Küçük, 2005: 108-109).

2.2. KOBİ’lerin Ekonomideki Yeri ve Önemi

KOBİ’ler dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de ekonomik yapının temel taşı konumundadır. Hali hazırda KOBİ’ler yalnızca ulusal pazarda değil, uluslararası pazarda da etkin bir biçimde faaliyet göstermektedirler (Gürol, 2006: 305).

İstihdama olan katkıları, işsizliğin azaltılmasındaki olumlu etkileri, ekonomik kalkınmada oynadıkları rol, piyasada meydana gelen değişikliklere hızlı uyum sağlayabilmeleri ve esnek bir yapıya sahip olmaları KOBİ’lerin önemini bir hayli artırmıştır. Bu sebeplerden dolayı tüm dünya ülkelerinde KOBİ’lerin doğması, büyümesi ve korunması için destekleyici yönde politikalar uygulanmaktadır (Özbek, 2008: 49).

KOBİ’lerin faydaları sadece ekonomik olarak düşünülmemelidir. Sosyal hayatta da özellikle toplumsal yönden birçok öneme sahiptirler. KOBİ’ler ülke geneline yayıldıkları için mülkiyeti geniş bir alana yaymada, iş imkanı oluşturup bunu devam ettirmede ve toplumsal huzuru sağlamada önemli bir faktördür. KOBİ müteşebbislerinin başarı arzuları, cesaretli olmaları ve yatırım yapma konusunda istekli olmaları ekonomik istikrarın sağlanmasındaki temel dinamiklerin başında gelmektedir. Başarılı girişimciler, diğer girişimcilere örnek teşkil edecek ve demokratik zeminde psikolojik bir rahatlama sağlanacaktır. Güçlü ve başarılı KOBİ’ler, büyük işletmelere de olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Bu da toplumsal refahın ve sosyal rahatlanmanın temelini oluşturacaktır (Akgemci, 2001: 18).

Dünya’da 1970’li yıllara kadar gelişmenin temel kaynağı büyük işletmeler olarak görülmüştür. Fakat o dönemlerde yaşanan ekonomik krizde, büyük işletmelerin ekonomide yaşanan durgunluk ile üretimleri durma noktasına gelmiş ve işsizlik bir hayli artmıştır. KOBİ’ler ise aynı dönemde piyasaya kısa bir sürede adapte olarak krizi daha az bir zararla atlattımayı başarmışlardır. Bahsi geçen

dönemlerde görülmüştür ki KOBİ'ler ekonomiler için bir hayli önemli işletmelerdir (Tuncel, 2000: 112). KOBİ'lerin ekonomik kalkınmaya olan etkileri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir; (Eser, 1990: 18).

- İstihdam oluşturma,
- Ekonomik ve konjonktürel dalgalanmalarda daha az duyarlılık,
- Bölgeler arası ekonomik dengesizliğin yok edilmesine katkı sağlama,
- Teknolojik gelişmelerin takip edilmesi,
- Mesleki eğitim konusunda, eğitici görev üstlenme,
- Mülkiyetin topluma yayılmasını sağlama.

Ülkelere göre yapıları ve gelişmişlik düzeyleri farklılık gösterse de KOBİ'ler tüm ekonomilerin can damarını oluşturmaktadır. Ülkemizde de aynı derecede öneme sahip olan KOBİ'ler oransal olarak incelendiğinde, Türkiye'de tüm işletmelerin %99,8'ini, toplam istihdamın %76,7'sini ve üretim sektöründeki istihdamın %53,4'ünü oluşturmaktadır. KOBİ'lerin genel manada bir ülkenin ekonomik kalkınmasında yapacağı en önemli etkilerden bir tanesi o ülkenin yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarmaktır. Bir diğer etkisi ise yeni ve yaratıcı fikirlerin geliştirilmesi ve ülke geneline yaygınlaştırılmasıdır. Bunu yapabilmenin en başarılı yolu ise tüm ekonomik birimlere fırsat eşitliğini sağlamaktır. Ekonomiler için çok fazla öneme sahip olan KOBİ'lere finansman sağlama konusunda da özel imkanlar sunulması gerekmektedir. Bu amaçla KOBİ'ler için oluşturulan özel finansman yöntemleri ise;

- Küçük işletme yatırım şirketi modeli,
- Kredi garanti fonu modeli,
- Borsa dışı teşkilatlanmış menkul kıymet piyasaları,
- Girişim sermayesi şirketleridir (Sarıaslan ve Erol, 2014: 369-374).

Dünya ekonomilerine bakıldığında KOBİ'lerin başarısızlık oranlarının büyük işletmelere göre daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Çünkü KOBİ'lerin sermaye piyasalarından istifade etme şansları daha düşüktür. Bununla birlikte de KOBİ'lerin yüksek riske sahip olan ticari kredilerle sermaye gereksinimlerini karşılamak zorunda kaldıkları görülmektedir. KOBİ'lerin büyük işletmelere göre başarısız olma nedenleri incelendiğinde;

- Yetersiz sermaye ile işe başlama,
- Stok yönetiminde yaşanan başarısızlık,
- Konum yerinin yanlış seçimi,
- Sabit varlıklara gereğinden fazla sermaye bağlanması,
- Alacak yönetiminin başarısız bir şekilde yapılması,
- Birden çok işle meşgul olunması,
- Sağlıksız form da büyüme,
- Yapılmaması gereken yanlış davranışlarda bulunmaktır.

Gerçekleştirilen incelemeler neticesinde KOBİ olarak kurulan işletmelerin %57'sinin kuruluştan itibaren 5 yıl içinde başarısız olduğu belirlenmiştir (Ceylan ve Korkmaz, 2013: 389).

Küreselleşmeyle yaşanan ekonomik süreçte değişen rekabet yapısı, bilgi ekonomisi, elektronik ticaret gibi unsurların öneminin arttığı görülmektedir. Bahsi geçen durumların KOBİ'lerin yaşamış olduğu problemleri çözmek için yararlı birer unsur olduğu bilinmektedir. Ancak söz edilen unsurlar sorunların çözümünde yetersiz kaldığında KOBİ'lerin şirket birleşmeleri ve ortaklık gibi durumları değerlendirmeleri gerektiği önerilmektedir (Ekşi, 2007: 40). Ayrıca sorun çözümünde diğer yapılması gerekenler AR-GE çalışmalarına ağırlık vermek, teknolojik yeniliklere olan uyumu sağlamak,

tüketicinin ihtiyacına yönelik ürünler üretmek, markalaşmaya önem vererek yüksek katma değer sağlamaktır (Sezgin ve Özdamar, 2011: 158).

KOBİ'lerin büyük işletmelere kıyasla olumsuz özellikleri olmasının yanı sıra birtakım üstün yönleri de bulunmaktadır. Bunlar;

- Müşteriler ile iyi ilişkiler kurulması,
- Talep değişikliklerinde hızlı bir şekilde uyum sağlanması,
- Çalışanlar arasında samimi ilişkiler kurulması,
- Müşteri istek ve beklentilerinin anında karşılanması,
- Personel kontrolünün daha kolay olması,
- Bürokratik işlemlerin daha az olması,
- Küçük ölçekli pazarlardan daha çok kar elde edilmesi,
- Pazar fırsatı yakalamanın daha kolay olmasıdır (Mucuk, 1998: 104).

KOBİ'leri rahatlatmak ve yaşam şartlarını kolaylaştırmak amacıyla devlet vergi, kredi maliyeti ve kredi sağlanması konularında teşvikler uygulamaktadır. KOBİ'lerin faydalanması amacıyla işletme yatırım sermayesinde kullanılmak üzere düşük faiz, vergi muafiyeti, kuruluş yeri temini, üretim ve ihracat teşviklerinin sağlanması, pazarlama teşvikleri ve AR-GE yardımları gibi teşvik programları kanun koyucu tarafından uygulanmaktadır. Ayrıca gelir vergisi mükellefi olan küçük işletmeler içinde vergi oranları düşük tutulmaktadır (Okka, 2010: 596).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Ağrı ilinde faaliyet gösteren Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin genel anlamda demografik özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin işletme yapıları ve finansal durumları hakkında bilgiler edinilerek çalışmada sunulmuştur.

Günümüz dünyasında ve Türkiye'de KOBİ'ler oldukça önemli bir yere sahiptir. Genel ekonomi içerisinde faaliyet gösteren işletme sayıları incelendiğinde KOBİ'lerin %98 gibi bir orana sahip olması ne kadar önemli olduklarının bir kanıtıdır. Ancak ekonominin temel taşı olarak görülen KOBİ'lerin yaşamış olduğu birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorunların ortaya çıkılarak, çözüme kavuşturulması için öncelikle KOBİ'lerin yapısal ve finansal olarak her açıdan incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla bu çalışmada Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin genel durumları incelenerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamını, Ağrı Vergi Dairesi ile KOSGEB Ağrı İl Müdürlüğünden alınan veriler ışığında, Ağrı il merkezinde faaliyet gösteren KOBİ niteliği taşıyan işletmeler oluşturmaktadır.

3.3. Araştırmanın Ana Kütlesi ve Örneklem Süreci

Ağrı Vergi Dairesi ve KOSGEB Ağrı İl Müdürlüğünden alınan verilere göre, Ağrı il merkezinde faaliyet gösteren 4.144 adet KOBİ niteliğinde işletme bulunmaktadır. Bu işletmeler arasından $\alpha=0.05$ için 0.10 örnekleme hatasına göre, tesadüfi örnekleme yöntemine ile 204 adet işletme seçilerek bu işletmelere anket çalışması uygulanmıştır.

3.4. Ön Çalışma

Araştırma yapılması için kesin anket formu hazırlanıp veri toplanmasına geçilmeden önce araştırmayı temsil edeceği düşünülen 30 işletme ile ön anket çalışması yapılmıştır. Böylelikle anket

sorularının anlaşılır ve istenilen amaca uygun olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan bu çalışmanın sonucunda anket formuna son şekli verilmiştir.

3.5. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Gerçekleştirilen çalışmanın yöntemi saha araştırmasıdır. Tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 204 işletme üzerinde gerçekleştirilen anket çalışması 20 sorudan oluşmaktadır. Anket çalışması işletmelerin finansal durumları ve genel yapıları hakkında bilgi edinilmesi amacıyla hazırlanan sorulardan oluşmaktadır. Anketlerin tamamı işletmelerle yüz yüze görüşülerek yapılmıştır. Anket çalışması sonucu elde edilen veriler, SPSS Statistics 20 programı ile analiz edilmiştir. Analiz ile elde edilen sonuçlar, tablo halinde hazırlanarak çalışmanın analiz kısmında sunulmuştur. Anket soruları, Darıcı ve Coşkun'un Şırnak ilinde faaliyet gösteren küçük ve orta boy işletmeler ve finansal yönetim uygulamaları adlı çalışmasından alınmıştır.

3.6. Verilerin Analizi

Birinci soruda işletmelere, sahip veya yöneticilerinin eğitim düzeyi sorulmuştur.

Tablo 1: İşletme Sahiplerinin ya da Yöneticilerinin Eğitim Durumu

SEÇENEKLER	FREKANS	%
İlkokul	23	11,3
Ortaokul	30	14,7
Lise	84	41,2
Üniversite	66	32,4
Lisans Üstü	1	0,5
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmenin sahip veya yöneticisinin 23 tanesi (%11,3) ilkokul, 30 tanesi (%14,7) ortaokul, 84 tanesi (%41,2) lise, 66 tanesi (%32,4) üniversite ve 1 tanesi (%0,5) lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduklarını belirtmişlerdir.

İkinci soruda işletmelere kaç kişi çalıştırdıkları sorulmuştur.

Tablo 2: İşletmelerde Çalışan Kişi Sayısı

SEÇENEKLER	FREKANS	%
1 - 10	141	69,1
11 - 50	49	24
51 - 100	12	5,9
101 - 250	2	1
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmenin 141 tanesi (%69,1) 1 – 10 arası, 49 tanesi (%24) 11 – 50 arası, 12 tanesi (%5,9) 51 – 100 arası ve 2 tanesi (%1) 101 – 250 arası personel çalıştırdıklarını belirtmişlerdir.

Üçüncü soruda işletmelere kaç yıldır faaliyet gösterdikleri sorulmuştur.

Tablo 3: İşletmelerin Faaliyet Süreleri

SEÇENEKLER	FREKANS	%
1 Yıldan Az	12	5,9
1 – 5 Yıl	50	24,5
6 – 10 Yıl	52	25,5
11 – 15 Yıl	34	16,7
16 Yıl ve Üzeri	56	27,5
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmenin 12 tanesi (%5,9) 1 yıldan az, 50 tanesi (%24,5) 1 – 5 yıl arası, 52 tanesi (%25,5) 6 – 10 yıl arası, 34 tanesi (%16,7) 11 – 15 yıl arası ve 56 tanesi (%27,5) 16 yıl ve üzeri faaliyet gösterdiklerini belirtmişlerdir.

Dördüncü soruda işletmelere hukuki yapıları sorulmuştur.

Tablo 4: İşletmelerin Hukuki Yapıları

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Anonim Şirket	14	6,9
Limited Şirket	51	25
Şahıs İşletmesi	139	68,1
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmenin 14 tanesi (%6,9) anonim şirket, 51 tanesi (%25) limited şirket ve 139 tanesi (%68,1) şahıs işletmesi olduklarını belirtmişlerdir.

Beşinci soruda işletmelere kuruluş şekilleri sorulmuştur.

Tablo 5: İşletmelerin Kuruluş Şekilleri

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Baba Mesleği	57	27,9
Ortaklık Kurularak	59	28,9
Çırağıktan Yetişerek	43	21,1
Eğitimi Alarak	44	21,6
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmenin 57 tanesi (%27,9) baba mesleği, 59 tanesi (%28,9) ortaklık kurularak, 43 tanesi (%21,1) çırağıktan yetişerek ve 44 tanesi (%21,6) eğitimi alarak kurulduklarını belirtmişlerdir.

Altıncı soruda işletmelere faaliyet türleri sorulmuştur.

Tablo 6: İşletmelerin Faaliyet Türleri

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Hizmet İşletmesi	73	35,8
Ticaret İşletmesi	92	45,1
Üretim İşletmesi	32	15,7
Diğer	7	3,4
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmenin 73 tanesi (%35,8) hizmet işletmesi, 92 tanesi (%45,1) ticaret işletmesi, 32 tanesi (%15,7) üretim işletmesi ve 7 tanesi (%3,4) diğer grupta faaliyet gösterdiklerini belirtmişlerdir.

Yedinci soruda işletmelere faaliyette buldukları sektörler sorulmuştur.

Tablo 7: İşletmelerin Faaliyette Buldukları Sektörler

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Gıda, İçki ve Tütün	20	9,8
Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri	21	10,3
Kağıt, Basım, Matbaa ve Ambalaj	20	9,8
Toptan ve Perakende Ticaret	10	4,9
Orman Ürünleri ve Mobilya	19	9,3
Kimya, Petrol ve Plastik	19	9,3
İnşaat	16	7,8
Ulaştırma, Haberleşme ve Taşıma	20	9,8
Metal Eşya ve Elektronik	19	9,3
Taş ve Toprağa Dayalı	19	9,3
Otel ve Lokanta	20	9,8
Diğer	1	0,5
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmenin 20 tanesi (%9,8) gıda - içki ve tütün, 21 tanesi (%10,3) dokuma - giyim eşyası ve deri, 20 tanesi (%9,8) kağıt - basım - matbaa ve ambalaj, 10 tanesi (%4,9) toptan ve perakende ticaret, 19 tanesi (%9,3) orman ürünleri ve mobilya, 19 tanesi (%9,3) kimya - petrol ve plastik, 16 tanesi (%7,8) inşaat, 20 tanesi (%9,8) ulaştırma - haberleşme ve taşıma, 19 tanesi (%9,3) metal eşya ve elektronik, 19 tanesi (%9,3) taş ve toprağa dayalı, 20 tanesi (%9,8) otel ve lokanta ve 1 tanesi (%0,5) diğer sektör grubunda faaliyet gösterdiklerini belirtmişlerdir.

Sekizinci soruda işletmelere yönetim yaklaşımları sorulmuştur.

Tablo 8: İşletmelerin Yönetim Yaklaşımları

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Profesyonel Yönetici İle Yönetiliyor	100	49
Aile Tipi Yönetim Yaklaşımı İle Yönetiliyor	104	51
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmenin 100 tanesi (%49) profesyonel yönetim yaklaşımı, 104 tanesi (%51) aile tipi yönetim yaklaşımı ile yönetildiklerini belirtmişlerdir.

Dokuzuncu soruda işletmelere yıllık ciro miktarları sorulmuştur.

Tablo 9: İşletmelerin Yıllık Ciro Miktarları

SEÇENEKLER	FREKANS	%
0 – 50.000 TL	56	27,4
51.000 – 100.000 TL	34	16,7
101.000 – 150.000 TL	29	14,2
151.000 – 200.000 TL	22	10,8
201.000 TL ve Üzeri	63	30,9
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmenin 56 tanesi (%27,4) 0 – 50.000 TL arası, 34 tanesi (%16,7) 51.000 – 100.000 TL arası, 29 tanesi (%14,2) 101.000 – 150.000 TL arası, 22 tanesi (%10,8) 151.000 –

200.000 TL arası ve 63 tanesi (%30,9) 201.000 TL ve üzeri yıllık ciro tutarına sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Onuncu soruda işletmelere öz kaynaklarının finansman ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olup, olmadığı sorulmuştur.

Tablo 10: İşletmelerin Öz Kaynaklarının Finansman İhtiyaçlarını Karşılamada Yeterli Olma Durumu

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Evet	82	40,2
Hayır	122	59,8
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmenin 82 tanesi (%40,2) öz kaynaklarının finansman ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olduğunu, 122 tanesi (%59,8) ise öz kaynaklarının finansman ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmadığını belirtmişlerdir.

On birinci soruda işletmelere öz kaynakları finansman ihtiyaçlarını karşılamada yeterli değilse, işletmelerinde yaşanan finansal problemlerin neler olduğu sorulmuştur.

Tablo 11: İşletmelerin Öz Kaynakları Finansman İhtiyaçlarını Karşılamada Yeterli Olmuyorsa İşletmelerde Yaşanan Finansal Problemler

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Öz Kaynak Yetersizliği	47	23
Alacakların Zamanında Tahsil Edilememesi	48	23,5
Finansal Yönetimdeki Eksiklikler	13	6,4
Enflasyonun Öz Sermayeyi Eritmesi	11	5,4
Toplam	119	58,3

Ankete katılan 204 işletmeden 119 tanesi bu soruyu cevaplamıştır. Buna göre işletmelerin 47 tanesi (%23) öz kaynak yetersizliği, 48 tanesi (%23,5) alacakların zamanında tahsil edilememesi, 13 tanesi (%6,4) finansal yönetimdeki eksiklikler ve 11 tanesi (%5,4) enflasyonun öz sermayeyi eritmesi şeklinde finansal sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir.

On ikinci soruda işletmelere finansmanlarında yabancı kaynak kullanıp, kullanmadıkları sorulmuştur.

Tablo 12: İşletmelerin Finansmanlarında Yabancı Kaynak Kullanılma Durumu

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Evet	109	53,4
Hayır	95	46,6
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmeden 109 tanesi (%53,4) finansmanlarında yabancı kaynak kullandıklarını, 95 tanesi (%46,6) ise finansmanlarında yabancı kaynak kullanmadıklarını belirtmişlerdir.

On üçüncü soruda işletmelere finansmanlarında yabancı kaynak kullanıyorlarsa, işletmelerinde yabancı kaynak temin ederken finansal sorun yaşıyıp, yaşamadıkları sorulmuştur.

Tablo 13: İşletmelerin Finansmanlarında Yabancı Kaynak Kullanılıyorsa, Yabancı Kaynak Temin Ederken Finansal Sorun Yaşanma Durumu

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Yaşanmıyor	13	6,4
Bazen Yaşanıyor	83	40,7
Sıklıkla Yaşanıyor	27	13,2
Toplam	123	60,3

Ankete katılan 204 işletmeden 123 tanesi bu soruyu cevaplamıştır. Buna göre işletmelerin 13 tanesi (%6,4) sorun yaşanmadığını, 83 tanesi (%40,7) bazen sorun yaşandığını ve 27 tanesi (%13,2) sıklıkla sorun yaşandığını belirtmişlerdir.

On dördüncü soruda işletmelere kullandıkları finansman yöntemleri sorulmuştur.

Tablo 14: İşletmelerin Finansmanlarında Yararlandıkları Finansman Yöntemleri

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Öz Kaynak	92	45,1
Banka Kredileri	109	53,4
Girişim Sermayesi	2	1
Factoring	1	0,5
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmeden 92 tanesi (%45,1) öz kaynak, 109 tanesi (%53,4) banka kredisi, 2 tanesi (%1) girişim sermayesi ve 1 tanesi (%0,5) factoring kullandıklarını belirtmişlerdir.

On beşinci soruda işletmelere banka kredisi kullandıklarında yaşadıkları zorluklar sorulmuştur.

Tablo 15: İşletmelerin Banka Kredisi Kullanmaları Durumunda Yaşadıkları Zorluklar

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Yüksek Faiz Oranları ve Masraflar	85	41,7
Kredi Vadelerinin Kısa Olması	18	8,8
Verilen Kredi Tutarının Yetersiz Olması	13	6,4
Teminat Gerekliliği	11	5,4
Zorluk Yaşanmıyor	21	10,3
Toplam	148	72,6

Ankete katılan 204 işletmeden 148 tanesi bu soruyu cevaplamıştır. Buna göre işletmelerin 85 tanesi (%41,7) yüksek faiz oranları ve masraflar, 18 tanesi (%8,8) kredi vadelerinin kısa olması, 13 tanesi (%6,4) verilen kredi tutarının yetersiz olması, 11 tanesi (%5,4) teminat gerekliliği şeklinde zorlukları yaşadıklarını, 21 tanesi (%10,3) ise zorluk yaşamadıklarını belirtmektedirler.

On altıncı soruda işletmelere ihracat yapıp, yapmadıkları sorulmuştur.

Tablo 16: İşletmelerin İhracat Yapma Durumları

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Evet	15	7,4
Hayır	189	92,6
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmeden 15 tanesi (%7,4) ihracat yaptıklarını, 189 tanesi (%92,6) ise ihracat yapmadıklarını belirtmişlerdir.

On yedinci soruda işletmelere ihracat yapıyorlarsa, yıllık ihracat miktarlarının ne kadar olduğu sorulmuştur.

Tablo 17: İşletmeler İhracat Yapıyorlarsa Yıllık İhracat Miktarları

SEÇENEKLER	FREKANS	%
0 – 50.000 TL	7	3,4
51.000 – 100.000 TL	3	1,5
101.000 – 150.000 TL	1	0,5
151.000 – 200.000 TL	1	0,5
201.000 TL ve Üzeri	3	1,5
Toplam	15	7,4

Ankete katılan 204 işletmeden 15 tanesi bu soruyu cevaplamıştır. Buna göre işletmelerin 7 tanesi (%3,4) 0 – 50.000 TL arası, 3 tanesi (%1,5) 51.000 – 100.000 TL arası, 1 tanesi (%0,5) 101.000 – 150.000 TL arası, 1 tanesi (%0,5) 151.000 – 200.000 TL arası ve 3 tanesi (%1,5) 201.000 TL ve üzeri yıllık ihracat miktarları olduğunu belirtmişlerdir.

On sekizinci soruda işletmelere başka bir kurum ya da bireyden danışmanlık hizmeti ve yönetsel destek alıp, almadıkları sorulmuştur.

Tablo 18: İşletmelerin Başka Bir Kurum ya da Bireyden Danışmanlık Hizmeti veya Yönetsel Destek Alma Durumları

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Evet	37	18,1
Hayır	167	81,9
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmeden 37 tanesi (%18,1) işletmelerine başka bir kurum ya da bireyden danışmanlık hizmeti ve yönetsel destek aldıklarını, 167 tanesi (%81,9) ise işletmelerine başka bir kurum ya da bireyden danışmanlık hizmeti ve yönetsel destek almadıklarını belirtmişlerdir.

On dokuzuncu soruda işletmelere, yabancı ortak alma fikrinin kendilerine uygun olup, olmadığı sorulmuştur.

Tablo 19: İşletmelerin Yabancı Ortak Alma Fikirleri

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Evet	33	16,2
Hayır	171	83,8
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmeden 33 tanesi (%16,2) işletmelerine yabancı ortak alma fikrinin kendilerine uygun olduğunu, 171 tanesi (%83,8) ise işletmelerine yabancı ortak alma fikrinin kendilerine uygun olmadığını belirtmişlerdir.

Yirminci soruda işletmelere devlet tarafından sağlanan desteğin yeterli olup, olmadığı sorulmuştur.

Tablo 20: İşletmeler İçin Devlet Tarafından Sağlanan Desteğin Yeterli Olma Durumu

SEÇENEKLER	FREKANS	%
Evet	55	27
Hayır	149	73
Toplam	204	100

Ankete katılan 204 işletmeden 55 tanesi (%27) işletmelere devlet tarafından sağlanan desteğin yeterli olduğunu, 149 tanesi (%73) ise işletmelere devlet tarafından sağlanan desteğin yeterli olmadığını belirtmişlerdir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişmekte olan ülkeler arasında bulunan Türkiye, uluslararası ekonomilerle rekabet edebilmek ve arzuladığı gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için ekonomik yönden birçok yenilik yapmakta ve dünya ekonomisine entegre olmaya gayret göstermektedir. Ülkeler bazında hedeflenen ekonomik gelişmişlik seviyesinin yakalanabilmesi için öncelikle üretim ve yatırım alanlarındaki artışın sağlanması gerekmektedir. Daha sonra istihdamın artırılması, teknolojik yeniliklere ağırlık verilmesi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin hızlandırılması gibi birçok yönden gelişmenin meydana getirilmesi gerekmektedir. Bu süreç içerisinde KOBİ'ler, Türkiye ekseninde önemli bir odak noktası durumuna gelmiştir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler arasında her açıdan önemli bir konuma gelen KOBİ'ler üretime olan etkileri, istihdam artışındaki payları ve sosyo-ekonomik dengenin oluşturulması açısından Türkiye için de büyük bir önem ihtiva etmektedir. Ülke ekonomisinin temel yapı taşı olarak kabul edilen KOBİ'ler üretim, yatırım, pazarlama, teknoloji ve yönetim açısından birçok problem yaşamaktadır. KOBİ'lerin yaşadığı sorunların başında ise finansman eksikliği gelmektedir. Bahsi geçen sorun işletmelerin tüm faaliyetlerine sirayet etmekte olup, ulusal ve uluslararası rekabet etme güçlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. İşletmelerin birçoğunun finansman sorununa çözüm bulmak amacıyla banka kredisine başvurdukları ve yüksek oranda faiz ödemek zorunda kaldıkları görülmektedir.

İşte bu noktada ülkemizde faaliyet göstermekte olan KOBİ'lerin her yönden incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. KOBİ'ler detaylı bir şekilde araştırıldığında, yaşanan sorunlar da ayrıntılı bir biçimde anlaşılmış olacak ve bu sorunların çözüme kavuşturulması da olanaklı bir hal almış olacaktır.

Bahsedilenler ışığında gerçekleştirilen çalışmada Ağrı merkezde faaliyet gösteren KOBİ'lerin finansal durumları ve işletme yapıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Ağrı il merkezinde faaliyet gösteren 204 işletmeye anket çalışması uygulanmıştır. Anket çalışması, işletme sahip veya yöneticileri ile yüz yüze yapılmıştır. Anket çalışması sonucu elde edilen verilere frekans analizi uygulanmıştır. Bu sayede işletme sahip veya yöneticilerinin verdiği cevapların sayısal ve oransal olarak karşılıkları elde edilmiş ve yorumlanmıştır.

Gerçekleştirilen anket çalışması sonucunda, araştırma yapılan işletmelerin sahip veya yöneticilerinin çoğunluğunun lise mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Çalıştırdıkları personel sayıları incelendiğinde işletmeler genel olarak 1 ile 10 arasında eleman istihdam etmektedirler. Faaliyet süreleri dikkate alındığında, işletmelerin birçoğunun 16 yıl ve üzeri faaliyet gösterdiği belirlenmiştir. Hukuki yapıları incelendiğinde, işletmelerin yarısından fazlasının şahıs işletmesi şeklinde kurulduğu görülmektedir. Kuruluş şekli olarak, işletmelerin aile mesleği olarak faaliyet göstermeye başladığı anlaşılmıştır. Faaliyet türlerine bakıldığında, işletmelerin büyük bir kısmının ticaret işletmesi olarak faaliyette buldukları belirlenmiştir. Yönetici veya sahiplerin uygulamış olduğu yönetim tarzı incelendiğinde, işletmelerin çoğunluğunun aile tipi yönetim yaklaşımını benimsediği öne çıkmaktadır. Yıllık ciro tutarları dikkate alındığında, işletmelerin çoğunluğunun 201.000 TL ve üzeri yıllık ciro miktarına sahip oldukları belirlenmiştir. İşletmeler finansal açıdan incelendiğinde, işletmelerin birçoğunun öz kaynakları ile finansman ihtiyaçlarını karşılamada yeterli durumda olmadığı ortaya konmuştur. Finansman yetersizliği bulunan işletmelerin çoğunluğunun alacaklarının zamanında tahsil edilememesi ve öz kaynak yetersizliği sorunlarını yaşadıkları ifade edilmiştir. Öz kaynakla finanse edilemeyen işletmelerin, finansmanlarında yabancı kaynak kullandıkları görülmüştür. Buna ilaveten işletmelerin büyük bir bölümünün yabancı kaynak temin ederken nadiren sorun yaşadıkları belirtilmiştir. İşletmelerin yararlandıkları finansman yöntemleri incelendiğinde birçoğunun banka kredisi kullandıkları anlaşılmıştır. Banka kredisine başvuran işletmelerin kredi kullanırken yüksek faiz oranları ve masraflar nedeniyle zorluk yaşadıkları ifade edilmiştir. İhracat durumları incelenen işletmelerin birçoğunun ihracat yapmadıkları anlaşılmıştır. İhracat yapanların ise 0 ile 50.000 TL arasında yıllık ihracat miktarına sahip oldukları belirlenmiştir. İşletmelerin birçoğunun, işletmelerine başka bir kurum ya da bireyden danışmanlık hizmeti ve yönetsel destek almadıkları söylenmiştir. İşletmelerin büyük bir kısmı, işletmelerine yabancı ortak alma fikrinin kendilerine uygun olmadığını düşündüklerini belirtmişlerdir. Son olarak işletmelerin büyük bir çoğunluğu, işletmeler için devlet tarafından sağlanan desteğin yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.

Gerçekleştirilen çalışma ile Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin finansal durumları ve işletme yapıları hakkında elde edilen sonuçlar ışığında işletmelere yönelik öneriler;

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin sahip veya yöneticilerinin çoğunluğunun lise mezunu olduğu anlaşılmıştır. İşletmelerin istedikleri başarıya ulaşabilmeleri için eğitim düzeyi yüksek yöneticiler tarafından yönetilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle bahsi geçen işletmelere, eğitim düzeyi yüksek yöneticileri istihdam etmeleri tavsiye edilmektedir.

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin büyük bir çoğunluğunun 1 ile 10 arasında eleman istihdam ettikleri görülmüştür. Bu da işletmelerin mikro işletme olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ülke ve bölge bazında ekonomik gelişmişliğin ve refahın artırılması için işsizlik seviyesinin en aza indirilmesi gerekmektedir. Ayrıca kayıt dışı istihdamında önlenmesi amacıyla işletmelere, daha fazla sigortalı eleman çalıştırmaları önerilmektedir.

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin çoğunluğunun şahıs işletmesi olduğu görülmüştür. Şahıs işletmelerinin kuruluş kolaylığının olması ve fazla prosedür gerektirmemesi, işletmelerin şahıs işletmesi olarak kurulmasına sebep olmaktadır. Ayrıca işletmelerdeki sermaye eksikliği de bunun bir nedeni olarak görülmektedir. Ancak işletmelerin anonim ortaklık şeklinde kurulmasının her açıdan faydalı olduğu bilinmektedir. Devlet teşviklerinden yararlanma, vergi indirimlerinden faydalanabilme, yönetsel açıdan departmanlara ayrılarak profesyonel yönetim anlayışını uygulayabilme ve iflas durumunda işletme sahiplerinin sınırlı sorumlu oldukları için kendi servetlerini muhafaza edebilme ve alacaklıların mağdur olmaması gibi nedenlerden dolayı işletmelere anonim şirket şeklinde kurulmaları önerilmektedir.

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin çoğunluğunun baba mesleği ve ortak olunarak kurulduğu görülmüştür. Ancak işletmelerin değerlerini maksimize edebilmeleri ve uzun yıllar faaliyet gösterebilmeleri için işletme kurulacağı zaman yapılacak işin eğitimin alarak kuruluş gerçekleştirmeleri tavsiye edilmektedir.

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin çoğunluğunun ticaret ve hizmet işletmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bölge ve ülke ekonomisine daha fazla katkıda bulunulması amacı ile işletmelere üretim yapmaları tavsiye edilmektedir. Böylece de şehrin işsizlik sorununa olumlu bir katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin birçoğunun aile tipi yönetim yaklaşımını benimsediği görülmektedir. Küreselleşen dünyada büyümenin devam ettirilebilmesi ve rakiplere karşı olan rekabet avantajının elde edilebilmesi için doğru bir yönetim anlayışına sahip olunması çok önemlidir. İşletmelerin kurucularından ziyade, yapılan işle ilgili eğitim almış ve belli bir tecrübeye sahip olan kişiler tarafından yönetilmesinin önemi büyüktür. Bu konuda işletme sahiplerinin tereddüt yaşadığı göz önüne alındığında, doğru ve etkin bir denetim mekanizması ile hiçbir sorun yaşanmayacağı düşünülmektedir. İşletmelerini geleceğe taşımak isteyen işletme sahiplerinin, profesyonel yönetim tarzını benimsemeleri önemle tavsiye edilir.

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin çoğunluğunun öz kaynaklarının finansman ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı ve finansman ihtiyaçlarını gidermek için de banka kredisi kullandıkları anlaşılmıştır. Bunun yanında birçok işletmenin de öz kaynak kullanarak faaliyetlerini sürdürmeye çalıştıkları görülmektedir. Finansal açıdan işletmelerin kar miktarlarını artırabilmeleri için finansal kaldıraç oranlarını yükseltmeleri gerekmektedir. Başka bir deyişle sadece öz kaynaklarını kullanmak yerine, gerekli miktarda yabancı kaynak kullanmaları gerekmektedir. Yani başkasının parasıyla para kazanmak olarak tabir edilen, kaldıraç etkisinden faydalanmaları önerilmektedir.

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'ler arasından banka kredisi kullananların çoğunluğunun yüksek faiz oranları ve masraflar, kredi vadelerinin kısa olması, kredi tutarının yetersiz olması ve teminat gerekliliği sebebiyle birçok sorun yaşadıkları belirtilmiştir. Öz kaynak yetersizliği nedeniyle banka kredisine başvuran işletmelerin, bu ve benzeri şekillerde sorun yaşamamaları amacıyla banka kredisinden ziyade girişim sermayesi, faktöring, forfaiting, finansal kiralama gibi diğer finansal tekniklere başvurmaları tavsiye edilmektedir.

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin büyük bir kısmının öz kaynak yetersizliği ve alacaklarının zamanında tahsil edilememesi sebebiyle finansal sorunlar yaşadıkları ifade edilmektedir. Öz kaynak yetersizliğine çözüm olarak daha önce bahsedilen yabancı kaynak kullanımı tavsiye edilmektedir. Alacakların zamanında tahsil edilmesi hususunda ise işletmelere, kullanılması önemle tavsiye edilen ve finansal bir teknik olan faktoring'e başvurularını önerilmektedir. Kısaca faktöring; kredili satış yapan işletmelerin, alacak haklarını bir faktöring şirketine satmalarıdır. İşletme ile faktöring şirketi arasında yapılacak bir sözleşme ile şartlar belirlenerek işlemler gerçekleştirilmektedir. Faktöring'in muhasebe kayıtlarının tutulması, alacakların zamanında tahsil ve takip edilmesi ve işletmenin fon gereksiniminin sağlanması açısından birçok faydası bulunmaktadır. İşletmeler tarafından kullanılması önemle tavsiye edilmektedir.

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin büyük bir çoğunluğunun işletme dışında başka bir kurum ya da bireyden danışmanlık hizmeti veya yönetsel destek almadıkları görülmektedir. Ulusal ve uluslararası piyasada faaliyet gösteren büyük işletmeler incelendiğinde neredeyse tamamının danışmanlık hizmeti ve yönetsel destek aldıkları görülmektedir. Faaliyet gösterilen bölge itibarıyla işletme yöneticilerinin finansal yönetim konusunda çok fazla bilgiye sahip olmadıkları bilinen bir gerçektir. Çok geniş bir literatüre sahip olan finans mekanizmasından yeterince yararlanabilmek amacıyla, bilgi ve tecrübesine güvenilen danışmanlara başvurulması tavsiye edilmektedir.

➤ Çalışma neticesinde Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin çoğunluğunun işletmelerine yabancı bir ortak almak istemedikleri ifade edilmiştir. İşletmelerine ortak alınıp, alınmaması işletmelerin kendi inisiyatiflerindedir. Ancak bazı durumlarda işletmelerin büyük fonlara ihtiyacı olmaktadır. Bu durumda yabancı kaynağa başvurmanın maliyeti yüksek olacağından, işletmeye ortak alınarak öz sermaye sağlanması düşünülebilir. Ayrıca bir zarar veya iflas durumunda işletme sahibinin üstlenmiş olduğu riski azaltmak için işletmeye başka bir ortak alınabileceği uygun görülmektedir. Belirtilenler dışında işletmelerin danışmanlık şirketlerinin yüksek maliyetlerine katlanmak yerine, yabancı ortak alınarak yönetsel açıdan bilgi ve tecrübe ihtiyaçlarını gidermeyi tercih edecekleri düşünülebilir. Sonuç olarak ihtiyaç duyulduğunda işletmelere yabancı ortak alınması tavsiye edilmektedir.

Gerçekleştirilen çalışma ile Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin finansal durumları ve işletme yapıları hakkında genel bir fikir verilebileceğine ve de yaşadıkları sorunların çözümüne ilişkin faydalı olunabileceğine inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgemci, T. (2001). **Kobi'lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler**, Kosgeb Yayınları, Ankara.
- Akıncı, A. (2001). "Mersin'de Faaliyet Gösteren Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Destek Beklentileri", Orta Anadolu Kongresi, 18-21 Ekim 2001, Erciyes Üniversitesi, 522-532, Nevşehir.
- Aykaç, M.; Özdemir, S. & Parlak, Z. (2008). **Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye'de KOBİ'ler**, İTO Yayınları, İstanbul.
- Baykal, C. (2000). **KOBİ'lerde Yapısal Düzenlemeler: Gümrük Birliği Sürecinde KOBİ'ler Semineri**, Türkiye AB Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul.
- Canitez, M. & Yeniçeri, T. (2007). "İhracat Performansı Düşük Olan Kobiler ile Yüksek Olan Kobilerin Farklılıklarının Belirlemeye Yönelik Bir Pilot Araştırma", *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, (29): 113-134.
- Ceylan, A. & Korkmaz, T. (2010). **Finansal Teknikler**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Ceylan, A. & Korkmaz, T. (2013). **İşletmelerde Finansal Yönetim**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Ceylan, A. (1982). **Küçük İşletmelerin Finansal Yönetimi ve Bursa Bölgesinde Bir Uygulama**, Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Darıcı, B. & Coşkun, D. (2010). "Şırnak İlinde Faaliyet Gösteren Küçük ve Orta Boy İşletmeler ve Finansal Yönetim Uygulamaları", Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu, 14-16 Mayıs 2010, Şırnak.
- Ekşi, H.İ. (2007). "Finansal Krizlerin Kobiler Üzerine Etkileri ve Başarılı-Başarısız Kobilerin Kriz Dönemi Stratejileri", Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Erten, T. (1991). "Küçük ve Orta Boylu İşletmelerin Kaderi", *Türkiye İktisat Gazetesi*, (14).
- Eser, S. (1990). **Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Sermaye Piyasasından Finansmanı ve Risk Sermayesi**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara.
- Eyüpoğlu, Ç. (2013). "Bulut Bilişim, Geçiş ve Türkiye'deki Mevcut Durum", Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Gümüştekin, G.E. (2005). "KOBİ Niteliğindeki Aile İşletmelerinin Yönetim ve Organizasyon Sorunları: Kütahya Seramik Sanayi Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1): 71-93.
- Gürol, M. A. (2006). **Küresel Arene'da Girişimci ve Girişimcilik**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KOSGEB Faaliyet Raporu (2014), Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı,
http://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/KOSGEB_2014_Y%C4%B1%C4%B1_Faaliyet_Raporu.pdf
- KOSGEB, (2003). **KOBİ Ekonomisi (Tarihi Gelişimi)**, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Merkez Müdürlüğü, Ankara.
- KOSGEB, (2011). **KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı 2011-2013**, KOSGEB Yayınları, Ankara.
- Küçük, O. (2005). **Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi**, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Metin, E.; Öztekin, H. & Çelik, M. (2016). "Türkiye'de KOBİ'lerin Kredi Kullanımından Düşük Pay Alma Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme", 2. Uluslararası İşletme ve Ekonomi Kongresi, 30 Mayıs-3 Haziran 2016, Saray Bosna Üniversitesi, 73-84, Saray Bosna.
- Mucuk, İ. (1998). **Modern İşletmecilik**, Türkmen Yayınevi, İstanbul.

- Okka, O. (2010). **Finansal Yönetim Teori ve Çözümlü Problemler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Ovacılı, S. (2007). “Kobilerin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Durumları, Kobilerin İSG Konularında Yaklaşımları, Risk Algıları ile Bilgi, Tutum ve Davranışlarının Tespiti ve İSG Yönetim Modelleri”, İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Özbek, Z. (2008). “KOBİ’lerin Türk Ekonomisine Etkileri”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (31): 49-57.
- Resmi Gazete, (2012). **28457 Sayılı Resmî Gazete**, Ankara.
- Sarıaslan, H. & Erol, C. (2014). **Finansal Yönetim Kavramlar, Kurumlar ve İlkeler**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Sezgin, F. & Özdamar, E.Ö. (2011). “Kobilerin Üretim ve Finansman Potansiyellerine Yönelik Sınıflandırılmasında Yeni Bir Yaklaşım: Diskriminant Analizi”, XI Üretim Araştırmaları Sempozyumu, 23-24 Haziran 2011, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 148-157, İstanbul.
- Soysal, A.; Çakmak, H.Ç. & Alıcı, S. (2003). “Küreselleşme Sürecinde KOBİ’lere Yönelik Yeni Bilgi ve İletişim Ağı: Kobinet Projesi”, Bilgi Teknolojileri Kongresi II, 01-04 Mayıs 2003, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Şimşek, M. (2002). **Ekonominin Lokomotifi KOBİ’lerin Olmazsa Olmazları**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Tuncel, K. (2000). **Risk Sermayesi Finansman Modeli Dünya Uygulamalarının Analizi ve Türkiye İçin Özgün Bir Model Önerisi**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara.
- Wraterman, P. (1987). **Yönetme ve Yükselme Sanatı, Mükemmeli Arayış**, (Çev.: S. Sarcut), Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul.
- Yıldırım, S. & Yenihan, B. (2014). “İşverenlerin Gözüyle KOBİ’lerin Sorunları ve Çözüm Önerileri: Gebze Bölgesindeki KOBİ’lerde Bir Uygulama”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3): 229-251.

AĞRI'DA ÜNİVERSİTE ALGISI: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

*Hüseyin Serhan ÇALHAN**

Yasin ERKAN†

Özet

Üniversiteler, kuruldukları bölgede ekonomik kalkınmayı sağladıkları gibi toplumun sosyal ve kültürel yapısı üzerinde de çeşitli etkilerde bulunmaktadır. Farklı kültürel özelliğe sahip olan öğrenciler ve akademik personeller üniversiteler aracılığıyla bir araya gelmekte ve böylelikle kültürler arasında bir etkileşim yaşanmaktadır. Bu etkileşimle beraber üniversiteler, kuruldukları bölgenin sosyo-kültürel yapısında ciddi değişimlere yol açmaktadır. Yükseköğretim kurumları, bilimsel ve toplumsal fonksiyonlarının yanında kuruldukları bölgenin kalkınmasında da önemli bir rol oynamaktadırlar. Özellikle çalışmada incelenen Ağrı ili gibi sanayileşmemiş ve tarıma dayalı ekonomiye sahip bölgelerde üniversiteler daha önemli hale gelmektedir. Üniversitelerin bu önemli işlevinden hareketle bu çalışmada, Ağrı halkının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ne yönelik algı ve beklentilerini tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmada anket yöntemi kullanılarak veriler toplanmış ve anketler yüz yüze görüşme şeklinde uygulanmıştır. Araştırma sonucunda; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin şehrin ekonomik hayatını canlandırdığı, üniversitenin her geçen gün gelişerek şehrin yaşam kalitesini yükselttiği ve kentte demokrasi ve hoşgörüyü sağladığı ve halkın üniversiteden beklentilerinin daha çok ekonomik olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent-üniversite ilişkisi, Ağrı İli, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

1. GİRİŞ

Eğitim kurumlarının en üst basamağı durumunda bulunan üniversiteler, toplumsal hayatta ayrı bir öneme sahiptirler. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de önemi üzerinde durulan üniversite kavramı, farklı bakış açılarından uzun yıllardır tartışılan bir kavram durumundadır. Üniversite kavramının bu denli önemsenmesinin temelinde, üniversite kurumunun kuruluşundan günümüze kadar toplumsal hayatın gelişimine etkilerinin ve bu kurumdan sosyo-ekonomik bağlamda beklenti düzeyinin yüksek olması yatmaktadır. Türkiye'de her ile bir üniversite kazandırılmasına ilişkin sürdürülen yoğun çalışmalar neticesinde 2006-2008 yılları arasında arka arkaya kurulan 41 devlet üniversitesi ile artık Türkiye'de üniversite kurulmayan il kalmamıştır.

Araştırma sahasını oluşturan Ağrı ili, toplam 542.255 nüfusa sahip olup, bu nüfusun 10.888'i Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerden meydana gelmektedir. Bu öğrencilerin 3.055 tanesi ön lisans, 7.105 tanesi lisans ve 727'si de yüksek lisans düzeyinde eğitim görmektedir. Üniversitedeki öğrenci sayısı, ilin toplam nüfusunun %2,01'ini oluşturmaktadır.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 2007 yılında kurulmasıyla birlikte gelişme göstermeye başlamıştır. Üniversitenin kurulması Ağrı'da bir takım farklılaşmalara ve değişimlere yol açmıştır. Üniversitenin kurulmasıyla birlikte konut, ticaret gibi birçok alanda ekonomik açıdan gelişme ve değişme söz konusu olmuştur.

2. TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTELERİN GELİŞİM SÜRECİ

2.1. Yerinden Yönetim Birimi Olarak Üniversite

Belirli bir hizmetin devlet tüzel kişiliği dışında oluşturulan kamu tüzel kişilerince yerine getirilmesi hizmet veya fonksiyonel yerinden yönetim olarak adlandırılmaktadır (Şengül, 2010: 10). Üniversiteler, faaliyet alanları dikkate alındığında "hizmet" (fonksiyonel) yerinden yönetim birimleri olarak sınıflandırılmaktadır.

* Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hscalhan@agri.edu.tr

† Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yerkan@agri.edu.tr

Hizmet yerinden yönetim kuruluşları, Birinci Dünya Savaşı sonrasında devletin yerine getirdiği görevlerde yaşanan değişimlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşların gelişmesi teknik, siyasi ve idari gerekçelerle ifade edilmektedir. Hizmet yerinden yönetimleri kuruluşları ekonomik hizmetler, yükseköğrenim hizmetleri ve haberleşme hizmetleri gibi çok çeşitli alanlarda örgütlenmişlerdir (Eryılmaz, 2016: 117-118, Günday, 2003: 63-64).

2.2. 1933-1946 Dönemi

Türkiye’de yükseköğretim kurumları batı ülkelerinden oldukça sonra kurulmaya başlanmıştır. Batı’da modern anlamda ilk üniversite olarak kabul edilen Bologna Üniversitesi 1088 yılında kurulmuştur (Doğramacı, 1996: 332). Sonraki aşamada bu üniversiteyi 1160 yılında kurulan Paris Üniversitesi ve 1167 yılında kurulan Oxford Üniversitesi izlemiştir. Osmanlı Devletine bakıldığında ise batı tarzı yükseköğretim kurumları 19. yüzyılda kurulmaya başlanmış ve cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra da devam etmiştir (Altıntaş, 2015: 21). Batılı anlamda ilk üniversite tarzı kurum olarak “Darülfünun” 1863 yılında kurulmuştur. Modernleşmeyi esas alan cumhuriyetin kuruluşuyla beraber 1933 yılında Darülfünun kapatılarak, modern anlamdaki ilk üniversite olarak “İstanbul Üniversitesi” kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1933 yılında yapılan üniversite reformlarıyla beraber, günümüzde de kullanılan akademik unvanlar kullanılmaya başlanmıştır. Üniversite sözcüğü ülkemizde ilk defa 1933 yılında yapılan düzenleme ile birlikte kullanılmıştır (Ataünal, 1993: 40, Hatiboğlu, 2000: 114, İnönü, 2005). Bu düzenlemeden sonra 1944 yılında İstanbul’da İstanbul Teknik Üniversitesi kurulmuştur. Bu gelişmeler paralel olarak Ankara’da da bazı fakülteler kurulmuştur. Bu fakülteler, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi (1937), Fen Fakültesi (1943) ve Tıp Fakültesi (1945)’dir. Ayrıca İstanbul’daki Mülkiye Mektebi, Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak 1935 yılında Ankara’ya taşınmıştır. Bu gelişmelerin ardından 12.06.1946 gün ve 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu ile Türkiye’nin üçüncü üniversitesi olarak Ankara Üniversitesi kurulmuştur. Bu dönem aynı zamanda Türk yüksek öğretiminde önemli bir reform dönemidir (Sargın, 2007:134).

2.3. 1946-2006 Dönemi

1946 yılında çıkarılan 4936 sayılı Üniversite Kanunu ile üniversitelere özerklik verilmiş (ODTÜ hariç) ve rektörlerle dekanların seçimle gelmeleri kabul edilmiştir. 1977 yılında akademilerin fakülteler halinde örgütlenmelerine olanak tanıyan 2095 sayılı Kanunla üniversiteler ile akademiler arasındaki işlevsel ve yapısal farklar fiilen ve hukuken ortadan kaldırılmıştır. 1981 yılında kabul edilen 2547 sayılı “Yükseköğretim Kanunu” ile Türk yükseköğretimi Kıta Avrupası Modelinden vazgeçilerek, Anglo-Sakson Modelinin temel ilkelerine dayandırılmıştır. (Erdem, 2004).

İstanbul Üniversitesi’nin kurulduğu 1933 yılından 1982 yılına kadar üniversite sayısında kısmi bir artış gözlenmiş ve 1982 yılı öncesinde üniversite sayısı toplamda 19 olmuştur. 1982 yılında sekiz yeni devlet üniversitesi kurulmuş ve üniversite sayısı 27’ye ulaşmıştır. Türkiye’nin ilk vakıf üniversitesi olma özelliğın taşıyan İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi 1984 yılında kurulmuştur. 1987 yılında 29’a ulaşan üniversite sayısı, 1992 yılında kurulan 24 yeni üniversiteyle (23 devlet üniversitesi ve 1 vakıf üniversitesi) 53’e yükselmiştir. Görüldüğü üzere 1992 yılının Türk Yükseköğretiminde üniversite sayısında görülen artış açısından bir dönüm noktası olduğunu söylemek yerinde olacaktır (Günay ve Günay, 2011: 2).

1992 yılından sonra 2006 yılına kadarki sürede görülen toplam üniversite sayısındaki artış vakıf üniversitelerinin sayısında görülen artıştan kaynaklanmıştır. Çünkü, 1994 yılı itibarıyla 53 olan devlet üniversiteleri sayısında 2006 yılına kadar hiçbir değişim olmazken; 1994 yılında üç olan vakıf üniversitelerinin sayısı 2006 öncesinde 24’e ulaşmıştır.

2.4. Türkiye’de Yeni Üniversiteler: 2006 ve Sonrası

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’de üniversite kurulum gerekçe ve politikaları dönemsel olarak farklılık göstermiştir. Öncü olarak kurulan üniversiteler milli bilinç ve milli kültürü benimsetmeye yönelik iken plânlama dönemi itibarıyla bölgeler arası eşitsizliği gidermek ve geri kalmış bölgeleri kalkındırmak öncelikli bir amaç haline gelmiştir (Arap, 2010: 11, Yılmaz ve Kaynak,

2011: 56). Özellikle 1992 yılıyla birlikte üniversite kurulumunda bir hızlanma yaşanmış, yeni kurulacak üniversitelerin ülke geneline dengeli bir şekilde dağıtılması fikri öne çıkmıştır. Yükseköğretim hizmetini bütün ülke geneline yaygınlaştırmak ve üniversitenin meydana getirdiği ekonomik faydayı yerele dağıtmak amacıyla 2008 yılı itibariyle Türkiye’de üniversite kurulmamış tek il kalmamıştır.

2002 yılında TBMM’de açıklanan 58. Hükümet Programında yeni üniversitelerin kurulmasına ilişkin bazı hükümler yer almıştır. Öncelikli olarak üniversitelerin plânlı bir şekilde tüm yurtta yaygın hâle getirilmesinin sağlanması, bunun için, yeni üniversitelerin kurulum aşamasında mevcut potansiyelleri ve imkânları da göz önüne alan nesnel kriterlerin geliştirilmesi, üniversite kurulacak olan bölgelerin potansiyelleri de dikkate alınarak belirli alanlarda ihtisaslaşmalarının sağlanması hedeflenmiştir (58. Hükümet Programı, 2002: 35). Fakat daha sonra yaşanan gelişmelere bağlı olarak yer seçimleri için gerekli ölçütler geliştirilmemiş ve yer seçimi yapılırken programda belirtilen iki temel ölçüte de uyulmamıştır (Arap, 2010: 19).

Yer seçiminde belirlenen kriterlerin uygulanmadığının önemli bir göstergesi, 2006 yılında 15 üniversitenin kurulmasına ilişkin yapılan Meclis görüşmelerinde ifade edilen düşüncelerdir. Milletvekillerinden bazıları yeni kurulacak üniversitelerin yer seçimlerine ilişkin standart bir ölçütün uygulanmadığını, bazıları ise mevcut durumda olan fakültelerin bağlı olduğu üniversitelerin değiştirilerek, kâğıt üzerinde üniversiteler kurulduğunu belirtmişlerdir (Meclis Tutanakları, 2005). 15 üniversitenin kurulmasına ilişkin yasa tasarısının hazırlanma sürecinde YÖK’ten görüş istenmiş, YÖK tasarıda yer alan illerden belirlenen kriterlerden biri olan asgari 7 kadrolu profesörü bulundurma şartını sağlayan sadece Ordu, Tekirdağ, Uşak ve Düzce illerine üniversite kurulmasının uygun olacağını, diğer 11 ilde ise üniversite kurulmasının zamana yayılması gerektiğini belirtmiştir (“YÖK: Sadece 4 ilde...”, 2005). Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, üniversite kurulmayan diğer illerin milletvekillerinden gelen yeni üniversite talepleri doğrultusunda toplamda 25 yeni üniversite kurulmasının plânlandığını, fakat bütçe imkânları nedeniyle 2006 yılında ilk 15’ini kurabileceklerini, 2007 yılı bütçesine diğer on üniversitenin açılması ile ilgili ödenek koyma plânları olduğunu ifade etmiştir (Meclis Tutanakları, 2005). Söz konusu 2007 yılında ise kurulması planlanan on üniversiteye yedi üniversite daha eklenerek toplam 17 yeni üniversite kurulmuştur* (5662 SK, 2007). Üniversite kurulmayan olan dokuz ilin milletvekillerinin talebi doğrultusunda 2008 yılında dokuz üniversite daha kurulmuş (5765 SK, 2008) ve böylelikle üniversite kurulmayan il kalmamıştır. 2006’dan günümüze 62’si devlet üniversitesi, 43’ü vakıf üniversitesi olmak toplam 105 üniversite kurulmuştur. 2006 yılından sonra Türkiye’de kurulan üniversite sayıları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. 2006 Yılından Sonra Türkiye’de Kurulan Devlet ve Vakıf Üniversitelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Devlet Üniversitesi	Vakıf Üniversitesi
2006	15	1
2007	17	3
2008	9	4
2009	0	5
2010	8	6
2011	1	5
2012	0	3
2013	1	5
2014	0	2
2015	5	4
2016	4	3
2017	2	2
Toplam	62	43

* Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi de 2007 yılında kurulan üniversiteler arasındadır. 2007 yılında Ağrı Dağı Üniversitesi olarak kurulmuş, 2008 yılında 5773 sayılı kanunla üniversitenin adı Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi olarak değiştirilmiştir.

Yeni üniversitelerin, geçmişte kurulan üniversitelerin gelişim süreçlerine ve yaşanan sorunlara dikkat edilmeden, siyasi ihtiyaçlar ve talepler doğrultusunda kurulduğu görülmektedir. Dikkat çeken başka bir nokta da, yeni üniversitelerin kuruluş yerlerinin belirlenmesi ve kuruluş kanunlarının çıkarılması sürecinde muhalefet partilerinin milletvekilleri ile iktidar partisi milletvekilleri ve Bakanlarının birbirine çok benzeyen ifadeleri dile getirmiş olmasıdır (Arap, 2010: 20).

Yeni kurulan üniversiteler, kısa vadede toplam kaliteyi düşürecek gibi görünseler de orta ve uzun vadede eğitim sektöründe rekabetin oluşmasını sağlamaktadırlar. Yeni açılan bu üniversiteler, bölgeler ve toplumsal katmanlar arası adaletsizliğin ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasında, ülkenin sosyal ve ekonomik olarak kalkınmasında, ortak kimlik ve demokrasi bilincinin oluşmasında oldukça etkin bir konumda görülmektedir (İnci, 2013: 35). Yeni üniversiteler, sorunların yaşandığı yerlerde kurulmaktadır. Bu bölgelere kamu kaynakları aktarılmakta, akademisyenler gönderilmekte ve farklı kültürlerden gelen öğrenciler ile birlikte bu bölgelerde sosyal ve kültürel anlamda ciddi bir değişim yaşanmaktadır. Bu şekilde kalkınmanın vazgeçilemez bir unsuru olan beşeri sermayenin tersine göçü sağlanmış olmaktadır.

3. Üniversite-Toplum İlişkisi

Üniversiteler yerel ekonomiye birçok açıdan katkı sağlamaktadırlar. Bu katkılar farklı açılardan değerlendirilebilir. Öncelikli olarak üniversiteler yaptıkları yayımlarla bilimsel yenilikler meydana getirmektedirler. Bununla beraber üniversite sanayi işbirliği kapsamında, bölge sanayisine çeşitli yararlar sağlamaktadırlar. Bu bağlamda beşeri sermayenin de gelişmesini sağlayarak ülke kalkınmasına doğrudan katkıda bulunmaktadırlar. Aynı zamanda üniversiteler ekonomide büyük bir tüketim birimi olarak buldukları bölgede, toplam talep ve istihdam düzeyinin artmasına yol açmaktadırlar. En önemlisi bütün bu katkılar uzun sürelidir ve dinamik bir etkiye sahiptir (Erkekoğlu, 2000: 211).

Phelps yapmış olduğu bir çalışmada, üniversitelerin kuruldukları bölgenin kişisel geliri üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu ve bölgenin istihdamını pozitif bir şekilde etkilediğini gözlemlemiştir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin kırsal alanlara üniversiteler kurarak daha fazla ekonomik fayda ve büyüme sağlayabileceğini iddia etmektedir (Phelps, 1998: 156). Üniversitelerin bölgesel kalkınmaya birçok açıdan katkıları ve önemli derecede etkileri olmaktadır. Üniversitede çalışan personellerin ve üniversitede eğitim gören öğrencilerin sosyal yaşantılarını sürdürebilmeleri açısından yapmış oldukları bireysel harcamalar ile söz konusu üniversitelerin bütçe harcamaları ekonomik katkı olarak değerlendirilmektedir. Bölgenin refah düzeyinin artırılmasına yönelik hususlar ise sosyo-kültürel katkılar kapsamında görülmektedir. Bu bağlamda ekonomik ve sosyo-kültürel katkılar birbirini destekleyen ve tamamlayıcı unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Bölgenin sosyo-kültürel olarak gelişimi, gelir sahiplerinin bu alanlarda yapacakları harcamaların artmasını sağlayarak, bölgesel kalkınmanın ekonomik yönünü geliştirmiş olacaktır (Dalğar vd., 2009: 40).

Az gelişmiş bölgelerde kurulan üniversiteler, geleneksel yapılardan kaynaklı kalkınmaya engel sorunların ortadan kalkmasını sağladıkları gibi modern yapıların etkinliğini de artırmaktadırlar. Aynı zamanda üniversiteler yerel kültürlerin ve ulusal kültürün bir sentezini sağlayarak, kültür yapılarının etkileşimlerinin yoğunlaşmasına katkıda bulunurlar (Gültekin vd., 2008: 266).

Üniversiteler kuruldukları ilin nüfusunu sadece nicel olarak değil aynı zamanda nitel olarak da etkilemektedirler. Üniversitede görev alan akademik ve idari personelin yanı sıra, üniversiteye dışarıdan okumak için gelen binlerce öğrenci ilin nüfusunu sayısal anlamda önemli oranda artırmaktadır. Farklı bölge ve kültürlerden gelen personel ve öğrencilerin yerel halkla etkileşimi sonucunda, il nüfusunun nitelik olarak da etkilenmesi söz konusu olabilmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmada, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi açıldıktan sonra Ağrı'da yaşanan sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin halk tarafından ne şekilde algılandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan çalışmada, Ağrı halkının üniversiteden beklentilerinin neler olduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede, üniversitenin Ağrı'da sosyo-ekonomik ve kültürel olarak alması gereken rol belirlenmeye çalışılmıştır.

4.1. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Veri Toplama Yöntemi

Anketinin örneklem seçiminde, % 5 örneklem hatası ve % 95 güven aralığı ölçütleri temel alınarak, 2016 TÜİK verilerine göre, Ağrı’da 18 yaşından büyük (yaklaşık 315.333) temsil yeterliliği olan 384 kişiye ulaşılması hedeflenmiştir. Örneklemi belirlemek amacıyla basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada, Ağrı ile sınırları içerisinde ikamet eden, eğitim ve gelir düzeyi farklı bireyler arasından 386 kişiye ulaşılmıştır.

Anket sorularının hazırlanmasında konu ile ilgili olarak, Taşçı vd. (2011) “Kentin Üniversite Algısı: Anadolu Üniversitesi ve Eskişehir Örneği”, İnci’nin (2013) “Karabük”te Üniversite Algısı: Karabük Üniversitesi Örneği”, Sankır ve Gürdal’ın (2014) “Bülent Ecevit Üniversitesi’nin Zonguldak’a Etkileri ve Kentin Üniversite Algısı”, Uygun vd (2016) Üniversitenin Kente Olan Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Etkilerine Yönelik Yerel Halk Algısı çalışmalarından yararlanılmıştır.

4.2. Elde Edilen Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırmaya katılan 386 katılımcının demografik özelliklerine ait frekans analizi sonuçları Tablo 2’ de gösterilmiştir. Demografik bilgiler kapsamında cinsiyet, yaş, eğitim, çalışılan sektör, aylık gelir durumu ve Ağrı’da yaşanan süreye yönelik cevapların dağılımı ele alınmıştır.

4.2.1. Demografik Özellikler

Tablo 2. Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	104	26,9
	Erkek	282	73,1
Yaş	18-29	196	50,8
	30-40	70	18,1
	41-50	67	17,4
	51+	53	13,7
Eğitim Durumu	Okur-yazar	27	7,0
	İlkokul	44	11,4
	Ortaokul	99	25,6
	Lise	162	42,0
	Önlisans	17	4,4
	Lisans	33	8,5
Çalışılan Sektör	Lisansüstü	4	1,0
	Kamu çalışanı	39	10,1
	Özel sektör çalışanı	48	12,4
	Kendi işi	121	31,3
Aylık Gelir Durumu	İşsiz	176	45,6
	Asgari ücret veya daha düşük ücret	208	53,9
	1501 TL-3000 TL	144	37,3
	3001 TL-4500 TL	18	4,7
Ağrı’da ikamet edilen yıl	4501 TL ve üstü	9	2,3
	1-3	60	15,5
	4-7	15	3,9
	8-11	15	3,9
	12-15	63	16,3
	16-19	26	6,7
20+	196	50,8	

Katılımcıların büyük çoğunluğunu erkekler (%73,1) oluşturmaktadır. Ankete katılan kadın sayısının az olması, kadınların anketi cevaplandırmaktan kaçınmalarından kaynaklanmaktadır. Elde edilen verilere göre, ankete katılanların %7’si okur-yazar, %11,4’ü ilkokul, %25,6’sı ortaokul, %42’si lise, %4,4’ü önlisans, %8,5’i lisans ve %1’ini lisansüstü eğitimi tamamladıklarını ifade etmişlerdir.

Ankete katılanların; %10,1'ini kamu çalışanı, %12,4'ünü özel sektör çalışanı, %31,3'ünü kendi işini yapan ve %45,6'sını işsizler oluşturmaktadır. Aylık gelir durumuna bakıldığında ankete katılanların, %53,9'unu asgari ücret veya daha düşük ücrette çalışanlar, %37,3'ünü 1501 TL-3000 TL arasında geliri olanlar, %4,7'sini 3001 TL-4500 TL arasında geliri olanlar ve %2,3'ünü 4501 TL ve üzeri geliri olanlardan oluşmaktadır.

Araştırmaya katılanların Ağrı'da ikamet ettikleri süreye ile ilgili tabloya bakıldığında; %50,8'i 20 yıl ve üzeri, %6,7'si 16-19 yıl, % 16,3'ü 12-15 yıl, %3,9'u 8-11 yıl, %3,9'u 4-7 yıl, %15,5'i ise 1-3 yıl süresince Ağrı'da ikamet etmişlerdir. Ankete katılanların büyük çoğunluğunu Ağrı'nın yerli vatandaşı oluşturmaktadır.

4.2.2. Üniversite- Toplum İlişkisi

Tablo 3. AİÇÜ İmkânlarından Yararlanma İle İlgili Bulgular

	N	%
Evet	62	16,1
Hayır	271	70,2
Fikrim yok	48	12,4

“Bugüne kadar AİÇÜ'nin imkanlarından hiç yararlandınız mı?” sorusuna verilen cevapların dağılımına bakıldığında, evet cevabını verenler %16,1, hayır cevabını verenler %70,2'dir. Anketi cevaplayanların büyük çoğunluğu şimdiye kadar üniversite ile herhangi bir etkileşim içerisinde olmamıştır. Dolayısıyla, halkın büyük bir kısmının üniversitenin imkanlarından ya da bilimsel, sosyo-kültürel faaliyetlerinden faydalanmadığı ifade edilebilir.

Tablo 4. AİÇÜ'den Bilgi Sahibi Olma Durumu

	N	%
Hiçbir bilgim yok	175	45,3
Üniversitenin düzenlediği sosyo-kültürel, bilimsel ve sanatsal etkinliklerden	31	8,0
Yerel ve ulusal medyadan	7	1,8
www.agri.edu.tr (AİÇÜ Resmi İnternet sayfası)	32	8,3
AİÇÜ sosyal medya hesaplarından (Facebook, Twitter, Instagram vb)	57	14,8
AİÇÜ öğrencilerinden	54	14,0
AİÇÜ akademik ve idari personelinden	6	1,6
Kaynağı belirsiz duymulardan	19	4,9

Tablo 4'te Ağrı halkının üniversite hakkında bilgi alma kaynakları gösterilmektedir. Buna göre, katılımcıların %45,3'ü üniversite ile ilgili olarak herhangi bir haberi takip etmemektedir. Diğer taraftan, ankete katılanların %24,9'ü üniversite ile ilgili haberleri ve gelişmeleri yerel ve ulusal medyadan, üniversitesinin kurumsal web sayfasından ve AİÇÜ sosyal medya hesaplarından takip ettiklerini ifade etmektedirler. Bu çerçevede, halkın üniversiteye ilgisinin az olduğu söylenebilir.

Anketin güvenilirlik analizi Tablo 5'te gösterilmektedir. Anketin Cronbach's Alpha değeri 0,968 olarak bulunmuştur. Bu değer, anket verilerinin güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Cronbach's Alpha Değeri

Cronbach's Alpha	Standartlaştırılmış Cronbach's Alpha	Gözlem
,968	,969	43

Tablo 6. Ağrı halkının AİÇÜ'ye Bakış Açısı İle İlgili Veriler (% lik Değerler)

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Cevapsız
AİÇÜ Ağrı'da kabul görüp benimsenmiştir	11,7	6,0	12,7	29,0	40,7	-
AİÇÜ olumlu bir imaja sahiptir	7,5	7,3	15,5	30,1	39,4	0,3
AİÇÜ yaptığı bilimsel araştırmalarla kentin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır	6,5	8,5	12,4	38,1	32,4	2,1
AİÇÜ her açıdan hızla gelişen bir üniversitedir	6,0	9,1	14,2	38,3	31,3	1,0
AİÇÜ yeni kurulan üniversitelerle kıyaslandığında kalitelidir	7,0	8,8	15,0	39,9	28,8	0,5

Ağrı halkı, AİÇÜ hakkındaki görüşleri Tablo 6'da yer almaktadır. Katılımcıların, %69,7'si (katılıyorum/ kesinlikle katılıyorum) AİÇÜ'nin Ağrı'da kabul gördüğünü ifade ederken, %69,5'lik kısmı ise AİÇÜ'nin olumlu bir imaja sahip olduğunu göstermektedir. Üniversitenin kurulması sonrası, eğitim sektörünün gelişiminin Ağrı halkına olumlu yönde yansıdığını ifade etmek mümkündür.

Tablo 7. Üniversite Açılması İle Ağrı'da Ekonomik Yönden Yaşanan Değişimler Hakkındaki Görüşler (% lik Değerler)

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Cevapsız
AİÇÜ Ağrı'ya para girişi sağlamaktadır	6,2	7,8	16,1	38,9	30,8	0,3
AİÇÜ Ağrı'nın ekonomik yaşamını olumlu etkilemiştir	5,7	7,3	15,0	42,2	29,0	0,8
AİÇÜ özellikle esnafın kazancını artırmıştır	11,4	9,6	14,8	31,9	31,6	0,8
AİÇÜ özellikle yeni işyerlerinin açılmasını sağlamıştır	8,5	8,5	17,4	33,7	30,6	1,3
AİÇÜ ekonomik rekabetin artmasına neden olmuştur	8,0	9,6	19,2	34,2	26,9	2,1
AİÇÜ hayat pahalılığına neden olmuştur	5,4	12,4	15,8	37,3	28,2	0,9
AİÇÜ kiralara artmasına neden olmuştur	6,0	10,6	12,7	37,3	32,4	1,0

AİÇÜ'nin, Ağrı'nın ekonomik yapısında meydana getirdiği değişimlerle ilgili düşünceler Tablo 7'de gösterilmektedir. Buna göre, katılımcıların % 69,7'lik kısmı AİÇÜ açılmasıyla, Ağrı'ya para girişinin sağlandığı görüşüne yüksek oranda olumlu yönde katılım göstermektedir. Üniversitenin açılmasıyla birlikte şehirdeki öğrenci sayısının artışı Ağrı'ya para girişini artırmıştır. Katılımcılar, AİÇÜ'nin esnafın kazancını artırdığı görüşüne % 71,2'si; yeni işyerlerinin açılmasını sağlamıştır görüşüne ise, % 64,3'lük oranda olumlu görüş bildirmiştir. Üniversitenin açılmasıyla birlikte şehirde çalışan atanmış sayısı üniversitede yer alan bölümlere ve öğrenci sayılarına göre artış göstermiştir. Dolayısıyla, şehirde, artan nüfusa yönelik işyerlerinin açılarak talebin karşılanmaya çalışıldığı ve bu sayede esnafın kazancının arttığı söylenebilir. Üniversitenin yerel ekonomiye katkısı olumlu

bulunurken diğer taraftan, üniversitenin hayat pahalılığının neden olduğu görüşüne katılım % 65,5; kiralardan artışına neden olduğu görüşüne ise % 69,7 oranında katılım gösterilmiştir. Üniversitenin kurulması öğrenci sayısını arttırdığı gibi, üniversitede çalışan akademik ve idari personellerin istihdamını arttırmıştır. Bu bağlamda, Ağrı’da konut sorununun ortaya çıkmasıyla birlikte ev kiralarda artış gerçekleşmiştir.

Tablo 8. Üniversitenin kentin sosyal ve fiziksel gelişimine etkisi hakkındaki görüşler (% lik değerler)

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Cevapsız
AİÇÜ Ağrı’nın sosyal ve kültürel yaşamını olumlu etkilemiştir	6,5	7,0	13,0	43,5	29,0	1,0
AİÇÜ kentteki ulaşım imkânlarını geliştirmiş ve iyileştirmiştir	8,3	7,5	16,8	35,2	31,3	0,8
AİÇÜ kente bir sosyal, kültürel ve ekonomik bir canlılık getirmiştir	6,5	10,1	15,8	37,3	29,5	0,8
Bakış açısının ve zihniyetinin genişlemesinde olumlu etkiye bulunmuştur	7,3	7,0	14,2	36,0	34,5	1,0
Hoşgörü ve demokrasi kültürünün gelişmesinde olumlu etkili olmuştur	5,4	10,9	13,5	36,0	33,9	0,3
Ağrılı gençlerin üniversiteli olmaya özendirilmede olumlu etki etmiştir	6,0	9,1	16,1	36,5	31,3	1,0
Ağrı’daki bilimsel sanatsal etkinliklerin artmasına neden olmuştur	6,2	10,6	11,4	38,9	30,6	2,3
İnsan ilişkilerinin gelişmesine, kentliliğe olumlu etkiye bulunmuştur	9,3	6,7	11,7	36,3	34,5	1,6
AİÇÜ Ağrı halkında özentiyeye, kültür yozlaşmasına neden olmuştur	10,9	7,8	21,2	30,3	29,0	0,8
Toplumsal değerlerin yozlaşmasına neden olmuştur	11,7	9,3	22,0	27,5	28,0	1,6

Tablo 8’de, ankete katılanların % 72,5’i AİÇÜ’nin Ağrı’nın sosyal ve kültürel yaşamını olumlu etkilediğini belirtmiştir. Katılımcıların, % 69,9’u kentte hoşgörü ve demokrasi kültürünün üniversitenin açılmasıyla geliştiğini ifade etmiştir. Üniversitenin açılışıyla birlikte, Türkiye’nin farklı bölgelerinden ve şehirlerinden gelen öğrencilerin, akademisyenlerin ve üniversitenin diğer çalışanların, Ağrı’ya kültürel zenginlik kattığı ve gelişen insan ilişkileri Ağrı halkının farklı kültürlerle tanışmasını sağladığı ifade edilebilir. Ancak, katılımcıların %58,3’lük kısmı, Ağrı’da toplumsal ve kültürel değerlerin yozlaştığı notasında görüş belirtmektedir. Ağrı halkının üniversitenin açılışıyla sosyo- kültürel bir değişime zorlandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, kapalı bir toplum yapısına sahip olan Ağrı’nın kültürel değişime karşı daha muhafazakâr bir tutum gösterdikleri söylenebilir.

Tablo 9. AİÇÜ'nin Ağrı'da ve Üniversitede yapması gerekenler hakkındaki düşünceler (% lik değerler)

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Cevapsız
AİÇÜ özellikle Ağrı'nın tanıtımı ve imajı için çalışmalıdır	8,0	5,4	15,0	32,4	37,8	1,3
Halkı hayvancılık, bahçecilik, ziraatçılık gibi konularda bilimsel açıdan aydınlatmalı	7,5	9,8	13,5	34,7	34,2	0,3
Öğrenci sayısı artırılmalı	5,4	7,0	14,5	38,3	33,7	1,0
Halkla ilişkileri geliştirmeli, halka açılmalı, halkla bütünleşmeli	8,5	8,3	11,7	33,9	36,5	1,0
Yerel yönetimlerle, sivil toplum örgütleriyle işbirliğini artırmalı	4,4	5,7	18,9	35,2	34,2	1,6
Ekonomik yaşamı ilgilendiren her konuda seminerler düzenlemelidir	7,0	5,7	15,5	36,0	35,0	0,8

Ankete katılanlar, üniversitenin halkı; hayvancılık, bahçecilik, ziraatçılık gibi konularda bilgilendirmesi gerektiğine % 68,9 oranında katılım göstermiştir. Katılımcıların % 71,0 oranında üniversite ekonomik yaşamı ilgilendiren konularda seminerler düzenlemelidir görüşündedir. Buradan hareketle, katılımcıların, üniversitenin Ağrı ekonomisini iyileştirmede ve geliştirmede etkin rol alması gerektiğini ifade ettikleri söylenebilir. Diğer taraftan, cevaplayıcılar, “halkla ilişkileri geliştirmeli, halka açılmalı, halkla bütünleşmeli” ifadesine % 70,4 oranında olumlu yanıt vererek, üniversite ile halk arasında bir etkileşimin olmadığına dikkat çekmektedirler. Ankete katılanların % 69,7'lik kısmı “yerel yönetimlerle, sivil toplum örgütleriyle işbirliği artırılmalı” ifadesine “katılıyorum/ kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu bağlamda, üniversitenin sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini geliştirmesi gerektiği ifade edilebilir.

5. SONUÇ

Yüksek öğretim kurumları kentlerin çekiciliğinin artmasına (Uygun vd., 2016: 83) ve ekonomik yönden gelişmesini sağlamaktadır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2007 yılından günümüze, Ağrı'da sosyo- kültürel, ekonomik ve şehrin fiziki şartlarında değişimlere yol açmıştır. Üniversiteler her ne kadar eğitim kurumları olarak görülse de buldukları illerde ekonomik gelişmeyi de sağlamaktadır. Nüfusun dönemsel olarak artışı, Ağrı'ya para girişini ve esnafın gelirini arttırmış ve Ağrı'da farklı hizmet sektörlerinin açılmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, Ağrı'nın yerel ekonomisinin canlanmasında ve şehrin kalkınmasında, üniversitenin doğrudan olumlu bir paya sahip olduğu ifade edilebilir.

Anket çalışmasında elde edilen veriler incelendiğinde, AİÇÜ, şehirde yaşayan vatandaşlarca kabul edilip benimsenmiş olmakla birlikte, halk nezdinde olumlu bir imaja sahiptir. Üniversite ile Ağrı'ya farklı illerden öğrencilerin ve akademisyenlerin gelmesi toplumun hoşgörü ve demokrasi kültürünü geliştirmesiyle birlikte Ağrı'nın sosyal hayatını canlandırmıştır. Üniversitenin açılışyla birlikte, Ağrı'da yapılan bilimsel çalışmaların kentin gelişiminde etkili olduğu düşüncesi vatandaşlar tarafından gözlenmektedir. Üniversite- vatandaş etkileşimi açısından (üniversitenin etkinliklerinden, bilimsel çalışmalarından haberdar olma, imkânlarından yararlanma vb.) bakıldığında, üniversite- vatandaş ilişkisinin güçlü olmadığı görülmektedir. Bu durum da, üniversitenin yerel halkın ihtiyaçlarını algılayamamasına ve anlamamasına neden olmaktadır. Bu noktada, AİÇÜ idaresi, hem

yerel hem ulusal basında yaptığı ve yapacağı faaliyetlerle ilgili olarak Ağrı'da yaşayan vatandaşları bilgilendirmelidir. Günümüz bilgi ve iletişim teknolojilerinin bir eseri olan, Web 2.0 ile ortaya çıkan sosyal medya araçları da Ağrı'da vatandaşlara ulaşmada ve onlardan geri dönüş almada oldukça işlevsel bir araç olarak kullanılabilir. Sosyal medya araçlarının “Canlı Yayın” yapabilmeye imkân sağlaması, üniversitenin yapacağı bilimsel, sosyal ve kültürel faaliyetlere herhangi bir mekâna bağlı kalmaksızın vatandaşların erişebilmesine olanak tanıyacağı ifade edilebilir. Halk- üniversite bütünleşmesinin bir diğer ayağı da sivil toplum örgütleri aracılığıyla sağlanabilir. Sivil toplum kuruluşları yapacakları faaliyetleri üniversite bünyesinde, üniversitenin fiziki imkânlarını kullanarak vatandaşların üniversiteye gelmelerine olanak sağlayabilir. Diğer taraftan, kamu kurum ve kuruluşlarının yapacakları etkinlikleri üniversite ile işbirliği içerisinde gerçekleştirmesi vatandaşların üniversiteyle bütünleşmesine katkıda bulunacağı ifade edilebilir.

Ağrı'da tarım ve hayvancılığın modern yöntemlerle verimliliğinin artırılmasında, Eleşkirt'te bulunan Celal Oruç Hayvansal Üretim Yüksekokulu'nun etkin bir şekilde faaliyet göstererek vatandaşları eğitmesi ve bilinçlendirmesi yerelde üretimi artıracığı gibi Ağrı'ya ekonomik katkı sağlayacağı da düşünülmektedir. Ağrı'nın coğrafi konumu, yakın çevrede bulunan ülkelere yönelik ekonomik araştırmaların yapılmasını da gerekli kılmaktadır. Çevre ülkelerle ticari ilişkilerin geliştirilmesinde ve yerelde üretilecek ürünlerin ihracatı hem yerel hem de ulusal düzeyde önem taşımaktadır. Bu bağlamda, çevre ülkelerle ticari ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili olarak, üniversite yönetimi, akademik personelleri teşvik etmeli ve desteklemelidir.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, V. (2015). “Türkiye’de Üniversitelerin Bölgesel ve Yerel Gelişmeye Etkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Arap, S. K. (2010). “Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye’de Yeni Üniversiteler Ve Kuruluş Gerekçeleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65(1): 1-29.
- Ataünal, Aydoğan (1993). **Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, MEB Yükseköğretim Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Dalğar, H. ; Tunç, H. & Kaya, M. (2009). “Bölgesel Kalkınmada Yükseköğretim Kurumlarının Rolü ve Bucak Örneği”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 39-50.
- Delanty, G. (2001), “The University in the Knowledge Society”, *Organization*, 8(2): 149-153.
- Doğramacı, İ. (1996). Y”ükseköğretimin Gelişimi, Üniversite Yönetiminde Özerklik ve Demokrasi”, *Yeni Türkiye*, 7: 331-349.
- Erdem, A. R. (2004). “Türkiye’de Yükseköğretim ve Değişimi Üniversite, Bilim”, *Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 4(2): <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=190> adresinden 27.11. 2017 tarihinde erişildi.
- Erkekoğlu, H. (2000). “Bölge Üniversitelerinin Yerel Ekonomiye Katkıları: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16: 211-229.
- Eryılmaz, B. (2016). **Kamu Yönetimi**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli..
- Gültekin, N. ; Çelik, A. & Nas, Z. (2008). “Üniversitelerin Kuruldukları Kente Katkıları”, <http://www.esosder.com/?sayfa=dergelist&sayi=24> adresinden 27.11.2017 tarihinde erişildi.
- Günay, D. & Günay A. (2011). “1933’den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler”, *Yükseköğretim ve Bilişim Dergisi*, 1(1): 1-22.
- Günday, M. (2003). **İdare Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Hatiboğlu, Tahir. (2000). **Türkiye Üniversite Tarihi**, Selvi Yayınları, Ankara..

- İnci, Ü. H. (2013). “Karabük’te Üniversite Algısı: Karabük Üniversitesi Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- İnönü, E. (2005). “Cumhuriyet Döneminde Bilim Tarihinin Önemi ve Anlamı”, *Üniversite ve Toplum Dergisi*, 5(1) : www.universite-toplum.org/text.php3?id=219 adresinden 13.11.2017 tarihinde erişildi.
- Meclis Tutanakları (2005). TBMM Tutanak Dergisi (22. Dönem, Cilt:107, Yasama Yılı:4) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=15785&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=135 adresinden 25.12.2017 tarihinde erişildi.
- Phelps, R. P. (1998). “The Effect of University Host Community Size on State Growth”, *Economics of Education Review*, 17(2): 149-158.
- Sankır, H. & Demir Gürdal, A. (2014). “Bülent Ecevit Üniversitesi’nin Zonguldak’a Etkileri ve Kentin Üniversite Algısı”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4(2): 90-98.
- Sargın, S. (2007). “Türkiye’de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5): 133-150.
- Şengül, R. (2010). **Yerel Yönetimler**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Taşçı, D., Gökalp, E., Kumtepe, E. G., Kumtepe, A. T. & Toprak, E. (2011). “Kentin Üniversite Algısı: Anadolu Üniversitesi ve Eskişehir Örneği”, *Amme İdaresi Dergisi*, 44(2): 131-146.
- Uygun M., Mete, S., Kara, F. Z. & Bağcı, H. (2016). “Üniversitenin Kente Olan Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Etkilerine Yönelik Yerel Halk Algısı”, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(4): 66-85.
- Yılmaz, M. & Kaynak, S. (2011). “Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Üniversitelerin Rolü Ve Yöre Halkının Üniversiteden Beklentileri İle İlgili Bir Uygulama”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(4): 55-73.
- “YÖK: Sadece 4 ilde üniversite kurulabilir”, (2005), Vatan.
58. Hükümet Programı. (2002). <https://www.akparti.org.tr/upload/documents/58inci-hukümet-programi.pdf> adresinden 25.12.2017 tarihinde erişildi.
- 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu (2547 SK).
- 5662 Sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununda Ve Yükseköğretim Kurumları Öğretim Elemanlarının Kadroları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Genel Kadro Ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye Ekli Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (5662 SK).
- 5765 Sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununda Ve Yükseköğretim Kurumları Öğretim Elemanlarının Kadroları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Genel Kadro Ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye Ekli Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (5765 SK).

AĞRI İLİNİN NÜFUS VE DEMOGRAFİK YAPISININ İNCELENMESİ

Süleyman UĞURLU*

Mustafa GENÇ†

Özet

2016 itibariyle 542.255 nüfusuyla Türkiye'nin % 0,68'lik kısmını oluşturan Ağrı ili, coğrafik olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır. Tarihi İpek Yolu geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Ağrı, yüzyıllar boyunca stratejik bir konumda olmuştur. İlin ülke ekonomisine en büyük katkısı canlı hayvan ve hayvansal ürün üretimidir. Bu çalışmada Ağrı ilinin nüfus ve demografik yapısı incelenmiştir. Bu bağlamda ilin doğum, ölüm, göç durumları, cinsiyet ve yaş yüzdeleri bölgedeki diğer illerle kıyaslanarak tablo ve grafikler halinde sunulmuştur. Bunun yanında mutluluk düzeyi ile birlikte evlenme, boşanma ve intihar hızlarına da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı ili, nüfus yapısı, demografik yapı.

1. GİRİŞ

Deniz seviyesinden 1640 m yükseklikte bulunan Ağrı ili Anadolu'nun İran'la bağlantısını sağlayan yolun üzerinde bulunmaktadır. Doğusunda İran, batısında Muş ve Erzurum, kuzeyinde Kars, güneyinde Van ve Bitlis ile kuzeydoğusunda Iğdır ili bulunan Ağrı'nın topraklarının %46'sı dağlık alanlardan oluşmaktadır. Geriye kalan toprakların %29'u ova, %18'i plato ve %7'si de yayladır. Ağrı'nın kışları soğuk ve sert, yazları ise kurak ve sıcak geçmektedir (SERKA).

Orta Asya'dan gelen kavimlerin Anadolu'ya girişleri sırasında, Ağrı bir geçiş güzergâhı olarak kullanılmış, bundan dolayı birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Ancak bu medeniyetler Ağrı'yı bir geçiş kapısı olarak gördüklerinden burada uzun süreli bir uygarlık oluşturamamışlardır. En köklü uygarlığı Urartular oluşturmuştur. Ağrı Dağı'nın yamaçlarında bulunan bir Urartu yazıtı Kral Menua'nın bu bölgedeki egemenliğinin kesin kanıtıdır. M.Ö.712'de Kimmerler, M.Ö. 680'de Sakalar, daha sonraları Arsaklılar ve Artaksiyashlı Krallığı Ağrı ve çevresine hâkim olmuştur. Medler M.Ö. 708-M.Ö. 555 arasında, daha sonra da Persler yaklaşık iki yüz yıl kadar bölgede yaşamışlardır. Hz. Osman zamanında İslam orduları tarafından fethedilen bölge, daha sonra Bizans'ın kontrolüne geçmiştir. Ağrı, Yavuz Sultan Selim tarafından Çaldıran Savaşı'yla Osmanlı topraklarına katılmıştır. İran saldırıları 1639 yılında Kasr-ı Şirin Anlaşması'yla noktalanmış ve bu anlaşmayla belirlenen Ağrı-İran sınırı bozulmadan günümüze kadar gelmiştir (Yayla, 2007: 16-18).

Osmanlı devletinin son dönemlerinde Ağrı'da önemli nüfus değişiklikleri olmuştur. Savaş sırasında ve sonrasında Müslümanlar bu bölgeden batıya doğru göç etmiş veya ölmüştür. Ermenilerin bir kısmı Rus Ordusu geri çekilirken onlarla beraber göç etmiş, bir kısmı da daha sonra Rus Ordusu'nun ardından Kuzeydoğuya doğru gitmişlerdir. Diğer bir kısmı ise savaş ortamında ölmüştür. Demografik yapı değişmekle birlikte hatlar iyice ayrılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda Ermenilerin ve gayri Müslimlerin birçoğu Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Diğer yandan Müslümanlar sürekli göçlerin ardından durulma ve yerleşme dönemine girmişlerdir (Şahin, 2015: 87).

Nüfus konusu eski tarihlerden günümüze değin insan topluluklarının ve devletlerin ilgi alanında bulunmaktadır. Fazlalığı sebebiyle bazen iftihar edilmiş ve kalabalık ordular için elzem görülmüş, bazen de gıda üretimindeki olası yetersizlikler yüzünden azaltılmaya çalışılmış olan nüfus, her zaman tartışma konusu olmuştur. Modern devlet anlayışı ile birlikte nüfusa, bir insan kalabalığı veya tüketici yığını olarak bakılmaktan vazgeçilmiş, nüfusun ekonomiye katkıları ve sahip olduğu yetenekler fark edilmiş ve bu yeteneklerden yararlanmak istenilmiştir (Tuğluoğlu, 2012: 75).

* Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, sugurlu@agri.edu.tr

† Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İşletme Bölümü, mgenc@agri.edu.tr

2. KAVRAMLAR VE TANIMLAR

Nüfus, günümüz dünyasının üzerinde en çok durduğu konulardan biridir. Çünkü nüfus, dünyadaki sınırlı doğal kaynakları paylaşırken, bütün çevre sorunlarının temel kaynağı olmaktadır. Ayrıca ülkeler için önemli bir güç kaynağı ve devamlılıklarını sağlamada çok değerli bir unsurdur (Arslan ve Topçu, 2015: 88).

Nüfusun tanımı çok değişik şekillerde yapılabilmektedir. Özet olarak vermek gerekirse; sınırları belirlenmiş bir coğrafyada yaşayan tüm insanların sayısal olarak toplamı nüfus olarak adlandırılmaktadır. İnsan sayısının artması, bazı biyolojik aşamalardan geçerek sağlanmakta ve bu aşamalar sebebiyle artış sınırlı olabilmektedir. Buna ek olarak nüfusun artması ya da azalması sadece biyolojik bir konu değildir. Toplumsal ve ekonomik yapı da nüfusla ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle yaşanan doğum ve ölümler, ülkelerin ekonomik durumunu ve gelecek planlarını şekillendirmektedir (Tuğluoğlu, 2012: 56). Nüfus, bir bölgenin siyasi ve diğer beşeri unsurları üzerinde de etkili temel faktörlerden birisidir. Başta nüfusun mevcut niceliği olmak üzere dağılışı ve demografik özelliklerinin tespiti sonucunda bahsi geçen birçok siyasi ve beşeri konu rahatça anlaşılabilir ve bu durumdan hareketle insan yaşamı için çözümler üretilebilmektedir (Demir, 2015: 129).

Demografi kavramı ise nüfusun sayısal durumunu da kapsayacak şekilde daha geniş bir anlama sahiptir. Yunancada demos (halk, nüfus) ve graphos veya graphia (yazmak, çizmek) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen demografi kavramı, bu kelimelerin birlikte kullanılması sonucu "nüfus bilimi" olarak tercüme edilebilir. Nüfus miktarındaki artış, azalış veya dengenin sağlanması doğum, ölüm ve göç hareketleriyle ilişkilidir. Bu faktörlerin, etki şekilleri ve aralarındaki ilişkilerin incelenmesi demografinin ana konularından birini oluşturmaktadır. Çünkü nüfusun sadece miktarı değil, yaş ve cinsiyet gibi yapısı da geniş ölçüde bu hayati faktörler arasındaki ilişkinin niteliğine bağlıdır (Murat, 2006: 32). Nüfusu etkileyen faktörler arasında bulunan göç kavramı farklı şekillerde tanımlansa da şu tanım özet niteliğinde olabilir: Göçler bazen nüfus ile kaynaklar arasındaki dengenin sağlanması için kendiliğinden oluşan bazen de zorunlu olarak meydana gelen nüfus hareketleridir (Şahin, 2015: 11). Daha ayrıntılı bir tanımla göç; temelde toplumsal, siyasi veya ekonomik sebeplerle insanların buldukları bölgeden (ülkeden ya da yerleşim yerinden) başka bir bölgeye (ülkeye ya da yerleşim yerine) gitmesidir (Kandemir, 2017: 276).

Bir toplumun sağlıklı bir şekilde yönetilmesi için ortaya konacak olan politikalar, o toplumun nüfus yapısı açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Nüfus yapısında meydana gelen değişimler toplumdaki yapısal gelişmelerin ana özelliklerini ortaya koymakta; kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda meydana gelen değişiklikler de nüfusun yapısını etkilemektedir (Gelekçi, 2015: 587).

Nüfus gelişmesine etki eden üç faktör bulunmaktadır. Bunlar; doğumlar, ölümler ve göçlerdir. Bu üç faktör arasındaki ilişki ülkeden ülkeye göre sürekli olarak değiştiğinden nüfus gelişmesi de değişmektedir. Dünya geneli dikkate alındığında nüfus gelişmesine sadece doğum ve ölümler etki eder. Ancak, tek tek ülkeler dikkate alındığında buna göçler de dâhil edilmektedir (Murat, 2006: 88).

Nüfus durumunu ayrıntıları ile bilmek, bir toplumdaki sosyal gelişmeleri açık bir biçimde görebilmek için gereklidir. Ekonomik, kültürel ve sosyal alanda meydana gelen değişiklikler nüfusu önemli ölçüde etkilemektedir. Ekonomik ve sosyal gelişmenin hızlanması veya yavaşlaması, bu gelişmenin modeli ve hedefleri, nüfusun birçok özelliklerini değiştiren yönde sonuçlar doğurur. Yatırım politikası, önemli projelerin yer seçimi, iç ve hatta dış göçlerin yönünü ve büyüklüklerini etkiler. Köylerin kalkınmasına ve köylünün refahına öncelik veren bir kalkınma modelinde köylerde yaşayan nüfusun okuma-yazma oranı artar ve genel eğitim seviyesi yükselir. Sağlık alanındaki uygulamalar doğum ve ölüm oranlarını; bunların bölgesel dağılımını, ölüm sebeplerini belirleyici bazı sonuçlar doğurur (Gelekçi, 2015: 598).

Ülkemizde nüfus artış hızı, son yıllarda önemli ölçüde düşmekle birlikte, halen oldukça yüksektir. Ekonomide istihdam imkânı oluşturulamayınca işsizliğin artması da kaçınılmaz olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, nüfus artış oranlarının büyüme oranlarından daha düşük seviyede gerçekleşmesinin yanı sıra, etkin ve yaygın istihdam kurumlarının bulunması, bu ülkelerde, istihdam sorununun büyük boyutlara ulaşip işsizliğe neden olmasını engellemektedir. Herhangi bir ülke veya bölgede emek arzını yani emeğini sunmaya hazır durumdaki nüfusu ifade eden kavram işgücüdür.

Çalışma çağındaki insanların bir kısmı işgücüne dâhil olmadığı halde, çalışma çağı dışındaki bir kısım insanlar da işgücüne katılmaktadır. Çalışma çağına olup da işgücüne dâhil olmayanların büyük bir kısmını, çalışma çağındaki ev hanımları ile öğrenciler oluşturmaktadır. Bu nedenle, nüfusun cinsiyete göre dağılımı ve kadınların çalışma konusundaki eğilim ve tutumları işgücüne katılma oranını önemli ölçüde etkilemektedir (Murat, 2006: 212-214).

3. AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışmada Ağrı ilinin çeşitli nüfus ve demografik özelliklerine yer verilmiştir. Öncelikle 57. Hükümet tarafından 2002 yılında çıkan kararnameyle belirlenen İstatistikî Bölge Birimleri sınıflandırması gösterilmiştir. Bu sınıflandırmaya göre iller “Düzey 3” olarak kabul edilmiştir. Düzey 3’e göre Ağrı ili TRA21 koduna denk gelmiştir. İstatistikî Bölge Birimleri sınıflandırmasının detaylı gösteriminden sonra başta Ağrı ili ve TRA2 bölgesine ait olmak üzere doğum, ölüm, göç ve nüfusa ilişkin göstergelerle birlikte yaş ve cinsiyet oranlarına yer verilmiştir. Buna ek olarak ildeki ve bölgedeki mutluluk düzeyi, evlenme - boşanma oranları ve intihar hızı oranlarına değinilmiştir. Çalışma son olarak sonuç ve değerlendirme bölümüyle nihayete erdirilmiştir.

Nüfus yapısı ve demografik özellikler, kimi toplum veya coğrafyalarda benzer karakterler gösterirken kimi toplum veya coğrafyalarda da farklı özgünlükler göstermektedir. Ülkeler büyüme ve kalkınma politikalarını belirlerken kendi nüfus yapı ve özelliklerine dikkat etmeleri gerekmektedir. Zira bir ülke için sahip olunan doğal kaynaklar, sermaye stoku ve teknolojinin yanı sıra emeğin kaynağı olan nüfus da bu politikalar hazırlanırken çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü nüfusbilim olarak adlandırılan demografik yapı, ülkelerin ekonomi politikalarında hangi alanlara yatırım yapılması gerektiği, hangi alanlara kaynak oluşturabilme kapasitesinin bulunduğu ve toplumsal gelişim için ne türlü önlemler alınması gerektiği gibi önemli konuların bilinmesine olanak sağlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti coğrafi olarak yedi bölgeye ayrılmaktadır. Her bir bölge içerisinde yer alan şehirler genelde sosyal, geleneksel, kültürel, vb. ortak değerler taşımaktadırlar. Bunun yanı sıra yine bu bölgeler benzer ekonomik ve gelişmişlik düzeyinde bulunmaktadırlar (Yılmaz ve Temurlenk, 2005: 75). Konuya ilişkin, Türkiye Cumhuriyeti’nin 57. Hükümet’i tarafından 22 Eylül 2002 tarihinde resmi gazetede 2002/4720 nolu karar yayınlanmıştır. Karar ise şu şekildedir:

“Karar Sayısı: 2002/4720

Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke çapında İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasının tanımlanmasına ilişkin ekli Kararın yürürlüğe konulması; Devlet Bakanlığı’nın 12/8/2002 tarihli ve 1400 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu’nca 28/8/2002 tarihinde kararlaştırılmıştır.”

Tablo 1: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

DÜZEY 1		DÜZEY 2	DÜZEY 3		DÜZEY 1	DÜZEY 2	DÜZEY 3		
TR1	İstanbul	İstanbul	TR100	İstanbul			TR811	Zonguldak	
TR2	Batı Marmara	Tekirdağ	TR211	Tekirdağ	TR8	Batı Karadeniz	Zonguldak	TR812	Karabük
			TR212	Edirne				TR813	Bartın
			TR213	Kırklareli				Kastamonu	TR821
			Balıkesir	TR221			Balıkesir		TR822
		TR222		Çanakkale			TR823		Sinop
TR3	Ege	İzmir	TR310	İzmir			Samsun	TR831	Samsun
			Aydın	TR321				Aydın	TR832
		TR322		Denizli				TR833	Çorum
		TR323		Muğla				TR834	Amasya
		Manisa	TR331	Manisa			TR9	Doğu Karadeniz	Trabzon
			TR332	Afyonkarahisar	TR902	Ordu			
			TR333	Kütahya	TR903	Giresun			
			TR334	Uşak	TR904	Rize			
TR4	Doğu Marmara	Bursa	TR411	Bursa	TR905	Artvin			
			TR412	Eskişehir	TR906	Gümüşhane			
			TR413	Bilecik	TRA	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum	TRA11	Erzurum
		Kocaeli	TR421	Kocaeli				TRA12	Erzincan
			TR422	Sakarya				TRA13	Bayburt
			TR423	Düzce			TRA21	Ağrı	
			TR424	Bolu	TRA22	Kars			
			TR425	Yalova	TRA23	İğdir			
		TR5	Batı Anadolu	Ankara	TR510	Ankara	TRA24	Ardahan	
Konya	TR521			Konya	TRB	Ortadoğu Anadolu	Malatya	TRB11	Malatya
	TR522			Karaman				TRB12	Elazığ
TR6	Akdeniz	Antalya	TR611	Antalya				TRB13	Bingöl
			TR612	Isparta				TRB14	Tunceli
			TR613	Burdur	Van	TRB21	Van		
		Adana	TR621	Adana		TRB22	Muş		
			TR622	Mersin		TRB23	Bitlis		
Hatay	TR631	Hatay	TRB24	Hakkâri					
	TR632	Kahramanmaraş	TRC	Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	TRC11	Gaziantep		
	TR633	Osmaniye				TRC12	Adıyaman		
Kırıkkale	TR711	Kırıkkale				TRC13	Kilis		
	TR712	Aksaray			Şanlıurfa	TRC21	Şanlıurfa		
	TR713	Niğde				TRC22	Diyarbakır		
	TR714	Nevşehir			Mardin	TRC31	Mardin		
	TR715	Kırşehir				TRC32	Batman		
Kayseri	TR721	Kayseri				TRC33	Şırnak		
	TR722	Sivas				TRC34	Siirt		
	TR723	Yozgat							

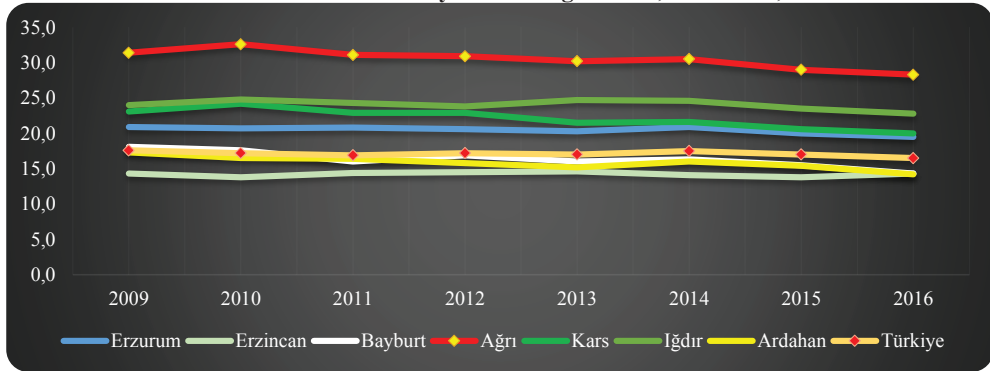
Kaynak: Resmi Gazete'den yararlanılarak yazarlarca oluşturulmuştur.

Çalışmaya konu olan Ağrı ili, yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere ‘Düzyey 1’ seviyesinde TRA Kuzeydoğu Anadolu kodlu, ‘Düzyey 2’ seviyesinde Ağrı kodlu ve son olarak ‘Düzyey 3’ seviyesinde TRA21 kodlu olarak bakanlar kurulu kararıyla belirlenmiştir. ‘Düzyey 3’ seviyesindeki diğey iller ise Kars, İğdir ve Ardahan olarak sıralanmıştır.

3.1. Doğum, Ölüm, Göç ve Nüfusa İlişkin Göstergeler

Bir ilke nüfusunun cinsiyet, eğitim, medeni durum, yaş vb. birçok açıdan dağılımı, gelecekteki olası durumu, gelişebilme potansiyeli ve bunlara göre nüfus faktörünün ekonomik ve sosyal gelişme üzerindeki etkilerinin farklı açılardan ele alınıp değeylendirilmesi gerekmektedir (Murat, 2006: 56).

Grafik 1: TRA ve Türkiye Kaba Doğum Hızı, 2009-2016, %

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki grafikte 2009 – 2016 yılları arasında TRA bölgesinde ve Türkiye’deki kaba doğum hızları yüzde cinsinden gösterilmiştir. Grafığey göre bölgedeki en yüksek doğum hızına sahip il Ağrı olurken en düşük doğum hızına sahip il Erzincan olmuştur.

Tablo 2: TRA2 ve Türkiye Doğum İstatistikleri, 2009 – 2016

Cinsiyet	Yıllar	Türkiye	TR Değ. %	Ağrı	Ağrı Değ. %	Kars	İğdir	Ardahan
Kız	2009	615319	-	8151	-	3458	2127	938
	2010	613310	-0,33	8629	5,86	3600	2273	846
	2011	609268	-0,66	8325	-3,52	3394	2148	877
	2012	629856	3,38	8269	-0,67	3353	2207	820
	2013	629807	-0,01	8064	-2,48	3137	2243	737
	2014	655792	4,13	8230	2,06	3082	2272	791
	2015	649274	-0,99	7684	-6,63	2951	2185	783
	2016	637263	-1,85	7557	-1,65	2813	2143	721
Erkek	2009	651432	-	8624	-	3688	2286	969
	2010	647859	-0,55	8945	3,72	3759	2283	920
	2011	643544	-0,67	8733	-2,37	3558	2392	874
	2012	664028	3,18	8850	1,34	3636	2304	870
	2013	666180	0,32	8575	-3,11	3376	2465	859
	2014	692621	3,97	8534	-0,48	3358	2440	842
	2015	684055	-1,24	8215	-3,74	3107	2340	754
	2016	672508	-1,69	7857	-4,36	3000	2253	683

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki tablo 2’ye göre TRA2 bölgesinde hem kız hem erkek doğum sayılarında Ağrı, en yakın nüfusa sahip Kars’ın yaklaşık 2,5 katıdır. Ağrı’nın yıllık doğum istatistiklerine bakıldığında kız doğumlarında en fazla artış 2010 yılında %5,86 olurken, erkek doğumlarında en fazla artış yine 2010 yılında %3,72 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin yıllık doğum istatistiklerine bakıldığında ise kız

doğumlarında en fazla artış 2014 yılında %4,13 olurken, erkek doğumlarında en fazla artış yine 2014 yılında %3,97 olarak gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki tablo 3 incelendiğinde Türkiye toplamında 2009 - 2016 yılları arasında ölen kişi sayılarında yaklaşık %14 artış yaşanmıştır. Ayrıca cinsiyetlere göre değerlendirildiğinde ise kadın-erkek ölüm artışları yüzdesel olarak birbirine yakın sayılmaktadır. TRA2 bölgesine bakıldığında ise Ardahan hariç ölen kişi sayılarında yüzdesel azalışlar göze çarpmaktadır. Ağrı toplamında %12,43 azalış yaşanırken, kadın ölümlerinde %17,51 azalış ve erkek ölümlerinde %7,95 azalış yaşanmıştır. Kars ve Iğdır illerinin her birinde kadın ve erkek ölümlerindeki azalışın yüzdesel olarak birbirlerine yakın oldukları görülmektedir. Ardahan ilinde ise aynı dönemde kadın ölümlerinde %16,23 artış yaşandığı görülürken, erkek ölümlerinde %1,17 artış yaşandığı görülmektedir.

Tablo 3: TRA2 ve Türkiye Ölüm İstatistikleri, 2009 – 2016

		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2009-2016 %
Türkiye	Toplam	369703	366471	376162	376520	373041	390944	405202	422135	14,18
	Erkek	203653	200445	206505	207634	205439	213623	221896	231200	13,53
	Kadın	166050	166026	169657	168886	167602	177321	183306	190935	14,99
Ağrı	Toplam	<i>2107</i>	<i>2230</i>	<i>2568</i>	<i>2297</i>	<i>1995</i>	<i>1999</i>	<i>1940</i>	<i>1845</i>	<i>-12,43</i>
	Erkek	<i>1119</i>	<i>1140</i>	<i>1226</i>	<i>1258</i>	<i>1045</i>	<i>1052</i>	<i>1075</i>	<i>1030</i>	<i>-7,95</i>
	Kadın	<i>988</i>	<i>1090</i>	<i>1342</i>	<i>1039</i>	<i>950</i>	<i>947</i>	<i>865</i>	<i>815</i>	<i>-17,51</i>
Kars	Toplam	1547	1514	1617	1476	1407	1434	1484	1450	-6,27
	Erkek	857	824	902	851	773	805	817	810	-5,48
	Kadın	690	690	715	625	634	629	667	640	-7,25
Iğdır	Toplam	767	786	772	760	741	743	783	763	-0,52
	Erkek	429	412	424	419	391	400	443	426	-0,70
	Kadın	338	374	348	341	350	343	340	337	-0,30
Ardahan	Toplam	731	749	749	675	733	753	717	785	7,39
	Erkek	429	406	431	394	430	428	405	434	1,17
	Kadın	302	343	318	281	303	325	312	351	16,23

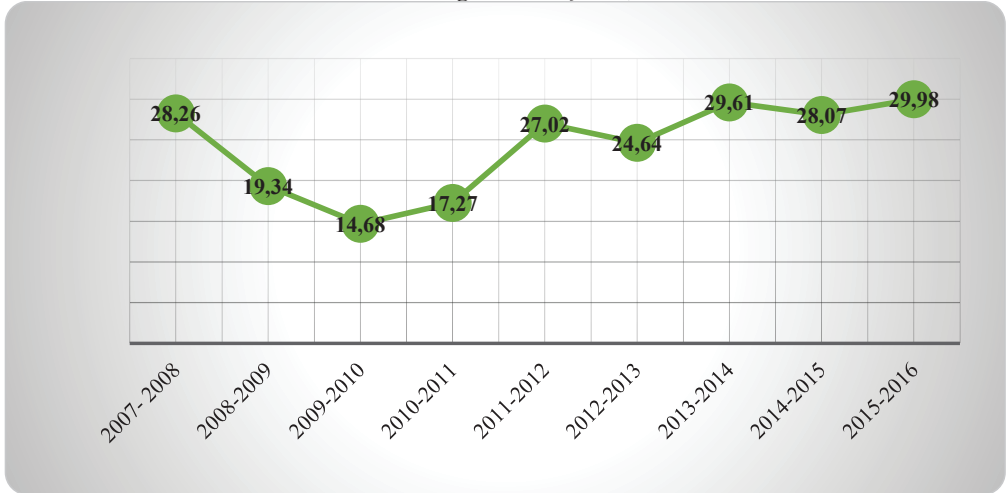
Kaynak: TÜİK

Tablo 4: Ağrı Göç İstatistikleri

Dönem	Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç
2007-2008	532.180	12.195	27.450	-15.255
2008-2009	537.665	12.115	22.613	-10.498
2009-2010	542.022	14.950	22.966	-8.016
2010-2011	555.479	15.508	25.182	-9.674
2011-2012	552.404	12.856	27.984	-15.128
2012-2013	551.177	14.725	28.477	-13.752
2013-2014	549.435	14.480	30.995	-16.515
2014-2015	547.210	16.597	32.174	-15.577
2015-2016	542.255	14.306	30.811	-16.505

Kaynak: TÜİK

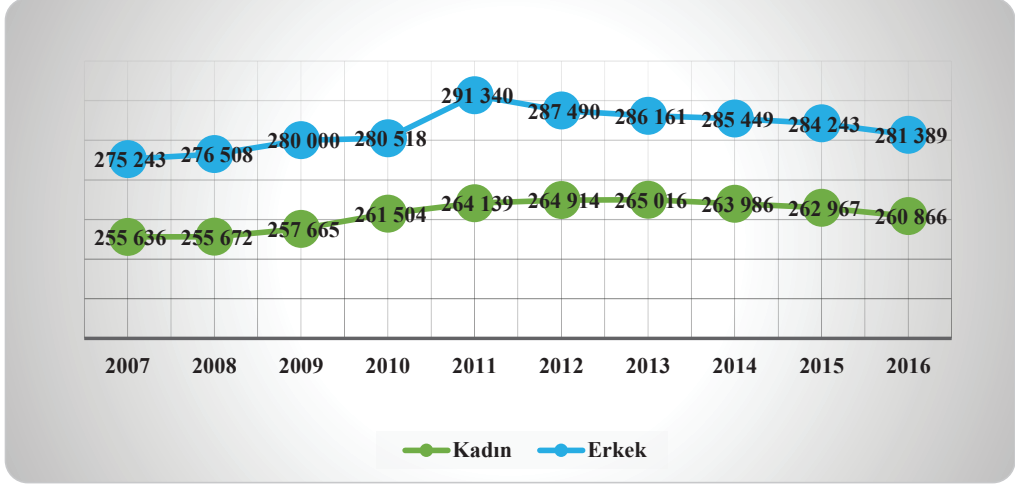
Tablo 4'e göre 2007-2016 dönemleri arasında Ağrı'da en fazla verilen göç 2014-2015 döneminde 32.174 kişi olurken, en fazla alınan göçün yine 2014-2015 döneminde 16.597 kişi olduğu görülmektedir. En fazla net göç farkının ise 2013-2014 döneminde yaşandığı ve Ağrı'nın verdiği göçün aldığı göçten 16.515 kişi fazla olduğu tespit edilmiştir. Yine en az net göçün yaşandığı dönem ise 2009-2010 dönemi kayıtlara geçmiştir.

Grafik 2: Ağrı Net Göç Hızı, % -

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki gösterim incelendiğinde 2007-2016 yılları arasında Ağrı'nın dışarıya vermiş olduğu göçün içeriye almış olduğu göçten hep daha fazla olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle Ağrı'nın net göçünün hep eksi olduğu görülmektedir. Bu süreç içerisinde Ağrı'da en düşük net göçün yaşandığı dönem, -%14,68 oranı ile 2009-2010 dönemi olmakla birlikte, en yüksek net göçün yaşandığı dönem ise, -%29,98 oranı ile 2015-2016 dönemidir.

Grafik 3: Cinsiyete Göre Ağrı Nüfusu, 2007 – 2016

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki grafiğe göre son on yıllık süreçte Ağrı ilinde her yıl neredeyse erkek nüfusu kadın nüfusunda yaklaşık yirmi bin kişi daha fazla olmuştur. 2007 yılında Ağrı’da 255636 kadın, 275243 erkek yaşarken, 2016 yılında ise 260866 kadın, 281389 erkek yaşamıştır.

Gelecek dönemlerde dünya nüfusunun yaş yapısında sayısal olarak büyük ölçekli bir kayma yaşanacağı beklenmektedir. Dünya nüfusunun demografik göstergelerinden biri olan medyan (ortanca) yaş artmaktadır. Medyan yaş, bir nüfusu oluşturan bireylerin yaşları küçükten büyüğe doğru sıralandığında, ortada kalan bireyin yaşı olarak tanımlanmaktadır. Medyan yaş göstergelerine bakıldığında, dünya nüfusunun yaş dağılımının daha yaşlı döneme doğru gittiği görülmektedir (Sazak, 2004: 189).

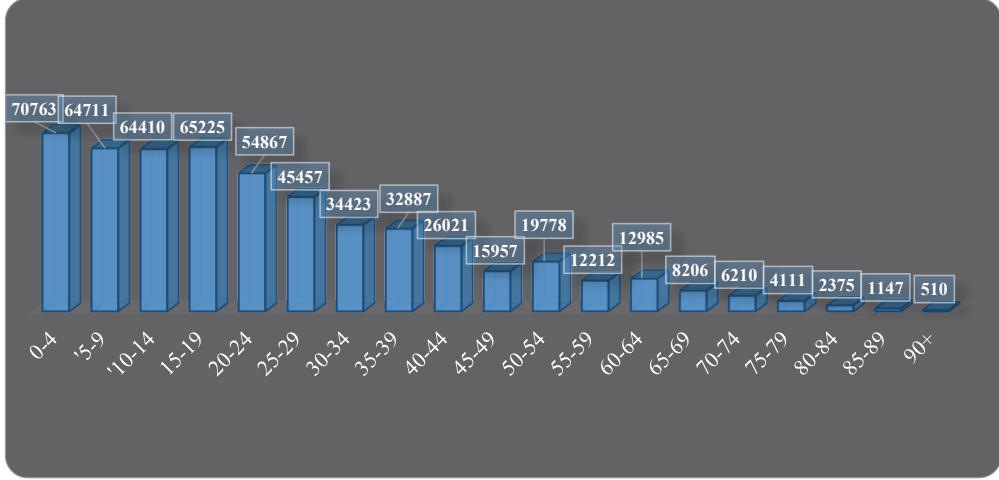
Tablo 5: TRA ve Türkiye Medyan (Ortanca) Yaş

	2012			2023		
	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek
Erzurum	25,5	26,0	25,0	28,7	29,1	28,2
Erzincan	30,7	31,8	29,7	32,8	33,7	31,9
Bayburt	27,7	29,3	26,3	31,7	33,2	30,7
Ağrı	19,5	19,3	19,7	22,5	22,2	22,7
Kars	24,6	25,0	24,3	27,5	28,1	26,9
Iğdır	23,3	23,6	23,1	26,6	27,0	26,2
Ardahan	28,8	30,0	27,8	35,4	37,0	33,9
Türkiye	30,1	30,6	29,5	34,0	34,6	33,3

Kaynak: TÜİK

Tablo 5’e bakıldığında TRA ve Türkiye özelinde en düşük medyan yaşa sahip ilin hem 2012 yılında gerçekleşen rakamlarında hem de 2023 projeksiyonunda Ağrı olduğu görülmektedir. Ağrı ilinin göstergeleri Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. 2012 yılında toplamda en yüksek medyan yaşa sahip il Erzincan olurken, 2023 projeksiyonunda Ardahan olacağı tahmin edilmektedir.

Grafik 5: Yaş Gruplarına Göre Ağrı Nüfusu, 2016

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki grafik 5'e göre Ağrı nüfusunun çok genç yaş gruplarına sahip olduğu görülmektedir. 25 yaş altı nüfusu yaklaşık 320 bin olarak tespit edilmiştir. Bu da yaklaşık toplam nüfusun %60'ına tekabül etmektedir.

Tablo 6: Yıllara Göre İl Nüfusları, 2007-2016, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	%07-16
Erzurum	784941	774967	774207	769085	780847	778195	766729	763320	762321	762021	-2,9
Erzincan	213538	210645	213288	224949	215277	217886	219996	223633	222918	226032	5,9
Bayburt	76609	75675	74710	74412	76724	75797	75620	80607	78550	90154	17,7
Ağrı	530879	532180	537665	542022	555479	552404	551177	549435	547210	542255	2,1
Kars	312205	312128	306536	30166	305755	304821	300874	296466	292660	289786	-7,2
Iğdır	181866	184025	183486	184418	188857	190409	190424	192056	192435	192785	6
Ardahan	112721	112242	108169	105454	107455	106643	102782	100809	99265	98335	-12,8

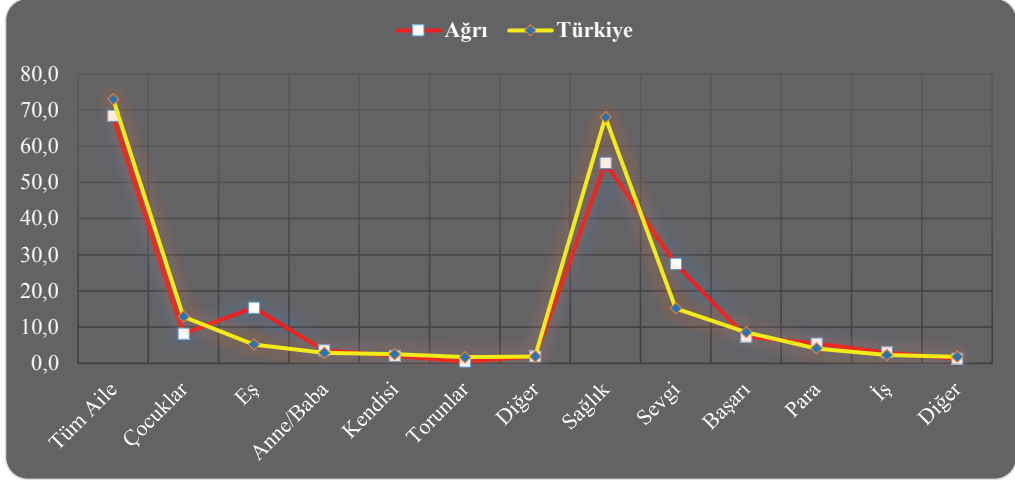
Kaynak: TÜİK

Tablo 6'daki adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre son on yılda Ağrı'nın nüfusu %2,1 oranında artış göstermiştir. 2016 verilerine göre bölgenin en çok nüfusa sahip ili 762021 kişi ile Erzurum olurken, en az nüfusa sahip ili ise 90154 kişi ile Bayburt olmuştur. Buna rağmen bölgede en fazla artış %17,7 ile Bayburt'ta yaşanmışken, en fazla azalış ise -%12,8 ile Ardahan'da yaşanmıştır.

3.2. Mutluluk, İntihar Ve Medeni Hali Oluşturan Unsurlara İlişkin Göstergeler

İnsan, yaradılış gereği daima mutlu olmayı arzulamaktadır. Mutluluk kavramı ve kaynakları kişiden kişiye değişim gösterebilmektedir. Aşağıdaki grafikte 2013 yılında TÜİK tarafından ölçülen Türkiye ve Ağrı'da mutluluk kaynaklarının çeşitlendirilmesi gösterilmektedir.

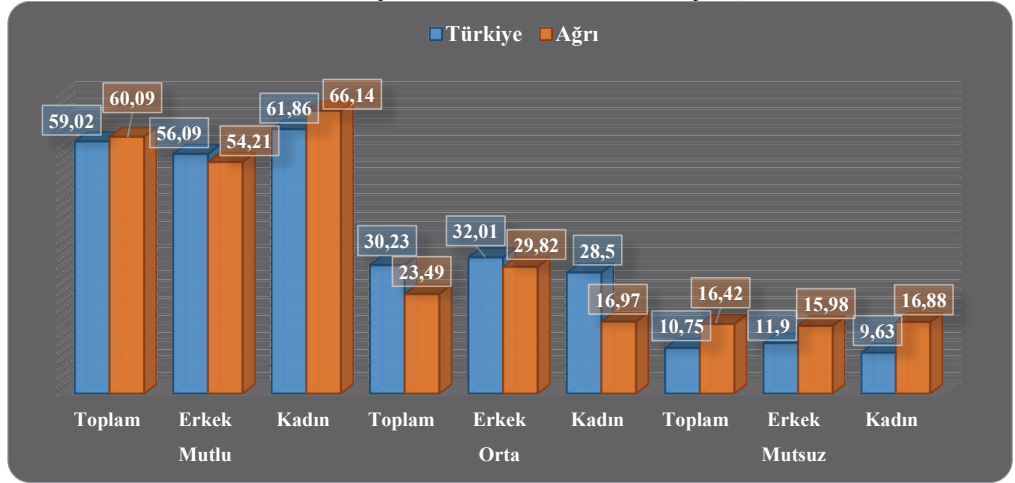
Grafik 5: Türkiye ve Ağrı'da Mutluluk Kaynaklarının Gösterimi, 2013, %

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki grafik 5'e göre Türkiye ve Ağrı'da bireyleri en çok tüm ailenin mutlu ettiği görülmektedir. Genellikle mutluluk kaynakları birbirine yakın seyrederken Ağrı'da eş ve sevgi değerlerinin Türkiye genelinden daha çok ve önemli olduğu tespit edilmiştir. Hem Türkiye'de hem de Ağrı'da tüm aileden mutluluk kaynağı olarak ikinci önemli değer sağlık olduğu ölçülmüştür.

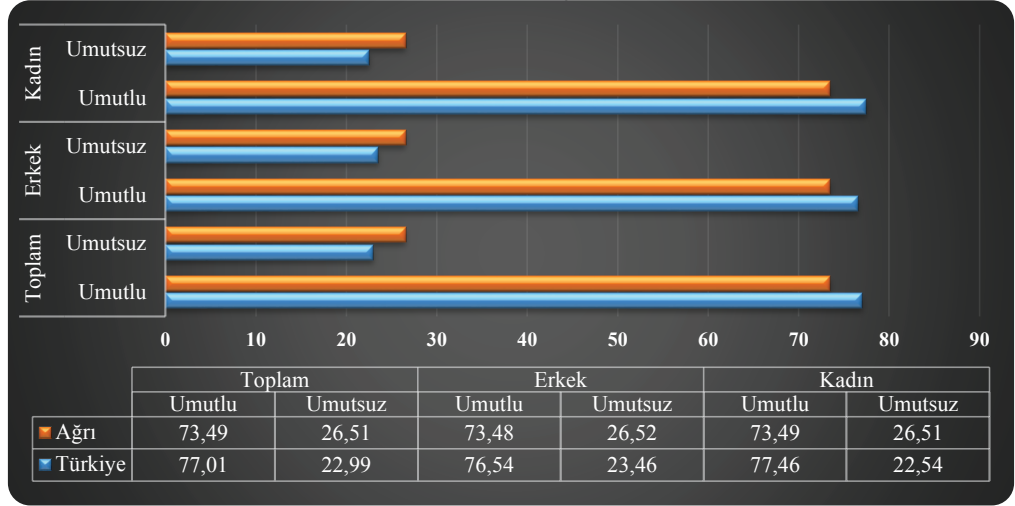
Grafik 6: Cinsiyetlerine Göre Mutluluk Düzeyleri, 2013

Kaynak: TÜİK

Grafik 6, öncelikle mutluluk düzeylerini mutlu, orta ve mutsuz ölçütüne göre ayırmıştır. Mutlu ölçütüne göre bakıldığında kadınlar erkeklerden daha mutlu iken, orta ölçütünde erkeklerin mutluluğu kadınlardan daha fazladır. Mutsuzluk ölçütünde ise erkek ve kadınların yanıtları birbirine yakındır. Yine Mutlu ölçütünde Türkiye ve Ağrı'nın mutluluk dereceleri birbirine yakındır, orta ölçütünde Türkiye toplamındaki insanların Ağrıdakilerden daha mutlu olduğu görülmektedir. Ağrı'daki insanların mutsuzluğu ise Türkiye geneline nispeten daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

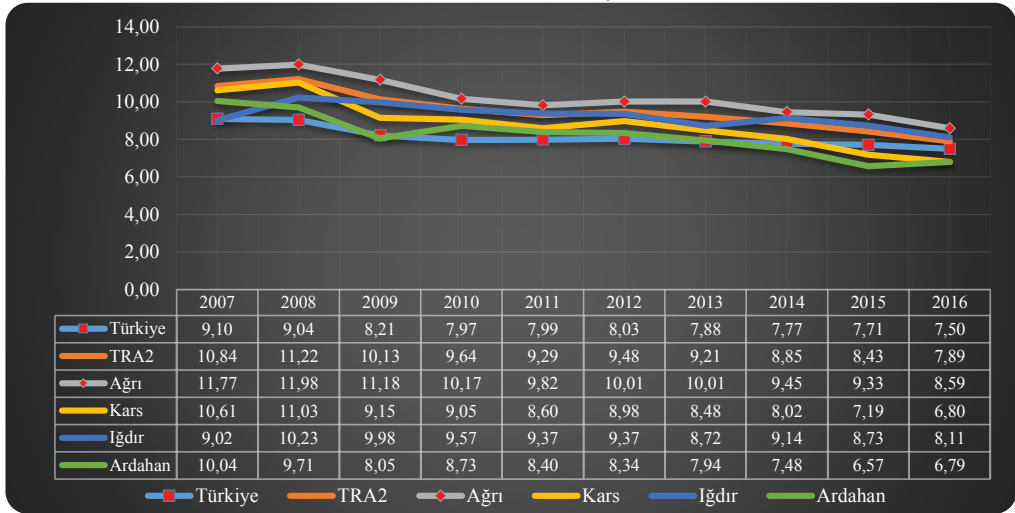
Grafik 7: Umut Düzeyi, 2013, %

Kaynak: TÜİK

Grafik 7, Türkiye ve Ağrı’da yaşayan bireylerin umut düzeylerini göstermektedir. Grafığe göre Türkiye ve Ağrı’da umutlular umutsuzlardan çok daha fazladır. Ağrı’da yaşayan bireylerin Türkiye’ye nispeten geleceğe dair umutsuzluk oranları daha fazlayken, umutluluk oranları ise daha azdır. Genel görünüme bakıldığında ise Türkiye ve Ağrı özelinde yaşayan bireylerin umut düzeyleri birbirlerine yakın seyretmektedir.

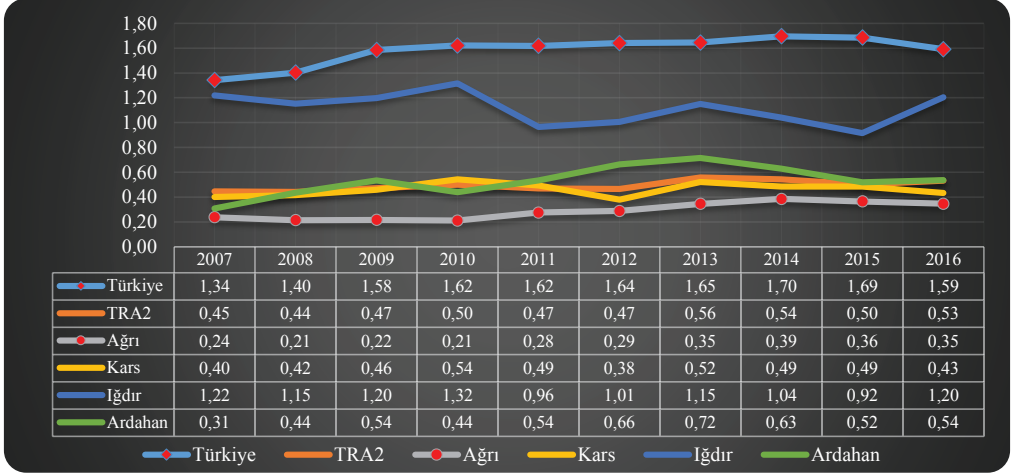
Grafik 8: Kaba Evlenme Hızı, 2007-2016

Kaynak: TÜİK

Grafik 8, Türkiye ve TRA2 bölgesindeki kaba evlenme hızlarını (Bir yıl içinde gerçekleşen tüm evlenmeler / O yıl kayıtlara geçen toplam nüfus * 1000) göstermektedir. Yukarıdaki gösterime göre 2007-2016 yılları arasındaki tüm yıllarda Ağrı’da gerçekleşen kaba evlenme hızlarının Türkiye ve TRA2 ortalamalarından daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca hem Türkiye’de hem de bölgede kaba evlenme hızlarının azalan bir eğilim sergilediği gözlemlenmektedir.

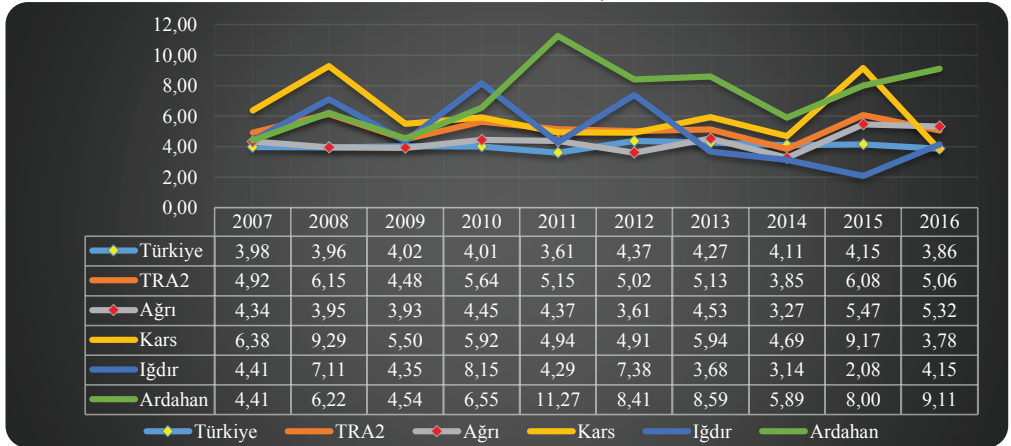
Grafik 9: Kaba Boşanma Hızı, 2007-2016

Kaynak: TÜİK

Grafik 9, Türkiye ve TRA2 bölgesindeki kaba boşanma hızlarını (Bir yıl içinde gerçekleşen tüm boşanmalar / O yıl kayıtlara geçen toplam nüfus * 1000) göstermektedir. Yukarıdaki gösterime göre 2007-2016 yılları arasındaki tüm yıllarda Ağrı'da gerçekleşen kaba boşanma hızlarının Türkiye ve TRA2 ortalamalarından daha az olduğu görülmektedir. Ağrı'daki boşanma hızlarının Türkiye ortalamasından çok altında olduğu görülürken, bölgede Türkiye ortalamasına en ilin ise Iğdır olduğu gözlemlenmektedir.

Grafik 10: Kaba İntihar Hızı, 2007-2016

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki grafik 10, Türkiye ve TRA2 bölgesindeki kaba intihar hızlarını göstermektedir. Kaba intihar hızı ise yüz bin nüfus başına düşen intihar sayısını ifade etmektedir. Bölgede ilgili yıllar arasındaki kaba intihar hızının genel itibarıyla Türkiye ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Ağrı'nın Türkiye ortalamasına en yakın bölgedeki il olduğu gözlemlenirken, bölgedeki en yüksek kaba intihar hızına sahip ilin Ardahan olduğu görülmektedir. Özellikle 2011 yılında yüz binde 11,27 gibi ciddi bir rakama ulaştığı tespit edilmiştir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Demografik özellikler, nüfusun şekli ve yapısı bir ülke için temel dinamiklerden olan sosyal ve ekonomik göstergelerin önemli belirleyicilerindedir. Dünyanın küresel bir köy haline geldiği günümüzde bir ülkenin, bir bölgenin ve hatta bir ilin nüfus yapısındaki değişimler, göç hareketleri, medeni hale ilişkin durumlar ile ilgili bilgiler gelişme ve kalkınmanın doğru ve gerçekçi planlarının yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Nüfus, stok bir değişken olmakla birlikte sürekli değişim gösteren dinamik bir olgudur. Doğum hızı, ölüm hızı ve net göç hızı nüfusun yapısını değiştirmekle birlikte evlilikler ve boşanmalar da insanların niteliklerini ve ihtiyaçlarının dağılımını çeşitlendirmektedir.

Nüfus şeklinin ve demografik yapının bilinmesi, bölgesel sağlık ve eğitim hizmetleri, besin ihtiyacı, kamusal mal ve şehircilik planlamalarında karşılaşılabilecek sorunların azaltılmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle nüfus, birçok bilim dalını ilgilendirmektedir. Günün sorunlarını ve geleceği tasarlamak için yapılacak çalışmaları yönlendirmektedir.

Nüfus gücü, istihdam, tüketim, yatırım ve büyüme gibi birçok makroekonomik göstergeleri etkilemektedir. Özellikle genç ve dinamik nüfusun varlığı bu etkiyi daha da arttırmaktadır. Emek arzı fazlalığının ucuz işgücü maliyetini sağladığı düşünüldüğünde Türkiye'nin en düşük ortanca yaşa sahip illerinden biri olan Ağrı'nın mevcut potansiyelinin çok yüksek olduğu görülmektedir. Bilhassa bu genç ve dinamik nüfusun eğitiminde her geçen gün büyüyen Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin varlığı büyük önem arz etmektedir. Beşeri sermayenin bileşenlerinden olan yükseköğretimin gelişme ve bölgesel kalkınmaya etkisi mevcut dönemlerde görülmekle beraber, gelecek dönemlerde de artarak devam etmesi beklenmektedir.

Türkiye'nin kaba doğum hızı son 8 yılda %17'lerde iken Ağrı'da bu oran %30'lar civarındadır. Yine Türkiye genelinde ölüm sayılarında son 8 yılda yaklaşık %14 artış yaşanırken, Ağrı'da aynı dönemde yaklaşık %12,5 azalış yaşanmıştır. Bununla birlikte, gelişmemiş bölgelerin acı kaderinden olan net göç kayıplarına son 9 yıllık dönemde Ağrı da yaklaşık 120 bin kişi ile iştirak etmiştir.

Dünya nüfusunun önemli demografik göstergelerinden biri olan ortanca yaşa bakıldığında 2012 yılında Türkiye ortalamasında bu rakam 30,1 olurken, Ağrı'da ise 19,5 olarak gerçekleşmiştir. 2023 kestiriminde ise Türkiye ortalamasınının 34 yaş olması beklenirken, Ağrı'nın ise 22,5 yaş olması beklenmektedir. Ayrıca Ağrı'da 25 yaş altı genç nüfus yaklaşık 320 bin kişi olarak tespit edilirken, bu rakamın Ağrı'nın toplam nüfusun yaklaşık %60'ına karşılık geldiği de dikkatleri çekmektedir.

İnsanların mevcut dönemde mutlu olması ve geleceğe dair umut düzeylerinin yüksek olması hem sosyal hem de ekonomik açıdan önemli bir öncü gösterge olarak kabul edilmektedir. Ancak Ağrı'da yaşayan insanların mutsuzlukları Türkiye ortalamasından daha fazladır. Buna mukabil, geleceğe dair umut düzeyleri de yine Türkiye ortalamasından daha azdır.

Ağrı'da genç nüfusun çokluğunun evlilik oranlarına da yansdığı görülmektedir. Zira son on yılda azalan bir eğilime sahip olan kaba evlenme hızı 2016 yılında Türkiye genelinde ortalama binde 7,5 iken Ağrı'da binde 8,59 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın yine son on yılda artan bir eğilime sahip olan kaba boşanma hızı 2016 yılında Türkiye genelinde ortalama binde 1,59 iken Ağrı'da Türkiye ortalamasının çok altında, binde 0,35 olarak gerçekleşmiştir. Kaba intihar hızının ise son on yılda Türkiye'de ve TRA2 bölgesinde benzer bir seyir izlediği görülürken, Ardahan ilinde yaşanan intihar sayılarında bu seyirden sapmalar yaşandığı görülmektedir.

Ülkemizin, 100. kuruluş yıldönümü olan 2023 yılı için birtakım ekonomik ve sosyal hedeflerin konulduğu herkes tarafından bilinmektedir. Geçen süreç içerisinde ülkemizin yaşamış olduğu ekonomik ve sosyal yaşantımızı derinden sarsan hadiseler ve küresel ekonomik gelişmelerden dolayı kalan sürede bu hedeflere ulaşılmasının zor olduğu görülmektedir. Tüm bunlara rağmen bu hedeflere yaklaşabilmenin ülkemiz ve bölgemiz açısından son derece önemli olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir.

Muhassır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkma felsefesi ışığında çabalayan Türkiye'nin bu amacına ulaşabilmesi için tarihi İpek Yolu üzerinde olan, Türkiye'nin doğuya açılan kapısı konumunda bulunan Ağrı'nın ayrı bir önemi bulunmaktadır.

Yaklaşık son 30 yıldır ağır bir şekilde terörle mücadele eden Türkiye'nin özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri gelişme ve kalkınma açısından son derece geri kaldığı görülmektedir. Bölgedeki gerekli yatırımların yapılamayışı, istihdam olanaklarının sınırlı kalmasına, fiziki sermaye ve beşeri sermayenin hedeflenen rakamlara ulaşamamasına neden olmaktadır. Türkiye'nin mümkün olan en kısa süre içerisinde, terörün mevcudiyetini sonlandırması, gerekli yatırım ve teşviklerin bölgeye aktarımını gerçekleştirerek genç ve dinamik nüfusun eğitim kalitelerini artırıp, istihdam edilmelerine olanak sağlaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, N. O. ve Topçu, İ. (2012). "Cumhuriyet Döneminde Kars'ta Nüfus", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 12: 87-124.
- Demir, M. (2015). "Kars İlinin Nüfus Gelişimi ve Başlıca Demografik Özellikleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20.34: 127-256.
- Gelekeçi, C. (2015). "1960 Sonrası Dönemde Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 52: 587-607.
- İTO, (2006). *Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı*, (Haz. S. Murat), İstanbul Ticaret Odası, Prive Grafik, İstanbul.
- Kandemir, O. (2017). "Refah Göstergeleri Bağlamında Türkiye'de İller Arası İç Göç Hareketlerinin Analizi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6.1: 275-288.
- Sazak, Ş. (2004). "Türkiye'de Bölgelere Göre Nüfusun Yaş Gruplarına Dağılımı", *Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 5.2: 187-197.
- SERKA. *Serhat Kalkınma Ajansı*. <http://www.serka.gov.tr/bolgemiz/agri/agri-cografya-33.html> (Erişim Tarihi: 15.12.2017).
- Şahin, H. (2015). *Türkiye'de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Dinamikleri: Ağrı İli Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- T.C. Resmi Gazete, www.resmigazete.gov.tr
- Tuğluoğlu, F. (2012). "Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin1935 "Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12.25: 55-78.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Bölgesel İstatistikler, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/> (Erişim Tarihi: 10.12.2017).
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Konularına Göre İstatistikler, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist> (Erişim Tarihi: 17.12.2017).
- Yayla, E. (2007). *Aşiretlerde Sosyal Hayat (Ağrı İli Aşiretleri Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yılmaz, Ö. ve Temurlenk, M.S. (2005). "Türkiye'deki İstatistik bölgelerin Kişi Başına Düşen Gelir Açısından Hiyerarşik ve Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Analizi İle Değerlendirilmesi: 1965-2001", *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19.2: 75-92.

AĞRI İLİ ŞEHİR MERKEZİ VE İLÇELERİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN ÇEVRESEL HİZMETLER VE YATIRIMLAR

*Bekir GEREKAN**

Özet

Sanayileşme sürecinin başlangıç dönemlerinde genel olarak çevresel durumların göz ardı edilmesi, yerleşim alanlarının ve tarım arazilerinin dikkate alınmamasının doğal bir sonucu olarak dünya genelinde şehirler, bahsi geçen süreç içerisinde önlenmesi güç olan çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte artan nüfus, oluşan atıklar, bilinçsiz doğal kaynak tüketimi, tarım arazilerinin geri dönüşü olmayacak şekilde kullanımı sonucunda ortaya çıkan problemler söz konusu illerin temel çevre sorunlarına sebebiyet vermektedir. Hazırlanan çalışmanın amacı, Ağrı merkez ve ilçelerinde gerçekleştirilen çevresel hizmetlerin ve bu hizmetlerin sağlanması için yapılan çevresel yatırımların incelenmesini sağlamaktır. Ayrıca yapılan incelemeler sonrasında elde edilen verilerin Türkiye ve TRA2 düzeyinde (Ağrı, Iğdır, Kars ve Ardahan illeri) karşılaştırılması sağlanarak Ağrı'nın hem Türkiye genelindeki hem de TRA2 düzeyi içerisindeki mevcut durumunu ortaya koymak, çalışmanın bir diğer amacı olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Çevre Sorunları, Çevresel Atık, Su-Hava Kirliliği.

1.GİRİŞ

Genel olarak yer kürenin tamamında olduğu gibi Türkiye'de de nüfus miktarı, yaşam koşulları ve ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli bir şekilde değişim ve gelişme gösteren teknolojik sebeplere bağlı olarak şekillenen enerji talebi, her geçen gün artarak çevre kirliliğine sebep olmaktadır (Özdemir, 2008:2).

Dünyanın dört bir yanında başlayan sanayileşme sürecinin sebep olduğu çevresel tahribatın en fazla yaşandığı yer olarak ifade edilen Ortaçağ Batı Avrupası'nda, ormanlık alanların yok olmasına sebep olarak gösterilen nedenlerden birinin üretim amaçlı kullanılan sanayi fırınlarında oduna duyulan gereksinim olduğu ifade edilmektedir. Oduna olan talebin sanayileşme süreciyle birlikte artış göstermesi ve talebi karşılayamaz hale gelmesine bağlı olarak, üretimde kömürün kullanıldığı belirtilmektedir. Odun kullanımının yerini kömürün almasıyla birlikte çevresel kirliliklerin daha fazla artış göstermeye başladığı ve bunun sonucu olarak da 13. yüzyılın ikinci yarısına doğru dünya genelinde ilk olarak Londra ile ilgili yasal anlamda çevre kirliliğini içeren düzenlemelerin oluşturulduğu dile getirilmiştir (Gimpel, 2004: 73).

Yukarıda bahsi geçen değişimlerle birlikte gerek dünya düzeyinde gerekse ülkesel düzeyde çevreyi korumaya yönelik tedbirler alınması gerekliliği zaruri bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Ülkeler bazında mikro düzeye indirgenerek iller seviyesinde planlara dönüştürülen çevresel tedbir ve düzenlemelerle birlikte bir bütünün parçasını oluşturmaya yönelik adımların atılması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Ağrı merkez ve ilçelerinde gerçekleştirilen çevresel hizmetler ve yatırımlar, Türkiye geneli ve TRA2 düzeyinde ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2. ÇEVRESEL HİZMETLER VE YATIRIMLAR

Türkiye'de 1950 yılının sonlarına doğru kırsal bölgelerden kentlere doğru iç göç hızının artmasına bağlı olarak kentlerde de hızlı bir şekilde nüfus artışlarının meydana geldiği ifade edilmektedir. Söz konusu nüfus artışlarının kentsel ihtiyaçları beraberinde getirerek karşılanması zaman alan ve maddi açıdan güç isteyen problemlere neden olduğu belirtilmektedir. Hava kirliliği, atık su yönetimi, çöp hizmeti ve geri dönüşümü, yeşil alanların korunması ve arttırılması, çevre düzenlemesi, imar planları, altyapı yatırımları gibi kavramlar nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan problemlerden bazı olarak nitelendirilmektedir (Mutlu, 2008:185).

* Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF - İşletme Bölümü, bgerekan@agri.edu.tr

Türkiye geneli ve TRA2 düzeyinde yerel yönetimler tarafından sunulan çevresel hizmetler ve bu hizmetlerin sunulabilmesi için gerekli olan çevresel yatırımlar aşağıda bölümler halinde açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. Katı Atık Hizmeti

Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerinden oluşan TRA2 Bölgesi olarak nitelendirilen gruba ait atık hizmeti verilen belediye sayısı, nüfusu ve toplanan atık miktarı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Belediye Atık İstatistikleri

İller	Toplam Nüfus	Toplam Belediye Nüfusu	Toplam Belediye Sayısı	Atık Hizmeti Verilen Belediyeye Sayısı	Atık Hizmeti Verilen Belediye Nüfusu	Atık Hizmeti Verilen Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı (%)	Atık Hizmeti Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)	Toplanan Atık Miktarı (Ton)	Kişi Başı Toplanan Ortalama Atık Miktarı (Kg/Kişi-Gün)
Türkiye	79.814.871	74.911.343	1.397	1.390	73.854.880	92,5	98,6	31.583.553	1.17
Ağrı	542.255	315.333	12	12	314030,8	57,9	99,6	146.084	1.27
Ardahan	98.335	40.295	7	7	39.632	40,3	98,4	24.642	1.70
Iğdır	192.758	122.610	7	7	122.610	63,6	100	62.809	1.40
Kars	289.786	136.963	9	9	136.697	47,2	99,8	87.468	1.75

Kaynak: TÜİK

Ağrı ilinin, 2016 yılında atık hizmeti verilen nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı %57,9’la Türkiye ortalamasının (%92,5) altındadır. Ancak bu değer TRA2 bölgesi kapsamında Ardahan ve Kars illerinden yüksektir. Toplam atık miktarı değerlerine bakacak olursak, bu değer 146.084 ton ile her ne kadar Türkiye ortalaması olan 31.583.553 ton değerinin çok altında kalsa da, TRA2 bölgesi içerisinde değerlendirildiği vakit iller arasında en yüksek değere Ağrı’nın sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu durumun kişi başı toplanan ortalama atık miktarı değeri için aynı olduğu söylenemez. Ağrı, 1.27 kg/kişi-gün değeri ile TRA2 illeri arasında sonuncu sırada yer almaktadır.

Tablo 2: Bertaraf Yöntemine Göre Belediye Katı Atık Miktarı

Yıl	Toplam		Bertaraf Yöntemleri			
	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Çöplüğü		Gömme	
			Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/)
2006	11	92.893	9	70.263	2	22.630
2016	12	146.084	12	146.084	-	-

Kaynak: TÜİK

Tablo 2’ de 2006 ve 2016 yıllarında bertaraf yöntemine göre belediye katı atık miktarları gösterilmiştir. 2006 yılında hizmet veren toplam 11 belediyeden 9’u toplamış oldukları atıkların bertaraf edilmesinde belediye çöplüğünü kullanırken, 2’si atıkların gömülerek imha edilmesini tercih etmiştir. Geçen on yıllık süre zarfında meydana gelen değişimi görebilmek adına 2016 yılı için bu değerlere bakacak olursak, toplam 12 belediyenin 12’sinin de atıkların imhasında belediye çöplüğünü kullandıkları görülmektedir.

Tablo 3: Merkez ve İlçelere Göre Belediyelerin Atık Yönetimi Hizmetleri Harcamaları

Atık Yönetimi Hizmetleri Harcamaları (TL)	
Türkiye	3 700.832.724
Ağrı	4.178.042
Merkez	1.303.889
Diyardin	-
Doğubayazıt	2.447.851
Eleşkirt	274.020
Hamur	152.282
Patnos	-
Taşlıçay	-
Tutak	-

Kaynak: Seçilmiş Göstergelerle Ağrı 2013, TÜİK

Tablo 3'te Ağrı merkez ve ilçelerine ait 2012 yılı atık yönetimi hizmetleri harcamaları gösterilmektedir. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi 2013 yılı sonuçlarına göre 119.614 kişi ile Ağrı'nın ikinci büyük ilçesi olan Doğubayazıt, Ağrı-Merkez de dahil atık yönetimi hizmetleri çerçevesinde gerçekleştirilen harcamalardan en yüksek pay alan ilçedir.

2.2. İçme ve Kullanma Suyu Hizmeti

Türkiye geneli ve TRA2 bölgesine ait belediyelerin gerçekleştirmiş oldukları içme ve kullanma suyu hizmetleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ve Arıtma Tesisleri

İller	Toplam Belediye Sayısı	Toplam Belediye Nüfusu	İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi İle Hizmet Verilen Belediye Sayısı	İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi İle Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)	İçme ve Kullanma Suyu Arıtma Tesisi İle Hizmet Verilen Belediye Sayısı	İçme ve Kullanma Suyu Arıtma Tesisi İle Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)
Türkiye	1.397	74.911.343	1.394	98.2	436	58.6
Ağrı	12	315.333	12	94.1	3	57.5
Ardahan	7	40.295	7	98.3	-	-
İğdır	7	122.610	7	92.1	-	-
Kars	9	136.963	9	97.5	2	43.5

Kaynak: TÜİK

2016 yılı kapsamında Ağrı için içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusuna oranından elde edilen %94,1 değerinin çevre illerin değerlerine yakın olduğu görülmektedir. Ağrı'da bulunan 12 belediyenin tamamı içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet vermektedir. Ancak içme ve kullanma suyu arıtma tesisi ile hizmet verilen belediye sayısında bu durum değişmekte olup, 12 belediyeden 3'ü sahip olunan arıtma tesislerinden faydalanarak içme ve kullanma suyu hizmetini sağlayabilmektedir.

Tablo 5: Merkez ve İlçelere Göre Belediyelerin Su Hizmetleri Harcamaları
Su Hizmetleri Harcamaları (TL)

Su Hizmetleri Harcamaları (TL)	
Türkiye	3.532.738.004
Ağrı	17.404.176
Merkez	1.688.167
Dişadin	514.289
Doğubayazıt	2.616.883
Eleşkirt	82.240
Hamur	166.255
Patnos	12.285.870
Taşlıçay	50.472
Tutak	-

Kaynak: Seçilmiş Göstergelerle Ağrı 2013, TÜİK

Tablo 5'te Ağrı merkez ve ilçe belediyelerinin 2012 yılına ait çevresel harcamaları gösterilmektedir. 12.285.870 TL su hizmetleri harcamaları ile Ağrı merkez ve ilçeleri arasında birinci sırada yer alan Patnos'u, 2.616.883 TL ile Doğubayazıt'ın takip ettiği görölmektedir.

2.3 Atık Su Hizmeti

Kanalizasyon şebekesi ve arıtma tesisi ile hizmet verilen belediye sayıları ve nüfusu Tablo 6' da gösterilmiştir.

Tablo 6: Kanalizasyon Şebekesi ve Arıtma Tesisleri

İller	Toplam Belediye Sayısı	Toplam Belediye Nüfusu	Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye sayısı	Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı (%)	Atık su arıtma tesisi ile hizmet verilen belediye sayısı	Belediyelerde kişi başı deşarj edilen günlük ortalama atık su miktarı (litre/kişi-gün)
Türkiye	1.397	74.911.343	1.338	89.7	581	183
Ağrı	12	315.333	12	86.3	-	124
Ardahan	7	40.295	6	75.8	-	144
Iğdır	7	122.610	7	76.8	-	67
Kars	9	136.963	9	90	1	142

Kaynak: TÜİK

2016 yılında belediyelerin tamamının (12 adet) atık su hizmetini kanalizasyon şebekesi ile sağladığı Ağrı'da, belediye nüfusunun %86,3'üne kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilmektedir. Ağrı merkez ve ilçe belediyelerinde ortalama atık su miktarına bakılacak olursa, kişi başı deşarj edilen günlük ortalama atık su miktarı 124 litre/kişi-gün olup, deşarj edilen toplam atık su miktarı ise 12.343 m³'tür.

Tablo 7: Merkez ve İlçelere Göre Belediyelerin Atıksu Yönetimi Hizmetleri Harcamaları

Atıksu Yönetimi Hizmetleri Harcamaları (TL)	
Türkiye	1.473.460.916
Ağrı	6.546.908
Merkez	443.340
Diyadin	-
Doğubayazıt	-
Eleşkirt	-
Hamur	715.339
Patnos	5.305.285
Taşlıçay	82.944
Tutak	-

Kaynak: Seçilmiş Göstergelerle Ağrı 2013, TÜİK

Ağrı merkez ve ilçe belediyelerinin atıksu yönetimi hizmetleri harcamalarının gösterildiği Tablo 7’de Patnos’un, 5.305.285 TL ile birinci sırada yer aldığı görülmektedir.

2.4. Hava Kalitesi

Yurt geneli kükürtdioksit (SO₂) ve partiküler madde (PM10) bilgilerini içeren hava kalitesi ile ilgili istatistiki veriler 2007 yılına kadar Sağlık Bakanlığı tarafından ilgililere sunulmaktaydı. Ancak bahsi geçen veriler 2007 yılından sonraki yıllarda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından erişime açılmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı tarafından oluşturulan çevre standartlarına göre hava kirliliği; havadaki ozon (O₃), karbon monoksit (CO), sülfür dioksit (SO₂), nitrojen oksit (NO), likit ve partiküller gibi maddelerin atmosferde bulunma düzeylerine göre belirlenmektedir (Robert ve Lambach, 2010). Ancak hava kirliliği düzeyinin ülkemizde, kükürtdioksit ve partiküler madde seviyelerinin ölçülmesiyle ortaya koyulduğu ifade edilmektedir (Cavkaytar, Soyer ve Şekerel, 2013:106).

Kömür ve fuel-oil’in doğal yapısında yer alan kükürt bileşiklerinin yanması ile açığa çıkan kükürtdioksit, renksiz, boğucu ve asidik bir gaz olarak ifade edilmektedir (UNEP, 1994). Yaşam ortamlarının ısıtılmasında, ulaşımda ve üretim tesislerinde kükürt içerikli yakıt kullanımı, atmosfer içerisinde bulunan kükürtdioksit varlığının temel nedeni olarak ifade edilmektedir (Bayram ve Dikensoy, 2006:81).

Hava kalitesinin ölçülmesinde kullanılan ve “aerosol” olarak da adlandırılan partikül maddeler ise egzoz gazı, orman yangını, sigara dumanı ve volkanik gazların buharlaşarak katı ve sıvı bileşenlerinin atmosfere karışması sonucu ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Cavkaytar, Soyer ve Şekerel, 2013:106).

Hava kirliliğinin veya kalitesinin durumunu ifade ederken kavramların daha anlaşılır kılınmasına yardımcı olması düşünülen Hava Kalitesi İndeksi (HKİ), havadaki kirleticilerin konsantrasyonlarına göre hava kalitesini sınıflandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Söz konusu indeks, Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Hava Kalitesi İndeksi

Hava Kalitesi İndeksi (AQI) Değerler	Sağlık Endişe Seviyeleri	Renkler	Anlamı
<i>Hava Kalitesi İndeksi bu aralıkta olduğunda..</i>	<i>..hava kalitesi koşulları..</i>	<i>..bu renkler ile sembolize edilir..</i>	<i>..ve renkler bu anlama gelir.</i>
0 - 50	İyi	Yeşil	Hava kalitesi memnun edici ve hava kirliliği az riskli veya hiç risk teşkil etmiyor.
51 - 100	Orta	Sarı	Hava kalitesi uygun fakat alışılmadık şekilde hava kirliliğine hassas olan çok az sayıdaki insanlar için bazı kirleticiler açısından orta düzeyde sağlık endişesi oluşabilir.
101- 150	Hassas	Turuncu	Hassas gruplar için sağlık etkileri oluşabilir. Genel olarak kamunun etkilenmesi olası değildir.
151 - 200	Sağlıksız	Kırmızı	Herkes sağlık etkileri yaşamaya başlayabilir, hassas gruplar için ciddi sağlık etkileri söz konusu olabilir.
201 - 300	Kötü	Mor	Sağlık açısından acil durum oluşturabilir. Nüfusun tamamının etkilenme olasılığı yüksektir.
301 - 500	Tehlikeli	Kahverengi	Sağlık alarmı: Herkes daha ciddi sağlık etkileri ile karşılaşabilir.

Kaynak: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

Tablo 8’ de yer alan indekse göre hava kalitesinin yapılan incelemeler sonucunda 0-50 arasında bir değer alması; sağlık endişe seviyeleri grubunda hava kalitesinin iyi olduğu, hava kalitesinin memnun edici ve hava kirliliğinin az riskli veya hiç risk teşkil etmediği ve son olarak elde edilen değerlerin yeşil renk ile sembolize edildiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle hava kalitesinin 301-500 arasında bir değer alması; sağlık endişe seviyeleri grubunda hava kalitesinin tehlikeli olduğu, sağlık alarmı verilerek herkesin ciddi sağlık sorunları ile karşılaşabileceği ve elde edilen değerlerin kahverengi ile sembolize edildiği belirtilmektedir.

Tablo 9: Ağrı İl ve İlçe Merkezleri Yıllık Kükürtdioksit (SO₂) ve Partiküler Madde (PM10) Konsantrasyonları

	Yıl	Ölçüm Yapılan Gün Sayısı	Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranları (%)	Min.	Max.	Kısa Vadeli Sınır Değerinin (KVS) Aşıldığı Gün Sayısı ≥ 340	İlk Seviye Uyarı Eşiğinin Aşıldığı Gün Sayısı ≥ 500
SO ₂	2010	28	- 59	10	155	0	0
	2011	29	-42	10	50	0	0
PM10	2010	18	-	36	341	5	3
	2011	29	-	18	141	0	0

Kaynak: TÜİK

Tablo 9’da Kükürtdioksit (SO₂) ve Partiküler Madde (PM10) ile ilgili Ağrı il ve ilçe merkezlerinde yapılan ölçümlere göre 2010 yılı incelendiğinde SO₂ ve PM10 maddelerinin ortalama değerlerinin sırasıyla 82,5 µg/m³ ve 188,5 µg/ m³ olduğu görülmektedir. Bu durum 2011 yılı için incelendiğinde ise sırasıyla 30 µg/ m³ ve 79,5 µg/ m³ olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen değerler Ağrı il ve ilçe merkezlerinde 2011 yılında hava kirliliği seviyesinin 2010 yılından daha az olduğunu göstermektedir.

Tablo 10: Ağrı Merkez İlçenin Kış Sezonunda Kükürtdioksit (SO₂) ve Partiküler Madde (PM10) Konsantrasyonu ve Kirlilik Sıralaması

	Kış Sezonu	Ortalama Değer (µg/m ³)	Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranları (%)	Kısa Vadeli Sınır Değerinin (KVS) Aşıldığı Gün Sayısı ≥ 340	Kirlilik Sıralaması
SO ₂	2007-2008	64	-23	4	18
	2008-2009	51	-20	0	9
	2009-2010	27	-47	0	28
PM10	2007-2008	120	-	1	25
	2008-2009	121	1	12	14
	2009-2010	85	-30	6	38

Kaynak: TÜİK

Ağrı merkez ilçenin kış sezonunda kükürtdioksit ve partiküler madde konsantrasyonu ve kirlilik sıralamasının gösterildiği Tablo 10’daki veriler incelendiğinde, 2007 - 2010 dönemi kış sezonlarında kükürtdioksit ortalama değerinin 64 µg/ m³’ ten 27 µg/ m³’ e düştüğü görülmektedir. Partiküler maddede meydana gelen değişime bakacak olursak, 120 µg/ m³’ ten 85 µg/ m³’ e düştüğü görülmektedir. Kükürtdioksit ve partiküler madde miktarlarında meydana gelen azalmalara bağlı olarak, Ağrı ili merkez ilçe kirlilik sıralamasında da değişimler olmuştur. Öyle ki kükürtdioksit bakımından Ağrı 18. sıradan 28. sıraya gerilerken, partiküler madde bakımından da 25. sıradan 38. sıraya gerilemiştir. Söz konusu durum Ağrı merkez ilçenin gerek kükürtdioksit gerekse partiküler madde bakımından giderek daha temiz bir havaya sahip olduğunu göstermektedir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Türkiye illeri arasında yüzölçümü bakımından 57. sırada (11.520 km) ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2016 yılı verilerine göre de 39. sırada yer alan Ağrı' da, artan nüfus ve şehrin gelişme süreci ile birlikte ortaya çıkan çevresel ihtiyaçların karşılanamamasından kaynaklı olarak çevresel problemler meydana gelmektedir. Ortaya çıkan problemlerin giderilmesi ve hizmet ihtiyaçlarının karşılanmasında yerel yönetimler çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadırlar.

Hazırlanan çalışmada Ağrı merkez ve ilçelerinde gerçekleştirilen çevresel hizmetler ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan 28.129.126 TL'lik toplam çevresel harcamaların kapsamı araştırılmıştır. Yapılan araştırmalardan elde edilen veriler incelenerek söz konusu çevresel faaliyetler ve yatırımlar kapsamında Ağrı'nın Türkiye ortalaması ile ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Ağrı'nın da içinde yer aldığı TRA2 bölgesi ele alınarak Ağrı'nın grup içerisindeki durumu da incelenmiştir. Genel anlamda Ağrı merkez ve ilçelerinin çevresel hizmetler ve yatırımlar açısından Türkiye ortalamasının altında olduğu, ancak TRA2 bölgesi kapsamında incelendiğinde ise grup illerine nazaran Ağrı'nın ortalamasının üzerinde olduğu ve son olarak yıllar itibarıyla mahalli idareler tarafından gerçekleştirilen hizmet ağının yaygınlaştırılmasıyla birlikte mevcut durumun daha ileri seviyelere taşınabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bayram, H. & Dikensoy, Ö. (2006). "Hava Kirliliği ve Solunum Sağlığına Etkileri", Tüberküloz ve Toraks Dergisi, sayı: 54 (1), s.80-89.
- Cavkaytar, Ö.; Soyer, U. Ö. & Şekerel, B. E. (2013). "Türkiye'de Hava Kirliliğinden Kaynaklanan Sağlık Sorunları", Hava Kirliliği Araştırmaları Dergisi, 2, 105-111.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Hava Kalitesi İndeksi, (<http://www.havaizleme.gov.tr/hava.html>).
- Gimpel, J. (2004). "Ortaçağda Endüstri Devrimi", (Çeviri: Nazım Özüaydın), Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları No:38.
- Özdemir, F. (2008). Türkiye Genelinde Kükürt Dioksit Ve Partiküler Madde Kirlilik Dağılımlarının Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Öztaş, C. & Zengin, E. (2008). "Yerel Yönetimler ve Kültür Hizmetleri", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (54): 155-180.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (2013). "Seçilmiş Göstergelerle Ağrı", Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Belediye atık istatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=1966> adresinden erişildi.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İçme ve kullanma suyu şebekesi ve arıtma tesisleri istatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18779> adresinden erişildi.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Atıksu ve arıtma tesisleri istatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18778> adresinden erişildi.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Ağrı İl ve İlçe Merkezleri Yıllık Kükürtdioksit (SO₂) ve Partiküler Madde (PM₁₀) Konsantrasyonları. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8508> adresinden erişildi.
- UNEP (1994). "Manual on Methodologies and Criteria for Harmonized Sampling, Assessment, Monitoring and Analysis of the Effects of Air Pollution on Forests", United Nations Environment Programme and Economic Commission for Europe, Hamburg and Prague.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ'NİN İLİN KENTLEŞMESİ ÜZERİNE ETKİLERİ

*Cemalettin İlker AYAZ**

Bengücan FİNDİK†

Özet

Üniversitelerin kalkınma ve kentleşme konularında etkili birer aktör olmaları, akademik ve siyasi birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Akademi, kamuoyu ve kamu otoritesi tarafından kalkınma ve kentleşme konularında, kendisinden bütçesini ve ana misyonlarını aşan beklentiler içine girilen üniversitelerin kuruldukları bölgeler üzerindeki etkileri ilgi gören bir konu olmuştur. Üniversitelerin ekonomik, demografik etkileri meselenin hesaplanılabilir boyutunu; bireysel, sosyal, kültürel getirileri ise hesaplanması zor boyutunu oluşturmaktadır. Şüphesiz üniversiteler tek başlarına kapsamlı bir kalkınma hareketi veya kentleşme modeli sağlayacak kurumlar değildirler. Ancak, az gelişmiş kentlerde üniversiteler sayesinde görünürlük kazanan demokrasi, girişimcilik ve katılım gibi kültürel değerlerin yanı sıra sportif, kültürel ve sanatsal faaliyetlerde meydana gelen değişiklikler, kentleşmenin, kırsal hayatın şehirde devam etmesi şeklinde cereyan etmesinin önüne geçmektedir. Bu bağlamda üniversite, kentleşme üzerindeki sınırlı ekonomik katkı ve dönüşümler yaratırken, bireylerin gündelik hayatları, uğraşları ve düşünme biçimleri konularında da değişiklikler meydana getirerek kentleşmenin ve kentleşmenin tam manasıyla gerçekleşmesine öncülük etmektedir. Bu çalışma sözü edilen değişimler üzerinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin misyonlarının ve vizyonunun üniversitenin faaliyetlerine yansımaları sonucunda Ağrı İli Kentleşmesine etkilerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Kent, Kentleşme, Üniversite, Üniversitelerin Misyonları

1. GİRİŞ

Üniversite-kent etkileşiminin doğurduğu sonuçların kentleşme üzerine etkilerinin anlaşılabilmesi için kent ve kentleşme tanımlarının anlaşılır bir biçimde ifade edilmesi yararlı bir çaba olacaktır. Bu çaba, çalışmanın sınırlarını çizmenin ötesinde üniversite-kent ilişkisi üzerine yapılan araştırmalarda ölçüm zorluğu gibi nedenlerle akademide çokça göz ardı edilen yahut üstün körü değinilen sosyal ve kültürel konuların da kentleşme süreçlerinde hak ettiği yeri hatırlatacaktır.

Kent kavramının demografik, işlevsel, toplumbilimsel ve yönetsel ölçütlere göre birbirinden farklılaşan tanımları mevcuttur. Demografik ölçüt kent tanımı yapılırken en sık kullanılan ölçüttür. Ancak kent tanımı yapılırken yalnızca demografik ölçütün kullanılması, kenti kavramsal 'karşıtı' olan köyden ayıran; barındırdığı nüfusun nitelikleri, ekonomik uğraşları ve yaşama biçimleri gibi faktörlerin göz ardı edilmesi anlamına gelir. Bir yerleşim yerinin üretimin yapısı, nüfusun yoğunluğu, heterojenliği ve örgütlenme düzeyi göz önünde bulundurularak kent olarak tanımlanması salt demografik ayırım yapılmasından daha isabetli olacaktır (Özer, 2004: 2-4). Bu faktörler dikkate alındığında kent, tarımsal üretimin ana ekonomik faaliyeti oluşturmadığı, nüfus çeşitliliği ve yoğunluğu yüksek yerleşim yerleri olarak tanımlanabilir.

Demografik kent tanımına benzer bir şekilde kentleşme de dar anlamda şehir miktarının ve şehirlerin barındırdığı nüfusun çoğalmasını ifade eder. Kırsal alandan kentlere doğru gerçekleşen nüfus hareketleri ve doğum oranının ölüm oranını geçmesi, kentlerin nüfusunun artması ile sonuçlanır. Geniş anlamda ise kentleşme olgusu bu nüfus artışına sebep olan ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimleri de işaret eder (Keleş, 1990: 31). Başka bir ifade ile kentleşmenin sebep ve kriterleri aynı kökten beslenir. Şüphesiz sanayi devrimi, nüfusun toprak ile meşgul olmaktan ayrılarak şehir merkezlerine akın etmesi sonucunda toplumsal ve ekonomik yapıda görülen iş bölümü ve uzmanlaşmayı da kapsayan büyük değişimlerin kaynağı olarak gösterilebilir (Gazanfer, 2014: 59). Keleş; iş bölümü ve uzmanlaşmanın yanı sıra, toplum yapısındaki artan oranda örgütlemeye de vurgu yaparak, kentleşmeyi kentlere has değişimlere sebep olan bir nüfus birikim süreci olarak tanımlar. Özüde kentleşme hareketi, siyasal davranıştan üretim biçimine geniş bir yelpazede görülen değişmeyi anlatır (Keleş, 1990: 31-32). Bu değişimler arasında özel bir ağırlığa sahip olan üretim biçiminin

* Arş. Gör. Cemalettin İlker Ayaz İİBF -Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ciayaz@agri.edu.tr

† Arş. Gör. Bengücan Fındık İİBF-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bfindik@agri.edu.tr

değişimi, kentleşmenin tarımsal üretim sisteminden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş olarak tanımlanmasına imkan tanır. Bu tanım doğrultusunda, her ülke bahsi geçen ileri üretim düzeyine geçiş sürecindeki konumlarına bakılarak az ya da çok kentleşmiş olarak nitelenir. Zira üretim sisteminin değişmesi, kenti köyden farklılaştıran, üretim ve denetleme fonksiyonunun kentlerde toplanması durumuna ek olarak türdeş olmama ve bütünlüşme derecelerini de arttırır (Keleş, 2014: 21).

Kentleşme tanımlarında da sezileceği gibi kentleşme ile kalkınma kavramsal bir komşuluk ilişkisi içerisinde, çoğu zaman yan yana yahut alt alta kullanılırlar. Kalkınma öncelikle milli gelirin artması ve sonrasında adaletli bir şekilde dağıtılması biçiminde tanımlanır; kentleşme az gelişmiş ülkelerde birinci önermeye katkı sağlamasına rağmen, gelirin adaletli bir biçimde dağıtılmasına fayda sağlamamaktadır. Aksi durumda sınıflar ve bölgeler arasındaki gelir dağılımına negatif etki yapmaktadır (Keleş, 2014: 21). Sanayileşmiş ülkelerde kalkınma ile eşzamanlı gerçekleşen kentleşme, gelişme sürecindeki ülkelerde sanayileşmeden daha hızlı yol almaktadır (Keleş, 1990: 35). Bu hız farkı sebebi ile Türkiye dâhil az gelişmiş ülkelerde, kentleşmenin çekici güçleri arasında sayılan sanayi kaynaklı istihdam yetersiz kaldığından, hizmetler sektörü hormonlu bir görünümde (Özer, 2004: 57). İş gücünün marjinal mesleklerde ve türlü hizmet dallarında yığılması aşırı, sahte, dengesiz kentleşme gibi terimler ile tanımlanmaya çalışılan sorunun ayırt edici özelliği olarak nitelenmektedir. Az gelişmiş ülkelerde gerçekleşen 'aşırı' kentleşmenin ekonomik gelişmeyi kolaylaştırdığı görüşünde olanlar ise, kentleşmenin durdurulması halinde kalkınmanın hızlanacağı savının kanıtlanamayacağını ileri sürerler (Keleş, 1990: 43). Kalkınma ve kentleşme arasındaki komşuluk ilişkisine dair muhtelif fikirler de bu temel görüş farklılıklarından beslenir.

Kentleşme birbirinden etkilenen ve birbirlerini içeren ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo-psikolojik faktörlerin tesiri altında gerçekleşen bir süreçtir (Keleş, 1990: 35). Özer, Türkiye'de görülen kentleşmeyi doğuran sebepleri daha da genişleterek demografik, tarımsal yapıdaki değişimler, çekici güçler, iletici nedenler, hukuksal ve siyasal nedenler, sosyo-psikolojik nedenler ve dış etmenler şeklinde sıralar (Özer, 2004: 50-61). Göç olgusunu yaratan koşullar ile de paralellik gösteren bu sebeplerin kuramsal olarak alt başlıklara ayrılması Özer ve Keleş'in ayrı ayrı ifade ettikleri üzere kentleşme hareketini açıklamayı kolaylaştırmaktadır (Özer, 2004: 50; Keleş, 1990: 35). Demografik olarak iç göçlerin kentleşmeye neden olduğu görüntüsü 'kentin köyleşmesi' ya da 'şehirlerin şehirleşmemesi' yorumlarına da sebep olmuştur (Özer, 2004: 51,81). Köyde yaşayan fakir, tarımsal üretimde ihtiyaç duyulan iş gücünün azalmasını yanı sıra köylüyü toprağında tutamayacak kadar düşük gelir gibi itici nedenlere ek olarak; kentlerdeki iş, ürün ve hizmetin görece fazlalığı gibi çekici etmenler sonucunda da kente göç eder (Keleş, 1990: 36). Özer (2008); Türkiye'de çekici güçlerin etkisinin sınırlı olduğunu, nüfusu topraktan kopartan esas unsurun da makineleşme, toprak mülkiyetindeki kutuplaşma ve enstantif tarıma geçiş gibi itici sebepler olduğunu vurgular. Bu ana unsurların yanı sıra kentleşmeyi kolaylaştıran ulaşım ve haberleşmenin gelişimi ile (iletici neden); kentlerin özgür havasını soluyarak sınıf atlama arzusu (sosyo-psikolojik neden) göç etme kararını perçinlemekte ve kentleşmeye tesir etmektedir (Özer, 2004: 57-61; Keleş, 1990: 40).

Kurumların ya da politikaların kentleşmeye etkileri irdelenirken, kent ve kentleşme tanımlarında ifade edildiği üzere nüfusun niteliğine, heterojenliğine, temel ekonomik uğraşlarına, siyasal katılımına, örgütlenme ve yaşama biçimlerine yönelik etkilerinin göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır. Bu çalışma; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin Ağrı ili kentleşmesi üzerindeki etkilerini farklı boyutları ile görünür kılmayı amaçlamaktadır. Üniversitenin temel işlevlerinin kentleşme üzerindeki etkilerinin yanı sıra yeni misyonları da hesaba katılacaktır.

2. ÜNİVERSİTE KENT ETKİLEŞİMİ BAĞLAMINDA AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ'NİN MİSYONLARI VE YANSIMALARI

Varış (1974) üniversitenin fonksiyonlarını; bilginin üretilmesi ve yayılması, sosyal ve ahlaki eleştiri ve rehberlik, yönetici ve yüksek ihtisas gücünün yetiştirilmesi olarak sıralamıştır (Varış, 1974: 347). Kuşkuyla gerek olmayacak şekilde, üniversitelerin temel görevleri bilimsel araştırma yapmak ve sonuçlarını toplumla paylaşmanın yanı sıra nitelikli insan kaynağı yetiştirmektir (Dalğar vd., 2009: 47) ancak, son dönemde üniversitenin bu üç fonksiyonuna ek olarak kalkınmaya katkı sağlama misyonu da ön plana çıkmaya başlamıştır (Aydın vd., 2016: 40). Çağımızda üniversiteler yalnızca bilimsel bilgi

üreten kurumlar olma kimliğinden çıkmış, yeni misyonlar benimsemişlerdir (Akçakanat vd., 2010: 175). Üniversitelerin sadece yüksek öğretim kurumu olmayıp aynı zamanda bölge için gelir yaratan ve dağıtan bir kurum olduğu kanaati de akademide yaygın kabul görmektedir (Arap, 2010: 11). Bu yaklaşım doğal olarak, kalkınma ve kentleşmenin eş zamanlı gerçekleşmemesinin bir sonucu olan ve bölgesel eşitsizliklerin giderilmesinde üniversitenin pozitif etki yapacağına dair görüş ile paralellik göstermektedir. Ülkedeki bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve sosyal, kültürel, ekonomik hareketlilik sağlanması amacıyla üniversiteler, 1950'li yıllardan itibaren yurt geneline yayılmaya başlamıştır (Arap, 2010; 10). Üniversiteyi kalkınma modeli olarak kabul eden bakış açısının somutlaştığı 'her ile bir üniversite' politikası, bazı eleştirilere maruz kalmaktadır. Örneğin Arap'a (2010) göre bu yaklaşım, temel misyonlarını tam olarak yerine getiremeyecek plansız ve altyapısız üniversitelerin kurulmasına sebebiyet vermektedir (Arap, 2010: 24). Oysa öğrencilerin yetkin akademisyenlerin çalıştığı ve ihtiyaç duydukları sosyal imkanları bulabilecekleri üniversitelerde eğitim görmeleri de en az şehrin kalkınması kadar önemli bir durumdur (Işık, 2008: 284). Keleş ise (2014) nitelikli üniversitelerin şehrin kalkınmasında rol alabileceğini fakat geri kalmış şehirlerde kurulan niteliksiz üniversitelerin ancak şehrin geri kalmışlık kaderine ortak olabileceğini ifade etmektedir (Keleş, 2014: 209).

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin kampüs kalitesi Yükseköğretim Kurulu başkanı Saraç'ın 24 Şubat 2016'da gerçekleşen ziyareti sonrası ifade ettiği şu cümleler ile somutlaştırılabilir. "Bu gibi bölgelerde üniversitelerin kurulamayacağı, üniversitelerin barınamayacağı gibi söylemleri çok işittim ancak bu sabah yapmış olduğumuz kampüs ziyaretimizde, pek çok üniversiteden daha gelişmiş bir kampüse sahip olduğunuzu gördük. Kampüs noktasında Sayın Cumhurbaşkanımızın bile konuşmalarında işaret ettiği bir niteliğe sahip bu üniversitenin kuruluşundan bugüne imzası bulunan Sayın Rektörün şahsında tüm akademik ve idari personeli tebrik ediyorum" (Milliyet, 2016). URAP 2017-2018 Türkiye Genel Sıralamalarına göre Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi akademik başarı sıralamasında orta basamaklarda yer almaktadır. 2000 yılından sonra kurulan 77 üniversite arasında 45. ve, tıp fakültesi olmayan 74 üniversite arasında da 40. sırada gösterilmektedir (URAP, 2017). Bu bağlamda Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, öğrencilerinin akademik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir üniversite olduğu hususunda rüşünü ispat etmiştir.

2.1. Üniversitenin Ana Misyonları

2007 yılında kurulan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Anayasanın 130. Maddesinde belirtilen üniversite misyonlarını benimsemiştir. Bu misyonlar; çağdaş eğitim sistemine dayanan bir düzen içinde milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacı ile orta öğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim- öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmektir (AİÇÜ, 2013: 17). Anayasada belirtilen misyonların yanı sıra Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden biri olan TRA2 Bölgesi'nde kurulmuş olması sebebiyle, bölgenin kalkınması ve bölgede mevcut toplumsal ve sosyo-ekonomik dengelerin muhafaza edilmesi yönünde baş rol oynamayı görev edinmiştir (AİÇÜ, 2013: 53). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, kalkınmanın yanı sıra ,toplumun sosyal ,kültürel ve ekonomik yaşamının değişimine ve canlanmasına katkı sağlamak misyonunu benimseyerek, kentleşmenin de önemli bir aktörü olacağını vurgulamaktadır (AİÇÜ, 2013 :67).

2.2. Kentleşme ve Kalkınmaya Destek Olma Misyonu ve Yansımaları

Kent ve üniversite etkileşimini inceleyen çalışmalarda temel vurgu, üniversitelerin bölgesel kalkınma politikalarına ve sürdürülebilir insani gelişmeye yönelik etkileridir (Uygun vd., 2016: 69). Birbirleri ile bağlantılı kavramlar olsa da bölgesel kalkınma ve insani gelişimin yanı sıra, üniversitenin kentleşmeye yönelik katkıları da üniversite-kent etkileşiminin akademi tarafından ele alınan bir diğer boyutunu oluşturur.

Işık'ın kentleşme ve üniversite etkileşimini ele aldığı çalışmasında (2008), yeni kurulan üniversitelerin barındırdıkları öğrenci ve öğretim elemanı miktarının sürekli yükselmesi ve buna bağlı olarak yaratılan istihdamın artması sayesinde, kuruldukları kentlerin ekonomik yapısında canlılık yarattığı kanısına varmıştır (Işık, 2008: 161). Bu bağlamda ülkemizde büyümeye ve kentleşmeye katkı sağlayan sanayi, ticaret, turizm gibi faktörlere yeni kurulan üniversiteleri de eklemek gerekmektedir.

Üniversiteler kendilerine ev sahipliği yapan bölgelere doğrudan ve dolaylı ekonomik katkılar yapmaktadırlar (Çatalbaş, 2007:94-95).

Üniversitelerin istihdam ettiği akademik ve idari personel için ödenen maaş ve ücretler, üniversitenin yerel ekonomide doğrudan istihdam katkısı olarak tanımlanır (Çatalbaş, 2007: 95). YÖK (2016) verilerine göre Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde çeşitli ünvanlardan 403 akademisyen ve faaliyet raporlarına göre 196 idari personel istihdam edilmektedir. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin 2016 yılı faaliyet raporuna göre 100 milyon Türk Lirasını aşan bütçenin %47'si personel maaş ve prim ödemelerine harcamıştır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, bölgeye yaptığı doğrudan istihdam ve gelir katkısının yanı sıra bütçesinin %17'sini de bölge ekonomisinden karşılanan mal ve hizmet alımlarına ayırmıştır (AİÇÜ, 2016: 72). Üniversitelerin gerçekleştirdiği altyapı harcamaları, Ağrı ilinin de bulunduğu TRA2 bölgesinde gerçekleşen kamu yatırımlarının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (SERKA, 2013: 73).

Üniversitenin, çalışanlarının ve öğrencilerinin bölge ekonomisinden mal ve hizmet talep etmesi yerel ekonomiye üniversitenin dolaylı katkıları arasında sayılabilir (Arap, 2010: 11; Çatalbaş, 2007: 95). Üniversitelerde çalışan akademik ve idari personel ile binlerce üniversite öğrencisinin talep ettiği sosyal ve kültürel ortamlar, şehirde yeni bir yerleşim sisteminin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Çoğu zaman şehir dokusu ve şehir yapısı bu durumdan olumlu yönde etkilenmektedir (Gültekin vd., 2008: 267). Üniversitelerin beraberinde getirdiği beklentileri ve eğitim seviyeleri yüksek bireylerin çeşitli hizmetlere ulaşma talepleri yatırımları arttırmaktadır. Nitelikli nüfusu bölgede tutmayı kolaylaştıracak bu talebin kısa sürede karşılanması için üniversite yerleşkesinin şehrin ilçelerine ve farklı yerlerine dağılması yerine tek bir merkezde toplanması gerekmektedir (Çatalbaş, 2007: 96).

YÖK'ün verilerine göre (YÖK, 2017), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde öğrenim gören 10888 öğrencinin barınma, yeme-içme, sosyal ve kültürel aktivite ihtiyaçlarını karşılayan konut, kurum ve işletmelerin sayısının sürekli arttığı ve üniversite çevresinde konumlandığı gözlemlenmektedir. Üniversite çevresinde artan hızda devam etmekte olan yeme-içme ve eğlence sektöründeki gelişmenin yanı sıra, kamuya ait spor tesisleri ve sosyal alanlar da üniversite çevresinde konumlanmaktadır. Ağrı ilinin kentleşmesine büyük oranda etkisi olan bu sektörel canlılık ve yapılaşma uydu fotoğraflarından da gözlemlenebilmektedir. Uzun yıllardan beri Ağrı'ya hizmet etmekte olan, önceden Eğitim Fakültesi'nin bulunduğu yerleşke ile merkez yerleşke arasındaki alanlar şehrin hızla büyüdüğü ve çehresinin değiştiği yerleri oluşturmaktadır. Fırat Mahallesi sınırları içerisinde kalan bu alanda öncelikle kentsel dönüşüm kapsamında eski yapılar kaldırılıp yerlerine TOKİ işbirliği ile modern ve şehrin ihtiyaçlarını karşılayabilecek toplu konut projeleri yapılmıştır. Şehrin önemli kamu kurumlarından bazıları kendilerine yeni yerleşkeler kurarak bu bölgeye taşınmışlardır. Otogar şehir merkezinden bu bölgeye taşınmıştır. Üniversiteye çok yakın bir alanda Ağrı ilinin tüm sağlık sıkıntılarını çözmeyi amaçlayan bir hastane yapılmaktadır. Aynı bölgede hali hazırda hizmet vermekte olan ve yapımı devam eden ilk ve orta öğretim kurumları ile kamuya ve özele ait spor tesisleri bulunmaktadır.

Not: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Merkez Kampüsü ve Sağlık Yüksek Okulu arasında gelişmekte olan yapılaşmayı gösteren uydu görüntüsü (2017).

Kaynak: Google Earth.

Kentleşmenin kriterleri arasında sayılan temel ekonomik uğraşların tarımsal olmayan faaliyetlere kayması bağlamında, gelişen hizmet sektörü de şehrin kentleşmesine katkı sağlamaktadır (Keleş, 2014: 21; Özer, 2004: 57). Öğrenci sayısı sürekli artan (SERKA, 2013: 26) Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, yatırımcılara güven veren istikrarlı bir kurum kimliği ile yatırımları kolaylaştırıcı bir etki yapmaktadır.

Üniversitelerin kuruldukları kentteki demografinin niceliği ve niteliğine olumlu etkileri bulunmaktadır. Küçük şehirlerin üniversiteler sayesinde nüfus çekmesinin kentleşme üzerindeki etkilerinin göz önünde bulundurulması ve demografik anlamda şehirleşmeyi tetikleyici bir unsur olduğunun dikkate alınması gerekmektedir (Akengin ve Kaykı, 2013: 524). Üniversitelerin kentleşmeye dair etkilerinin en başında, kentlerin nüfus miktarında yarattığı ani değişiklik gelir (Işık, 2008: 168). Dahası; nüfusun niteliği de üniversite eğitiminin ulaşılabilir hale gelmesiyle doğrudan artmaktadır. Eğitimin toplumsal faydaları demokratik gelişimden halk sağlığına pek çok alanda kendini göstermektedir. Eğitim seviyesi farklı olan bireylerin gelecekte yakalayacakları iş imkanları, sosyal ortamları ve elde edecekleri gelirleri farklı olacaktır (Uysal ve Aydemir, 2016: 276). Bu bağlamda, özellikle küçük şehirlerde üniversite öğrencilerinin önemli bir kısmı bölge insanından oluştuğundan, bireysel gelişime doğrudan katkı sağlayan üniversite kurumunun şehrin sosyal ve beşeri sermayesinin gelişimine de etki ettiği söylenebilir. Beşeri sermayenin gelişim göstermesi kalkınmayı da olumlu etkilemektedir (Erkekoğlu, 2000: 211). Üniversite personeli ve öğrencilerinin şehirde yarattığı demografik çeşitlilik de kentleşme açısından dikkate alınması gereken bir değişim olan nüfusun heterojenleşmesini mümkün kılmaktadır.

Uysal ve Aydemir (2016), bireylerin eğitim seviyeleri arttıkça istihdamdaki paylarının artması gerektiği düşüncesinin geçerli olmadığını iddia etmektedirler. Eğitimin istihdama katkısının artması için istihdama yönelik programların belirlenmesi ve piyasa ihtiyacı duyduğu kalifiye elemanların eğitilmesine yönelik programların açılması gerekmektedir. İstihdam sağlayıcılarla doğrudan bir etkileşim kurulmayıp, üniversite ve sanayi işbirliği sağlanmadıkça üniversitenin şehrin sosyal refahına verdiği katkı da beklenen seviyeye gelemeyecektir (Uysal ve Aydemir, 2016: 283-284). Üniversite kapasitesi, uzun vadeli iş gücü piyasasına dayanmalıdır (Varış, 1974: 359). Eğer yeni kurulan üniversitelerin temel amaçlarından birisi bölge ve bölge ekonomisine katkı sağlaması ise, kurulan üniversitelerin içerdiği bölümler, bölge ihtiyaçları göz önünde bulundurularak seçilmelidir (Arap, 2010: 24).

SERKA (2013) raporuna göre , Ağrı ili organize sanayi bölgesinde parsel tahsisine 2010 yılında başlanmış, 4 firmaya 9 adet parsel bedelsiz tahsis edilmiştir. Organize Sanayi Bölgesinde yer

alan firma sayısı ve sınırlı faaliyet alanları -dondurma fabrikası ,doğal kaynak suyu dolum tesisi, süt ürünleri işleme tesisi, bitümlü asfalt plenti tesisi- Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin sanayileşme konusundaki paydaş eksikliğini özetlemektedir (SERKA 2013:53).

2.3. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin Ev Sahipliği Misyonu ve Yansımaları

Literatürde, son 15 yılda üniversitelerin bölge ya da kentlere katkıları konusunda yapılan çalışmalar , üniversitelerin ölçülebilir katkılarına yoğunlaşmıştır (Aydın vd., 2016: 309-310). Öğrenci harcamaları ve kurumsal harcamaların sağladığı dolaylı, doğrudan ve uyarılmış katkıların hesaplanması ya da tahmin edilmesini konu edinen bu çalışmalar şüphesiz 'kent-cübbe' ilişkisinin ekonomik boyutunu görünür kılmaktadır (Aydın vd., 2016: 311). Oysa Üniversite, sosyal ve kültürel hayatı çeşitli etkinliklere ev sahipliği yapmak suretiyle dönüştürerek, kentleşmeye katkı sağlamaktadır.

Üniversiteler şehirdeki insanlara eğitim öğretim hizmetleri vermesinin yanı sıra; kütüphane, spor tesisleri, sosyal hizmetler gibi imkanları da sağlamaktadır. Bu ev sahipliği rolü özellikle az gelişmiş bölgelerde geleneksel yapıların olumsuz yönlerini ve kalkınmaya engel teşkil eden özelliklerin ortadan kaldırılmasını kolaylaştıracak; şehri modernleştirecek bir işleve sahiptir. Bu işlev aynı zamanda yerel alt kültür ile ulusal kültürün bir sentez halinde beraber yaşaması için uygun bir zemin de oluşturmaktadır (Gültekin vd., 2008: 266).

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi faaliyet raporlarına göre 2015 ve 2016 yıllarında üniversite bünyesinde 68 adet sosyal, kültürel, sportif faaliyet gerçekleştirmiştir (AİÇÜ, 2015: 108; AİÇÜ, 2016: 95). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 2015 yılında, Türkiye'nin en prestijli uluslararası tenis turnuvası Profesyonel Tenisçiler Birliği (ATP) Challenger Turuna ev sahipliği yapmıştır. 30 ülkeden 56 tenisçinin katıldığı turnuva başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. Bölge insanının ve sporcularının da yararlanabileceği yarı olimpik yüzme havuzu, tenis kortları ve halı saha, çok amaçlı spor salonu ve kapalı spor salonu pek çok spor faaliyetinin uygun ortamlarda icra edilmesine imkan sağlamaktadır (AİÇÜ, 2016: 39).

2016-2017 yılı öğretim yılı itibarı ile KOSGEP ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İşbirliği ile Girişimcilik Destek Programı kapsamında 'Girişimcilik' dersi alan öğrenciler sertifikalarını almakta ve İş Planı yarışmasına katılmaktadırlar (Karar, 2017). Girişimcilik ve inovasyon kültürünün yaygınlaşması, istihdam konusunda bölgenin yaşadığı sorunlara çözüm sunabilecek yeni bir alanın oluşmasını sağlamaktadır. 2017 yılında basına da yansıyan, kadın girişimcilerin Ağrı'da hizmet sektöründe faaliyete soktukları iki yeni işletme, geleneksel düşünce sistemlerinin yerini, kente has düşünce sistemlerine bırakmaya başladığına örnek olarak gösterilebilir (Hurriyet, 2017).

2015 ve 2016 yıllarında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi toplamda 142 adet ulusal ve uluslararası bilimsel toplantıya ev sahipliği yapmıştır (AİÇÜ, 2015: 94; AİÇÜ, 2016: 85). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşen bu toplantılar, Ağrı ilinin tanıtımından yerel piyasanın hareketlenmesine kadar geniş bir yelpazede kente fayda sağlamıştır.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin şehir ile kurduğu sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler alanlarındaki ilişkiler hem ekonomi, katılım gibi mühim konulara sirayet ederek üniversite kent kucaklaşmasının önünü açmakta hem de kent bileşenlerinin üniversite dışında benzeri faaliyetleri sürdürmesi için bir kalkış ve yayılma noktası olacaktır. Sosyal bilimlerin başka dallarında sıkça kullanılan spill-over (yayılma etkisi) teriminin, üniversite bünyesinde gerçekleştirilen faaliyetlerin etkisi değerlendirilirken akılda tutulması yararlı olacaktır.

3. SONUÇ YERİNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı ilinde yüksek öğrenim imkanının olmayışı sebebi ile gerçekleşen göçlere büyük anlamda çözüm sağlamaktadır. Bölge gençlerinin nitelikli iş gücü olarak yetiştirilmesini takiben yine bölgede istihdam edilmeleri, şehrin göç sorununun temelinde yatan iki ana problemi ortadan kaldırarak kentin demografisinin dengelenmesini sağlayacaktır. Elbette üniversite ana misyonu olan yüksek tahsilli birey yetiştirme sorumluluğunu yerine getirmeye yetkindir ancak istihdam konusunda paydaşlarının ve kamu otoritesinin katkılarına duyduğu ihtiyaç baki kalacaktır.

Gelişmemiş bölgelerde kurulan üniversiteler, istihdama yeterince katkı sağlayamadıkları eleştirisine maruz kalmaktadırlar. Sanayisi ve hizmet sektörü gelişmemiş bir ilde üniversitenin yarattığı talep ile hizmet sektöründe gözle görülür canlanmalar yaşansa da; paydaşların katkısı olmadan gelişme yaratamayacağı sanayileşme konusunda aldığı eleştiriler, ancak üniversite kurumundan beklentilerin yüksekliği ile açıklanabilir. Zira üniversiteler tek başlarına sanayi atılımı yapabilecek ne kaynağa ne de misyona sahiptirler. Kalkınma konusunda destekleyici bir kurum olan üniversitelerden beklenen bu atılım ancak yatırımcılar için oluşturulacak karlı ve güvenli ortamlarla mümkün kılınabilir. Elbette bu durumun gerçekleşmesi halinde üniversitenin nitelikli eleman yetiştirme, proje üretme, danışmanlık ve paydaşlık vazifelerini yerine getirecek potansiyel ve kaynağı mevcuttur.

Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın 3 Aralık 2017 tarihindeki Ağrı ziyaretinde, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ne tıp fakültesi açılması konusunda ortaya koyduğu irade ve Ağrı Devlet Hastanesi ile açılması planlanan tıp fakültesinin birbirine bağlantılı olarak çalışması düşüncesi üniversite-kentleşme ilişkisi bağlamında üniversiteye ve kamuya düşen rolü açıkça ifade etmektedir (Vatan, 2017). Üniversite sağlık alanında olduğu gibi tamamlayıcı, destekleyici bir kuruluş olarak imkanları dahilinde kentleşme, kalkınma ve diğer toplumsal hizmetlere katkı sağlamakla mükelleftir.

Üniversiteler; binalardan, insanlardan ve fikirlerden meydana gelmektedir. Üniversitemizin misyon ve vizyonu Anayasamızın 130.maddesinde belirtildiği üzere üniversitemizin tesislerinin, çalışanlarının ve üniversite bünyesinde üretilen bilimin bölgeye, ülkeye ve dünyaya hizmet edeceğini vurgulamaktadır. Bu öz görev ve sorumluluğu, faaliyet raporlarında da belirtildiği üzere kaynakların istenen seviyede olmaması sebebi ile bazı alanlarda arzu edilen düzeyde gerçekleşme de; üniversitenin Ağrı ili sakinleri, şehir çehresi, altyapısı, ekonomik faaliyetleri ve en önemlisi lokomotif olduğu kültür konusundaki katkıları yadsınamaz bir kurum konumundadır.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin ilin kentleşmesine katkıları; bütçeden kaynaklanan yatırımlar, sosyal ve kültürel yapıda meydana getirdiği olumlu değişiklikler, yatırımları kolaylaştırıcı niteliği, güvenilir bir danışma kurumu olması ve kente has çeşitlilik, demokrasi, katılım, girişimcilik, kent kültürü gibi değerleri yöre insanı ile buluşturması şeklinde özetlenebilir. Ancak üniversitenin 2013-2017 Stratejik Planı ve 2016 Faaliyet Raporlarında belirtildiği üzere gerekli kaynakların hem şehir hem üniversiteye aktarılması sonucunda kurulacak üniversite-sanayi ortaklığı sayesinde doğrudan katma değer yaratacak bir kurum haline geleceğine dair ciddi işaretler ve göstergeler bulunmaktadır (AİÇÜ,2013: 63,75; AİÇÜ, 2016: 103-104).

Unutulmamalıdır ki yenilikçilik, girişimcilik, katılım gibi kavramlar dünden bugüne birey ve toplumların düşünce sistemlerine nüfuz edebilecek kavramlar değildirler. Kent insanının bu kavramların zeminini oluşturan kent hayatına ve yeni ekonomik faaliyetlere alışması; kırsal alışkanlıklarını ve düşünce sistemlerini -değerlerini saklı tutmak kaydıyla- arka plana atarak modern hayata uyum sağlaması ile gerçekleşebilir. Öz değerlerimiz ve zenginliklerimizin modern düşünce ve üretim sistemleri ile etkileşim içerisine girmesi bölge, ülke ve insanlığa yeni değerler, ürünler ve hizmetler kazandıracaktır. Bu bağlamda tarihi, insanı ve kültürü ile Ağrı ili ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi birbirlerine sayısız fırsat sunmaya namzettir.

KAYNAKÇA

- AİÇÜ (2013), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 2013-2017 Stratejik Planı. https://www.agri.edu.tr/UserFiles/CKUpload/Upload/agri_ibrahim_cecen_universitesi_2013_2017_donemi_stratejik_plani.pdf adresinden erişildi.
- AİÇÜ (2015), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 2015 Faaliyet Raporu. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/pNROS+2015_Yili_Faaliyet_Raporu_.pdf adresinden erişildi.
- AİÇÜ(2016), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 2016 Faaliyet Raporu. https://www.agri.edu.tr/UserFiles/CKUpload/Upload/strateji_2016%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu%2028.2.2017.pdf adresinden erişildi.
- Akçakanat, T., Çarıkçı, İ., & Dulupçu, M. A. (2010). “Üniversite Öğrencilerinin Buldukları İl Merkezine Ekonomik Katkıları ve Harcama Eğilimleri Isparta 2003-2009 Örneği”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (22), 165-178.
- Akengin, H., & Kaykı, A. (2013). “Şehirleşme Üniversite İlişisine Bir Örnek : Gazimağusa”, *Marmara Coğrafya Dergisi* (28), 501-525.
- Aydın, G., Darıcı, B., & Aydın, A. (2016). “Yükseköğretim Kurumlarının Yerel Ekonomilere Katkıları : Manyas Meslek Yüksek Okulu Örneği”, *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute* , 19 (36), 305-328.
- Çatalbaş, N. (2007). “Üniversite-Yerel Ekonomi İlişkisinde Kutuplaşma Teorisi İyi Bir Model OlabilirMi?”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi* (Yerel Ekonomiler Özel Sayısı), 90-101.
- Dalğar, H., Tunç, H., & Kaya, M. (2009). “Bölgesel Kalkınmada Yükseköğretim Kurumlarının Rolü ve Bucak Örneği”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (1), 39-50.
- Erkekoğlu, H. (2000). “Bölge Üniversitelerinin Yerel Ekonomiye Katkıları : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği”, *E.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (16), 211-229.
- Gazanfer, K. (2014). Kentleşmenin **Toplumsal Boyutları (Adıyaman Örneği)**, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Gültekin, N., Çelik, A., & Nas, Z. (2008). “Üniversitelerin Kuruldukları Kent'e Katkıları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , 7 (24), 264-269.
- Hürriyet Gazetesi. (2017, 22 Ocak) Aralık 11, 2017 tarihinde www.hurriyet.com.tr: <http://www.hurriyet.com.tr/agrida-kadin-girisimciler-lokanta-acti-40343332> adresinden erişildi.
- Işık, Ş. (2008). “Türkiye'de Üniversitelerin Kentleşme Üzerine Etkileri”, *Dokuz Eylül Ünivrsitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 10 (3), 159-181.
- Karar Gazetesi (2017,7 Haziran) Aralık 11, 2017 tarihinde www.karar.com: <http://www.karar.com/agri/aicude-uygulamali-girisimcilik-egitimi-sertifika-toreni-506170#> adresinden erişildi.
- Kavili Arap, S. (2010). “Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken : Türkiye'de Yeni Üniversitelerin Kuruluş Gerekçeleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 65 (1), 1-29.
- Keleş, R. (2014). **100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu**, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Keleş, R. (1990). **Kentleşme Politikası** ,Güncellenmiş 13.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Milliyet Gazetesi. (2016, 24 Şubat). Aralık 10, 2017 tarihinde www.milliyet.com.tr: <http://www.milliyet.com.tr/agri-ibrahim-cecen-universitesi-yok-agri-yerelhaber-1231421/> adresinden erişildi.

- Milliyet Gazetesi. (2015,28 Eylül) . Aralık 15, 2017 tarihinde www.milliyet.com.tr : <http://www.milliyet.com.tr/agri-tenis-turnuvasina-ev-sahipligi-agri-yerelhaber-988057/> adresinden erişildi.
- Özer, İ. (2004). **Kentleşme,Kentleşme ve Kentsel Değişim**, Ekin Kitabevi, Ankara.
- SERKA (2013).Ağrı'nın Sosyoekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları. <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/65597dacdb00a0d72fcc39f190075ce3.pdf> adresinden erişildi.
- Uygun, M., Mete, S., Kara, F., & Bağcı, H. (2016). “Üniversitenin Kentle Olan Ekonomik , Sosyo-Kültürel ve Çevresel Etkilerine Yönelik Halk Algısı”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 8 (4), 66-85.
- URAP(2017) .University Ranking by Academic Performance, Üniversite Genel Sıralamaları. <http://tr.urapcenter.org/2017/> adresinden erişildi.
- Uysal, D., & Aydemir Ersun, E. (2016). “Türkiye'de Yüksek Öğretim Kavramı ve Yüksek Öğretimin İstihdam ve Ekonomiye Etkisinin Analizi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (35), 285-284.
- Varış, F. (1974). “Üniversitenin Değişen Fonksiyonu ve Bir Kaç Sorun”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* , 7 (1), 345-360.
- Vatan Gazetesi (2017, 3 Aralık). Aralık 11, 2017 tarihinde www.gazetevatan.com: <http://www.gazetevatan.com/cumhurbaskani-erdogan-dan-agri-da-1123572-siyaset/> adresinden erişildi.
- YÖK (2016),Yükseköğretim Kurulu Öğretim Elemanı İstatistikleri. <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişildi.
- YÖK (2017), Yükseköğretim Kurulu Öğrenci İstatistikleri. <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişildi.

AĞRI İLİNİN YATIRIM TEŞVİK DURUMU

Cumali MARANGOZ*,

Emre BULUT†

Özet

Yatırım Teşvik Sistemi, ülkelerin belirli sektörlerde ve bölgelerde ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla devlet tarafından sağlanan maddi ya da maddi olmayan desteklerdir. Ülkemizde de yıllardan beri kullanılan yatırım teşvik sistemi 2012 yılında daha kapsamlı hale getirilmiştir. Bu sisteme göre Ağrı ili 6. bölgede yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı Ağrı ilinin mevcut yatırım teşvik durumunu ortaya koyarak, 6. bölgedeki diğer şehirlerle kıyaslamaktır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Yatırım, Teşvik, Yatırım Teşvik Sistemi.

1. GİRİŞ

Teşvik kavramı devletin farklı stratejiler kullanarak belirli bir sektörün veya bölgenin diğerlerine göre gelişimini hızlandırmak amacıyla sağladığı maddi veya maddi olmayan desteklerdir. Özellikle 20. yüzyılda serbest piyasa ekonomisinin delişmesi ve globalleşme ile birlikte teşvik sistemi dünyada önem kazanmıştır (Eser, 2011:1) Dünyadaki teşvik sistemi uygulamaları 1980 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılabilir. 1980 öncesinde daha çok yatırımcıları destekleyici politikalar uygulanırken 1980 sonrasında küresel sermayeyi çekecek şekilde dizayn edilmeye çalışılmıştır. Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde ülkesel çapta ve görece daha az gelişmiş bölgelerde kalkınmayı hızlandırmak ve serbest piyasa ekonomisinde rekabet edecek seviyeye getirebilmek için yatırım teşvikleri uygulanmaktadır.

Milenyum çağı olarak addedilen ve değişimin çok hızlı olduğu günümüz çağında belirsizliklerde artmakta bununla birlikte değişim ve belirsizliklere ekonomik sektörlerin uyum sağlaması açısından yatırım ve teşvik sistemleri giderek önem kazanmaktadır. (Akdeve ve Karagöl, 2013:330) Buna binaen bugüne kadar yapılmış en kapsamlı ve en geniş teşvik sistemi olma özelliği taşıyan Yeni Teşvik Sistemi 2012 yılında ülkemizde uygulamaya girmiştir. Bu Yeni Teşvik Sistemi hazırlanırken illerin ve bölgelerin farklı özellikleri dikkate alınmış ve bölgesel gelişmişlik farklarını azaltıcı ve stratejik yatırımlara daha fazla teşvik verilmesi tasarlanmıştır.

2. YATIRIM TEŞVİK SİSTEMİ

Yatırım Teşvik sisteminin dayanak noktası 5084 ve 5035 sayılı kanunlardır. Bu kanunların amacı; "...bazı illerde vergi ve sigorta primi teşvikleri uygulamak, enerji desteği sağlamak ve yatırımlara bedelsiz arsa ve arazi temin etmek suretiyle yatırımları ve istihdam imkânlarını artırmaktır" olarak belirtilmiştir. (5084 sayılı kanun, madde 1)

Yatırım teşvik sisteminin asıl amacı ülkenin stratejik öneme sahip sektörlerindeki ara mallara olan ithalat bağımlılığını azaltarak cari açığın kapatılması, az gelişmiş bölgelerin ve kümelenme faaliyetlerinin desteklenmesi ve teknolojik dönüşüm sağlayacak yatırımlara dayanak oluşturulmasıdır. (Akdeve ve Karagöl, 2013:330)

1 Ocak 2012 tarihi itibarıyla geçerli olan yeni yatırım teşvik sistemi dört ayrı rejimden oluşmaktadır. Yerli ve yabancı yatırımcılar, aşağıdaki teşviklerden eşit oranda faydalanabilmektedir:

1. Genel Yatırım Teşvik Uygulamaları
2. Bölgesel Yatırım Teşvik Uygulamaları
3. Büyük Ölçekli Yatırım Teşvik Uygulamaları
4. Stratejik Yatırım Teşvik Uygulamaları

*Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, cmarangoz@agri.edu.tr

† Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İşletme Bölümü, @agri.edu.tr

2.1. Yeni Teşvik Mevzuatında Bölgeler

Yeni Teşvik Sistemi kapsamında yer alan desteklerin uygulanması açısından iller sosyo ekonomik gelişmişlik seviyeleri dikkate alınarak 6 Bölgeye ayrılmıştır. Bu kararnameye göre Ağrı ili diğer 14 ille beraber 6. Bölgede bulunmaktadır.

Şekil 1: Yatırım Teşvik Bölgeleri

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

2.2. Altıncı Bölge Yatırım Durumu

Tablo 1’de Ağrı ilinin yatırım teşvik sisteminde yer alan 6. Bölge illeri ile kıyaslanması ele alınmıştır. Tabloya göre ağrı 15 ili kapsayan 6. Bölgede toplam sabit yatırım açısından 10. Sırada yer almaktadır. Yabancı sermaye yatırım belge sayısı bölge illerinde az olduğu gibi Ağrı’da en alt seviyelerde yer almaktadır. Yabancı sermaye yatırım tutarında 2 milyon TL olup bölge illeri içerisinde son sıralarda yer almaktadır. Buna rağmen yatırımların verimliliğini ölçmek için kullandığımız yatırım(TL)\İstihdam(kişi) oranına bakıldığında her 1 milyon TL Ağrı’da 273 kişinin istihdamını sağlamış olup verimlilik bakımından 5. Şehir olmuştur. Bu bağlamda Ağrı’da yatırımın istihdama dönüşme oranının yüksek olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan Tablo 1 de açıkça görüldüğü üzere teşvik sisteminde yer alan 6. Bölge illeri arasında bazı iller teşvik yatırımlarından daha fazla yararlanmıştır. Bu iller sırası ile Diyarbakır, Van ve Şanlıurfa’dır. Bu iller geriye kalan diğer 12 ile göre nüfus ve ekonomik açıdan daha iyi durumdadır. Bu yüzden bu iller diğer küçük illere göre yaklaşık 2.5 kat daha fazla teşvik yatırımı almıştır.

Tablo 1: 6. Bölge Yatırım Durumu

6. Bölge illeri	Sermaye Türü	Belge Sayısı	Toplam Belge Sayısı	Sabit Yatırım (Milyon TL)	Toplam Sabit Yatırım (Milyon TL)	İstihdam (Kişi)	Toplam İstihdam	Yatırım / İstihdam
Ağrı	Yabancı Sermaye	1	157	2	1357	73	4964	0.27337
	Yerli Sermaye	156		1355		4891		
Ardahan	Yabancı Sermaye	0	6	0	580	0	733	0.79127
	Yerli Sermaye	42		580		733		
Batman	Yabancı Sermaye	6	534	21	1800	1280	38683	0.04653
	Yerli Sermaye	528		1779		37403		
Bingöl	Yabancı Sermaye	3	141	3050	3778	350	8026	0.47072
	Yerli Sermaye	138		728		7676		
Bitlis	Yabancı Sermaye	1	208	1	1096	102	7321	0.14971
	Yerli Sermaye	207		1095		7219		
Diyarbakır	Yabancı Sermaye	11	917	61	3886	1066	34439	0.11284
	Yerli Sermaye	906		3825		33373		
Hakkari	Yabancı Sermaye	2	84	15	376	120	2132	0.17636
	Yerli Sermaye	82		361		2012		
İğdır	Yabancı Sermaye	3	6	22	359	95	3394	0.10577
	Yerli Sermaye	106		337		3299		
Kars	Yabancı Sermaye	3	124	847	1470	45	4332	0.33934
	Yerli Sermaye	121		623		4287		
Mardin	Yabancı Sermaye	8	575	40	3249	517	23924	0.13581
	Yerli Sermaye	567		3209		23407		
Muş	Yabancı Sermaye	1	179	7	1561	95	6879	0.22692
	Yerli Sermaye	178		1554		6784		
Şanlıurfa	Yabancı Sermaye	22	1002	442	5314	5714	46034	0.11544
	Yerli Sermaye	980		4872		40320		
Siirt	Yabancı Sermaye	1	139	39	2431	500	6745	0.36042
	Yerli Sermaye	138		2392		6245		
Şırnak	Yabancı Sermaye	1	173	28	1297	70	5898	0.21991
	Yerli Sermaye	172		1269		5828		
Van	Yabancı Sermaye	3	368	219	2249	1166	14001	0.16063
	Yerli Sermaye	365		2030		12835		

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

2.3. Ağrı İli Yatırım Durumu

Tablo 2 de görüldüğü üzere Ağrı iline 1,387,000,000 TL lik yatırım yapılmış olup toplam olarak 157 adet yatırım belgesi alınmıştır. En fazla yatırım tutarı ve belge sayısı hizmet sektöründe olurken tek belge alan yabancı sermaye imalat sektöründe yatırım yapmıştır. Özellikle hayvancılık yönünden ülkemizin ileri gelen illerinden olan Ağrı da tarım sektöründe yatırım miktarı 8,000,000 TL de kalarak en az yatırım çeken sektör olmuştur. Yıllar toplamında tüm yatırımlar 4891 ek istihdam sağlamıştır.

Tablo 2: Ağrı İlinin 2001-2017 Yılları Arasındaki Sektörel Yatırım, Teşvik ve İstihdam Durumu

Sermaye Türü	Sektör	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (Milyon TL)	İstihdam (Kişi)
Yerli Sermaye	Madencilik	3	28	237
Yerli Sermaye	Tarım	14	8	60
Yerli Sermaye	İmalat	50	378	1082
Yabancı Sermaye	İmalat	1	2	73
Yerli Sermaye	Hizmet	75	876	3374
Yerli Sermaye	Enerji	14	95	65
Toplam		157	1387*	4891

Not: *2017 yılı Kasım ayına kadardır.

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

3. SONUÇ

Sonuç olarak çalışmada elde edilen bulgulara göre Ağrı ili kendi bulunduğu teşvik bölgesindeki illere göre kıyaslandığında az gelişmiş illerle hemen hemen aynı seviyede teşvik almıştır. 6. bölgede yer alan büyük iller Van, Diyarbakır ve Şanlıurfa gibi iller diğer küçük illere göre yaklaşık olarak 2.5 kat daha fazla yatırım almıştır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin teşvik bölgelerini ayırırken illerin ekonomik yada nüfus seviyelerine göre ayırmasında fayda vardır. Hükümetlerin Dünya Ticaret Örgütü'nün de kullanımına izin verdiği bölgesel dengesizlikleri azaltmaya yönelik teşvik uygulamalarına devam etmelerinde yarar vardır. Teşvik politikalarının bölgesel dengesizliklerin azaltılması için az gelişmiş bölgeleri önceleyen şekilde dizayn edilmesinin yanında mutlaka verilen bu teşviklerin amacına uygun bir şekilde kullanılmasını sağlamak için gerekli denetimlerin de yapılması gerekmektedir. (Recepöglü ve Değer, 2016:18)

KAYNAKÇA

- Akdeve, E.& Karagöl, E. T. (2013). “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (57): 329-350.
- Eser, E. (2011), “Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Sistemleri ve Mevcut Sistemin Yapısına Yönelik Öneriler”, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi.
- Recepoğlu, M.& Değer, M. K. (2016). “TÜRKİYE’DE BÖLGESEL YATIRIM TEŞVİKLERİNİN BÖLGESEL EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: DÜZEY 2 BÖLGELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZLERİ (2004-2011)”, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (14): 1-21.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri ve Yayınları https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/istatistiklerYayinlar?_afzLoop=14143586564406207&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=null&_adf.ctrlstate=ghoh3d99z_165#!%40%40%3F_afzWindowId%3Dnull%26_afzLoop%3D14143586564406207%26_afzWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dghoh3d99z_169 adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Yatırımlarda Devlet Yardımları https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/yatirimTevsik/yatirimTevsik-Genel_Bilgi?_afzLoop=14143772552047113&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=1attcei341&_adf.ctrlstate=ghoh3d99z_277#!%40%40%3F_afzWindowId%3D1attcei341%26_afzLoop%3D14143772552047113%26_afzWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dghoh3d99z_281 adresinden erişildi.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN TÜKETİM HARCAMALARININ AĞRI İLİ EKONOMİSİNE KATKILARININ BELİRLENMESİ

*Şekip YAZGAN**,
Fatih Ömür BİNİCİ†,
Bengü AÇDOURAN‡

Özet

Üniversitelerin buldukları bölgelere sağladıkları avantajlar veya dezavantajlar günümüzde hala tartışılan konulardan birisidir. Genel olarak ortaya çıkan görüşler üniversitelerin kuruldukları bölgelerde ve yakın çevresinde ekonomik, sosyal ve kültürel olarak katkı sağladığı yönündedir. Bir bölgede ya da kentte var olan üniversite akıllara ilk olarak üniversite öğrencilerinin yapmış oldukları harcamaları getirmektedir. Üniversitelerin belli bir ekonomik canlılığı kazandıracakları düşüncesi herkes için kabul görmüştür. Ekonomik koşulların iyileşmesi beraberinde sosyo-kültürel yapının da gelişmesine olanak sağlamaktadır. Ağrı üniversitesinin belirlemiş olduğu misyon ve vizyonunda da Ağrı ilinin sosyal ve kültürel yaşamının gelişmesine ve sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlamak gibi hedefler bulunmaktadır. Ağrı üniversitesi sahip olduğu imkanlar doğrultusunda Ağrı iline hizmet etmekte ve bölgenin kalkınması için çaba sarf etmektedir. Bu çalışmada Ağrı ilinde bulunan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerinin tüketim harcamalarının Ağrı ili ekonomisine katkıları çoğaltan yöntemi ile hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Yüksek Öğretim Kurumları, Ağrı İli.

1.GİRİŞ

Üniversitelerin eğitim vermek ve bilimsel araştırmalar yapmak olmak üzere iki temel işlevi bulunmaktadır. Bilginin temel bir güç, eğitilmiş insanın yüksek beşerî sermaye olarak kabul edildiği bu dönemde eğitimin önemi ve eğitime yapılacak olan yatırımların gerekliliği daha da artmaktadır. Ekonomik gelişmenin sağlanmasında eğitim ve eğitim politikası büyük ölçüde düzenli bir toplumsal değişimin stratejik aracı konumunda görülmektedir. Son yirmi yıl içerisinde iktisadi büyüme literatüründe meydana gelen gelişmelerin, ülkelerin gelişmesinde en önemli payın o ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinden daha fazla verimlilik artışları olduğunu ortaya koyması ve verimlilik artışlarında ise bir üretim girdisi olarak insan sermayesi öneminin ortaya çıkarılması, insan sermayesinin kökeninde yer alan eğitimin yani nitelikli insan kaynağı yetiştirilmesinin ve üniversitelerin önemini arttırmaktadır (Dinler, 2014:275; Çetin, 2014: 36-40). Üniversitelerin eğitim işlevinin yanına bilimsel araştırmalar yapmak ve bu araştırmaları ve sonuçlarını toplumla paylaşmak işlevinin eklenmesinin ise 1810 yılında eğitim ve araştırma etkinliklerinin birlikte olduğu modern üniversite gerektiğini savunan Prusya eğitim felsefecisi Wilhelm Von Humboldt'un çalışmaları ile gerçekleştiği görülmektedir (Yusuf, 2011:1-2).

Üniversitelerin bu iki temel işlevinin yanında, özellikle sanayileşmemiş ve tarıma dayalı ekonomiye sahip bölgelerde daha da önemli hale gelen, buldukları kentin sosyo-ekonomik gelişimine katkı sağlama işlevi de bulunmaktadır (Yayar ve Demir:2013:107). Dinler (2014) üniversitelerin kuruldukları kentlerin sosyo-ekonomik gelişimi üzerindeki olumlu etkilerini, üniversitelerin kurulduğu kentin, zaman içinde canlanarak, önce kültürel sonra da ekonomik kalkınma kutbu haline gelmesi ve bu merkezler nüfus tutmaya başlayınca da ekonomik gelişmenin ülke düzeyine yayılmaya başlaması, bölgedeki gençlerin kendi aralarında yarışarak üniversiteye giriş şanslarının artmasına neden olması, gençlerin ailelerinin bulunduğu kentte ya da en azından komşu kentlerde eğitim olanağı bulmaları ve böylece bu bölgedeki ailelerin maddi yükünü hafifletmesi, ailelerin çocuklarının tahsili için üniversite olan büyük kentlere göç ya da tayin isteklerinin azalmasını sağlaması şeklinde ifade etmektedir (Dinler, 2014:279). Dalğar vd. (2009) ise üniversitelerin buldukları kente ve bölgeye katkılarını birbirini destekleyen iki katkı olan ekonomik ve sosyo-

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, syazgan@agri.edu.tr

† Öğr. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eleşkirt MYO, fobinici@agri.edu.tr

‡ Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, bctetin@agri.edu.tr

kültürel katkılar ile açıklamaktadır. Dalğar vd. (2009), ekonomik katkılarının, üniversitede çalışan personelin ve üniversite öğrencilerinin yapmış olduğu her türlü harcamalar ile üniversitenin bütçe harcamalarını kapsadığını, sosyo-kültürel katkılarının ise bölgenin yaşam kalitesini ve refah seviyesinin artmasını sağlayan etkileri ifade ettiğini belirtmektedir (Dalğar vd., 2009:40). Tugay ve Başgöl (2005), üniversitelerin buldukları kentlerin ekonomilerine sağladıkları farklı başlıklarda ancak benzer içerikle ifade ederek doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar olarak gruplandırılmaktadır. Doğrudan katkılar olarak, üniversitelerin gerçekleştirmiş olduğu doğrudan işe alımlar ve personeline yaptığı harcamalar kabul edilmektedir. Dolaylı katkılar içerisinde ise, üniversite öğrencilerinin yaptıkları harcamalar, üniversitenin faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla satın aldığı mal ve hizmet harcamaları sebebiyle gerçekleşen istihdam artışı yer almaktadır. Üniversitelerin buldukları kentlerin ekonomilerinde ortaya çıkardığı uyarılmış etkiler ise, şehre gelen öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla iş yerlerinin açılması ve şehrin üniversitenin önemini kavrayarak bu alanda uzun vadeli düşünebilmesi ile ortaya çıkabilmektedir (Tugay ve Başgöl, 2005: 1020).

Türkiye'de ekonomik gelişmişlik açısından bölgeler arası bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıkların temel nedenleri arasında, bölgeler arasındaki coğrafi, demografik, sosyal, beşeri ve iklim koşullarının etkisi gösterilebilmektedir. Bu bağlamda kentlerin buldukları bölgelerdeki gelişmeye katkıları da farklılık göstermektedir. Genellikle sanayi ve hizmetler sektöründe gelişmiş kentler sosyo-kültürel açıdan avantajlı konumda bulunmaktadırlar. Bu kentlerin en önemli avantajlarından birisi de köklü geçmişe sahip yüksek öğretim kurumlarının bulunmasıdır. Bu kentler hem ekonomik hem de sosyal ve kültürel açıdan gelişme avantajına sahip olmuşlardır. Son dönemlerde eğitime verilen önemin de artmasıyla birlikte Türkiye'de bölgesel farklılığın giderilmesi amacıyla pek çok az gelişmiş illerde de üniversiteler kurulmaya başlamıştır. Özellikle az gelişmiş doğu kentlerine yönelik yapılan bu çalışmalar ülkede yalnızca eğitim koşullarının iyileştirilmesi amacıyla değil aynı zamanda bu kentlerin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan da gelişmesini sağlamak ve bölgeler arası farklılıkların azalması için hız kazanmıştır. Bu bölgelerde açılan üniversiteler kentlerin sosyal yapısını değiştirmiş, ekonomik olarak piyasaların canlanmasını ve istihdamın artmasını, göç yapısının batıdan doğuya doğru yön değiştirmesini ve mekansal hizmetlerin artmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'de 2003 yılında 70 üniversite varken 2017 yılında bu rakam 185'e çıkmış ve bu üniversitelerin çoğu doğu illerinde kurulmuştur. Ağrı, Ardahan, Iğdır, Muş gibi pek doğu illerinde kurulan üniversiteler bu bölgelerin hem kültürel açıdan hem de ekonomik açıdan önemli katkılar sağlamıştır.

Çalışmanın amacı Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerinin tüketim harcamaları aracılığı ile Ağrı İline yapmış olduğu ekonomik katkıyı ortaya koymaktır. Bu amaçla giriş bölümünün takip eden ikinci bölümde literatürde bulunan benzer çalışmalar incelenmektedir. Üçüncü bölümde, kullanılacak yöntem anlatılmakta ve son bölümde analiz sonuçları değerlendirilmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

İlgili literatür incelendiğinde üniversitelerin yerel ekonomilere olan etkilerini, üniversite öğrencilerinin harcama yapısının ve üniversitelerin kent ekonomisine katkısını inceleyen birçok yabancı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalara, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde bulunan Tulsa Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin yerel ekonomiye katkısını araştırdığı çalışmasında öğrencilerin yıllık 6400 \$ harcama yaptığını ve toplam harcama etkisinin 25 207 814\$ olduğu sonucunu tespit eden Wilson (1972), Nottingham Üniversitesi öğrencilerinin gelir-harcama ilişkisini inceleyen ve öğrencilerin harcamaları içerisinde en büyük payın %28 ile barınma ve %17 ile gıda olduğu sonucuna ulaşan Bleaney vd. (1992) ve ABD'de bulunan Bowling Green State Üniversitesi'nin (Ohio), Ohio ekonomisine 2002 yılı toplam katkısını 704 milyon \$ olarak hesaplayan Carrol ve Smith (2006)'nın çalışmaları örnek olarak verilebilir.

Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren üniversite sayılarının artması, her ile bir üniversite kurulmasına ve ilçe ve beldelerde yeni yükseköğretim kurumlarının açılmasıyla birlikte konuya ilginin arttığı ve üniversitelerin kuruldukları kente, bölgeye, sosyo-ekonomik ekseni etkilerini inceleyen akademik çalışmalar görülmeye başlamaktadır. Görkemli (2009) Konya Selçuk Üniversitesi, Öztürk vd. (2009) Kars Kafkas Üniversitesi, Karataş (2002) Muğla Üniversitesi, Çınar ve Emsen (2001) Erzurum Atatürk Üniversitesi, Erkekoğlu (2000) Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Atik (1999) Erciyes

Üniversitesi'nin Kayseri ve bölge ekonomisine yarattığı doğrudan ya da dolaylı ekonomik etkilerini tartışmaktadır. Yurtdışındaki çalışmaları da destekler şekilde, çalışmaların genel sonucu üniversitelerin kuruldukları her kentte ekonomiye etkilerinin olumlu olduğu şeklindedir.

Üniversite öğrencilerinin harcamalarının kent ekonomisine katkılarını Gümüş ve Ekiz (2017) Kastamonu Üniversitesi, Özyakışır ve Şayan (2016) Kafkas Üniversitesi, Korkmaz (2015) Bayburt Üniversitesi (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi), Binici ve Koyuncu (2015) Bitlis Eren Üniversitesi, Çalışkan ve Demir (2013) Celal Bayar Üniversitesi (Köprübaşı MYO), Selçuk (2012) Erzurum Atatürk Üniversitesi, Soysal vd. (2012) Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Çalışkan (2010), Uşak Üniversitesi, Dalğar vd. (2009) Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (Bucak Hikmet Tolunay MYO, Bucak Emin Gülmez Teknik Bilimler MYO, Bucak Zeliha Tolunay TUTİYO), Kaşlı ve Serel (2008) Balıkesir Üniversitesi (Gönen MYO), Tanı vd. (2006) Kocaeli Üniversitesi özelinde incelemişlerdir.

Tablo 1. Üniversitelerin Yerel Ekonomiye Parasal Katkılarının Dönük Literatür Özeti

Yazar (Yayın Yılı)	Ele Alınan Üniversite (Birim)	İnceleme Yılı	Sonuç (Hesaplanan Katkı)
Gümüş ve Ekiz (2017)	Kastamonu Üniversitesi	2017	Öğrenci harcama ortalaması: 1002,81 TL/ ay Toplam katkı: 173.604.785,04 TL/yıl
Özyakışır ve Şayan (2016)	Kafkas Üniversitesi	2015	Öğrenci harcama ortalaması: 600,19 TL/ ay Toplam katkı: 77.235.587 TL/yıl
Korkmaz (2015)	Bayburt Üniversitesi (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi)	2013	Öğrenci harcama ortalaması: 432,66 TL/ ay Toplam katkı: 16.582.992 TL/yıl
Biniçi ve Koyuncu (2015)	Bitlis Eren Üniversitesi	2013	Öğrenci harcama ortalaması: 405,206 TL/ ay Toplam katkı: 74.816.565 TL/yıl
Çalışkan ve Demir (2013)	Celal Bayar Üniversitesi (Köprübaşı MYO)	2013	Öğrenci harcama ortalaması: 574 TL/ ay Toplam katkı: 2.009.601 TL/yıl
Selçuk (2012)	Erzurum Atatürk Üniversitesi	2012	Öğrenci harcama ortalaması: 744 TL/ ay Toplam katkı: 186.300.000 TL/yıl
Soysal vd. (2012)	Kilis 7 Aralık Üniversitesi	2012	Öğrenci harcama ortalaması: 414 TL/ ay Toplam katkı: 29.808.000 TL/yıl
Çalışkan (2010)	Uşak Üniversitesi Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	2008	Öğrenci harcama ortalaması: 560 TL/ ay Toplam katkı: 50.000.000 TL/yıl
Dalgır vd. (2009)	(Bucak Hikmet Tolunay MYO, Bucak Emin Gülmez Teknik Bilimler MYO, Bucak Zeliha Tolunay TUTİYO)	2008	Öğrenci Harcama Ortalaması: 468 TL/ay Toplam Katkı: 45.000.000 TL/yıl
Kaşlı ve Serel (2008)	Balıkesir Üniversitesi (Gönen MYO)	2007	Öğrenci Harcama Ortalaması: 519 TL Toplam Katkı: 3.622.950 TL/yıl
Tarı vd. (2006)	Kocaeli Üniversitesi	2004	Öğrenci harcama ortalaması: 377 TL/ ay Toplam katkı: 13.000.000 TL/yıl

Türkiye’deki üniversite sayıları ve coğrafi dağılımları dikkate alındığında geniş bir literatür bulunmadığı söylenebilmektedir. Bu analizlerin her biri, bulunduğu yöredeki yükseköğretim kurumu/kurumlarının, yöreye olan parasal katkılarını anket, ekonometrik modelleme vb. yöntemlerle hesaplamış, farklı yöresel özellikler, harcama eğilimleri ve hesaplama yöntemleriyle farklı bulgulara ulaşmışlardır (Aydın vd., 2016: 310) Bununla birlikte çalışmalarda ulaşılan ortak sonuç öğrencilerin kent ekonomisi için çok önemli olduğu ve öğrenci harcama kalemleri arasında en fazla tutarı barınma ve gıdanın oluşturduğudur. Yukarıda Tablo.1’de söz konusu çalışmalarda elde edilen sonuçlar gösterilmektedir.

3.ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Üniversitelerin bölgesel kalkınmaya etkilerini belirlemek için pek çok hesaplama yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemler aşağıdaki gibidir;

- Ekonometrik modeller
- Ekonomik temel modeli
- Girdi-çıkıtı modeli
- Maliyet yarar analizi
- Çoğaltan yöntemi

Bölgesel ekonomik çarpanların bölge ekonomisine potansiyel etkilerinin belirlenmesinde kullanıma uygun bir yol olarak görüldüğü için en çok kullanılan yöntem çoğaltan yöntemidir. Çoğaltan değerlerinin yapılan çalışmalarda farklılıklar göstermesi analize dahil edilen bölgelerin gelir seviyesi ve gelişmişlik açısından birbirlerinden ayırt edici özelliklere sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Dalğar, vd., 2009: 45; Albeni, 2001: 141).

2016-2017 Eğitim-öğretim yılında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nin çeşitli bölümlerinde (Fakülte, Yüksekokul, Enstitü ve Meslek Yüksekokullarında) toplam 11913 öğrenci öğrenim görmektedir. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesindeki öğrencilerin Yüksekokul, Meslek Yüksekokulu, Fakülte ve Enstitü düzeyindeki dağılımı Tablo.2’de gösterilmektedir. Çalışmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılarak 11913 öğrenciyi temsilen 1200 öğrenciye anket yapılmıştır. Ancak boş, eksik, yanlış bilgi gibi sebeplerden dolayı 1017 anket analize katılmıştır. Öğrencilere uygulanan anket formunda öğrencilerin aylık harcamaları ve ikamet ettikleri yer, en çok hangi alanda harcama yaptıkları ve gelirlerinin ne kadar olduğu sorulmuştur. Anket yoluyla elde edilen veriler kullanılarak öğrencilerin yıl içerisinde ne kadar harcama yaptıkları tahmin edilmiştir. Çalışmada yüksek öğretim kurumlarının ekonomik etkilerini ortaya koymada en sık kullanılan yöntem olan çoğaltan yöntemi kullanılmaktadır.* Tüketim fonksiyonu yardımı ile elde edilen marjinal tüketim eğilimi kullanılarak çarpan katsayısı hesaplanmıştır Elde edilen çarpan katsayısı, öğrenci harcamaları ile çarpılarak, söz konusu yükseköğretim kurumun da okuyan öğrencilerin Ağrı ekonomisine olan toplam katkısı hesaplanmıştır.

Tablo. 2 Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Öğrenci Sayısı

Birim	Öğrenci Sayısı
Yüksekokul	1013
Meslek Yüksekokulu	3130
Fakülte	6267
Enstitü	783
Toplam	11193

* Yüksek öğretim kurumlarının ekonomik etkilerini ortaya koymada kullanılan yöntemler beş ayrı grupta toplanmıştır. Bunlar; ekonometrik modeller, ekonomik temel modeli, girdi-çıkıtı modeli, maliyet-yarar analizi, çoğaltan modelidir (Görkemli, 2009:172).

3.1. Araştırma Bulguları

Yapılan anketin demografik sonuçları Tablo.3'de gösterilmektedir. Ankete katılanların yüzde 64'ü kız, %36 erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin yüzde 88'i 18-30 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Ankete katılan öğrencilerin birimler arasındaki yüzde dağılımlarına bakıldığında ise, öğrencilerin yüzde 57'si fakülte düzeyinde bulunmaktadır. Bunu yüzde 23 Meslek Yüksekokulu, yüzde 18 Yüksekokul ve yüzde 0,02 öğrencileri izlemektedir.

Tablo 3. Demografik Sonuçlar

CİNSİYET	F	%
Kadın	651	0.64
Erkek	366	0.36
Toplam	1017	100
YAŞ	F	%
18-30	894	0.88
31-45	106	0.11
46 ve üzeri	17	0.01
Toplam	1017	100
EĞİTİM ARALIĞI	F	%
Meslek Yüksekokulu	234	0.23
Yüksekokul	185	0.18
Fakülte	589	0.57
Enstitü	9	0.02
Toplam	1017	100

Anket sonuçlarına verilen cevaplar değerlendirildiğinde öğrencilerin yüzde 45'inin yurttan, yüzde 34'ünün ise aileleriyle birlikte kaldıkları görülmektedir. Bu oranların yanında öğrencilerin yüzde 10'u kiralık evlerde yüzde 9'u ise pansiyonda kalmaktadır.

Tablo.4. Kalınan Yer

KALINAN YER	F	%
Yurt	456	0.45
Pansiyon	93	0.09
Kiralık Ev	102	0.10
Aile ile Birlikte	349	0.34
Otel	8	0.0079
Diğerleri	9	0.0089
Toplam	1017	100

Ankete katılan öğrencilerin harcamalarının dağılımı ise Tablo.5'de gösterilmektedir. Tabloya göre öğrencilerin %67 si en çok harcamayı konaklama alanında yaptığı görülmektedir. Konaklama harcamasını %15 paya sahip olan ulaşım harcaması takip etmektedir.

Tablo.5. En çok harcama yapılan alan

EN ÇOK HARCAMA YAPILAN ALAN	F	%
Konaklama	684	0.67
Ulaşım	143	0.15
Eğlence	97	0.09
Eğitim	83	0,08
Diğerleri	10	0.009
Toplam	1017	100

3.2.Öğrenci Harcamalarının Ekonomiye Katkısı

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde okuyan öğrencilerden ankete katılan öğrencilerin verdikleri harcamayla ilgili cevaplarına göre 2016 yılı eğitim öğretim dönemi içerisinde yaptıkları aylık harcamaların ortalaması 499,58 TL olarak bulunmuştur. 2017 yılı için ise yaptıkları harcama ise 549,66 TL olarak bulunmuştur. Bu bulgu eşliğinde eğitim dönemi içerisinde 8 ay Ağrı ilinde buldukları varsayımı altında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde okuyan 11.193 öğrencinin toplam harcamaları;

2016 yılı için;

$$\begin{aligned}\text{Aylık Toplam Ekonomik Katkı} &= \text{Bir Aylık Öğrenci Harcaması} * \text{Öğrenci Sayısı} \\ &= 499,58 * 11193 \\ &= 5.591.798,94 \text{ TL}\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\text{Yıllık yapılan harcama} &= 5.591.798,94 * 8 \\ &= 44.734.391,52 \text{ TL}\end{aligned}$$

2017 yılı için;

$$\begin{aligned}\text{Aylık Toplam Ekonomik Katkı} &= \text{Bir Aylık Öğrenci Harcaması} * \text{Öğrenci Sayısı} \\ &= 549,66 * 11193 \\ &= 6.152.344,38 \text{ TL}\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\text{Yıllık yapılan harcama} &= 6.152.344,38 * 8 \\ &= 49.218.755,04 \text{ TL}\end{aligned}$$

2016 yılı içerisinde öğrencilerin harcama tutarları 499,58 TL iken, gelir sorusuna verdikleri cevapların ortalaması ise 526,52 TL olarak bulunmuştur. 2017 yılı içerisinde yaptıkları harcamaya ortalaması 549,66 TL, gelirlere verilen cevapların ortalaması 583,21 TL' dir. Elde edilen sonuçlar ile bir öğrencinin net gelirinde oluşan artışın harcamalarına ne derecede etki ettiğini hesaplamak için marjinal tüketim eğilimi (MTE) hesaplanmıştır. Aşağıda gösterildiği gibi MTE, tüketim harcamalarındaki değişimin (ΔC), gelirdeki değişime (ΔY) oranlanmasıyla elde edilmektedir (Selçuk ve Başar,2012: 89).

$$\begin{aligned}\text{MTE} &= \Delta C / \Delta Y \\ &= (549,66-499,58) / (583,21-526,52) \\ &= 50,08/ 56,69 \\ &= 0,88\end{aligned}$$

MTE'nin 0,88 olarak bulunması bize gelirdeki her 100 TL'lik artışın 88 TL'lik kısmının harcadığını göstermektedir. Uyarılmış etkiyi bulabilmek için çarpan katsayısını hesaplamak gerekmektedir. Aşağıda gösterilen Çarpan katsayısının formülünde MTE yerine koyulursa,

$$\begin{aligned}\text{Çarpan Katsayısı} &= 1 / (1 - \text{MTE}) \\ &= 1/(1-0,88) \\ &= 8,33\end{aligned}$$

Çarpan katsayısı 8,33 olarak bulunmaktadır. 2017 yılı için uyarılmış yani çarpan katsayısı ile hesaplanan toplam katkı ise;

$$\begin{aligned}\text{Toplam ekonomik katkı} &= \text{Yıllık ekonomik toplam katkı} * \text{Çarpan Katsayısı} \\ &= 49.218.755,04 * 8.33 \\ &= 409.992.229,48 \text{ TL olarak bulunmaktadır.}\end{aligned}$$

4.SONUÇ

Yükseköğretim kurumları ülkelerin gerek duyduğu nitelikli insan gücü ihtiyacının karşılanmasında, bilginin üretilmesi gibi doğrudan ve dolaylı birçok önemli vazife üstlenmişlerdir. Özellikle sosyo-ekonomik açıdan henüz gelişmekte olan bölgelerde bulunan üniversitelerin asli fonksiyonlarının yanında bölgesel kalkınmayı desteklemek gibi önemli misyonları da üstlendiği görülmektedir. Ayrıca bölgesel kalkınma yaklaşımındaki değişim; işgücü, bilgi düzeyi, yaşam kalitesi gibi mekânın niteliğini artırıcı kurumlar olan üniversitelerin önemini bir kat daha artırmıştır. Günümüzde üniversiteler sadece eğitim-öğretim veren bilimsel kurumlar olmaktan çıkmış, aynı zamanda ekonomik anlamda piyasaya katma değer katan, kalkınmayı destekleyen kurumlardır.

2007 yılında hem ülkedeki eğitim koşullarının iyileştirilmesi hem de Ağrı ilinin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan kalkınmasını sağlamak için Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi faaliyetlerine başlamıştır. Ekonomik anlamda şehrin gelişmesini sağlayacağı düşüncesi son on yıllık süre içerisinde sonuçlarını göstermeye başlamıştır. 2007 yılı öncesi GSYİH oranı 1.780.097 TL iken 2014 yılında GSYİH oranı 4.669.731 TL ye yükselmiştir. 2007 yılındaki bu artışlara sektörler bazında bakıldığı zaman en büyük artışın hizmetler sektöründe olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, bu gelir artışında Ağrı iline kurulan üniversitenin öğrencilerinin ve personellerinin katkılarının yüksek olduğu düşünülmektedir.

Çalışmamızda Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin öğrencilerinin Ağrı iline yapmış olduğu ekonomik katkı hesaplanmaya çalışılmıştır. Yükseköğretim kurumunda öğrenim gören 11193 öğrenciyi temsilen 1017 öğrenciye anket yapılarak bir örneklem oluşturulmuştur. Ekonomik katkının hesaplanması için bir çarpan katsayısı hesaplanarak bu katkının il ekonomisi için toplamda ne kadar katma değer yarattığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda aylık olarak Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin öğrencileri 5.591.798,94 TL harcadığı, yıllık olarak ise ekonomiyeye 49.218.755,04 TL'lik bir harcama gerçekleştirdiği, çarpan katsayısı yardımıyla hesaplanan uyarılmış katkı ise; 409.992.229,48 TL olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Albeni, M. (2001). "Yükseköğretim kurumlarının gelişmekte olan bölgeler üzerinde etkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/5: 137-165.
- Altuntaş, C. & Erilli, N.A. (2015). "Cumhuriyet Üniversitesi'nin Sivas İli Ekonomisine Katkısı", *Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisadi Yenilik Dergisi*, 1/3: 11.
- Aydın, G.; Darıcı, B. & Aydın, A. (2016). "Yüksek Öğretim Kurumlarının Yerel Ekonomilere Katkıları: Manyas Meslek Yüksek Okulu Örneği", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36 /19: 305-328.
- Bleaney, M.F.; Binks, M.R. Greenaway D.; Reed, G.V. & Whyneş, D.K. (1992)." What Does A University Add to Its Local Economy", *Applied Economics*, 24: 305-311.
- Büyükdoğan, B.; Afşar, B. & Gedik, H. (2015). "Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Gördükleri Şehire Ekonomik Katkıları: KTO Karatay Üniversitesi Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/15: 161-174.
- Carroll, M. & Smith, B. (2006). "Estimating the Economic Impact of Universities", *The Industrial Geographer* (Eds. N. Reid & J. Gatrell), 3(2): 1-12.
- Çayın, M. & Özer, H. (2015). "Üniversitelerin İl Ekonomisine Katkısı ve Öğrencilerin Tüketim Yapısı: Muş Alparslan Üniversitesi Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30/2: 131-147.
- Çetin, B. (2014). "Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Dalğar, H.; Tunç, H. & Kaya, M. (2009). "Bölgesel Kalkınmada Yükseköğretim Kurumlarının Rolü ve Bucak Örneği", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1: 39-50.
- Dinler, Z. (2014). "Bölgesel İktisat", Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Erkekoğlu, H. (2000). "Bölge Üniversitelerinin Yerel Ekonomiye Katkıları: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği", *E. U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16: 211-229.
- Gökalp S.N.; Başar, S. (2012). "Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Kars İli Ekonomisine Katkısı", *Kafkas Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4/3: 89-106.
- Gümüş, N.; Ertürk, E.& Şen, Ş. (2015). "Kastamonu Halkının Kastamonu Üniversitesi'ne Yönelik Algılarının İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2: 293-312.
- Gümüş, N. & Ekiz, N. (2017). "Üniversite Öğrencilerinin Tüketim Harcamalarının Şehir Ekonomisine Katkısının Belirlenmesi: Kastamonu İlinde Bir Araştırma", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3/17: 99-116.
- Güven, E.; Uşun, E.; Çömez, F. & Palamutçuoğlu, B.T. (2015). "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Tüketim Harcamaları Analizi ve Yerel Ekonomiye Katkıları: Celal Bayar Üniversitesi Gordes Meslek Yüksekokulu Örneği", 1.Uluslararası Ekonomi Ve İşletme Kongresi (Iceb'15) Bildiriler Kitabı, 75.
- Korkmaz, Ö. (2015) "Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının İl Ekonomisine Katkısı: Bayburt Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Analiz", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29 /2: 233.
- Selçuk, G.N. (2012). "Atatürk Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Analizi ve Erzurum Ekonomisine Katkısı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/3: 317-330.
- Selçuk, G.N. & Başar, S., (2012). "Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Kars İli Ekonomisine Katkısı", *Kafkas Üniversitesi (KAÜ) İ.İ.B.F Dergisi*, 3/ 4: 89-106.

- Tugay, O.; Başgöl, N. (2005). "Üniversite Öğrencilerinin Yöre Ekonomisine Katkıları: Burdur'da Bir Araştırma", I. Burdur Sempozyumu 16-19 Kasım 2005, Bildiriler Cilt-2, (1020-1031).
- Ünsal, E. (1998). "Mikro İktisat", Kutsan Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Yayar, R. & Demir, D. (2013). "Gaziosmanpaşa Üniversitesinin Tokat İli Ekonomisine Etkisi", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5/8: 106-122.
- Yusuf, S. (2011). "Üniversite- Endüstri İlişkileri: Politik Boyutlar", Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur, (Ed. Yusuf, S. ve Nabeshima, K.) Efil Yayınevi, Ankara. 1-23.
- Wilson, H.J. (1975). "The Student Ependiture Impact of A University On The Local Economy", *The Annals Of Regional Science*, 9/1: 122-126.

AĞRI İLİNİN YENİLENEBİLİR ENERJİ POTANSİYELİ VE YATIRIM OLANAKLARI

Utku ŞENDURUR*

Şekip YAZGAN†

Özet

Hızlı nüfus artışı, teknolojik gelişmeler ve sanayileşmenin bir sonucu olarak Dünyada enerji talebi hızla artmaktadır. Günümüzde, fosil enerji kaynaklarının tükenebilir olması ve ciddi çevre sorunlarına yol açması nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru ciddi bir yönelme olmuştur. Güneş, rüzgar, biokütle ve jeotermal enerji, başlıca yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. Çalışmada Dünya ve Türkiye'deki yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeline bakıldıktan sonra, Ağrı ilindeki yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli ve yatırım olanakları araştırılmıştır. Ağrı ilinde yüksek oranda güneş, jeotermal ve biokütle enerjisi potansiyeli bulunurken, tatmin edici bir oranda da rüzgar enerjisi potansiyeli görülmüştür. Çalışmada, Ağrı ilinin Diyadin ilçesinde jeotermal enerjiden kısmi bir düzeyde yararlanıldığı görüldürken, yine yüksek potansiyele sahip güneş ve rüzgar enerjisinden hemen hemen hiç yararlanılmadığı saptanmıştır. Biokütle enerjisine bakıldığında ise, yapılan tek yatırımın, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin Eleşkirt'te bulunan Celal Oruç Hayvansal Üretim Yüksek Okulu'nda yapımı hala devam eden 5m³ depolama hacimli, sıcak su elde etmek için kullanılmak üzere kurulacak olan biyogaz üretim tesisi projesi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir enerji, Türkiye, Ağrı ili.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek hedefi açısından üretim sürecinin temel girdisi olan enerji ve 1973 yılında meydana gelen birinci petrol krizinin ardından gündeme gelen güvenilir kaynaklardan, rasyonel maliyetlerle enerji ihtiyacını karşılayabilme yeteneği olarak tanımlanabilen enerji güvenliği kavramı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. Enerjinin üretimi, ikincil enerjiye dönüştürülmesi, aktarılması ve tüketilmesi sürecinin her aşamasında ekolojik sistemi etkilemektedir. Söz konusu bu etkiler enerji kaynaklarının ekolojik sistemden ekonomik sisteme transferi sırasında yenilenebilir kaynakların sürdürülebilirlik sorunu veya enerjinin üretilmesi ve kullanılması sırasında ekolojik sisteme dönen zararlı atık maddeler ve emisyonların yarattığı kirlilik sorunu şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde dünyada ekonomik faaliyet hacminin büyümesi, enerji talebini arttırırken, enerjinin üretilmesi ve kullanılması sırasında oluşan çevre kirliliği, insan sağlığı ve ekosistemler üzerindeki olumsuz çevre baskısını arttırmaktadır. Bu bakımdan ülkelerin ulusal ve uluslararası düzeyde enerji politikaları belirlemeleri gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu politikalarının bünyelerinde ülkelerin, enerji verimliliklerini arttırmak, teknoloji yardımıyla negatif çevresel etkileri azaltmak gibi unsurlar yanında alternatif yani yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelerine yönelik unsurları da barındırmaları gerekmektedir. Ülkelerin enerji ihtiyaçlarını yerli kaynaklarla karşılayarak dışa bağımlılıklarının azaltılması, kaynakları çeşitlendirerek sürdürülebilir enerji kullanımının sağlanması ve enerji tüketimi neticesinde çevreye verilen zararların en aza indirilmesi açılarından yenilenebilir enerjiye yönelmek gerektiği önemle vurgulanmaktadır (Hughes, 2009, Keleş vd., Dağdemir, 2015, Karagöl ve Kavaz, 2017).

Bu bağlamda günümüzde küresel enerji sektörünün oldukça dinamik bir dönemden geçtiğini yenilenebilir enerjinin payını arttıracığı ve başrolü fosil yakıtlardan devralacağı bir dönüşüm yaşandığını söylemek mümkündür. Yenilenebilir enerji ağırlıklı bir sistemin, enerjiye ulaşım, sağlık, güvenlik, çevre ve istihdam artışı için önemli bir potansiyeli olan endüstriyel bir devrim olacağı ifade edilmektedir (TÜSİAD, 2016).

Çalışmanın amacı, fosil yakıtlardan yenilenebilir enerjiye dönüşümün yaşandığı dünyamızda, Türkiye'nin ve Ağrı ilinin yenilenebilir enerji potansiyelini ortaya koymaktır. Çalışmada, giriş izleyen ikinci bölümde yenilenebilir enerji kavramı ve dünyada yenilenebilir enerjinin durumu

*Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İşletme Bölümü, usendurur@agri.edu.tr

† Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, syazgan@agri.edu.tr

açıklanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye’de yenilenebilir enerjinin durumu ortaya konulmaktadır. Çalışma, sırasıyla Ağrı ilinin yenilenebilir enerji potansiyeline ait genel değerlendirmelerin yapıldığı dördüncü bölüm ve politika çıkarımlarının sunulduğu sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

2. YENİLENEBİLİR ENERJİ

Dünyadaki tükenmeyen ve eksilmeyen kaynaklardan elde edilen, tekrarlayan doğal süreçler yoluyla tüketilmelerinden daha hızlı bir şekilde yerine gelen enerji kaynağı olarak tanımlanabilen yenilenebilir enerji kaynakları; güneş, rüzgâr, jeotermal, hidrolik, biyokütle, dalga ve hidrojen enerjileri olarak gruplandırılmaktadır (Bayramoğlu, 2014; Karagöl ve Kavaz, 2017). Güneş enerjisi, güneşin çekirdeğindeki hidrojen gazının helyuma dönüşmesi şeklindeki füzyon süreci ile açığa çıkan ışıma enerjisi olarak ifade edilmektedir. Bu enerjinin 1/30 kadarı dünyaya gelmekte ve bu küçük bölüm bile tüm dünyanın enerji ihtiyacını karşılayacak kadar büyük bir enerji potansiyeli oluşturmaktadır. Rüzgâr enerjisi ise güneş enerjisinin dolaylı ürünüdür ve güneş enerjisinin yeryüzündeki farklı dağılımının neden olduğu basınç ve sıcaklık farklarının dengelenmesiyle ortaya çıkan hava akımları olarak karşımıza çıkmaktadır. Az maliyetli ve çevreci bir yenilenebilir enerji kaynağı olan Jeotermal enerji, yer kabuğunun çeşitli bölgelerinde toplanan sıcak su, buhar ve gazlardan elde edilen bir enerji çeşididir. Hidrolik ve dalga enerjisi, deniz, göl, nehir veya okyanus gibi kaynaklardan elde edilen suyun akış veya düşüş hızı neticesinde güç kazanması ve bu gücün elektrik enerjisine dönüştürülmesiyle elde edilen bir enerji türüdür. Biyokütle Enerjisi, orman, bitki, ahşap endüstrisi ve tarımsal atıklar, enerji bitkileri, ev ve belediyelerin katı organik atıkları ve alglerden oluşan biyokütle hammaddesinin, ısı, elektrik ve sıvı yakıtlara dönüştürülmüş hali olarak tanımlanmaktadır (Bayramoğlu, 2014:8-11). Yenilenebilir enerji çeşitleri ve bunların kaynakları aşağıda Tablo.1’de gösterilmektedir.

Tablo1: Yenilenebilir Enerji Çeşitleri ve Kaynakları

Yenilenebilir Enerji	Enerjinin Kaynağı
Güneş Enerjisi	Güneş
Rüzgâr Enerjisi	Rüzgâr
Jeotermal Enerji	Yer Altı Suları
Hidrolik Enerjisi	Nehir ve Akarsular
Biyokütle Enerjisi	Biyolojik Atıklar
Dalga Enerjisi	Okyanus ve Denizler
Hidrojen Enerjisi	Su ve Hidroksitler

Kaynak: Karagöl ve Kavaz (2017: 8).

Küresel Nihai Enerji Tüketim Oranlarının Enerji Çeşitlerine Göre Dağılımını gösteren Tablo 2 incelendiğinde, dünyanın fosil yakıtlara olan bağımlılığının hala üst seviyelerde bulunduğu, fosil yakıtların toplam nihai enerji tüketimi içerisindeki oranının yüzde 78,4 olduğu görülmektedir. Bu oranı yüzde 19,3 ile yenilenebilir enerji, yüzde 2,3 ile nükleer enerji takip etmektedir. Bu durum dünyada tüketilen enerjinin yaklaşık olarak beşte birinin yenilenebilir kaynaklardan karşılandığını göstermektedir. Küresel ölçekte tüketilen toplam yenilenebilir enerjinin yüzde 9,1’i geleneksel biyokütle denilen ve pişirme-ısınma gibi amaçlar doğrultusunda kullanılan enerji kaynaklarından karşılanırken yüzde 10,2’si ise modern yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmektedir. Modern yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı içerisinde ise biyokütle, jeotermal, güneş, rüzgâr, hidroelektrik ve biyoyakıt gibi kaynaklardan elde edilen enerji çeşitleri bulunmaktadır. Modern yenilenebilir enerji çeşitlerinin nihai enerji tüketimi içerisindeki paylarına bakıldığında ise ısı enerjisi elde etmek için kullanılan yenilenebilir enerji kaynaklarının yüzde 4,2 ve hidroelektrik enerjisinin

yüzde 3,6 ile ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Rüzgâr, Güneş, Biyokütle, Jeotermal ve biyoyakıtın payları ise sırasıyla yüzde 1,6 ve yüzde 0,8'dir.

Tablo 2: Küresel Nihai Enerji Tüketim Oranlarının Enerji Çeşitlerine Göre Dağılımı (2015)

Fosil Yakıtlar	%78,4
Nükleer Enerji	%2,3
Yenilenebilir Enerji	%19,3
Geleneksel %9,1 Yenilenebilir	
Modern %10,2 Yenilenebilir	
Biyokütle, Jeotermal, Güneş	%4,2
Hidroelektrik	%3,6
Rüzgâr, Güneş, Biyokütle, Jeotermal	%1,6
Biyoyakıt	%0,8

Kaynak: REN21(2017:30).

Dünya genelinde yenilenebilir enerji kullanımının hızlı bir şekilde arttığı görülmekle birlikte yenilenebilir enerjinin nihai enerji tüketimi içerisindeki artış oranları yeterince tatmin edici düzeyde bulunmamaktadır. Bu durumun sebebi olarak, enerji talebinin yavaş bir şekilde arttığı gelişmiş ülkelerde halen kullanılan altyapı ve tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesinin zaman alması, enerji talebinin hızlı bir şekilde arttığı gelişmekte olan ülkelerde ise fosil yakıtların söz konusu talebi karşılamada önemli bir rol oynaması gösterilmektedir. Buna ilave olarak mevcut teknoloji düzeyinde yenilenebilir enerji kaynakları ile elde edilen enerjinin fiyatlandırma açısından fosil yakıtlar ile rekabet edebilmesinin mümkün olmaması diğer bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya genelinde yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaştırılması için zamana ve hükümet politikalarını yenilenebilir enerji kullanımını artırma ve bu alandaki teknolojilerinin geliştirilmesi yönünde yapmalarına ihtiyaç bulunmaktadır (Karagöl ve Kavaz, 2017).

Küresel ölçekte elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin durumu aşağıda Tablo.3'de gösterilmektedir. Toplam küresel elektrik üretiminin yüzde 75,5'i fosil yakıtların başını çektiği yenilenebilir olmayan enerji kaynaklarından, yüzde 24,5'i ise yenilenebilir kaynaklardan elde edilmektedir. Bu oranın yüzde 16,6'lık kısmı hidroelektrik santralleri, yüzde 4'ü rüzgâr, yüzde 2'lik kısmı biyoenerji, yüzde 1,5'i güneş enerjisi ve yüzde 0,4'ü ise jeotermal ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanmaktadır.

Tablo.3. Küresel Elektrik Üretimindeki Yenilenebilir Enerji Oranı (2016)

Yenilenebilir Olmayan	%75,5
Yenilenebilir	%24,5
Hidroelektrik	%16,6
Rüzgâr	%4
Biyoenjerji	%2
Güneş	%1,5
Jeotermal ve diğerleri	%0,4

Kaynak: REN21(2017:33).

3. TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİNİN DURUMU

Tükettiği enerjinin büyük bir bölümünü dışarıdan temin eden Türkiye açısından yenilenebilir enerjinin ne kadar önemli olduğu ortadadır. Buna karşın Türkiye yenilenebilir enerji potansiyeli bakımından oldukça iyi bir coğrafi konumda bulunan Türkiye'nin yenilenebilir kaynaklı enerji üretim seviyesinin düşük miktarlarda bulunduğu görülmektedir. Türkiye'de 2009-2015 yılları arasında yenilenebilir enerji üretiminde yüzde 75'lik bir artış sağlanmıştır. Buna rağmen hızla artan talep nedeniyle elektrik üretim pastasındaki yenilenebilir kaynakların payında kayda değer bir değişim görülmemiştir (Karagöl ve Kavaz, 2017: 10, Özev, 2017). Tablo 4'de 2015 yılı itibarıyla Türkiye'nin toplam enerji kaynaklarının dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 4: 2015 Yılı Türkiye Yenilenebilir Enerji Kaynakları Dağılımı

	GWh	%
Türkiye Toplam	261.783,3	100
Yenilenebilir Toplam	83.657,9	31,96

	GWh	%
Biyokütle *	1.241,1	1,48
Rüzgâr	11.652,5	13,93
Güneş	194,1	0,23
Barajlı	47.514,1	56,80
D.göl ve akarsu	19.631,8	23,47
Jeotermal	3.424,5	4,09
* Endüstriyel Atık Hariç		
Toplam	83.657,9	100,00

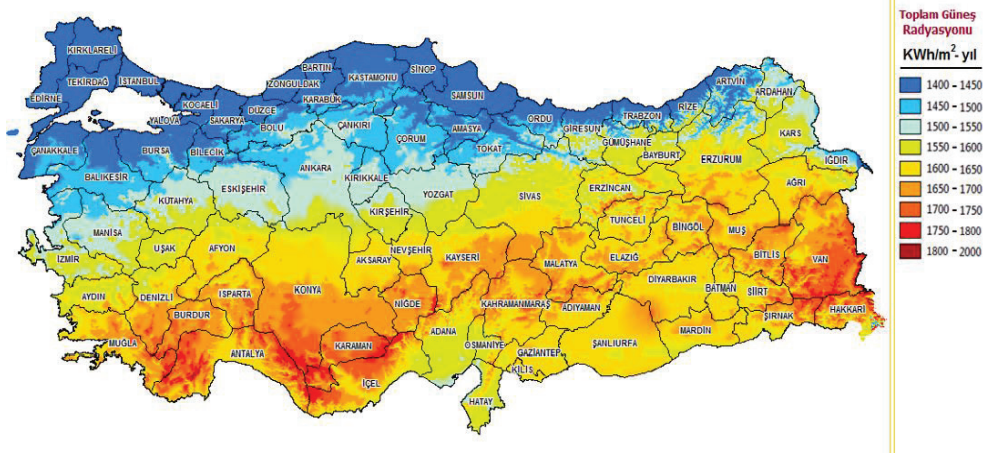
Kaynak: TEİAŞ

Tablo 4 incelendiğinde, 2015 yılı itibarıyla Türkiye'nin toplam enerji kaynaklarının yaklaşık olarak yüzde 32'sini yenilenebilir kaynakların oluşturduğu görülmektedir. Bu oranın büyük bir çoğunluğunun hidroelektrik enerji kaynaklarından, en düşük payın ise güneş enerjisine ait olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin 433 milyar kWh teorik hidroelektrik potansiyeli dünya teorik potansiyelinin %1'i, ekonomik potansiyeli ise Avrupa ekonomik potansiyelinin %16'sı seviyesinde bulunmaktadır. Teknik olarak değerlendirilebilir hidroelektrik potansiyelin ise 216 milyar kWh ve ekonomik hidroelektrik enerji potansiyel 140 milyar kWh/yıl olduğu görülmektedir. 2016 yılı sonu itibarıyla, işletmede bulunan lisanslı ve lisanssız 597 adet HES ile 26.681 MW'lık kurulu güce ve toplam kurulu gücün yaklaşık %34'üne karşılık gelmektedir. 2016 yılında elektrik üretimimizin, %24,7'si hidrolikten elde edilmiştir. Hidroelektrik üretimi 2016 yılında 67,3 milyar kWh olarak gerçekleşmiştir (ETKB, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Hidrolik>).

Türkiye coğrafi konumu itibarıyla halihazırdaki 78 GW'lık elektrik üretimi kurulu gücünün en az sekiz katı (en az 500 GW) güneş enerjisi potansiyeline sahiptir (Karagöl ve Kavaz, 2017: 21). Buna rağmen güneş enerjisine olan ilginin hidroelektrik, rüzgar ve jeotermal gibi yenilenebilir kaynakların gerisinde kalmasının nedeni güneşe olarak dayalı elektrik üretiminde birim maliyetin görece oldukça yüksek olması ifade edilmektedir (Özev, 2017:64). 2016 sonu itibarıyla sayıları 1.043'e erişen güneş enerjisi santrali kurulu gücü 832,5 MW'a yükselmiştir (ETKB, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Gunes>). Güneş enerjisi yatırımlarının istihdama katkısı da son derece yüksektir. Güneş enerjisi potansiyelinden azami düzeyde istifade edilebilmesi için teknolojik, finansal, bürokratik sorunların çözülmesi, AR-GE ve teknoloji transferi faaliyetlerine ağırlık verilmesi ve kalifiye eleman ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. (Özev, 2017).

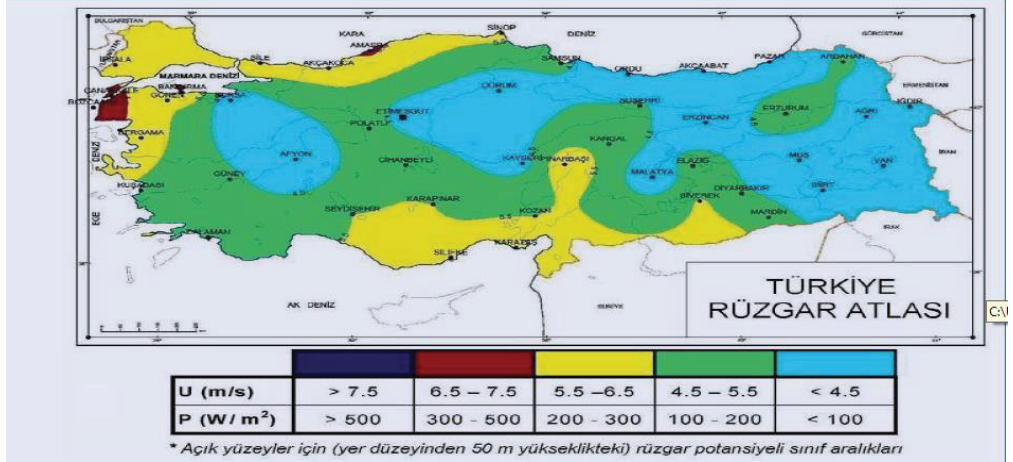
Şekil 1: Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyeli Atlası (GEPA)

Kaynak: YEGM (<http://www.eie.gov.tr/MyCalculator/Default.aspx>)

Türkiye rüzgâr enerjisi potansiyeli bakımından oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır. Türkiye'nin hesaplanan rüzgâr enerjisi potansiyeli 88 bin MW civarındaki potansiyeli ile Avrupa Ülkeleri arasında birinci sırada bulunmaktadır. Şekil 1'de görüldüğü üzere Türkiye'nin rüzgâr potansiyelinin büyük bir bölümü Ege, Doğu Akdeniz ve Marmara bölgelerinde bulunmaktadır.

Şekil 2: Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyeli

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü (<https://www.mgm.gov.tr/genel/ruzgar-atlasi.aspx>).

Jeotermal enerji Türkiye'de üretilen yenilenebilir kaynaklar arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Jeotermal enerji elektrik üretimi, bireysel ya da bölgesel mesken ve sera ısıtma, konutlara sıcak su temini ve sanayi işlemleri gibi pek çok alanda kullanılabilir. Türkiye'nin jeotermal potansiyeli 31.500 MW olup bunun sadece yüzde 6'sı elektrik üretimine geri kalanı ise doğrudan kullanıma uygundur. Halihazırda 5.000 MW ısı kapasitesi faaldir. 2002-2016 yılları arasında elektrik üretimine uygun saha sayısı 16'dan 25'e, sera ısıtma 500 dönümden 5 bin dönüme, ısıtılan konut sayısı 30 binden 115 bine, elektrik üretimi 15 MW'dan 820 MW'a, görünür ulusal jeotermal ısı kapasitesi 3.000 MW'dan 14.000 MW'a yükselmiştir. Türkiye jeotermal kapasitesini büyük ölçüde faaliyete geçirmiş ve atıl kapasitenin kullanımı için de önemli adımlar atmış durumdadır.

Türkiye'nin biyokütle atık potansiyelinin yaklaşık 8,6 milyon ton eş değer petrol (MTEP), biyogaz potansiyelinin ise 1,5-2 MTEP olduğu tahmin edilmektedir. 2014 itibarıyla 32.240 ton biyodizel, 68.643 ton biyoetanol üretimi gerçekleştirilmiştir. 2016 itibarıyla 467 MW düzeyinde olan biyokütle enerjisi kurulu gücünün 2023'te 1.000 MW'a yükseltilmesi hedeflenmektedir. 48 2014'te dizel dışındaki yakıtlara yüzde 3 biyoetanol karıştırma zorunluluğu getirilmiş, yerli ürünlerden üretilen biyoetanol ya da biyodizelin yüzde 2'ye kadar kullanılması vergiden muaf tutulmuştur. Biyodizel ve biyoetanol ile ilgili en önemli sorunlardan biri de şehir ve gıda atıkları dışındaki biyolojik kaynak üretiminin gıda fiyatlarını etkilemesi ve gıda güvenliğini tehdit etmesidir(ETKB, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Jeotermal>).

4. AĞRI İLİNDE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI

Ağrı ili, ülkemizin doğusunda bulunan, Doğubayazıt, Diyadin, Eleşkirt, Hamur, Patnos, Taşlıçay ve Tutak ilçelerinden oluşan bir sınırlıdır. Genelde ilçe merkezlerinin kurulduğu yerler ova olup, kalan kısımlar dağlık bir alana sahiptir. Diyadin civarında bulunan Tendürek dağı hala aktif olan bir volkanik dağdır. Bu bölgede zaman zaman tüten bacalar ve sıcak su çıkan yerler vardır (Yeşil, 2015). Ağrı ilinin iklim özellikleri sayesinde uzun güneşlenme süreleri ve sürekli ve sert esen rüzgarlar görülebilmektedir. Ağrı ilinin önemli geçim kaynakları arasında hayvancılık olduğu için, bölgeden yüksek oranda hayvan atığı da temin edilebilir. Bütün bu özellikler sayesinde Ağrı ili yenilenebilir enerjiyi kullanma bakımından gerekli ve yeterli özelliklere sahiptir diyebiliriz. Tablo-5'de bu durum özet olarak verilmiştir.

Tablo 5: Ağrı İli Yenilenebilir Enerji Kaynakları Potansiyeli

YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜRLERİ	AĞRI İLİ POTANSİYELİ
Güneş Enerjisi	Yüksek ışınım değerleri ve güneşlenme süreleri vardır
Rüzgar Enerjisi	Bazı bölgelerde yüksek rüzgar hızı vardır.
Biokütle	Hayvancılık önemli bir geçim kaynağı olduğu için, hammadde sorunu bulunmamaktadır.
Jeotermal Enerji	Özellikle Diyadin ilçesinde önemli bir potansiyel bulunmaktadır.

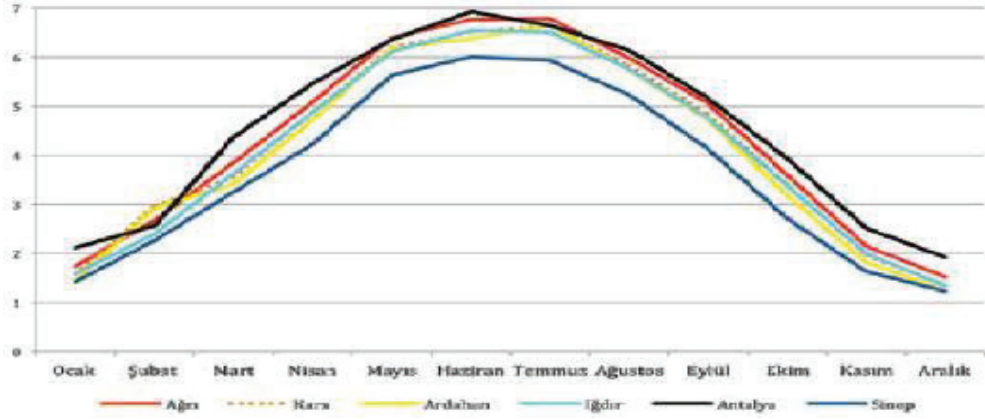
Yukarıda da görüldüğü gibi Ağrı ili yenilenebilir enerji kullanımı açısından yüksek potansiyele sahiptir. Bu potansiyeli daha iyi açıklamak bakımından, bundan sonraki bölümde Ağrı ilinin güneş, rüzgar, biokütle ve jeotermal enerji potansiyeli daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

4.1. Ağrı İli Güneş Enerjisi Potansiyeli

TRA2 Bölgesi coğrafi konumundan dolayı, güneş enerjisi potansiyeli bakımından önemli bir şansa sahip olup, Türkiye sıralamasında, bu açıdan 3. Bölge olma özelliğine sahiptir. Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı "Güneş Enerjisi Potansiyeli Atlası"na (GEP) bakıldığında zaman ise, TRA2 bölgesi illeri içerisinde Ağrı minimum 1700 KWh/m²-yıl ile birinci sıradadır (YEGM, 2017).

TRA2 bölgesinde yer almayan Antalya ilini çıkardığımızda, Ağrı ilinin güneş ışınım değerlerinin TRA2 bölgesi illeri arasında 1. sırada olduğu, hatta Türkiye'nin güneş enerjisi potansiyeli bakımından ilk sırasında bulunan Akdeniz bölgesine ait bir ili olan Antalya iline de çok yakın değerlerde olduğu görülebilir.

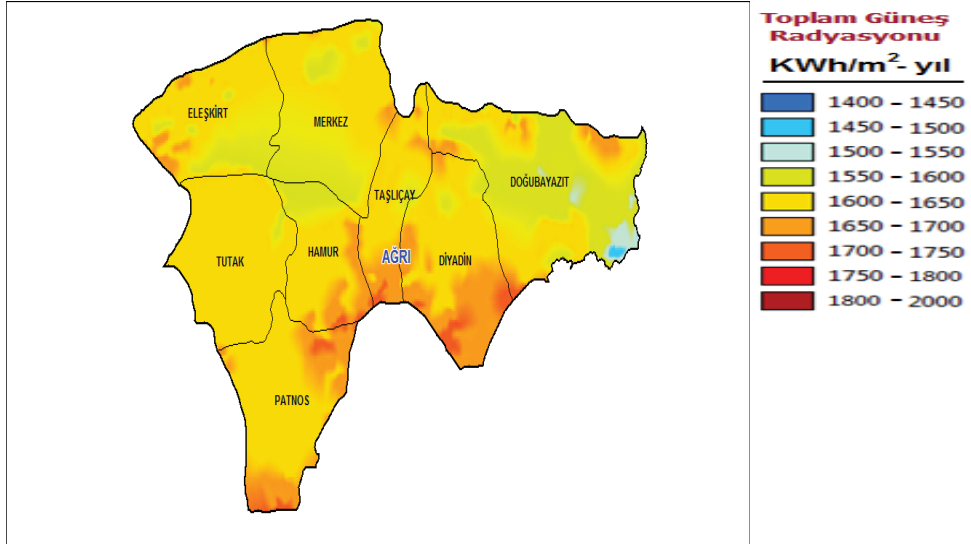
Şekil 3: TRA2 Bölgesi, Sinop ve Antalya'nın Işınım Değerleri (KWh/m²-gün)

Kaynak: TRA2 Bölgesi Yeşil Enerji Kaynakları Sektör Raporu SERKA 2015

Şekil 3'de Ağrı ili toplam güneş radyasyonu değerleri, şekil 4'te ise güneşlenme süreleri gösterilmiştir.

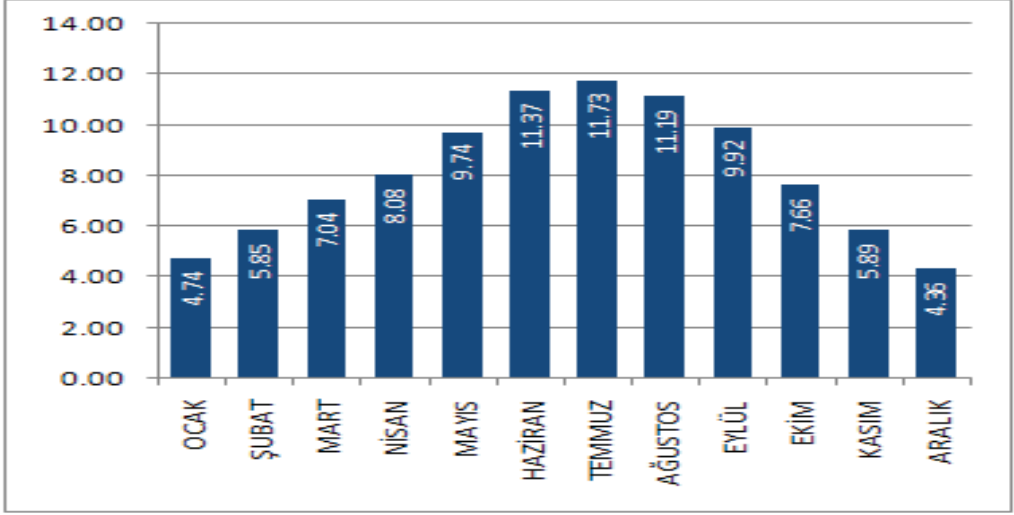
Şekil 4: Ağrı İli Toplam Güneş Radyasyonu (KWh/m²-yıl)

Kaynak: TRA2 Bölgesi Yeşil Enerji Kaynakları Sektör Raporu SERKA 2015

Şekil 4'e bakıldığında Ağrı ilinin yüksek ışınım değerlerine sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle başta Diyadin ve Taşlıçay olmak üzere, Patnos ve Hamur ilçelerinin de güneş enerjisi yatırımları için yüksek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 5: Ağrı İli Toplam Güneşlenme Süreleri (Saat)

Kaynak: Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü, 2017

Şekil 5'e bakıldığı zaman Ağrı ilinde minimum güneşlenme süresinin Aralık ayında maksimum güneşlenme süresinin ise Temmuz ayında olduğu görülür. Toplam güneşlenme süreleri ve ışınım değerlerinin ortalamasını aldığımızda Ağrı ili yıllık 1571 KWh/m²'lik bir değer ile yüksek bir potansiyele sahiptir (Yeşil, 2015).

Güneş Enerjisi Sanayileri ve Endüstrisi Derneği tarafından yapılan bir analize göre, Ağrı Taşlıçay ve Diyadin ilçesinden daha düşük bir potansiyele sahip olan Patnos ilçesinde kurulacak olan 1mW'lik ve yıllık ortalama 1653 KWh'lik verimle çalışacak olan bir tesisin bile 6 yılda kendini amorti edeceği öngörülmüştür (Yeşil, 2015).

Ağrı ilinin bu yüksek güneş enerjisi potansiyeline karşın, bundan yararlanma oranı neredeyse yok denecek kadar azdır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, özel sektör ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi koordineli bir şekilde çalışmalı ve bölgede bu alanda yapılacak yatırımlar teşvik edilmeli, güneş enerjisinin kullanımını özendirici projeler yapılmalı, tesisler açılmalıdır. Nitekim, Bölge Gelişme Yüksek Kurulu'nun 30.12.2014 tarih ve 2014/1 sayılı kararı ile 10. Kalkınma Planı dahilinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, EPDK, TUBİTAK, TEÜAŞ, Ağrı Valiliği ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi işbirliği ile, bölgede bir "güneş enerjisi üretim merkezi" kurulması düşünülmektedir. Bu projenin amacı, Ağrı ilinin güneş enerjisi potansiyelini değerlendirerek çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır.

Ağrı ilinin bu büyük güneş enerjisi potansiyelinin kullanılmasının, ilin enerji ihtiyacının karşılanması, güneş enerjisi ile ilgili yan sanayinin gelişmesi, hava kirliliğinin azalması ve hane halkının ve işletmelerin enerji giderlerinin azalması bakımından da Ağrı iline büyük katkısı olacağı düşünülmektedir.

4.2. Ağrı İli Rüzgar Enerjisi Potansiyeli

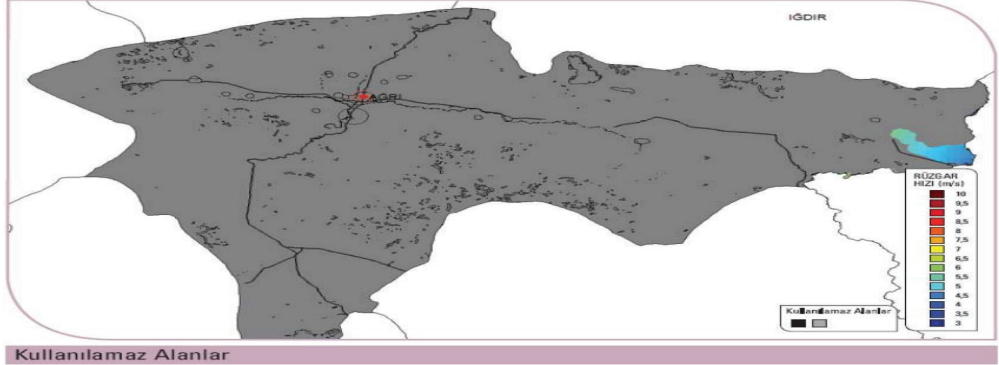
Rüzgar enerjisi, doğası gereği yenilenebilir enerji kaynakları arasında en az kullanılan enerji kaynağıdır. Dünyaya ulaşan güneş enerjisinin sadece %2'si rüzgar enerjisine çevrilebilmektedir. Rüzgar enerjisinin kullanılabilmesi için, bölgelerin, yüksek ve çok fazla engebeye sahip olmaması, kıyı şeritlerinde olması ve dağlar arasında kaldığı için kanal etkisi oluşturması gibi coğrafi özelliklere sahip olması gerekir (Yeşil, 2015). Rüzgardan enerji elde edebilmek için gerekli olan ortalama rüzgar hızlarının sınıflandırılması aşağıdaki gibidir (ETKB, 2017);

Tablo 6: Ortalama Rüzgar Hızları Sınıflaması

6.5m/s	Orta
7.5m/s	İyi
8.5m/s	Çok iyi

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017

Ağrı ilinde ortalama rüzgar hızına sahip bölgeler bulunmasında rağmen çok fazla engebeli araziye sahip olduğu için rüzgar enerjisi santrali kurulabilecek sınırlı bir alana sahiptir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın hazırladığı haritada Ağrı'da rüzgar enerjisi santrali kurulabilecek bölgeler gösterilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6: Ağrı'da Rüzgar Enerjisi Santrali Kurulabilecek Alanlar

GRI RENKLİ ALANLARA RÜZGAR SANTRALI KURULAMAYACAĞI KABUL EDİLMİŞTİR.

Kaynak: Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü, 2017

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın yayınladığı haritaya göre Ağrı ilinde kurulabilecek rüzgar enerjisi santrali kurulabilecek alanlar oldukça az olsa da, Bakanlık minimum maliyet, maksimum verim esasına göre düşündüğü için, daha önce de Türkiye'nin bir çok ilinde Bakanlık tarafından yatırım yapılamaz raporu verilen yerlere rüzgar enerjisi santrali kurulmuştur (Yeşil, 2015). Ağrı ilinde kurulabilecek rüzgar enerjisi santrali güç kapasitesi Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Ağrı'da Kurulabilecek Rüzgar Enerjisi Santrali Güç Kapasitesi

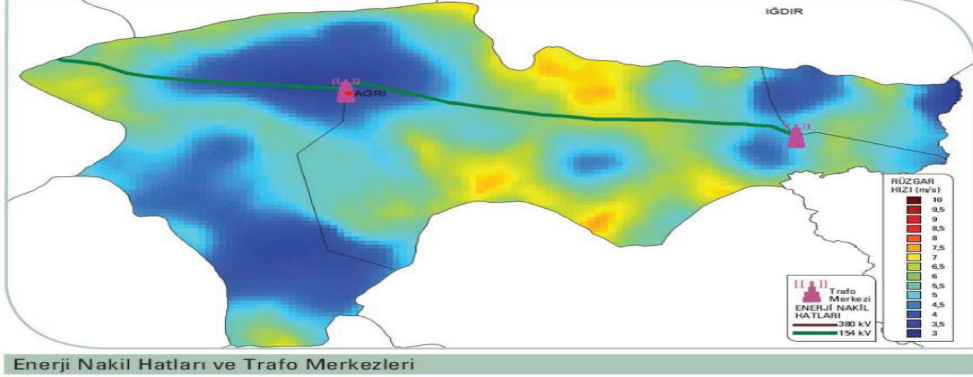
50 m'de Rüzgar Gücü (W/m ²)	50 m'de Rüzgar Hızı (m/s)	Toplam Alan (km ²)	Toplam Kurulu Güç (MW)
300 - 400	6.8 - 7.5	0,05	0,24
400 - 500	7.5 - 8.1	0,00	0,00
500 - 600	8.1 - 8.6	0,00	0,00
600 - 800	8.6 - 9.5	0,00	0,00
> 800	> 9.5	0,00	0,00
		0,05	0,24

Kaynak: Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü, 2017

Bakanlığın ve özel sektörün yaptığı çalışmalar ve rüzgar ölçümlerinde ortaya çıkan sonuçta, Ağrı ilinde, Taşlıçay ve Diyadin ilçelerinin rüzgar enerjisi santrali kurulabilecek en uygun ilçeler olduğu görülmüştür. Özellikle Taşlıçay ilçesine yakın bir konumda bulunan, yapılan ölçümlerde rüzgar hızın 7m/s' yi aştığı saptanan, şekil 7'deki harita da görüldüğü gibi trafo nakil hatlarına yakın

bir konumda bulunan ve, %35* gibi bir kapasite faktör oranı bulunan Balık Gölü'nün çevresi, bir rüzgar santrali kurulması için Ağrı'daki en uygun yer olarak görülmektedir.

Şekil 7: Ağrı İli Rüzgar Hızı Yüksek Alanlar ve Trafo Nakil Hatları

Kaynak: Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü, 2017

Ağrı'da kurulacak bir rüzgar enerjisi santralinin Ağrı iline olumlu yönde katkıları şu şekilde sıralanabilir (ETKB, 2017);

- Yenilenebilir bir enerji kaynağı olduğu için çevreye duyarlıdır ve çevreyi kirletmez
- Elektrik ve ısı enerjisi olarak kullanılabilirdiği için hane halkının ve işletmelerin enerji giderlerinin azalmasına yardımcı olur.
- Kaynağın tükenme ve fiyat artımı riski yoktur.
- İşletme ve bakım maliyetleri düşüktür.
- Ağrı ilinde bir iş kolu yaratarak istihdamı artırır.

4.3. Ağrı İli Biokütle Enerjisi Potansiyeli

Biokütle enerjisi, tarımsal atıklar, sanayi atıkları, evlerden alınan organik çöpler ve hayvan dışkılarının biyogaz haline dönüştürülmesi ile elde edilir. Ağrı ili geçimini büyük oranda hayvancılık ile sağladığından dolayı, biyogaz için en büyük hammaddeyi hayvan dışkıları oluşturur. TRA2 bölgeleri hayvan sayısı bakımından Türkiye'de ilk sırada gelmektedir. TRA2 illeri arasında Ağrı ise, en fazla küçükbaş hayvana sahip olan ildir (Yeşil, 2015). Türkiye genelinde 2016 yılı verilerine göre 41.329.232 adet küçükbaş hayvan bulunurken, bu küçükbaş hayvanların %3.4'ü Ağrı ilinde bulunmaktadır (HAYGEM, 2017). Türkiye geneli il sayısı ve nüfus oranına bakıldığında, bu oranın ortalamanın çok üstünde olduğu görülür. Bu da biyogaz üretimi için Ağrı ilinde yüksek bir potansiyel olduğunu gösterir.

Biyogaz enerjisi için yüksek potansiyele sahip Ağrı ilinde şu an için herhangi bir biyogaz üretim tesisi bulunmamaktadır. Hayvansal atıklar bir merkezde toplanmak yerine, çiftçiler tarafından kışın yakılarak ısı enerjisi olarak kullanılmaktadır. Ancak bu var olan hammaddenin çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır (Çalışkan, 2014). Ağrı ili belediyesi ise, inşaat atıkları, ambalaj atıkları, çöp, tıbbi atık, madeni ve bitkisel yağ atıkları, pil ve maden atıklarını toplamaktadır. 2016 yılında bu atıkların 13.090 kg'ı enerji üretimi amacıyla yakıt olarak kullanılmıştır (CSB, 2016). Fakat hayvansal atıkların toplanmasına yönelik il genelinde geniş çaplı bir girişim yoktur. Bu konuyla ilgili yapılan tek çalışma, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin Eleşkirt'te bulunan Celal Oruç Hayvansal Üretim Yüksek Okulu'nda yapımı hala devam eden 5m³ depolama hacimli, sıcak su elde etmek için kullanılmak üzere kurulacak olan biyogaz üretim tesisi projesidir.

Ağrı ilinde küçükbaş hayvanların meralarda otlatılması, hayvancılık yapan işletmelerin aile işletmeleri olmaları, birbirinden bağımsız ve habersiz hareket etmeleri biyogaz üretimi için gereken

* Ekonomik rüzgar enerjisi santralleri yatırımı için en az %35 kapasite faktörü gerekmektedir (ETKB, 2017)

hammadde olan hayvansal dışkıların toplanmasını imkansız hale getirmektedir. Bu sorun modern bir besi merkezinin kurulması, merkez ve ilçe köylerde çiftçilerin bir araya getirilmesi ve eşgüdümlü bir çalışmayla çözülebilir (Tutar, 2013).

Biyogaz üretim tesislerinde %90 su %10 atık kullanılmasından dolayı, Ağrı ovası, suya yakınlığı ve düz olmasının için inşaat maliyetlerini azaltıcı özelliği nedeniyle, biyogaz üretim tesisi için en uygun yer olarak gözükmektedir. Serhat Kalkınma Ajansı tarafından 2013 yılında hazırlanan bir raporda, Ağrı iline kurulacak bir biyogaz üretim tesisinin faktör puanlaması aşağıdaki gibidir (Tutar, 2013);

Tablo 8: Ağrı İli Biyogaz Üretim Tesisi Faktör Puanlaması

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	9	27
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	5	5
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	9	9
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	5	10
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	6	12
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	186

Kaynak: Serhat Kalkınma Ajansı, 2013

Tablo 8’de de görüldüğü üzere Ağrı’da yapılacak olan bir biyogaz üretim tesisinin yatırım yapılabilirlik seviyesi, en iyi seviye olan A grubu yatırımların bir altı olan B grubu çıkmıştır. Gerek yatırım yapılabilirlik seviyesi, gerekse hammadde bulunabilirlik düzeyi bakımından, Ağrı iline büyük ekonomik katkısı olacağı düşünülen bir biyogaz üretim tesisinin kurulması önem arz etmektedir. Nitekim, Bölge Gelişme Yüksek Kurulu’nun 30.12.2014 tarih ve 2014/1 sayılı kararı ile 10. Kalkınma Planı dahilinde bölgede 2020 yılına kadar 3, 2023 yılına kadar ise 5 tane biyogaz üretim tesisi kurulması hedeflenmektedir. Ağrı iline kurulacak bir biyogaz üretim tesisinin Ağrı iline sağlayacağı faydalar şu şekilde sıralanabilir (ETKB, 2017);

- Ağrı ilindeki atıkların geri kazanımını sağlar
- Çevre dostu bir enerji kaynağı olduğu için Ağrı’daki hava kirliliğinin azalmasına yardımcı olur
- Meralarda otlatılan hayvanların bıraktıkları dışkıların kötü kokusu engellenmiş olur
- Meralarda otlatılan hayvanların bıraktıkları dışkıların Ağrı’da yaşayan insanların sağlığını tehdit etmesi engellenmiş olur
- Daha ucuz bir ısınma kaynağı olduğu için hane halkının ve işletmelerin enerji giderlerinin azalmasına yardımcı olur.

4.4. Ağrı ili Jeotermal Enerji Potansiyeli

Ağrı ili Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan en önemli jeotermal alana sahiptir. Bu alan Ağrı ilinin 59 km doğusunda bulunan Diyadin ilçesindedir. Diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının aksine Ağrı ilinde jeotermal enerjinin aktif olarak kullanılması düşünülmüş ve bu konuda çeşitli adımlar atılmıştır. İlk olarak Maden Teknik Arama (MTA) Kurumu 1998 yılında bölgede bir kuyu açmış ve 75° sıcaklıkta bir su kaynağına ulaşmıştır. Yapılan çalışmaların olumlu sonuçlanması ile birlikte, Diyadin jeotermal sahasında termal otel, konut ısıtması ve jeotermal seracılık faaliyetlerini kapsayan entegre bir tesis kurulmuştur. Fakat daha sonra tesislerdeki eksiklikler nedeni ile konut ısıtması hariç diğer faaliyetler durmuş ve tesis atıl hale gelmiştir (Yeşil, 2015). Bu yıllarda Diyadin ilçesinde 570 konutun ısınması jeotermal enerji ile sağlanmıştır (Yılmaz, 2012).

2013 yılında bu tesis satılarak özelleştirilmiştir. Özelleşme ile birlikte, bu yıldan sonra Diyadin’de jeotermal enerjiye büyük yatırımlar başlamıştır. İlk olarak 20.400m² jeotermal sera kurulmuş, daha sonra buna ek olarak, 20.600m²’lik bir jeotermal sera daha kurulmuş, ayrıca termal yarı olimpik yüzme havuzları inşa edilmiştir. Tesiste 3 tane jeotermal üretim kuyusu bulunmaktadır. Bu kuyuların biri ile 40 dekarlık seralar ısıtılmakta diğer kuyular ile de Diyadin İlçesindeki konutların ısıtılması gerçekleştirilmektedir (Diyadin Jeotermal AŞ, 2017).

Son yıllarda bölgedeki jeotermal enerji, kullanılmaya başlansa bile henüz bu potansiyelin küçük bir kısmının kullanıldığı görülmektedir. Bölgeye yapılan yatırımlar teşvik edilerek bu potansiyelin daha büyük bir bölümünün kullanılmasının sağlanması gerekmektedir. Örneğin şu an için Diyadin ilçesindeki konutların az bir bölümünün ısıtılması jeotermal enerji ile sağlanmaktadır. Yatırımlar yapılarak bu oran artırılmalı ileride belki de ilçenin tümüne yayılmalıdır.

Jeotermal enerjinin kullanım alanlarından belki de en önemlisi seracılıktır. Jeotermal enerjinin seracılık faaliyetlerinde kullanılması ile birlikte bölgedeki çiftçi, tarım üretimini daha ucuz bir maliyetle sene boyu sürdürebilecek ve daha fazla ürün elde edebilecektir. Dolayısıyla Ağrı’da yaşayan nüfus, batı illerden gelen ve nakliye nedeniyle maliyetleri yüksek ve tazeliğini kaybetmiş sebze ve meyve yerine, Ağrı’daki seralarda yetişen daha ucuz ve taze sebze ve meyveyi yeme olanağına sahip olacaktır. Serhat Kalkınma Ajansı tarafından 2013 yılında hazırlanan bir raporda, Ağrı iline kurulacak bir jeotermal sera tesisinin faktör puanlaması aşağıdaki gibidir (Tutar, 2013)

Tablo 9: Ağrı İli Jeotermal Sera Tesisi Faktör Puanlaması

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	8	24
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12
3.	Taşıma	1	7	7
4.	İşgücü	1	8	8
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	8	16
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8.	İklim Koşulları	3	7	21
9.	Özendirme Önlemleri	2	7	14
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14
TOPLAM			B	151

Kaynak: Serhat Kalkınma Ajansı, 2013

Tablo 9’da da görüldüğü üzere kurulacak bir jeotermal sera tesisi yatırım yapılabilir seviyede çıkmıştır. Yüksek jeotermal enerji potansiyeline sahip Ağrı iline hali hazırda var olan jeotermal enerji tesisi potansiyeli karşılayamamaktadır. Bu yüzden, gerek seracılıkta, gerekse konut ısınmasında

kullanılmak üzere, daha fazla jeotermal enerji tesislerinin kurulması Ağrı ekonomisine katkısı bakımından son derece önemli görülmektedir. Ağrı ilinde jeotermal enerjinin daha aktif bir şekilde kullanılmasının Ağrı iline sağlayacağı faydalar şu şekilde özetlenebilir (Kervankıran, 2011);

- Daha az maliyetle konut ısıtması sağlanabilir
- Ağrı ilindeki çiftçiler yıl boyu üretim yapabilir
- Ekilebilir alanın az olduğu Ağrı ilinde daha az alandan daha kaliteli ürünler elde edilebilir
- Ürünleri il dışına satarak Ağrı ekonomisine bir girdi oluşturulabilir.
- Sera yapımı için gerekli olacak olan çeşitli malların ihtiyacı nedeniyle oluşacak yeni sanayi kollarından dolayı Ağrı ili istihdamı artırılabilir

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda hızla sanayileşen, nüfusun giderek arttığı ve teknolojik gelişmelerin hızlandığı Dünya’da, enerjiye talep de buna oranla artmıştır. Günümüzde enerji ihtiyacını karşılamada hala büyük oranda kullanılan fosil yakıtların tükenebilir olması ve çevreye zarar vermesi nedeniyle, yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru bir yönelme başlamıştır. Güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, biokütle enerjisi ve jeotermal enerji, başlıca yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. Dünya’da toplam enerji kullanımının %19.3’ü yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanırken Türkiye’de bu oran %31.96’dır.

Ağrı ilinde güneş, rüzgar, biokütle ve jeotermal enerji bakımından yüksek oranda bir yenilenebilir enerji kaynağı potansiyeli bulunmaktadır. Fakat Diyadin ilçesinde kısmi olarak yararlanılan jeotermal enerji dışında diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından hemen hemen hiç faydalanılmadığı görülmektedir.

Ağrı ili güneş enerjisi potansiyeli bakımından TRA2 bölgesinde ilk sırada yer almakta, hatta yüksek potansiyele sahip olduğu herkes tarafından tahmin dilen Antalya ili ile yarışmaktadır. Ağrı ilinde güneşlenme süresi yaz aylarında neredeyse 12 saate çıkmaktadır ve il 1700 KWh gibi yüksek bir güneş ışınım değerine sahiptir. Bu nedenle, ilde güneş enerjisi kullanılarak elektrik üretimi yapılması için tesisler kurulması, güneş enerjisine dayalı seracılık faaliyetlerine öncelik verilmesi ve güneş enerjisi ile çalışan su ısıtma sistemlerinin kullanılması özendirilmelidir.

Rüzgar enerjisi, Ağrı ilindeki yenilenebilir enerji kaynakları potansiyelleri arasında en düşük potansiyele sahip olan kaynaktır. Bölgenin engebeli bir araziye sahip olması, bir rüzgar enerji santralini kurmayı güçleştirmektedir. Fakat yapılan rüzgar ölçümleri ve fizibilite çalışmaları sayesinde Ağrı Balık Gölü’nde çok önemli bir potansiyel olduğu görülmüştür. Bu bölge enerji nakil hatlarına yakındır ve yapılan rüzgar ölçümleri de (7m/s) çok olumludur. Bu bölgeye kurulabilecek bir rüzgar enerji santrali ilin büyük bölümünün elektrik enerjisini karşılayabilir.

Ağrı ili sahip olduğu büyükbaş ve özellikle küçükbaş hayvan sayısı bakımından Türkiye ortalamasının çok üstünde bir ildir. Dolayısıyla biyogaz üretimi için gereken hammadde olan hayvan dışkısu temini sorunu yaşamamaktadır. Fakat işletmelerin aile işletmesi olması, çiftçilerin birbiri ile organize hareket etmemesi ve hayvanların meralarda otlatılması, hammadde teminini olanaksız kılmaktadır. Bu sorun modern bir besi merkezinin kurulması, merkez ve ilçe köylerde çiftçilerin bir araya getirilmesi ve eşgüdümlü bir çalışma ile çözümlenmelidir. Son yıllarda Ağrı ilinde biokütle enerjisinin kullanımı ile ilgili bazı projeler başlamıştır. Fakat sahip olunan bu yüksek potansiyelin kullanılması için daha fazla çalışma, proje ve tesis yapılmalıdır.

Ağrı ilinin Diyadin ilçesi yüksek bir jeotermal enerji potansiyeline sahiptir. Bölgede ilk olarak MTA Kurumu 1998 yılında yaptığı çalışma ile bir kuyu açmış ve termal otel, konut ısıtması ve jeotermal seracılık faaliyetlerini kapsayan entegre bir tesis kurulmuştur. 2013 yılında, bu tesis özelleştirilmiştir. Özelleşme ile birlikte konut ısıtması ve seracılık faaliyetleri alanında yatırımlar artmıştır. Bütün bunlara rağmen bölgede var olan jeotermal enerji potansiyeli tam olarak kullanılmamaktadır. Bu yüzden, gerek seracılıkta, gerekse konut ısınmasında kullanılmak üzere, daha fazla jeotermal enerji tesislerinin kurulması Ağrı ekonomisine katkısı bakımından son derece önemli görülmektedir.

Sonuç olarak, yüksek yenilenebilir enerji potansiyeline sahip Ağrı ilinde, güneş ve rüzgar enerjisinin kullanılması, ilin enerji ihtiyacının karşılanması, güneş ve rüzgar enerjisi ile ilgili yan sanayinin gelişmesi, hava kirliliğinin azalması ve hane halkının ve işletmelerin enerji giderlerinin azalması; biokütle enerjisinin kullanılması, enerji maliyetlerinin düşmesi ve hava kirliliğinin önüne geçilmesine ek olarak, hayvan dışkılarının kötü kokusu ve insan sağlığını tehdit edici özelliğinin önlenmesi; jeotermal enerjinin kullanılması ise ısınma maliyetlerinin düşmesi, seracılık ile çiftçilerin yıl boyu üretim yapması ve ürettiği ürünleri Ağrı dışına satarak Ağrı ekonomisine katkı sağlaması bakımından son derece önemlidir. Bütün bu nedenlerle Ağrı ilindeki yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımlar artırılmalı ve yatırım yapılmasına teşvik edici bir takım düzenlemeler yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Bayramoğlu, T. (2014), *Biyokütle Enerjisi ve Yerel Ekonomik Kalkınma*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- CSB. (2016). *Ağrı İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu*. Ağrı: TC Ağrı Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- Çalışkan, U. (2014). *TRA2 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı*. Serhat Kalkınma Ajansı.
- Diyadin Jeotermal AŞ. (2017, 12 22). http://www.diyadinjeotermal.com.tr/Kategori-9-Tesis_ve_Kuyular-1 adresinden alındı
- ETKB. (2017, 12 20). *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*. <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Ruzgar> adresinden alındı
- HAYGEM. (2017, 12 22). *Hayvancılık Genel Müdürlüğü*. TC Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı: <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf> adresinden alındı
- Kervankıran, İ. (2011). Afyonkarahisar İlinde Alternatif Tarım Çalışmalarına Bir Örnek: Jeotermal Seracılık. *Marmara Coğrafya Dergisi*(24), 382-402.
- Tutar, H. (2013). *Ağrı'nın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*. Serhat Kalkınma Ajansı.
- YEGM. (2017, 12 19). *TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*. Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü: <http://www.eie.gov.tr/yenilenebilir/gunes.aspx> adresinden alındı
- Yeşil, M. A. (2015). *TRA2 Bölgesi Yeşil Enerji Kaynakları Sektör Raporu*. Serhat Kalkınma Ajansı.
- Yılmaz, M. (2012). Türkiye'nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(2), 33-54.

CAZİBE MERKEZLERİ PROGRAMI: AĞRI İLİ VE YATIRIMCILARINA YÖNELİK YATIRIM KONULARI

*Fatma TEMELLİ**

Özet

Cazibe Merkezleri Destekleme Programı (CMDP) 2007- 2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı ile bölgesel politika öncelikleri arasına girmiştir. Bu program, az gelişmiş bölgelerde, büyüme merkezi işlevi görece kentsel merkezlerin desteklenmesi amacıyla uygulamaya konulmuştur. Bu programın ana hatlarını turizm potansiyelini geliştirici projeler ile tarihi kent dokusunun ortaya çıkartılması oluşturmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yatırımların teşvik edilmesi amacıyla Kalkınma Bakanlığı tarafından açıklanan ve 23 ili kapsayan Cazibe Merkezleri Programı (CMP) ile görece az gelişmiş 23 ilde istihdam, üretim ve ihracatı artırmak, imalat sanayii ile çağrı merkezi ve veri merkezi yeni yatırım projelerini desteklemek, imalat sanayiinde yarım kalmış ya da yatırımı tamamlanarak işletme sermayesi yetersizliği nedeniyle işletmeye geçememiş veya kısmen geçmiş veya diğer sebeplerle faaliyet göstermeyen tesisleri ayağa kaldırmak amaçlanmıştır. Cazibe Merkezleri Programı kapsamındaki 23 ilden biri de TRA2 Bölgesi'nin en büyük ili olan Ağrı İli'dir. Cazibe Merkezleri Programı bünyesinde devlet yatırım yapanlara destek verecek ve böylece program dâhilinde olan illerde hem istihdam sağlanacak hem yatırım destek ve teşvikleri ile kalkınma süreci hızlanacak, hem de Doğu ile Batı arasındaki kalkınma farkı ortadan kalkacaktır. Bu bağlamda; Ağrı'da Cazibe Merkezleri Programı kapsamında yatırımlara hız ve öncelik verilmesi, şehrin sürdürülebilir kalkınmasına, güvenli hale gelmesine, göçün azalmasına ve rekabet gücünün artmasına katkı sağlayacak ve şehir hakkındaki olumsuz imaj ve önyargılar önemli ölçüde kırılacaktır. Bu bağlamda çalışmada, Cazibe Merkezleri Destekleme Programı kapsamında, Ağrı'da bundan sonra yatırım yapmak isteyen yatırımcılara yapacakları yatırımlar için bazı yatırım konuları önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cazibe Merkezleri Programı (CMP), CMP Kapsamındaki Destekler, Yatırımlar, Yatırım Projeleri.

1. GİRİŞ

Türkiye ekonomisinin en temel yapısal sorunlarından birisi bölgelerarası gelişmişlik farklarıdır. Türkiye'nin bu sorununa yönelik bazı politikalar belirlense de istenilen hedeflere tam olarak ulaşılamamış ve bölgesel dengesizlik olgusu devam etmiştir.

Bölgelerarası gelişmişlik farklarının azalması için devletin geliştirdiği birçok politika vardır. Bu politikalar; sosyal kârlılık, yapay kalınma kutbu ve halkın katılımı ilkelerinden oluşmaktadır. Sosyal kârlılık ilkesi; bölgelerarası sosyal ve ekonomik gelişme farklılıklarını azaltmak amacıyla geri kalmış bölgelerde ekonomik canlılık sağlayacak, buna karşın uzun vadede verimli olabilen bu yatırımların devlet ya da devlete bağlı kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğine dayanan bir ilkedir. Yani devlet, geri kalmış bölgelere hem alt yapı yatırımlarını, hem de bu bölgelere canlılık katacak üretken yatırımları götürmelidir. Yapay kalkınma kutbu ilkesi, ekonomik gelişmenin bir ülkenin tüm bölgelerinde/yörelerinde aynı anda başlamadığını, kalkınma için en uygun koşullara sahip belirli bölgelerde/yörelerde başladığını, buralarda yoğunlaştığını ve belirli bir yoğunluğa eriştikten sonra çeşitli kanallardan değişen nihai etkilere tüm ekonomiye yayıldığını savunmaktadır. Halkın katılımı ilkesi ise, bölgesel kalkınma politikasının başarısının ancak yöre halkının, politikada söz sahibi olmasıyla, yani ekonomik ve sosyal ortamın etkin beraberlikleriyle gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır (Dinler, 2014: 301-303).

Türkiye ekonomisinde en geri kalmış bölgelerden biri olan TRA2 Alt Bölgesi (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), Kalkınma Bakanlığı tarafından ölçülen 2011 Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi'nde (SEGE) 26 alt bölge arasında 25. sırada yer almıştır. 2011 yılında bölge, ülkedeki gayrisafi katma değer (GSKD) içinde en düşük paya sahip bölge olmuştur (Türkiye GSKD'sinin %0,7'si) ve 6.708 TL (4.001 dolar) ile kişi başına düşen GSKD bakımından en alt sıralarda (25. Sıra) yer almıştır. Rekabet

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ftemelli@agri.edu.tr

gücü bakımından, 2014 yılında Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi (EDAM) tarafından hazırlanan

Rekabet Gücü Endeksinde Ardahan, Kars, Iğdır ve Ağrı 81 il arasında sırasıyla 66, 67, 69 ve 78. sıralarda yer almıştır. Ardahan'ın en güçlü performans sergilediği alt endeksler Beşeri Sermaye, Yaratıcı Sermaye ve Sosyal Sermaye olurken (60. sırada), Kars Yaratıcı Sermaye (48.) alt endeksinde, Iğdır İşgücü Piyasaları alt endeksinde (65.) ve Ağrı ise Piyasa Büyüklüğü alt endeksinde (59.) en iyi performansını göstermiştir. Ardahan, Piyasa Büyüklüğü alt endeksinde en kötü performansını sergilerken (76. sıra), Kars ve Iğdır'ın en kötü olduğu alt endeks Makroekonomik Ortam (sırasıyla 69. ve 72.) olmuştur. Ağrı'nın en zayıf olduğu alt endeksler Beşeri Sermaye ve Sosyal Sermaye (79.) olmuştur (Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu, 2016: 3-4).

Türkiye'de bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması hedefine yönelik olarak; özellikle terör sorununun olduğu bölgeleri terörden temizleyip güvenli hale getirirken, bir yandan da geciken yatırımları başlatarak doğudan batıya olan göçü azaltmak ve bölgedeki kalkınmayla ilgili açıkları kapatmak ve bölgenin rekabet gücünü artırmak için "Cazibe Merkezleri Programı" Dokuzuncu Kalkınma Planı ile bölgesel politikanın öncelikleri arasına girmiştir.

Cazibe Merkezleri Programı kapsamındaki 23 ilde özel sektöre destek paketi TBMM Bakanlar Kurulunda onaylanmış ve 11 Ocak 2017 gün ve 29945 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak 11 Ocak 2017 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Hükümetin 24 Ocak 2017 tarihinde düzenlediği lansman töreninde "Cazibe Merkezleri Programı" başlatılmıştır. Buna göre 2017 yılı içerisinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunan 23 il (Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli, Van) sanayiciler, girişimciler ve iş adamları yatırım yapabileceklerdir (www.devletdestekli.com, 2017).

Cazibe Merkezleri Programı kapsamındaki 23 ilden biri de TRA2 Bölgesi'nin en büyük ili olan Ağrı İli'dir. Cazibe Merkezleri Programı bünyesinde devlet yatırım yapanlara destek verecek ve böylece program dâhilinde olan illerde hem istihdam sağlanacak hem de yatırım destek ve teşvikleri ile kalkınma süreci hız kazanacaktır. Bu illerden biri olan Ağrı'da Cazibe Merkezleri Programı kapsamında girişimciler ve iş adamları tarafından yatırımlara hız ve öncelik verilmesi, şehrin sürdürülebilir kalkınmasına, güvenli hale gelmesine, göçün azalmasına, rekabet gücünün artmasına katkı sağlayacak ve şehir hakkındaki olumsuz imaj ve önyargılar önemli ölçüde kırılacaktır.

2. CAZİBE MERKEZLERİ PROGRAMI: AMAÇ VE KAPSAM

Cazibe merkezleri yaklaşımı; 1982 yılında yapılan 'Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi Çalışması' esas alınarak geliştirilen, "Büyüme Kutupları Teorisi"ne dayanan, 9. Kalkınma Planı ve YPK kararları ile yasal dayanağını bulan, merkezlerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine göre Kalkınma Bakanlığı tarafından belirlenen ve bu unvanı elde eden merkezlere yapılacak kilit müdahalelerle kalkınma ivmesinin yakalanması nihayetinde bu ivmenin çevrelerine de yayılması ile iç göçün bölge içerisinde tutulmasının amaçlandığı bölgesel bir stratejidir (www.karacadag.gov.tr, 2017). Cazibe merkezleri yaklaşımı ile gelişme potansiyeli bulunan belirli bir kent merkezinin desteklenmesinin, kısa dönemde ilgili merkezin bulunduğu bölge içinde bir gelişmişlik farkı oluşmasına yol açacağı öngörülmektedir. Ancak, uzun dönemde cazibe merkezinde gerçekleşecek sosyo-ekonomik kalkınmanın çevreye yayılması ile birlikte hem bölge içinde hem de ulusal düzeyde gelişmişlik farkı azalacaktır. Bu çerçevede, Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı'nın uzun dönemli genel amacı; cazibe merkezinde gerçekleşen sosyo-ekonomik kalkınmanın çevre merkezlere yayılması ve bunun da ulusal düzeyde bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına katkıda bulunmaktır. Bu sayede, belirlenen kent merkezlerinin kalkınmasına ivme kazandırılacak ve daha sonra bu gelişme çevre merkezlere de sıçrayarak iç göç bölge içerisinde tutulacaktır (Genç ve Yumuş, 2012: 1-2).

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda, "Cazibe Merkezleri Programı"ndan bahsedilmektedir. Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı, "büyüme kutupları teorisi"nden hareketle oluşturulmuştur. Söz konusu teori, sınırlı olan ulusal kaynakların ülke genelinde eşit biçimde dağıtılamayacağı düşüncesi ile belirli

merkezlerin seçilmesi ve yatırımların bu merkezlerde yoğunlaştırılmasını öngörmektedir. Büyüme kutuplarına yapılacak yatırımlar ile ekonomik hareketliliğin başlaması; ölçek ekonomisi ve yığılma ekonomilerinden kaynaklanan pozitif dışsallıklar ile sürekliliğin sağlanması ve çevresindeki bölgelerin de olumlu yönde etkileneceği hedeflenmektedir. Programlarda, kent merkezi hedef alınarak hazırlanmakta ve uygulanmaktadır (www.karacadag.gov.tr, 2017).

2007–2013 yıllarını kapsayan 9. Kalkınma Planı'nda yer alan cazibe merkezleri belirlenirken, 2004 yılında DPT'nin hazırlamış olduğu "İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması" esas alınmıştır. Bu seçimde; nüfus kriteri, hizmet sektöründeki istihdam oranı kriteri, havaalanı kriteri, üniversite kriteri, coğrafi bölge kriteri gibi kriterler belirleyici olmuştur. Sıralanan bu kriterler esas alınarak DPT tarafından 12 Cazibe Merkezi belirlenmiştir. Bu cazibe merkezleri; Malatya, Elazığ, Erzurum, Van, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Samsun, Trabzon, Konya, Kayseri ve Sivas'tır. CMDP; pilot uygulama olarak 2008 yılında Diyarbakır'da başlatılmıştır. Daha sonra, 2010 yılında Erzurum, Şanlıurfa ve Van İlleri programa dâhil edilmiş olup diğer illerde cazibe merkezi uygulamasına henüz geçilmemiştir (www.karacadag.gov.tr, 2017).

Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı'nın uzun dönemli genel amacı; cazibe merkezinde gerçekleşen sosyo-ekonomik kalkınmanın çevre merkezlere yayılması ile birlikte, ulusal düzeyde bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına katkıda bulunmaktır. Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı'nın temel amacı ise; "görece az gelişmiş bölgelerde, büyüme ve çevrelerine hizmet verme potansiyeli yüksek kent merkezlerine sağlanan stratejik desteklerle, söz konusu kent merkezlerinin ekonomik kalkınmasına ivme kazandırılması ve nihayetinde kalkınmanın çevre merkezlere de yayılarak iç göçün kendi bölgesi içinde tutulmasıdır" (www.karacadag.gov.tr , 2017).

3. CAZİBE MERKEZLERİ PROGRAMI KAPSAMINDAKİ DESTEKLER

Cazibe Merkezleri Programı kapsamındaki destekler 4 destek paketinden oluşmaktadır. Bu paketler (TC Kalkınma Bakanlığı ve SERKA, 2017: 8):

1. Yatırım ve Üretim Destek Paketi
2. Üretim Tesisi Taşıma Destek Paketi
3. Çağrı Merkezi Destek Paketi
4. Veri Merkezi Yatırım ve Enerji Destek Paketi

3.1. Yatırım ve Üretim Destek Paketi

Programın temel destek paketi olup danışmanlık hizmeti desteği, yatırım yeri tahsis desteği, bina yapımı desteği, faizsiz yatırım kredisi desteği ve faiz indirimli işletme kredisi desteği olmak üzere beş destek unsurundan oluşmakta olup bu pakete ait her bir desteğin açıklaması aşağıdaki paragrafta ayrıntılı olarak ele alınmıştır (TC Kalkınma Bakanlığı ve SERKA, 2017: 9-18):

Danışmanlık Hizmeti Desteği; yatırım talebiyle doğrudan ilişkili olarak fizibilite çalışmaları, mühendislik projeleri ve proje ile doğrudan ilgili başlangıç eğitimlerini kapsamakta olup bu süreçte banka doğrudan hizmet verebilmekte veya danışmanlık hizmeti satın alabilmektedir. Danışmanlık hizmeti bedeli bankaca karşılanmaktadır. Know-how, imtiyaz, lisans, patent ücreti vb. harcamalar destek kapsamında değildir. Yatırım Yeri Tahsis Desteği; bina yapımı desteğine konu yatırımların, üretim tesisini taşıyan yatırımların, çağrı merkezi yatırımlarının, veri merkezi yatırımlarının, yatırım yeri ihtiyacını karşılamak amacıyla uygulanmaktadır. Bu destek, imalat sanayiinde faaliyet gösteren ve bina yapımı desteğinden faydalandırılacak yatırımcılar için, OSB içindeki boş parseller, OSB'de uygun parsel bulunmaması durumunda hazineye ait arsalar, üzerinde fabrika binası yapılmak üzere Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB) veya İl Özel İdaresi'ne (İÖİ) devredilir. Bu destek, Çağrı Merkezi Destek Paketi ve Veri Merkezi Destek Paketi kapsamında uygulandığında; OSB içindeki boş parseller kullanılmamakta, hazineye ait arsalar değerlendirilmektedir. Üretim Tesisi Taşıma Destek Paketi ve Veri Merkezleri için, mülkiyeti YİKOB veya İl Özel İdaresinde olan arsa yatırımcıya kiralanmakta, desteğe konu olan şartları 15 yıl boyunca yerine getirmesi durumunda devredilebilmektedir. Bina Yapımı Desteği; Yatırım ve Üretim Destek Paketi ile Çağrı Merkezi

Destek Paketinden desteklenen yatırımların bina ihtiyacının karşılanması kapsamında olup, Yatırım Yeri Tahsis Desteğine konu arsa veya mülkiyeti YİKOB veya İl Özel İdaresine devrolunması kaydıyla yatırımcının arsası üzerinde bina maliyeti banka tarafından belirlenmekte, bina inşaatı yatırımcı, YİKOB veya İl Özel İdaresi tarafından yapılmakta, bedeli hakediş usulüyle ödenmektedir. Bina yapımına ilişkin iş ve işlemler TOKİ aracılığıyla da gerçekleştirilebilmektedir. OSB parseli/arsası kendisine ait imalat sanayii yatırımcıları da mülkiyeti YİKOB/İl Özel İdaresine devretmek koşuluyla bu destekten faydalanabilmektedir, mülkiyeti devretmezse Faizsiz Yatırım Kredisi Desteğinden faydalandırılabilir. Destek, 20.000 m² ve 10 milyon TL üstü sınırı ile uygulanmakta, kalanı öz kaynakla karşılanmaktadır. Bina, yatırımcıya rayiç kira bedelinin %10'u üzerinden kiralanmaktadır. Mülkiyet, taahhütlerin asgari 15 yıl yerine getirilmesi durumunda yatırımcıya devredilmektedir. Çağrı Merkezi Destek Paketi kapsamında inşa edilen binalar devredilmemektedir. Devir bedeli, binanın tamamlandığı andaki nominal değeri üzerinden tahsil edilmektedir. Yatırım süreci devam eden veya yarım kalmış yatırımlar için taşınmaz mülkiyeti YİKOB veya İl Özel İdaresine devredilmezse bina YİKOB/İÖİ tarafından tamamlanmakta, maliyetin bina değerine oranla mülkiyete ortak olunmaktadır. Faizsiz Yatırım Kredisi Desteği; bina yapımı desteğinden yararlanan yatırımcıların makine-teçhizatları, bina yapımı desteğinden yararlanmayan yatırımcıların bina ve makine-teçhizatları, yatırımı devam eden veya yarım kalmış üretim tesislerinin makine-teçhizatları, Üretim Tesisi Taşıma Desteğinden yararlanan yatırımların bina ve yeni makine-teçhizatları, çağrı ve veri merkezlerinin makine-teçhizatları, donanım-yazılımları ile veri merkezlerinin binaları için Faizsiz Yatırım Kredisi Desteği verilebilmektedir. Kredinin vadesi azami 2 yıl, anapara ödemesiz dönem dâhil 6 yıldır. Yerli makine-teçhizat kullanımında veya yerli patente dayalı teknoloji kullanımında vade 3 yıl, anapara ödemesiz dönem dâhil 10 yıldır. Kredinin limiti; bina yatırımları için azami 10 milyon TL olup, asgari %30 öz kaynak şartı, öz kaynak ile orantılı kredi kullanımı belirlenmiş olup, kullanılmış makine-teçhizata kredi kullanılmamaktadır. Faiz İndirimli İşletme Kredisi Desteği; çağrı ve veri merkezleri hariç olmak üzere program kapsamındaki tüm projeler için uygulanabilmektedir. Kredi tutarı, proje bazında banka tarafından belirlenmektedir. Kredinin vadesi, 1 yıl anapara ödemesiz dönem dâhil 4 yıl, yerli makine-teçhizat veya yerli patente dayalı teknoloji kullanımında 2 yıl ödemesiz dönem dâhil 5 yıldır. Faiz desteği, banka cari faiz oranının %50'si kadardır.

3.2. Üretim Tesisi Taşıma Destek Paketi

Bu paket kapsamında yatırımcılar nakdi taşınma desteği, teşvik desteği, ilave yatırıma danışmanlık hizmetleri desteği, yatırım yeri tahsisi desteği, ilave yatırıma faizsiz yatırım kredisi desteği ve faiz indirimli işletme kredisi desteğinden faydalandırılabilir. Bankanın taşınmasını uygun göreceği üretim tesisini Cazibe Merkezleri Programı illerine taşıyan yatırımcılara, asgari 2 yıldır faaliyetlerini sürdürmek ve 2 yıl içinde taşınmak, taşındığı ilde asgari 200 kişi istihdam etmek koşuluyla işletme başına 1 milyon TL'ye kadar nakdi taşınma desteği sunulmaktadır. Tesisini taşıyan yatırımcıların yatırımları yeni yatırım olarak kabul edilmekte ve taşındığı bölgenin istihdama yönelik teşviklerinden faydalandırılmakta, yatırımcı Yatırım Yeri Tahsisi Desteğinden de faydalandırılabilir. Yatırımcılara, bina ve yeni makine-teçhizat yatırımları için Faizsiz Yatırım Kredisi Desteği verilebilmektedir. Ayrıca yatırımcılara, Faiz İndirimli İşletme Kredisi Desteği de verilebilmektedir (TC Kalkınma Bakanlığı ve SERKA, 19-20).

3.3. Çağrı Merkezi Destek Paketi

Bu paket kapsamında yatırımcılar bina tahsis desteği, fiber iletişim altyapı desteği, personel eğitim desteği, yatırım yeri tahsisi desteği, bina yapım desteği, faizsiz yatırım kredisi desteği ile faydalandırılabilir. Bu destek yatırımcılara, asgari 200 kişi istihdam etme ve hizmet sözleşmesi yapmış olma şartı aramaktadır. Yatırımcılara, atıl kamu binalarının tahsisine imkân tanıyan bina tahsisi desteği, fiber iletişim altyapısı desteği (ilk kurulum maliyetleri), kurulum aşamasında personel eğitim desteği (personel başına en fazla 2500 TL), yatırım yeri ve bina mülkiyeti YİKOB veya İl Özel idaresinde kalmak şartıyla yatırım yeri tahsisi desteği ve bina yapımı desteği, makine-teçhizat, yazılım-donanım için faizsiz yatırım kredisi desteği sunmaktadır (TC Kalkınma Bakanlığı ve SERKA, 2017: 21-22).

3.4. Veri Merkezi Yatırım ve Enerji Destek Paketi

Bu paket kapsamında yatırımcılar veri merkezi enerji desteği, fiber iletişim altyapısı desteği, yatırım yeri tahsis desteği ve faizsiz yatırım kredisi desteğinden faydalandırılabilir. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'nın olumlu görüşü üzerine bu paket, Asgari 5000 m² beyaz alan, TIER-3 (hizmet süreklilik standardı) veya üstü seviyede veri merkezi olma koşuluyla yatırımcılara elektrik enerjisi maliyetlerinin KDV hariç %30'unun 10 yıl süreyle karşılanmasını kapsayan veri merkezi enerji desteği, fiber iletişim altyapısı desteği (ilk kurulum maliyeti), yatırım yeri tahsis edilmesi ve 15 yılın sonunda emlak vergisine esas bedel karşılığında devredilmesine yönelik olarak yatırım yeri tahsis desteği ve kredide asgari %30 öz kaynak şartı ile makine-teçhizat, yazılım-donanım için faizsiz yatırım kredisi desteği sunulmaktadır (TC Kalkınma Bakanlığı ve SERKA, 2017: 23-24).

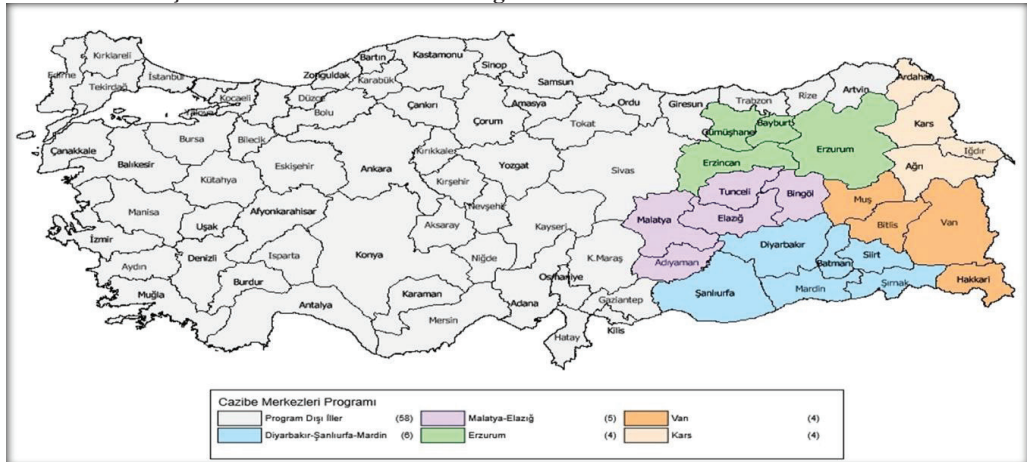
Cazibe Merkezleri Programı kapsamındaki destek paketleri için genel bir değerlendirme yapılacak olursa; yatırımcıların bu destek paketlerinden faydalanabilmeleri için bazı kriterleri gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Örneğin; istihdam sayısının sağlanması, ithal ikamesi ürün üretilmesi, ihracat potansiyelinin olması, yatırımın ileri-geri bağlantıları ile diğer alt sektörleri tetikleyecek nitelikte olması, ar-ge ve inovasyon (yenilik) içermesi, yerli makine/teçhizat ve yerli teknoloji kullanılması, fizibilite raporuna dayalı teknik, ekonomik ve mali sürdürülebilirlik sağlanması, illerde ve bölgelerde arz-talep dengesi göz önünde tutularak atıl kapasite oluşturulmaması, optimum üretim ölçeğinin gözetilmesi, proje ile ilgili alanda deneyim ve/veya kurumsal kapasiteye sahip olunması, imalat sanayii yatırımlarında organize sanayi bölgelerine öncelik verilmesi ve yatırımcının mali güce sahip olması bu kriterlerden en önemlileridir (TC Kalkınma Bakanlığı ve SERKA, 2017: 26).

4. CAZİBE MERKEZLERİ DESTEKLEME PROGRAMI VE AĞRI İLİ

Cazibe Merkezleri Destekleme Programı'na göre, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunan 23 ile (Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli, Van) girişimciler ve iş adamları yatırım yapabileceklerdir.

Aşağıdaki Şekil 1'de Cazibe Merkezleri Programı'na dâhil olan iller haritası görülmektedir.

Şekil 1: Cazibe Merkezleri Programı'na Dâhil Olan İller Haritası

Kaynak: www.google.com.tr, 2017.

Bölgelerarası gelişmişlik farkları, sadece bir bölgenin değil bütün ülkenin bir sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerine bakıldığında terör ve yatırımsızlık arasında bir kısır döngü yaşanmakta olup, bu kısır döngüleri kırmak için inisiyatif almak gerekmiştir. Cazibe Merkezleri Programı da bu inisiyatiflerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cazibe

Merkezleri Programı, teşviklerle yatırımcıyı cezbederek bölgede üretimi ve istihdamı artıracak olan önemli bir projedir. Cazibe Merkezleri Programı ile sadece yatırım yapan firmalar değil, yerli makine ve teçhizat üretimi yapan firmalar da canlılık kazanacaktır. Bu projeye bölge veya il, sanayinin ve üretimin de merkezi olabileceği gücünü yakalayabilecektir. Bölgedeki veya ildeki üretim ve istihdamın önündeki engellerin kaldırılmasıyla tüm ülkeyi olumlu etkileyecek bir yatırım iklimi oluşacaktır (www.ekonomist.com.tr, 2017).

Cazibe Merkezleri Programı bünyesindeki destekler Kalkınma Bakanlığı koordinasyonunda Kalkınma Bakanlığı tarafından verilmekte olup, söz konusu destekler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yatırım yapmak isteyen girişimci, sanayici ve iş adamları için itici bir güç oluşturacaktır. bölge ekonomisine hareketlilik kazandıracaktır.

Kalkınma Bakanı Lütfi Elvan, Kalkınma Bankasının Cazibe Merkezleri Programı'na ilişkin çalışmalarını hemen hemen tamamladığını belirterek, en kısa zamanda Cazibe Merkezleri Programı çerçevesinde firmaların desteklenmeye başlayacağını söylemiştir. Bakan, program kapsamında 3 bin 380 firmanın başvuru yaptığını ifade etmiş, söz konusu projeler kapsamında 92 milyar liralık yatırım ve 365 bin kişilik istihdamın öngörüldüğünü söylemiştir. Bakan, anılan firmaların değerlendirilmesi ve program dâhilindeki 23 ilin yapısı itibarıyla hangi yatırımların öncelikli olduğu, firmaların teklif ettikleri yatırım alanıyla ilgili deneyimlerinin bulunup bulunmadığı gibi konuların değerlendirildiğini belirtmiştir (www.bloomberght.com, 2017).

Aşağıdaki Tablo 1, Cazibe Merkezleri Programı'na dâhil olan 23 ili göstermektedir.

Tablo 1: Cazibe Merkezleri Programı'na Dâhil Olan İller

Cazibe Merkezleri'ne yatırım akını var					
İller	Başvuru sayısı	Yatırım tutarı (Milyon TL)	Öngörülen istihdam	Yatırımcı için fırsatlar	
1	Adıyaman	105	1.000	4.500	Türkiye'nin ilk kümelene projesini 2005'te tamamladı. Tekstil ve hazır giyimde rekabetsiz konumda. Türkiye'deki petrolün yüzde 20'si Adıyaman'da çıkarılırken, linyit ve çimento hammaddeleri gibi yeraltı kaynakları ve 2 milyar tona ulaşan mermer rezervi ile önemli fırsatlar sunuyor.
2	Ağrı	31	308	1.230	İran transit yolu üzerinde olması ve Trabzon ile Tebriz'i bağlayan konumu nedeniyle önemli bir lojistik ve ihracat potansiyeline sahip. Tarım ve hayvancılığın yanında hidroelektrik, tekstil-konfeksiyon ve madencilik alanında büyüme imkanı yüksek.
3	Ardahan	5	27	148	Besicilikte önemli avantajı sahip bir coğrafi konumu ve bitki örtüsü var. Tarımsal üretim zayıf. İnşaat malzemeleri imalatı ve hayvancılığa dayalı gıda sanayiinde fırsatlar var.
4	Batman	189	1.600	24.124	Petrol varlığı nedeniyle petrol türevi ürünlerin üretiminde fırsat var. Plastik ve PVC ürünler konusunda merkez olması istenen Batman, yüksek işsizlik oranı olması nedeniyle ucuz işgücü açısından da avantajlı bir konumda. Son dönemde tekstil ve inşaat da yükselişte.
5	Bayburt	7	54	392	Tarıma dayalı gıda imalatı, mera hayvancılığı ve arıcılıkta gelişim süreci var. Enerji ve tekstil-konfeksiyonun yakın gelecekte önem kazanacağı öngörülmüyor.
6	Bingöl	84	3.500	8.000	OSB altyapısı güçlü, yatırımcıya tahsis edilecek Hazine arazileri varlığı oldukça fazla. 6. Bölge'de olması nedeniyle emek yoğun işlerde fırsat var. Tekstil, makine imalatı, gıda ve hayvancılık yükselişte.
7	Bitlis	42	221	2.500	Ekonomisinin yüzde 80'i tarım ve hayvancılığa dayalı. Yoğun orman arazileri nedeniyle orman ürünleri imalatı konusunda cazip. Tarıma dayalı gıda imalatında önemli fırsatlar var.
8	Diyarbakır	251	5.500	16.000	Bölgenin kültürel ve ekonomik merkezi konumunda. Tekstil ve konfeksiyon, tarıma dayalı gıda sanayi, makine-teçhizat ve plastik mamüller konusunda fırsatlar öne çıkıyor. İhracat olanakları geniş.
9	Elazığ	134	2.400	11.000	Sanayi ve üretim altyapısı gelişkin. Enerjide önemli bir üs konumunda. Yapı kimyasalları ve malzemeleri, makine, gıda, içecek, tarım ve hayvancılığa fırsatlar var. Mobilya, gıda toptancılığı ve turizmde proje sayısı artıyor.
10	Erzincan	57	1.559	7.530	Tavukçuluk, peynircilik ve arıcılıkta yetişmiş eleman ve tesis avantajı var. Plastik mamul, mobilya, bakırcılık, mermer ve kiremit üretimi için elverişli.
11	Erzurum	129	1.269	6.433	Çimento, ayakkabı, gıda ve arıcılıkta gelişim kaydediyor. Kiş turizminin gelişmesiyle turizm potansiyeli artmış durumda. Önümüzdeki dönemde makine imalatı, tekstil-konfeksiyon ve yağ sanayiinde fırsatlar var.
12	Gümüşhane	26	3	1.500	Ekonomisinin büyük oranda pestil-köme üretimi ayakta tutuyor. Bu alanda faal 28 işletme var. Yakın gelecekte sağlık ürünleri imalatı, yapı malzemeleri ve savunma sanayiine ara ürün imalatında gelişim kaydetmesi bekleniyor.

Tablo 1'in devamı

				Cazibe Merkezleri'ne yatırım akını var	
İller	Başvuru sayısı	Yatırım tutarı (Milyon TL)	Öngörülen istihdam	Yatırımcı için fırsatlar	
13	Hakkari	37	150	2.000	Hem küçükbaş hayvancılıkta hem de arıcılıkta organik değeri yüksek ve doğal ürünler elde edilebiliyor. Madencilik açısından zengin bir bölge. İran ve Irak'a komşu. İşgücü maliyeti ucuz.
14	Iğdır	18	157	1.155	Sanayide çırçır dokuma ve tekstil atölyeleri çoğunlukta. Azerbaycan ve Ermenistan'a komşu. Hayvancılıkta gelişime açık. Iğdır Ovası'nda tarıma dayalı gıda imalatı ve çimento üretimi için fırsatlar mevcut.
15	Kars	24	178	1.008	Topraklarının yüzde 70'inin mera olması nedeniyle hayvancılık için ideal konumda. Tarıma dayalı gıda imalatı, ormancılık, madencilik ve lojistik alanlarında da gelişime açık. Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan'a yakınlığı ile ihracat potansiyeli yüksek.
16	Malatya	147	3.000	10.000	En büyük avantajı güçlü altyapısı. Teşvik sisteminde 4. Bölge'de ve tekstil ve konfeksiyon gibi yatırımlar 6. Bölge desteklerinden faydalanacak. Bu yatırımcı için önemli bir avantaj.
17	Mardin	299	3.800	20.500	Buğüne kadar turizm potansiyeliyle öne çıkan ilde imalat sanayiine talep giderek artıyor. Gıda, inşaat malzemeleri ve hazır giyim, yatırımcının en çok ilgi gösterdiği sektörler olarak öne çıkıyor. Mobilya, ambalaj imalatı ve medikal alanında da üretim ve ihracat avantajı yüksek.
18	Muş	45	425	7.000	Muş Ovası'nın tarıma açılmasıyla tarımsal üretim ve özellikle gıda sanayiinde hareketlilik bekleniyor. Güneş enerjisi alanında büyük yatırımlara ev sahipliği yapıyor. Halıcılık ve dokumacılık da gelişen sektörler arasında.
19	Siirt	53	2.000	2.818	Çimento ve alçı üretimlerinin hammaddesine sahip. Kurulan OSB'de 40 parsel bedelsiz olarak yatırımcı bekliyor. Türkiye'nin genç nüfus oranı en yüksek üçüncü ili. Yapı malzemeleri, ambalajlı su, gıda ve tekstil sektörleri öne çıkıyor.
20	Şanlıurfa	238	3.800	16.000	Hazır giyim OSB ile Küme Koordinasyon Merkezi kurulumu sağlanmış olması önemli bir avantaj. Bölgede yenilenebilir enerji girişimleri de yatırımcı için bir avantaj olarak ifade ediliyor. Sanayi faaliyetlerinin dışında turizm ve kentsel altyapısı en büyük potansiyeli. Ayrıca ayakbağı üretiminde üs olma yolunda.
21	Şırnak	57	441	3.305	Asfalt tipi kömürde Türkiye'deki tek kaynağa sahip. Sınıra yakınlığı ihracat için avantaj. İnşaat malzemeleri, hazır giyim, gıda ve beyaz eşya imalatına talep yüksek. Maden ve plastik işleme alanında fırsatlar var.
22	Tunceli	20	170	641	Eğitim düzeyinin yüksek olması en güçlü yönü. Alçı, kireç ve tuğla fabrikası, zengin su ve maden kaynakları açısından su şişeleme, maden suyu ve gazoz yatırımları, uygun tarımsal altyapısı nedeniyle entegre hayvancılık yatırımları ve yerel tarımsal ürünler bağlamında gıda paketeleme alanlarında fırsatlar var.
23	Van	130	895	10.000	Türkiye'nin en önemli demiryolu hatlarından biri, Van üzerinden İran'a bağlanıyor. İran ve çevre ülkelere ihracat açısından önemli fırsat sunuyor. Van Gölü ve tarihi ile turizm potansiyeli yüksek.
	TOPLAM	2.128	32.457	157.784	Not: Her ilin Yatırım Destek Ofisi'ne yapılan başvurular kaynak alınarak hazırlanmıştır.

Kaynak: www.ekonomist.com.tr, 2017.

Tablo 1'de de görüldüğü üzere, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerine yönelik olarak hazırlanan Cazibe Merkezleri Programı'nın 2017 yılı için sanayi yatırımlarının önünü açması beklenmiştir. Cazibe Merkezleri Programı dâhilinde TRA2 bölge illeri de yer almakta olup, 2017'de bu TRA2 bölge illerinden biri olan Ağrı'da Cazibe Merkezleri Programı'na olan toplam başvuru sayısı 31 olup, yatırım tutarı 308 Milyon TL olarak hesaplanmış ve bu yatırımlar için öngörülen istihdam sayısı ise 1230 kişi olarak belirlenmiştir.

Ağrı'nın İran transit yolu üzerinde bulunması, Orta Asya pazarlarına olan yakınlığı, Trabzon ve Tebriz'i bağlayan jeostratejik bir konuma sahip olması nedeniyle il, önemli bir lojistik ve ihracat potansiyeline sahiptir. Ağrı İli, tarım ve hayvancılık sektörünün yanında konut, turizm, madencilik, alternatif enerji, ulaştırma, tekstil-konfeksiyon alanlarında da büyüme potansiyeline sahip bir ildir. Ağrı İli, sadece kent merkezi ve çevre illerin değil, sınır komşularının da ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir konumdadır. İran pazarına ihracat yapmak isteyenler için Ağrı İli, ideal bir merkez olma potansiyeline sahiptir. Cazibe Merkezleri Programı kapsamında Ağrı'ya yapılacak tüm yatırımlar, ilin kronik bir sorunu olan işsizlikle mücadele etmede önemli bir çözüm sunacaktır.

5. CAZİBE MERKEZLERİNİ DESTEKLEME PROGRAMI KAPSAMINDA AĞRI İLİ YATIRIMCILARI İÇİN ÖNERİLEN YATIRIM KONULARI

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de anlatıldığı üzere; Cazibe Merkezleri Programı kapsamında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki 23 ilde yatırımlar için sıfır faizli kredi ve faiz oranı düşürülmüş işletme kredisi verilmesi gibi olanaklar sağlanmakta, yeni üretim tesisleri yapma, üretim tesislerini yenileme ve işini geliştirmek isteyenlerin yanı sıra, çağrı ve veri merkezi kurmak için başvuruda bulunanlar da desteklenmekte, fabrika binaları, fizibiliteye uygun tahsis edilerek yatırımcı tarafından yapılmaktadır (<http://www.bloomberght.com/haberler/haber/2031213-cazibe-merkezleri-programi-nda-sona-gelindi>). Cazibe Merkezleri Destekleme Programı'ndan yararlanabilmek için (TC Kalkınma Bakanlığı ve SERKA, 2017: 25);

- **İmalat Sanayii Yatırımı için;** asgari sabit yatırım tutarı 2 milyon TL, asgari istihdam 30 kişi olma şartı,

- **Çağrı Merkezi Yeni Yatırımı için;** asgari istihdam 200 kişi, hizmet sözleşmesi yapmış olma şartı,

- **Veri Merkezi Yatırımı için;** asgari 5000 m² beyaz alan, ANSI/TIA-942'ye göre TIER-3 veya üstü seviyede olma şartı,

- **Üretim Tesisi Taşıma Destek Paketi için;** son iki yıl üretimi sürdürmüş olma, taşındıktan sonra asgari 200 kişi istihdam, iki yıl içinde taşınma şartı aranmaktadır.

Cazibe Merkezleri Programı, çok yeni bir uygulama olduğu için bu konuda ciddi anlamda somut veri eksikliği söz konusudur. Somut verilerin eksik olması nedeniyle bu çalışmada Ağrı'da Cazibe Merkezleri Destekleme Programı kapsamında, bundan sonra yatırım yapmak isteyen yatırımcılara yapacakları yatırımlar için bazı yatırım konuları önerilmiştir. **Ağrı İli için önerilen yatırım konuları aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:**

- *İşgücü piyasasının gelişmesine katkıda bulunacak, yeni iş ve istihdam alanları yaratacak imalat sanayiye yönelik yatırımlar yapmak (inşaat ve yapı malzemeleri imalatı, tarım makineleri imalatı, deri ürünleri imalatı, konfeksiyon ürünleri imalatı gibi),*

- *İşgücü piyasasının gelişmesine katkıda bulunacak, yeni iş ve istihdam alanları yaratacak hizmetler sektörüne yönelik yatırımlar yapmak (AVM, çağrı merkezi, veri merkezi, eğlence merkezi gibi),*

- *Tarım ve hayvancılık sektörlerinde katma değeri artıracak yatırımlar yapmak (büyükbaş hayvancılık, küçükbaş hayvancılık, organik tarım, kaba yem üretimi, seracılık gibi),*

- *Gıda imalatı sektöründe yatırımlar yapmak (unlu mamuller (irmik, makarna, bisküvi), şekerli mamuller, konserve, süt ürünleri gibi).*

- *Eğitim, sağlık, konaklama, spor alanındaki hizmetlere yönelik yatırımlar yapmak (özel okul, kreş, özel hastane, öğrenci apartları ve yurtlar, şehir otelleri, spor salonları ve fitness merkezleri gibi),*

- *Alternatif enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar yapmak (rüzgar enerjisi, güneş enerjisi, HES, jeotermal enerji yatırımları gibi),*

- *Kış turizmi ve doğa turizmini geliştirmeye yönelik yatırımlar yapmak (dağcılık, kayak, kış oyunları, tracking gibi),*

- *Ulaştırma ve lojistik yatırımlar yapmak (kara yolu, hava yolu, boru hattı taşımacılığı, lojistik köy, lojistik merkezler gibi),*

- *Ar-Ge ve inovasyon yatırımları yapmak (bu yöreye has yeni ürünler ve hizmetler geliştirmek, genç girişimci merkezleri kurmak gibi),*

- *Sınır komşularla olan ticari ilişkileri geliştirebilmeye yönelik yatırımlar yapmak (ticareti ve ihracatı arttırmaya yönelik yatırımlar gibi).*

6. SONUÇ

Cazibe Merkezleri Programı'na göre; 2017 yılı içerisinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunan 23 ile (Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli, Van) sanayiciler, girişimciler ve iş adamları yatırım yapabileceklerdir. Cazibe Merkezleri Programı bünyesinde devlet yatırım yapanlara destek verecek ve böylece program kapsamında olan illerde hem istihdam sağlanacak hem de yatırım destek ve teşvikleri ile kalkınma süreci hız kazanacaktır.

Cazibe Merkezleri Destekleme Programı kapsamında yatırımcıların bu destek paketlerinden faydalanabilmeleri için bazı kriterleri gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Cazibe Merkezleri

Destekleme Programı'ndan yararlanabilmek için (TC Kalkınma Bakanlığı ve SERKA, 2017: 25); imalat sanayii yatırımı için; asgari sabit yatırım tutarı 2 milyon TL, asgari istihdam 30 kişi olma şartı, çağrı merkezi yeni yatırımı için; asgari istihdam 200 kişi, hizmet sözleşmesi yapmış olma şartı, veri merkezi yatırımı için; asgari 5000 m² beyaz alan, ANSI/TIA-942'ye göre TIER-3 veya üstü seviyede olma şartı, üretim tesisi taşıma destek paketi için; son iki yıl üretimi sürdürmüş olma, taşındıktan sonra asgari 200 kişi istihdam, iki yıl içinde taşınma şartı aranmaktadır.

Cazibe Merkezleri Programı'ndan yararlanmak isteyen yatırımcıların asgari yatırım tutarı şartını ve istihdam sayısını sağlamaları gerekmektedir. Çalışmada daha önce de bahsedildiği üzere; Ağrı'da Cazibe Merkezleri Programı'na olan toplam başvuru sayısı 31 olup, yatırım tutarı 308 Milyon TL olarak hesaplanmış ve bu yatırımlar için öngörülen istihdam sayısı ise 1230 kişi olarak belirlenmiştir. Ancak yapılan bu 31 yatırım başvurusunun sonuçları hala açıklanmamıştır. Dolayısıyla, hali hazırda Cazibe Merkezleri Programı kapsamında Ağrı İli'nde hayata geçirilmiş olan bir proje bulunmamaktadır. Ağrı İli; genç nüfusa sahip, işsizlik oranı yüksek, göç veren bir il olmasından dolayı yatırımların önünün açılması ve işsizliğin azalması için Cazibe Merkezleri Programı kapsamındaki yatırım başvurularının en kısa sürede değerlendirilmesi ve sonuçların hızlı bir şekilde açıklanması önemlilik ve gereklilik arz etmektedir.

Sonuç olarak; Cazibe Merkezleri Programı, çok yeni bir uygulama olduğu için bu konuda ciddi anlamda somut veri eksikliği söz konusudur. Somut verilerin eksik olması nedeniyle bu çalışmada, Cazibe Merkezleri Destekleme Programı kapsamında, Ağrı'da bundan sonra yatırım yapmak isteyen yatırımcılara yapacakları yatırımlar için bazı yatırım konuları önerilmiştir.

KAYNAKÇA

Bölgesel Yatırım Ortamı Değerlendirmesi Raporu (2016). **TRA2 İBBS II Bölgesi (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)**, TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, TC Kalkınma Bakanlığı, Dünya Bankası, Ankara.

Dinler, Z. (1998). **İktisada Giriş**, Ekin Yayınevi, Bursa.

Genç, S. ve Yumuş, F. (2012). **Cazibe Merkezleri Özet Rapor**, Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı.

TC Kalkınma Bakanlığı ve SERKA (2017). **Cazibe Merkezleri Programı**, (<http://www.serka.gov.tr/yayinlar/cazibe/>).

İnternet Kaynakları

www.devletdestekli.com, Erişim: 15.11.2017

www.karacadag.gov.tr, 2017, Erişim: 16.11.2017

www.ekonomist.com.tr, 2017, Erişim: 17.11.2017

www.ekonomist.com.tr, 2017, Erişim: 21.11.2017

www.bloomberght.com, 2017, Erişim: 04.12.2017

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN ÜNİVERSİTEDEN BEKLENTİLERİ VE BÖLÜM MEMNUNİYETLERİNİN ARAŞTIRILMASI

*İbrahim Kadir DEMİR**

Hakan YILMAZ†

Özet

Üniversiteler, öğrencilerin gelecek hedeflerine ulaşabilmeleri için büyük bir basamak olmakla birlikte, kapasite ve beklentilerine göre değişim gösteren, öğrencilerle karşılıklı etkileşim halinde olan kurumlardır. Kaliteli ve iyi eğitim olgusunun öneminin anlaşıldığı günümüz eğitim sisteminde, öğrencilerin memnuniyet ve beklentilerinin belirlenmesi, verilen eğitimin kalitesini olumlu yönde değiştirmek ve öğrencilerin mutluluk ve huzurunu temin etmek için hayati derecede önemli bir nitelik taşımaktadır. Üniversiteler, mevcut öğrencilerinin eğitim ve gelişimlerini başarılı bir şekilde tamamlamalarını hedeflemenin yanında, potansiyel öğrencilerinin dikkatini çekmeyi ve eğitim verilen birey sayısını artırmayı da hedeflemektedirler. Dolayısıyla üniversite eğitiminde öğrencilerin ihtiyaç ve beklentilerinin tespit edilerek öğrenci memnuniyetinin temin edilmesi, sadece öğrenci ve eğitim kalitesini artırmakla kalmaz, aynı zamanda üniversitenin tercih edilme oranı'nın artmasını ve diğer üniversitelere karşı rekabet avantajı elde etmesini de sağlar. Bu çalışmada, Türkiye'nin farklı bölgelerinden ve yurtdışından gelen Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerinin beklenti ve memnuniyetlerinin tespit edilmesine yönelik olarak anket yöntemiyle bir araştırma yapılmış ve araştırma sonuçları SPSS paket programı aracılığıyla analiz edilerek yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci Beklentileri, Bölüm Memnuniyeti, Eğitim Hizmet Kalitesi.

1.GİRİŞ

Geçtiğimiz 15 yılda birçok şehirde üniversitelerin açılması ve yurt dışında eğitim imkânlarının artışı neticesinde, üniversite eğitimi almak isteyen kişiler alternatif birçok seçeneğe sahip duruma gelmiştir. Üniversiteler, tercih edilmek ve eğitim kalitesini tescillemek adına, öğrencilerin amaç ve beklentilerini tespit ederek, bu beklentileri karşılamak adına çalışmalar yürütmektedir. Üniversite imkânlarının artırılması, kaliteli bir eğitim verilmesi ve öğrencilerin hedefleri doğrultusunda yetiştirilmesi üniversitelerin vazgeçilmez amaçlarındanadır. Üniversitelerin temel girdisi öğrencidir ve üniversite eğitimi almak isteyen adaylar zorlu bir yarıştan geçerek üniversite eğitimine hak kazanmaktadır. Ülkelerin bilimsel ve teknolojik araştırma-geliştirme sistemi içinde önemli bir etmen olan üniversiteler, ülkenin ekonomik ve sosyal yönden büyüme ve gelişmesiyle pozitif yönlü bir ilişkiye sahiptir. Üniversitelerin ülkeler üzerinde, toplumun geliştirilmesi, ekonomik politikaların analizi, ekonomik gelişme için araştırmaların yapılması, sahip olunan bilginin sanayiye aktarılması ve yeni bilgiler için sürekli bir araştırma ortamına sahip olunması gibi fonksiyonları bulunmaktadır. Yani üniversiteler, toplumların bilimsel, ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel olarak gelişmesinde önemli bir rol'e sahiptir.

Bireyler yaşamları süresince sürekli çevreleri ile etkileşim halindedirler. Dolayısıyla sadece çevrelerinden etkilenmekle kalmaz aynı zamanda çevrelerini geliştirmeye ve genişletmeye çalışırlar. Bir yandan toplumun bir parçası olma görevini sürdürürlerken diğer yandan da toplumun istediği nitelikli bir birey olmaya çalışırlar (Güzel, 2008: 137). Bir toplumda gençlerin geleceğe ilişkin beklentileri, o toplumun gelişmişlik seviyesini işaret eden en etkili faktörlerden birisidir. Ekonomik durum için mücadelenin hayati derecede önem taşıdığı endüstri toplumlarında gençler için "gelecek kaygısı" küçük yaşlarda başlamaktadır ve endüstri toplumu dayatmasının sonucu olarak bireylerin nitelikli insan olma uğraşı ilerleyen yaşlarda da devam etmektedir (Güleri 1999: 56).

Türkiye'de üniversite öğrencileri gerçekten ilgi duydukları bölümleri tercih etmek yerine, daha az ilgi duydukları ya da hiç ilgi duymadıkları bölüm/programları üniversiteye girmenin güçlüğü, açıkta kalmamak, bir meslek edinmek, aile baskısı veya yaşamını güvenceye almak gibi sebeplerle

* Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF – İşletme Bölümü, ikdemir@agri.edu.tr

† Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF – İşletme Bölümü, hyilmaz@agri.edu.tr

tercih edebilmekteler. Üniversite mezunu olmanın iş sahibi olmaya yetmediği ülkemizde gelecek kaygısı gençlerin temel problemlerindedir ve Tuncer (2011) gelecek beklentisini, öğrencilerin gelecekte gerçekleşmesini bekledikleri durumlar olarak tanımlamaktadır. Genç insanlardaki gelecek beklentisi çoğunlukla okulu bitirmek, bir işte başarılı olmak, ünvan sahibi olmak sevgili bulmak, evlenmek ve çocuk sahibi olmak gibi planları içermektedir (Şimşek, 2012: 93).

Üniversiteler, tercih edilme seviyelerini artırmak için çeşitli tanıtım ve reklam faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Yüksek öğretim kurumlarının fuarlar ve tanıtım faaliyetlerinin yanı sıra, öğrencilerin çevrelerine eğitim gördükleri kurumla ilgili olumlu geribildirimlerde bulunmaları da üniversite imajının gelişmesine yardımcı olmaktadır. Böyle bir pazarlama yöntemi söz konusu üniversitenin, potansiyel öğrencilerinin tercihlerinde rol oynar ve bunun gerçekleşebilmesi doğrudan mevcut öğrencinin memnuniyetine bağlıdır. Üniversiteler, öğrencilerin beklenti ve memnuniyetine yönelik yapacağı araştırmalar neticesinde öğrencinin doyum düzeyinde olumlu yönde etkili olacak atımlarda bulunabilir dolayısıyla öğrencilerin başarı düzeylerini artırabilirler. Öğrenci beklentileri karşılanmadığı zaman ise şikayetler ve buna bağlı olarak doyumсузлук artmaktadır (Chiandotto, Bini ve Bertaccini, 2007).

Toplumların gelişmesinde böylesine önemli bir yere sahip olan üniversiteler, eğitim kalitesini artırabilmek adına öğrencilerin doyum, tutum, gereksinim ve deneyimlerini araştırmaya giderek daha çok önem göstermektedir. (Leite, Santiago, Sarrico, Leite ve Polidori, 2006). Ve yapılan literatür çalışması sonucunda, öğrenci beklentilerinin tespit edilmesi ve memnuniyet analizi konularında yapılan araştırmaların sayısının sürekli artış gösterdiği, üniversite eğitiminde kaliteli hizmetin sağlanabilmesi için öğrenci memnuniyetine yoğunlaşıldığı görülmüştür.

2. ÜNİVERSİTE EĞİTİMİNDE ÖĞRENCİ MEMNUNİYETİ

Üniversiteler, toplumlara nitelikli, bilinçli, özgüvenli işgücü yetiştirmesi ve toplumları geliştirip ilerletmesi açısından hayati derecede önemli kurumlardır. Dolayısıyla bu eğitim kurumlarının sayısının yanında niteliğinin de artırılması gerekmektedir. Üniversitelerin niteliklerinde yapılacak iyileştirmelerin tek taraflı ve öğrenci memnuniyeti gözetenmeden dizayn edilmesi, istenilen kalitedeki hizmet seviyesine ulaşılmasında engellere sebep olabilir. Ancak öğrenci beklentilerinin tespit edilmesi oldukça karmaşık bir meseledir (Oldfield & Baron, 2000:93-94) ve her zaman doğru olmamakla birlikte çoğu zaman yönetilmelidir. Öğrenci memnuniyeti eğitim hizmetinin kalbidir (Felix & Gibbs, 2009: 37-40).

Bireyler gerçekleştirmek istedikleri amaçları doğrultusunda, içinde buldukları toplum, aile ve kurum gibi faktörler hakkında beklentiler oluştururlar. Bir duruma ilişkin gerçek algı ile beklenti arasındaki açıklığın olması, başka bir deyişle yüksek beklentiye karşılık gerçekteki algının daha düşük seviyede olması, bireyde önemli derecede doyumсузлуга yol açarak bireyin güdüsünün ve ediminin düşmesine sebep olur. (Aydın, 1991). Amaç ve hedeflerine ulaşmak için zorlu bir sınavdan geçerek üniversite eğitimine hak kazanmış bireylerin, eğitim gördükleri üniversiteden yüksek seviyedeki beklentilerine karşılık düşük seviyedeki gerçek durumla karşılaşmaları, öğrencilerin güdüsüzleşmesine ve başarı kaybına uğramalarına sebep olmaktadır. Öğrenci beklenti ve memnuniyetlerinin tespit edilerek olumlu yönde değişiklik yapılması öğrencinin gerçeklik algısı ile beklenti seviyesi arasındaki farkı kapatacak ve başarıyı artıracaktır.

Zamanının büyük bölümünü fakülte binası ve üniversite kampüsünde geçiren öğrencilerin beklentilerinin karşılanması, alacakları doyum düzeyini yükselten başlıca etmenlerdendir ve okul doyumunu ile öğrencilerin okula olan bağlılıkları arasında doğru yönlü bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. (Goodenow ve Grady, 1993) Okul doyumсузлугу ise öğrencilerde düşük okul başarıları, davranış bozukluğu ve ders çalışmak için motivasyon eksikliğiyle pozitif ilişkilidir (Baker, 1998). Ayrıca düşük okul doyum öğrencilerin okula yabancılaşması, okuldan hoşnut olmaması gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Fine, 1986).

Üniversite eğitiminde memnuniyet ihtiyacının tespit edilerek karşılanmak istenmesinin bir diğer sebebi ise üniversitelerin tercih edilme oranını yükseltmek ve rekabet avantajı sağlamaktır. (Yeo, 2009:64). Üniversiteler öğrencilerinin eğitim ve gelişimlerini başarılı bir şekilde tamamlamalarını

sağlamanın yanında potansiyel öğrencilerinin dikkatini çekerek eğitim verilen birey sayısını artırmaya da odaklıdır. (DeShields Jr vd., 2005:129).

3. METODOLOJİ VE UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerinin üniversiteden beklentilerini ve memnuniyetini belirlemektir. Araştırma kapsamını Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, birincil veri toplama yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmıştır ve tasarım olarak tanımlayıcı bir çalışmadır. Anket soruları için, Naralan ve Kaleli'nin, Üniversite Öğrencilerinin Üniversiteden Beklentileri Ve Bölüm Memnuniyeti Araştırması: Atatürk Üniversitesi Örneği adlı çalışmasından faydalanılmıştır. Araştırma yapılması için kesin anket formu hazırlanıp veri toplanmasına geçilmeden önce araştırmayı temsil edeceği düşünülen 40 katılımcı ile ön anket çalışması yapılmıştır. Böylelikle anket sorularının anlaşılır ve istenilen amaca uygun olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan bu çalışmanın sonucunda anket formuna son şekli verilmiştir. Araştırma için, $\alpha = 0.05$ için 0.10 örnekleme hatasına göre, tesadüfi örnekleme yöntemi baz alınarak, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde öğrenim gören, farklı fakülte ve bölümlerden seçilen 167 öğrenciye anket uygulanmıştır.

Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik özellikler, diğer bölümde ise 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Bu doğrultuda elde edilen anket verilerine, SPSS paket programı aracılığı ile frekans analizi yapılmıştır. Bulgular analiz edilerek yorumlanmıştır.

3.3. Bulgu ve Yorumlar

3.3.1. Ankete Katılan Tüketicilerin Demografik Özellikleri ve Yorumlar

Anket yöntemi aracılığıyla elde edilen veriler, SPSS 20.00 paket programı yardımıyla frekans analizine tabi tutulmuş ve katılımcılara ait sonuçlar tablolar halinde gösterilmiştir. **Tablo1-6** arasında öğrencilerin demografik yapıları tespit edilmiş, rakamsal ve dağılımsal olarak verilmiştir. **Tablo 7** ve sonraki kısımlarda ise öğrencilerin üniversiteye ait beklenti ve memnuniyet durumlarının tespiti yapılmıştır.

Tablo1: Katılımcıların Cinsiyet Değerleri

CİNSİYET	FREKANS		YÜZDE
	BAY	73	43,7
BAYAN	94	56,3	
TOPLAM	167	100	

Araştırmaya toplamda 167 Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencisi katılmakta olup, örnekleme ait cinsiyet değerlerinin frekans dağılımları şu şekildedir. **Tablo1** de görüldüğü üzere araştırmaya katılıp anket sorularını cevaplayan katılımcıların, 73 kişi ile %43,7 lik kısmını erkekler, 94 kişi ile ise %56,3 lük kısmını bayanlar oluşturmaktadır.

Tablo2: Katılımcıların Yaş Değerleri

YAŞ	FREKANS		YÜZDE
	18-23	128	76,6
24-29	34	20,4	
30-35	2	1,2	
36 ve üzeri	3	1,8	
TOPLAM	167	100	

Örnekleme ait yaş değerlerinin frekans dağılımları için **Tablo2** kontrol edildiğinde, cevaplayıcıların %76,6 lik oranla büyük bir kısmının 18-23 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Yaş dağılımının en büyük ikinci payının ise %20,4 oranla 24-29 yaş aralığındaki öğrenciler olduğu tespit edilmiştir.

Tablo3: Katılımcıların Ailelerinin Aylık Gelir Değerleri

GELİR	FREKANS		YÜZDE
	1-1400 TL	82	49,1
1401-2500 TL	42	25,1	
2501-3500 TL	24	14,4	
3501-4500 TL	9	5,4	
4501 TL ve üzeri	10	6,0	
TOPLAM	167	100	

Cevaplayıcıların ailelerinin gelir dağılımlarına ait frekans değerleri için **Tablo3**'e bakıldığında, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerinden seçilmiş olan örneklemin ailelerinin %49,1 oranla neredeyse yarısının aylık kazancının 1-1400 TL aralığında olduğu görülmektedir. Bu oranı ise aylık kazancı 1401-2500 tl arasında olan aileler %25,1 'lik oranla takip etmektedir.

Tablo4: Katılımcıların Üniversite Eğitimlerine Başlamadan Önce Yaşadıkları Bölgelere Göre Dağılımları

BÖLGE	FREKANS		YÜZDE
	MARMARA	14	8,4
İÇ ANADOLU	4	2,4	
EGE	7	4,2	
AKDENİZ	12	7,2	
KARADENİZ	2	1,2	
DOĞU ANADOLU	97	58,1	
GÜNEYDOĞU ANADOLU	31	18,6	
TOPLAM	167	100	

Tablo 4 den anlaşıldığı üzere, cevaplayıcıların %58,1 lik oranla büyük çoğunluğunun üniversite eğitimine başlamadan önce de Doğu Anadolu Bölgesinde yaşadıkları görülmüştür. Bu değeri takip eden oran ise %18,6 ile Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelen öğrenciler oluşturmaktadır. Üniversite

eğitimi için Ağrı İbrahim een niversitesini tercih eden öğrenciler arasında, Karadeniz bölgesinden gelen öğrenciler %1,2 lik oranla en küçük yüzdeye sahiptir.

Tablo5: Katılmırların Fakülte/Bölüm Tercihlerini Etkileyen Yakınlarının Dağıllm Değerleri

TERCİHLERİ ETKİLEYEN YAKINLAR		FREKANS	YÜZDE
	BABASI	18	10,8
	DANIŐMANI	9	5,4
	ANNESİ	10	6,0
	ARKADAŐI	14	8,4
	DIĞER	116	69,5
	TOPLAM	167	100

Örneklemenin, niversite eğitimi için fakülte /bölüm tercihlerinde rol oynayanların kimler olduğunun tespiti için **Tablo5** incelendiğinde, en büyük pay %69,5 ile diğer seçeneğine aitken, en büyük ikinci oran %10,8 ile öğrencilerin babalarına aittir.

Tablo6: ğrenim Görülen Bölüm/Fakülte Tercihlerinin, Diğer Tercihler Arasındaki Sıralamasının Dağıllmı

FAKÜLTE/BÖLÜM TERCİHİ SIRALAMASI		FREKANS	YÜZDE
	1-5	93	55,7
	6-10	25	15,0
	11-15	17	10,2
	16 ve zeri	32	19,2
	TOPLAM	167	100

Tablo 6 incelendiğinde, cevaplayıcıların büyük çoğunluğu, Ağrı İbrahim een niversitesine bölüm fakülte/tercihlere arasında %55,7 lik oranla ilk 5 tercihi arasında yer vermiş ve Ağrı İbrahim een niversitesinde ğrenim görmeye hak kazanmıştır.

Tablo 7: Okuduğum Bölümün Verdiği Eğitim Yeterli Ve Verimlidir.

Okuduğum bölümün verdiği eğitim yeterli ve verimlidir.

	FREKANS	YÜZDE
KEŐİNLİKLE KATILYORUM	32	19,2
KİSMEN KATILYORUM	33	19,8
KARARSIZIM	22	13,2
KİSMEN KATILMIYORUM	30	18,0
KEŐİNLİKLE KATILMIYORUM	50	29,9
TOPLAM	167	100

Örnekleme sorulan ‘‘Okuduğum bölümün verdiği eğitim yeterli ve verimlidir’’ ifadesine verilen cevaplar incelendiğinde; öğrencilerin büyük bölümü, %29,9 luk oranla kesinlikle katılmıyorum cevabını verirken, yaklaşık %40 lık kesim ise kesinlikle katılıyorum ve kısmen katılıyorum cevaplarını işaretlemiştir.

Tablo 8: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Öğrencilerinin İş Dünyasını Tanıması Konsunda Öğrencilere Olanak Tanır.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	20	12
KISMEN KATILYORUM	26	15,6
KARARSIZIM	29	17,4
KISMEN KATILMIYORUM	30	18,0
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	62	37,1
TOPLAM	167	100

Tablo 8 den anlaşıldığı üzere örnekleme verilen “Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, öğrencilerinin iş dünyasını tanıması konusunda öğrencilere olanak tanır.” ifadesine, cevaplayıcıların %37,1 lik kısmı kesinlikle katılmadığını belirtirken, yalnızca %27,6 lik kısmı kesinlikle katılıyorum ve kısmen katılıyorum seçeneklerini işaretlemiştir.

Tablo 9: Üniversitede Yeterli Sayıda Panel, Konferans Gibi Etkinlikler Düzenlenmektedir.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	23	13,8
KISMEN KATILYORUM	42	25,1
KARARSIZIM	28	16,8
KISMEN KATILMIYORUM	31	18,6
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	43	25,7
TOPLAM	167	100

Öğrencilere verilen “Üniversitede yeterli sayıda panel, konferans gibi etkinlikler düzenlenmektedir.” ifadesine katılım oranına bakıldığında, %25,7 oranında kesinlikle katılmıyorum seçeneği işaretlenmişken benzer şekilde %25,1 oranında da kısmen katılıyorum cevabı verilmiştir.

Tablo 10: Öğrencilerin İlgi ve Yeteneklerine Uygun Öğrenci Kulüpleri Bulunmaktadır

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	29	17,4
KISMEN KATILYORUM	27	16,2
KARARSIZIM	15	9
KISMEN KATILMIYORUM	40	24,0
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	56	33,5
TOPLAM	167	100

Öğrencilere verilen “Öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun öğrenci kulüpleri bulunmaktadır.” ifadesine %33,5 lik kısım kesinlikle katılmadığını belirtirken, %24 lük kısım kısmen katıldığını belirtmiştir.

Tablo 11: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kütüphanesinin Her Türlü Kaynak Açısından Zengindir.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	49	29,3
KISMEN KATILYORUM	42	25,1
KARARSIZIM	23	13,8
KISMEN KATILMIYORUM	28	16,8
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	25	15
TOPLAM	167	100

Tablo 11 den anlaşıldığı üzere, “Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi kütüphanesinin her türlü kaynak açısından zengindir.” ifadesine öğrenciler tarafından katılım gösterilerek, %29,3 lük oranda kesinlikle katılıyorum ve %25,1 lik oranda ise kısmen katılıyorum cevapları işaretlenmiştir.

Tablo 12: Kütüphane Olanaklarına Elektronik Ortamda Erişim İmkânı Vardır.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	58	34,7
KISMEN KATILYORUM	42	25,1
KARARSIZIM	23	13,8
KISMEN KATILMIYORUM	22	13,2
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	22	13,2
TOPLAM	167	100

Cevaplayıcılara verilen, “Kütüphane olanaklarına elektronik ortamda erişim imkânı vardır.” ifadesine Tablo 12 de görüldüğü üzere katılımcıların %34,7 lik kısmı kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlerken, ikinci büyük çoğunluk ise %25,1 ’lik oranda kısmen katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir.

Tablo 13: Okuduğum Bölümün İş İmkanları Diğer Bölümlere Kıyasla Daha Fazladır.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	37	22,2
KISMEN KATILYORUM	25	15
KARARSIZIM	20	12
KISMEN KATILMIYORUM	26	15,6
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	59	35,3
TOPLAM	167	100

Tablo 13 incelendiğinde, “Okuduğum bölümün iş imkanları diğer bölümlere kıyasla daha fazladır.” ifadesine cevaplayıcılar, %35,3 lük oranda kesinlikle katılmıyorum cevabını verirken, ikinci en büyük çoğunluk ise %22,2 lik oranla büyük çoğunluğun tam aksi görüş belirterek kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Yaklaşık %15 lik bir kesim kısmen katılmıyorum demişken, %15 lik başka bir oranda ise kısmen katılıyorum seçeneği işaretlenmiştir.

Tablo 14: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesini, Ağrı İlinin Gelişmiş Bir İl Olmasından Dolayı Tercih Ettim.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	19	11,4
KISMEN KATILYORUM	8	4,8
KARARSIZIM	13	7,8
KISMEN KATILMIYORUM	14	8,4
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	113	67,7
TOPLAM	167	100

Cevaplayıcılar karşılaştıkları, “Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesini, Ağrı ilinin gelişmiş bir il olmasından dolayı tercih ettim.” ifadesine öğrenciler yaklaşık %68 lik bir çoğunlukla kesinlikle katılmıyorum seçeneğini işaretleyerek Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesini tercih etmelerinin, Ağrı’nın gelişmişliği ile ilgili olmadığını belirtmiştir.

Tablo 15: Okuduğum Bölümü İdeallerimdeki Mesleğe Ulaşmak İçin Seçtim.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	52	31,1
KISMEN KATILYORUM	33	19,8
KARARSIZIM	28	16,8
KISMEN KATILMIYORUM	16	9,6
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	38	22,8
TOPLAM	167	100

Tablo 15 de gösterildiği üzere katılımcılara verilen; “Okuduğum bölümü ideallerimdeki mesleğe ulaşmak için seçtim.” ifadesine %31,1 lik oranla katılımcıların büyük çoğunluğu kesinlikle katılmıyorum cevabını verirken, %22,8 lik kısım ise kesinlikle katılmadığını belirtmiştir.

Tablo 16: Üniversite Eğitimi Almayı İlerde Meslek Sahibi Olabilmek İçin Tercih Ettim.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	78	46,7
KISMEN KATILYORUM	29	17,4
KARARSIZIM	19	11,4
KISMEN KATILMIYORUM	11	6,6
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	30	18
TOPLAM	167	100

Örnekleme verilen; “Üniversite eğitimi almayı ilerde meslek sahibi olabilmek için tercih ettim.” ifadesine cevaplayıcıların yaklaşık %47 lik oranla büyük kısmı kesinlikle katıldığını belirtirken, yaklaşık %17 lik kısım kısmen katıldığını, %18 lik kısım ise kesinlikle katılmadığını belirtmiştir.

Tablo 17: Üniversite Eğitimi Almayı Toplumda İtibar Sahibi Olmak İçin Tercih Ettim.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	52	31,1
KISMEN KATILYORUM	32	19,2
KARARSIZIM	18	10,8
KISMEN KATILMIYORUM	26	15,6
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	39	23,4
TOPLAM	167	100

Örnekleme verilen “Üniversite eğitimi almayı toplumda itibar sahibi olmak için tercih ettim.” ifadesine cevaplayıcıların büyük çoğunluğu %31,1 lik bir oranla kesinlikle katıldığını belirtirken, %23,4 lük kısım ise kesinlikle katılmadığını belirterek, üniversite eğitimi almayı toplumda itibar sahibi olmak için tercih etmediğini belirtmiştir.

Tablo 18: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde Eğitim Görmekten Memnunum

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	32	19,2
KISMEN KATILYORUM	41	24,6
KARARSIZIM	30	18
KISMEN KATILMIYORUM	26	15,6
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	38	22,8
TOPLAM	167	100

Tablo 18 de görüldüğü üzere katılımcılar, %24,6 ’lik oranla “Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde eğitim görmekten memnunum.” ifadesine kısmen katılıyorum cevabını vermişken, %22,8 lik bir oranla kesinlikle katılmıyorum, %19,2 lik oranda ise kesinlikle katılıyorum cevabını işaretlemişlerdir.

Tablo 19: Eğitim Gördüğüm Bölümden Memnunum.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	53	31,7
KISMEN KATILYORUM	34	20,4
KARARSIZIM	32	19,2
KISMEN KATILMIYORUM	14	8,4
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	34	20,4
TOPLAM	167	100

Katılımcılara verilen “Eğitim gördüğüm bölümden memnunum.” ifadesine yaklaşık %32 lik en büyük oranla kesinlikle katılıyorum cevabını veren katılımcılar, en büyük ikinci oran olan %20,4 ile kısmen katılıyorum ve yine %20,4 oranda kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir.

Tablo 20: Okuduğum Üniversitenin Ağrı’da Olmasından Dolayı Memnunum.

	FREKANS	YÜZDE
KESİNLİKLE KATILYORUM	37	22,2
KISMEN KATILYORUM	23	13,8
KARARSIZIM	23	13,8
KISMEN KATILMIYORUM	14	8,4
KESİNLİKLE KATILMIYORUM	70	41,9
TOPLAM	167	100

Cevaplayıcılara verilen; “Okuduğum üniversitenin Ağrı da olmasından dolayı memnunum.” ifadesine katılımcıların %41,9 luk kısmı kesinlikle katılmadığını belirtirken, buna en yakın oran olan %22,2 lik oranda katılımcı ise kesinlikle katıldığını ifade etmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bireylerin, çocukluklarından yetişkinliklerine kadar aldıkları eğitimin son halkası üniversite eğitimidir ve üniversiteler, toplumlara nitelikli, bilinçli, özgüvenli işgücü yetiştiren ve toplumları geliştirilip ilerleten kurumlardır. Bireylerin ve dolayısıyla toplumların gelişiminde kilit role sahip olan üniversitelerin gelişip ilerleyebilmesinde, verilen eğitimin ve hizmetin kalitesini artırılması, üniversitelerin amaçlarına ulaşabilmesi için hayati derecede önemlidir. Gelişmiş bir toplum olarak gözden geçirdiğimizde, öğrencilerin gelecek hedeflerine ulaşabilmelerinde çok önemli bir basamak olan üniversitelerin sayısının yanında niteliğinin de artırılmasının gerekliliği göze çarpmaktadır. Üniversitelerin niteliklerinde yapacakları iyileştirmelerin tek taraflı ve öğrenci memnuniyeti gözetenmeden tasarlanması, istenilen eğitim ve hizmet kalitesine ulaşılmasında engellere sebep olabilir.

Çalışma kapsamında, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerinin beklenti ve memnuniyetlerini tespit etmek amacıyla, 167 katılımcıya anket uygulanmıştır ve demografik manada kontrol edildiğinde, örneklemin yaklaşık olarak %56’lık kısmının bayan, %77’lik kısmının 18-23 yaş aralığında, %49 oranla 1-1400 TL aylık gelire sahip olduğu, yaklaşık %58’lik oranla büyük çoğunluğunun üniversite eğitiminden önce Doğu Anadolu Bölgesinde yaşadığı, yaklaşık %56 lik oranla yerleştikleri fakülte/bölüm’ün tercihinin üniversite tercihlerinde ilk beş tercih arasında olduğu ve fakülte/bölüm tercihlerinde alışılmışın aksine anne, baba, arkadaş ve danışmanlarından etkilenecek tercih yapanların yaklaşık %30 seviyesinde olduğu görülmüştür. Eğitim memnuniyeti ve beklentilere yönelik cevaplar kontrol edildiğinde ise öğrencilerin, %52’lik oranla büyük kısmı verilen eğitimin yetersiz ve verimsiz olduğu hipotezini reddettiğini, yaklaşık %54’lük kısmı Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin kütüphanesinin her türlü kaynak açısından zengin olduğunu, yaklaşık %70’lik kısmı kütüphane olanaklarına elektronik ortamda erişim imkânının olduğunu, yaklaşık %51’lik kısmı eğitim gördüğü bölümü ideallerindeki mesleğe ulaşmak için seçtiğini ve yaklaşık %37’lik oranla önemli bir kısmı okuduğu bölümün iş imkanlarının diğer bölümlere kıyasla daha fazla olduğunu belirtmiştir. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi için ise cevaplayıcılar, yaklaşık %28’lik oranla iş hayatını tanımları konusunda öğrencilere olanak tanıdığını, yaklaşık %39’luk oranla yeterli sayıda panel, konferans gibi etkinlikler düzenlediğini, yaklaşık %34’lik oranla öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun öğrenci kulüpleri bulundurduğunu belirtmiştir. Son olarak katılımcıların sırasıyla yaklaşık, %76, %64, %50, %50, %52, %44’lük çoğunlukları, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesini, Ağrı’nın gelişmiş bir il olmasından dolayı tercih etmediğini, üniversite eğitimi almayı ilerde meslek sahibi olabilmek ve toplumda itibar sahibi olmak istediği için tercih ettiğini, okuduğu üniversitenin Ağrı’da olmasından dolayı memnun olmadığını ancak eğitim gördüğü bölümden ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde eğitim görmekten fazlasıyla memnun olduğunu belirtmiştir.

Yapılan analizler neticesinde öğrenci beklentilerine ilişkin olarak, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’ne aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur;

- Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesini, öğrencilerin iş dünyasını tanımlarına yardımcı olacak çalışmalara ağırlık vermelidir.

- Üniversite yönetimi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerini bilgilendirecek ve ufkunu açacak, seminer ve konferansların sayısını artırmalıdır.
- Öğrenciler, ilgi ve yeteneklerine uygun öğrenci kulüpleri kurmaları konusunda yönlendirilmelidir.

Öğrenci memnuniyeti açısından genel bir kontrol sağlandığında; Cevaplayıcılar, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesini, Ağrı'nın gelişmiş bir il olduğunu düşündükleri için tercih etmediklerini, verilen eğitimin kalitesi ve sunulan imkânların bir karşılığı olarak, öğrenim gördükleri fakülte/bölüm'den ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde eğitim görmekten memnuniyet duyduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca yapılan analizler neticesinde, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerinin ezici çoğunluğunun, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ne üniversite tercihleri arasında ilk 5 sıra içerisinde yer verdiği ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ni, toplumda itibar sahibi olmak, meslek sahibi olmak ve bireysel ideallerine ulaşmak için tercih ettikleri tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ö. (2006) "Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Mesleki Algıları ile Geleceğe Yönelik Umut Düzeylerinin Karşılaştırılması", Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Aydın, M. (1991). Eğitim yönetimi (3. Baskı). Ankara: Hatiboğlu.
- Baker, J.A., (1998). The social context of school satisfaction among urban, low-income, African American students. *School Psychology Quarterly*, 13(1), 25-44.
- Chiandotto, B., Bini, M., & Bertaccini, B. (2007). Quality Assessment of the University Educational Process: an Application of the ECSI Model (43-54). Effectiveness of University Education in Italy: Employability, Competences, Human Capital (Ed. Fabbri, L.). Physica-Verlag A Springer Company.
- DeShields Jr. O.W., Kara, A., & Kaynak, E. (2005). Determinants of business student satisfaction and retention in higher education: applying Herzberg's two-factor theory. *International Journal of Educational Management* . 19(2), 128-139.
- Fine, M., (1986). Why urban adolescents drop into and out of public school. *Teachers College Record*, 87(3), 393-409.
- Goodenow, C., & Grady, K.E., (1993). The relationship of school belonging and friend's values to academic motivation among urban adolescent students. *Journal of Experimental Education*, 62(1), 60-71.
- Güleri, M. (1999), "Üniversiteli ve İşçi Gençliğin Gelecek Beklentileri ve Kötümselik-İyimserlik Düzeyleri", *Kriz Dergisi*, 6 (1), 55-65.
- Güzel, B.E. (2008) "Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Dayalı Matematik Öğreniminin Bilimi Tanıma, Yaşam ile İlişki Kurma, Öğrenmeyi Öğrenme, Sorgulayarak ve İletişim Kurarak Öğrenme Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 135-149.
- Leite, D., Santiago, R. A. Sarrico, C. S., Leite, C. L., & Polidori, M. (2006). Students' perceptions on the influence of institutional evaluation on universities. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 31(6), 625-638.
- Naralan, A., & Kaleli, S. S., (2012). "Üniversite Öğrencilerinin Üniversiteden Beklentileri ve Bölüm Memnuniyeti Araştırması: Atatürk Üniversitesi Örneği", 4(1), 1-11.
- Oldfield B. M., & Baron, S. (2000). Student perceptions of service quality in a UK university business and management faculty. *Quality Assurance in Education* , 8(2), 85- 95.
- Şimşek, H. (2012) "Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Lise öğrencilerinin Gelecek Beklentileri ve Gelecek Beklentilerini Etkileyen Faktörler" *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 5(1), 90- 109.

- Tuncer, M. (2011) “Yüksek Öğretim Gençliğinin Gelecek Beklentileri üzerine Bir Araştırma”, Turkish Studies, 6(2), 935-948.
- Yeo, R. K. (2009) Service quality ideals in a competitive tertiary environment. International Journal Of Educational Research, 48(1), 62-76.

AĞRI İLİ İŞGÜCÜ PİYASASI VE İSTİHDAM GÖSTERGELERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME (2008-2017)

Ömer Vehbi ISSI*

Muhammet DAŞTAN†

Özet

Günümüzde işsizlik, ülkelerin ve ülke içerisindeki alt bölgelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterse de dünya ülkeler için önemini korumaktadır. Bunun yanında işsizlik, yalnızca ekonomik bir problem olmanın ötesinde, insani ve psikolojik etkileri de olan bir sorundur. Bu bağlamda, işsizliğin ülkemizde olduğu gibi, Ağrı ili özelinde de bir sorun teşkil edebilir olması kaçınılmazdır. Bu çalışmada, Ağrı ili özelinde, işgücü piyasası ve istihdamın genel görünümü, TRA2 Bölgesi ve Türkiye göstergeleri ile birlikte verilerek, karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılabilmesi amaçlanmıştır. İşgücü ve istihdamın ele alınmasında bir takım veriler kullanılmaktadır. Ekonomik olarak aktif nüfusun, çalışabilir yaştaki nüfusa olan oranını gösteren İşgücüne Katılma Oranı; toplam çalışan sayısının çalışabilir yaştaki nüfusa oranını gösteren İstihdam Oranı ve toplam işsiz sayısının toplam işgücüne oranını gösteren İşsizlik Oranı, çalışmada kullanılacak temel verilerdir. İl düzeyinde elde edilebilen en son veri olan 2013 yılı verilerine göre Ağrı ilinde İşgücüne Katılma Oranı yüzde 57,1; İstihdam Oranı yüzde 53,2 ve İşsizlik Oranı yüzde 6,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu verilere göre Ağrı ili, işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı bakımından Türkiye ortalamasının üstündedir. İşsizlik oranı bakımından ise Türkiye genelindeki işsizlik oranının altındadır. 2013 yılında Türkiye’de işsizlik oranı yüzde 9 olarak gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik Oranı, İstihdam Oranı, İşgücüne Katılma Oranı, Ağrı İli.

1. GİRİŞ

Günümüzde çoğu ülkenin en önemli sorunlarından biri işsizliktir. İşsizlik probleminin altında yatan temel etkenlerin başında ise, ülkelerin işgücünü istihdam edebilecek kapasiteden yoksun olmasıdır. Bu ekonomik problem aynı zamanda, toplumsal huzursuzluğa ve sosyo-psikolojik problemlere de sebep olmaktadır. Bu sebeple, yeni istihdam alanları yaratacak yatırımlara ve kamu politikalarına daha fazla önem vermek kaçınılmaz hale gelmiştir. İstihdama katılımın artmasını sağlamak, işsizliği azaltmak ve hatta ortadan kaldırmak, ülke olarak yıllardır başa çıkmaya çalıştığımız en önemli sorunlardan biridir. Bu bağlamda, ülkemizde de istihdamın artırılabilmesi ve işsizliğin azaltılmasına yönelik politikalar her zaman gündemdeki yerini korumuştur.

Ülke ekonomisinin istihdam yaratma gücü, üretim kapasitesi ve sağlıklı bir ekonomik büyüme ile yakından ilgilidir. Artan nüfusla birlikte büyüyen iş gücünü üretken hale getirmek için iller kilit rollere sahiptir. Yakın zamanlı demografik, ekonomik ve politik eğilimler illeri son derece önemli bir konuma getirmiştir. Bölgesel düzeyde ve il düzeyinde oluşturulacak politikaların önemi her geçen gün artmaktadır. Bu politikaların etkinliğinin azami düzeylere çıkarılması ve hassas şekilde izlenmesi oldukça önemlidir (TÜRKONFED, 2017:19).

Türkiye, Avrupa Birliği ülkelerinin kullandığı istatistiki bölge sınıflandırmasına göre çeşitli alt bölgelere ayrılmıştır. Türkiye idari olarak 81 ile ayrılmıştır ve beş bölge tanımlanmıştır. Bu bölgesel ayırım, ülkenin değişik bölgeleri arasındaki demografik, toplumsal, kültürel ve sosyoekonomik farklılıkların incelenmesinde kullanılan bir değişken haline gelmiştir. Söz konusu Batı, Güney, Orta, Kuzey ve Doğu bölgeleri, değişik sayılardaki illerden oluşmaktadır. Yedi coğrafi bölgeye ek olarak, 22 Eylül 2002’de yeni bir bölge sınıflandırılması oluşmuştur. Türkiye’nin Avrupa Birliğine uyum süreci doğrultusunda, 2002/4720 Sayılı Kanun gereğince, Devlet Planlama Teşkilatı ve Türkiye İstatistik Enstitüsü üç ayrı düzeyde istatistiki bölge birimleri sınıflandırması (İBBS) bölgesi oluşturmuşlardır. İstatistiki bölgelerin tanımlanmasında kullanılan temel faktörler: nüfus, coğrafya, bölgesel kalkınma planları, temel istatistiki göstergeler, illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması olarak karşımıza çıkmaktadır. (Issı, 2013: 48).

* Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, ovissi@agri.edu.tr

† Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, mdastan@agri.edu.tr

İBBS kodu 5 basamaklı bir koddan oluşmaktadır. İlk 2 basamak Türkiye'yi simgeleyen "TR" harflerinden, üçüncü basamakta 1' den 9'a kadar numaralar ve A'dan C'ye kadar harfler vardır (Örneğin; TR1, TR2, TRA, TRC). Üçüncü basamak, 1. Düzeydeki 12 bölge birimini simgelemektedir (İBBS1). Dördüncü basamak, 2. Düzeydeki 26 bölge birimini simgelemektedir (İBBS 2). Beşinci basamak ise illeri (81 il için) simgelemektedir. Örneğin; TR322 Denizli ilinin bu sınıflandırmadaki kodudur. (Kalkınma Bakanlığı, 2017). Bu sınıflandırmaya göre Ağrı ili, TRA2 Bölgesi içinde; Iğdır, Kars ve Ardahan illeri ile birlikte yer almaktadır.

Türkiye ve TRA2 Bölgesi illeri, adeta Asya'ya ve Kafkaslara açılan bir kapı konumunda bulunmaktadır. TRA2 Bölgesi aynı zamanda, İran-Rusya bağlamında da kuzey-güney doğrultusunun merkezi durumundadır. Hazar Havzası'nın doğal zenginliklerinin dünya pazarlarına ulaştırılmasıyla birlikte, Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik işgücü, mal, hizmet ve turizm akımlarında meydana gelecek artışın gerekli kıldığı Trans-Kafkasya Ulaşım Koridorunun hayata geçirilmesi bakımından, TRA2 Bölgesi ve bölge illeri anahtar konumda öneme sahiptir (SERKA, 2010:8-9).

İşsizlik sorunu ve istihdam yaratabilmeye yaşanan güçlüklerin, ülkenin ve dolayısıyla bölgesel olarak alt düzeydeki illerin temel problemleri arasında olması bağlamında bu çalışmada, Ağrı ilinin temel işgücü piyasası ve istihdam göstergeleri ele alınacaktır. Ağrı ili özelinde verilen göstergeler yanında, TRA2 Bölgesi ve Türkiye ile ilgili işgücü ve istihdam göstergeleri de çalışmada yer alacaktır. Böylece Ağrı ili, TRA2 bölgesi ve Türkiye, karşılaştırmalı olarak izlenebilecektir.

Bu bağlamda, sonraki bölümde, Ağrı ilinde işgücü piyasası ve istihdam ile ilgili veriler tablolar halinde verilerek ihtiyaç duyulan iş kolları ve işgücü niteliği ile ilgili bilgiler yer alacaktır. Söz konusu bu göstergeler aracılığı ile bölgesel düzeyde ve il düzeyinde oluşturulacak ve yürütülecek politikaların sağlıklı bir işgücü arz-talep dengesini oluşturabilecek düzeyde etkinliğinin sağlanması son derece önemlidir. Çalışmada kullanılacak bu göstergeler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) raporları ve Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) raporları temel alınarak hazırlanmıştır.

2. İŞGÜCÜ PİYASASINA İLİŞKİN TEMEL KAVRAM VE TANIMLAR

2.1. Kurumsal Olmayan Nüfus

Üniversite yurtları, yetiştirme yurtları (yetimhane), huzurevi, özel nitelikli hastane, hapisane, kıışla vb. yerlerde ikamet edenler dışında kalan nüfustur.

2.2. Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus

Kurumsal olmayan nüfus içerisindeki 15 ve daha yukarı yaştaki nüfustur.

2.3. İşgücü

İstihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusu kapsar.

2.4. İşgücüne katılma oranı

İşgücünün kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranıdır.

2.5. İstihdam oranı

İstihdamın kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranıdır.

2.6. İşsiz

Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan tüm kişiler işsiz nüfusa dâhildirler.

2.7. İşsizlik Oranı

İşsiz nüfusun işgücü içindeki oranıdır.

2.8. İşgücüne Dâhil Olmayanlar

İşsiz veya istihdamda bulunmayan ve kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfustur.

2.9. Mevsimlik Çalışanlar

Mevsimlik çalışması nedeniyle iş aramayan ve işbaşı yapmaya hazır olmayan kişilerdir.

2.10. Emekli

Bir sosyal güvenlik kuruluşundan emekli olduğu için iş aramayan ve iş başı yapmaya hazır olmayan kişilerdir.

2.11. Çalışamaz Halde

Bedensel özür, hastalık veya yaşlılık nedeniyle iş aramayan ve iş başı yapmaya hazır olmayan kişilerdir.

3. AĞRI İLİ İŞGÜCÜ PİYASASI GÖSTERGELERİ

3.1. Ağrı İli, TRA2 ve Türkiye’de İşsizlik ve İstihdam Oranlarının Gelişimi (2008-2013)

Ağrı ili, TRA2 bölgesinde ve Türkiye’de işgücüne katılım oranı ve işsizlik oranlarının gelişimine bakıldığında Tablo 1’ de görüldüğü gibi, işgücüne katılma oranı ve toplam istihdam oranında 2009 ve 2010 yılları bir kenara bırakılırsa belirgin bir artış olmuştur.

Tablo 1: Ağrı İli, TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de İşsizlik, İstihdam ve İşgücüne Katılma Oranları (%)

		2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ağrı	İşgücüne Katılma oranı	49,4	48,0	48,5	52,4	52,0	57,1
	Toplam İstihdam Oranı	46,2	43,2	42,8	46,7	47,9	53,2
	İşsizlik Oranı	6,5	10,1	11,7	10,9	8,0	6,8
TRA2	İşgücüne Katılma oranı	51,6	51,1	50,9	54,4	55,0	58,3
	Toplam İstihdam Oranı	48,8	46,3	45,7	48,8	50,9	54,4
	İşsizlik Oranı	5,6	9,4	10,3	10,2	7,4	6,7
Türkiye	İşgücüne Katılma oranı	46,9	47,9	48,8	49,9	50,0	50,8
	Toplam İstihdam Oranı	41,7	41,2	43,0	45,0	45,4	45,9
	İşsizlik Oranı	11,0	14,0	11,9	9,8	9,2	9,7

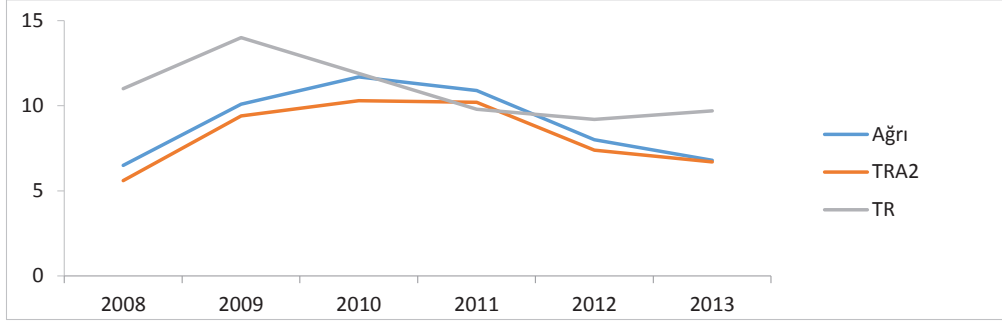
Kaynak: TÜİK, 2008-2013

TRA2 bölgesi ve Ağrı ili 2008-2013 döneminde, Tablo1’deki göstergeler bakımından Türkiye ortalamasından sapmalar göstermekle birlikte daha iyi durumdadır. Yalnızca 2010 yılında Ağrı ilinde İşgücüne Katılma Oranı Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bölgesel olarak bakıldığında; TRA2 bölgesi, söz konusu dönemde İşgücüne Katılma Oranı ve İstihdam Oranı bakımından Türkiye ortalamasının üzerindedir. İşsizlik oranına bakıldığında ise yine Türkiye geneli işsizlik oranından daha iyi durumdadır. Türkiye’de ki işsizlik oranı özellikle 2009 yılında bir sıçrama yaşamış; ancak sonraki yıllarda yine düşüş göstermiştir. Türkiye’de işsizlik oranının nispeten yüksek olduğu 2008-2010 döneminde, TRA2 Bölgesinde ve Ağrı ilinde de işsizlik oranlarının yüksek seyretmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda bölgede ve ilde işsizliğin artışının sebebi olarak, özellikle 2007-2009 döneminde derinleşen dünya ekonomik krizinin Türkiye’deki yansımalarıyla birlikte ortaya çıkan sektörel daralmaların etkisi gösterilebilir (İssı, 2013:56).

Bölgede ve Ağrı ilinde istihdam oranının yüksek çıkmasının sebebi ücretsiz aile işçisi olarak erkeklerin ve kadınların tarımda istihdam edilmeleridir. Bununla birlikte bölgede sanayileşme ve kentli nüfus Türkiye ortalamasına göre düşüktür ve özellikle 2008-2010 döneminde işsizlik oranı hızla yükselmiş ve tabloda görüldüğü gibi, 2008’de % 5,6 iken 2011’de % 10,2 düzeyine yükselmiştir (Üzümçü, 2013:111). Ağrı ili özelinde de durum pek farklı değildir. 2008 yılında %6,5 olan işsizlik oranı 2010 yılında % 11,7’ye kadar yükselmiştir. Daha sonrasında Türkiye ile paralellik göstererek düşme eğilimine girmiştir.

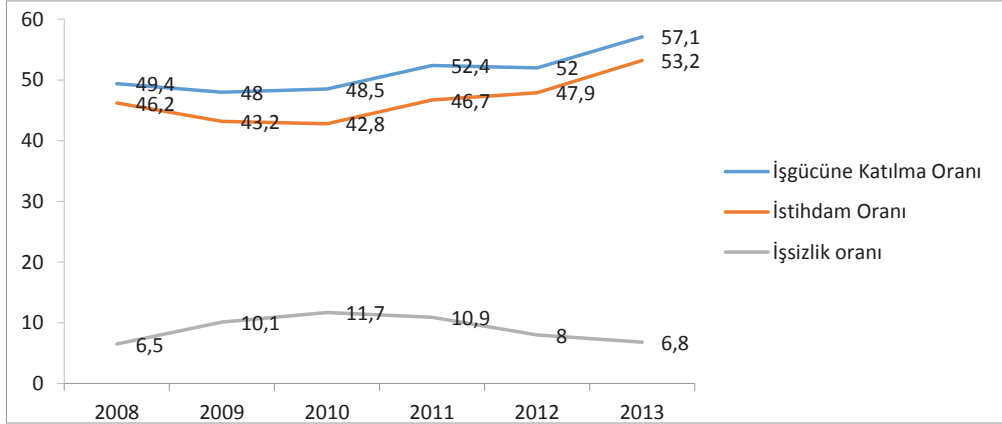
Aşağıdaki grafikte, Tablo 1’deki işsizlik oranları gösterilmiştir. 2008-2013 döneminde, TRA2 bölgesindeki işsizlik oranlarının ve Ağrı ilindeki işsizlik oranlarının birbiriyle paralel hareket ettikleri gözlemlenirken, genel olarak (2010 ve 2011 dönemi haricinde) Türkiye ortalamasının altında seyrettiği görülmektedir.

Grafik 1: Ağrı, TRA2 ve Türkiye’de İşsizlik Oranları: 2008-2013 (%)

Kaynak: TÜİK, 2008-2013

Grafik 2: Ağrı İli Temel İşgücü Göstergeleri (%)

Kaynak: TÜİK, 2008-2013

Ağrı halkının işgücüne katılım oranı 2008 yılında % 49,4 iken 2013 yılında ülke seviyesinin yaklaşık 7 puan üzerinde ve % 57,1 olarak gerçekleşmiştir. Bölgede işgücüne katılım oranlarının ülke ortalamasının üzerinde olmasının nedeni bölgenin genç bir nüfusa sahip olması ve ortaöğretim çağındaki nüfusun ilköğretimden sonra iş hayatına atılması olarak söylenebilir (SERKA, 2012:10). İlerdeki işsizlik oranları da özellikle 2009 ve 2010 döneminde ülke genelindeki eğilime paralel olarak yükselmiş, daha sonra ülke ortalamasının altında düşme eğilimini sürdürmüştür. Ağrı ilindeki istihdam oranı da 2009-2010 dönemi dışında sürekli artmıştır.

Tablo 2: Ağrı İlinde Sektörlere ve Cinsiyete Göre Çalışan Sayısı (2017)

SEKTÖRLER	Kadın	Erkek	Toplam
Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Onarımı	135	966	1101
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	109	980	1089
Ulaştırma ve Depolama	15	734	749
İnşaat	34	504	538
Bilgi ve İletişim	200	110	310
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	140	141	281
Eğitim	68	148	216
İmalat	6	204	210
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	8	66	74
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı	11	45	56
Su Temini; Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri	6	19	25
Diğer Hizmet Faaliyetleri	5	8	13
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	2	7	9
Kültür, Sanat Eğlence, Dinlenme ve Spor	0	1	1
GENEL TOPLAM	739	3934	4673

Kaynak: İŞKUR, 2017

Tablo 2 incelendiğinde, Ağrı ilinde çalışanların önemli bir ağırlığının toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Bu verilere göre, toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektörünün Ağrı ili istihdamı için önemli yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi ve iletişim sektörlerinde kadın çalışan sayısının erkek çalışan sayısından daha fazla (yaklaşık iki katı) olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Ağrı İlinde Meslek Grupları ve Cinsiyete Göre Çalışan Sayısı (2017)

MESLEK GRUPLARI	Kadın	Erkek	Toplam
Hizmet ve Satış Elemanları	148	1004	1152
Nitelik Gerektirmeyen Meslekler	113	970	1083
Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	0	914	914
Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar	310	236	546
Profesyonel Meslek Mensupları	115	207	322
Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları	39	234	273
Sanatkarlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	1	250	251
Yöneticiler	5	93	98
Nitelikli Tarım, Ormanlık ve Su Ürünleri Çalışanları	9	24	33
GENEL TOPLAM	740	3932	4672

Kaynak: İŞKUR, 2017

Tablo 4: Ağrı İli İşçi Sayılarının İş Kollarına Göre Dağılımı (2017)

Avcılık, balıkçılık, tarım ve ormancılık	167	Çimento, toprak ve cam	100
Gıda sanayi	793	Metal	253
Madencilik ve taş ocakları	75	İnşaat	1877
Petrol, kimya, lastik, plastik ve ilaç	329	Enerji	495
Dokuma, hazır giyim ve deri	19	Gemi yapımı ve deniz taşımacılığı, ardiye ve antrepoculuk	65
Ağaç ve kâğıt	19	Sağlık ve sosyal hizmetler	609
İletişim	130	Konaklama ve eğlence işleri	542
Basın, yayın ve gazetecilik	61	Savunma ve güvenlik	471
Banka, finans ve sigorta	84	Taşımacılık	1693
Ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar	3760	Genel işler	2096

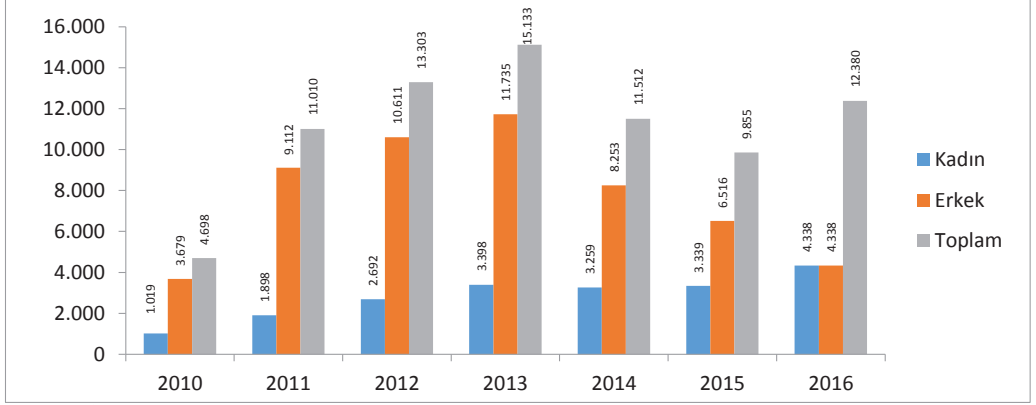
Kaynak: ÇSGB, 2016

Tablodan Görüldüğü gibi, çalışan işçilerin büyük bir kısmı inşaat, taşımacılık, genel işler ve ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar alanlarında yoğunlaşmıştır. Çok fazla nitelik istemeyen bu iş kollarındaki yoğunlaşmanın arkasındaki nedenin, ildeki sanayi ve hizmet sektörünün az gelişmiş olması olduğu düşünülebilir.

3.2. Ağrı İlindeki Kayıtlı İşsizlik

2010 yılında Ağrı ilinde İŞKUR'a kayıtlı 4 bin 698 işsiz mevcuttur. Bunlardan 3 bin 679'u erkeklerden, geri kalan bin 19 kişisi ise kadınlardan oluşmaktadır. 2016 yılında ise toplam 12 bin 380 kişi işsiz olarak kayıtlarda yerini almıştır.

Grafik 3: Ağrı İlinde İşsiz Sayıları: 2010-2016 (Bin Kişi)

Kaynak: İŞKUR, 2017

2010-2016 dönemi içerisinde işsiz sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir. Söz konusu dönem içerisinde 2014 ve 2015 yıllarında işsiz sayısında düşüş yaşanmıştır. 2014 yılındaki düşüşün arkasındaki sebep; TYP (Toplum Yararına Programlar) kapsamında işsizlerin büyük bir bölümünün istihdam edilmesidir. 2015 yılında işsiz sayısında yaşanan düşüşün nedeni ise, 2015 yılı içinde kayıtlı işsiz sorgulamalarında Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) kayıtlarının da baz alınması yöntemine geçilmiş olmasıdır (İŞKUR, 2017:4).

Özellikle 2010-2013 döneminde Ağrı ilindeki toplam işsiz sayısında önemli artışlar göze çarpmaktadır. 2010 yılında 4 bin 698 olan işsiz sayısı 2011 yılında 9 bin 112 ve 2012 yılında 13 bin 303 kişiye ulaşarak yaklaşık üç kat artış göstermiştir. 2013 yılında da artış devam etmiş ve 2014 yılında belirgin bir azalma gözlenmiştir. Yine de 2016 yılındaki mevcut işsiz sayısı 12 bin 380 kişiye ulaşarak 2010 yılına göre yaklaşık üç kat artmıştır. Söz konusu dönemde işsiz sayısındaki kadın dağılımları incelendiğinde, kayıtlı işsiz kadınların sayısı oldukça fazla artmıştır. 2010 yılında bin 19 kadın kayıtlarda işsiz olarak yer almışken, 2016 yılında yaklaşık dört kat artarak 4 bin 338'e yükselmiştir.

Tablo 5: Ağrı İlinde Mesleklere Göre Kayıtlı İşsiz Sayısı (2017)

MESLEKLER	Kadın	Erkek	Toplam
Beden İşçisi (Genel)	2026	3.380	5.406
Beden İşçisi (Temizlik)	803	749	1552
Beden İşçisi (İnşaat)	23	546	549
Büro Memuru (Genel)	209	270	479
Çoban/Sürü Yönetimi Elemanı (Küçükbaş Hayvan)	17	144	161
Servis Şoförü (Okul)	0	121	121
Temizlik Görevlisi	18	99	117
Büro İşçisi	45	61	106
Kalorifer Ateşçisi (Katı ve Sıvı Yakıt)	0	105	105
Şoför-Yük Taşıma	0	104	104
GENEL TOPLAM	3141	5579	8720

Kaynak: İŞKUR, 2017

Tablo 5’te Ağrı ilinde mesleklere göre kayıtlı işsiz sayıları en çoktan en aza doğru sırasıyla verilmiştir. Tabloya bakıldığında, en fazla kayıtlı işsiz olduğu meslekler içerisinde ilk sırada Beden İşçisi (Genel) mesleği yer almakta olduğu görülmektedir. Bu meslek grubu içerisinde, Ağrı ilinde İŞKUR’a kayıtlı 5 bin 406 işsiz bulunmaktadır. Yine kadınlarda kayıtlı işsiz sayılarına bakıldığında en fazla işsiz sayısı; genel, temizlik ve büro memuru alanlarında görülmektedir.

3.3. Ağrı İlindeki Açık İşler

Açık işler, ilin işgücü piyasasında işverenlerin ihtiyaçlarını ortaya koyan, işsizler açısından da ne tür iş kollarında istihdam eksikliği olduğunu görmeleri açısından önemli veriler içermektedir. Ağrı ilinde araştırma kapsamına giren 20+ istihdamlı işyerlerinin yüzde 11,1’inde açık iş bulunmaktadır. Bu oran Türkiye ortalamasının altında olup Türkiye geneli için açık işi olan işyeri oranı yüzde 17,7 olarak gerçekleşmiştir (İŞKUR, 2017:30).

Tablo 6: Ağrı İlinde Sektörlere Göre Açık İş Sayısı (2017)

SEKTÖRLER	Açık İş Sayısı
İnşaat	19
Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Onarımı	17
Eğitim	7
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	6
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	3
Ulaştırma ve Depolama	3
İmalat	2
TOPLAM	57

Kaynak: İŞKUR, 2017

Tablo 6’ya bakıldığında, inşaat sektörünün açık işlerde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. 57 kişilik açık işin yüzde 33,3’ünde tekabül eden 19 kişilik kısmı inşaat sektöründeki açık işlere aittir. Açık iş sayısının yoğun olduğu diğer sektörler ise toptan ve perakende ticaret, eğitim ve insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri sektörleridir.

Tablo 7: Sektörlere Göre Açık İş Oranı ve Açık İş Olan İşyeri Oranı (2017,%)

SEKTÖRLER	Açık İş Oranı	Açık İş Olan İşyeri Oranı
İnşaat	3,4	42,9
Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Onarımı	1,6	11,1
Eğitim	3,1	20,0
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	2,1	13,1
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	0,3	4,0
Ulaştırma ve Depolama	0,4	9,5
İmalat	0,9	10,4
TOPLAM	1,2	11,1

Kaynak: İŞKUR, 2017

Açık iş oranı; açık iş sayısının, açık iş sayısı ve mevcut istihdam sayısının toplamına oranlanması suretiyle elde edilmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi Ağrı ilinde açık iş oranı %1,2 olarak tespit edilmiştir. Açık iş oranının en yüksek olduğu sektör ise %3,4 ile İnşaat sektörü olarak karşımıza çıkmaktadır (İŞKUR, 2017:31).

Tablo 8: Meslek Gruplarına Göre Açık İş Sayısı ve Açık İş Oranı (2017, Kişi Sayısı ve %)

MESLEK GRUPLARI	Açık İş Sayısı	Açık İş Oranı
Nitelikli Tarım, Ormanlık ve Su Ürünleri Çalışanları	2	5,7
Profesyonel Meslek Mensupları	12	3,7
Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları	6	2,3
Nitelik Gerektirmeyen Meslekler	18	1,7
Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar	8	1,5
Hizmet ve Satış Elemanları	7	0,6
Sanatkarlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	1	0,4
Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	2	0,2
GENEL TOPLAM	57	1,2

Kaynak: İŞKUR,2017

Ağrı ilinde açık işler içinde en fazla yeri tutan meslek grubunun nitelik gerektirmeyen meslekler olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise profesyonel meslek mensupları meslek grubu bulunmaktadır. Açık iş oranı en yüksek olan meslek %5,7 ile nitelikli tarım, ormanlık ve su ürünleri çalışanları olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Açık İşlerde Sektörlere Göre Talep Edilen Eğitim Düzeyi (2017,%)

SEKTÖRLER	Eğitim Seviyesi Önemli Değil	Lise ve Altı	Yükseköğretim
İnşaat	52,9	5,9	41,2
Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Onarımı	82,4	17,6	0,0
Eğitim	0,0	57,1	42,9
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	0,0	100,0	0,0
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	0,0	0,0	100,0
Ulaştırma ve Depolama	66,7	33,3	0,0
İmalat	50,0	0,0	50,0
TOPLAM	47,6	26,5	25,9

Kaynak: İŞKUR, 2017

Açık işlerin tamamı için yükseköğretim seviyesinde bir çalışan talep edilen sadece bir sektör bulunmaktadır. Bu sektör, idari ve destek hizmet faaliyetleridir. Tamamen lise ve altı seviyesinde açık işler için talep edilen sektör ise insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri sektörü olduğu görülmektedir (İŞKUR, 2017:35). İşverenler tarafından belirli bir eğitim seviyesi gerektirmediği düşünülen sektörlerin başında toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektörü gelmektedir. Açık işlerde işverenlerin, istihdam edilecek çalışanların

mutlaka belirli bir eğitim seviyesinde olmasını talep ettikleri sektör ise idari ve destek hizmet faaliyetleri sektörü olmuştur.

3.4. Ağrı İlinde İşgücü Piyasasının Geleceğine Yönelik Eğilimler

Burada, İşgücü Piyasası Araştırma Raporu hazırlanması sürecinde, işverenlere sorulan sorulara verilen cevaplar ışığında çeşitli tahminlere yer verilecektir. Ağrı ilinde 2017 Yılı Nisan-Mayıs döneminde, işverenlere önümüzdeki tam bir yıllık dönem içindeki tahminleri sorulmak suretiyle bazı sonuçlara ulaşılmıştır (İŞKUR, 2017:53).

Tablo 10: Sektörlere Göre İşverenlerin İstihdam Beklentileri (2017,%)

SEKTÖRLER	Artış	Azalış	Fikrim Yok	Değişmeyecek
İnşaat	18,8	-	62,4	18,8
Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Onarımı	17,4	2,2	65,2	15,2
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	15,9	4,0	72,1	8,0
Ulaştırma ve Depolama	-	-	95,2	4,8
İmalat	40,0	-	50,0	10,0
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	11,1	-	77,8	11,1
Eğitim	14,3	-	71,4	14,3
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	50,0	-	50	-
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	33,3	-	66,7	-
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı	50,0	-	50,0	-
Su Temini; Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri	-	-	100,0	-
Bilgi ve İletişim	100,0	-	-	-
Kültür, Sanat Eğlence, Dinlenme ve Spor	-	100,0	-	-
Diğer Hizmet Faaliyetleri	100,0	-	-	-
GENEL TOPLAM	18,4	1,6	67,5	12,5

Kaynak: İŞKUR, 2017

İşverenlere yöneltilen “30 Nisan 2018 tarihi itibarıyla işyerinizde herhangi bir meslekte net istihdam artışı/azalışı bekliyor musunuz?” sorusuna Türkiye genelinde işyerlerinin yüzde 18,8’inden istihdamın artacağı yönünde cevap alınırken Ağrı ilinde işverenlerin yüzde 18,4’ü istihdamın artacağını öngörmüştür (İŞKUR, 2017:54). Tablo 10’a bakıldığında ildeki istihdam artışında en yüksek artış bekleyen işverenlerin bilgi ve iletişim ve diğer hizmet Faaliyetleri sektörlerinde olduğu görülmektedir. İldeki istihdamda en fazla azalış bekleyen sektör ise kültür, sanat eğlence, dinlenme ve spor sektörüdür.

Tablo 11: Meslek Gruplarına Göre Net İstihdam Değişimi (2017, Kişi ve %)

MESLEK GRUPLARI	Kişi Sayısı	Oran (%)
Nitelik Gerektirmeyen Meslekler	593	54,8
Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları	58	21,2
Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar	103	18,9
Sanatkarlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	37	14,7
Nitelikli Tarım, Ormanlık ve Su Ürünleri Çalışanları	3	9,1
Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	60	6,6
Hizmet ve Satış Elemanları	26	2,3
Profesyonel Meslek Mensupları	-60	-18,7
GENEL TOPLAM	821	17,6

Kaynak: İŞKUR, 2017

Üstteki tablodan görüldüğü gibi Ağrı ilinde, yönetici ve profesyonel meslek mensupları hariç diğer meslek gruplarında istihdamın artması yönünde bir beklenti hakimdir. En fazla istihdam artışı beklenen meslek grubu nitelik gerektirmeyen meslekler grubudur. En az istihdam artışı beklenen meslek grubu ise nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanlarıdır. Nitelik gerektirmeyen meslekler grubunda istihdamın değişim oranı % 54,8’lik bir oran ile ilk sırada yer almıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde işsizlik sorunu, ülkelerin ve ülke içerisindeki alt bölgelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterse de neredeyse bütün ülkeler için hala önemli bir problem durumundadır. İşsizlik probleminin altında yatan temel etkenlerin en önemlilerinden biri ise, ülkelerin işgücünü istihdam edebilecek kapasiteden yoksun olmalarıdır. Bunun yanında işsizlik, yalnızca ekonomik bir problem olmanın ötesinde, insani ve psikolojik etkileri de olan bir sorundur. Bu bağlamda, işsizliğin ülkemizde olduğu gibi, Ağrı ili özelinde de bir sorun teşkil edebilir veya edebilecek olması kaçınılmazdır. Bu çalışmada, Ağrı ili özelinde, işgücü piyasası ve istihdamın genel görünümü, TRA2 Bölgesi ve Türkiye göstergeleri ile birlikte verilerek, karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılabilmesi amaçlanmıştır.

İl düzeyinde elde edilebilen en son veri olan 2013 yılı verilerine göre Ağrı ilinde İşgücüne Katılım Oranı % 57,1; İstihdam Oranı % 53,2 ve İşsizlik Oranı % 6,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu verilere göre Ağrı ili, işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı bakımından Türkiye ortalamasının üstünde; işsizlik oranı bakımından ise Türkiye genelindeki işsizlik oranının altındadır. 2013 yılında Türkiye’de işsizlik oranı % 9 olarak gerçekleşmiştir.

Ağrı ilinde sektörler bazında çalışan sayılarına bakıldığında, en fazla çalışani olan sektör 1101 kişi ile toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektörü olarak çalışımıza çıkmıştır. Bu sektörde çalışanların 135’ini kadınlar, 966’sını da erkekler oluşturmaktadır. İlde toplam istihdam edilenlerin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, kadın çalışanların oldukça az sayıda oldukları görülmüştür. İstihdam edilen toplam çalışanların 739’u kadınlardan, 3934’ü de erkeklerden oluşmaktadır. Görüldüğü gibi ilde toplam çalışanlar içinde kadın çalışanların payı yaklaşık % 15 civarında kalmıştır. Ağrı’da çeşitli meslek gruplarına göre çalışan sayılarına bakıldığında ise, en fazla çalışani olan meslek grubu hizmet ve satış elemanı meslek grubudur. En az çalışani olan meslek grubunun ise nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri meslek grubu olduğu görülmektedir. İldeki ağaçlık alanların az olması düşünüldüğünde, bu meslek grubuna ait çalışan sayısının az olması normal karşılanabilir ancak; anlaşılan odur ki, ilde su işleri ve nitelikli tarım meslek grubuna ait çalışan sayısı oldukça azdır. Bu bağlamda, ilde tarım ve hayvancılığın geliştirilmesine ve bu sektörde istihdam edilecek daha nitelikli çalışanların yetiştirilmesine yönelik

çalışmalar yapılmalıdır. İlin temel geçim kaynaklarından birinin tarım ve hayvancılık olduğu düşünüldüğünde, ihtiyaç duyulan nitelikli işgücünün bu sektörde istihdam edilmesi oldukça önemlidir.

2010-2016 dönemi içerisinde işsiz sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir. 2010 yılında ildeki toplam işsiz sayısı 4.698 kişi iken, 2016 yılında yaklaşık üç kat artmış ve 12.380 kişiye ulaşmıştır. İşsiz sayısındaki bu artışın arkasındaki temel nedenlerden biri, ilde istihdam yaratacak büyük tesislerin olmamasıdır. Bölgeye yapılan kamu yatırımlarının 2000'lerin başından günümüze kadar geçen sürede sürekli bir artma eğilimi gösterdiği düşünülürse, yaşanan işsiz sayısındaki bu artışın ildeki nüfus artış hızı, nitelikli ve kalifiye çalışanların başka daha büyük illere göç etmeleri, işgücüne nitelik kazandıracak imkanların kısıtlı olması, teşvik politikalarının bölgeye uyumunun yeterince sağlanamaması, istihdam sağlayacak büyük tesislerin olmaması gibi çeşitli nedenlere bağlı olduğu düşünülebilir.

2010-2016 döneminde işsiz sayısındaki kadın dağılımları incelendiğinde, kayıtlı işsiz kadınların sayısı oldukça fazla artış göstermiştir. 2010 yılında 1019 kadın kayıtlarda işsiz olarak yer almışken, 2016 yılında kadın işsizlerin sayısı yaklaşık dört kat artarak 4338'e yükselmiştir. İşsiz sayılarının mesleklere göre dağılımına bakıldığında hem erkeklerde hem de kadınlarda en fazla işsiz sayısının genel beden işçisi meslek grubunda olduğu görülmektedir. İŞKUR başvuru ve kayıtlarından elde edilen bu bilgiler ışığında, toplam işsizlerin önemli bir kısmının hiçbir niteliğe sahip olmadıkları ve nitelik gerektirmeyen işlerde çalışmak istedikleri göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, ildeki sektörlerin gelişiminin önündeki engellerden birinin de nitelikli işgücü sayısının oldukça az olması olduğu düşünülebilir.

Ağrı ili açık iş sayılarında en fazla açık pozisyonu olan sektör inşaat sektörüyken ikinci sırada toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektörü yer almaktadır. İmalat sektörü ise açık iş sayısı sıralamasında son sıradadır. Bu verilere bakıldığında inşaat sektörünün ilde önemli geçim kaynaklarından biri olduğu düşünülebilir. Oransal olarak bakıldığında da inşaat sektöründe faaliyet gösteren işyerlerinin % 42,9'unda açık pozisyonlar olduğu göze çarpmaktadır. Açık işlerin meslek gruplarına göre dağılımında ise, en fazla açık iş pozisyonuna sahip meslek grubunun nitelik gerektirmeyen meslekler grubu olduğu görülmektedir.

İlde işverenler tarafından talep edilen işgücünün çok büyük bir kısmı, eğitim seviyesi önemsenmeksizin talep edilmektedir. Sektörlere göre işverenlerin istihdam edebilecekleri çalışanlarda aradıkları eğitim seviyesine bakıldığında, % 47,6'sı eğitim seviyesinin önemli olmadığı yönünde talepte bulunmuşlardır. İşverenlerin % 26,5'i lise ve altı eğitim seviyesinde işgücü talep ederken, %25,9'u ise yükseköğretim seviyesinde işgücü talebinde bulunmuşlardır. Bu veriler Ağrı ilindeki istihdam yaratabilecek sektör ve faaliyet alanları hakkında da fikir sahibi olabilmek açısından önemlidir. Yukarıda bahsedildiği gibi açık herhangi bir nitelik gerektirmeyen işlerdeki açık iş sayıları ve işverenlerin istihdam edebilecekleri işgücünde herhangi bir eğitim seviyesi aramamaları, ildeki istihdam alanlarının da büyük çaplı tesisler ve nitelikli beşeri sermaye gerektiren yatırımlar olmaması ile yakından ilişkilidir.

Bu bağlamda Ağrı ilinde geleceğe yönelik istihdam beklentileri de yukarıda bahsedilen olgularla paralellik göstermektedir. Önümüzdeki dönemde ildeki istihdamın değişim tahminlerine bakıldığında en fazla artış olacak meslek grubu nitelik gerektirmeyen meslekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Profesyonel meslek grubu mensuplarının istihdamında ise %18,7 oranında bir azalma öngörülmüştür. Önümüzdeki dönem istihdam eğilimi tahminlerinden elde edilen bu sonuç, en azından önümüzdeki bir yıllık dönemde Ağrı ili için işgücü piyasasında büyük değişikliklerin beklenmediğini göstermektedir.

Ağrı ili hem ekonomik hem de sosyal göstergeler açısından iller bazındaki sıralamaların en sonlarında ya da sonlara yakın sıralarında yer almaktadır. Geçmişten beri süregelen bu olumsuzluğun giderilmesi, uygulanacak etkin politikalara bağlıdır. Bu bağlamda bölgenin kendi içindeki dinamikler belirlenmeli ve bu dinamiklere uygun politikalar geliştirilip uygulamaya başlanmalıdır. Örneğin; Türkiye'de turizm denilince akla gelen yerler güney ve batı sahilleridir. Turizm bu bölgelerde çok büyük bir endüstri haline gelmiş ve istihdam alanları sağlamıştır. Sosyoekonomik açıdan Ağrı ve diğer az gelişmiş illerdeki turizm zenginlikleri en iyi şekilde tanıtılarak kamunun da desteği ile, bölgedeki turizmi azami düzeyde aktif hale getirecek politikalar ve projeler bu tip illerin kalkınmasına önemli

katkılar sağlayacaktır. Bunun yanında, ilin potansiyellerinden biri olan kış turizmini cazip hale getirecek, yerli ve yabancı turistleri şehre çekebilecek yatırımlar da istihdam sağlanması ve sosyoekonomik gelişim yönünden son derece gereklidir ve faydalı olacaktır.

İldeki işletmelerin büyük bir kısmının KOBİ olduğu düşünüldüğünde, bu işletmelerin daha fazla istihdam sağlayabilmeleri ve daha üretken hale gelebilmeleri için devlet teşvikleri ve teşviklerin Ağrı iline uyumunun sağlanması son derece önemlidir. Bu bağlamda, ilde bulunan KOBİ'lerin düşük vergi, ucuz elektrik, arazi hibesi gibi çeşitli teşviklerle desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca teşvik programlarının sürelerinin en azından Ağrı gibi sosyoekonomik açıdan geri kalmış iller için daha da uzun olması da önem arz etmektedir.

Son olarak, Ağrı ilinde yeterli düzeyde ve üretken istihdamın sağlanabilmesi için yukarıda bahsedildiği gibi ilin ve bölgenin iç dinamikleri iyi bilinmeli ve bu şekilde politika ve projeler üretilmelidir. Tarıma elverişli büyük araziler atıl bırakılmamalı, ilin hayvancılığa elverişli meralarında nitelikli, bilinçli ve kalifiye işgücüsüyle ve devlet denetimiyle et ve süt entegre tesisleri gibi üretken ve istihdam yaratıcı tesisler kurulmalıdır. Elverişli arazilerde büyük çaplı güneş enerjisi sistemleri kurulmalı ve hidroelektrik santralleri inşa edilmelidir. İldeki ve bölgedeki büyük girişimlere olan destek ve teşvikler artmalı ve böylece ildeki herhangi bir nitelik gerektirmeyen işlerin ve iş kollarının yerini, daha nitelikli ve büyük çapta üretken yatırımlar ya da projeler almalıdır.

KAYNAKÇA

- ÇSGB (2016), **İşkolu İstatistiklerinin İllere Göre Dağılımı**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, <https://www.csgeb.gov.tr>
- ISSI, Ö.V. (2013), **2001-2012 Döneminde Tra2 Düzey 2 Bölgesinde Kamu Yatırımları, Mevduat ve Kredilerin Gelişimi**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- İŞKUR (2017), Ağrı İşgücü Piyasası Araştırma Raporu, Türkiye İş Kurumu, <http://www.iskur.gov.tr>
- SERKA (2010), **TRA2 Düzey II Kalkınma Planı:2009-2013**, Serhat Kalkınma Ajansı, <http://www.serka.org.tr>
- SERKA (2012), **TRA2 Bölgesinde Sınır Ticareti Sınır Kapıları, Sosyo-Ekonomik Bir Analiz Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Serhat Kalkınma Ajansı, <http://www.serka.org.tr>
- TÜİK (2013), **Hane Halkı İşgücü Anketi Bölgesel Sonuçları**, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>
- TÜRKONFED (2017), **Türkiye'nin Kentlerinden-Kentlerin Türkiye'sine**, Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu, <http://www.turkonfed.org>
- Üzümcü, A. (2004), "Kars-Ardahan ve Iğdır (KAI) İlleri Ekonomileri Üzerine Bir Analiz", **Kars-Ardahan ve Iğdır İllerinde Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu, KAI-BİR Yayını, Sayı:1, 109-120, (Ankara: 27-28 Kasım 2004).**

EĞİTİM VE EKONOMİ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA AĞRI İLİNİN EĞİTİM PROFİLİ: NİCELİKSEL VE NİTELİKSEL EĞİTİM GÖSTERGELERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME (2007-2016)

Ömer YALÇINKAYA*

Özet

Eğitimin ve eğitimle donatılan beşeri sermayenin ekonomik bağlamdaki önemi dikkate alınarak bu çalışmada, Ağrı il nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri açısından mevcut profili, Türkiye (TR), Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır) ile Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır (TRA2) düzeyi ortalamalarıyla karşılaştırmalı olarak araştırılmaktadır. Bu yönüyle çalışmada, Ağrı il nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri açısından mevcut durumunun ortaya konulması ve Türkiye genelindeki ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki konumunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde farklı örgün eğitim kademelerindeki ve çalışma çağındaki nüfusun eğitim profili, eğitimin niceliksel ve niteliksel durumunu belirten çeşitli göstergeler üzerinden 2007-2016 dönemi için karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelenmiştir. Çalışma sonucunda, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde farklı örgün eğitim kademelerindeki ve çalışma çağındaki nüfusun niceliksel ve niteliksel bütün eğitim göstergeleri açısından eğitim seviyesinin, 2007-2016 döneminde kesikli de olsa arttığı ve bütün düzeylerde benzer oranlı bir gelişim trendi içerisinde olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada, inceleme döneminde Ağrı ilinin gerek farklı örgün eğitim kademelerindeki gerekse çalışma çağındaki nüfusunun TR, TRA ve TRA2 şeklindeki bütün düzeyler içerisinde en az eğitilmiş veya hem niceliksel hem de niteliksel açıdan en düşük eğitim seviyesine sahip nüfus olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Ekonomi, Niceliksel/Niteliksel Eğitim Göstergeleri, Ağrı İli.

1. GİRİŞ

Bilindiği üzere, bir ekonomide belli bir dönemde mal ve hizmet biçimindeki çıktıların üretilebilmesi için fiziki sermaye, beşeri sermaye (vasıflı/vasıfsız) ve doğal kaynaklar gibi girdilerin girişimciler tarafından farklı teknolojik bilgilerle ve farklı oranlamalarla bir araya getirilmesi gerekmektedir. Beşeri sermaye ve girişimci gibi emek unsurunun ortak paydası etrafında toplanan üretim faktörleri ise genel olarak nitelikli ve niteliksiz emek olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, en önemli üretim faktörü olarak da görülen emeğin vasfı ve niteliği özellikle formal (eğitim kurumlarında) veya informal (üretim süreci içerisinde) eğitimler sayesinde geliştirildikçe, ülkenin işgücü tarafından içerilen bilgi ve becerilerinin toplamını oluşturan beşeri sermaye stoğu da artmaktadır (Kibritçiöglü, 1998: 207).

Eğitim düzeyinin gelişmesi ise işgücünün verimliliğini yükselterek ekonominin beşeri sermaye birikimini arttırmakta ve böylece nitelik düzeyi gelişen işgücü bir üretim faktörü olarak toplam çıktıya pozitif yönde bir katkı sağlamaktadır. Bu açıdan eğitim, bir yandan ekonominin değişen gereksinimlerine uygun nitelikteki işgücünün, yaratıcı düşünce ve ileri tekniklerinin geliştirilmesine katkıda bulunmakta, diğer yandan da ekonomik büyümenin sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesi için gerekli olan mikro ve makroekonomik temelleri hazırlamaktadır. Dolayısıyla, bir ülkenin ekonomik açıdan uzun vadede başarılı olup olmaması, bir anlamda sahip olduğu insan gücü kaynaklarının nitelikleri ile sınırlı ve doğru orantılı olmaktadır. Zira fiziksel, finansal ve doğal kaynaklar ne denli büyük olurlarsa olsunlar, bu kaynakları etkin bir şekilde işleyen vasıflı/nitelikli insan gücü olmadan ülke ekonomilerinde uzun vadede kalıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme potansiyelinin yakanması mümkün olmamaktadır (Yalçinkaya ve Kaya, 2017: 12).

Diğer yandan bu durumun, bütün büyüme teorilerinde ortak görüş olarak içerildiği ancak, daha önce İçsel Büyüme modellerinde olduğu kadar açık bir biçimde ifade edilmediği görülmektedir. Başka bir deyişle, eğitimin ekonomik büyüme ve onun sürdürülebilirliği üzerindeki etkisinin sorgulanmasının, beşeri sermaye kavramının ortaya çıkmasından sonra başladığı ve 1960'lı yıllara kadar beşeri sermaye kavramının üzerinde fazlaca durulmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, 1980'li

*Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, oyalcinkaya@agri.edu.tr

yıllarda İçsel Büyüme teorileri ile birlikte hem beşeri sermaye kavramının önem kazanmaya başladığı hem de eğitimle donatılan beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin belirlenmesinin daha da önemli bir hale geldiği görülmektedir (Yalçinkaya ve Kaya, 2016: 28-29). Nitekim ekonomik büyüme sürecindeki klasik üretim faktörlerinin günümüzdeki gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalması, teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımı üzerine kurulan Neo-Klasik modellerin öngörülerinin de gerçekleşmemesi literatürde yeni büyüme teorilerinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamaktadır. İçsel Büyüme modelleri olarak da tanımlanan bu yeni büyüme teorileri, Neo-Klasik iktisadın fiziki sermayeye verdiği önemi abartılı bularak, uzun dönemli ve sürdürülebilir büyüme açısından asıl önemli unsurun beşeri sermaye olduğunu belirtmektedirler (Berber, 2011: 143).

Bu kapsamda, günümüzde ekonomik büyümenin sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojik gelişme düzeyini yansıtan toplam faktör verimliliği gibi üç temel kaynaktan beslendiği fakat bu kaynaklardan ilk ikisi ile sağlanan büyüme temposunun göreceli olarak daha kolay ancak uzun dönemde sürdürülemez bir nitelikte olduğu genel kabul görmektedir. Dolayısıyla iktisat yazınının ulaştığı noktada, nitelikli eğitimle donatılan beşeri sermayenin, araştırma-geliştirme yatırımları vb., ile geliştirilen teknoloji düzeyinin ve ekonomiyi etkin bir şekilde işleten kurumsal yapının ilerlemesine dayanmayan hiçbir büyüme sürecinin uzun vadeli olmayacağı sıklıkla dile getirilmektedir. Bu açıdan uzun dönemde sürdürülebilir ve kalıcı büyümeyi gerçekleştiren asıl dinamiklerden birinin beşeri sermaye olduğu, beşeri sermayeyi etkileyen faktörlerin başında ise eğitimin geldiği yakın dönemli büyüme çalışmalarında sıklıkla vurgulanmaktadır (TÜRKONFED, 2013: 16). Bu bağlamda iktisadi büyüme literatüründe, son yıllarda bilginin yaratıcısı ve kullanıcısı olarak eğitilmiş beşeri sermayenin, üretim faktörleri arasındaki ve ekonomik büyüme üzerindeki öneminin giderek artmaya başladığı görülmektedir. Tüm bunlar ise daha yüksek becerilerle donatılmış bir işgücünü ve dolayısıyla beşeri sermayeyi gerektirmekte ve en nihayetinde nitelikli bir eğitimi olmazsa olmaz bir önkoşul olarak ortaya çıkarmaktadır (Pamuk, 2007: 22).

Eğitimin ve eğitimle donatılan beşeri sermayenin ekonomik bağlamdaki önemi dikkate alınarak bu çalışmada, Ağrı il nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri açısından mevcut profilinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte çalışmada, Ağrı il nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri açısından mevcut profili, Türkiye (TR), Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır) ile Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır (TRA2) düzeyi ortalamalarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Bu yönüyle çalışmada, Ağrı il nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri açısından mevcut durumunun ortaya konulması ve Türkiye genelindeki ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki konumunun değerlendirilmesi tasarlanmaktadır.

Bu kapsamda, girişi izleyen ikinci bölümde eğitim ve ekonomi ilişkileri bağlamında eğitimin ekonomik işlevleri ile getirileri açıklanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklindeki farklı eğitim kademelerindeki ve çalışma çağındaki nüfusun niceliksel/niteliksel çeşitli eğitim göstergeleri açısından mevcut durumu 2007-2016 dönemi için karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ortaya konulmaktadır. Çalışma Ağrı ilinin farklı eğitim kademelerindeki ve çalışma çağındaki nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri açısından mevcut durumunun TR, TRA, TRA2 düzeyleriyle karşılaştırılarak Ağrı ili özeline ait genel değerlendirmelerin ve politika çıkarımlarının sunulduğu dördüncü bölümle tamamlanmaktadır.

2. EĞİTİMİN EKONOMİK İŞLEVLERİ VE GETİRİLERİ*

2.2. Eğitimin Ekonomik İşlevleri

Eğitimin ekonomik işlevleri genel anlamda; toplumdaki bireylere kendi yetenekleri doğrultusunda bilgi ve beceri kazandırmak, kaynakları akılcı bir biçimde kullanabilmek ve değerlendirebilmek için gerekli davranışları edindirmek şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca, eğitimin ekonomik işlevlerini, ekonominin kurumları ve uygulamaları için ihtiyaç duyulan nicelikteki ve nitelikli insan gücünü yetiştirmek/hazırlamak üzere bireylere ülke ekonomisinin gerektirdiği üretici/tüketici davranışlarını kazandırmak şeklinde de ifade etmek mümkün olmaktadır. Bu yönüyle

*Çalışmanın bu bölümü, Yalçinkaya, Ö. (2015) çalışmasının bir bölümü referans alınarak yazılmıştır.

bir toplumdaki bireylerin kaliteli ve sürekli bir eğitim alarak edindikleri bilgi ve beceri düzeyi ile toplumun ekonomik büyüme ve kalkınma düzeyi arasında doğrusal bir ilişki kurulabilmektedir. Zira bir toplumun en değerli kaynağı eğitilmiş insan gücü olup, günümüz toplumlarının ekonomik olarak kalkınmışlık ve gelişmişlik düzeylerinin, insan sermayesine yaptıkları yatırımlarla yani insan sermayesinin niteliği ile ölçüldüğü görülmektedir. Bu kapsamda, ekonominin gereksinimlerine uyumlu ve ihtiyaçlarına cevap verebilen bir eğitim sisteminin, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarının da temel belirleyicisi olduğu kabul edilmektedir (Afşar, 2011: 53-54).

Nitekim eğitim sisteminin bir ürünü olan nitelikli işgücünün ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreci üzerindeki belirleyici etkilerini, ekonominin alt sektörleri itibarıyla de görmek mümkün olmaktadır. Öyle ki, günümüzün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinin ekonomik yapısına bakıldığında, sektörlerin önem sıralamasının alttan üste doğru; tarım, sanayi ve hizmetler sektörü biçiminde yapılmakta olduğu görülmektedir. Diğer yandan, tarım kesiminde çalışanların sayısının, tarımdaki makineleşmeye, sanayi kesiminde çalışanların sayısının da otomasyon imalata bağlı olarak azalmakta iken, hizmet sektöründe çalışanların sayısının giderek arttığı, yani insan gücü kaynaklarının istihdamının giderek alttan üste doğru artmakta olduğu görülmektedir. Ayrıca, gerek sanayi gerekse de hizmet sektöründeki istihdamın giderek üstün nitelikli insan gücüne doğru yöneldiği izlenmektedir. Bu doğrultuda, günümüz eğitim sistemlerinin de bu gelişmeleri dikkate alarak, bilgi ekonomisinin taleplerine uygun insan gücünün yetiştirilmesi ve hazırlanması işlevleri ile donatılıp geliştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Diğer taraftan, eğitime yapılan yatırımların getirisi için uzunca bir zaman beklemek gerekmekte ve bu nedenle eğitim, uzun vadeli ve getirisi yüksek bir yatırım alanı olarak da görülmektedir. Eğitim, uzun erimli bir yatırım alanı olarak görülmekte olduğundan, eğitime yatırım yaparken ve eğitim kurumlarını kurup işletirken ekonominin kurallarına uygun hareket etmek gerekmektedir. Bir başka deyişle, en az girdi ile en fazla çıktının elde edilebilmesi için kullanılan girdi ve kaynakların verimli ve rasyonel bir biçimde israf edilmeden kullanılması gerekmektedir. Bununla beraber, öğrenci kaynaklarının da olabildiğince yeteneklerine göre uygun programlarla yönlendirilmesi, seçilmesi, eğitilmesi ve böylece insan kaynaklarının israf edilmemesi gerekmektedir.

Bu kapsamda, günümüzde gelişmiş ya da gelişme yolunda olan ülkelerinin, toplumun ihtiyaç duyduğu uzmanlık ve mesleki alanlara göre eğitim yapılarını planlamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu planlama yapılmadığında ise bazı alanlarda nitelikli insan gücü fazlalığı diğer bazı alanlarda da nitelikli insan gücü açığı ortaya çıkabilmektedir. Söz konusu bu açık ya da fazlaların kısa sürede birbirine dönüşümünün gerçekleşmesi oldukça zor olmakta ve bu tür yapısal sorunların çözüme kavuşturulması ancak gerçekçi bir eğitim ve işgücü planlaması ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, günümüzde eğitimin ekonomik işlevlerinin öneminin giderek daha iyi anlaşılmağa olduğu ve bu alanda politikaların daha dikkatli bir şekilde geliştirilmekte olduğu izlenmektedir (Gümüş ve Şişman, 2012: 16-18). Nihai olarak eğitimin ekonomik işlevlerini, ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda farklı mesleki alanlara nitelikli eleman yetiştirmek, bireylerin verimli birer üretici/bilinçli birer tüketici olmalarını ve böylece ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilip sürdürülebilir kılınmasını sağlamak biçiminde özetlemek mümkün olmaktadır.

2.2. Eğitimin Getirileri

Eğitimin getirileri, bireysel ve toplumsal getiriler olmak üzere iki başlık altında açıklanmaktadır. Eğitimin bireysel getirisi, eğitim yatırımlarının maliyetine katlanan bireylerin süreç sonunda elde ettikleri maddi ve manevi her türlü faydayı ifade etmek için kullanılmaktadır (Gümüş ve Şişman, 2012: 55). Bu doğrultuda bireylerin aldıkları eğitim düzeyinin, emek piyasasındaki etkileri ve yansımaları oldukça önemli olmaktadır. Eğitimin bireylerin iş dünyasındaki deneyimlerine doğrudan etkisi, bireylerin emek verimliliklerini ve böylece gelirlerini artırmaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Zira bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe bir yandan yeni bilgileri edinme ve onları içselleştirme yetenekleri gelişmekte, diğer yandan da yeni teknolojilere ayak uydurma kapasiteleri artmaktadır. Diğer taraftan, bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe çalıştıkları sermayenin ve emeğin verimliliği de artacak ve bu durum daha yüksek ücretlerle çalışmalarını sağlayacaktır. Ayrıca, eğitim düzeyinin yükselmesi, bireyin emek piyasasına katılımını artırarak ve işsiz kalma olasılığını azaltarak, bireyin daha üst gelir dilimlerine doğru hareket etmesine olanak sağlayacaktır. Eğitimin bir diğer önemli

bireysel getirisi ise bireylerin yaşam kalitesinin artırılması üzerinde kendini göstermektedir. Eğitim süreci sonunda beşeri sermaye birikimi artan bireyler kendilerine daha fazla yatırım yapma imkânı elde etmektedirler. Bu yatırımlar ise büyük ölçüde bireylerin daha sağlıklı bir yaşam sürdürme olanaklarını geliştirip artıran koruyucu önlemler şeklinde olmaktadır (Şişman, 2006: 118-119).

Eğitimin toplumsal getirisi ise, eğitim nedeniyle toplumun katlandığı maliyetlerle yine süreç sonunda toplumun elde edeceği yararların farkı olarak ifade edilmektedir. Burada toplumun katlandığı maliyetler vergi yükündeki artışlardan, sosyal getiriler ise bireyin eğitim süreci sonucunda topluma yayılan ve dışsal olarak ifade edilen toplumsal faydalardan oluşmaktadır. Bu kapsamda, eğitimin toplumsal faydalarını kısaca aşağıdaki gibi ifade etmek mümkün olmaktadır. Eğitim seviyesi ile suç oranları arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu ileri sürülmekte ve buna bağlı olarak toplumun eğitim seviyesi yükseldikçe, toplumsal huzurun güçleneceğini de söylemek mümkün olmaktadır. Diğer taraftan, toplumun eğitim seviyesi yükseldikçe istihdam hacminin genişleyip artacağını ve buna bağlı olarak işsizlik oranlarının azalacağını da belirtmek mümkün olmaktadır. Ayrıca, eğitim seviyesi ile gelir dağılımı arasındaki pozitif ilişkinin varlığı, gelir seviyesi yüksek olan iş ortamlarında kayıt dışılığın ve sosyal güvencesizliğin de azalmasını sağlayacağı belirtilmektedir. Eğitim sayesinde gerek doğurganlık hızının düşmesi, gerekse anne ve bebek ölüm oranlarının giderek azalması, sağlıklı beslenmenin gerçekleşmesini sağlamakta ve böylece daha sağlıklı bir toplum yapısının ortaya çıkması beklenmektedir (Gümüş ve Şişman, 2012: 56-58).

Eğitimin en belirgin ve ölçülebilir toplumsal getirilerinden bir diğeri ise ekonomik büyümenin sağlanıp sürekli kılınması üzerindeki etkisi ile kendini göstermektedir. Bu yönüyle artan eğitim düzeyiyle yükselen beşeri sermaye birikimi, emeğin verimliliğini de artırarak ekonomik büyümeye doğrudan, yeni teknolojilerin kullanılması ve yeni bilgilerin öğrenilerek yaygınlaşması yoluyla da ekonomik büyümeye dolaylı olarak katkı sağlamaktadır (Şişman, 2006: 120). Bu açıklamalar doğrultusunda, eğitimin bireysel (özel) ve toplumsal (sosyal) getirilerini aşağıda Şekil 1'deki gibi özetlemek mümkün olmaktadır.

Şekil 1: Eğitimin Getirilerinin Sınıflandırılması

Kaynak: George Psacharopoulos, Returns to Investment in Higher Education A European Survey, 2009, s.s. 27.

3. AĞRI İL NÜFUSUNUN NİCELİKSEL VE NİTELİKSEL EĞİTİM GÖSTERGELERİ AÇISINDAN PROFİLİ

Ülkelerin, bölgelerin ve illerin ekonomik açıdan gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyleri ile bu birimlerde sunulan eğitim hizmetlerinin niceliği ve özellikle niteliği arasında doğrusal bir ilişkinin bulunduğu genel kabul görmektedir (BATSO, 2011: 92). Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde, Ağrı ilinin farklı örgün eğitim kademelerindeki ve çalışma çağındaki nüfusunun eğitim profilinin, eğitimin niceliksel ve niteliksel durumunu belirten çeşitli göstergeler üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte çalışmada, Ağrı ilinin farklı örgün eğitim kademelerindeki ve

çalışma çağındaki nüfusunun eğitim profili, aynı eğitim göstergelerinin TR, TRA ve TRA2 düzeyleriyle karşılaştırılarak incelenmektedir. Bu bağlamda bölümde ilk olarak, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklindeki farklı örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim profili, eğitim seviyesini nicelik ve nitelik boyutuyla temsil eden çeşitli eğitim göstergeleri üzerinden istatistiki tablolarla ortaya konulmaktadır.* Akabinde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde çalışma çağındaki nüfusunun eğitim profili, eğitim seviyesini hem nicelik hem de nitelik boyutuyla temsil eden çeşitli istatistiki göstergeler üzerinden değerlendirilmektedir.

3.1. Okul Öncesi Eğitim, İlköğretim ve Ortaöğretim İstatistikleri

Çalışmanın bu bölümünde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) ve ortaöğretim şeklindeki örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim profili, eğitimin niceliksel¹ ve niteliksel² boyutunu temsil eden çeşitli istatistiki göstergeler üzerinden incelenmektedir.³ Bu yolla, Ağrı ilinin okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) ve ortaöğretim şeklindeki örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim seviyesi açısından mevcut durumunun ortaya konulması ve TR, TRA ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.**

Çalışmada, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) ve ortaöğretim şeklindeki örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim seviyesini niceliksel ve niteliksel açıdan temsil eden tüm göstergeler, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Örgün Eğitim İstatistikleri veri tabanında 2006-2007 eğitim-öğretim yılından itibaren kesintisiz bir şekilde temin edilebilmektedir. Bunula birlikte, MEB Örgün Eğitim İstatistikleri veri tabanı incelendiğinde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde ilgili tüm göstergelerin 2006-2007 eğitim-öğretim yılından buyana (2016-2017 eğitim-öğretim yılına kadar) sürekli olarak arttığı ve bütün düzeylerde benzer oranlı bir gelişim trendi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum dikkate alınarak çalışmada, anlatım kolaylığı sağlamak ve çalışmanın sayfa düzenini etkin bir şekilde kullanabilmek üzere TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde ilgili tüm eğitim göstergelerinin sadece 2016-2017 eğitim-öğretim yılındaki değerlerinin kullanılmasıyla analizler yapılmaktadır. Ancak TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde ilgili tüm eğitim göstergeleri açısından 2016-2017 eğitim-öğretim yılında ortaya çıkan durumun 2006-2007 eğitim-öğretim yılından itibaren de geçerli ve/veya benzer olduğunu varsaymak mümkün olmaktadır.

Bu bağlamda, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) ve ortaöğretim şeklindeki örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim profilini niceliksel ve niteliksel açıdan temsil eden bu göstergelerin 2016-2017 eğitim-öğretim yılında aldığı değerler aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır.

*Örgün eğitim; belirli bir yaş grubundaki ve aynı seviyedeki bireylere, amaca göre hazırlanmış programlarla ve okul çatısı altında düzenli olarak verilen eğitim hizmetlerini kapsamaktadır. Okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklindeki örgün eğitim kademeleri hakkında kapsamlı bilgi için bakınız: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri 2016-2017.

¹Okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) ve ortaöğretim şeklindeki örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim düzeyini niceliksel açıdan temsil eden bu göstergeler; cinsiyete ve yaş gruplarına göre kayıtlı öğrenci sayıları, yeni kayıt yaptıran öğrenci sayıları, mezun öğrenci sayıları, brüt-net okullaşma oranları şeklindedir.

²Okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) ve ortaöğretim şeklindeki örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim düzeyini nispeten niteliksel açıdan temsil eden bu göstergeler ise okul, şube, öğretmen ve derslik başına düşen öğrenci sayıları şeklindedir.

³Okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) ve ortaöğretim şeklindeki örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim düzeyini niceliksel ve görece niteliksel açıdan temsil eden bu göstergelerin ifade ettikleri ve hesaplanma yöntemleri hakkında kapsamlı bilgi için bakınız: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri 2016-2017.

**Çalışmada TR, TRA ve TRA2 düzeylerinde okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) ve ortaöğretim şeklindeki örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim seviyesini niceliksel ve niteliksel açıdan temsil eden tüm göstergeler, bu düzeylerde bulunan iller için MEB Örgün Eğitim İstatistikleri veri tabanından alınan verilerin aritmetik ortalamalarının alınmasıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 1: Eğitim Kademelerinde Cinsiyete Göre Kayıtlı Toplam Öğrenci Sayıları

Cinsiyet Düzy	Okul Öncesi		İlköğretim			
	Erkek	Kadın	İlkokul		Ortaokul	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
TR	693.179	632.944	2.550.915	2.421.515	2.827.822	2.726.593
TRA	20.199	18.209	82.991	79.255	96.295	93.780
TRA2	10.438	9.433	49.054	46.830	55.880	53.579
Ağrı	5.060	4.550	27.201	25.913	30.555	29.322
Cinsiyet Düzy	Toplam Ortaöğretim		Genel Ortaöğretim		Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
TR	3.126.022	2.723.948	1.632.329	1.504.111	1.493.693	1.219.837
TRA	87.082	76.388	48.242	43.658	38.840	32.730
TRA2	42.695	38.063	23.813	22.256	18.882	15.807
Ağrı	20.496	17.573	11.491	10.087	9.005	7.486

Not: Tablodaki değerler (2016-2017) eğitim-öğretim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri.

Okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim kademelerindeki kayıtlı toplam öğrenci sayılarını gösteren Tablo 1 incelendiğinde, tüm eğitim kademelerinde her iki cinsiyete göre kayıtlı öğrenci sayılarının, toplam nüfus büyüklükleriyle orantılı olarak Türkiye genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı görülmektedir. Bu durum, Ağrı ilinde okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim kademelerine kayıtlı olan öğrenci sayılarının, her iki cinsiyette de TR, TRA, TRA2 şeklindeki bütün düzey ortalamalarının altında kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte Tablo 1 incelendiğinde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı şeklindeki bütün düzeylerde kayıtlı erkek öğrencilerin sayılarının genellikle kadın öğrencilerden daha fazla olduğu ancak iki cinsiyet arasında mutlak bir farklılığın oluşmadığı görülmektedir.

Tablo 2: Eğitim Kademelerinde Cinsiyete Göre Yeni Kayıt Öğrenci Sayıları

Cinsiyet Düzy	İlköğretim (İlkokul+Ortaokul)			Ortaöğretim Toplamı		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
TR	1.234.999	633.463	601.536	1.040.124	542.420	497.704
TRA	5.710	2.903	2.807	4.611	2.421	2.190
TRA2	5.942	3.028	2.914	4.388	2.285	2.103
Ağrı	13.135	6.754	6.381	8.529	4.481	4.048
Cinsiyet Düzy	Genel Ortaöğretim			Mesleki ve Teknik Ortaöğretim		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
TR	480.927	229.514	251.413	559.197	312.906	246.291
TRA	2.309	1.113	1.196	2.302	1.308	994
TRA2	2.237	1.059	1.177	2.152	1.226	926
Ağrı	4.407	2.169	2.238	4.122	2.312	1.810

Not: Tablodaki değerler (2016-2017) eğitim-öğretim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri.

Buna karşılık, ilköğretim ve ortaöğretim kademelerine yeni kayıt yaptıran öğrenci sayılarını gösteren Tablo 2 incelendiğinde ise Ağrı ilinde ilköğretim ve ortaöğretim kademelerine yeni kayıt yaptıran öğrenci sayılarının, tüm cinsiyetlerde TR ile TRA ve TRA2 düzey ortalamalarının sırasıyla altında ve üzerinde bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Ağrı ilinde ilköğretim ve ortaöğretim kademelerine yeni kayıt yaptıran öğrenci sayılarının, tüm cinsiyetlerde TRA ve TRA2 şeklindeki düzey ortalamalarından yaklaşık iki kat daha fazla olduğu yine Tablo 2'nin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Bu durum, Ağrı ilinde ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde bulunan çağ nüfusunun, TR ortalamasının altında kaldığını göstermekle birlikte, TRA ve TRA2 düzeylerine kıyasla çok daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Tablo 2 incelendiğinde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı şeklindeki bütün düzeylerde yeni kayıt yaptıran erkek öğrencilerin sayılarının genellikle kadın

öğrencilerden daha fazla olduğu ancak iki cinsiyet arasında mutlak bir farklılığın oluşmadığı görülmektedir.

Tablo 3: Eğitim Kademelerinde Cinsiyete Göre Mezun Olan Öğrenci Sayıları

Okul Türü	İlköğretim (İlk ve Ortaokul)			Toplam Ortaöğretim			
	Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
TR		1.161.901	601.353	560.548	987.634	484.350	503.284
TRA		5.435	2.820	2.620	3.652	1.777	1.875
TRA2		5.139	2.683	2.466	2.990	1.420	1.570
Ağrı		10.545	5.495	5.050	5.090	2.540	2.550
Okul Türü	Genel Ortaöğretim			Mesleki ve Teknik Ortaöğretim			
	Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
TR		472.169	225.684	246.485	515.465	258.666	256.799
TRA		1.811	889	922	1.841	888	953
TRA2		1.535	747	789	1.455	674	781
Ağrı		2.523	1.359	1.164	2.567	1.181	1.386

Not: Tablodaki değerler (2016-2017) eğitim-öğretim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri.

İlköğretim ve ortaöğretim kademelerinden mezun olan öğrenci sayılarını gösteren Tablo 3'ün belirttikleri incelendiğinde ise Tablo 2'deki açıklamaları destekleyici nitelikte bulgulara ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Ağrı ilinde ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinden mezun öğrenci sayılarının, tüm cinsiyetlerde TR ile TRA ve TRA2 düzey ortalamalarının sırasıyla altında ve üzerinde bulunduğu görülmektedir. Dahası Ağrı ilinde ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinden mezun olan öğrenci sayılarının, tüm cinsiyetlerde TRA ve TRA2 şeklindeki düzey ortalamalarından yaklaşık iki kat daha fazla olduğu da yine Tablo 3'ün izlenmesinden anlaşılabilmektedir. Bu durum, Tablo 2'de olduğu gibi Ağrı ilinde ilköğretim ve ortaöğretim çağındaki nüfusunun, TR ortalamasının altında kaldığına ve TRA ile TRA2 ortalamalarına kıyasla çok daha fazla olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4: Okul Öncesi Eğitimde Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Göre Brüt Okullaşma Oranları (%)

Cinsiyet	Erkek			Kadın			Toplam			
	Yaş Grupları	3-5	4-5	5	3-5	4-5	5	3-5	4-5	5
TR		41.97	52.97	76.03	40.31	51.15	71.73	41.16	52.08	73.94
TRA		39.52	49.90	63.35	37.94	47.69	58.67	39.04	48.83	61.10
TRA2		35.32	45.23	54.07	34.13	43.00	49.87	34.75	44.15	52.03
Ağrı		27.88	36.04	42.16	26.40	33.85	36.40	27.16	34.98	39.36

Not: Tablodaki değerler (2016-2017) eğitim-öğretim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri.

Okul öncesi eğitimde yaş gruplarına ve cinsiyete göre brüt okullaşma oranlarının % dağılımını gösteren Tablo 4'ün belirttikleri incelendiğinde, bütün yaş gruplarında ve cinsiyetlerde brüt okullaşma oranlarının Türkiye genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı görülmektedir. Bu kapsamda, Ağrı ilinin okul öncesi eğitimdeki brüt okullaşma oranlarının, hem tüm cinsiyetlerde hem de tüm yaş gruplarında TR, TRA, TRA2 şeklindeki bütün düzey ortalamalarının altında kaldığı Tablo 4'ün izlenmesinden anlaşılabilmektedir. Bununla birlikte Tablo 4 incelendiğinde, tüm düzeylerde ve cinsiyetlerde okul öncesi eğitimdeki brüt okullaşma oranlarının en az 3-5 yaş grubunda en fazla ise 5 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Bu durum, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde okul öncesi eğitimdeki brüt okullaşma oranlarının yaş gruplarıyla paralel bir şekilde arttığını göstermekte ve okul öncesindeki kamu eğitim hizmetlerinin erken yaşlarda yaygınlaştırılmadığına işaret etmektedir. Bu açıklamalar, okul öncesi eğitimde tüm yaş gruplarına ve cinsiyetlere göre brüt okullaşma oranlarının bütün düzeylerde en düşük değerlerini aldığı Ağrı ili açısından daha fazla geçerli olmaktadır.

Tablo 5: İlköğretim ve Ortaöğretimde Cinsiyete Göre Brüt Okullaşma Oranları (%)

Cinsiyet Düzey	İlköğretim (İlk ve Ortaokul)			Genel Ortaöğretim			Mesleki ve Teknik Ortaöğretim		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
TR	100.73	100.29	101.18	56.49	56.70	56.27	50.45	53.30	47.45
TRA	100.82	100.61	101.04	49.45	48.41	50.60	43.22	45.70	40.57
TRA2	104.69	104.73	104.65	46.28	44.34	48.38	39.21	40.90	37.40
Ağrı	108.25	108.03	108.48	37.16	38.41	35.84	29.03	30.68	27.29

Not: Tablodaki değerler (2016-2017) eğitim-öğretim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri.

İlköğretim ve ortaöğretimde cinsiyete göre brüt okullaşma oranlarının % dağılımını gösteren Tablo 5'in bulguları incelendiğinde, ilköğretim ile genel ortaöğretim ve mesleki ve teknik ortaöğretim kademelerindeki brüt okullaşma oranlarının birbirinden farklı sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu kapsamda, ilköğretim kademesindeki brüt okullaşma oranlarının Türkiye genelinden Ağrı özelinde doğru inildikçe doğrusal bir biçimde arttığı ve dolayısıyla ilköğretim kademesinde bütün cinsiyetlerdeki brüt okullaşma oranlarının en yüksek değerini Ağrı ilinde aldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Ağrı ilinin ilköğretimdeki brüt okullaşma oranlarının bütün cinsiyetlerde TR, TRA, TRA2 düzey ortalamalarının üzerinde seyrettiğini ortaya koymaktadır. Fakat ilköğretim kademesindeki bu olumlu durum, ortaöğretim kademelerinde tersine dönmekte ve Ağrı ilinin genel ortaöğretim ile mesleki ve teknik ortaöğretim kademelerinde ve bütün cinsiyetlerdeki brüt okullaşma oranlarının, TR, TRA ve TRA2 düzey ortalamalarının altında seyrettiği Tablo 5'in bulgularından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Tablo 5 incelendiğinde, tüm düzeylerde en yüksek değerleri alan ilköğretim kademesindeki brüt okullaşma oranlarının, bir sonraki eğitim kademeleri olan genel ortaöğretim ile mesleki ve teknik ortaöğretim kademelerine geçildiğinde yaklaşık yarı yarıya azaldığı ve bu azalışın en fazla Ağrı ilinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde ilköğretim kademelerinden mezun olduktan sonra, bir sonraki eğitim kademesi olan ortaöğretime kamu eğitim kurumlarında devam etmeye yönündeki eğilimlerin arttığını ve bu artışın da en fazla Ağrı ilinde olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 6: Eğitim Çağ Nüfusunun Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Göre Net Okullaşma Oranları (%)

Yaş Grupları	3			4			5			3-5		
Cinsiyet Düzey	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
TR	12.48	12.48	12.48	36.15	36.13	36.17	70.43	70.81	72.02	41.68	41.81	41.54
TRA	13.60	13.23	14.00	39.66	39.79	39.51	69.53	69.97	69.05	43.02	43.07	42.97
TRA2	11.94	11.39	12.55	38.26	38.61	37.86	68.69	68.74	68.65	41.76	41.60	41.94
Ağrı	8.58	8.27	8.91	31.71	31.49	31.94	63.58	64.61	62.50	36.49	36.72	36.25
Yaş Grupları	4-5			6-9			10-13			14-17		
Cinsiyet Düzey	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
TR	53.01	53.20	52.81	98.13	98.08	98.19	99.23	99.33	99.12	87.43	87.85	86.99
TRA	54.44	54.71	54.16	97.09	97.22	96.95	97.05	97.01	97.09	80.10	79.47	80.80
TRA2	53.36	53.50	53.20	99.38	99.55	99.19	99.64	99.63	99.62	77.32	75.35	79.43
Ağrı	47.44	47.78	47.08	99.07	99.15	98.98	99.23	99.31	99.15	66.38	66.64	66.10

Not: Tablodaki değerler (2016-2017) eğitim-öğretim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri.

Okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim çağındaki nüfusun yaş gruplarına ve cinsiyete göre net okullaşma oranlarının % dağılımını gösteren Tablo 6'nın bulguları incelendiğinde ise Tablo 4 ve Tablo 5'teki brüt okullaşma oranları sonuçlarını destekleyici nitelikteki bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, okul öncesi (3, 4, 5, 3-5, 4-5) ile ortaöğretim (14-17) çağındaki nüfusun tüm cinsiyetlerdeki net okullaşma oranlarının, Tablo 4 ve Tablo 5'te olduğu gibi Türkiye genelinden Ağrı özelinde doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı ve en düşük değerlerini Ağrı ilinde aldığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, ilköğretim (6-9, 10-13) çağındaki nüfusun tüm cinsiyetlerdeki net okullaşma oranlarının, Tablo 4 ve Tablo 5'te olduğu gibi Türkiye genelinden Ağrı özelinde doğru inildikçe nispeten doğrusal bir biçimde arttığı ve en yüksek değerlerini TRA2 ile Ağrı düzeylerinde

aldığı görülmektedir. Tablo 4 ve Tablo 5 ve Tablo 6'nın bulguları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, okul öncesi eğitim kademelerindeki brüt/net okullaşma oranlarının TR, TRA, TRA2 ve Ağrı şeklindeki bütün düzeylerde düşük kalmasında, okul öncesindeki eğitimin zorunlu olmasının ve okul öncesindeki kamu eğitim hizmetlerinin yeterince yaygınlaştırılmamasının belli ölçüde etkili olduğuna işaret etmektedir. Elbette bu çıkarımlar, okul öncesi eğitimde tüm yaş gruplarında ve cinsiyetlerde brüt/net okullaşma oranlarının bütün düzeyler arasında en düşük değerlerini aldığı Ağrı ili açısından daha fazla geçerli olmaktadır. Bununla birlikte, ilköğretim kademelerindeki brüt/net okullaşma oranlarının bütün düzeylerde yüksek olmasında, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde TR'den daha fazla olmasında, ilköğretim kademesindeki eğitimin zorunlu olmasının, kamu eğitim hizmetlerinin tüm düzeylerde yaygın bir şekilde sürdürülmesinin ve ilköğretim çağındaki nüfusun TR ortalamasının üzerinde olmasının etkili olduğunu düşündürmektedir.

Diğer taraftan, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı şeklindeki bütün düzeylerde ortaöğretim kademelerindeki brüt/net okullaşma oranlarının ilköğretimin aksine düşük kalması, ilköğretim kademelerinden mezun olan çağ nüfusunun bir sonraki eğitim kademesi olan ortaöğretime kamu eğitim kurumlarında devam etmeme/özel eğitim kurumlarına yönelme yönündeki eğilimlere vb. sahip olduklarını göstermektedir. Bunun yanı sıra ortaöğretim kademelerindeki brüt/net okullaşma oranlarının bütün düzeylerde düşük kalmasında, 1997-1998 eğitim-öğretim yılından itibaren kesintisiz olarak zorunlu hale getirilen ilköğretime kısaca ortaöğretimdeki kesintisiz zorunlu eğitim uygulamalarının 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren ve görece daha geç bir tarihte başlamasının önemli ölçüde etkili olduğu düşünülmektedir*. Bu açıklamalar, ortaöğretimdeki tüm yaş gruplarında ve cinsiyetlerde brüt/net okullaşma oranlarının bütün düzeyler arasında en düşük değerlerini aldığı Ağrı ili açısından daha fazla geçerli hale gelmektedir. TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde eğitimin niceliksel durumunun çeşitli göstergelerle açıklanmasının ardından, bu bölümde son olarak, ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde eğitimin niteliksel durumunun çeşitli göstergeler üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde eğitimin niteliksel durumunu belirten okul, şube, öğretmen ve derslik başına düşen öğrenci sayıları şeklindeki göstergeler Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7: Eğitim Kademelerinde Okul, Şube, Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayıları

İlköğretim (İlkokul ve Ortaokul)								
Okul Türü	Okul		Şube		Öğretmen		Derslik	
	İlkokul	Ortaokul	İlkokul	Ortaokul	İlkokul	Ortaokul	İlkokul+Ortaokul	
Düzye								
TR	195	300	20	24	17	17		24
TRA	84	165	14	20	16	16		18
TRA2	80	179	14	21	17	18		19
Ağrı	87	260	15	23	20	23		22
Genel Ortaöğretim-Mesleki ve Teknik Ortaöğretim								
Okul Türü	Okul		Şube		Öğretmen		Derslik	
	Genel	Mesleki ve Teknik	Genel	Mesleki ve Teknik	Genel	Mesleki ve Teknik	Genel	Mesleki ve Teknik
Düzye								
TR	371	403	22	15	13	13	22	23
TRA	370	284	23	12	15	14	21	19
TRA2	390	319	20	12	17	16	22	20
Ağrı	492	406	23	11	18	20	27	25
Toplam Ortaöğretim								
Düzye	Okul		Şube		Öğretmen		Derslik	
TR	388		18		13		23	
TRA	316		15		14		20	
TRA2	347		15		16		21	
Ağrı	447		15		19		26	

Not: Tablodaki değerler (2016-2017) eğitim-öğretim yılı değerlerini göstermektedir.

Kaynak: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri.

*Türk eğitim sisteminde, sekiz yıllık kesintisiz ve zorunlu ilköğretime düzenleyen 18 Ağustos 1997 Tarihli 4306 Sayılı kanun ile 12 yıllık (4+4+4) kesintisiz ve zorunlu ilk ve ortaöğretime düzenleyen 30 Mart 2012 Tarihli 6287 Sayılı kanun hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri.

Tablo 7'deki göstergeler ilköğretim açısından incelendiğinde, Ağrı ilinde ilkokul ve ortaokul kademelerinde okul, şube ve derslik başına düşen öğrenci sayılarının TR düzey ortalamasının altında kaldığı ancak, TRA ile TRA2 düzey ortalamalarının üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bununla birlikte, Ağrı ilinde ilkokul ve ortaokul kademelerinde öğretmen başına düşen öğrenci sayılarının TR, TRA ve TRA2 şeklindeki tüm düzey ortalamalarının üzerinde kaldığı yine Tablo 7'den izlenebilmektedir. Tablo 7'deki göstergeler ortaöğretim açısından incelendiğinde ise Ağrı ilinin ilköğretim kademesindeki okul, şube ve derslik başına düşen öğrenci sayıları açısından geçerli olan koşulların genel, mesleki ve teknik ile toplam ortaöğretim açısından daha da ağırlaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Tablo 7 incelendiğinde, Ağrı ilinde ortaöğretim kademelerindeki okul, şube ve derslik başına düşen öğrenci sayılarının, TR, TRA ve TRA2 şeklindeki tüm düzey ortalamalarının genellikle üzerinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, Ağrı ilinde bir yandan ilköğretim-ortaöğretim kademelerindeki fiziksel yapılaşmanın Türkiye ile bölge ortalamasının altında kaldığını ve bir yönüyle yetersizliğini göstermekte diğer yandan da ilköğretim-ortaöğretim kademelerindeki derslerin daha kalabalık sınıflarda ve daha az öğretmenle yapıldığını ortaya koymaktadır. Tüm bunlar ise, Ağrı ilinde ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde verilen eğitim hizmetlerinin, hem fiziksel açıdan hem de niteliksel açıdan Türkiye ile bölge ortalamasının oldukça gerisinde kaldığına işaret etmektedir.

3.2. Yükseköğretim İstatistikleri

Çalışmanın bu bölümünde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde örgün eğitimin en son basamağını oluşturan ve en az iki yıllık yüksek öğrenim veren eğitim kurumlarından oluşan yükseköğretim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim profili, eğitimin niceliksel^{*} ve niteliksel[†] boyutunu temsil eden çeşitli istatistikî göstergeler üzerinden incelenmektedir. Böylelikle, Ağrı ilinin yükseköğretim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim seviyesi açısından mevcut durumunun ortaya konulması ve TR, TRA ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.[‡]Bu bağlamda, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde yükseköğretim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim profilini niceliksel ve niteliksel açıdan temsil eden ilgili göstergelerin 2007-2016 eğitim-öğretim yıllarında aldığı değerler aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır.

§

*Yükseköğretim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim düzeyini niceliksel açıdan temsil eden bu göstergeler; cinsiyete göre kayıtlı öğrenci sayıları, mezun öğrenci sayıları, öğretim elamanı sayıları ve yükseköğretim kurumlarının bütçeleri ile bütçe payları şeklindedir.

†Yükseköğretim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim düzeyini niteliksel açıdan temsil eden göstergeler ise yükseköğretim kurumlarında öğretim elamanı başına düşen öğrenci sayılarından oluşmaktadır.

‡Çalışmada TR, TRA ve TRA2 düzeylerinde yükseköğretim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim seviyesini niceliksel ve niteliksel açıdan temsil eden tüm göstergeler, bu düzeylerde bulunan iller için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve MEB Örgün Eğitim İstatistikleri veri tabanlarından alınan ilgili verilerin aritmetik ortalamalarının alınmasıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

§Çalışmada yükseköğretim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitim profilini niceliksel ve niteliksel açıdan temsil eden göstergelerin 2007-2016 dönemindeki değerlerinin kullanılmasında, ilgili veri tabanlarında bu göstergelere ait verilerin ancak bu tarihten itibaren kesintisiz bir şekilde temin edilebilmeleri etkili olmuştur.

Tablo 8: Yükseköğretimde Cinsiyete Göre Kayıtlı Öğrenci Sayıları (2007-2016)

Düzy	TR			TRA		
Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar						
2007	2.372.136	1.352.627	11.019.509	50.486	30.311	20.175
2008	2.757.828	1.560.460	1.197.368	54.021	31.918	22.103
2010	3.626.642	1.990.198	1.636.444	72.741	41.762	30.979
2015	6.186.007	3.321.627	2.864.380	255.778	119.617	136.161
2016	6.627.505	3.538.110	3.089.395	332.726	154.909	177.817
Düzy	TRA2			Ağrı		
Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar						
2007	13.898	8.795	5.103	2.202	1.519	683
2008	15.215	9.441	5.774	2.091	1.425	666
2010	19.614	11.818	7.796	4.094	2.629	1.465
2015	35.526	19.578	15.948	10.009	5.458	4.551
2016	37.466	20.471	16.995	10.161	5.537	4.624

Not: Yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayıları, Ön Lisans ve Lisans düzeylerindeki öğrencilerin toplamlarını göstermektedir.

Kaynak: TÜİK.

Yükseköğretim kademelerine kayıtlı öğrenci sayılarını gösteren Tablo 8 incelendiğinde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı şeklindeki düzeylerin tümünde ve bütün cinsiyetlerde kayıtlı öğrenci sayılarının 2007-2016 dönem aralığı itibarıyla sürekli arttığı görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 8 incelendiğinde, bütün cinsiyetlerde yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayılarının, 2007-2016 döneminde yükseköğretim kurumlarının gelişmişlik düzeyleriyle paralel olarak Türkiye genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı görülmektedir. Bu sonuçlar, 2007-2016 döneminde bir yandan Ağrı ilinde yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayılarının sürekli bir şekilde arttığını göstermekte, diğer yandan da TR ve TRA ile yükseköğretim kurumlarının kuruluş tarihleri açısından nispeten benzer özelliklere sahip olduğu TRA2 düzey ortalamalarının altında kaldığını belirtmektedir.

Tablo 9: Yükseköğretimde Cinsiyete Göre Mezun Öğrenci Sayıları (2007-2016)

Düzy	TR			TRA		
Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar						
2007	378.818	205.804	173.014	11.563	6.834	4.729
2008	409.023	221.966	187.057	12.054	7.109	4.945
2010	520.614	284.001	236.613	12.483	7.296	5.187
2015	752.593	380.577	372.016	37.314	18.676	18.638
2016	753.480	371.107	382.373	46.775	19.500	27.275
Düzy	TRA2			Ağrı		
Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar						
2007	3.539	2.146	1.393	629	460	169
2008	3.498	2.180	1.318	628	458	170
2010	3.878	2.384	1.494	433	291	142
2015	7.146	3.806	3.340	2.303	1.268	1.035
2016	7.177	3.688	3.489	2.241	1.146	1.095

Not: Yükseköğretimden mezun öğrenci sayıları, Ön Lisans ve Lisans düzeylerindeki öğrencilerin toplamlarını göstermektedir.

Kaynak: TÜİK.

Yükseköğretim kademelerinden mezun olan öğrenci sayılarını gösteren Tablo 9 incelendiğinde ise Tablo 8'deki açıklamaları destekleyici nitelikte bulgulara ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Tablo 9 incelendiğinde TR, TRA, TRA2 ve Ağrı şeklindeki düzeylerin tümünde ve bütün cinsiyetlerde mezun olan öğrenci sayılarının 2007-2016 döneminde 2016 yılı hariç sürekli arttığı görülmektedir. Bununla birlikte, 2016 yılında Ağrı ilinde yükseköğretim kademelerinden mezun olan erkek, kadın ve toplam öğrenci sayıları ile TR ve TRA2 düzeylerinde erkek öğrenci sayılarının bir önceki yıla göre azaldığı Tablo 9'un izlenmesinden anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Tablo 9 incelendiğinde, bütün

cinsiyetlerde yükseköğretimden mezun öğrenci sayılarının, 2007-2016 döneminde yükseköğretim kurumlarının gelişmişlik düzeyleriyle paralel olarak Türkiye genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı görülmektedir. Bu sonuçlar, 2007-2016 döneminde bir yandan Ağrı ilinde yükseköğretimden mezun öğrenci sayılarının kesikli bir şekilde arttığını göstermekte, diğer yandan da TR ve TRA ile yükseköğretim kurumlarının kuruluş tarihleri açısından nispeten benzer özelliklere sahip olduğu TRA2 düzey ortalamalarının altında kaldığını belirtmektedir.

Tablo 10: Yükseköğretim Kurumlarındaki Toplam Öğretim Elamanı Sayıları (2007-2016)

Düzye	TR	TRA	TRA2	Ağrı
2007	98.766	3.097	486	60
2008	100.504	3.070	486	59
2010	111.495	3.586	795	201
2015	156.168	6.053	1.903	403
2016	151.763	5.893	1.841	403

Not: Yükseköğretim kurumlarında farklı akademik unvanlarla çalışan tüm öğretim elemanlarının toplam sayısını göstermektedir.

Kaynak: TÜİK.

Yükseköğretim kurumlarındaki toplam öğretim elamanı sayılarını gösteren Tablo 10 incelendiğinde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı şeklindeki düzeylerin tümünde toplam öğretim elemanı sayılarının 2007-2016 döneminde (2016 yılı hariç olmak üzere) sürekli arttığı görülmektedir. Yükseköğretim kurumlarındaki toplam öğretim elamanı sayılarının 2016 yılında tüm düzeylerde bir önceki yıla göre azalması ya da değişmemesi, yükseköğretim kurumlarında bir dizi operasyon kapsamında 2016 yılı boyunca sürdürülen görevden alma uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan, Tablo 10 incelendiğinde, yükseköğretim kurumlarındaki toplam öğretim elamanı sayılarının, 2007-2016 döneminde yükseköğretim kurumlarının gelişmişlik düzeyleriyle paralel Türkiye genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı görülmektedir. Bu sonuçlar, 2007-2016 döneminde bir yandan Ağrı ilinde yükseköğretim kurumlarındaki toplam öğretim elamanı sayılarının kesikli bir şekilde arttığını göstermekte, diğer yandan da TR ve TRA ile yükseköğretim kurumlarının kuruluş tarihleri açısından nispeten benzer özelliklere sahip olduğu TRA2 düzey ortalamalarının bile altında kaldığını belirtmektedir.

Tablo 10'daki bulguları daha anlamlı bir hale getirmek üzere TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde, yükseköğretim kurumlarındaki kayıtlı öğrenci ve toplam öğretim elamanı sayılarının birbirine oranlanmasıyla elde edilen öğretim elamanı başına düşen öğrenci sayılarının 2007-2016 dönemindeki gelişim seyri Tablo 11'de sunulmaktadır.

Tablo 11: Yükseköğretimde Öğretim Elamanı Başına Düşen Öğrenci Sayıları (2007-2016)

Düzye	TR	TRA	TRA2	Ağrı
2007	24.02	16.30	28.60	36.70
2008	27.44	17.60	31.31	35.44
2010	32.53	20.28	24.67	20.37
2015	39.61	42.26	18.67	24.84
2016	43.67	56.46	20.35	25.21

Not: Tablo 8 ve Tablo 10'daki TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

Yükseköğretim kurumlarında öğretim elamanı başına düşen öğrenci sayılarını belirten Tablo 11 incelendiğinde, 2007-2016 döneminde öğretim elamanı başına düşen öğrenci sayılarının; TR ve TRA düzeylerinde sürekli bir biçimde arttığı, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde ise 2007 yılından itibaren kesikli de olsa azalan bir trend izlediği görülmektedir. Bununla birlikte, 2007 yılında tüm düzeylerin üzerinde bulunan Ağrı ilindeki öğretim elamanı başına düşen öğrenci sayılarının, 2010 yılından itibaren TR ve TRA şeklindeki düzey ortalamalarının altında değerler almaya başladığı yine Tablo 11'in izlenmesinden anlaşılabilir. Diğer yandan Tablo 11 incelendiğinde, Ağrı ilindeki öğretim elamanı başına düşen öğrenci sayılarının 2007-2016 döneminde (2010 yılı hariç), yükseköğretim kurumlarının kuruluş tarihleri açısından nispeten benzer özelliklere sahip olduğu TRA2 düzey ortalamasının hiçbir zaman altına düşmediği de görülmektedir. Bu sonuçlar, Ağrı ilinin yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elamanı başına düşen öğrenci sayıları, diğer bir deyişle öğrencilerin

ihtiyaçlarına cevap verebilecek akademik kadronun niceliği açısından TRA2 dışındaki tüm düzeylere kıyasla görece daha iyi bir konumda olduğuna işaret etmektedir. Bu bölümde son olarak, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde yükseköğretim kurumlarının bütçeleri ve TR genelindeki bütçe payları incelenerek, bütçe ile harcama imkânlarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Tablo 12: Yükseköğretim Kurumlarının Bütçeleri ve TR Genelindeki Bütçe Payları (2010-2017)

Düzye		2010	2015	2016	2017
TRA	Miktar (TL)	58.847.857	115.492.500	141.445.375	151.851.625
	Pay (%)	0.63	0.62	0.60	0.59
TRA2	Miktar (TL)	33.063.500	77.879.500	92.209.250	98.714.750
	Pay (%)	0.35	0.42	0.39	0.39
Ağrı	Miktar (TL)	25.849.000	68.389.000	82.076.000	85.420.000
	Pay (%)	0.28	0.37	0.35	0.33

Not: Düzeylerdeki yükseköğretim kurumlarının TR genelindeki Bütçe Payları, MEB'in TL üzerinden oluşturduğu toplam miktar verilerinin kullanılmasıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri.

Bu kapsamda Tablo 12 incelendiğinde, yükseköğretim kurumlarının bütçelerinin ve TR genelindeki bütçe paylarının, 2010-2017 döneminde TRA genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı görülmektedir. Tablo 12'deki sonuçlar Ağrı açısından incelendiğinde ise Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi bütçesinin ve Türkiye genelindeki bütçe paylarının 2010 yılından itibaren bir artış trendi içerisinde olduğu ve/fakat TRA ve özellikle yükseköğretim kurumlarının kuruluş tarihleri açısından nispeten benzer özelliklere sahip olduğu TRA2 düzeyinin inceleme dönemi itibarıyla sürekli altında kaldığı görülmektedir.

3.3. Eğitim Durumuna Göre Nüfus İstatistikleri

Çalışmanın bu bölümünde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde çalışma çağındaki (aktif) nüfusun eğitim profili, eğitimin niceliksel* ve niteliksel† boyutunu temsil eden çeşitli istatistikî göstergeler üzerinden incelenmektedir. Böylelikle, önceki bölümlerdeki açıklamaların tamamlayıcısı olarak Ağrı ili çalışma çağındaki nüfusunun eğitim seviyesi açısından mevcut durumunun ortaya konulması ve TR, TRA ile TRA2 düzeyleri içerisindeki konumunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.‡Bu bağlamda, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde çalışma çağındaki nüfusun eğitim profilini niceliksel ve niteliksel açıdan temsil eden ilgili göstergelerin 2008-2016 eğitim-öğretim yıllarında aldığı değerler aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır. §

Tablo 13: Nüfusun Cinsiyete Göre Okuryazarlık Oranları (%)

Düzye	TR			TRA			TRA2			Ağrı		
Cinsiyet Yıllar	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
2008	91.78	96.70	86.91	86.40	94.34	78.12	84.05	93.02	74.42	81.48	91.37	70.87
2010	93.96	97.79	90.13	90.13	96.34	83.65	88.93	95.76	81.69	87.96	95.24	80.11
2015	96.22	98.71	93.72	92.75	97.64	87.63	91.93	97.35	86.06	91.36	97.12	85.06
2016	96.50	98.88	94.10	93.20	97.87	88.32	92.38	97.58	86.76	91.82	97.38	85.76

Not: Oranlar 6 yaş ve üzerindeki nüfusu belirtmektedir.

Kaynak: TÜİK.

*Çalışma çağındaki nüfusun eğitim düzeyini niceliksel açıdan temsil eden bu göstergeler; cinsiyete göre okuryazarlık oranları, okuma yazma bilmeyen oranları, okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen oranları, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve lisansüstü eğitim mezun oranları ile kamunun eğitim hizmetlerinden memnuniyet oranı şeklindedir.

†Çalışma çağındaki nüfusun eğitim düzeyini niteliksel açıdan temsil eden göstergeler ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2015 yılında oluşturulan "İllerde Yaşam Endeksi" göstergesinin alt endekslerinden biri olan eğitim endeksinin TEOG sistemi yerleştirmeye esas puan ortalaması ile YGS puan ortalaması şeklindeki göstergelerinden oluşmaktadır.

‡Çalışmada TR, TRA ve TRA2 düzeylerinde çalışma çağındaki nüfusunun eğitim seviyesini niceliksel ve niteliksel açıdan temsil eden tüm göstergeler, bu düzeylerde bulunan iller için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından alınan ilgili verilerin aritmetik ortalamalarının alınmasıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

§Çalışmada çalışma çağındaki nüfusunun eğitim profilini niceliksel ve niteliksel açıdan temsil eden göstergelerin 2008-2016 dönemindeki değerlerinin kullanılmasında, TÜİK veri tabanında bu göstergelere ait verilerin ancak bu tarihten itibaren kesintisiz bir şekilde temin edilebilmeleri etkili olmuştur.

Altı ve üzeri yaştaki toplam nüfusun okuryazarlık oranını gösteren Tablo 13 incelendiğinde, tüm düzeylerde ve cinsiyetlerde okuryazarlık oranlarının 2008-2016 döneminde sürekli bir şekilde arttığı izlenmektedir. Bununla birlikte Tablo 13 analiz edildiğinde, 2008-2016 dönem aralığında; tüm cinsiyetlerdeki okuryazarlık oranlarının Türkiye genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı ve bütün düzeylerde erkek nüfusun okuryazarlık oranlarının kadın nüfustan daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, Ağrı ilindeki toplam nüfusun okuryazarlık seviyesinin TR, TRA, TRA2 şeklindeki bütün düzey ortalamalarının altında kaldığını göstermekte birlikte, Ağrı ilinin toplam nüfusunun okuryazarlık seviyesi açısından TR ortalamasına en uzak düzey olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 14: Nüfusun Cinsiyete Göre Okuma Yazma Bilmeyen Oranları (%)

Düzye	TR			TRA			TRA2			Ağrı			
	Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar													
2008		9.24	3.69	14.75	15.48	6.37	25.13	18.08	7.81	29.41	21.32	9.94	33.78
2010		6.97	2.56	9.37	11.94	4.43	19.75	13.65	5.21	22.63	20.67	9.28	33.26
2015		4.36	1.41	7.29	8.84	2.83	15.10	10.15	3.29	17.59	11.33	3.73	16.69
2016		4.09	1.28	6.88	8.31	2.58	14.25	9.62	3.03	16.75	10.78	3.43	18.82

Not: Oranlar, 15 yaş ve üzerindeki toplam nüfusu belirtmekte ve TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmaktadır.

Kaynak: TÜİK.

On beş ve üzeri yaştaki toplam nüfus içerisinde okuma yazma bilmeyenlerin oranlarını gösteren Tablo 14 incelendiğinde, tüm düzeylerde ve cinsiyetlerde okuma yazma bilmeyenlerin oranlarının 2008-2016 döneminde sürekli bir şekilde azaldığı (Ağrı’da okuma yazma bilmeyen kadın oranları hariç) görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 14 analiz edildiğinde, 2008-2016 dönem aralığında; tüm cinsiyetlerdeki okuma yazma bilmeyen oranlarının Türkiye genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde arttığı ve bütün düzeylerde okuma yazma bilmeyen kadın oranlarının erkeklerden çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, Ağrı ili toplam nüfusu içerisinde okuma yazma bilmeyenlerin oranlarının TR, TRA, TRA2 şeklindeki bütün düzey ortalamalarının üzerinde kaldığını göstermekte birlikte, Ağrı ili toplam nüfusu içerisindeki okuma yazma bilmeyenlerin oranlarının TR ortalamasına en uzak düzey olduğunu ortaya koymaktadır.

Benzer sonuçlara, on beş ve üzeri yaştaki toplam nüfus içerisinde okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenlerin oranlarını gösteren Tablo 15’in incelenmesiyle de ulaşılabilmektedir.

Tablo 15: Nüfusun Cinsiyete Göre Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen Oranları (%)

Düzye	TR			TRA			TRA2			Ağrı			
	Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar													
2008		6.56	5.34	7.76	11.35	10.01	12.76	13.95	12.85	15.17	18.43	16.89	20.11
2010		5.87	4.30	7.43	10.50	7.97	13.06	13.56	11.23	16.03	18.86	15.16	22.86
2015		5.85	3.41	8.27	9.39	6.59	12.30	12.25	8.96	15.83	17.13	12.35	22.38
2016		5.46	3.05	7.85	8.82	6.03	11.72	11.69	8.37	15.29	16.42	11.60	21.69

Not: Oranlar, 15 yaş ve üzerindeki toplam nüfusu belirtmekte ve TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmaktadır.

Kaynak: TÜİK.

Bu kapsamda Tablo 15 incelendiğinde, Ağrı ili toplam nüfusu içerisinde okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenlerin oranlarının TR, TRA, TRA2 şeklindeki bütün düzey ortalamalarının üzerinde kaldığı ve Ağrı ili toplam nüfusu içerisindeki okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenlerin oranlarının TR ortalamasına en uzak düzey olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 16: Nüfusun Cinsiyete Göre İlköğretim Mezun Oranları (%)

Düzye	TR			TRA			TRA2			Ağrı			
	Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar													
2008		10.79	11.55	10.04	11.40	12.86	9.85	11.06	12.92	9.01	9.18	11.72	6.39
2010		17.67	20.16	15.20	17.80	20.65	14.82	17.63	20.92	14.13	15.74	20.40	10.70
2015		15.71	17.97	13.43	16.84	19.56	14.00	18.15	22.21	13.74	17.24	22.31	11.67
2016		14.09	16.46	11.74	14.52	17.38	11.56	15.97	20.08	11.52	15.16	20.21	9.64

Not: Oranlar, 15 yaş ve üzerindeki toplam nüfusu belirtmekte ve TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmaktadır.

Kaynak: TÜİK.

On beş ve üzeri yaştaki nüfusun ilköğretim mezun oranlarını gösteren Tablo 16 incelendiğinde, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı şeklindeki tüm düzeylerde ve cinsiyetlerde en düşük değerini 2008 yılında alan ilköğretim mezun oranlarının bu tarihten itibaren kesikli de olsa arttığı görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 16 incelendiğinde, 2008-2016 döneminde TRA, TRA2 ve Ağrı alt düzeylerinin tümündeki toplam ile erkek nüfusun ilköğretim mezun oranlarının TR ortalamasının üzerinde olduğu ve kadın nüfusun ilköğretim mezun oranlarının ise TR ortalamasının altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 17: Nüfusun Cinsiyete Göre Ortaöğretim Mezun Oranları (%)

Düzye	TR			TRA			TRA2			Ağrı			
	Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar													
2008		20.49	23.91	17.14	17.44	23.36	11.31	14.78	19.92	9.29	11.06	16.46	5.32
2010		21.90	25.39	18.45	18.44	23.82	12.86	15.16	19.72	10.32	12.18	17.28	6.65
2015		22.11	25.40	18.85	18.80	22.99	14.41	15.35	28.92	11.44	12.62	16.45	8.38
2016		22.97	26.14	19.83	19.90	23.97	15.66	15.99	19.38	12.29	13.05	16.65	9.06

Not: Oranlar, 15 yaş ve üzerindeki toplam nüfusu belirtmekte ve Lise ve Dengi Okul düzeyini kapsamaktadır.

Kaynak: TÜİK.

On beş ve üzeri yaştaki nüfusun ortaöğretim mezunlarının oranını gösteren Tablo 17 incelendiğinde, tüm düzeylerde ve toplam nüfusta ortaöğretim mezun oranlarının, 2008-2016 döneminde sürekli bir şekilde arttığı görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 17 analiz edildiğinde, 2008-2016 dönem aralığında, tüm cinsiyetlerdeki ortaöğretim mezun oranlarının Türkiye düzeyinden Ağrı iline doğru genellikle azaldığı ve bütün düzeylerde erkek nüfus içerisindeki ortaöğretim mezun oranlarının kadın nüfustan çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, Ağrı ili toplam nüfusu içerisinde ortaöğretim mezun oranlarının tüm cinsiyetlerde TR, TRA, TRA2 düzey ortalamalarının altında bulunduğunu göstermekte birlikte, Ağrı ilindeki ortaöğretim mezun oranlarının TR ortalamasına en uzak düzey olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 18: Nüfusun Cinsiyete Göre Yükseköğretim Mezun Oranları (%)

Düzye	TR			TRA			TRA2			Ağrı			
	Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar													
2008		7.21	8.78	5.68	4.35	5.77	2.89	3.13	4.03	2.16	2.17	2.91	1.37
2010		8.79	10.43	7.17	5.77	7.40	4.07	4.29	5.35	3.16	3.28	4.29	2.18
2015		14.20	15.73	12.67	10.74	12.81	8.56	8.98	10.29	7.54	7.55	8.95	6.00
2016		14.94	16.41	13.48	11.30	13.27	9.25	9.51	10.84	8.05	7.89	9.37	6.26

Not: Oranlar, 15 yaş ve üzerindeki toplam nüfusu belirtmekte ve Yükseköğretim veya Fakülte düzeyini kapsamaktadır.

Kaynak: TÜİK.

On beş ve üzeri yaştaki nüfusun yükseköğretim mezunlarının oranını gösteren Tablo 18 incelendiğinde, tüm düzeylerde ve cinsiyetlerde yükseköğretim mezun oranlarının, 2008-2016 döneminde sürekli bir şekilde arttığı görülmektedir. Bununla beraber Tablo analiz edildiğinde, 2008-2016 döneminde tüm cinsiyetlerdeki yükseköğretim mezun oranlarının Türkiye genelinden Ağrı ili özelinde doğru inildikçe sürekli azaldığı ve bütün düzeylerde erkek nüfus içerisindeki yükseköğretim mezun oranlarının kadın nüfustan daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, Ağrı ili toplam nüfusu içerisinde yükseköğretim mezun oranlarının tüm cinsiyetlerde TR, TRA, TRA2 düzey ortalamalarının altında bulunduğunu göstermekte birlikte, Ağrı ilindeki yükseköğretim mezun oranlarının TR ortalamasına en uzak düzey olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 19: Nüfusun Cinsiyete Göre Lisansüstü Mezun Oranları (%)

Yüksek Lisans												
Düzye	TR			TRA			TRA2			Ağrı		
Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar												
2008	0.47	0.57	0.37	0.24	0.31	0.16	0.18	0.23	0.11	0.13	0.19	0.07
2010	0.67	0.80	0.54	0.40	0.52	0.27	0.24	0.31	0.16	0.18	0.25	0.11
2015	1.08	1.26	0.90	0.62	0.78	0.46	0.40	0.49	0.30	0.28	0.37	0.18
2016	1.12	1.29	0.94	0.62	0.79	0.46	0.39	0.48	0.29	0.27	0.37	0.16
Doktora												
Düzye	TR			TRA			TRA2			Ağrı		
Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yıllar												
2008	0.14	0.18	0.10	0.11	0.16	0.05	0.05	0.06	0.03	0.04	0.04	0.03
2010	0.21	0.26	0.16	0.17	0.25	0.09	0.08	0.11	0.06	0.06	0.08	0.05
2015	0.28	0.34	0.23	0.23	0.31	0.15	0.12	0.16	0.09	0.08	0.10	0.06
2016	0.28	0.34	0.23	0.23	0.31	0.15	0.13	0.16	0.09	0.08	0.10	0.06

Not: Oranlar, 15 yaş ve üzerindeki toplam nüfusu belirtmekte ve TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmaktadır.

Kaynak: TÜİK.

On beş ve üzeri yaştaki nüfusun lisansüstü eğitim kademelerinden mezun oranlarını gösteren Tablo 19 incelendiğinde, TR, TRA, TRA2 ile Ağrı düzeylerinde ve tüm cinsiyetlerde yüksek lisans-doktora mezun oranlarının en düşük değerlerini 2008 yılında aldığı ve bu tarihten itibaren kesikli de olsa bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Bununla beraber Tablo analiz edildiğinde, 2008-2016 döneminde tüm cinsiyetlerdeki yüksek lisans-doktora mezun oranlarının Türkiye genelinden Ağrı ili özeline doğru inildikçe sürekli azaldığı ve bütün düzeylerde erkek nüfus içerisindeki lisansüstü mezun oranlarının kadın nüfustan daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, Ağrı ili on beş yaş ve üzeri toplam nüfusu içerisindeki lisansüstü mezun oranlarının tüm cinsiyetlerde ortaöğretim ve yükseköğretimde olduğu gibi TR, TRA, TRA2 düzey ortalamalarının altında bulunduğunu göstermekte ve Ağrı ilindeki lisansüstü mezun oranlarının TR ortalamasına en uzak düzey olduğunu ortaya koymaktadır.

TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin eğitim durumuna göre nüfus istatistikleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ortaya çıkan bulguları şu şekilde özetlemek mümkün olmaktadır. Bu kapsamda, Ağrı ili erkek, kadın ve toplam nüfusunun okuryazarlık oranları ile ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve lisansüstü eğitim mezun oranlarının, 2008-2016 döneminde TR, TRA ve TRA2 düzeylerinde olduğu gibi bir artış trendi içerisinde olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan, Ağrı ili erkek, kadın ve toplam nüfusunun okuryazarlık oranları ile ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve lisansüstü eğitim mezun oranları açısından 2008-2016 döneminde TR, TRA ve TRA2 düzey ortalamalarının genellikle altında kaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde altı/on beş yaş ve üzerindeki toplam nüfusun; okuryazarlık, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve lisansüstü eğitim şeklinde sıralanan eğitim kademeleri yükseldikçe, içerisindeki eğitimli nüfus oranların da giderek azalmakta olduğunu göstermektedir. Bununla beraber sonuçlar, tüm düzeylerde ve cinsiyetlerde eğitim kademeleri yükseldikçe altı/on beş yaş ve üzerindeki toplam nüfusun bir sonraki eğitim kademesine devam etme sıklığının azaldığını göstermekle birlikte, bu azalış eğiliminin en fazla Ağrı ilinde yaşandığını ortaya koymaktadır. Tüm bunlar ise, Ağrı ili altı/on beş yaş ve üzerindeki erkek, kadın ve toplam nüfusunun bütün düzeyler içerisindeki en az eğitimli ya da en düşük eğitim düzeyine sahip nüfus olduğuna işaret etmektedir.

Bu bölümde son olarak, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerindeki nüfusun eğitim durumu, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2015 yılında oluşturulan “İllerde Yaşam Endeksi” göstergesinin alt endekslerinden biri olan eğitim endeksi değerlerinin kullanılmasıyla araştırılmaktadır. İllerde Yaşam Endeksi bireylerin ve hanhalklarının yaşamlarını objektif-subjektif ölçütleri kullanarak yaşam boyutları ayırımında ve il düzeyinde ölçmeyi amaçlayan bir endeks çalışması olarak tanımlanmaktadır. İllerde Yaşam Endeksi; konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti şeklinde yaşamın 11 boyutunu 41 alt gösterge ile temsil eden bileşik bir endeks olarak oluşturulmaktadır.

Bileşik endeks yönteminde öncelikle 41 alt göstergenin eşit ağırlıklandırılarak normalleştirilmesiyle, İllerde Yaşam Endeksinin 11 farklı boyutunu temsil eden alt endeks değerleri 0 ile 1 aralığında değerler alacak şekilde hesaplanmaktadır. Akabinde İllerde Yaşam Endeksinin, 11 farklı boyutunu temsil eden bu alt endeks değerlerinin aynı yöntemle hesaplanmasıyla genel endeks değerleri de 0 ile 1 aralığında değerler alacak şekilde oluşturulmaktadır.* İllerde Yaşam Endeksinde eğitim boyutu; okul öncesi eğitimde (3-5 yaş) net okullaşma oranı, temel eğitimden ortaöğretime geçiş (TEOG) sistemi yerleştirmeye esas puan ortalaması, yükseköğretime geçiş sınavı (YGS) puan ortalaması, fakülte veya yüksekokul mezunlarının oranı ve kamunun eğitim hizmetlerinden memnuniyet oranı şeklindeki beş farklı göstergelerle temsil edilmektedir†(TÜİK, 2015).

Bu göstergelerle birlikte illerdeki nüfusun eğitim durumu, eğitimi hem niceliksel hem de niteliksel boyutuyla temsil edebilen göstergelerle incelenebilmektedir. Çalışmada İllerde Yaşam Endeksinin eğitim boyutuyla temsil eden alt göstergelerin ve bu göstergelerden türetilen eğitim endeks değerlerinin TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde 2015 yılı itibarıyla aldığı değerler Tablo 20’de sunulmaktadır. Tablo 20 incelendiğinde, eğitimin hem niceliksel hem de niteliksel durumunu temsil eden tüm eğitim endeksi alt göstergelerinin ve eğitim endeksi genel değerlerinin Türkiye genelinden Ağrı özeline doğru inildikçe doğrusal bir biçimde azaldığı ve en düşük değerlerini Ağrı ilinde aldığı görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 20 incelendiğinde, Ağrı il nüfusunun eğitimin niceliksel/niteliksel durumunu temsil eden tüm eğitim endeksi alt göstergeleri ile eğitim endeksi genel değerleri açısından TR, TRA, TRA2 düzey ortalamalarının altında bulunduğu ve TR ortalamasına en uzak düzey olduğu anlaşılmaktadır. Dahası Tablo 20 analiz edildiğinde eğitimin niceliksel/niteliksel durumunu temsil eden tüm eğitim endeksi alt göstergeleri açısından TR ortalamasına en uzak düzey olduğu anlaşılan Ağrı ilinin, bu uzaklığının eğitim endeksi genel değerlerinde 2.5 kattan daha fazla olduğu izlenmektedir. Ağrı il nüfusunun eğitimin niceliksel/niteliksel durumunu temsil eden tüm eğitim endeksi alt göstergeleri ile eğitim endeksi genel değerleri açısından mevcut durumu, eğitim endeksi sıralamalarına da yansımakta ve Ağrı ilinin 81 il içerisinde 79 sırada konumlandığı Tablo 20’nin izlenmesinden anlaşılabilir. Tüm bunlar ise, Ağrı il nüfusunun TR, TRA ve TRA2 şeklindeki bütün düzeyler içerisinde en az eğitilmiş ya da hem niceliksel hem de niteliksel açıdan en düşük eğitim seviyesine sahip nüfus olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 20: Düzeylerin Eğitim Endeksi ve Eğitim Endeksi Alt Gösterge Değerleri (2015)

Düzye	TR	TRA	TRA2	Ağrı
Eğitim Endeksi Alt Göstergeleri				
Okul Öncesi Eğitimde (3-5 Yaş) Net Okullaşma Oranı (%)	35.27	31.28	30.74	25.43
TEOG Sistemi Yerleştirmeye Esas Puan Ortalaması	295.94	271.83	251.54	233.66
YGS Puan Ortalaması	197.64	192.85	187.50	189.91
Fakülte veya Yüksekokul Mezunlarının Oranı (%)	13.12	12.00	10.50	8.62
Kamunun Eğitim Hizmetlerinden Memnuniyet Oranı (%)	74.09	73.14	72.62	65.27
Eğitim Endeksi	0.5324	0.4130	0.3159	0.2045
Eğitim Endeks Sıralaması	-	61	73	79

Not: Düzeylerdeki eğitim endeksi ve eğitim endeksi alt gösterge değerleri ile eğitim endeksi sıralamaları, bu düzeylerdeki illerin TÜİK verilerinin kullanılmasıyla yazar tarafından ortalamalar cinsinden hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK.

4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRMELER

Ülkelerin, bölgelerin ve illerin ekonomik açıdan gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyleri ile bu birimlerde sunulan eğitim hizmetlerinin niceliği ve özellikle niteliği arasında doğrusal bir ilişkinin bulunduğu genel kabul görmektedir. Eğitimin ve eğitimle donatılan beşeri sermayenin ekonomik bağlamdaki önemi dikkate alınarak bu çalışmada, Ağrı il nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri açısından mevcut profili incelenmektedir. Bu genel amacın yanında çalışmada, Ağrı il nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri açısından mevcut profili, Türkiye (TR),

*İllerde Yaşam Endeksinin, 41 alt gösterge ile 11 boyutunun ve genel endeks değerlerinin hesaplanmasında kullanılan Bileşik Endeks yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: TÜİK, 2015.

†İllerde Yaşam Endeksinin eğitim boyutuyla temsil eden bu alt göstergenin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: TÜİK, 2015.

Kuzeydoğu Anadolu (TRA-Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır) ile Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır (TRA2) düzeyi ortalamalarıyla karşılaştırmalı olarak araştırılmaktadır. Bu yönüyle çalışmada, Ağrı il nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri açısından mevcut durumunun ortaya konulması ve Türkiye genelindeki ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki konununun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklindeki farklı örgün eğitim kademelerindeki ve çalışma çağındaki nüfusun niceliksel/niteliksel çeşitli eğitim göstergeleri açısından durumu 2007-2016 dönemi için karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelenmiştir. Çalışma sonucunda, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklindeki farklı eğitim kademelerindeki ve çalışma çağındaki nüfusun niceliksel/niteliksel çeşitli eğitim göstergeleri açısından 2007-2016 dönemindeki mevcut durumunu ortaya koyan bulguları şu şekilde özetlemek mümkün olmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada, TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin tümünde okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklindeki farklı eğitim kademelerindeki ve çalışma çağındaki nüfusun niceliksel ve niteliksel bütün eğitim göstergeleri açısından eğitim seviyesinin, 2007-2016 döneminde kesikli de olsa arttığı ve bütün düzeylerde benzer oranlı bir gelişim trendi içerisinde olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, 2007-2016 döneminde TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinin niceliksel ve niteliksel bütün eğitim göstergeleri açısından eğitim seviyesinde meydana gelen artışların, tüm düzeyler içerisinde en az Ağrı ilinde olduğu tespit edilmiştir.

Diğer yandan çalışmada; okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde birbirini tamamlayan farklı örgün eğitim kademelerindeki ve tüm cinsiyetlerdeki nüfusun niceliksel ve niteliksel neredeyse bütün eğitim göstergeleri açısından inceleme dönemindeki eğitim seviyesinin, Türkiye genelinden Ağrı özelinde doğru inildikçe genellikle doğrusal bir biçimde azaldığı belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada, Ağrı ilinin birbirini tamamlayan farklı örgün eğitim kademelerindeki ve tüm cinsiyetlerdeki nüfusunun niceliksel ve niteliksel bütün eğitim göstergeleri açısından inceleme dönemindeki eğitim seviyesinin TR, TRA, TRA2 düzey ortalamalarının genellikle altında bulunduğu ve TR ortalamasına en uzak düzey olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Ağrı ilinin okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde birbirini tamamlayan farklı örgün eğitim kademelerindeki ve tüm cinsiyetlerdeki nüfusunun, TR, TRA ve TRA2 şeklindeki bütün düzeyler içerisinde en az eğitilmiş ya da hem niceliksel hem de niteliksel açıdan en düşük eğitim seviyesine sahip nüfus olduğunu göstermektedir.

TR, TRA, TRA2 ve Ağrı düzeylerinde okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklindeki farklı örgün eğitim kademelerindeki ve tüm cinsiyetlerdeki nüfusun eğitim seviyesi açısından ulaşılan bu sonuçlar çalışmada, aktif nüfusun niceliksel ve niteliksel açıdan eğitim seviyesini belirten bütün eğitim göstergeleri açısından da teyit edilmektedir. Nitekim çalışmada, çalışma çağındaki ve tüm cinsiyetlerdeki nüfusun niceliksel ve niteliksel neredeyse bütün eğitim göstergeleri açısından inceleme dönemindeki eğitim seviyesinin de Türkiye genelinden Ağrı özelinde doğru inildikçe genellikle doğrusal bir biçimde azaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada, Ağrı ilinin çalışma çağındaki ve tüm cinsiyetlerdeki nüfusunun niceliksel ve niteliksel bütün eğitim göstergeleri açısından inceleme dönemindeki eğitim seviyesinin TR, TRA, TRA2 düzey ortalamalarının genellikle altında bulunduğu ve TR ortalamasına en uzak düzey olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular, Ağrı ilinin çalışma çağındaki ve tüm cinsiyetlerdeki nüfusunun, TR, TRA ve TRA2 şeklindeki bütün düzeyler içerisinde en az eğitilmiş ya da hem niceliksel hem de niteliksel açıdan en düşük eğitim seviyesine sahip nüfus olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmadan elde edilen tüm bu sonuçlar, inceleme döneminde Ağrı ilinin gerek farklı örgün eğitim kademelerindeki gerekse çalışma çağındaki ve tüm cinsiyetlerdeki nüfusunun TR, TRA ve TRA2 şeklindeki bütün düzeyler içerisinde en az eğitilmiş veya hem niceliksel hem de niteliksel açıdan en düşük eğitim seviyesine sahip nüfus olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, ulusal ve bölgesel düzeydeki politika yapımcılarının, Ağrı ilinin okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde birbirini tamamlayan farklı örgün eğitim kademelerindeki çağ

nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri açısından mevcut durumun iyileştirilebilmesine yönelik eğitim politikalarını tasarlayıp uygulamaları gereklilik arz etmektedir. Bu yolda, öncelikle Ağrı ilinin okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde farklı örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitimine daha fazla finansal kaynak aktararak personel, öğretim elamanı ve fiziki yapılaşma açısından mevcut eğitim ortamının iyileştirilmesine önem verilmesi gerekmektedir. Sonrasında, Ağrı ilinin okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde farklı örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun, bu eğitim basamaklarındaki eğitime devam etme eğilimlerinin artırılmasına yönelik bilinçlendirme, yönlendirme, özendirme ve kontrol mekanizmalarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu yolla, Ağrı ilinin birbirini tamamlayan farklı örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun ve dolayısıyla çalışma çağındaki nüfusunun niceliksel ve niteliksel eğitim göstergeleri ile eğitim seviyesi açısından TR, TRA ve TRA2 düzey ortalamalarına yaklaştırılabilmesi ve inceleme döneminde bu düzey ortalamalarıyla arasındaki mevcut farklılığın kapatılabilmesi mümkün olabilecektir. Böylece Ağrı ilinin örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun ve dolayısıyla çalışma çağındaki nüfusunun, eğitimin bireysel ve toplumsal getirilerinden mümkün olduğunca yararlandırılabilmesi, nitelik düzeyinin geliştirilebilmesi ve bölgesel-ulusal düzeyde ekonomik bağlamdaki etkinliğinin artırılabilmesi de olanaklı hale gelebilecektir.

KAYNAKÇA

- Afşar, M. (2011). **Eğitimin Ekonomik Temelleri ve Ekonomik Büyüme**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları. Yayın No: 219.
- BATSO, (2011). Batman İli Sosyo-Ekonomik Profili, (Haz. E. Aktürk & M. Bayrak & A. Sarı & H. Daştan & Ö. Yılmaz & H. Özer), Batman Ticaret ve Sanayi Odası, Kaya Grafik, Batman.
- Berber, M. (2011). **İktisadi Büyüme ve Kalkınma: Büyüme Teorileri ve Kalkınma Ekonomisi**, 4. Baskı, Derya Kitapevi, Trabzon.
- Gümüş, E. & Şişman, M. (2012). **Eğitim Ekonomisi ve Planlaması**, Pegem Akademi, Ankara.
- Kibritleoğlu, A. (1998). “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4): 207-230.
- MEB, (2017). **Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2016-2017**, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, <http://www.meb.gov.tr>.
- MEB. Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim, <http://www.meb.gov.tr>.
- Pamuk, Ş. (2007). “Dünyada ve Türkiye’de İktisadi Büyüme (1980-2005)”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 2, 3-26.
- Psacharopoulos, G. (2009). “Returns to Investment in Higher Education A European Survey”. An Contribution to The Higher Education Funding Reform Project CHEPS-Led Consortium for the European Commission. March 5, 1-30. Erişim: 20.11.2017, http://kicmtarc_equnet.s3.amazonaws.com/536/file/vol3_en.pdf.
- Şişman, M. (2006). **Eğitim Bilimine Giriş**, 2. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- TÜİK (2015), **İllerde Yaşam Endeksi Gösterge Değerleri 2015 Haber Bülteni**, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>.
- TÜİK (2015), **İllerde Yaşam Endeksi İl Sıralamaları ve Endeks Değerleri 2015 Haber Bülteni**, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Bölgesel İstatistikler, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/>.
- TÜRKONFED (2013). *Orta Gelir Tuzağından Çıkış Hangi Türkiye? Cilt 2: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri*, (Haz. E. Yeldan & K. Taşçı & E. Voyvoda & M. Emin Özsan), Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu, İstanbul.
- Yalçınkaya, Ö. (2015). Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Eğitim Ulusal ve Uluslararası Bir Değerlendirme. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Yalçınkaya, Ö. & Kaya, V. (2016). “Eğitimin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Düşük, Orta ve Yüksek Gelirli Ülkeler Üzerinde Bir Uygulama (1991-2011)”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3):27-64.
- Yalçınkaya, Ö. & Kaya, V. (2017). “Eğitimin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: PISA Katılımcıları Üzerinde Bir Uygulama (1990-2014)”, *Sosyoekonomi*, 25(33): 11-35.

GENEL DEĞERLENDİRMELER

*Kerem KARABULUT**

“*Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili*” başlıklı bu kitap çalışmasında, her biri Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik yapısını farklı açılardan konu edinerek kendine özgü değerlendirmeleri ile sonuçları bulunan ve politika önerileri sunan birbirinden değerli toplam 28 bölüm bulunmaktadır. Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik yapısına dair bu çalışmalardan alınan önemli görülen ana vurgular aşağıdaki paragraflarda özetlenmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte, okuyucular ilgi duydukları konular hakkında ayrıntılı bilgilere çalışmaları okuyarak da ulaşabilirler. “*Genel Değerlendirmeler*” başlığı altında derlenen bu bölümdeki bilgiler, araştırmalardan toparlanan aktarımlardan oluşmaktadır. Ağrı ilinin sosyo-ekonomik yapısını farklı açılardan değerlendiren kitap kapsamındaki temel bulgulara göre aşağıdaki genel değerlendirmeleri yapmak mümkün olmaktadır.

Ağrı ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü sınırları içerisinde yer almakta ve morfolojik açıdan bir akarsu havzası özelliği göstermektedir. Matematiksel konum olarak yaklaşık 38° 59' -40° 02' kuzey paralelleri ile 42° 15' -44° 36' doğu meridyenleri arasında konumlanan Ağrı ilinin toplam yüzölçümü 11.099 km²'dir. Ağrı İli bu yüzölçümü ile Türkiye topraklarının yaklaşık % 1,4'lük bölümünü kaplamakta olup, tüm iller içerisinde 26. sırada bulunmaktadır. 2016 yılı sonu itibarıyla toplam nüfusu 542.255 olan Ağrı ili bu nüfusu ile 81 il içerisinde 39. sırada yer almaktadır. Bununla birlikte, 2016 yılında Ağrı ilinde km²'ye düşen insan sayısı 49 kişiye Türkiye genelinde bu rakam 102'dir. Bu rakamlarla Ağrı ili nüfus yoğunluğu açısından Türkiye'deki 81 il içerisinde 58. sırada konumlanmaktadır.

Ağrı ili toplam nüfus büyüklükleri açısından bölgede önemli bir konuma sahip olsa da, yıllar itibarıyla değerlendirildiğinde net göç hızı hep negatif değerler alan iller arasında bulunmaktadır. Bu durum, ilin sürekli göç veren bir il olduğunu ortaya koymaktadır. Saha araştırmalarından elde edilen bulgulara göre, ilde yaşanan net göçün; sağlık hizmetlerinin yetersizliği, eğitim hizmetlerinin yetersizliği ve iklim koşullarının zorluğu şeklindeki üç temel gerekçeden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İldeki sosyo-ekonomik kalkınamamışlığın önemli sebeplerinden olan göç olgusu, gerekçeleriyle ve çözüm yollarıyla birlikte dikkate alınarak değerlendirilebilirse sorun olmaktan çıkarılabilecek konular arasında bulunmaktadır.

Çalışmalarda gelir açısından yapılan analizlerde; Ağrı ilinin Nominal ve Reel GSYİH değerlerinin 1987-2016 dönemi boyunca TRA ve TRA1 düzey ortalamalarının altında kaldığı ve TRA2 düzey ortalamasının ise üzerinde olduğu belirlenmiştir. Bu durum, Ağrı ilinin nihai mal ve hizmet üretme potansiyeli açısından içerisinde bulunduğu alt bölgede önemli bir konuma ve dikkate değer bir yere sahip olduğuna işaret etmektedir.

Çalışmada, Ağrı ilinin, TR, TRA, TRA1 ve TRA2 düzeyleri içerisinde sağlık hizmetlerinden en az yararlanan il olduğu yönünde bulgulara ulaşılmaktadır. Bu durumda, hekimlerin güvenlik endişeleri, özellikle devlet hastanelerindeki tıbbi cihaz ve malzeme eksikliği, yeterince steril ortamın olmaması, birinci derece sağlık kurumlarının yeterince aktif kullanılmaması, sağlık personeli yetersizliği gibi faktörlerin etkili olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi bünyesinde kurulması planlanan Tıp Fakültesinin, uzun vadede Ağrı'ya ve bölge insanlarına sunacağı hizmetlerle, bölgenin yılların birikimi olan sağlık problemlerine çözümler sunacağı düşünülmektedir.

Ağrı ili gerek coğrafi gerek de sosyal konumu itibarıyla yoksulluk boyutunun en fazla yaşandığı iller arasında konumlanmaktadır. İnsani Gelişmişlik Endeksi ile İllerde Yaşam Endeksi'nde Ağrı'nın yeri Türkiye'de özellikle kırsal alanda yapısal dönüşümün bir an önce gerçekleştirilmesinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır. İllerin yaşanabilirlik düzeyinin karşılaştırılmasına imkân veren TÜİK “İllerde Yaşam Endeksi 2015” verileri ışığında Ağrı ili için yapılan çalışmada, ilin genel endeks sıralamasında 81 il içerisinde 79. sırada olduğu ortaya çıkmıştır. Ağrı ilinin sadece Türkiye'deki iller

*Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kerem@atauni.edu.tr/kkarabulut@agri.edu.tr.

arasında değil, TRA bölgesi içerisinde de yaşam kalitesi açısından oldukça geride olduğu tespit edilmiştir.

Ağrı İlinde, Türkiye ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak de 2004-2014 döneminde Cari GSYİH içerisinde sanayi ve hizmetler sektörlerinin paylarının arttığı, tarım sektörünün payının azaldığı görülmekle birlikte Ağrı İli üretiminde ve istihdamında tarım sektörünün ağırlığı devam etmektedir. 2004-2014 döneminde Ağrı İlinde Cari fiyatlarla GSYİH içerisinde sanayi sektörünün payının yüzde 9'dan yüzde 17'e çıktığı görülmekle birlikte 2017 yılı verilerine göre Türkiye'de sanayi siciline kayıtlı işletmelerin sadece yüzde 0,1'i, Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin ise yüzde 4,4'ü Ağrı İlinde bulunmaktadır. 2015 yılı verilerine göre Ağrı İlinde bulunan sanayi işletmelerinin yüzde 36'sı Gıda Ürünleri İmalatı sektöründe, yüzde 13'ü Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı sektöründe, yüzde 9'u ise Ağaç ve Ağaç Ürünleri sektörlerine bulunmaktadır. İlk üç sırada bulunan bu sektörleri yüzde 6 ile Mobilya Sektörü ve Diğer Madencilik Taşocakçılığı sektörleri, yüzde 5 ile Kauçuk ve Plastik Ürünler İmalatı sektörü ve yüzde 1'lik oranla Makine Hariç Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı, Giyim Eşyaları İmalatı ve Deri sektörü takip etmektedir. Ağrı ilindeki üretim yapısı değerlendirildiğinde sadece orta-düşük ve düşük sanayileşme gerektiren ara mallar üretilebileceği düşünülmektedir. BSTB'nin ülkenin orta teknoloji üreten sanayisini yüksek teknolojiye dayalı katma değer üreten yenilikçi bir sanayileşmeye dönüştürebilmek için etkin bir kamu, üniversite ve sanayi iş birliğinin gerekliliğine dayanarak oluşturulan Türkiye Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ) Strateji Belgesi (2015-2018) çerçevesinde oluşturulan KÜSİ faaliyetlerinin daha etkin hale getirilmesiyle Türkiye'de ve Ağrı İlinde yüksek teknolojiye dayalı katma değer üreten yenilikçi bir sanayi yapısının oluşacağı beklenmektedir. Çalışmada, Ağrı ili sanayi ve ticaret odaları sicil dosyasına kayıtlı bulunan sanayi işletmelerinin sayısının 59 olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda gelişmiş sanayi illeri ile kıyaslandığında, Ağrı ili % 0,1 gibi küçük bir oranla sanayisi gelişmemiş iller arasında bulunmaktadır. Oysa 1765 sanayi devriminden bu yana anlaşılmalıdır ki bir ülke veya bölgenin kalkınması ancak sanayi sektörünün gelişmesi ile olmaktadır. Bu nedenle, ildeki sanayi yatırımlarının özellikle devlet öncülüğünde geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Ağrı ilinin sosyal güvenlik verileri yönünden Türkiye genelinden büyük oranda farklılıklar gösterdiği tespit edilmektedir. Gerek nüfus bağımlılık oranının yüksekliği, gerekse de sosyal güvenlik sistemine kayıtlı çalışan oranlarının düşük olması, Ağrı'da sosyal güvenlik sistemi ile ilgili sorunların yanı sıra işsizlik ve istihdam sorunlarının da olduğuna işaret etmektedir. İlde yapılan değişik çalışmalarda işsizlik probleminin öncelikli çıkması da bu durumu desteklemektedir.

Ağrı ilinin kalkınma çabalarında dikkate alınması gereken en önemli sektörler arasında tarım ve hayvancılık öne çıkmaktadır. İlde hayvancılıkla birlikte gelişebilecek olan tarıma dayalı sanayi işletmelerinin artması ve bunların modern işletmecilik anlayışında faaliyette bulunabilmeleri konusunda çiftçi bilincinin artmasının önemli olabileceği değerlendirilmektedir. Ağrı İlinin hayvan varlığına rağmen verimliliğin düşük olması hayvancılığın rasyonel bir şekilde gerçekleştirilmediği şeklinde yorumlanabilmektedir. Tarım ve hayvancılık sektöründe "organik tarım" ve "organik hayvancılık" ön plana çıkarılabilirse başarılı sonuçlar elde edilebileceği düşünülmektedir.

İlin tanıtım eksikliğinin ve imaj sorununun olduğu yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda şehirdeki markalaşma ve tanınırlılık çalışmaları ön plana çıkarılarak olumsuz gelişen "Ağrı imajı"nın değiştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada şehirde düzenlenecek etkinlikler ve organizasyonlardan, yerel ve ulusal medyada yapılacak halkla ilişkiler ve reklam çalışmalarından vb. şehre yönelik olumsuz imajın giderilmesinde azami ölçüde yararlanılması gereklilik arz etmektedir.

İlde önemli yatırım potansiyeli olmasına rağmen, ilin soğuk ve uzun bir kış iklimine sahip olması, güvenlik açısından çeşitli sorunları barındırması ve sanayisinin gelişmemesi vb. nedenlerle il sosyo-ekonomik açıdan kalkınmamaktadır. Kamu eliyle yatırımlar yapılsa da, özel sektörün yatırım yapma isteğini arttırıcı devlet teşvikleri etkili olamadığı ve talep yetersizliğine bağlı karlılık düşük olduğu için yapılan yatırımlar istenilen düzeylere ulaşamamaktadır. Bu sorunların il ve bölge düzeyinde dikkate alındığı kalkınma politikalarının uygulanmasının gelecek için olumlu sonuçlar verebileceği değerlendirilmektedir. Ağrı ilinin jeostratejik bir konumda bulunması ve bir sınır ili olması, İran aracılığı ile Asya'ya açılan bir kapı görevi görmesi nedeniyle, bir zamanlar var olan Ağrı-

Taşlıçay–Doğubeyazıt demiryolunun tekrar aktif hale getirilmesi, Ağrı ekonomisi için büyük önem teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, il ekonomisinin gelişmesi için karayolları, havayolları ve boru hattı ulaşım sistemlerine yapılan yatırımların daha da artması ve özellikle de demiryolları yatırıma ağırlık verilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Ağrı’da turizm sektörünün gelişmesi için yeterli düzeyde arz kaynağı bulunmaktadır. İlde doğal ve kültürel çekiciliklerle beraber alternatif turizm olanaklarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece gelen yerli ve yabancı turistlerin ortalama kalış sürelerinin daha fazla olmasını sağlayacak çözümler üretilebilir. İldeki turizm potansiyelinin değerlendirilebilmesi neticesinde sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından en az gelişmiş iller arasında yer alan Ağrı’nın kalkınması sağlanabilir ve işsizlik nedeniyle verilen göçün önüne geçilebilir. Son yıllarda ilde turizm potansiyelini faaliyete geçirmek adına atılan adımlar ümit vericidir. En kısa zamanda ilin turizmden hak ettiği payı alabilmesi için ise bir an önce güvenlik sorununun veya güvenlik sorunu varmış gibi görünen algının değiştirilmesine ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan çalışmalara göre, Ağrı ilindeki birey ve işletmelerin yatırım yapmaktan ziyade, geçimlerini sağlamak ve fon ihtiyaçlarını karşılamak için kredi kullanımını tercih ettikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Kullanılan kredilerin yatırım ve ticari amaçlı olmaması, şehrin ekonomik gelişmişlik düzeyinin düşük olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Ağrı ili merkezi yönetimin TRA2 bölgesi kapsamındaki illerden (Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır) en yüksek gelir elde ettiği il olmuştur. Merkezi yönetimin Ağrı ilinden elde ettiği gelirin yaklaşık %95’i, gelirlerinin büyük bir çoğunluğu vergilerden oluşan genel bütçeli idarelerden sağlanmıştır. Bu durum, ilin Ağrı Alt Bölgesi içerisindeki önemini yansıtmaktadır. Ancak gelirlerin ticari işletmelerden elde edilmemiş olması ise ildeki ticari hayatın durgunluğunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

Çalışmalara göre, Ağrı ilinde faaliyet gösteren KOBİ’lerin çoğunluğu şahıs işletmesidir. Bu durum ilde geleneksel yapının devam ettiğinin göstergesi ve şahıs işletmelerinin kuruluş kolaylığının olması ve fazla prosedür gerektirmemesinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca işletmelerdeki sermaye eksikliği de bunun bir nedeni olarak görülebilir. Ancak işletmelerin anonim ortaklık şeklinde kurulmasının her açıdan faydalı olduğu bilinmektedir. Devlet teşviklerinden yararlanma, vergi indirimlerinden faydalanabilme, yönetsel açıdan departmanlara ayrılarak profesyonel yönetim anlayışını uygulayabilme ve iflas durumunda işletme sahiplerinin sınırlı sorumlu oldukları için kendi servetlerini muhafaza edebilme ve alacaklıların mağdur olmaması gibi nedenlerden dolayı işletmelere anonim şirket şeklinde kurulabilmeleri için devlet yönlendirmelerinin gerekliliği de vurgulanabilir.

Yapılan saha araştırmasına göre, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nin (AİÇÜ) Ağrı’da yüksek oranda (yaklaşık %70) olumlu kabul gördüğü ve olumlu bir imaja sahip olduğu anlaşılmaktadır. Üniversitenin kurulması sonrası, eğitim sektörünün gelişiminin Ağrı halkına olumlu yönde yansıdığı ifade edilmektedir. AİÇÜ’nin, Ağrı’nın ekonomik yapısında meydana getirdiği değişimlerle ilgili düşüncelere göre, katılımcıların % 69,7’lik kısmı AİÇÜ açılmasıyla, Ağrı’ya para girişinin olduğu ve % 71,2’si ise AİÇÜ’nin esnafın kazancını arttırdığı görüşünü dile getirmiştir. Bu durum, AİÇÜ’nin kente sosyo-ekonomik açıdan olumlu etkilerinin olduğunu göstermektedir. Uzun dönemde tüm birimlerin ve altyapının tamamlanması ile üniversitenin yapacağı olumlu katkıların da artacağı söylenebilir.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nin ilin kentleşmesine katkıları; bütçeden kaynaklanan yatırımlar, sosyal ve kültürel yapıda meydana getirdiği olumlu değişiklikler, yatırımları kolaylaştırıcı niteliği, güvenilir bir danışma kurumu olması ve kente has çeşitlilik, demokrasi, katılım, girişimcilik, kent kültürü gibi değerleri yöre insanı ile buluşturması şeklinde özetlenmektedir. Ayrıca, üniversitenin 2013-2017 Stratejik Planı ve 2016 Faaliyet Raporlarında belirtildiği üzere gerekli kaynakların hem şehir hem üniversiteye aktarılması sonucunda kurulacak üniversite-sanayi ortaklığı sayesinde doğrudan katma değer yaratacak bir kurum haline geleceğine dair ciddi işaretler ve göstergelerin olduğu da anlaşılmaktadır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nin öğrencilerinin aylık olarak 5.591.798,94 TL harcadığı, yıllık olarak ise ekonomiye 49.218.755,04 TL’lik bir harcama gerçekleştirdiği, çarpan katsayısı yardımıyla hesaplanan uyarılmış katkı ise; 409.992.229,48 TL olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmalara göre, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin kütüphanesinin her türlü kaynak açısından zengin olduğu, kütüphane olanaklarına elektronik ortamda erişim imkânının yüksek olduğu ve okunan bölümün ideallerindeki mesleğe ulaşmak için uygun olduğu vurgulanmıştır. Öğrencilerin yaklaşık yarısı üniversite eğitimi almayı ilerde meslek sahibi olabilmek için tercih ettiğini, yaklaşık %31'lik kısmı ise üniversite eğitimi almayı toplumda itibar sahibi olmak istedikleri için tercih ettiklerini vurgulamaktadırlar. Yine öğrencilerin büyük bir bölümü eğitim gördüğü bölümden memnun olduğunu belirtmektedir.

İlin eğitim açısından iyi bir konumda olmadığı vurgulanabilir. Ağrı ilinin okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul), ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde birbirini tamamlayan farklı örgün eğitim kademelerindeki ve tüm cinsiyetlerdeki nüfusunun, TR, TRA ve TRA2 şeklindeki bütün düzeyler içerisinde en az eğitilmiş ya da hem niceliksel hem de niteliksel açıdan en düşük eğitim seviyesine sahip nüfusa sahip olduğu vurgulanmaktadır. Uzun dönemde üniversitenin farkındalık yaratarak bu olumsuzluğu giderici etki de yapacağı düşünülebilir. Bu doğrultuda, öncelikle Ağrı ilinin okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde farklı örgün eğitim kademelerindeki çağ nüfusunun eğitime daha fazla finansal kaynak aktararak personel, öğretim elamanı ve fiziki altyapı açısından mevcut eğitim ortamının iyileştirilmesine önem verilmesi gerekmektedir.

İnsanların mevcut dönemde mutlu olması ve geleceğe dair umut düzeylerinin yüksek olması hem sosyal hem de ekonomik açıdan önemli bir öncü gösterge olarak kabul edilmektedir. Ancak Ağrı'da yaşayan insanların mutsuzlukları Türkiye ortalamasından daha fazladır. Buna mukabil, geleceğe dair umut düzeyleri de yine Türkiye ortalamasından daha azdır. Türkiye'deki kaba doğum hızının yaklaşık iki katı bir oranın Ağrı'da olduğu anlaşılmaktadır. Dünya nüfusunun önemli demografik göstergelerinden biri olan ortalama yaşa bakıldığında 2012 yılında Türkiye ortalamasında bu rakam 30,1 olurken, Ağrı'da ise 19,5 olarak gerçekleşmiştir. 2023 kestiriminde ise Türkiye ortalamasının 34 yaş olması beklenirken, Ağrı'nın ise 22,5 yaş olması beklenmektedir. Ayrıca Ağrı'da 25 yaş altı genç nüfus yaklaşık 320 bin kişi olarak tespit edilirken, bu rakamın Ağrı'nın toplam nüfusun yaklaşık %60'ına karşılık geldiği de dikkatleri çekmektedir. Ağrı'da genç nüfusun çokluğunun evlilik oranlarına da yansıtıldığı görülmektedir. Zira son on yılda azalan bir eğilime sahip olan kaba evlenme hızı 2016 yılında Türkiye genelinde ortalama binde 7,5 iken Ağrı'da binde 8,59 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın yine son on yılda artan bir eğilime sahip olan kaba boşanma hızı 2016 yılında Türkiye genelinde ortalama binde 1,59 iken Ağrı'da Türkiye ortalamasının çok altında, binde 0,35 olarak gerçekleşmiştir.

Ağrı merkez ve ilçelerinin çevresel hizmetler ve yatırımlar açısından Türkiye ortalamasının altında olduğu, ancak TRA2 bölgesi kapsamında incelendiğinde ise grup illerine nazaran Ağrı'nın ortalamanın üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmalara göre, Ağrı ili kendi bulunduğu teşvik bölgesindeki illerle kıyaslandığında, az gelişmiş illerle hemen hemen aynı seviyede teşvik almıştır. 6. bölgede yer alan büyük iller Van, Diyarbakır ve Şanlıurfa gibi iller diğer küçük illere göre yaklaşık olarak 2.5 kat daha fazla yatırım almıştır. Bu nedenle hükümetlerin teşvik bölgelerini ayırırken illerin ekonomik ya da nüfus seviyelerine göre ayırmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Ağrı ilinde güneş, rüzgar, biokütle ve jeotermal enerji bakımından yüksek oranda bir yenilenebilir enerji kaynağı potansiyeli bulunmaktadır. Fakat Diyaradin ilçesinde kısmi olarak yararlanılan jeotermal enerji dışında diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından hemen hemen hiç faydalanılmadığı belirlenmiştir.

Ağrı'da Mevcut uygulamada olan Cazibe Merkezleri Programı'na olan toplam başvuru sayısı 31 olup, yatırım tutarı 308 Milyon TL olarak hesaplanmış ve bu yatırımlar için öngörülen istihdam sayısı ise 1230 kişi olarak belirlenmiştir. Ancak yapılan bu 31 yatırım başvurusunun sonuçları hala açıklanmamıştır. Dolayısıyla, Cazibe Merkezleri Programı kapsamında Ağrı İli'nde hayata geçirilmiş olan bir proje bulunmamaktadır. Ağrı İli; genç nüfusa sahip, işsizlik oranı yüksek, göç veren bir il olmasından dolayı yatırımların önünün açılması ve işsizliğin azalması için Cazibe Merkezleri Programı kapsamındaki yatırım başvurularının en kısa sürede değerlendirilmesi ve sonuçların hızlı bir şekilde açıklanması önemlilik ve gereklilik arz etmektedir.

İl düzeyinde elde edilebilen 2013 yılı verilerine göre, Ağrı ilinde İşgücüne Katılım Oranı % 57,1; İstihdam Oranı % 53,2 ve İşsizlik Oranı % 6,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu verilere göre Ağrı ili, işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı bakımından Türkiye ortalamasının üstünde; işsizlik oranı

bakımından ise Türkiye genelindeki işsizlik oranının altındadır. 2013 yılında Türkiye’de işsizlik oranı % 9 olarak gerçekleşmiştir. Ağrı ilinde yeterli düzeyde ve üretken istihdamın sağlanabilmesi için ilin ve bölgenin iç dinamiklerinin iyi belirlenmesi ve buna göre politika ve projelerin üretilmesi gerekmektedir.